

Takiyyuddîn en-Nebhânî

İSLÂMÎ ŞAHSİYET

-1-

Takiyyuddîn en-Nebhânî

İslâmî Şahsiyet

-1-

Hizb-ut Tahrir Neşriyâtındandır

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ
وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا

“Ey iman edenler! Allah’a, Rasulü’ne, Rasulü’ne indirdiği Kitab’a ve daha önce indirdiği Kitab’a iman(da sebat) ediniz. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, rasullerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manası ile sapıtmıştır.” [Nisâ Suresi 136]

İÇİNDEKİLER

ŞAHSİYET	11
İSLÂM ŞAHSİYETİ.....	14
ŞAHSİYETİN OLUŞTURULMASI.....	19
DAVRANIŞ BOZUKLUKLARI.....	22
İSLÂM AKİDESİ	27
KİYAMET GÜNÜNE İNANMANIN ANLAMI.....	41
KELAMCILARIN ORTAYA ÇIKIŞI VE METOTLARI.....	45
KELAMCILARIN METODUNUN YANLIŞLIĞI.....	52
KAZA VE KADER MESELESİ NASIL ORTAYA ÇIKTI?.....	60
KADER.....	70
KAZA.....	76
KAZA VE KADER.....	79
HİDAYET VE DALALET.....	90
ÖLÜMÜN TEK SEBEBİ ECELİN BİTMESİDİR.....	97
RIZIK YALNIZCA ALLAH'IN ELİNDEDİR.....	104
ALLAH'IN SIFATLARI.....	109
MÜSLÜMAN FELSEFECİLER.....	117
NEBİLER VE RASULLER.....	121
NEBİLERİN GÜNAH İŞLEMELERİ.....	125
VAHİY.....	127
RASUL'ÜN MÜÇTEHİT OLMASI CAİZ DEĞİLDİR.....	132
KUR'AN-I KERİM	145
KUR'AN'IN TOPLANMASI.....	150
MUSHAFIN YAZISI.....	157
KUR'AN'IN MUCİZE OLUŞU.....	159
SÜNNET	169
SÜNNET DE KUR'AN GİBİ ŞER'Î DELİLDİR.....	174
SÜNNET İLE İSTİDLAL/DELİL GETİRMEK.....	177
HABER-İ AHAD AKİDEDE DELİL DEĞİLDİR.....	180
AKİDE İLE ŞER'Î HÜKÜM ARASINDAKİ FARK	185
İÇTİHAT VE TAKLİT	187
İÇTİHAT.....	191

İÇTİHADIN ŞARTLARI	199
TAKLİT.....	207
TAKLİDİN VAKIASI	211
MUKALLİTLERİN DURUMLARI VE TERCİHLERİ.....	219
BİR MÜÇTEHİTTEN BİR BAŞKA MÜÇTEHİDE GEÇME.....	222
ŞER'İ HÜKMÜ ÖĞRENMEK	225
DELİLİN KUVVETİ.....	227
ŞÛRA VEYA İSLÂM'DA GÖRÜŞ ALMAK	233
İLİM VE KÜLTÜR	249
İSLÂMİ KÜLTÜR	251
İSLÂM'IN ÖĞRENİM METODU.....	252
İLİMLERİ VE KÜLTÜRÜ KAZANMAK	255
KÜLTÜR HAREKETİ.....	257
İSLÂM DIŞI KÜLTÜRLERE KARŞI MÜSLÜMANLARIN TAVRI	258
İSLÂMİ BİLGİLER	268
TEFSİR	270
TEFSİRDE MÜFESSİRLERİN ÜSLÛBU	273
TEFSİR KAYNAKLARI.....	278
ÜMMETİN BUGÜN MÜFESSİRLERE OLAN İHTİYACI.....	282
HADİS İLMİ.....	302
HADİS	303
HADİS RÂVİLERİ	304
RİVÂYETİ KABUL EDİLEN VE EDİLMİYEN CERH VE TADİLİN BEYANI	306
İSLÂMİ FIRKALARIN RİVÂYETLERİ	308
HADİSİN MANA VE MUHTASAR OLARAK RİVÂYET EDİLMESİ	309
HADİSİN KISIMLARI	310
AHAD HABERİN KISIMLARI.....	314
MAKBUL/KABUL EDİLEN VE MERDUD/REDDEDİLEN HADİS.....	316
MÜRSEL HADİS.....	320
KUDSÎ HADİS	322
SENET AÇISINDAN HADİSİN SABİT OLMAMASI ONUN ZAYIF OLDUĞUNU GÖSTERMEZ.....	323
ŞER'İ HÜKÜMLERDE HADİSİN DELİL SAYILMASI	324
SİYRET VE TARİH	330
FIKİH USÛLÜ.....	336

FIKİH	342
FIKHİN DOĞUŞU	344
İSLÂM FIKHİNDA ÇEKİŞMELERİN VE TARTIŞMALARIN ETKİSİ	352
İSLÂM FIKHİNİN GELİŞMESİ	361
İSLÂM FIKHİNİN GERİLEMESİ.....	365
ROMA HUKUKUNUN İSLÂM FIKHİNİ ETKİLEDİĞİ SAÇMALIĞI	368

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ŞAHSİYET

İnsanlardaki şahsiyet/kişilik, zihniyet ve nefsiyetten meydana gelir. Kişinin şeklinin, cisminin, boyunun posunun şahsiyetle ilgisi yoktur. Bunların hepsi kabuklar, dış görünüşlerdir. Dış görünüşlerin insanın şahsiyetine etki ettiğini veya kişiliğini belirleyen faktörlerden olduğunu sanmak yüzeyselliktir. Çünkü insan, aklı ile ayırt edilir. İnsanın davranışları, onun geri kalmışlığının veya kalkınmışlığının delilidir. İnsanın hayattaki davranışları mefhumlarına göredir. Dolayısıyla insanın davranışları ayrılmaz bir şekilde kesin bir bağ ile mefhumlarına bağlıdır. Davranışlar ise insanın içgüdü ve uzvi/organik ihtiyaçlarını doyumak için yaptığı işlerdir. İnsan, ihtiyaçlarını doyumak için zorunlu olarak kendisinde var olan eğilimlere göre hareket eder. Bu nedenle insanın mefhumları ve eğilimleri şahsiyetinin temel direkleridir. Öyleyse mefhumlar nelerdir, nelerden meydana gelir ve sonuçları nelerdir? Eğilimler nelerdir, eğilimleri ortaya çıkartan faktörler ve eğilimlerin etkileri nelerdir? gibi soruların açıklanmasına gerek vardır:

Mefhumlar, lafızların anlamları değil, fikirlerin anlamlarıdır. Lafızlar, bazen vakıası bulunan bazen de vakıası bulunmayan manalara delalet eder. Örneğin:

*"Bazı adamları güreşe kalkıştığında
Omuzlarını geniş vücutlarını iri görürsün.
Üzerine hak bir dava yüklediğinde
Omuzlarının çöktüğünü
Çarpışmayı terk ettiğini görürsün."*

Bu mısraları söyleyen şairin yazdığı şiirin manasını anlamak için her ne kadar düşünceye derinleşmek ve aydın düşünmek gerekse de, şiirdeki bu mısraların hissedilen bir vakıası vardır. Ancak bir de aşağıdaki şiirde ortaya konulan ifadelere bakalım.

*"Dediler ki: Savaşçı bir vuruşta
İki süvariye mızrağa dizer de,
Savaş günü, onu yüce görmez mi?
Ben de derim ki:
Eğer onun mızrağının uzunluğu bir mil olsa
Süvarilerden bir mil boyu ölü dizecektir."*

Bu şiirde ortaya konulan ifadelerin vakıası yoktur. Çünkü övülen savaşçı bir vuruşta iki süvariye öldürmediği gibi bunu soran da olmadı. Üstelik bir mil uzunluğunda bir mızrak olmadığı gibi süvarileri dizmesi de mümkün değildir. Cümlelerle ortaya konulan bu anlamlar açıklanıp lafızları da yorumlanabilir. Ortaya konulan fikrin manasına gelince: Kelimenin içerdiği anlamın vakıası varsa, yani doğrulanan ve hissedilen bir şey gibi zihin onu tasavvur edebiliyor ve hissedilebiliyorsa, zihninde tasavvur eden ve doğrulayan kimsede bu anlam mefhum hâline gelir. Kendisi okusa veya bir başkası tarafından kendisine anlatılsa veya duysa dahi, anlamı zihninde tasavvur edemediği ve algılayamadığı sürece mana onda mefhum hâline gelmez. Bu nedenle kişi, ister okuyarak isterse duyarak algılasın, sözleri fikrî telakki şeklinde alması gerekir. Yani cümlelerin anlamını, kendisinin olmasını istediği şekilde ya da cümlelerin lafızlarıyla değil, cümlelerin delalet ettiği manalara göre anlaması gerekir. Aynı zamanda bu manaların vakıasını da bu vakıayı kendisine somutlaştıracak şekilde idrak etsin ki bu manalar birer mefhum hâline gelebilsin. Dolayısıyla mefhumlar; zihinde vakıası idrak edilebilen manalardır. Bu vakıa, ister bilfiil hissedilen bir vakıa olsun isterse hissedilen bir vakıaya dayalı olarak var olduğu tam bir teslimiyetle kabul edilen bir vakıa olsun, zihinde idrak edilebiliyorsa bunlar birer mefhumdur. Bunların dışındaki cümlelerin ve kelimelerin anlamları mefhum olarak isimlendirilemez. Bunlar ancak soyut bilgilerdir.

Mefhumlar ya vakıayı bilgilerle ya da bilgileri vakıayla ilişkilendirmekle meydana gelir. Bu oluşum, vakıa ve bilgileri birbiri ile ilişkilendirme anında, vakıa ve bilgilerin ölçüldüğü kaide veya kaidelere göre billurlaşır. Yani vakıa ve bilgileri birbiriyle ilişkilendirme anındaki akletmesine, kavramasına göre billurlaşır. Böylece kişide, cümleleri ve lafızları/sözleri anlayacak, somut vakıasıyla manaları idrak edecek ve bunlar hakkında hüküm verecek zihniyet/akliyet meydana gelir. Buna göre zihniyet, bir şeyi akletme, idrak etme keyfiyetidir. Bir başka anlatımla zihniyet, bir kaide veya kaidelere göre vakıanın bilgilerle veya bilgilerin vakıayla ilişkilendirilmesi keyfiyetidir. İşte bu nedenle İslâm zihniyeti ile komünist zihniyet, kapitalist zihniyet, karışık zihniyet ve tekdüze zihniyet arasında fark vardır. Kişide var olan mefhumların neticeleri ile insan, idrak ettiği vakıaya yönelik davranışlarını, vakıaya yönelme veya ondan yüz çevirme şeklinde görülen eğilimini belirler ve eğilimlerini özel bir eğilim ve belirli bir yönelim hâline getirir.

Eğilimler, ihtiyaçlarını doyumak istediği eşyalar hakkında insanda var olan mefhumlarla bağlantılı olarak, ihtiyaçlarını doyurmaya yönelten yönelticilerdir. İnsandaki eğilimlerini ortaya çıkaran şey ise insanı organik ihtiyaçlarını ve içgüdüleri doyurmaya iten dinamik enerji ve bu enerji ile mefhumlar arasında meydana gelen bağlantıdır.

Tek başına bu eğilimler yani hayat hakkındaki mefhumlarla bağlantılı olan yönelticiler insanın nefsiyetini oluşturur. Dolayısıyla nefsiyet, içgüdüleri ve organik ihtiyaçları doyurma keyfiyetidir. Diğer bir ifade ile ihtiyaçları doyurmaya yönelten faktörlerin mefhumlarla ilişkilendirilmesi keyfiyetidir. Dolayısıyla nefsiyet, hayat hakkındaki mefhumlarla bağlantılı olarak, eşya hakkında insanda var olan mefhumlarla, insanın içinde doğal olarak var olan yönelticiler arasındaki zorunlu bağlantıdan meydana gelen bir sentezdir. İşte bu akliyet/zihniyet ve nefsiyetten şahsiyet oluşur. Akıl ve idrak insanın fitratında bulunmasına, her insanda kesin olarak var olmasına rağmen zihniyet, ancak insanın fiili ile meydana gelir. Meyiller de insanla beraber yaratılmış olmasına ve her insanda kesinlikle bulunmasına rağmen nefsiyet de insanın fiili ile oluşturulur. Ancak bilgiler ile vakıyı birbirine bağlama esnasında, bunları ölçmede kullanılacak kaide veya kaidelerin bulunması ile anlam netleşir ve mefhum hâline gelir. Yöneltilici faktörler ile mefhumlar arasında meydana gelen sentez, yönelticileri billurlaştırır ve eğilim hâline getirir. Bağ kurma anında insanın bilgileri ve vakıyı ölçmede kullandığı kaide veya kaideler nefsiyetin ve zihniyetin oluşumunda yani belirli bir şahsiyetin oluşumunda en büyük etkendirler. Zihniyetin oluşumunda kullanılan kaide ve kaideler, nefsiyetin oluşumunda kullanılan kaide veya kaidelerle aynı olmazsa insanda bulunan zihniyet ve nefsiyet birbirinden farklı olur. Çünkü o zaman insan, eğilimlerini iç dünyasında var olan kaide veya kaidelere göre ölçer, yöneltici faktörlerini zihniyetini oluşturan mefhumların dışındaki mefhumlarla bağlar. Böylece kişi seçkin olmayan bir şahsiyete sahip olur. Çünkü kelimeleri ve cümleleri anlayışı, vakıyı idrakı, eşyaya olan meylinde farklı bir şekilde meydana gelir.

Bu nedenle şahsiyetin tedavi edilmesi ve seçkin bir şahsiyetin oluşturulabilmesi, insanın zihniyeti ve nefsiyeti için aynı anda sadece tek bir kaidenin oluşturulması yani bağ kurma esnasında bilgilerin ve vakıanın ölçüldüğü kaidenin, yönelticilerle mefhumlar arasındaki sentezin sağlanmasında da aynen kullanılmasıyla tek bir kaide ve tek ölçü üzere seçkin bir şahsiyet oluşur.

İSLÂMÎ ŞAHSİYET

İslâm, diğer şahsiyetlerden tamamen farklı ve seçkin bir şahsiyet oluşturmakla insanı eksiksiz bir şekilde tedavi etmiştir. Zira İslâm, İslâm akidesini, üzerine fikirlerini oturtacağı ve bu esasa göre de mefhumlarını oluşturacağı fikrî kaide hâline getirmiştir. İslâm akidesiyle ölçmek suretiyle doğru fikir ile yanlış fikir birbirinden ayırt edilir. Fikrî kaide olmasından dolayı fikirler, İslâm akidesi üzerine bina edilir ve insanın zihniyeti bu akide üzerine meydana gelir. Böylece bu fikrî kaide ile kişi seçkin bir zihniyete sahip olur, kendinde fikirler için doğru ölçüler bulunur ve fikir sapmasından emin olur; bozuk fikirleri reddeder, doğru fikir ve sağlam bir kavrayış üzerinde kalır.

Aynı zamanda İslâm, insanın içgüdü ve organik ihtiyaçlarından kaynaklanan davranışlarını, bu akideden çıkan şer'î hükümlere göre dosdoğru bir şekilde tedavi eder. İçgüdüleri en güzel bir şekilde düzenleyerek onları ne baskı altında tutar ne de tamamen salıverir. Bilakis insan için, huzur ve istikrar sağlamaya yönelik ihtiyaçlarını birbiriyle uyumlu bir şekilde doyurabileceği bir ortam hazırlar. Dolayısıyla İslâm, İslâm akidesini bir zihniyet yapmıştır. Böylece İslâm akidesi, fikirlerin kendisi ile ölçüldüğü fikrî kaide olmaya elverişli hâle geldi. Aynı zamanda İslâm bu akideyi, insan, hayat, kâinat hakkında külli bir fikir hâline getirdi. Bu külli fikir ile kâinatta yaşayan canlı bir varlık olan insanın her türlü problemini çözüme kavuşturdu ve İslâm akidesini genel bir mefhum olmaya elverişli hâle getirdi. Yani İslâm akidesini yönlendirici faktörler ile mefhumlar arasında sentez sağlama işlemi esnasında doğal olarak kullanacağı, eğilimleri için bir esas olarak alabileceği ölçü hâline getirdi. Böylece İslâm, insanda mefhumları ve eğilimleri için kesin bir ölçü olarak kullanabileceği, aynı anda zihniyeti ve nefsiyeti için de geçerli olabilecek kesin bir kaide meydana getirdi. Bu şekilde de diğer şahsiyetlerden tamamen farklı seçkin bir şahsiyet oluşturdu.

Buna göre İslâm'ın, İslâm akidesi ile İslâm şahsiyetini oluşturduğunu, aynı akide ile insanın zihniyetini ve nefsiyetini meydana getirdiğini görüyoruz. Bundan dolayı İslâmî zihniyet, yalnızca İslâm esasına göre düşünen zihniyettir. Yani İslâmî zihniyet, sadece düşünen ve bilen zihniyet değil, hayat hakkındaki düşünceleri için genel ölçü olarak sadece İslâm'ı ölçü kabul eden zihniyettir. Dolayısıyla insanın sadece pratikte ve gerçekte İslâm'ı tüm fikirleri için ölçü hâline getirmesi, kendisinde İslâmî bir zihniyet oluşturur.

İslâmi nefsiyet ise bütün eğilimlerini İslâm esası üzerine kuran nefsiyettir. Yani sadece şiddetli ve tutucu bir şekilde kendisini ibadete vermek değil, doyurulmak istenen ihtiyaçlarının tamamı için yalnızca İslâm'ı genel ölçü hâline getiren nefsiyettir. Dolayısıyla insanın sadece pratikte ve gerçekte İslâm'ı doyurulması gereken tüm ihtiyaçları için ölçü hâline getirmesi, kendisinde İslâmi bir zihniyet oluşturur. Böylece bu zihniyet ve nefsiyet sayesinde âlim veya cahil oluşuna bakılmaksızın farzları ve men-dupları yerine getiren, haramları ve mekruhları terk eden veya bunlarla beraber müstehap olan itaatleri yapan ve şüphelerden kaçınan İslâmi bir şahsiyet olur. Bu tür niteliklere sahip olan herkeste "*İslâm şahsiyeti*"nin varlığından bahsedebiliriz. Çünkü İslâm esasına göre düşünen ve hevasını İslâm'a uyduran herkes İslâm şahsiyetine sahiptir.

Evet İslâm, bu zihniyetin gelişmesi ve tüm fikirleri ölçme gücene sahip olması için kişinin İslâm kültüründen faydalanmasını emretmektedir. İslâm, İslâm'a ters düşen tüm eğilimleri reddedebilme gücüne sahip olabilmek ve nefsiyeti kuvvetlendirebilmek için sadece farzları değil, men-dupları ve mustehapları yapmayı emretmekte ve yine sadece haramları değil, mekruhları da terk etmeyi istemektedir. Bütün bunlar şahsiyeti yükseltmek ve en üst seviyeye ulaşma yolunda yürümesini sağlamak için vardır. Fakat bu ifade, bu niteliklere sahip olmayanlarda İslâm şahsiyeti-nin olmadığı anlamına gelmez. Bilakis davranışlarını İslâm'a bağlı kılan avamdan kimseler ve sadece farzları yerine getirmek, haramları da terk etmekle yetinen eğitim görmüş kimseler de İslâm şahsiyetine sahiptirler. Her ne kadar kuvvet bakımından aralarında fark olsa da bunların tamamı İslâm şahsiyetidir. Bir insanın İslâm şahsiyetine sahip olup olmadığına hüküm verirken önemli olan, kişinin düşüncelerine ve eğilimlerine İslâm'ı esas kılmasıdır. İslâm şahsiyeti, İslâm zihniyeti ve İslâm nefsiye-tine sahip olanlar arasındaki farklılık da buradan kaynaklanmaktadır. İslâm şahsiyetini melek olarak tasavvur eden birçok kimse de bu nedenle çoğu zaman yanılmaktadır. Kesinlikle insanlar arasında melek bulunma-dığı hâlde melek arayanların topluma vermiş oldukları zarar gerçekten de pek büyüktür. Hatta kendilerinde bile böyle bir özelliği bulamadıkları için ümitsizliğe düşmekte ve ellerini Müslümanlardan çekmektedirler. Bu hayalciler İslâm'ın ancak hayal olduğunu, İslâm'ın yüksek ideallerden ibaret olduğunu dolayısıyla insanın İslâm'ı hayatta uygulamasının ve bu uygulamalara sabretmesinin mümkün olmadığını ispatlamaya çalışırlar. Birçoklarını İslâm'ı yaşamaktan uzaklaştırarak onları amelde felce uğrat-maktadırlar. Böylece insanlar İslâm'dan yüz çevirmektedirler. Hâlbuki

İslâm, uygulanmak için gelmiş pratik bir din olup vakiadaki problemleri tedavi eden/çözen, uygulanması zor olmayan bir dindir. Kişi İslâm akidesini idrak ettikten sonra İslâm şahsiyetine sahip olunca, insandaki düşünce ne kadar zayıf olursa olsun veya içgüdü ve organik ihtiyaçları ne kadar kuvvetli olursa olsun her insan İslâm'ı kolaylıkla kendisine uygulayabilir. Çünkü kişi İslâm akidesini mefhumları ve eğilimleri için ölçü olarak alıp bu doğrultuda yürüdüğünde kesinlikle İslâm şahsiyetine sahip olur. Artık bundan sonra yapacağı şey zihniyetini geliştirmek için İslâm kültürünü, nefsiyetini kuvvetlendirmek için de itaatini artırmak, yükselme yolunda yürümek, bu yolda sebat göstermek hatta zirveden zirveye yükselme yolunda ilerlemektir. Çünkü o, fikirlerini İslâm akidesi ile tedavi etmiştir. Zira İslâm akidesini, hayat hakkındaki fikirlerini üzerine bina edeceği fikrî kaide hâline getirmiştir. İslâm akidesini, üzerine düşüncelerin oturtulacağı fikrî kaide hâline getirip, fikirleri İslâm akidesi ile ölçtüğünde doğru fikir ile yanlış fikir arasında ayırım yapabilecek bir kimse olur. Böylece fikir hatasına düşmekten emin olup, bozuk fikirlerden kendisini korur; doğru fikir ve sağlam idrakla başbaşa kalır. Meyillerini şer'î hükümlere göre tedavi etmekle de içgüdü ve organik ihtiyaçlarından kaynaklanan amellerini tedavi etme anında, içgüdüleri yok ederek, baskı altında tutarak veya tamamen başıboş bırakarak değil, onları düzene sokarak dosdoğru bir şekilde tedavi etmiş olur. İnsana ait açlıklarının tamamını birbiriyle uyumlu, insanda istikrar ve huzur sağlamaya yönelik bir şekilde doyuracağı ortam hazırlar. Bunun içindir ki İslâm'ı akla ve delile dayalı olarak kabul eden, İslâm'ı eksiksiz bir şekilde hayatında uygulayan ve Allah'ın hükümlerini doğru şekilde anlayan bir Müslüman, diğerlerinden seçkin olan İslâm şahsiyetne sahip bir kimsedir. Bu Müslüman, İslâm akidesini düşüncelerine esas almakla İslâm zihniyetine sahip, İslâm akidesini meyilleri için esas almakla da İslâm nefsiyetine sahip olur. Diğer şahsiyetlerden apayrı bir şahsiyet hâline gelir. Bu nedenle İslâm şahsiyetine sahip olanlar için özel sıfatlar vardır. İnsanlar arasında bu ayrıcalıkları ile tanınırlar ve onlar adeta insanlar içinde özel alametleri ile belirginleşirler. Müslüman'ın sahip olduğu bu sıfatlar, Allah'ın emir ve yasaklarına bağlı kalmasının yani Allah ile olan bağına idrak etmesine binaen amellerini Allah'ın emir ve yasaklarına göre yürütmesinin kesin sonucudur. Bu nedenle Müslüman, şer'î hükümlere ancak Allah'ın rızasını kazanmak için bağlanır.

Müslüman, İslâm zihniyetine ve nefsiyetine sahip olduğu zaman, kendinde merhameti ve sertliği, takvayı ve nimetleri bir arada toplayabilen,

hayatı doğru bir şekilde anlayan, gerektiği kadar dünyaya yönelen, ahireti kazanmak için bütün gücüyle çalışan aynı anda hem asker hem de lider olmaya elverişli şahsiyet olur. Ona ne dünyaya tapanların sıfatları, ne Hint çilekeşliği (fakirliği) ne de dünyadan elini eteğini çeken kimsenin hâli etki edebilir. O, cihadda kahraman iken aynı zamanda mihrabın dostudur, güçlü olduğunda da mütevazıdır. Liderlik ile fakihliği, ticaret ile siyaseti bir arada barındırır. Onun özelliklerinin en üstünü onu yoktan yaratan yaratıcısı Allah'ın kulu olmasıdır. Bunun için onu, namazında huşuda yüreği Allah korkusu ile dolu, boş sözlerden yüz çeviren, zekâtını veren, gözü haramdan çeviren, kendisine verilen emanetleri muhafaza eden, ah-dine vefakâr, verdiği sözü yerine getiren, Allah yolunda cihad eden bir kimse olarak bulursun. İşte Müslüman budur. İşte mümin budur. İslâm'ın oluşturduğu, onu insanoğlunun en hayırlısı kılan İslâm şahsiyeti işte budur.

Allahu Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın Rasulü'nün Ashabını, müminleri, Rahman'ın kullarını ve mücahitleri nitelendirirken birçok ayette bu şahsiyeti nitelemektedir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ

“Muhammed Allah'ın Rasulü'dür. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı sert, zorlu, kendi aralarında merhametlidir.” [Fetih Suresi 29]

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ

“İlk Muhacirler ve Ensar'dan kişilerle ihsan ile onlara uyanlardan Allah razı olmuştur. Onlar da Allah'tan hoşnutturlar.” [Tevbe Suresi 100]

فَقَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ

“Müminler gerçekten felah bulmuşlardır. Ki onlar namazlarında huşu içindedirler. Onlar boş sözlerden yüz çevirirler. Onlar zekâtla-rını verirler.” [Mü'minin Suresi 1-4]

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا

“Rahman'ın kulları onlardır ki, yeryüzünde mütevazı olarak yürürler, bilgisizler kendilerine takıldıkları zaman selam deyip geçerler. Onlar ki gecelerini Rableri için secdeye vararak ve kıyama durarak geçirirler.” [Furkan Suresi 63-64]

لَكِنَّ الرَّسُولَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Fakat Rasul ve ona iman etmiş olanlar; mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. Bütün hayırlar işte onlarındır. İşte onlar felaha erenlerin kendileridir. Onlar için Allah, içinde ebedi kalacakları ve zemininde ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte bu, en büyük kurtuluştur.”

[Tevbe Suresi 88-89]

الْمُتَّابُونَ الْعَابِدُونَ الْأَمِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

“Tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, Allah yolunda seyahat edenler, rükû edenler, marufu emredenler, münkeri nehy edenler, Allah’ın hududunu koruyanlar. Müminleri müjdele.” [Tevbe Suresi 112]

resi 112]

ŞAHSİYETİN OLUŞTURULMASI

Eşyaları belirli bir keyfiyete göre idrak eden insanda belirli bir zihniyet oluşur. Eşya hakkındaki mefhumlarla kesin bir sentez yoluyla billurlaşmış hâlde bulunan, açıklıkları doyurmaya sevk eden yönelticileri, hayat hakkındaki belirli mefhumlarla bağladığında, belirli bir nefsiyet oluşur. Hayat hakkındaki mefhumları ile eşyaları idrak ederken ve bunlara meyil gösterirken esas aldığı mefhumlar birleştğinde belirli bir şahsiyete sahip olur. Dolayısıyla şahsiyet, eşyaları akletme ve onlara yönelme esnasında insanda tek esasa dayalı tek yön belirlemektir. Buna binaen şahsiyet, insandaki “düşünme” ve “meyilleri” tek bir esasa göre düzenlemekle oluşur. Bu esas ise bazen tek, bazen de çok sayıda olur. Eğer çok sayıda olursa, düşünme ve meyiller için adeta birçok kaide konulmuş olur. Bu durumda da şahsiyet vardır, ancak bu şahsiyetin rengi belli değildir. Düşünme ve meyiller için yalnızca tek bir esas konulduğunda meydana gelen insan şahsiyetinin rengi ise bellidir. İnsan için gerekli olan şahsiyet de budur. Fertler belirli özelliklerle donatılmaya kalkışıldığında uğraşılması gereken şey de budur.

Her ne kadar genel olan her fikir, düşünme ve meyiller için esas olabirirse de, bu bütün eşyalar için değil ancak birtakım şeyler için mümkündür. Genel fikirler, insan hayat ve kâinat için külli/bütüncül fikir özelliğini taşımadıkça bütün her şey için kapsamlı bir esas olmaya elverişli olamaz. Çünkü külli fikir, bütün fikirlerin üzerine oturtulacağı ve bütün bakış açılarını belirleyen fikrî kaidedir. Çünkü o, hayat işlerinin düzenlenmesi ile alakalı fikirleri kendisine bağlamaya elverişli ve hayatta insanın davranışlarını etkileyen yegâne akli akidedir.

Ancak her külli fikrin yani akli akidenin, eğilimler ve düşünme için kapsamlı ve genel bir esas olmaya elverişli olması onun doğru bir esas üzere olduğu anlamına gelmez. Doğru olup olmadığına bakılmaksızın onun esas olmaya elverişli olduğu anlamına gelir. Bu esasın doğru olup olmadığının delili, insan fitratına uygunluğudur. Akli akide insan fitratına uygun ise o doğru bir akide; düşünce ve meyiller için, yani şahsiyetin oluşması için doğru bir esastır. Eğer insan fitratına uygun değilse batıl bir akide ve batıl bir esastır. Akidenin insan fitratına uygun olması demek, insan fitratında var olan acizliği ve düzen sahibi bir yaratıcıya muhtaçlığı kabul eder olması demektir. Diğer bir ifade ile dindarlık içgüdüsüne uygun olması demektir.

İslâm akidesi, insan fıtratında var olan tedeyyünü/dindarlığı kabul eden tek akli akidedir. Çünkü İslâm akidesinin dışındaki akideler, dindarlık içgüdüsüne uygunluğu akıl yerine vicdan yoluyla sağladığı için akli bir akide sayılmazlar. Yine akli bir akide olsalar dahi insan fıtratında olanı kabul etmezler, yani dindarlık içgüdüsüne uygun olmazlar.

Bu nedenle yalnızca İslâm akidesi doğru akidedir. Sadece İslâm akidesi düşünme ve meyiller için esas olmaya elverişlidir. İnsandaki şahsiyetin de düşünme ve meyiller için esas olarak kabul edeceği akli akideye göre oluşması gerekir. Mademki İslâm akidesi tek doğru akli akide ve tek doğru esastır, öyleyse şahsiyet oluşturulurken, İslâm şahsiyeti yani seçkin ve üstün şahsiyet oluşuncaya kadar meyiller ve düşünme için insanın, İslâm akidesini tek esas olarak alması gerekir. Buna göre fertteki İslâm şahsiyeti, düşünme ve meyillerin İslâm akidesi üzerine bina edilmesiyle oluşur. İslâm şahsiyeti işte böyle oluşur. Ancak bu oluşum sonsuza dek devam edecek bir şahsiyet anlamına gelmeyip sadece şahsiyetin oluştuğu anlamını ifade eder. İslâm akidesi üzerine oturtulan bu şahsiyetin devamlılığı garantili değildir. Çünkü insanın bazen düşünmesinde bazen de eğilimlerinde İslâm akidesinden dönüş olabilir. Bu dönüş, bazen dalalet/İslâm'dan çıkma şeklinde bazen de fasıklık şeklinde görülür. Ferdin İslâm şahsiyeti üzere devam edebilmesi için hayatının her anında düşünme ve meyillerinin İslâm akidesi üzerinde kalmasına dikkat etmesi gerekir. Şahsiyetin oluşturulmasından sonra zihniyetin ve nefsiyetin geliştirilmesine çalışılarak şahsiyet geliştirilir. Nefsiyet, yaratıcıya ibadet etmek ona itaatla yaklaşmak ve her şeyde bütün meyillerini İslâm akidesi üzere bina kılmaya devam etmekle geliştirilir. Zihniyet ise İslâm akidesine göre kurulu fikirleri açıklamak ve İslâm kültürüyle izah etmekle geliştirilir.

Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in de uyguladığı, şahsiyet oluşturma ve geliştirme metodu budur. Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*, İslâm akidesine davet ederek insanları İslâm'a girmeye çağırıyordu. Müslüman olduklarında ise onlarda bu akideyi kuvvetlendirmeye, düşünmelerinin ve meyillerinin bu akide üzerinde olmasına özen gösteriyor ve onlara şöyle diyordu:

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ يَكُونَ هَوَاهُ تَبَعًا لِمَا جُنْتُ بِهِ

“Arzuları benim getirdiğime uygun olmadıkça sizden hiç biriniz iman etmiş sayılmaz.” [Ebu Naim rivayet etti]

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

“Ben size, anne babanızdan, evlatlarınızdan ve diğer insanlardan daha sevimli olmadıkça sizden hiç biriniz iman etmiş sayılmaz.” [Şeyhâyn rivayet etti]

Sonra Kur’an’dan kendisine indirilen Allah’ın ayetlerini onlara açıklıyor, Müslümanlara İslâm ve hükümlerini öğretiyordu. Böylece O’nun zamanında O’na uyma ve O’nun getirdiklerine göre hareket etme sayesinde nebilerin şahsiyetinden sonra kâinatta şahsiyetlerin en üstünü oluşturuldu.

Buradan da anlaşılmaktadır ki fertte, İslâm şahsiyetini oluşturmada başlangıç noktası, İslâm akidesini yerleştirmek ve ardından da bu akide üzerine düşünme ve meyilleri oturtmak, sonra da itaatleri yerine getirmesine ve fikirlerle kültürleşmesine çaba harcamaktır.

DAVRANIŞ BOZUKLUKLARI

Müslümanların birçoğunda İslâm akidesine ters işler görülmektedir. Yine birçok İslâmî şahsiyette İslâm şahsiyetiyle çelişen davranışlara şahit olunmaktadır. Bu sebeple bazıları İslâm akidesine ters düşen amellerin kişiyi İslâm'dan çıkardığını sanmaktadır. Yine bir Müslüman'da dinine bağlı Müslüman sıfatıyla çelişen davranışların görülmesi hâlinde onun İslâm şahsiyetine sahip olmaktan uzaklaştığı zannedilmektedir.

Gerçekte ise Müslüman'da davranış bozukluklarının varlığı onu İslâm şahsiyetine sahibi olmaktan çıkarmaz. Zira insan bazen mefhumlarını aki-desi ile bağlamama gafletine düşebilir veya bu mefhumların İslâm akidesi ile veya İslâm şahsiyeti ile çeliştiğini bilmeyebilir. Yine şeytanın ona mu-sallat olmasıyla amellerinden bazılarında kalbi İslâm akidesine karşı ka-tılaşabilir ve böylece bu akideye ters düşen işleri yapabilir, dinine bağlı Müslüman'ın sıfatlarıyla çelişen ya da Allah'ın emir ve yasaklarına zıt olan hareketleri yapabilir. Bu akideyi benimserken ve onu düşüncesi ve meyli için esas edinirken bu amellerin hepsini veya bir kısmını yapabilir. Bu ne-denle böylesi durumlarda kişinin İslâm'dan çıktığını veya İslâm dışı şah-siyete sahip olduğunu söylemek doğru olmaz. Her ne kadar bazı amelle-rinde asi olsa da İslâm akidesini benimsemeye devam ettiği müddetçe Müslüman'dır. İslâm akidesini düşünme ve meyilleri için esas olarak al-maya devam ettikçe bazı davranışlarda fıska düşse de İslâm şahsiyetine sahiptir. Çünkü birtakım amel ve davranışlarında bozukluklar/hatalar bulunsa da önemli olan, düşünme ve meyilleri için İslâm akidesini esas alması ve İslâm akidesine inanmasıdır.

Sözle veya amelle İslâm akidesini benimsemeyi terk etmedikçe Müs-lüman İslâm'dan çıkmaz. Düşünme ve meyillerinde İslâm akidesinden uzaklaşmadıkça yani düşünme ve meyillerine İslâm akidesini esas almak-tan vazgeçmedikçe İslâm şahsiyetinden çıkmış sayılmaz. Eğer İslâm aki-desinden uzaklaşırsa İslâm şahsiyeti olmaktan çıkar, uzaklaşmazsa İslâm şahsiyeti olarak kalır. Böylece İslâm akidesini inkâr etmediği için kişi Müslüman olabilir ancak böyle bir kişi Müslüman olmakla beraber İslâm şahsiyetine sahip olamayabilir. Çünkü o, İslâm akidesine inanmakla bir-likte, düşünme ve meyilleri için İslâm akidesini esas almamaktadır. Zira mefhumların İslâm akidesi ile olan bağlantısı otomatik olmadığından do-layı da mefhum her zaman akideye göre hareket etmez. Bu bağ, kendi-sinde dönme ve ayrılma kabiliyeti bulunan bileşik bir bağdır. Bunun için

Müslüman'ın birtakım amellerinde Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet ederek asi olması yadırganmamalıdır. Zira kişi vakıanın, davranışı akideye bağlamakla çeliştiğini görebilir. Bazen insan, çıkarına olduğu hayaline kapılarak bir fiili işler, sonra ise hatasını anlar, pişman olur ve Allah'a döner. Bu şekilde Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet eden kişi, akidenin yokluğu ile itham edilmemelidir. Akidesi ile değil, yalnızca bu davranışı ile kınanması gerekir. Bu nedenle asi veya fasık olan kimse hemen mürted sayılmaz. Sadece isyan ettiği amelinden dolayı asi Müslüman sayılır ve yalnızca o suçundan dolayı cezalandırılır. İslâm akidesine inandıkça da Müslüman olarak kalır. Düşünme ve meyilleri için İslâm akidesini esas olarak aldığı, bu esasa herhangi bir zarar gelmediği, İslâm akidesinde şüpheye düşmediği sürece, sadece gaflette bulunması veya bir kere şeytanın aldatmasıyla onun İslâm şahsiyetinden çıktığı söylenemez.

Nitekim Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* zamanında Sahabe ile bu şekilde birkaç olay vuku bulmuştur. Sahabe bazı emir ve yasaklara muhalefet ettiği hâlde, muhalefetleri sebebiyle İslâm'dan çıkmakla itham edildiler. Bu davranışlar, onların İslâm şahsiyetine sahip oluşunu da etkilemedi. Çünkü onlar beşerdiler, melek değillerdi. Onlar, diğer insanlar gibiydiler, masum da değillerdi. Zira onlar nebi değildiler. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in, gizli kalması hususunda çok hırslı olduğu hâlde Sahabeden Hatıb Bin Ebu Beltaa, Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in Kureyşlilerle savaşaacağı haberini Kureyş kâfirlerine göndermişti. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*, bir konu hakkında kendisiyle konuşmakta olan kadına, Fadl Bin Abbas'ın şehvetle üst üste baktığını görünce Fadl'ın yüzünü eliyle başka tarafa çevirdi. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* kendilerini terk etmeyeceğine dair Ensar'la biatlaştığı hâlde, Mekke'nin fethedildiği sene Ensar, Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in kendilerini terk edip ehline (Mekke'ye) döneceğini konuşuyorlardı. Huneyn'de ise sahabenin büyükleri bile savaşın ortasında az bir grupla birlikte Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'i bırakarak kaçtılar. Bunun dışında vuku bulan olaylardan dolayı Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* bu suçları işleyenleri Müslüman olmamakla itham etmedi ve bu durum onların İslâmi şahsiyetlerini de etkilemedi.

Sadece bu örnekler, davranışlarda meydana gelebilecek düşüşlerin/bozuklukların Müslüman'ı, İslâm'dan ve İslâm şahsiyetine sahip olmaktan çıkarmayacağına delil olarak yeter.

Ancak bu ifadeler, Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet etmenin mübah olduğu anlamına da gelmez. Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefetin

haramlılığı ve kerahetinde şüphe yoktur. Bu, İslâm şahsiyetine sahip olan bir kimsenin, dinine bağlı Müslüman'ın niteliklerine muhalefet edilebileceği anlamına gelmez. Dine bağlılık, İslâm şahsiyetini oluşturmak için gereklidir. Bu sadece Müslüman'ın bir beşer olması ve İslâmî şahsiyetin de melek değil insan olması demektir. Onlarda meydana gelen suçlar cezalandırılmalarını gerektiren türden bir suç ise bu günahları nedeniyle Allah'ın hükmüne göre cezalandırılırlar. Fakat İslâm şahsiyetine sahip olmamakla itham edilemezler.

Önemli olan İslâmî bir şahsiyet olabilmesi için kişide İslâm akidesinin varlığından, İslâm şahsiyetini oluşturan düşünme ve meyillerini İslâm akidesine göre şekillendirdiğinden emin olmaktır. Temel sağlam olduğu, düşünme ve meyilleri İslâm akidesine göre bina edildiği sürece, ara sıra görülebilecek yanlılgılar veya davranışlarındaki suçlar/bozukluklar nedeniyle kişi İslâm şahsiyetine sahip olmamakla itham edilemez. Eğer akidesi bozuk olursa, davranışları İslâmî hükümlere göre olsa bile kişi İslâm'dan çıkmış sayılır. Çünkü bu durumda kişi, İslâm akidesinin dışında - geleneklere, toplumun gidişatına, menfaatlerine ya da- başka şeylere inanmaktadır. Fakat İslâm akidesine inandığı hâlde, bina üzerindeki hususlarda dengesizlik olursa, örneğin; davranışlarını çıkarıcılık esasına göre yürütürse veya davranışlarına akli esas alırsa, o kimse akidesinin selametinden dolayı Müslüman sayılır. Ancak böyle bir kişi, İslâm davetini taşıyanlardan olsa bile hatta bütün davranışları İslâmî hükümlere uygun olsa bile İslâm şahsiyetine sahip sayılmaz. Çünkü İslâm akidesine inanarak, düşünme ve meyilleri İslâm akidesi üzerine bina etmekle insanda İslâm şahsiyeti oluşur. Bu nedenle İslâm'ı sevdikleri, İslâm'ın muzaffer olmasını istedikleri hâlde düşüncelerini İslâmî fikirlere ve hükümlere göre değil de, akıllarına, çıkarlarına veya arzularına göre yürüten kimseleri bu davranışlarından dolayı uyarmak ve sakındırmak gerekir. Bu tür kimseler, İslâmî hükümlerin ve düşüncelerin büyük bir bölümünü bilmelerine ve İslâm akidesinden de çıkmamalarına rağmen, bu tür davranışın onları İslâm şahsiyetine sahip olmaktan uzaklaştıracağı hususunda ikaz edilmedir. İslâm akidesine inanmanın, Rasul'ün getirdiklerine bütün olarak, kesin delille sabit olanlara da ayrı ayrı, gönül rızasıyla isteyerek ve teslimiyetle iman etmek anlamına geldiğine dikkat çekmek gerekir. Sadece bilmenin yeterli olmayacağını bilmek gerekir. İslâm'da, kesin delille sabit olan en ufak bir şeyi reddetmek, kişiyi İslâm akidesinden ayırır ve çıkarır. İslâm, iman ve kabullenme yönüyle parçalanmayı kabul etmeyen bir bü-

tündür. Bütünsel bir kabullenmenin dışındaki bir kabul İslâm'da caiz değildir. İslâm'ın bir kısmından vazgeçmek ise küfürdür. Bu nedenle dinin hayattan ve devletten ayrı olduğuna inanmak açık küfürdür. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا

“Doğrusu; Allah’ı ve Rasullerini inkâr edenler, Allah ile Rasullerinin arasını ayırmak isteyenler, bir kısmına inanır, bir kısmını da inkâr ederiz diyerek, bu ikisinin arasında bir yolu tutmak isteyenler; işte onlar gerçekten kâfir olanlardır...” [Nisâ Suresi 150-151]

İSLÂM AKİDESİ

İslâm akidesi, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, rasullerine, ahiret gününe, kaza ve kaderin hayrının ve şerrinin Allah'tan geldiğine iman etmektir. İman ise vakiya uygun delile dayalı kesin tasdik demektir. Zira tasdik, delilsiz olursa iman olmaz. Delilden kaynaklanmadıkça kesin tasdik gerçekleşmez. Eğer tasdik delilsiz olursa onda kesinlik olmaz. Sadece bir haber doğrulanmış olur ki bu, iman sayılmaz. Binaenaleyh tasdiğin kesinlik kazanabilmesi yani iman hâline gelebilmesi için elbette bir delile dayanması gerekir. Bu nedenle tasdiğin iman olabilmesi için iman edilmesi istenen her şeye dair bir delilin varlığı zorunludur. Doğru olup olmadığına bakılmaksızın imanın varlığında temel şart delilin varlığıdır.

Delil ise ya akli olur ya da naklî olur. Delilin akli veya naklî olup olmadığını, kendisine iman edilmesi için hakkında kendisi ile delil getirilen konunun vakıası belirlemektedir. Eğer konu, duyu organları ile idrak edilerek hissedilen bir vakıa ise onun delili kesinlikle naklî değil, aklidir. Duyu organları ile idrak edilemeyen bir konunun delili ise naklîdir. Naklî delilin bizzat kendisini duyu organları hissediyorsa, yani delil özelliğini kazanması hissin algılama alanında bulunmasından oluyorsa, varlığı akli delile dayalı ve iman etmeye elverişli naklî bir delil sayılmalıdır.

İslâm akidesinin iman edilmesini istediği şeyleri inceleyen kimse, Allah'a imanının delilinin akli olduğunu görür. Çünkü Allah'a iman konusu duyularla algılanır ve duyular var olan şeylerin hepsini yaratanın var olduğunu hisleriyle idrak eder. Oysa meleklerle imanının delili naklîdir. Çünkü meleklerin varlığını duyular idrak edemez. Zira melekler, gerek zatiyla gerekse de ona dalalet edecek bir şeyle idrak alanının dışındadır. Kitaplara iman etmeye gelince buna bakılır: İman edilmesi istenen kitap Kur'an ise onun delili aklidir. Çünkü Kur'an, duyularla algılanabilmektedir. Mucizeliği de asırlar boyu duyularla idrak edilegelmiştir. Fakat iman edilmesi istenen kitaplar, Kur'an'ın dışındaki Tevrat, İncil ve Zebur gibi kitaplarsa bunların delili naklîdir. Çünkü bu kitapların Allah'tan geldiği her asırda idrak edilmemiştir. Sadece o kitapları getiren rasullerin döneminde Allah'tan geldiği, rasullere verilen mucizelerle idrak edilebilmiştir. Nitekim bu mucizeler kendilerine gelen rasullerin vakitlerinin bitmesiyle sona ermiştir. Dolayısıyla bu kitaplar rasullerle birlikte yaşayanlardan sonra gelenler tarafından idrak edilmez. Sadece bu kitapların Allah'tan geldiğine ve bunların rasullere indiğine dair haberlerin nakli ile bilinebilirler. Bu nedenle mucizelerinin hissi olarak idrak edilememesi ve aklın

asırlar boyunca onların Allah'ın kelâmı olduğunu idrak edememesinden dolayı bu kitapların delili akli değil naklîdir. Tüm Rasullere iman için de aynı şey söz konusudur. Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in bir şey ile geldiğini yani Kur'an ile geldiğini idrak edebileceğimiz için Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in Allah'ın Rasulü olduğunun delili aklidir. Tüm asırlarda ve bütün nesillerde bu böyledir. Fakat diğerlerinin rasullüğüne imanın delili naklîdir. Çünkü onların rasul olduğunun delili Allah tarafından onlara verilen mucizelerdir. Bu mucizeleri ise zamanlarının dışındakiler idrak edememektedirler. Onlardan sonra şu ana kadar gelenler ve kıyamete kadar gelecek olanlar da diğer o rasullerin mucizelerini hissedemezler. Onların rasullükleri hissedilen bir delille sabit değildir. Dolayısıyla rasul olduklarının delili akli değil naklîdir. Fakat efendimiz Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in rasullüğünün mucizesi hâlen hissedilebilen Kur'an'dır. Dolayısıyla O'nun rasullüğünün delili aklidir. Kıyamet gününe imanın delili ise naklîdir. Çünkü kıyamet günü hissedilememektedir. Onun varlığına delalet eden hissedilebilecek bir şey de yoktur. Akli bir delil bulunmadığı için de kıyamet gününün delili naklîdir. Kaza ve kaderin delili ise aklidir. Çünkü kaza, şu iki hususla alakalıdır: Birincisi, varlık nizamının gerektirdiği husustur ki bu yaratıcı ile alakalı bir husus olmasından dolayı delili aklidir. İkincisi ise insanın kendisinden kaynaklanan veya cebren insan üzerinde gerçekleşen insanın fiilidir. Bu ise hislerle idrak edilebilen, hissedilebilen bir şey olup delili de aklidir. Kader ise ateşin yakması ve bıçağın kesmesi gibi insanın eşyada ortaya çıkardığı özelliklerdir. Bu özellikler ise duyunların idrak edebildiği, hissedilebilir şeylerdir. Öyleyse kaderin delili de aklidir.

Bu açıklamalar İslâm akidesine ait delillerin çeşidi açısından yapılan açıklamalardır. Bunların her birinin delillerini açıklamaya gelince: Allah'ın varlığının delili her şeyde vardır. Hissedilebilen şeylerin varlığı kesindir. Aynı zamanda bunların bir başka şeye muhtaç olması da kesindir. Eşyanın bir yaratıcı tarafından yaratılmış olması da kesindir. Çünkü bunların muhtaç olması, onların yaratılmış olduğu anlamına gelir. Zira onların muhtaç oluşları, ezeli olmadıklarına yani bir başlangıçlarının olduğuna delalet eder. Burada şöyle denilmez: *"Şey, bir başka şeye muhtaçtır, şeyin dışındakilere muhtaç değildir. Dolayısıyla şeyler birbirini tamamlamaktadır dolayısıyla da şeylerin tamamı muhtaç değildir."* Böyle denilmez çünkü delil kalem, ibrik ve kâğıt gibi belirli şeyler hakkındadır. Dolayısıyla delil, bu kalem, ibrik veya kâğıt gibi şeylerin bir yaratıcı tarafından yaratılmış olduklarına dair olmaktadır. Buradan da açığa çıkmaktadır ki

kendisine muhtaç olana bakılmaksızın bu şey aslen başkasına muhtaçtır. Şeyin muhtaç olduğu bu başka varlığın, şeyin dışında bir varlık olduğu his/duyu yoluyla kesinlikle gözlemlenmektedir. Bir şeyin kendisinin dışında başka bir şeye muhtaç olması, onun ezeli olmadığını yani başlangıcının bulunduğunu, dolayısıyla da yaratılmış olduğunu gösterir. Burada şöyle de denilmez: *“Şey, aslen maddedir. Sonuçta da maddenin dışında bir şeye değil, maddeye muhtaçtır. Kendi kendine muhtaç olmasından dolayı muhtaç değildir.”* Böyle denilmez çünkü bir şeyin madde oluşu ve bir başka maddeye muhtaç olduğu kabul edilse bile bu madde de kendisine değil, başka maddeye muhtaçtır. Madde, kendiliğinden bir başka maddenin ihtiyacını karşılamaya güç yetiremez. Bir başka maddenin ihtiyacını karşılayabilmesi için maddenin dışında bir şeyin varlığı şarttır. Dolayısıyla madde kendisine değil, kendi dışında bir şeye muhtaçtır. Mesela su, buhara dönüşebilmek için ısıya muhtaçtır. Sıcaklığın da su gibi madde olduğunu kabul etsek dahi, sıcaklığın bulunması suyun dönüşüme uğraması için yeterli değildir. Suyun buhar hâline gelebilmesi için sıcaklığın belirli bir seviyede olması gerekir. İşte madde olan suyun muhtaç olduğu şey ısının belirli bir oranıdır. Bu oran ise suyun ve ısının dışında yani maddenin dışında bir şey tarafından dayatılmaktadır. Madde bu orana boyun eğmeye zorlanmıştır. Buna göre madde, maddenin dışında belirli bir ısı derecesini tayin edene, yani maddenin dışındakine muhtaçtır. Dolayısıyla da maddenin madde dışında bir varlığa; maddeyi yaratan bir yaratıcıya muhtaç oluşu kesindir. Böylece hissedilen ve idrak edilen bütün şeylerin yaratıcı tarafından yaratıldığı ortaya çıkmaktadır.

Yaratıcının ezeli olması yani başlangıcının olmaması gerekir. Ezeli olmazsa yaratıcı olmaz, yaratılmış olur. Yaratıcı olması ise kesinlikle ezeli olmasını gerektirir. Dolayısıyla yaratıcı kesinlikle ezelidir, başlangıcı yoktur. Yaratıcı olabileceği zannedilen şeyler değerlendirildiğinde ya maddenin ya tabiatın ya da Allahu Teâlâ'nın yaratıcı olduğu ortaya çıkacaktır. Maddenin yaratıcı olması yukarıda sunduğumuz sebeplerden dolayı batıldır. Maddenin, bir hâlden bir başka hâle dönüşebilmesi için, maddeye belirli bir oranı tayin edene ihtiyacı vardır ve dolayısıyla madde ezeli değildir. Ezeli olmayan ise yaratıcı olamaz.

Tabiatın yaratıcı olması da batıldır. Çünkü tabiat (doğa), şeyler ile bunları düzenleyen nizamın toplamıdır ve kâinatta bulunan herşey de bu nizamı uygun olarak yürür. Bu düzenleme ise yalnızca düzenin kendisinden gelmez. Çünkü düzenlenen eşyalar olmadan düzen de olmaz. Düzen-

leme, şeylerden de gelmemiştir. Çünkü şeylerin varlığı, otomatik veya zorunlu olarak nizamı oluşturmaz. Şeyleri düzenleyecek bir düzenleyici bulunmaksızın kendi kendilerine de düzen kuramazlar. Düzen, şeylerle nizamların toplamından da meydana gelmez. Çünkü düzenleme, nizam ve şeylerin kendisine boyun eğeceği özel bir durum bulunduğu ortaya çıkar. Şeylerle beraber nizama ait bu özel durum, düzenlemeyi meydana getirir. Özel durum, şeyler ve nizam üzerinde egemen bir durumdur. Düzenleme ancak bu özel duruma göre gerçekleşir. Şeylerin ve nizamın dışında zorla uygulanan bu özel durum ise ne nizamdan ne şeylerden ne de bunların toplamından meydana gelmez. Öyleyse düzenleme bunların dışında başka bir şeyden gelmektedir. Tabiatın kendiliğinden hareket edemeyip kendisi dışından zorla konulan özel durumlara göre hareket edebilmesi, tabiatın başkasına muhtaç olduğunu ve başlangıcının bulunduğunu ifade eder. Ezeli olmaması yani başlangıcının bulunması ise tabiatın yaratıcı olmadığını gösterir. Dolayısıyla yaratıcının kesin şekilde ezeli sıfatı ile nitelenmiş olması gerekir ki o da Allahu Teâlâ'dır.

Allah'ın varlığı duyu yoluyla his ve idrak edilen bir husustur. Çünkü hislerle idrak edilen şeylerin ezeli olana muhtaç oluşları Allah'ın varlığına delalet etmektedir. İnsan, bakışlarını Allah'ın yarattıklarına çevirdiğinde, kâinata baktığında, zaman ve mekânı tam anlamıyla kavramaya çalıştığında, hareket hâlindeki bu âlemlere oranla kendisinin gerçekten zerre kadar küçük kaldığını görür. Yine insan, çok sayıdaki bu âlemlerin hepsinin belirli yörüngelere ve sabit kurallara göre hareket ettiğini görür. Böylece bu yaratıcının varlığını ve birliğini tam bir şekilde idrak eder, O'nun gücünü, büyüklüğünü ve azametini açıkça görür. Gece ve gündüzün birbirini takip edişini, rüzgârların esmesini, denizlerin, nehirlerin ve gezegenlerin/yıldızların varlığını görerek idrak eden insan için bunlar, ancak Allah'ın varlığına, birliğine ve kudretine delalet eden apaçık akli delillerdir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara faydalı şeylerle denizde akıp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip yeryüzünü ölümünden sonra dirilttiği suda, her türlü canlıyı orada yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasında emre amade bulutları döndürmesinde elbette akleden bir toplum için ayetler (deliller) vardır.” [Bakara Suresi 164]

أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمْ الْخَالِقُونَ أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ

“Onlar hiç bir şey olmaksızın mı yaratıldılar, yoksa kendileri midir yaratanları? Yoksa gökleri ve yeri mi yarattılar? Hayır, onlar iyi bilmiyorlar.” [Tur Suresi 35-36]

Dolayısıyla hem Allah'ın varlığını idrak eden hem de iman için yol edilen şey akıldır. Bu nedenle İslâm, iman konusunda akli kullanmayı farz kıldı ve onu Allah *Subhanehû ve Teâlâ*'nın varlığına imanda hakem kıldı. Bu nedenle Allah'ın varlığına delil, akli delildir.

Dünyanın ve maddenin ezeli ve ebedi olduğunu yani başlangıcının ve sonunun bulunmadığını iddia edenler şöyle diyorlar: *“Evren başkasına muhtaç değildir. Bilakis evren, kendi kendine yeter. Çünkü dünyada var olan şeyler maddenin sayısız şekillerinden ibarettir. Dolayısıyla bunların hepsi maddedir. Birbirine muhtaç olması ise maddenin muhtaç olduğu anlamına gelmez. Çünkü bir şeyin kendisine muhtaç olması, onun muhtaç olduğunu göstermez. Zira madde kendi kendine yeterli olduğu için başkasına muhtaç değildir. Bu nedenle de madde ezelidir, onun başlangıcı yoktur. Çünkü madde, yani evren kendi kendine yeterli olmasından dolayı ezelidir, sonsuzdur ve başkasına da muhtaç değildir.”*

Buna şu iki açıdan cevap verilir: Birincisi, dünyada var olan şeyler, ister ayrı ayrı olsunlar isterse hep bir arada bulunsunlar yoktan var etme, yaratma gücüne sahip değildirler. Yoktan var etmekten ve yaratmaktan aciz olan tek bir şeyi, onun dışındaki şeyler, bir veya birçok yönden tamamlasalar, eksiğini giderseler dahi hem o hem de onun dışındakiler hep birlikte yaratmaktan ve yoktan var etmekten acizdirler. Yoktan var etmekten ve yaratmaktan aciz oluşu ise apaçık ortadadır. Bu ise onun ezeli olmadığını ifade eder. Çünkü ezeli olanda, yani başlangıcı olmayanda acizlik sıfatının bulunmaması tam tersine yoktan var etme, yaratma gücünün bulunması gerekir. Sonradan ortaya çıkan şeylerin hepsi ona dayanmalı ki ezeli olabilsin. Bu nedenle kâinat, yaratmaktan ve yoktan var etmekten aciz olduğu için ne ezeli ne de ebedi olabilir. Bir şeyin yoktan var etme gücüne sahip olmaktan yoksun olması onun ezeli olmadığının kesin delilidir. İkincisi ise daha önce tespit ettiğimiz üzere bir şeyin başkası tarafından ihtiyacı karşılanıncaya kadar aşmaya güç yetiremediği belli bir orana gereksinim duymasıdır. Bunun açıklaması ise şöyledir:

A, B'ye ve B de C'ye muhtaç ise dolayısıyla A da C'ye muhtaçtır. Birinin bir başkasına muhtaç olması, onlardan her birinin ezeli olmadığının delilidir. Birbirini tamamlaması veya birinin diğerinin ihtiyacını gidermesi

mutlak şekilde değil belirli bir orana göre gerçekleşir. Yani belirli bir tertibe, düzene göre gerçekleşir. Tamamlama işlemi ancak bu tertibe göre olur veya madde bu düzenleme dışına çıkmaktan aciz kalır, çıkamaz. Böylece tamamlanan şey kendi kendini tamamlayamaz, ihtiyacını tek başına karşılayamaz. İhtiyacını ancak, kendisi dışında tesbit edilmiş olana boyun eğmek zorunda bırakıldığı düzene göre giderebilir. Dolayısıyla da hem tamamlanan hem de tamamlayanın her ikisi de ihtiyacı karşılanıncaya kadar bu belirli düzeni ayarlayana muhtaçtırlar. Onlar bu tertibe aykırı hareket edemezler, bu düzenleme dışında da ihtiyaç karşılanamaz. Bu nedenle düzene uymak mecburiyetinde olan, düzeni koyana muhtaçtır. Böylece eşyaların tamamı birbirlerini tamamlasalar dahi kendileri dışındaki varlığa muhtaç olmaktan kurtulamazlar. Yani şeyler belirli bir düzeni koyan ve ona boyun eğmeye zorlayana muhtaçtırlar. Örneğin suyun buza dönüşebilmesi için belirli bir ısı derecesine gereksinim vardır. Burada şöyle diyorlar: *“Su, ısı ve buz birer maddedirler. Maddenin bir hâlden bir başka hâle dönüşmesinde ihtiyaç yine maddeyedir. Sonuçta madde başkasına değil yine kendisine muhtaç olmaktadır.”* Oysa gerçek böyle değildir. Su, buz hâline gelirken sadece ısıya değil, belirli bir derecedeki ısıya muhtaçtır. Isı bir şeydir, ancak belirli bir dereceye ulaştığında etki etmesi ise daha başka bir şeydir. Bu ise ısıdan başka bir şeydir. Isının etkileyebilmesi, suyun da etkilenebilmesi için ısıya zorla uygulanan oran otomatik olarak sudan ileri gelmemektedir. Yoksa su, istediği şekilde etkilenebilirdi. Bu oran ısıdan da kaynaklanmamaktadır. Öyle olsaydı bu sefer de ısı dilediği gibi etkileyebilirdi. Kısacası oran maddenin kendisinden kaynaklanmamaktadır. Aksi takdirde madde, dilediği gibi etkileme ve etkilenme gücüne sahip olurdu. Bu oran elbette ki maddenin dışında belirlenmektedir. Bu durumda da madde, madde üzerinde etki bırakacak ve madde için belirli oranı tespit edecek olana muhtaç olmuş olur. Bu oran madde dışında bir varlık tarafından tayin edilmektedir. Dolayısıyla madde başkasına muhtaçtır. Öyleyse madde ezeli değildir. Çünkü başlangıcı ve sonu olmayan demek başkasına muhtaç olmayan, bütün şeylerin kendisine muhtaç olduğu varlık demektir. Maddenin başkasına muhtaç olması, maddenin ezeli olmadığının kesin delilidir. Öyleyse madde yaratılmıştır. Kâinata şöyle bir göz atan insan, şeylerin -ister bir yer işgal etsin isterse enerji gibi bir yer işgal etmesin- yoktan var edilmesinin, ancak duyu organları ile algılanabilen şeyler arasında belirli bir düzenin bulunması ile tamamlanabileceğini kavramaktadır. Dolayısıyla bu kâinata şeyler tarafından yoktan var edilen herhangi bir nesne yoktur ve yine belirli bir

orana boyun eğmeden şeyler tarafından icat etmek de yoktur. Yani bu kâinata şeyler tarafından yoktan var edilen oransız ve düzensiz olarak yaratılmış bir şey yoktur. Bu nedenle kâinata var olan ve var edilen bütün şeyler ne başlangıçsız nede sonsuzdur.

Var olan şeylerin hissedilen ve idrak edilen şeylerden oluştuğu gayet açıktır. Bu var olan şeylerin kendi iradeleri dışında kendilerine uygulanan belli oranlara boyun eğdikleri de apaçık ortadadır. Kâinata var edilen şeyler de yoktan var etmekten aciz oldukları ortadadır. Bu apaçık bellidir. Çünkü bunlar da kendi iradesi dışında kendisine uygulanan belirli düzenlemeye boyun eğmektedirler. Bu düzenleme kendi isteği ile olmamaktadır. Eğer kendi isteği ile olmuş olsaydı düzenlemeyi terk etmeye ve ona boyun eğmemeye kadir olurdu. Bu düzenleme onun dışında başka bir şeyden gelmektedir. Kâinata duyu organları ile algılanabilen şeylerin acizliği yani kâinatın yoktan var etmekten aciz kalışı kendi dışından gelen belli bir düzenlemeye boyun eğişi kâinatın başlangıçsız ve sonsuz olmadığı, başlangıcı ve sonu olmayanın yarattığı olduğunun delilidir. Yaratmanın, ölçü verme ve ölçüye göre şekillendirme anlamına geldiğini söyleyip de yoktan var eden bir yaratıcının varlığını inkâr edenlerin bu sözleri ise duyu organlarıyla algılanabilen şeyler ve bunlar üzerine iradeleri dışında konulan belirli düzenlemelerin her ikisinin de yaratıcı olduğu anlamına gelmektedir. Çünkü ölçü verme ve ölçüye göre şekillendirme duyu organlarıyla algılanabilen şeylerin ve bu şeyin dışından gelen muayyen bir düzenlemenin bulunması ile mümkün olabilir. Yaratmanın ölçme ve verilen ölçüye göre şekillendirme anlamına geldiğini söyleyenlerin bu sözü kesinlikle batıldır. Bu söz batıldır çünkü muayyen düzen ne şeylerden ne de düzenin kendisindedir. Bu düzen, duyu organlarıyla idrak edilebilen şeylerin dışında, duyu organlarıyla doğrudan doğruya algılanamayan bir varlık tarafından konulmuştur.

Böylece şekillendirme ve takdirin yaratma olmadığı açığa çıkar. Çünkü sadece bu şekilde yaratmanın gerçekleşmesi imkânsızdır. Bilakis yaratmanın gerçekleşebilmesi için duyu organlarıyla algılanabilen şeylere düzen koyan ve hissedilmeyen bir şeyin bulunması gerekir. Böylece şekillendirmenin ve takdirin yaratmak olmadığı ve bununla mutlak anlamda yaratmanın yani yoktan yaratmanın tamamlanamayacağı görülmektedir.

Ayrıca yaratıcı duyu organlarıyla algılanan şeyleri yoktan var edemezse yaratıcı olamaz. Çünkü yaratıcı, sadece kendi iradesiyle yaratmaktan aciz olmuş ve yaratacağı şeyle birlikte bir şeye boyun eğmek mecburiyetinde kalmıştır. Böylece o, hem acizdir hem de ezeli değildir. Çünkü

kendi kendine yaratmaktan aciz kalarak başkasına muhtaç olmuştur. Aciz ve muhtaç ise ezeli olamaz. Üstelik gerçekte yaratıcı demek, yoktan var eden demektir. Çünkü yaratıcı olması demek yaratıcının şeylere değil şeylerin yalnızca O'na dayanması, muhtaç olması demektir. Eğer şeyleri yoktan var etmekten ve şeyler mevcut değilken yaratmaktan aciz kalırsa yaratma hususunda şeylere muhtaç olur ve şeyler kendisine muhtaç olmaz. Bu ise onun tek başına yaratıcı olmaması; bu nedenle de yaratıcı olmaması demektir. Yaratıcının yaratıcı sıfatını kazanabilmesi için şeyleri yoktan var edebilmeli, kudret, irade ve bütün şeylerin yalnızca kendisine dayanması özelliğine sahip olmalıdır. Bundan dolayı yaratma olması için icat etmenin yoktan var etme şeklinde olması gerektiği gibi icat edenin de yaratıcı olması için elbette ki yoktan icat edebilmesi gerekir.

Meleklerle imanın delili ise naklîdir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَانِمًا بِالْقِسْطِ

“Allah, adaleti ayakta tutarak şahadet etti ki; gerçekten O’ndan başka ilah yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de buna şahadet ettiler...” [Âl-i İmran Suresi 18]

وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ

“Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz birr (iyilik, güzellik) değildir. Lakin birr, Allah’a ve ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve nebilere iman etmektir...” [Bakara Suresi 177]

وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ

“Müminlerin hepsi Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve Rasullerine inandılar.” [Bakara Suresi 185]

وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا

“Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, rasullerini ve ahiret gününü inkâr ederse uzak bir sapıklığa düşmüş olur.” [Nisâ Suresi 136]

Kitaplara imanın delili ise Kur’an-ı Kerim ve diğer semavi kitaplara göre değişir. Kur’an’ın Allah’ın kelamı olduğu ve Allah tarafından gönderildiğinin delili aklidir. Çünkü Kur’an, duyu organlarıyla algılanabilmekte ve akıl da onun Allah’tan geldiğini idrak edebilmektedir. Kur’an’ın kelimeleri ve cümleleri Arapçadır. Araplar, Arapça konuşurlar, Arapçayı şiirde ve şiir dışında nesrin her çeşidinde kullandılar. Sözleri hem kitaplarda yazılıdır, hem de asırlar boyu nesilden nesile ezber yoluyla aktararak günümüze ulaşmıştır. Buna göre Kur’an ya belâgatlı bir Arabin da söyleyebileceği tarzda bir sözdür, ya da Arabin dışında birisinin söylemiş

olabileceği farklı bir tarzda söylenmiş bir sözdür. Bu durumda ise Arapça olmasından dolayı Kur'an ya benzerini Arapların da söyleyebildiği bir sözdür ya da Arapça bir kelim olmasına rağmen Arapların benzerini kullanmaktan aciz kaldığı bir sözdür. Eğer Araplar Kur'an'ın benzeri bir söz söyleyebilirlerse onun benzerini de getirebilirler. Dolayısıyla da bu söz beşer sözü olur. Yok, eğer Kur'an Arapça olmasına ve dönemin Arapları, Arapçayı fesahatı ve belâgatı ile en güzel kullananlar olduğu hâlde Kur'an'ın benzerini getirmekten aciz kalırlarsa Kur'an'ın beşer sözü olması mümkün değildir. Kur'an'ı ve Arap dilini inceleyenler Kur'an'ın o güne kadar Arapların hiç kullanmadıkları çok özel bir tarzda, üslûpta olduğunu, Kur'an indirilmeden önce ve sonra bile kesinlikle böyle bir üslûbun kullanılmadığını hatta ve hatta hiç kimsenin onu taklit edemediğini ve onun üslûbu ile söz söyleyemediklerini görür. Arapların bu sözü söyleyememeleri ise Kur'an'ın Arapların dışında başkasının sözü olduğunun delilidir. Nitekim Kur'an'ın bütün Araplara meydan okumasına rağmen Arapların, Kur'an'ın benzerini getirmekten aciz kaldıkları şüphesiz ve kesin bir şekilde tevatüren sabittir. Allahu Teâlâ onlara şöyle diyor:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Şayet siz, kulumuza indirdiğimizden şüphe ediyorsanız haydi ona benzer bir sure de siz getirin. Allah’tan başka şahitlerinizi de çağırın. Eğer sadıklardan iseniz.” [Bakara Suresi 23]

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Yoksa onu uydurdu mu diyorlar? De ki: Sadıklardan iseniz onun benzeri bir sure getirin ve Allah’tan başka çağırabileceğinizi çağırın.” [Yunus Suresi 38]

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Yoksa onu kendisi uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer doğru söylüyorsanız haydi onun surelerine benzer uydurma on sure getirin ve Allah’tan başka çağırabileceğinizi çağırın.” [Hud Suresi 13]

قُلْ لَنْ أَجْتَمِعَ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

“De ki: İnsanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek için toplansalar, birbirlerine yardımcı da olsalar, yine de onun bir benzerini getiremezler.” [İsra Suresi 88] Kur'an'ın, böyle apaçık meydan okumasına rağmen onlar, Kur'an'ın bir benzerini getirmekten aciz kaldılar.

Kur'an'ı Arapların söylemiş olmadığı ve bir benzerini getiremedikleri sabit olduğuna göre Kur'an'ın Allah katından geldiği ve Allah'ın kalamı olduğu da sabit olur. Çünkü Arap olmayanların Kur'an'ı söylemiş olmaları muhaldır/imkânsızdır. Çünkü Arapça olduğu hâlde Araplar onun benzerini getirememişlerdir. Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, Arap ve Araplardan birisi olduğu için Kur'an'ın Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in sözü olduğu da söylenemez. Çünkü Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, bir Araptır ve Araplardandır. Arap kavminin acizliği sabit olduğuna göre Arap kavminden birisi olan Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in de bundan aciz kaldığı sabit olur.

Her insanın, sözlerin ve cümlelerin anlatımında kullandığı üslûb, yaşadığı dönemde bilinen şeylere veya öncekilerden kendisine aktarılanlara boyun eğer. İnsan, ifadeleri ve anlatım tarzını ancak, yeni hayalleri veya yepyeni manaları ifade ederken yenileyebilir. Daha önce hissetmediği bir şeyi konuşması imkânsızdır. Oysa Kur'an'ın kelimeleri ve cümleleri, cümleleri ifade tarzı, Rasulullah'ın asrında da ondan önceki Arapların döneminde de bilinmemekteydi. Bu nedenle bir beşerin daha önce hissetmediği bir şeyi konuşması imkânsızdır. Böyle bir şey aklen de imkânsızdır. Dolayısıyla daha önce asla hissetmediği bir şey olan, lafızları ve cümleleri ile Kur'anî ifade tarzının Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den kaynaklanması da imkânsızdır/muhaldır. Öyleyse Kur'an, Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in Allah katından getirdiği Allah'ın kalamıdır. Kur'an'ın Allah'tan başkasının kalamı olmadığı, Kur'an'ın indiği dönemde de çağımızda da aklen sabittir. Çünkü insanoğlunun benzerini getirmekten aciz kalış mucizesi hâlen geçerlidir ve bu mucizeyi şu anda bile bütün dünya hissen idrak etmektedir.

Netice olarak Kur'an, tamamı Arapça bir kitap olduğu için ya Araplardandır ya Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'dendir ya da Allah'tandır. Bu üçünün dışında başka bir yerden olması imkânsızdır. Kur'an'ın Araplardan gelmiş olması batıldır. Çünkü Araplar onun bir benzerini getirmekten aciz kaldılar ve bunu da kabul ettiler. Onların Kur'an'ın bir benzerini getirmekten aciz kalışları bugün de geçerlidir. Bu ise Kur'an'ın Araplardan olmadığına delalet eder. Öyleyse Kur'an, ya Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'dendir ya da Allah'tandır. Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den olması da batıldır. Çünkü her ne kadar dahi olarak görülse de Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* de Araptır. Dahi kimse'nin de asrının seviyesindeki insanları aşması mümkün değildir. Araplar

benzerini getirmekten aciz kaldırlarsa Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* de aciz sayılır. Çünkü Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* de onlardan biridir. Ayrıca Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’den tavatü-ren şu hadis rivayet edilmiştir:

وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

“Kim kasten bana yalan isnat ederse (benim söylemediğim birşeyi, benim söylediğimi iddia ederse) cehennemdeki yerini hazırlasın.” [Buhari ve Muslim] Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in bu sözü, Kur’an’ın ayetleri ile karşılaştırıldığı zaman bu iki ifade arasında hiç bir benzerliğin olmadığı görülür. Bu ise Kur’an’ın Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in sözü değil Allah’ın keliması olduğunun delilidir.

Ayrıca dünyadaki bütün şair, yazar, filozof ve düşünürlerin üslupları başlangıçta zayıftır. Güçlerinin zirvesine doğru ilerlediklerinde ise üsluplarında da yükselme görülür. Bu nedenle güçlü ve zayıf olmalarına göre üsluplar değişir. Ayrıca bazı düşüncelerinde zayıflık, bazı sözlerinde ise zayıf ve bozuk anlatımlar bulunur. Hâlbuki Kur’an’ın şu ilk ayetinin:

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ

“Yaratan Rabbinin adıyla oku.” [Alak Suresi 1] indiği günden son ayetinin:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا

“Ey iman edenler, Allah’tan korkun. Eğer Müminler iseniz faizden kalanı bırakın.” [Bakara Suresi 278] indiği ana kadar belâgatı, fesahatı, düşüncelerinin yüksekliği ve anlatım gücü bakımından aynı zirvede olduğunu görürüz. Onda bir tane dahi bozuk ifade, zayıf veya düşük fikir bulunmaz. O, tek parçadır. Toptan ve detaylı olarak üslûbunun tek cümle gibi olması, anlatımları ve manaları değişikliğe uğrayabilen beşer sözü olmadığının delilidir. Kur’an ancak âlemlerin Rabbi’nin sözüdür.

Bu açıklama, İslâm’ın iman edilmesini istediği semavi kitaplardan Kur’an açısından. Fakat geri kalan semavi kitapların delili akli değil naklîdir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ

“Ey iman edenler, Allah’a, Rasulüne, indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba inanın...” [Nisâ Suresi 136]

وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ

“Lakin birr (iyilik); Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, nebilere iman eden...” [Bakara Suresi 177]

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ

“Sana kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onlara egemen (Onları geçersiz kılıcı) kitabı hak ile indirdik...” [Maide Suresi 48]

وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ

“Bu indirdiğimiz, kendinden öncekileri doğrulayan kitaptır...”

[En’am Suresi 92]

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ

“Bu Kur’an Allah’tan başkası tarafından uydurulmuş değildir. Kendisinden önce gelen kitapları tasdik eder.” [Yunus Suresi 37]

Rasullere imanın delili, efendimiz Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’e imanın delili ile diğer rasullere imanın delili farklıdır. Efendimiz Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in rasullüğünün delili naklî değil aklidir. Çünkü nübüvvet ve risalet iddiasından bulunan bir kimsenin, rasul ve nebi olduğunun delili rasullüğüne delil olarak getirdiği mucizeler ve bu mucizelerle desteklenen şeriatıdır. Efendimiz Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in rasullüğünün ve risaletinin delili olan mucizesi ise Kur’an’dır. Zira Kur’an Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in beraberrinde getirdiği şeriattır. Kur’an’ın bizzat kendisi mucize olup mucizeliği hâlen geçerlidir. Mademki kesin delil olan tevatür yoluyla Kur’an’ı getirenin Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* olduğu ve Kur’an’ın Allah’ın şeriatı olup O’nun katından geldiği ve Allah’ın şeriatını da ancak nebi ve rasullerin getireceği sabit olduğuna göre bu, Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in Allah katından nebi ve rasul olduğuna dair akli delildir.

Diğer rasullerin mucizeleri ise yok olup gitti. Şu anda var olan kitapların Allah’tan olduklarına dair akli delil getirilemez. Çünkü bu kitapların Allah’tan geldiğini destekleyen mucizeler şu anda mevcut değil. Dolayısıyla efendimiz Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in dışında diğer rasullerin hiç birinin Allah’ın nebisi ve rasulü olduğuna dair akli delil getirilmez. Onların rasullükleri ve rasul oluşları ancak naklî delille sabittir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْ رُّسُلِهِ

“Rasuller de, iman edenler de O’na indirilene inandı. Hepsi de Allah’a, meleklerine, kitaplarına, rasullerine iman etti. Biz, O’nun rasulleri arasından birini, diğerinden ayırmayız...” [Bakara Suresi 285]

قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

“Biz Allah’a, bize indirilmiş olana, İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve torunlarına indirilmiş olanlara, Musa’ya, İsa’ya verilenlere, nebilere Rableri tarafından verilmiş olanlara iman ettik. Onların hiç birinin arasını diğerinden ayırmayız. Biz ona teslim olmuşlardanız deyin.” [Bakara Suresi 136]

Ahiret günü olan kıyamet gününe imanın delili akli değil naklîdir ve kıyamet günü aklen idrak edilemez. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَلِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ

“Mekke ve etrafındakileri uyaran mübarek kitaptır. Ahirete inananlar buna da inanırlar...” [En’am Suresi 92]

فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ

“Ahirete inanmayanların kalpleri inkâr edicidir ve onlar büyük-lük taslayanlardır.” [Nahl Suresi 22]

لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ

“Ahirete inanmayanlar kötülük örneğidirler.” [Nahl Suresi 60]

وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَغْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

“Ahirete inanmayanlar, onlar için elem verici bir azap hazırladık.” [İsra Suresi 10]

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً فَيُومِضُ وَقَعْتَ الْوَاقِعَةُ وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ وَالْمَلَكُ عَلَىٰ أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشُ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةَ يَوْمِئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَىٰ مِنْكُمْ خَافِيَةٌ

“Sur’a üfürüldüğünde, yer ile dağlar bir vuruşla birbirine çarpıldığında, işte o gün olan olmuştur. Gök de yarılmış ve o gün bitkin bir hâle gelmiştir. Melekler ise onun çevresindedirler ve o gün Rabbinin arşını, onların da üstünde sekiz tanesi yüklenir. O gün siz huzura alınırsınız ve hiçbir şeyiniz gizli kalmaz.” [Hakka Suresi 13-18]

Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* ise şöyle buyurmaktadır:

الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ

“İman, Allah’a, meleklerine, kitaplarına, kıyamet gününe, rasullerine ve tekrar dirilmeye inanmaktır.” [Buhari, Ebu Hurayra kanahıyla tahrîc etti]

İşte kendisine iman edilmesi gereken hususlar bunlardır. Bunlar Allah’a, meleklerine, kitaplarına, rasullerine, ahiret gününe ve aynı za-

manda da kaza ve kadere inanmak olmak üzere beştir. Bir kişi bu beş şeyin tamamına ve bunlarla birlikte kaza ve kadere de iman etmedikçe İslâm'a inanmış sayılmaz ve ona Müslüman olarak itibar edilmez. Çünkü Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ
وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا

“Ey iman edenler! Allah’a, Rasulü’ne, Rasulü’ne indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba inanın. Kim, Allah’ı meleklerini, kitaplarını, rasullerini ve ahiret gününü inkâr ederse şüphesiz derin bir sapıklığa düşmüştür.” [Nisâ Suresi 136] Kur’an ve hadis, açık ve net şekilde her birinin ismini zikrederek bu beş hususu belirterek gelmiştir. Bu beş husus dışında, bizzat ismi ve gerçeği belirtilerek açık ve net olarak bu hususlarda geçtiği gibi iman ifadesi geçmedi. Delaleti ve sübutu kati olan kesin nasslar sadece bu beş konu hakkındadır.

Bazı Cibril hadisi rivayetlerinde kadere iman ifadesi şöyle geçmiştir.

وَتُؤْمِنُ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ

“Kadere ve onun hayrının ve şerrinin (Allah’tan geldiğine) inanmandır.” [Muslim, Ömer Bin Hattab kanalıyla tahrir etti] Ancak bu hadis, haber-i ahaddır. Buna ilave olarak bahsedilen kaderden kasıt, anlaşılmasında ihtilaf edilen kaza ve kader değil, Allah’ın ilmidir. Bizzat kaza ve kader şeklinde isimlendirilen ve kavranılmasında birçok ihtilafın söz konusu olduğu kaza ve kadere iman hakkında ise kesin bir nass gelmemiştir. Ancak kaza ve kaderin içeriğine iman akidedendir ve inanmak da gerekir. Bu isimle ve içerikle Sahabe Dönemi’nde kesinlikle bilinmemekteydi. Bu isimle kullanıldığına dair de hiçbir sahih nass geçmemiştir. Kaza ve kader kelimesi ancak Tabiin Dönemi’nin başlarında meşhur olmuştur. O zamandan beri bilinmekte ve konuşulmaktadır. Onu ortaya çıkaran ve söz konusu yapan, kelimcilerdir. Kelam ilmi meydana gelmeden önce yoktu ve bizzat kaza ve kader ismi ile hicri birinci asrın sonunda kelimcilerin dışında hiç kimse kaza ve kader meselesini konuşmadı ve araştırmadı.

KIYAMET GÜNÜNE İNANMANIN ANLAMI

Kıyamet gününe inanmak, yeniden dirilmeye inanmaktır. Kıyamet, dünyadaki bütün yaratıkların yok edildiği bir vakittir. Dünyada olanlar ölürler sonra da Allah ölüleri ve çürümüş bir hâldeki kemikleri diriltir. Dünyada olduğu gibi vücutlarını eski hâline getirir ve ruhlarını onlara geri döndürür. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ

“Sonra siz, kıyamet gününde muhakkak diriltileceksiniz.” [Mü'minun

Suresi 16]

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَأَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ

“İşte böyle. Muhakkak ki Allah hakkın kendisidir. Doğrusu ölüleri O diriltir ve O her şeye kadirdir. Kıyamet saati mutlaka gelecektir. Onda hiç şüphe yoktur ve Allah kabirlerde olanları diriltecektir.”

[Hacc Suresi 6-7]

قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ

“Çürümüş kemikleri diriltecek kimdir? dedi. De ki: Onları ilk defa yaratan, diriltecektir.” [Yasin Suresi 78-79]

قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ لَمَجْمُوعُونَ إِلَىٰ مِيقَاتِ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ

“De ki: Şüphesiz hem öncekiler, hem sonrakiler, belli bir günün belli bir vaktinde mutlaka toplanacaklardır.” [Vakia Suresi 49-50]

Kıyamet gününe inanmak demek aynı zamanda insanlara kitaplarının verilmesine inanmak demektir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَكُلُّ إِنْسَانٍ لَّزِمَتُهُ طَائِرُهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا اقْرَأْ كِتَابَكَ

“Her insanın işlediklerini boynuna dolarız ve onun için kıyamet gününde açılmış bulacağı bir kitap çıkarırız ve kitabını oku deriz.”

[İsra Suresi 13-14] Müminlerin kitapları sağ taraflarından verilir. Kâfirlerin kitapları ise sol taraflarından ve arkalarından verilir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا وَيَنقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا وَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا وَيَصْلَىٰ سَعِيرًا

“Kimin de kitabı sağından verilirse kolay bir hesap ile muhasebe edilecektir ve ailesine de sevinçli olarak dönecektir. Ama kimin de kitabı arkasından verilirse derhal helakını temenni edecektir ve çılgın aleve girecektir.” [İnşıkak Suresi 7-12]

وَأَمَّا مَنْ أَوْتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَالَيْتَنِي لَمْ أُوتِ كِتَابِي وَلَمْ أَذُرْ مَا جَسَابِي يَالَيْتَهَا كَانَتْ الْقَاضِيَةَ
مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِي هَلْكَ عَنِّي سُلْطَانِي خُدُوهُ فَعَلُوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا
فَأَسْلُكُوهُ

“Kitabı solundan verilmiş olana gelince der ki: Keşke kitabım bana verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim. Keşke bu iş son bulmuş olsaydı. Malım hiç fayda vermedi bana. Gücüm de yok olup gitti benden. Tutun onu da bağlayın, sonra cehenneme salın, sonra da boyu yetmiş arşın olan zincire vurun.” [Hakka Suresi 25-32]

Kıyamet gününe iman, cennet ve cehennemin hak olduğuna inanmak demektir. Cennet Allah’ın mümin kulları için yaratılmış bir yurttur. Kâfirler ebediyen oraya giremezler. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ

“Eni göklerle yer kadar olan cennete koşun. O cennet takva sahipleri için hazırlanmıştır.” [Âl-i İmran Suresi 133]

وَنَادَىٰ أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ

“Cehennem ehli cennet ehline şöyle seslendiler: Bize biraz su veya Allah’ın size verdiği rızıktan gönderin. Onlar da: Doğrusu Allah kâfirlere ikisini de haram etmiştir.” [A’raf Suresi 50]

تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا

“Kullarımızdan takva sahibi kimselere verdiğimiz cennet, işte budur.” [Meryem Suresi 63] Cehennem ise hiç bir müminin ebedi olarak içinde kalmayacağı bir yer olarak yaratılmıştır. Allahu Teâlâ ayette şöyle buyurmaktadır:

لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى

“Oraya ancak yalanlayıp yüz çevirmiş olan en azgın kişi girecektir. Çok sakınan ondan uzaklaştırılacaktır.” [Leyl Suresi 15-17]

Cehenneme Müslümanlardan büyük günahları ve kötülükleri, küçük günahlarından ve iyiliklerinden çok olan Allah’ın dilediği kimseler de girecektir. Sonra oradan çıkıp cennete girerler. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا

“Size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız, küçük kusurlarınızı örter ve sizi şerefli bir mevkiye yerleştiririz.” [Nisâ Suresi 31]

وَأَمَّا مَنْ حَقَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُمُّهُ هَاوِيَّةٌ وَمَا أَذْرَاكَ مَا هِيَ نَارٌ حَامِيَّةٌ

“Kimin de tartıları hafif gelirse artık onun sığınacağı yer haviyedir. Onun ne olduğunu bilir misin? O, kızgın bir ateştir.” [Karia Suresi 8-11]

Cennete inanmak, cennetin nimetlerinin hissedilebilir nimetler olduğuna, cennet ehlinin orada yiyip içtiklerine, cinsi arzularını tatmin ettiklerine, giydiklerine ve cennetin nimetlerinden tattıklarına da inanmaktır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وَلَدَانُ مُخَلَّدُونَ بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْفَوْنَ
وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ وَخُورٍ عَيْنٍ كَأَمْتَالِ اللَّوْلُؤِ الْمَكْنُونِ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Çevrelerinde ölümsüzlüğe ulaşmış gençler Main’den büyük kaplarla, ibrikler ve kadehlerle dolaşırlar. Ondan baş ağrısına uğratılmayacakları gibi akılları da giderilmez. Beğenecekleri meyveler, içlerinin çektiğinden kuş eti, saklı inciler gibi iri gözlü huriler de hazırlanmıştır. (Bunların hepsi) Yapmakta olduklarına karşılık olarak (verilir).” [Vakia Suresi 17-24]

وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ

“Onların elbiseleri ipektendir.” [Hacc Suresi 23]

عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٌ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا

“Üzerlerinde ince yeşil ipekli, parlak atlastan yapılmış elbiseler vardır, gümüş bileziklerle süslenmişlerdir. Rableri onlara tertemiz içecekler içirir.” [İnsan Suresi 21]

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عَبْدٌ اللَّهِ يَعْرِضُوهَا تَقْجِيرًا

“Şüphesiz takvalılar kâfur katılmış bir kâsedden içerler. Bu ancak Allah’ın kullarının kana kana içebileceği bir pınardır.” [İnsan Suresi 5-6]

وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا مُتَكَئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمَهْرِيرًا
وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَ قَوَارِيرَ
مِنْ فِضَّةٍ قَدَرُوهَا تَقْدِيرًا

“Sabırlarının karşılığı cennet ve oradaki ipeklerdir. Orada tahtlara yaslanırlar, orada ne yakıcı sıcak ne de dondurucu soğuk görürler. Meyve ağaçlarının gölgeleri üzerlerine sarkmış ve onların koparılması kolaylaştırılmıştır. Çevrelerinde gümüş kaplar ve kâseler dolaştırılır. Billurları gümüş gibi parlaktır, onlar ölçüp ölçüp dağıtılır.” [İnsan Suresi 12-16] Ve Kur’an’ın açıkça zikrettiği diğer çeşit nimetler.

Cehenneme inanmak da, Cehennem azabının hissedilebilir bir azap olduğuna cehennem ehlinin, kaynatılmış irinle, yanmakta olan şiddetli ateşle ve bunların dışında Kur’an’da açıkça zikredilen, zincirler, demir

köstekler, katran, ateş tabakaları, zakkum yiyeceği, bağırsakları parçalayan kaynamış yağ tortusu gibi çok çeşitli azapla cezalandırılacaklarına inanmaktır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطَرَانٍ

“Onların gömlekleri katrandandır.” [İbrahim Suresi 50]

إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلًا وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا

“Şüphesiz kâfirler için zincirler, demir halkalar ve korkunç alevli cehennemi hazırladık.” [İnsan Suresi 4]

إِنَّ شَجَرَةَ الزُّقُومِ طَعَامٌ الْأَثِيمِ

“Şüphesiz zakkum ağacı günahkârların yiyeceğidir.” [Duhan Suresi 43-44]

فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ

“İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içindedirler.” [Vakıa Suresi 42]

وَأِنْ يَسْتَعْجِلُوا يُعَاتُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ

“Onlar feryat edip yardım dilediklerinde erimiş maden gibi yüzleri kavuran bir su kendilerine sunulur. O ne kötü içecek ve ne kötü duraktır.” [Kehf Suresi 29]

وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ

“Kanlı irinden başka yiyecekleri yoktur.” [Hakka Suresi 36]

كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ

“Derileri piştikçe azabı duysunlar diye, derilerini değiştirip yenileyeceğiz.” [Nisâ Suresi 56]

لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فِيمَوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا

“Ölümlerine hükmedilmez ki ölsünler, kendilerinden cehennem ateşi de hafifletilmez.” [Fâtır Suresi 36]

ثُمَّ إِنَّكُمْ أَنتُمُ الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ لَا تَكُونُ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زُقُومٍ فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ

“Sonra gerçekten siz ey sapıklar, yalanlayıcılar, muhakkak ki yiyeceksiniz zakkum ağacından. Karınlarınızı hep ondan dolduracaksınız. Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz, susamış develerin suya saldırışı gibi içeceksiniz.” [Vakıa Suresi 51-55]

النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا

“Sabah ve akşam ateşe sunulurlar.” [Mü'min Suresi 46]

KELAMCILARIN ORTAYA ÇIKIŞI VE METOTLARI

Müslümanlar İslâm'a, şüpheye yer bırakmayacak şekilde iman ettiler. İmanları o derece kuvvetliydi ki içlerinde İslâm hakkında hiçbir şüphe yoktu. Fikirlerdeki manalarını pratik olarak kavramaları dışında, Kur'an ayetlerini asla araştırmadılar. Mantıki neticeler çıkarmak ve varsayımlar icat etmek için de araştırmaya hiç eğilmediler. İslâm davetini bütün insanlara taşıyarak dünyaya açıldılar. Onun uğrunda savaştılar, ülkeleri fet-hettiler ve kendilerine halklar boyun eğdi.

Hicri birinci asırda İslâmi davet akımları, önlerindeki her şeyi silip sü-pürüyordu. İslâmi fikirler insanlara, Müslümanların aldıkları gibi apaçık bir anlayış, kesin iman ve müthiş bir uyanıklıkla veriliyordu. Ancak, fet-hedilen ülkelerde İslâm davetinin taşınması, henüz İslâm'a girmemiş di-ğer dinden olan kimselerle İslâm'a girmiş kimseler arasında fikrî çatış-maya yol açtı. Bu fikrî çatışma çok şiddetli idi. Diğer dinlerden olan kim-seler bazı felsefi düşünceleri bildikleri gibi kendi dinlerinden aldıkları birçok görüşe de sahiptiler. Bunlar şüpheler yayıyor ve inançlarla ilgili konularda Müslümanlarla mücadele ediyorlardı. Davetin esası, akide ve akide ile ilgili fikirlere dayanmaktadır. Müslümanların İslâm davetine olan hırsları ve rakiplerine cevap verebilme ihtiyaçları düşmanlarına karşı ellerinde bir silah olması için birçoklarını bazı felsefi düşünceleri öğrenmeye sevk etti. İslâm davetini taşıma ve muhaliflerine cevap vere-bilme ihtiyacının yanında onları bazı felsefi düşünceleri öğrenmeye şu iki faktör sevk etmiştir:

Birincisi Kur'an-ı Kerim, insanları tevhide ve risalete inanmaya davet etmesinin yanında Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in zamanında yaygın olan dinlerin ve fırkaların önemlilerine de değiniyordu. Onlara cevap ve-rip sözlerini çürütüyordu. Şirkin her çeşidini göstererek cevap veriyordu. Yıldızları ilah olarak kabul eden ve yıldızlara ve putlara tapıp onları Al-lah'a ortak koşan müşriklere, risaleti ve Muhammed *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in nübüvvetini, öldükten sonra dirilip hesap vermeyi inkâr eden-lere, İsa *Aleyhi's Selam*'ı ilah veya Allah'ın oğlu olarak görenlere cevap ve-riyordu. Hatta bundan da öte Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'e on-larla mücadele etmeyi emrediyordu:

وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

"Onlarla en güzel şekilde tartış." [Nahl Suresi 125]

وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

“Ehl-i kitap ile en güzel şekilde mücadele et.” [Ankebut Suresi 46] Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in hayatı müşriklerle, ehl-i kitapla, bütün kâfirlerle yapılan fikrî çatışmalar ile doludur. Onun hem Mekke’de hem de Medine’de fert fert, toplu olarak ve heyetler hâlinde kâfirlerle tartıştığına, mücadele ettiğine dair birçok olay rivayet edilmiştir. Bu açık fikrî mücadeleyi Müslümanlar, Kur’an ayetlerinden ve Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in hadislerinden ve davranışlarından okuyor ve duyuyorlardı. Bu nedenle de onların başka dinlerde olanlarla tartışmaları ve onlarla fikrî çatışmaya girmeleri, mücadele etmeleri doğaldı. Çünkü İslâm dininin hükümleri onları mücadeleye çağırıyordu. Küfürle yapılan çatışmanın ancak fikrî çatışma, mücadele ve tartışma ile meydana gelmesi İslâm davetinin tabiatındandır. Çatışmanın akli açıdan yapılmasına gelince; bizzat Kur’an’ın kendisi akli kullanmaya çağırılmış, akli delillerle ve hissedilen burhanlarla gelmişti. Akidesine yapılan çağırışı da nakle değil ancak akla dayandırdı. Bu nedenle çatışmanın ve mücadelenin akli açıdan yapılmasının, davetin tabiatı ile vasıflanması elbette ki kaçınılmaz bir şeydi.

İkincisi, Nistur Hristiyanları ve benzerlerinden kaynaklanan lahutî/ilahiyat felsefesi ile ilgili konular Müslümanlar arasına sızdı. Müslümanlar Aristo mantığını tanıdılar. Bir kısım Müslümanlar felsefi kitaplarla tanıştılar. Birçok felsefi kitap, önce Yunanca’dan Süryanice’ye ardından da Arapça’ya tercüme edildi. Daha sonraları ise doğrudan Yunanca’dan Arapça’ya tercümeler yapıldı. Felsefi düşüncelerin İslâm dünyasına girmesine bu tercümeler yardımcı oldu. Birtakım din mensupları özellikle de Hristiyan ve Yahudiler Yunan felsefesi ile silahlandılar. Ülkeye felsefi düşünceleri soktular. Böylece İslâm toplumunda felsefi düşünceler yer buldu ve Müslümanlar da bu düşünceleri incelemeye koyuldular.

İşte bu iki faktör yani İslâm hükümleri ve mücadele hakkındaki İslâmî fikirler ve felsefi düşüncelerin varlığı, Müslümanları mücadelelerinde ve tartışmalarında akli ve felsefi düşünceleri araştırmaya, öğrenmeye ve onları malzeme olarak kullanmaya sevk etti. Ancak bunların hepsi kapsamlı bir felsefi çalışma olmayıp, Hristiyanlara ve Yahudilere cevap vermek için felsefi düşünceler üzerinde yapılan çalışmalardı. Çünkü Müslümanlar ancak Yunan filozoflarının düşüncelerini öğrendikten sonra bu yolu kullandılar. Özellikle de mantık ve ilahiyatla ilgili hususları öğrendikten sonra bu yolu kullandılar. Bu nedenle Müslümanlar, yabancı fırkaları, onların sözlerini ve delillerini anlamaya yöneldiler. Böylece İslâm toprakları

bütün görüşlerin, dinlerin arz olunduğu/ortaya konulduğu ve üzerinde tartışmaların yapıldığı bir alan hâline geldi. Şüphesiz ki münakaşa, düşünmeyi ve bakmayı gerektirdiği gibi, üzerinde dikkatle durulması gereken çeşitli meselelerin ortaya çıkmasınada neden oldu. Her grup kendince doğru olanları almaya başladı. Bu mücadele ve düşünme, bazı kişilerin tartışma, mücadele ve araştırma konularında yeni metotlar icat etmelerinde büyük ölçüde etkili oldu. Öğrenmiş oldukları felsefi düşünceler, delil getirme metotları ve bazı düşüncelerinde onlara büyük etki yaptı. Bunların sonucunda da özel bir teknik olarak “*Kelam İlmi*” meydana geldi. İslâm topraklarında, Müslümanlar arasında “*Kelamcılar*” denen yeni bir grup doğdu.

Kelamcılar, İslâm’ı müdafaa etmeleri, hükümlerini açıklamaları ve Kur’an’ın fikirlerini açıklamaları nedeniyle aslında Kur’an’dan etkilenmişlerdir. Araştırmalarının temeli de Kur’an’dır. Ancak onların, Kur’an’ı savunmak için felsefeyi öğrenmelerinde, düşmanlarına karşı felsefe ile silahlanmalarında; araştırma, delil getirme ve karar vermede özel bir metoda sahip oldular. Onların kullandıkları bu metot Kur’an’ın, hadisin ve Sahabe’nin metoduna ters düştüğü gibi, araştırma, delil getirme ve karar verme konularında Yunan filozoflarının metoduna da ters düşmekteydi.

Kelamcıların Kur’an’ın metoduna muhalefetlerine gelince: Kur’an davette, fitrata/yaratılış esasına dayanmaktadır. Kur’an fitrata dayandığı gibi, insanlara fitratlarına uygun bir şekilde hitap etmiştir. Aynı zamanda akli esasa dayanmaktadır; akla dayanmış ve akla hitap etmiştir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمْ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ

“Şüphesiz ki Allah’ı bırakıp da taptıklarınız bir araya gelseler, bir sinek bile yaratamazlar. Sinek onlardan birşey kapsa, bunu da ondan kurtaramazlar. İsteyen de istenen de aciz.” [Hacc Suresi 73]

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ

“Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın. O, bir atılğan sudan yaratıldı ki, erkek ve kadının beli ile göğüsleri arasından çıkıyor.” [Tarık Suresi 5-7]

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَعِنَبًا وَقَضْبًا وَرَزَقْنَاهُمْ وَتَحَلًّا وَحَدَائِقَ غُلْبًا وَفَاكِهَةً وَأَبًّا

“İnsan yiyeceğine bir baksın. Doğrusu suyu bol bol indirdik. Sonra yeryüzünü iyiden iyiye yardık. Oradan taneli ekinler, üzüm-ler, sebzeler, zeytin, hurma ağaçları, koca koca ağaçlı bahçeler, mey-veler ve çayırar bitirdik.” [Abese Suresi 24-31]

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ

“Bu insanlar, devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildi-ğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?” [Ğâşiye Suresi 17-20]

وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُنْصَرُونَ

“Kendi nefislerinizde de ayetler var. Hâlâ görmez misiniz?” [Zariyat Suresi 21]

أَمْ مَنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ

“Yoksa sıkıntıya düşenin çağrısına icabet eden mi?” [Neml Suresi 62] İşte böylece Kur’an’ın metodu; Allah’ın gücünü, ilmini ve iradesini ispat eder-ken fitrat ve akıl esasına göre hareket etmektedir. Bu metot fitrata uygun-dur. Her insan bütün benliği ve iç dünyasında Kur’an’a cevap verir, onu dinler hatta ateist bile onu akledebilir ve ona boyun eğer. Bu metot insan-lar arasında eğitilmiş eğitimsiz, üst/elit tabaka, alt tabaka ayırımı yapmaka-sızın her insana uygundur.

Sonra içlerinde genellik bulunan ve araştırmacılar için açık olmayan mü-teşabih ayetler, tafsilatsız ve genel olarak gelmiştir. Müteşabih ayetler, eş-yaları icmalî bir şekilde kısaca nitelemiş veya bazı olayları dile getirmek için özel bir şekilde gelmişlerdir. Bu ayetler, açıklamaya delil getirmeye ve tafsilata imkân vermemektedir. Okuyucu, müteşabih ayetlerde uyum-suzluk görmediği gibi kelimelerinin delalet ettiği anlamların dışındaki bir gerçeği de kavrayamaz. Bu nedenle bu tür durumlarda illetlendirmeye, delillendirmeye gitmeden her gerçeği olduğu gibi kabul etmek ve her va-kıya olduğu gibi teslimiyet göstermek doğal olmalıdır. Bir kısım ayetler vardır ki, insanı fiilleri ile nitelendirmesinin yanında zorlamaya delalet etmektedir. Yine bir kısım ayetler de vardır ki, bunlar serbestçe seçime delalet etmektedir. Allahu Teâlâ bir kısım ayetlerde:

يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ

“Allah sizin için kolaylık ister zorluk istemez.” [Bakara Suresi 185]

وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ

“Allah kullarına zulüm dilemez.” [Mü'min Suresi 31] derken öte taraftan da şöyle buyurmaktadır:

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا

“Allah kime doğru yolu gösterir, imana muvaffak ederse onun kalbini İslâm'a açar. Kimi de sapıklıkta bırakmayı dilerse kalbini dar ve sıkıntılı kılar.” [En'am Suresi 125] Bir kısım ayetler Allah'a el, yüz isnat eder, Allah'ı göklerin ve yerin nuru şeklinde ifade eder ve O'nun göklerde olduğunu söyler:

أَلَمْ تَنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْأَرْضَ

“Gökte olanın sizi yerin dibine geçirmesinden emin mi oldunuz.”

[Mülk Suresi 16]

وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا

“Melekler sıra sıra iken, Rabbin geldiğinde.” [Fecr Suresi 22]

وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ

“Ancak Rabbinin yüzü bakidir.” [Rahman Suresi 27]

بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ

“Allah'ın iki eli açıktır, dilediği gibi verir.” [Maide Suresi 64] Yine Allah'ı (herhangi bir şeye benzemekten) tenzih eden ayetler gelmiştir:

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ

“Hiçbir şey O'nun gibi değildir.” [Şura Suresi 11]

مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَذْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا

“Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok ne olurlarsa olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka onlarla beraberdir.” [Mücadele Suresi 7]

تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ

“Allah, onların ortak koştuklarından yücedir.” [Neml Suresi 33]

سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ

“Hâşâ O, onların vasıflandırmalarından çok uzak, çok yücedir.”

[Saffat Suresi 159] Bunlara benzer birbiriyle çelişir gibi görünen ayetler Kur'an'da geçmektedir. Kur'an bu tür ayetleri müteşabih ayetler olarak isimlendirmiştir. Allahu Teâlâ bu hususu şöyle beyan etmektedir:

مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ

“Ondan bir kısım ayetler muhkemdir ki bunlar Kitab’ın esasıdır. Diğer bir kısmı da müteşabihlerdir.” [Âl-i İmran Suresi 7]

Bu ayetler indiği zaman Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* onları insanlara tebliğ etti. Müslümanlar bu ayetlere iman ettiler ve bütün benlikleri ile onları korudular. Bu ayetler onlarda herhangi bir araştırmaya ve mücadeleye sebep olmadığı gibi bunların arasını örtüştürmeyi gerektiren herhangi bir çelişki de görmüyorlardı. Bilakis her bir ayeti vasıflandırdığı veya belirlediği şekilde anladılar. Ayetler, onların hayatlarıyla ve nefisleriyle uyum hâlindeydi. Müteşabih ayetlere inandılar, doğruladılar ve mücmel bir şekilde anladılar, bu kadarı ile yetindiler. Bu ayetlere vakıayı vafeden ve gerçekleri belirleyen ayetler olarak bakıyorlardı. Birçok akıllı kimse bu müteşabihlerin detayına dalmayı ve onlar hakkında çekişmeyi hoş karşılamıyor ve bu konuda tafsilata girmenin ve cedelleşmenin İslâm’ın lehine olmadığını görüyorlardı. Anlamalarını, güçleri oranında icmalî olarak anlıyor ve tafsilata girmiyorlardı. Müslümanlar, Kur’an’ın metodunu böyle anladılar ve ayetleri böyle telâkki ettiler. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* Dönemi’nde ve hicri birinci asır bitinceye kadar bu durum böyle devam etti.

Kelamcıların filozofların metoduna muhalefetlerine gelince: Filozoflar, yalnızca burhanlara güveniyorlardı. Büyük önerme, küçük önerme ve sonuç şeklinde mantıksal burhanlar/deliller/kanıtlar oluşturmuyorlardı. Eşyalar için “cevher” ve “araz” gibi birtakım terimler ve kelimeler kullanarak oluşturdukları akli problemleri, pratik ve hissî esaslar yerine mantıki esaslar üzerine oturtuyorlardı.

Araştırmada kelamcıların metodu ise bundan başkaydı. Zira Allah’a, Rasulü’ne ve Rasulü’nün getirdiklerine inanan kelamcılar, inandıkları bu şeyleri mantıksal akli delillerle ispatlamaya çalışıyorlardı. Daha sonra âlemin sonradan yaratıldığını araştırmaya başladılar ve eşyaların sonradan yaratıldığına dair deliller getirmeye koyuldular. Bu konuda derinleştikçe de önlerine yeni yeni konular açıldı. Açılan bu konular ve bunlardan kaynaklanan fer’i konular üzerindeki araştırmalar, sonunda mantığa gelip dayandı. Kelamcılar, Kur’an ayetlerini, kendilerinden öncekilerin metotlarına ve Kur’an’ın maksadına göre anlamak için araştırmadılar. Onlar Kur’an’a inandılar ve Kur’an’dan anladıklarını ispatlamak için kanıtlar getirmeye çalıştılar. Bu değerlendirme kelamcılarının araştırma metotlarının bir yönünü oluşturmaktadır. Araştırmalarının diğer yönünü ise müteşabih ayetlere bakış açıları oluşturmaktadır. Kelamcılar, müteşabih ayetlere, tafsilata girmeksizin topluca iman etmekle yetinmediler. Kendileri

birtakım araştırmalardan sonra, “*irade*” ve “*cebr*” ayetlerini ve Allah’a cismaniyet ifade eder gibi görünen ayetleri ve aralarında çelişki varmış gibi görünen bütün ayetleri bir araya topladılar. Akıllarını bu ayetlere odakladılar ve kendilerinin dışındakilerin cesaret edemedikleri şeye cesaret ettiler. Her bir meseledeki araştırmaları bir görüşe ulaşmalarına neden oldu. Belli bir görüşe ulaştıklarında ise görüşlerine ters gelen ayetleri tevil etmeye başladılar. Tevil, kelimcilerin ilk belirgin özellikleridir. Örneğin, yaptıkları araştırma onları Allah’ın mekândan ve yönden münezzeh olduğu sonucuna götürmüşse, Allah’ın semada olduğunu, arşı kuşattığını ifade eden ayetleri yorumlayarak kendi görüşlerine uydurmak istediler. Eğer araştırmaları, Allah’a yön belirlememe şeklinde sonuçlanmışsa bu sefer de, insanların gözleri ile Allah’ı görmesinin mümkün olmadığını söylediler ve insanların Allah’ı göreceği şeklinde geçen haberleri tevil ettiler. Kelamcılarla onlardan öncekiler arasındaki en büyük ayırım ve onların en belirgin özellikleri kelimelere taşımadıkları anlamlar yüklemeleri yani tevil yapmalarıdır.

Araştırmada takip edilen bu metot, idrak edebildikleri veya edemediklerinde, tabiatta bulunanlar veya tabiat ötesi/metafizik alanda olanlar, hissedilebilen ve hissedilemeyen her şeyde akla araştırma hürriyeti vermektedir. Dolayısıyla Kur’an, akla esas alınması gerekirken, akıl, Kur’an için esas alınır hâle geldi. Dolayısıyla hem tevilde bu eğilimin ortaya çıkması hem de kendi görüşlerine göre aklın uygun gördüğü değerlendirmeye binaen, herhangi bir yöne yönelmeleri doğaldı. Bu nedenle aralarında çok büyük ihtilaflar doğdu. Bunlardan bir kısmı insanın davranışlarını kendi isteği ile yaptığını kabullenerek “*cebr*” görüşünü tevil ederken, karşı grup da “*cebr*” görüşünü ispat etmeye çalışırken “*ihtiyar*” ile ilgili ayetleri tevil ediyordu. Bunların dışındaki üçüncü bir grup ise iki grubun görüşlerini yeni bir görüş ile örtüştürmeye/uzlaştırmaya çalışıyordu. Bütün kelimciler şu iki özellikleri ile tanındılar. Birincisi, burhanlarda/kanıtlarda hissedilen şeyler yerine mantığa itimat etmek ve önermeler oluşturmak. İkincisi, ulaştıkları sonuçlara uymayan ayetleri tevil etmek.

KELAMCILARIN METODUNUN YANLIŞLIĞI

Kelamcılarının metodu hakkında ortaya konulan bu açıklamalardan, bu metodun doğru olmadığı, davranışlarının ne kişinin iman etmesine ne de imanını kuvvetlendirmesine yol açmayacağı anlaşılmaktadır. Hatta bu davranışları ile ne kişinin düşünmesi sağlanabilir ne de düşünmesi kuvvetlendirilebilir. Bu davranışları ile ancak, kişinin birtakım bilgilere sahip olması sağlanabilir. Bilgi ise düşünme ve imandan daha farklı şeydir. Kelamcılarının metodunun yanlışlığı birkaç madde hâlinde şöyle ortaya konulabilir:

1- Kelamcılar metodlarında, kanıtlar getirirken hissî esas yerine mantığı esasa dayanmaktadırlar. Bu ise iki yönden hatalıdır:

Birincisi: Müslüman bir kimsenin Allah'ın varlığına burhanlar/kanıtlar getirebilmesi için onu mantık ilmini bilmeye muhtaç etmektedir. Bu da mantık ilmini bilmeyen bir kimsenin, akidesinin doğruluğuna burhanlar getirmekten aciz kalması demektir. Diğer bir ifade ile kelam ilmi açısından mantık ilmi, "*dil*" bozulduktan sonra onu düzeltmede kullanılan "*nahiv*"/gramer bilgileri konumuna gelmekteydi. Oysa mantık ilminin ne İslâm akidesinde ne de bu akidenin doğruluğunu ispatlamak için birtakım kanıtlar ortaya koymada yeri yoktur. Nitekim İslâm geldiğinde İslâm'a inanan Müslümanlar, mantık ilmini bilmedikleri hâlde İslâm risaletini taşıdılar, akidelerinin doğruluğuna mantığa gereksinim duymadan kesin deliller getirmeye muvaffak oldular. Bu durum ise mantık ilminin İslâm kültüründen olmadığını ve İslâm akidesinin doğruluğunu ispatlamada mantığa gereksinim duyulmadığını göstermektedir.

İkincisi: Mantıki esaslar hissî esasların tersine yanılığa daha elverişlidirler. Zira akide, birşeyin varlığı açısından yanılma payının sızmasına imkân vermeyecek türden delillerle ispatlanmalıdır. Bu nedenle de mantığın "*iman*" konusunda esas alınması doğru değildir.

Mantık, yanılmalara açık olduğu gibi doğru olmayan sonuçlar ortaya koymaya da açıktır. Her ne kadar mantık, önermelerin ve dizilişinin sağlıklı ve doğru olmasını şart koşuyorsa da, bir önermenin diğer bir önerme üzerine kurulması, sonucun doğruluğunu önermelerin doğruluğuna bağlı kılmaktadır. Ortaya konulan önermelerin doğruluğu ise garantili değildir. Çünkü sonuç, doğrudan doğruya his yerine önermelerin birbirleri ile ilişkisine dayanmaktadır. Dolayısıyla ortaya çıkacak olan sonucun doğruluğu da garantili olmamaktadır. Mantık tekniği, önermelerin birbirleri ile olan bağlantılarına göre gerçekleştirilmektedir. Mantıkta, anlaşılabilir

önermeler, anlaşılabilir diğer önermelere dayandırılarak anlaşılabilir sonuçlar çıkarılmaktadır ya da hissedilebilir önermelerin hissedilebilir diğer önermelere dayandırılması ile hissedilebilir sonuçlar çıkarılmaktadır. Anlaşılabilir önermeler kullanılarak ortaya çıkarılan mantıksal sonuçlar, hata içinde kayıp gitmeye, sonuçlarda çelişkiye, önermeler zincirinde serbest davranmaya, önermelerin gerçeklere dayanması yerine varsayımlara dayalı anlaşılabilir sonuçlar çıkarmaya yol açar. Hatta yolun sonunda önermelerin çoğu evhamlardan ve karışımlardan meydana gelmektedir. Bu nedenle anlaşılabilir önermelerin anlaşılabilir diğer önermelere dayandırılması ile mantıki deliller daima yanlış sonuçlar verme ile karşı karşıyadır. Mantık kullanılarak şöyle bir örnek verilebilir:

“Kur’an Allah’ın kelimidir ve varlık âleminde birbirini takip eden harflerden tertip edilmiş bileşik sözdür. Varlıkta birbirini izleyen tertip edilmiş harflerden bileşik her söz sonradan değildir. O hâlde Kur’an da mahlûktur ve sonradan yaratılmıştır.”

Önermelerin sıralanışı ile ortaya çıkan bu sonuç, hissin algılama sahası içerisine giren bir sonuç değildir. Öyleyse aklın böyle bir konuyu araştırmasına ve hakkında bir yargıya varmasına da imkân yoktur. Dolayısıyla ortaya konulan sonuç, vakıası olmayan varsayıma dayalı bir sonuçtur. Üstelik bu konu aklen araştırılması yasaklanan bir konudur. Zira Allah’ın sıfatları konusunda araştırma yapmak Allah’ın zatı hakkında araştırma yapmak demektir. Allah’ın zatını araştırmak ise hiçbir surette caiz değildir. Yukarıdaki aynı mantığı kullanarak tam tersi bir sonuç elde etmek de mümkündür. Örneğin: *“Kur’an Allah’ın kelimidir ve kelam O’nun sıfatıdır. Allah’ın sıfatı olan her şey sonsuzdur. Öyleyse Kur’an da sonsuzdur ve yaratılmamıştır.”* Böylece tek bir önermede kullanılan mantıkta çelişkiler görülmektedir. Bunun gibi anlaşılabilirin bir diğer anlaşılabilire dayandırılması ile oluşturulan birçok önermede mantık, son derece çelişkili ve garip sonuçlara ulaşmaktadır. Ancak hissedilebilir önermelerin hissedilebilir diğer önermelere dayandırılması ile oluşturulan mantıksal sonuç hister son buluyorsa, elde edilen sonuç doğrudur. Çünkü sonuç, sadece önermelerin sıralanışına değil aynı zamanda hissetmeye dayanmaktadır. Ancak elde edilen sonucun gerçek olup olmadığı önermelerin sıralanışına bağlıdır. Hissin varlığı ise önermenin sonuçları ile gözlemlenebilir. Mantıkta kullanılan önermeler ve sonuçla ilgili olarak ortaya çıkabilecek yanıltıcı noktaların bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz: Bazen bir önermeye göre doğrulandığı sanılan bir şeyin, vakıada doğrulanmadığı gerçeği ile karşı karşıya kalınabilir. Yine her yönü ile çevrelenmiş olan bir önermenin, bir

bütünün bir kısmını doğrulayıp diğer kısmını doğrulamamasına rağmen bütünün tamamını doğruladığı sanılabilir. Zahirî hükmü doğru olup vakıası yanlış olan bir önermenin doğru olduğu sanılabilir. Bazen sonuç doğru olabilirken, sonucun çıkarıldığı önermelerin hatalı olmasından dolayı sonucun doğruluğundan yola çıkarak önermenin doğru olduğu sanılabilir. Bu ihtimallere şöyle örnek vermek mümkündür: *“İspanya halkı Müslüman değildir. Halkı Müslüman olmayan hiçbir ülke İslâm beldesi/toprağı değildir. Öyleyse İspanya İslâm toprağı değildir.”* Bu sonuç yanlıştır. Yanlışlık ikinci önermenin yanlış olmasından kaynaklanmaktadır. *“Halkı Müslüman olmayan hiçbir ülke İslâm beldesi değildir”* sözü yanlış bir sözdür. Zira bir ülke, İslâm ile hükmedilmesi/yönetilmesi veya halkının çoğunluğunun Müslüman olması ile *“İslâm beldesi/toprağı”* sayılır. Bundan dolayı sonuç yanlıştır. Zira İspanya İslâm beldesidir. Bir başka örnek daha verelim: *“Amerika ekonomik açıdan gelişmiş bir ülkedir. Ekonomik açıdan gelişmiş her ülke kalkınmış bir ülkedir. Öyleyse Amerika kalkınmış bir ülkedir.”* Önermelerin ikincisi yanlış olmasına rağmen Amerika açısından bu sonuç doğrudur. Zira ekonomik açıdan gelişmiş her ülke kalkınmış ülke değildir. Fikrî açıdan gelişmiş, yükselmiş ülke kalkınmış ülke sayılır. Bu önermelere dayanılarak elde edilen doğru sonuca bakılarak doğru sonucun bu önermelerden kaynaklandığı dolayısıyla da Kuveyt, Katar ve Suud gibi ülkelerin kalkınmış ülkeler olarak kabul edilmesi gerekir. Gerçekte bu ülkeler kalkınmış ülkeler olmadıkları hâlde ekonomik açıdan gelişmiş konumda bulunduklarından önermelere göre kalkınmış ülkeler sayılmaları gerekmektedir. Örnekte de görüleceği üzere bütün önermeler, sonuçların doğruluğunu da etkilemektedir. Önermelerin doğruluğu ise garantili değildir. Çünkü her an yanıltmaca ile karşı karşıyadır. Bu nedenle delil getirmede mantıki esaslara güvenmek yanlıştır. Ancak bu ifade, mantık yoluyla ulaşılan her gerçeğin veya her kanıtın hatalı olduğu anlamına gelmemektedir. Bu ifade, mantıki esaslara göre kurulan kanıtlara güvenmenin ve deliller getirmede mantığı esas almanın yanlış olduğunu anlatmaktadır. Delil getirmede doğru sonuçlar elde edebilmek için mantık yerine hissin esas alınması gerekir. Fakat önermenin doğru olması koşulu ile mantığa dayalı kanıt getirmek de caizdir. Önermenin doğru olması, hem önermenin hem de sonucun histe son bulması koşulu ile elde edilen sonuç da doğru olur. Sonucun doğruluğu, önermelerden elde edilen çıkarımın doğruluğuna bağlıdır. Mantığın, yanılgıya düşme imkânını içerisinde barındırmasından dolayı, delil getirmede esas alınması doğru olmaz. Her ne

kadar bazı durumlarda kesin sonuçlar ortaya koysa da, içerisinde yanılabilirlik imkânı bulunduğundan dolayı adeta bir bütün olarak zanni bir esastır. Öyleyse delil getirmede hissin esas alınması gerekir. Çünkü his, bir şeyin varlığı hakkında şüpheye veya herhangi bir hataya imkân bırakmayan herşeyin esası gibidir.

2- Kelamcılar hissedilebilen gerçeğin dışına çıkarak, Allah'ın zatı ve sıfatları gibi hissedilemeyen, metafizik alanları araştırdılar. His yoluyla algılanabilen şeyleri his yoluyla algılanamayan şeylerle karıştırarak görünmeyeni görüne kıyaslamakta aşırılığa gittiler. Allah'ı insana kıyasladılar. Dünyada insan hakkında tasavvur ettikleri adaleti, Allah'a kıyasladılar. Allah'ın iyi olanı yapması gerektiğini, hatta onlardan bir kısmı, *"Allah'ın en iyi olan şeyleri yapması"* gerektiğini söylediler. *"Çünkü Allah hikmet sahibidir, hikmetsiz, maksatsız bir iş yapmaz"* dediler. *"Maksatsız bir iş yapmak ise akılsızlıktır. Hikmet sahibi olan bir kimse bir işi ya kendisinin ya da başkasının faydalanması için yapar. Allahu Teâlâ faydalanmaktan münezzeh olduğu için yaptığı işi başkalarının faydalanması için yapar"* dediler.

Akıl yoluyla hakkında hüküm verilemeyen, hissin algılama alanına girmeyen bu tür konuları araştırmaya daldılar ve içerisinde bulundukları çıkmaza düştüler. Hissedilen şeylerin algılanabileceği, Allah'ın zatının ise algılanamayacağı, dolayısıyla birini diğeri üzerine kıyas yapmanın mümkün olmayacağı gerçeğini gözden kaçırdılar. Allah'ın adaletini insanın adaleti ile kıyaslamanın doğru olmadığını ve koyduğu kanunlara göre âlemi idare eden, âlemin yaratıcısı olan Allah'ın dünyadaki kanunlara boyun eğceğini sanmanın caiz olmadığını anlayamadılar. İnsanın dar görüşü sebebiyle adaleti dar bir şekilde anladığını, bakış açısı genişlediğinde ise hem adalete bakışının hem de verdiği hükmün değiştiğini gördüğümüz hâlde, nasıl oluyor da ilmi ile herşeyi kuşatan âlemlerin Rabbi'nin adaletini, bizim kabul ettiğimiz *"adalet"* anlamıyla kıyaslıyoruz? *"İyi"* ve *"en iyi"* kelimeleri ve kelimelerin içerdiği anlamlar da onların adalet bakışlarının bir parçasıdır. Çünkü adalet hakkında söylenenlerin aynısı bu iki kelime hakkında da söylenir. Görünen şudur ki; insan bir şeyi iyi olarak görebilir, bakış açısı genişlediğinde ise görüşü değişir. Örneğin: Bugün İslâm dünyası, İslâm ile hükmetmeyi terk ettiği için daru'l küfürdür. Bu nedenle bütün Müslümanlar dünyayı bozuk bir dünya olarak görmekte ve onlardan birçoğu, dünyanın ıslah edilmeye muhtaç olduğunu söylemektedir. Ancak uyanık olanlar ıslah düşüncesinin yani mevcut ortamdaki bozukluğun giderilmesi düşüncesinin yanlış olduğunu, bilakis

bugün İslâm dünyasının küfrü kökünden kazıyacak ve İslâm'ı uygulayacak kapsamlı bir inkılaba muhtaç olduğunu, her türlü ıslah çalışmasının ise bozukluğun ömrünün uzamasına yarayacağını görmektedir. Görüldüğü gibi insanlar, iyi ve güzel konusunda farklı görüşler ortaya koyabiliyorlar nasıl olur da Allah'ın, insanın görüşüne göre hareket etmesi istenir ve kendi açımızdan iyi ve en iyi olarak gördüklerimizi Allah'ın da yapması gerektiğini söyleyebiliriz? Görüşlerimize aklımızı hakem kıldığımızda, Allah'ın eşya hakkında yaptıklarında aklımıza göre hangi iyilikleri bulabiliriz? İblis ve şeytanların yaratılıp insanları saptırmaları için kendilerine güç verilmesinde hangi iyilik vardır? Allah, niçin İblis'in ömrünü kıyamete kadar uzattı da Muhammed *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in canını aldı? Yaratıklar için bu mu daha iyi? Niçin İslâm hükmünü yeryüzünden kaldırdı da küfür hükmünü onun yerine koydu, Müslümanları zelil, kâfir düşmanlarını ise onlara musallat kıldı? Kullar için bu mu daha iyi? Bunlar gibi binlercesini aklımızla, iyi ve en iyi kavramalarını anlayışımıza göre kıyasladığımızda, hiç birinin iyi olmadığını görürüz. Bu nedenle Allah'ın insana kıyaslanması doğru değildir ve Allah'a hiçbir şey zorlanamaz. Ayette Allahu Teâlâ kendisi için şöyle buyurmaktadır:

لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ

“O, yaptığından sorumlu değildir.” [Enbiya Suresi 23]

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ

“O'nun benzeri hiçbirşey yoktur.” [Şura Suresi 11] Kelamcıların yukarıda sıraladığımız hatalara düşmeleri araştırma metotlarının yanlışlığı ve Allah'ı insana kıyaslama yanlışsından kaynaklanmaktadır.

3- Kelamcılarının metodu, hissettiği veya hissetmediği herşeyde akla araştırma hürriyeti vermekte; bu durum ise hakkında hüküm vermesi mümkün olmayan meselelerde akli araştırma yapmaya sürüklemektedir. Bu sebeple varsayım ve hayale dayalı konuları araştırırlar, var olup olmadığı kesin olarak belli olmayan şeyler hakkında soyut tasavvurlara göre kanıtlar getirirler. Bu da bir taraftan, aklın idrak etmemesinden dolayı; haberinin doğruluğunu kesin olarak bildiğimiz kimse, bize varlığı kati olan şeyleri haber verdiği hâlde onları inkâr etmeye götürürken diğer taraftan akıl, varlığını hayal ettiği için gerçekte olmayan, şüpheli, boş şeylere iman etmeye götürür. Örneğin, Allah'ın zatını ve sıfatlarını araştırdılar ve sonunda bir kısım kimseler sıfat, zatından bir parçadır derken bir kısmı da zatından başkadır dediler. Allah'ın ilmi, bilinenin olduğu şekilde

ortaya çıkmasıdır. Bilinen ise zaman zaman değişebilir. Örneğin bir ağaç yaprağı dalından kopup düşebilir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا

“Her düşen yaprağı Allah muhakkak bilir.” [En’am Suresi 59] Allah’ın ilmi bir şeyin bulunduğu hâl üzere inkişaf eder. Allah, bir şey olmadan önce onun olacağını ve nasıl olacağını, yok olduğunda nasıl yok olacağını bilir. Öyleyse nasıl oluyor da Allah’ın ilmi varlıkların değişmesi ile değişebilir? Olayların değişimine göre değişen ilim sonradan meydana gelen ilimdir. Sonradan var olan ilim ise Allah’ın ilahlık sıfatına uymaz. Çünkü sonradan olanla alakalı şeyin kendisi de sonradan olmuştur. Kelamcılardan bir kısmı bu soruya şöyle cevap vermektedir: *“Zeyd’in bize geleceğini bilmemiz onun fiilen bize geldiğini bilmemizden farklı olduğunu kabul etmek gerekir. Bu farklılık ise ilmin, bilginin yenilenmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu, insan için geçerlidir. İnsanın ilmi sürekli yenilenir. Çünkü ilmin kaynağı sürekli yenilenen hisler ve idraktır. İleride olacak, şu anda olan ve sonradan ne hâle geleceği ile ilgili eşyalar hakkında Allah’ın ilminde herhangi bir farklılık olmaz. Çünkü O’nun için bütün bilgiler tek bir hâldedir.”* Bir başka grup kelamcı ise buna şöyle cevap verdi: *“Allahu Teâlâ, zatıyla olan ve olacak şeylerin hepsini bilir. Bütün bilgiler tek ilimle O’nun katında var olan bilgilerdir. Olan ve olacak olan şeyler arasındaki ihtilaf Allah’ın ilminden değil eşyalar hakkındaki ihtilaftan kaynaklanmaktadır.”* İşte bu araştırmaların tamamı, hakkında aklın hüküm koyamayacağı, hissin algı-lama sahası içine girmeyen konularda yapılan araştırmalardır. Bu nedenle de aklın onu araştırması caiz değildir. Ancak kelamcılar, akla her konuda araştırma hürriyeti tanıyan metotlarına göre hareket ederek aklın kavramasının mümkün olmayacağı konuları araştırdılar ve bu sonuç-lara vardılar. Bazı şeyleri hayal edip hemen araştırmaya koyuldular. Örneğin: *“Kul bir fiili yapmak istediğinde Allah’ın iradesi kulun fiili ile ilişkil-enir. Yani fiil, yalnızca kulun gücü ve iradesi ile yaratılmaz. Kulun gücü ve iradesi var olduğu zaman, ancak o zaman Allah fiili yaratır.”*

Bu söz araştırmacıların tasavvur ettikleri, varsaydıkları ve hissen de vakıası olmayan sözlerdendir. Onlar akla araştırma hürriyetini vermekle bunları araştırdılar ve onlarda bu tasavvur meydana geldi. Ardından da *“kesb”* ve *“ihtiyar”* ismini verdikleri tasavvurlarına iman etmenin vacib olduğunu söylediler. Eğer onlar akli, yalnızca hissedilen şeyleri araştırmada kullansaydılar, bütün maddeleri yaratan olmasından dolayı fiili yaratanın da Allah olduğunu idrak edeceklerdi. Çünkü ancak yaratıcı yoktan var edebilir. Fakat doğrudan doğruya Allah’ın yaratmış olduğu bu maddeleri

bir araya getirerek kul, sadece sandalye gibi bir şeyi imal edebilir. Eğer akli yalnızca hissedilen şeyleri araştırmada kullansaydılar varsayımlara ve gerçekte olmayan birçok şeye inanmazdılar.

4- Kelamcıların metodu, imanın bütün bölümlerinin araştırılmasında akli esas almaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ı akla esas alacakları yerde, akli Kur'an'a esas aldılar. Bunun bir gereği olarak da Kur'an'ı tefsir ederken tefsirlerinde Allah'ın, mutlak tenzih (eksikliklerden uzak tutma), irade hürriyeti, adalet, en iyi olanı yapmak gibi sıfatlarını, kendi esaslarına bina ettiler. Görünürde çelişir gibi görünen ayetlere akli hakem yaptılar, akli müteşabih ayetler arasında hakem kıldılar, kendi görüşleri ile örtüşmeyen ayetleri tevil ettiler. Hatta tevil, Mutezile, Ehl-i Sünnet ve Cebriye arasında bir fark olmaksızın onların metodu hâline geldi. Çünkü onlara göre esas ayet değil akıldır ve akıl ile örtüşmesi için ayetin tevil edilmesi gerekliydi. İşte bu şekilde akli, Kur'an'a esas kılmakla, hem araştırma metodunda hem de araştırma konularında hataya düştüler. Eğer araştırmalarına yalnızca Kur'an'ı ve Kur'an'da akla esas alınsaydı bu hatalara düşmezlerdi.

Evet, Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğuna imanın yalnızca akla dayandığı doğrudur. Ancak Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğuna iman edildikten sonra, Kur'an'ın getirdiklerine imana akıl değil bizzat Kur'an'ın kendisi esastır. Bundan dolayı Kur'an'da geçen ayetlerin anlamlarının doğru olup olmamasında akıl değil ancak Kur'an'ın ayetleri hakemdir. Bu durumda ise aklın görevi yalnızca anlamaktır. Fakat kelamcılar böyle yapmadılar. Onlar akli Kur'an'a esas kıldılar. Bu nedenle de Kur'an ayetlerini tevil ettiler.

5- Kelamcılar, filozoflara olan düşmanlıklarını araştırmalarına esas aldılar. Mutezile, filozoflardan aldıkları ile onlara cevap verdi. Ehl-i Sünnet ve Cebriye de Mutezileye cevap verirken felsefecilerin metodunu kullandı. Hâlbuki araştırma konusu, felsefecilerle veya başkalarıyla olan düşmanlık değil İslâm'dı. Onlara düşen görev İslâm'ı araştırmaktı. Yani herhangi bir insana bakmaksızın Kur'an'ın ve hadislerin getirdiklerini araştırmaları ve bu sınırdan durup bunu aşmamalarıydı. Ancak onlar böyle yapmadılar. İslâm'ın tebliğ ve akidesinin açıklanmasını münazara ve mücadelelere çevirdiler. İslâm akidesini nefisteki dürtücü gücünden, sıcaklığından ve aydınlığından çıkararak tartışmalı sıfatlara ve kelam ile ilgili uğraşılara götürdüler.

Kelamcılarının metotlarındaki en belirgin yanlışlıklar bunlardır. İslâm'a davet ve insanlara İslâm'ın anlatılmasını gerektiren İslâm akidesi hakkındaki araştırmaların vesilesi olması gerekirken, fetihlerden sonra Arapça'nın, gramer vb. ilimler gibi ders olarak okutulan birer ilim hâline dönüştürülmesi bu metodun etkilerindendir. İslâmi bilgilerden herhangi bir bilgiyi öğrenmek, daha iyi anlayabilmek ve zihnen daha kolay kavrayabilmek için birtakım ilimler ortaya koymak caiz olmakla beraber, bu uygulama İslâm akidesi için caiz değildir. Çünkü İslâm akidesi, davetin konusu ve İslâm'ın esası olduğundan, Kur'an'da olduğu gibi insanlara verilmelidir. Akideyi insanlara tebliğde, onlara açıklamada Kur'an'ın metodunu almak gerekir. Zira Kur'an'ın metodu, İslâm'a davetin ve onun fikirlerini açıklamanın metodudur. Bu nedenle kelamcılarının metodundan ayrılıp Kur'an'ın metoduna dönmek gerekir. Yalnızca Kur'an'ın metodu, araştırmada hissedilenler sınırında kalarak, davette fitri ve akli esasa dayanmaktadır.

KAZA VE KADER MESELESİ NASIL ORTAYA ÇIKTI?

Mutezile reisi Vasil Bin Ata'nın, Hasan Basri'nin ders halkasından ayrılmasına neden olan *"büyük günah işleyen kimse"* meselesini bir tarafa bırakırsak, kelam ilminde gördüğümüz meselelerin, daha önce Yunan filozoflarının araştırdığı meselelerden kaynaklandığını görürüz. Bu adıyla sanıyla *"kaza ve kader"* meselesi, daha önce Yunan filozoflarının araştırdıkları ve hakkında ihtilafa düştükleri bir meseledir. Bu mesele, *"kaza ve kader"*, *"cebr ve ihtiyar"* ve *"irade hürriyeti"* olarak isimlendirilir. Bunların hepsi aynı anlama gelmektedir ki şunu ifade ederler: *"İnsandan kaynaklanan fiileri meydana getirip getirmemede insan hür müdür, serbest midir yoksa mecbur mudur?"* Yunan felsefesi tercüme edilmeden önce böyle bir mesele üzerinde araştırma yapmak hiçbir Müslüman'ın aklından dahi geçmemişti. Böyle bir meseleyi daha önceleri ancak Yunan filozofları araştırdılar ve hakkında ihtilafa düştüler. Epikuroscular *"Dilediğini yapmada irade hürdür. İnsan bütün fiillerini hiçbir zorlama olmaksızın kendi serbest irade ve seçimi ile yapar."* derken Revakçılar ise *"İnsan iradesi bir yolda yürümek mecburiyetindedir. Bunu değiştirmesi mümkün değildir. İnsan, iradesi ile hiçbir şey yapamaz. O, fiili yapmak mecburiyetindedir. Yapıp yapmama hakkına sahip değildir."* demektedirler. İslâm geldiğinde ve zamanla felsefi düşünceler İslâm'a sızdığında Allah'ın adaleti meselesi en önemli mesele hâline geldi. Zira Allah'ın adil olduğunu ve sevap ile ceza meselesinin bu adalete terettüp ettiğini söylediler. Bunun sonucunda kulların fiillerini ve bu fiillerden kaynaklanan hususların araştırılması ve araştırmalarından etkilenmelerinden dolayı, filozofların takip ettikleri araştırma metoduna göre yapılması meselesi ortaya çıktı. Bu konuda en fazla Mutezile'nin ortaya koyduğu araştırma dikkati çekmektedir. Bu mesele ve kelamcıların diğer araştırmalarında Mutezile asıldır. Çünkü diğer kelamcılar, Mutezile'ye cevap vermek için ortaya çıktılar. Dolayısıyla *"kaza ve kader"* meselesinin araştırılmasında hatta kelam ilmi ile ilgili bütün araştırmalarda Mutezile esas sayılır. Mutezile'nin Allah'ın adaletine bakışı, O'nun zulümden münezzeh/uzak olduğu şeklindedir. Sevap ve ceza meselesinde de Allah'ın adaleti ile Allah'ın zulümden münezzeh olduğu düşüncelerini uyumlaştıran bir yerde durdular. *"Ancak insanda irade hürriyetinin bulunması, kendi fiillerini yaratması, bir şeyi yapip yapmama imkânına sahip olması ile Allah'ın adalet sıfatının bir anlamı olur"* dediler. *"İnsan, bir şeyi kendi iradesi ile yapip ve yine kendi iradesi ile terk ettiği zaman ona sevap veya ceza verilmesi makul ve adaletlidir. Fakat Al-*

lah insanı yaratır, ardından da onu belli bir işi yapmaya zorlarsa, yani ita-atkâr olanı itaata ve isyan edeni de isyana zorlar sonra da itaat edeni sevap ile mükâfatlandırıp asi olanı da azap ile cezalandırırsa bu, adalet sayılmaz” dediler. Böylece onlar görünmeyi görüne, Allahu Teâlâ’yı insana kıyasladılar. Yunan filozoflarından bir grubun yaptığı gibi, bu dünya hakkında konulan kanunlara Allahu Teâlâ’yı da boyun eğdirmeye kalkıştılar. İnsan hakkında tasavvur ettikleri adaleti, Allah’a uygulamaya giriştiler. Oysa “kaza ve kader”, “cebr ve ihtiyar” veya “irade hürriyeti” diye isimlendirdikleri konunun aslı, kulun fiiline Allah’ın sevap veya ceza vermesidir. Araştırmalarında Yunan filozoflarına yönelerek “irade” ve “kulların fiilleri” meselesini araştırdılar. İrade meselesinde şöyle dediler: “Hayrı isteyen hayırlı, şerri isteyen şerli, adaleti isteyen adil, zulmü isteyen de zalimdir. Eğer dünyada olan her şey Allah’ın iradesi ile ilgili olsaydı, hayrı ve şerri dileyen de Allah olurdu. Bu durumda da hayrı ve şerri, adaleti ve zulmü dileyen kimsenin de bu niteliklerle nitelenmesi gerekirdi. Bu fiilleri işleyeni hayırlı, şerli, adil, zalim gibi sıfatlarla vasıflandırmak gerekirdi ki Allahu Teâlâ’yı bu şekilde nitelendirmek mümkün değildir. Eğer Allahu Teâlâ kâfirin küfrünü, asinin isyanını dilemiş olsaydı, onu küfürden ve isyandan men etmemesi gerekirdi. Örneğin: Allah’ın Ebu Leheb’in kâfir olmasını dileyip ardından da onun iman etmesini ve küfürden uzak durmasını emretmesi nasıl düşünülebilir? Yaratıklardan böyle bir şeyi yapan kimse akılsız sayılır. Allah ise böyle bir şeyden çok çok uzaktır, yücedir. Kâfirin küfrünü ve asinin de isyanını Allah dilerse, bu takdirde bunların cezalandırılmaması gerekir. Çünkü onların amelleri kendi iradelerinin sonucu değil O’na itaatin sonucudur.” İşte böyle mantıklı önermeleri delil olarak getirmeye devam ettiler. Ardından da bu işi Kur’an-ı Kerim’den naklî delillerle takip ettiler. Allahu Teâlâ’nın şu ayetlerini delil olarak getirdiler:

وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعِبَادِ

“Allah kulları hakkında zulüm dilemez.” [Mü’min Suresi 31]

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَتَبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

“Allah’a şirk koşanlar: Allah dileseydi babalarımız ve biz puta tapmaz ve hiçbir şeyi haram kılmazdık, diyecekler. Onlar da öncekiler de böyle yalanlamışlardı.” [En’am Suresi 148]

قُلْ قَبْلَهُ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ قُلُوا شَاءَ لَهْدَاكُمْ أَجْمَعِينَ

“De ki: Üstün ve mükemmel hüccet, Allah’ındır. Eğer O, dileseydi hepimizi birden hidayete kavuştururdu.” [En’am Suresi 149]

يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ

“Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez.” [Bakara Suresi 185]

وَلَا يَرْصِي لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ

“O, kullarının küfrüne razı olmaz...” [Zümer Suresi 7]

Görüşlerine ters düşen şu ayetleri de tevil ettiler:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً

“Şüphesiz küfredenleri korkutsan da korkutmasan da birdir. Onlar inanmazlar. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde bir perde vardır.” [Bakara Suresi 6-7]

بَلْ طَعَنَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ

“Küfürleri sebebiyle onların kalplerini mühürledik.” [Nisâ Suresi 155]

Bu ayetleri benimsedikleri görüşlere uyması için tevil ettiler ve insanları kendi görüşlerine çağırdılar. Onların görüşleri ise bir fiili yapıp yapmama hususunda insanın iradesinde hür olduğu şeklinde bilinmektedir. İnsan bir fiili yaparken de terk ederken de kendi iradesini kullanır. Fiillerin yaratılması meselesinde Mutezile şöyle dediler: *“Kulların fiilleri, kendileri tarafından yaratılmıştır. Allah’ın işi değil kulun kendi işidir. Allah’ın gücünün müdahalesi olmaksızın fiili yapmak veya yapmamak insanın gücü dahilinde olan bir iştir. İnsanın isteyerek veya istemeden yaptığı hareketler arasındaki farkı hissetmesi bunun delilidir. İsteyerek elini hareket ettiren kimse ile istemeden eli titreyen kimsenin hareketi, minareye kendi isteği ile çıkan kimse ile istemeden düşen kimsenin hareketi arasındaki fark gibi. İhtiyari hareket insanın gücü dahilinde olan harekettir. Onu insan yaratır. Zorunlu olarak yaptığı harekette ise insanın rolü yoktur. Aynı zamanda insan, fiillerinin yaratıcısı olmazsa teklif ortadan kalkar. Zira insan bir fiili yapıp yapmama gücüne sahip olmazsa ona yap veya yapma demek aklen doğru olmaz. Dolayısıyla da övmeye ve kınamaya, sevaba ve cezaya konu olmaz.”* Hakeza görüşlerine delil getirmede mantıki önermeler getirmeye devam ettiler ve bunu naklî delillerle takip ettiler. Allah’ın şu ayeti gibi birçok ayetle görüşlerini delillendirdiler:

قَوْلٍ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ

“Kendi elleriyle kitap yazıp sonra da bu Allah’tandır diyenlere yazıklar olsun” [Bakara Suresi 79]

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

“Bir kavim nefislerindeki değiştirmediği, Allah da onların hâlini değiştirmez.” [Ra’d Suresi 11]

مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ

“Kim kötü bir iş yaparsa cezasını görür.” [Nisâ Suresi 123]

الْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ

“Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir.” [Mü’min Suresi 17]

قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِي عَلَىٰ أَعْمَلٍ صَالِحًا

“Rabbim beni (dünyaya) geri döndür, belki iyi iş işlerim.” [Mü’minun

Suresi 99-100]

Görüşlerine ters düşen şu ayetleri de tevil ettiler:

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ

“Oysa sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır.” [Saffat Suresi 96]

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ

“Herşeyi yaratan Allah’tır.” [Zümer Suresi 62]

Tüm bunlardan da *“fiillerin yaratılması meselesinde insan fiillerini kendi yaratır, insan bir şeyi yapıp yapmamaya muktedirdir”* şeklindeki benimse-dikleri görüşlerine ulaştılar. Mesele içinden mesele çıkartan kelimcilerin peşine takıldığımızda, fiileri yaratma meselesinde fiillerden doğan fiiller meselesinin de çıktığını görüyoruz. Mutezile, insanın fiillerinin kendisi ta-rafından yaratıldığını ortaya atınca şöyle bir soru gündeme geldi: *“İnsanın amelinden, davranışından doğan ameller hakkındaki görüş nedir? O da in-sanın yarattığından mıdır, yoksa Allah’ın yarattıklarından mıdır? Dayak yi-yen kimsenin hissettiği acı, bir şeyde görülen tat, bıçaktaki kesme özelliği, lezzet, sıhhat, şehvet, sıcaklık ve soğukluk, rutubet ve kuraklık, korkaklık ve cesaret, açlık ve tokluk ve daha birçok şey de insanın fiili midir?”* Mutezile bunların hepsinin insanın fiili olduğunu söyler. Çünkü bir fiili yaptığında onun sonuçlarını ortaya çıkaran da insandır. O, insanın fiilinden doğmak-tadır. Dolayısıyla insanın yarattığı şeylerdendir.

“Kaza ve kader” meselesi ve bu meselede Mutezile’nin görüşü işte bu-dur. Kulun fiilindeki iradesi ve insanın fiili sonucunda ortaya çıkan eşya-nın özellikleri bu meselenin özüdür. Bu mesele hakkındaki görüşlerinin özü ise *“kul bütün fiilerinde irade hürriyetine sahiptir, fiillerini ve fiillerinin sonucunda ortaya çıkan eşyanın özelliklerini yaratan da insandır.”*

Mutezile’nin bu görüşü Müslümanların heyecanını artırdı. Çünkü bu görüş onlara göre yepyeni bir görüştü. Dinde ilk esas olan akidede, cüretli bir görüştü. Bu nedenle Mutezile’ye cevaplar vermeye başladılar. En meş-hurlarından birisi; Cehm Bin Safvan olan ve kendilerini *“Cebriye”* diye

isimlendiren yeni bir grup ortaya çıktı. Cebriye'ciler şöyle diyorlardı: “İnsan, irade hürriyeti ve fiilleri yaratma gücü olmayan, mecburen hareket eden bir varlıktır. İnsan rüzgârın önünde bir tüy veya dalgaların önüne kapıp sürüklediği bir odun parçası gibidir. Ancak, Allah işleri onun eliyle yaratır. Eğer insan amellerinin yaratıcısıdır dersek, bu ifade, Allah'ın gücünün sınırlandırılmasını gerektirir ki bu durumda da Allah'ın gücü her şeyi kuşatmamış olur. Böylece kul dünyada bazı şeyleri yaratmada Allah'a ortak olmuş olur. Tek bir şeyde iki gücün birbiri ile yardımlaşması mümkün değildir. Eğer o şey Allah'ın gücü ile yaratılmışsa insanın o şeyde herhangi bir rolü yoktur. Eğer o şey, insanın gücü ile yaratılmışsa Allah'ın gücünün o şeyde herhangi bir rolü yoktur. Bir kısmının Allah'ın bir kısmının da insanın gücü ile olması da mümkün değildir. Dolayısıyla kulun fiilini yaratan Allah'tır. Yalnızca O'nun iradesi ile kul bir fiili yapabilir. Kulların fiilleri sadece Allah'ın gücü ile var olabilir, fiilin yaratılmasında kulun gücünün herhangi bir tesiri olmaz.” Cebriye'ye göre insan, Allah'ın yarattığı fiillerin yeri olmaktan öte bir anlam ifade etmemektedir. O mutlak olarak mecburen hareket eden bir varlıktır. İnsanla cansız bir varlık arasında görünüşten başka hiçbir fark yoktur. Görüşlerini işte böylece sıraladılar. Görüşlerini desteklemek için de Allah'ın şu ayetlerini delil olarak getirdiler:

وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ

“Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.” [İnsan Suresi 30]

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى

“Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı.” [Enfal Suresi 17]

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

“Sen sevdiğine hidayet edemezsin. Ancak Allah dilediğine hidayet eder.” [Kasas Suresi 56]

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ

“Sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı.” [Saffat Suresi 96]

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ

“Her şeyin yaratıcısı Allah'tır.” [Zümer Suresi 62]

Kulun yaratmasına ve iradesine delalet eden ayetleri de tevil ettiler. Doğal olarak, lezzet, açlık, yığıtlık, kesmek, yakmak ve bunların dışında kulun fiilinden sonra meydana gelen eşyaya ait özelliklerin de Allah'tan olduğunu söylediler. Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat da bu konularda Mutezile'ye cevap verdi. Ehl-i Sünnet şöyle dedi: “Kulun fiillerinin tamamı Allah'ın iradesi ve meşietiyedir. İrade ve meşiet aynı anlama gelir. İrade ve

meşiet, diri olan Allah'ta ezeli bir sıfattır. İrade ve meşiet, kudretin bütüne nisbetinin birbirine denk olmasıyla, herhangi bir vakitte, takdir edilenlerden birinin gerçekleşmesinin tahsis edilmesini gerektirmektedir. Kulların fiilleri Allah'ın hükmü ile dir. Bir şeyin olmasını dilediği zaman ona 'ol' der ve o da hemen olur. Allah'ın kazası, bazı hükümlerin ilavesi ile birlikte kulun fiilinden ibarettir. Zira Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَآوَاتٍ

“Onları yedi gök olarak kaza etti/var etti.” [Fussilet Suresi 12]

وَقَضَىٰ رَبُّكَ

“Rabbin kaza etti/kesin olarak hükmetti.” [İsra Suresi 23]

Ayetlerde geçen 'kaza' kelimesi Allah'ın sıfatlarından bir sıfatı değil hükmeden kastetmektedir. Kulun fiili Allah'ın takdiri ile olur. Takdir, her yarattığın, güzel ve çirkin, fayda ve zarar, taşıdığı zaman ve mekân ve ona gereken sevap ve ceza gibi şeylerin belirli bir seviyede sınırlandırılması demektir. Bundan maksat ise Allah'ın iradesini ve gücünü her şeye genelleştirmektir. Çünkü her şey Allah'ın yaratmasıyla olur. Bu da zorlama ve baskı olmaksızın irade ve güç sahibi olmayı gerektirir.” Bunun üzerine onlara dediler ki: “Sizin bu sözünüze göre, kâfir küfründe, fasık da fıskında mecbur olur ki bu durumda da kâfirin ve fasığın iman ve itaatla mükellef kılınması doğru olmaz denilse ne dersiniz?” Bu soruya şöyle cevap verdiler: “Allah her ikisinin de küfrünü ve fıskını zorlama olmadan kendi serbest istekleriyle olmasını irade etmiştir. Allahu Teâlâ'nın, kendi iradeleriyle onların küfrünü ve fıskını bilmesi, olması mümkün olmayan bir teklifi de gerektirmez.” Kulların fiilleri hakkında Mutezile ve Cebriye'ye cevap olarak da şöyle dediler: “Kulların, itaat ettikleri zaman karşılığında sevap kazanacakları, karşı geldiklerinde ise azaplandırılacakları, serbest iradeleri ile yaptıkları fiilleri vardır.” Allahu Teâlâ fiilleri, yaratma ve var etmede bağımsızdır, demeleriyle beraber kullara ait fiillerde ihtiyar olmasını da şöylece açıkladılar: “Kulun fiilini yaratan Allahu Teâlâ'dır. Titreme gibi birtakım fiilleri dışında, yakalama hareketi gibi birtakım fiillerde kulun gücünün ve iradesinin rolü vardır. Her şeyi yaratan Allah'tır, kul ise kasıbtır.” Bunu da şöyle açıkladılar: “Kulun gücünü ve iradesini fiile harcaması kasıbtır. Bunun hemen akabinde Allah'ın bu fiili var etmesi ise yaratmaktır. Takdir edilen şey, iki farklı açıdan iki gücün altına girmektedir. Fiil, yaratma yönünden Allah'ın, kasb yönünden de kulun gücü dâhilindedir. Bir başka ifade ile fiil, yalnızca kulun iradesi ve gücüyle değil, kulun iradesi ve gücü esnasında Allah tarafından

yaratılmaktadır. *İşte bu ilişki kesbdir.*” Cebriye’nin, Allah’ın fiilleri yaratması ve iradesi hakkında delil olarak kullandığı ayetlerle de sözlerini delillendirdiler. Kuldaki kesb özelliğini ise şu ayetlerle delillendirdiler:

جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“İşledikleri amellere karşılık olarak.” [Vakıa Suresi 24]

فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ

“İsteyen inansın isteyen inkâr etsin.” [Kehf Suresi 29]

لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ

“Kazandığı lehine yüklendiği de aleyhindedir.” [Bakara Suresi 286]

Böylece kendilerini hem Mutezile’ye hem de Cebriye’ye cevap vermiş saydılar. Gerçekte ise onların görüşleri ile Cebriye’nin görüşleri birdir. Onlar da Cebriye’cidirler. Ehl-i Sünnet *“kesb”* meselesinde tamamen başarısız oldular. Onlar akli yolu takip etmediler. Çünkü bu konuda herhangibir akli delil/burhan yoktur. Nakil yolunu da takip etmediler. Çünkü şer’î delillerden herhangi bir delil de yoktu bu konuda. Ehl-i Sünnet’in çabası, ancak Mutezile ve Cebriye’nin görüşünü uzlaştırmaya yönelik başarısız bir çabadır. Özet olarak *“kaza ve kader”* meselesi kelimcilerin nezdinde çok önemli bir yer tutmuştur. Bütün kelimciler kulun fiilini ve fiilden doğan fiillerdeki özellikleri yani kulun fiili sonucunda ortaya çıkan eşyadaki özellikleri araştırma konusu yaptılar. Araştırmalarının esasını, kulun fiili ve kulun fiilinden kaynaklanan özellikleri *“Allah mı yaratıyor yoksa insan mı yaratıyor, kulun iradesi ile mi oluyor yoksa Allah’ın iradesiyle mi oluyor?”* gibi sorulara cevap aramak oluşturmaktadır. Bu araştırmanın ortaya çıkmasının sebebi, Mutezile’nin bu meseleyi adıyla, sanıyla *“kaza ve kader”, “irade hürriyeti”, “cebr ve ihtiyar”* şeklindeki isimlendirmeleri, olduğu gibi Yunan filozoflarından, Allah’a vacip kıldıkları adalet sıfatı ile örtüşsün diye kendi görüş açılarına göre ele almalarıdır. Bu da Cebriye ve Ehl-i Sünnet’i aynı bağlam üzerinden ve aynı esasa göre Mutezile’nin görüşlerine cevap vermeye götürdü. *“Kaza ve kader”* meselesini hep birlikte yalnızca kendi konusu açısından araştırmayıp, Allah’ın sıfatları açısından araştırdılar. Allah’ın gücünü ve iradesini, kulun fiili ve kulun fiili sonucunda eşyalarda ortaya çıkan özelliklere odaklayarak şu hususları araştırmaya başladılar: *“Kulun fiili, Allah’ın gücü ve iradesi ile mi yoksa kulun fiili ve iradesi ile mi gerçekleşmektedir?”* Öyleyse onlara göre *“kaza ve kader”* kulların fiilleri ve bu fiiler sonucunda eşyalarda ortaya çıkan özelliklerdir. *“Kaza”* kulların fiilleri, *“kader”* ise eşyalardaki özelliklerdir. Zira kelimcilerin, *“kaza”* kelimesinden kulların fiilleri anlamını kullandıkları, yaptıkları araştırmalardan ve içine düştükleri ihtilaflardan

yani “kul, fiili kendi gücü ve iradesi ile yapmıştır” demelerinden anlaşıl-
maktadır. Yine “kulun fiili, kulun gücü ve iradesi ile değil Allah’ın gücü ve
iradesi ile yaratılmıştır” diyerek onlara cevap verenlerin sözleri ve “kulun
fiili, kulun gücü ve iradesi ile değil kulun gücü ve iradesi sırasında Allah’ın
fiili yaratması ile ortaya çıkmıştır” diyerek her iki guruba da cevap veren-
lerin sözleri, kazanın manasının kulun fiilleri olduğunu göstermektedir.
“Kader” kelimesinin kulun eşyalarda ortaya çıkardığı özellikler olduğu,
kelamcıların yaptıkları araştırmalardan ve içine düştükleri ihtilafların-
dan anlaşılmaktadır. Onlar fiillerden doğan fiiller meselesini araştırırken,
kulun fiilinden kaynaklanan özellikleri de araştırmışlardır. Şöyle dediler:
“Nişasta ile şekeri bir kaba koyup pişirdiğimizde helva meydana gelir. Şimdi
helvanın tadını ve rengini biz mi yarattık yoksa Allah mı yarattı? Boğaz-
lama anında ruhun çıkması, attığımız zaman taşın gitmesi, gözümüzü açtı-
ğımız zaman gözün görmesi, düşme esnasında adamın ayağını kırması ve
sarmayla kırık ayağın iyileşmesi ve buna benzer birçok şey bizim yaratma-
mızın bir sonucu mudur, yoksa Allah’ın yaratması mıdır?” İşte bu araştırma
özellikler hakkında yapılan araştırmadır. Ortaya çıkan bu özellikler hak-
kındaki ihtilafları da, “kader” kelimesinin eşyanın özellikleri olduğuna de-
lalet etmektedir. Bağdat Mutezile reisi Bîşr Bin el-Mutemir şöyle diyor:
“Bizim fiilimizden doğan her şey bizim yarattığımızdır. Ben bir insanın gö-
zünü açtığım zaman gözü bir şey görür. Gözün bir şeyi görmesi benim fi-
limdir. Çünkü o, benim fiilimden doğmuştur. Bizim imalatımız olan yiyecek-
lerin rengi, tadı, kokusu da bizim fiilimizdir. Aynı şekilde elem, lezzet, sağlık
şehvet vb. her şey insanın fiilidir.” Mutezile’nin ileri gelenlerinden biri olan
Ebu Hüzeyl el-Allaf ise: “Fiilden doğan şeyler arasında fark vardır. İnsanın
fiillerinden doğan fiillerden niteliğini bildiklerimiz insanın fiilindendir. Bil-
mediklerimiz ise insanın fiilinden değildir. Dayak sonucunda ortaya çıkan
acı, yukarıya fırlattığımız taşın gidişi, aşağıya attığımız zaman aşağıya inışı
gibi özellikler insanın fiilindendir. Fakat renkler, tat, sıcaklık, soğukluk, ru-
tubet, serinlik, korkaklık, şecaat, açlık ve tokluk gibi şeylerin hepsi Allah’ın
fiilindendir.” Nazzam ise şöyle demektedir: “İnsan hareket etmekten başka
bir şey yapamaz. Hareket olmayan şey insanın fiili değildir. Hareketi ise in-
san ancak kendinde yapar, kendi dışında yapmaz. İnsanın elini oynatması
onun fiilidir. Ancak insanın taşı attığında taşın aşağı veya yukarıya doğru
hareketi insanın fiili değil Allah’ın fiilidir. Yani Allah, taşı atan bir kimsenin
atmasıyla hareket etme kabiliyetini taşa yaratmıştır. Bu nedenle, renkler,
tat, kokular, elem, lezzet insanın fiili değildir. Çünkü bunlar insanın hare-
keti değildir.” Fiillerden doğan şeylere bakıştaki bu ihtilafların vakıası, ih-
tilafların eşyanın özellikleri konusunda olduğunu açıklamaktadır. Fiillerden

doğan şeyler insanın fiilinden midir yoksa Allah'ın fiilinden midir? Öyleyse bu konudaki ihtilaf, insanın eşyalarda ortaya çıkardığı özelliklerden kaynaklanmaktadır. Hakeza bütün kelimcılar nezdinde tartışma, tek bir konu ve tek bir alanda sürüp gitti. Kulun eşyada meydana getirdiği eşyanın özellikleri konusu, kulun fiili konusuna göre fer'i/detay bir meseledir. Çünkü özellikler meselesi "*kulun fiili*" meselesinden kaynaklanmıştır. Ehl-i Sünnet, Mutezile ve Cebriye arasındaki ihtilafta da ikinci sırayı teşkil ediyordu. Çünkü kelimcılar arasında cereyan eden tartışmaların ağırlık noktasını kulun fiili meselesi oluştuyordu. Yapılan tartışmalar kulun fiilinden çıkan özelliklerden daha çok kulun fiili üzerine odaklıydı. "*Kaza ve kader*" ifadesi her ne kadar iki kelimedenden meydana gelmişse de birbiriyle içiçe geçmiş ve birinin diğerinin altına girdiği tek anlamı olan tek bir isimdir. "*Kaza ve kader*" konusunun ortaya çıkışı, daha sonraları "*insanın eşyada meydana getirdiği özellikler*" konusundan daha çok kulun fiili konusuna galebe çalmıştır. "*Kaza ve kader*" konusundaki tartışmalar sürüp giderken her grup onu diğer gruptan farklı bir şekilde anladı. Ehl-i Sünnet ve Mutezile imamlarından sonra gelen öğrenciler ve onlara tâbi olanlar arasında da bu tartışmalar asırlar boyu tekrarlanarak sürüp gitti. Mutezile'nin zayıflaması ve Ehl-i Sünnet'in üstünlük kazanmasıyla tartışmalar Ehl-i Sünnet lehine döndü. "*Kaza ve kader*" konusunda tartışanlar, "*kaza ve kader*"e kendi hayal ettikleri yeni anlamlar vererek ihtilafa düşüyorlar, verdikleri anlamları sözlük ve şer'î lafızlarla uyumlaştırmaya çalışarak onlardan bir kısmı şu görüşleri ileri sürüyorlardı: "*Kaza ve kader, hiç kimsenin bilemeyeceği Allah'ın sırlarından bir sırdır.*" Bazıları ise şöyle der oldu: "*Kaza ve kader konusunu araştırmak caiz değildir. Çünkü Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem [إِذَا ذُكِرَ الْقَدَرُ فَاسْكُتُوا]* "**Kaderden bahsedildiği zaman susunuz.**" diyerek kader hakkında konuşmayı yasaklamıştır." "*Kaza ve kaderin ayrı ayrı şeyler olduğunu söyleyenler ise şöyle diyorlardı: "Kaza, yalnızca külliyat hakkında bir hükümdür, kader ise cüzi konular ve detaylarında cüzi bir hükümdür.*" Bazıları da şöyle diyor: "*Kader, kesin karar, kaza ise verilen kararı yerine getirmektir. Bu görüşe göre Allahu Teâlâ bir işin yapılmasına kesin karar verirse yani onu çizer ve kesin olarak uygulama sahasına koyarsa işin kaderi çizilmiş olur ve bu da kaderdir. Allahu Teâlâ karar verdiği işi uyguladığında iş gerçekleşmiş olur ki bu da kazadır.*" Bazıları "*Kader takdir etmek ve kaza yaratmak*" dediler. Bazıları ise: "*Kaza ve kader birbirinden ayrılmaz şekilde birbirine bağlı iki kelime olup birinin diğerinden ayrılması mümkün değildir. Çünkü bunlardan biri temel konumundadır ki bu da kaderdir. Diğerisi ise bu temel üzerine kurulu binadır ki bu da kazadır. Dolayısıyla kim bunlardan birini diğerinden ayırmaya kalkıştırsa binayı yıkmaya ve yok etmeye kalkışmış olur.*" Onlardan kimileri de

“kaza ve kader”’in arasını ayırarak kazayı bir şey, kaderi de başka bir şey yaptılar.

İster bu iki kelimeyi birbirinden ayıranlar nezdinde isterse bu iki kelimeyi birbirinden ayırmayanlar nezdinde olsun belirli bir isimlendirme olarak *“kaza ve kader”* konusundaki tartışmalar işte böylece sürüp gitti. Ancak *“kaza ve kader”* ne şekilde tefsir edilirse edilsin bütün fırkalar nezdinde tek bir anlamı vardır ki o da fiilin yaratılması açısından kulun fiilidir. Kulun fiilini yaratan Allah mıdır yoksa kul mudur? Kul bir fiili yapmaya kalkıştığında fiili Allah mı yaratıyor? Araştırma netleşti, bu mana üzerine odaklaştı ve tartışma aynı minvalde sürüp gitti. Bu mesele ortaya çıktıktan sonra *“kaza ve kader”* meselesi akide konusunda altıncı konu olarak yerine oturdu. Fiildeki ve eşyadaki özellikler ister hayr ister şer olsun, fiilleri ve eşyanın özelliklerini yaratan Allah olduğundan, *“kaza ve kader”* meselesi Allahu Teâlâ ile alakalı bir hususa delalet eder oldu.

Buradan da anlaşılmaktadır ki gerek tek bir manaya gelen tek isim olarak kabul edilsin, gerek birbirinden ayrılması mümkün olmayan iki husus olarak kabul edilsin, Kelamcılar ortaya çıkmadan önce *“kaza ve kader”* meselesi Müslümanların araştırmalarında yer almamıştır. *“Kaza ve kader”* konusunda aslında yalnızca iki görüş vardır. Bunlardan birincisi ki aynı zamanda Mutezile’nin görüşü olan *“serbestçe seçme, hareket edebilme hürriyeti”*, ikincisi ise her ne kadar kullandıkları tabirler, ifadeler ve lafızlar etrafında ihtilaflar varsa da Ehl-i Sünnet ve Cebriye’nin görüşü olan *“icbar, serbest olmama”* görüşüdür. Müslümanlar, Kur’an ve hadisin ortaya koyduğu, Sahabe’nin, Kur’an ve hadislerden anladıkları görüşten saparak yeni bir isim olarak ortaya çıkan *“kaza ve kader”, cebir ve ihtiyar”* veya *“irade hürriyeti”* ifadeleri üzerinde tartışarak bu iki görüşte karar kıldılar. Bu yeni anlam: *“Fiiller, kulun iradesi ve yaratmasıyla mı yoksa Allah’ın iradesi ve yaratmasıyla mı meydana geliyor? İnsanın eşyalarda ortaya çıkardığı özellikler, kulun fiili ve iradesinin bir sonucu mudur? Yoksa Allah’tan mıdır?”* soruları üzerinde yoğunlaştı. İşte bu konu vücut bulduktan sonra *“kaza ve kader”* meselesi akide ile ilgili altıncı bir konu olarak İslâm akidesi konusunda yerini aldı.

KADER

Kelamcıların Yunan filozoflarından aldıklarına isim olarak koydukları “Kaza ve Kader” ifadesi, bu anlamda daha önce şer’an ve lügat olarak geçmemiştir. Kelamcıların bu iki kelime için kullandıkları manaların hem lügat hem de şer’î olarak gerçek manalarından ne kadar uzak olduğunu göstermek için bu iki kelimenin öncelikle lügat ve şer’î nasslarda geçtiği anlamlarını arz ediyoruz. “Kader” kelimesi birçok manaya gelmektedir.

Lügatte [قَدَرَ الْأَمْرَ وَقَدَرَهُ] denilince “işî tasarladı”, “birşeyi bir başka şeyle kıyasladı” ve “miktarını açıkladı” anlamı akla gelir. [وَقَدَرَ الشَّيْءَ قِدَارَةً] denildiğinde “hazırladı”, “planladı” ve “vakte bağladı” [قَدَرَ الْأَمْرَ] denildiğinde “ona baktı”, “işî idare etti” ve “kıyas yaptı” [قَدَرَ اللَّهُ] denildiğinde “Allah’ı, ta’zim etti” [قَدَرَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْأَمْرَ] denildiğinde “Allah bir işe hükmetti ve takdir etti” [قَدَرَ الرِّزْقَ] denildiğinde “rızkı taksim etti” [قَدَرَ عَلَى عِيَالِهِ] denildiğinde “ehli iyaline rızkı daralttı, sıkıştırdı” [قَدَرَ الرَّجُلُ فِكْرَ فِي] “işin idaresini ve düzenlenmesini düşündü” [وَقَدَرَ الشَّيْءَ] denildiğinde “takdir etti”, “hükmetti” anlamları kastedilir. Hadiste ise “kader” şu anlamda kullanılmaktadır:

فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَأَقْدُرُوا لَهُ

“Hava kapalı olduğu zaman onu (hilali) takdir ediniz.” [Buhari, Müslim, Nesei] Yani otuza tamamlayınız.

“Kader” kelimesi Kur’an-ı Kerim’de de çeşitli anlamlarda geçmektedir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا

“Ve Allah’ın emri takdir edilmiştir/gereği gibi yerine getirilmiştir.” [Ahzab Suresi 38] Yani kesin bir emir veya muhkem bir hükümdür.

فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ

“Onun rızkını takdir etti.” [Fecr Suresi 16] Yani onun rızkını daralttı.

فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ

“Su takdir edilen bir ölçüye göre birleşiverdi.” [Kamer Suresi 12] Yani Allah’ın Levh-i Mahfuz’da yazdığı şekilde gerçekleşti ki bu da Nuh kavminin tufan ile yok olmasıdır.

وَقَدَرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا

“Orada gıdalar takdir etti.” [Fussilet Suresi 10] Orada yaşayanların azıklığını bitirme görevini yeryüzüne verdi. Yani yere, gıdaları yetiştirebilme, çıkarabilme özelliğini verdi.

إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ

“Muhakkak ki o, düşündü ve takdir etti/ölçtü, biçti.” [Müddesir Suresi 18]
Yani Kur’an hakkında ne söyleyeceğini düşündü.

الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى

“O, yaratıp şekil vermiştir. O, takdir edip doğru yolu göstermiştir.” [A’la Suresi 2-3] Yani her şeyi yaratıp onu şekillendirdi. Her hayvan için kendisine uygun şeyi takdir edip, ona yöneltti, ondan faydalanmayı öğretti. İnsan olsun hayvan olsun her canlı varlığın, doyurulması gereken ihtiyaçlarını yarattı ve ona ihtiyaçlarını doyurmayı öğretti. Tıpkı Allahu Teâlâ’nın şu ayetlerinde olduğu gibi:

وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا

“Orada gıdalar takdir etti.” [Fussilet Suresi 10]

وَقَدَّرْنَا فِيهَا السَّبِيلَ

“Orada gezilecek belirli yerler takdir ettik.” [Sebe Suresi 18] Yani orada yürümeyi kolaylaştırdık ve güvenli kıldık.

فَقَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا

“Allah her şey için bir kader/miktar tayin etti.” [Talak Suresi 3] Yani vak-tini ve miktarını tespit etti.

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

“Şüphesiz ki biz herşeyi bir kadere/ölçüye göre yaratmışızdır.”
[Kamer Suresi 49] Yani bir takdir ile yarattık.

إِلَى قَدَرٍ مَّعْلُومٍ

“Belli bir kadere/süreye kadar.” [Mürselat Suresi 22] Yani bilinen bir za-mana kadar.

نَحْنُ قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ

“Aranızda ölümü biz takdir ettik.” [Vakia Suresi 60] Yani ömürlerinizi kısa, uzun, orta olmak üzere değişik sürelerle takdir ettik.

وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ

“Onu ancak belirli bir kader/miktar ile indiririz.” [Hicr Suresi 21] Yani bilinen bir miktarda.

قَدَرْنَا إِنَّهَا لَمِنَ الْعَابِرِينَ

“Karısının geride kalanlar arasında bulunmasını takdir ettik.” [Hicr Suresi 60] Yani takdirimize göre karısı geride kalanlardandı.

ثُمَّ جِئْتُ عَلَى قَدَرٍ يَأْمُوسَى

“Sonra da bir kader üzerine geldin ey Musa” [Taha Suresi 40] Yani sen belirli bir vakitte geldin. “Kader” kelimesi hadislerde “Allah’ın ilmi ve takdiri” anlamında geçmiştir. Ebu Hurayra’dan Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in şöyle dediği rivayet edildi:

لَا تَسْأَلُ الْمَرْأَةُ طَلَاقَ أُخْتِهَا لِتَسْتَفْرِغَ صَحْفَتَهَا وَلِتَنْكِحَ فَإِنَّمَا لَهَا مَا قُدِّرَ لَهَا

“Hiçbir kadının evlenebilmesi için kız kardeşinin boşanmasını istemesi doğru olmaz. Çünkü kendisi için (Allah’ın önceden) takdir ettiği şey vardır.” [Buhari] Yani Allah’ın Levh-i Mahfuz’da hakkında takdir ettiği, yani hükmettiği ve bildiği kendisine isabet edecektir. Bu da Allahu Teâlâ’nın şu kavli kabilindendir:

عَلَى أَمْرِ قَدَرٍ

“Takdir edilen bir ölçüye göre birleşiverdi.” [Kamer Suresi 12] Yani Levh-i Mahfuz’da takdir etti demektir. Yine Ebu Hurayra’dan Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

لَا يَأْتِ ابْنُ آدَمَ النَّدْرُ بِشَيْءٍ لَمْ يَكُنْ قَدَرْتُهُ وَلَكِنْ يُلْقِيهِ الْقَدَرُ وَقَدْ قَدَرْتُهُ لَهُ أَسْتَخْرِجُ بِهِ مِنَ الْبَخِيلِ

“Takdir etmediğim bir şeyi Âdemoğluna nezir/adak, getirmez. Ancak Allah’ın takdiri âdemoğlunu nezretmeye/adakta bulunmaya sürükler. Bu takdirimle o şeyi cimriden çıkarmak isterim.” [Buhari] Yani nezir/adak, Allah’ın hükmettiği ve Levh-i Mahfuz’da yazmadığı bir şeyi Âdemoğluna getirmez. Nezirle ancak cimriden bir şeyleri çıkarır. “Kader” burada Allah’ın takdiri ve ilmidir. Yine Ebu Hurayra kanalıyla Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in şöyle dediği tahriç edilmiştir:

اِخْتَجَّ آدَمُ وَمُوسَى فَقَالَ مُوسَى أَنْتَ آدَمُ الَّذِي أَخْرَجْتَ ذُرِّيَّتَكَ مِنَ الْجَنَّةِ قَالَ آدَمُ أَنْتَ مُوسَى الَّذِي اصْطَفَاكَ اللَّهُ بِرِسَالَاتِهِ وَكَلامِهِ ثُمَّ تَلَوْنِي عَلَى أَمْرِ قَدَرٍ عَلَى قَبْلِ أَنْ أُخْلَقَ فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى

“Âdem ile Musa birbiriyle tartıştılar. Musa Âdem’e şöyle dedi: İnsanları iğva ederek/saptırarak onları cennetten çıkaran sen değil misin? Âdem de ona: Ey Musa: Sen Allah’ın her şeyin ilmini verdiği, risaletini vererek insanlar arasından seçip onlara üstün kıldığı Musa değil misin? Musa, evet dedi. Beni yaratmazdan önce Allah’ın benim hakkımda takdir ettiği/yazmış olduğu bir işten dolayı mı beni ayıplıyorsun?” [Buhari] Yani Allah’ın ilmi ile olana yani takdiri ile yazıldı demektir. Tavus, Abdullah Bin Ömer’den Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in şöyle işittiğini rivayet etti:

كُلُّ شَيْءٍ بِقَدَرٍ حَتَّى الْعَجْزُ وَالْكَيْسُ أَوْ الْكَيْسُ وَالْعَجْزُ

“Her şey kader ile olur. Hatta aciz iken zekilik veya zeki iken acizlik bile.” [Muslim] Yani her şey Allah’ın takdirine ve ilmine göre, yani Levh-i

Mahfuz'da yazdığına göre gerçekleşir. “Allah'ın kaderi” kelimesi Sahabe'nin sözlerinde de “Allah'ın takdiri ve ilmi” anlamında geçmiştir. Abdullah Bin Abbas'tan şu rivayet edildi:

أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ خَرَجَ إِلَى الشَّامِ حَتَّى إِذَا كَانَ بِسَرْعَ لَقِيَهُ أَمْرَاءُ الْأَجْنَادِ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ وَأَصْحَابُهُ، فَأَخْبَرُوهُ أَنَّ الْوَبَاءَ قَدْ وَقَعَ بِأَرْضِ الشَّامِ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ ادْعُ لِي الْمُهَاجِرِينَ الْأَوَّلِينَ. فَدَعَوْتُهُمْ فَاسْتَشَارَهُمْ وَأَخْبَرَهُمْ أَنَّ الْوَبَاءَ قَدْ وَقَعَ بِالشَّامِ فَاخْتَلَفُوا. فَقَالَ بَعْضُهُمْ قَدْ خَرَجْتُ لِأَمْرِ، وَلَا نَرَى أَنْ تَرْجِعَ عَنْهُ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ مَعَكَ بَقِيَّةُ النَّاسِ وَأَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا نَرَى أَنْ تُقَدِّمَهُمْ عَلَى هَذَا الْوَبَاءِ. فَقَالَ عُمَرُ ارْتَفِعُوا عَنِّي. ثُمَّ قَالَ ادْعُوا لِي الْأَنْصَارَ. فَدَعَوْتُهُمْ فَاسْتَشَارَهُمْ، فَسَلَكُوا سَبِيلَ الْمُهَاجِرِينَ، وَاخْتَلَفُوا كَاخْتِلَافِهِمْ، فَقَالَ ارْتَفِعُوا عَنِّي. ثُمَّ قَالَ ادْعُ لِي مَنْ كَانَ هَا هُنَا مِنْ مَشِيجَةِ قُرَيْشٍ مِنْ مُهَاجِرَةِ الْفُتُوحِ. فَدَعَوْتُهُمْ، فَلَمْ يَخْتَلَفْ عَلَيْهِ مِنْهُمْ رَجُلَانِ، فَقَالُوا نَرَى أَنْ تَرْجِعَ بِالنَّاسِ، وَلَا تُقَدِّمَهُمْ عَلَى هَذَا الْوَبَاءِ، فَنَادَى عُمَرُ فِي النَّاسِ، إِنِّي مُصْبِحٌ عَلَى ظَهْرٍ، فَأُصْبِحُوا عَلَيْهِ. فَقَالَ أَبُو عُبَيْدَةَ أَفَرَارًا مِنْ قَدَرِ اللَّهِ فَقَالَ عُمَرُ لَوْ غَيْرَكَ قَالَهَا يَا أَبَا عُبَيْدَةَ، نَعَمْ نَوْرٌ مِنْ قَدَرِ اللَّهِ إِلَى قَدَرِ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ لَكَ إِبِلٌ هَبَطَتْ وَادِيًا لَهُ غَدَوَتَانِ، إِحْدَاهُمَا مُخَصَّبَةٌ وَالْأُخْرَى جَدْبَةٌ، أَلَيْسَ إِنْ رَعَيْتَ الْمُخَصَّبَةَ رَعَيْتَهَا بِقَدَرِ اللَّهِ، وَإِنْ رَعَيْتَ الْجَدْبَةَ رَعَيْتَهَا بِقَدَرِ اللَّهِ

“Ömer Bin Hattab, Şam'a doğru sefere çıktı. Serğ denilen yere vardığında ordu komutanları ile karşılaştı. Ebu Ubeyde Bin el-Cerrah ve arkadaşları Şam'da veba hastalığını haber verdiler. İbni Abbas diyor ki: Ömer bana ilk muhacirleri çağırın dedi. Onlar gelince Ömer onlarla istişare etti. Onlara Şam'da veba hastalığının bulunduğunu söyledi. Onlar, Şam'a gidip gitmeme konusunda ihtilaf ettiler. Onlardan bir kısmı: Ya Ömer sen bir iş için çıkmış bulunuyorsan bundan geri dönmeni uygun bulmuyoruz, dediler. Diğerleri ise: İnsanların geri kalanları ve Allah'ın Rasulü'nün Ashabı seninle beraber bulunmaktadır. Bu nedenle veba hastalığı varken, bile bile oraya gitmeni uygun görmüyoruz, dediler. Ömer: Beni yalnız bırakınız, dedi. Sonra da Ensar'ı çağırma kararını söyledi. Ensar'ı çağırdılar. Ömer, onlarla istişare yaptı. Ensar da muhacirler gibi iki farklı görüş belirttiler, Ömer, onlara da: Beni yalnız bırakınız, dedi. Ardından da: Bana, burada bulunan fetih muhacirlerinden olan Kureys'in ileri gelenlerini, yaşlılarını çağırın, dedi. Onları çağırdılar. Onlardan hiçbir kimse ihtilaf etmedi: Yanında bulunan insanlarla birlikte geri dönmeni, vebanın bulunduğu yere doğru ilerlememeni uygun görüyoruz, dediler. Ömer, insanlara seslenerek: Ben geri dönüyorum. Sizler de geri dönünüz! demesi üzerine Ebu Ubeyde: Allah'ın kaderinden mi kaçış? diye sorunca Ömer cevaben: Keşke bunu senden başkası söyleseydi ey Ebu Ubeyd'e, dedi! ve devamla: Evet Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz. Senin develerin olsa ve onları otlatmak için bir yamacı yeşillik olan diğer yamacı da otsuz olan iki yamaçlı bir vadiye indirsen, onları yeşillik olan vadide otlattığında veya otsuz olan bir yamaçta otlattığında Al-

lah'ın kaderi ile otlatmış olmaz mısın? dedi." Burada "kader" kelimesi Allah'ın takdiri ve ilmi anlamında kullanılmıştır. Yani otlak bir yamaçta develerini güdersen Allah'ın Levh-i Mahfuz'da yazdığına ve ilmine göre hareket etmiş olursun. Otsuz olan bir yamaçta güttüğünde de yine Allah'ın Levh-i Mahfuz'da yazdığına ve ilmine uygun bir şekilde hareket etmiş olursun.

Bütün bu anlatılanlardan da açıkça görülmektedir ki "kader" kelimesi çeşitli manaları olan lafızlardandır. Takdir, ilim, tedbir, vakit, hazırlık ve bir şeyde özellik kılmak bu kelimenin anlamlarından bir kısmıdır. "Kader" kelimesinin bunca anlamı olmasına rağmen bunların hiçbirinin "insanın bir fiili zorla yapmasıdır" veya "kader, cüzi konularda ve tafsilatında külli bir hükümdür" veya "Allah'ın sırlarından bir sırdır" gibi anlamlara gelmediği görülmektedir. Buna göre, birçok sözlük anlamı bulunan "kader" kelimesi Kur'an'da, sözlük anlamlarında kullanıldığı gibi hadislerde de Kur'an'da kullanılan anlamlarda kullanılmıştır. "Kader" kelimesinin ne Kur'an'da geçen manalarında ne de hadislerde geçen manalarında herhangi bir ihtilaf yoktur. Belirtilen manaların hepsi sözlük ifadeleri olup bu anlamların (yoruma açık) akli hiçbir yönü yoktur. Gerek ayetlerde gerekse hadislerde bu anlamların dışında herhangi bir şer'î anlam geçmediğine göre, başka bir anlam verip de "bu şer'î anlamdır" demek doğru olmaz. Görüldüğü üzere ayetlerde geçen bu manalardan kasıt, daha sonraları kelamcılarının üzerinde ihtilaf ettikleri "kader" değildir. Hadislerde geçen "kader" kelimesi ancak Allah'ın takdirini ve ilmini yani Levh-i Mahfuz'da yazılı olanı kastetmektedir. Bu anlamların, Kelamcılarının ortaya çıkardıkları "Kaza ve Kader" ile hiç alakası yoktur. Fakat İbni Mes'ud'dan hasen bir senetle tahriç edilen şu hadise gelince:

إِذَا دُكِرَ الْقَدَرُ فَأَمْسِكُوا

"Kader hakkında konuşulduğu zaman susunuz." [Taberani] Bu söz Allah'ın ilmi ve eşya hakkındaki takdiri konusunda konuşulduğu zaman bu konuya dalmayınız demektir. Çünkü eşyaların Allah tarafından takdir edilmiş olması yani Levh-i Mahfuz'da yazılmış olması, Allah'ın ilmi dahilinde olması demektir. Allah'ın bunu bilmesi ise iman edilmesi gereken Allah'ın sıfatlarından bir sıfattır. Bu durumda ise hadisin manası şöyle olur: "Eşyayı takdir eden ve bilen yani Levh-i Mahfuz'da yazan Allahu Teâlâ'dır. Bu konuda münakaşaya, tartışmaya, girmeyiniz, dilinizi tutunuz ve olduğu gibi teslim olunuz."

Yine Tavus kanalıyla rivayet edilen şu hadis de böyledir:

أَدْرَكْتُ نَاسًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُونَ كُلُّ شَيْءٍ بِقَدَرٍ

“Ben Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in Ashabı’ndan bir kısmına yetiştim. Onlar şöyle diyorlardı: Her şey Allah’ın kaderi ileidir.”

[Muslim] Zira bunun manası, her şey Allah’ın takdiri yani Allah’ın ilmi ileidir, demektir. Yine Aleyhi’s Salatu ve’s Selam şöyle buyurmuştur:

وَإِنْ أَصَابَكَ شَيْءٌ فَلَا تَقُلْ لَوْ أَنِّي فَعَلْتُ كَانَ كَذَا وَكَذَا وَلَكِنْ قُلْ قَدَرُ اللَّهِ وَمَا شَاءَ فَعَلَ

“Sana bir şey isabet ettiğinde: Şöyle yapsaydım şöyle şöyle olurdu, deme. Allah takdir etti, O, dilediğini yapar, de.” [Muslim, Ebu Hurayra kanalıyla tahrîç etti]

Bu hadisteki mana, “Levh-i Mahfuz’da yazıldığı şekildedir, Allah’ın onu bilmesi ileidir.” anlamına gelmektedir. Bunların hepsi Allah’ın sıfatları kapsamındadır. Muhakkak ki Allah, vuku bulmadan önce eşyayı bilir, eşyalar O’nun bildiği şekilde hareket eder. “Kaza ve Kader” konusunun ise bunda hiçbir rolü ve etkisi yoktur.

KAZA

Lügatte, [قَضَى, يَقْضِي, قَضَاءُ الشَّيْءِ] şeklinde kullanılır ve “onu muhkem bir şekilde yaptı ve takdir etti”, “iki davalı arasında hükmetti”, “haklıyı haksızdan ayırdı”, “infaz etti” anlamlarına gelir. “Kaza” kelimesi Kur’an-ı Kerim’de de birçok ayette geçmektedir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“Bir hususta kaza ettiğinde/bir şeyin olmasını istediğinde ona sadece ‘ol’ der o da olurur.” [Bakara Suresi 117] Yani Allahu Teâlâ kesin olarak bir şeyin olmasına hükmettiği zaman o şey en ufak bir duraklama ve çekinme göstermeden varlık dünyasına girer.

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا

“O’dur sizi çamurdan yaratan, sonra size bir ecel kaza eden/tayin eden.” [En’am Suresi 2] Yani Allah, çamurdan yarattığı mahlûk için yaratılış ile ölüm arasında bir ecel tayin etti demektir.

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ

“Rabbin yalnız kendisine tapmanızı kaza etti/emretti.” [İsra Suresi 23] Yani yalnızca kendisine tapmanızı, kendisinden başkasına kesinlikle tapmamamızı emretti, demektir.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَىٰ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ

“Allah ve Rasulü bir şeye hükmettiği zaman; mümin erkek ve mümin kadınlar için artık işlerinde bir seçme hakkı olamaz.” [Ahzab Suresi 36] Yani Allah ve Rasulü bir şey emrettiği ve bir şeye hükmettiği zaman sizin başka bir hükmü seçme hakkınız yoktur, demektir.

فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ

“Onları yedi gök olarak kaza etti/var etti.” [Fussilet Suresi 12] Yani gökleri yedi kat olarak sağlam bir şekilde yaptı, demektir.

لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا

“Allah işlenmesi gerekli olan emri, kaza etmek/yerine getirmek için yaptı.” [Enfal Suresi 42] Yani yapılması gerekli olan bir işin kesinlikle yapılması için yaptı, demektir.

وَقَضَىٰ الْأَمْرُ

“İş kaza edildi/tamamlandı.” [Bakara Suresi 210] Yani onları helak eden, yerle bir eden, onlardan kurtarma işi tamamlandı, demektir.

لِيَقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى

“Belirlenmiş ecel kaza edilsin/ecelin hükmü yerine gelsin.” [En'am Suresi 60] Yani ölüleri diriltme ve amellerine göre hesaba çekmek için tayin ettiği ecel gerçekleşip geçsin, diye.

قُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَأَفْضِي الْأَمْرَ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ

“De ki: Acele istediğiniz şey benim yanımda olsaydı iş kaza edilmiş/bitmiş olurdu.” [En'am Suresi 58] Yani siz hemen helak olurdunuz ve iş tamamen biterdi, demektir.

وَكَانَ أَمْرًا مَفْضِيًّا

“...Ve iş kaza edilmiştir/olup, bitti.” [Meryem Suresi 21] Yani Allah tarafından kesin olarak hükmedilen bir işti. Allah'ın kazasından kesin olarak hükmettiği bir iş olduğundan dolayı sana rağmen fiilen gerçekleşir.

كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا

“Bu, Rabbimin yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş bir kaza-dır/hükmüdür.” [Meryem Suresi 71] Ayette geçen [حَتْمًا] kelimesi mastardır. Bir işin kesinlikle yapılmasına hükmedildiği zaman, demektir. Yani onların gelişleri Allah'ın kendisine vacip kıldığı ve hükmettiği bir vaciptir demektir. Buna göre *“kaza”* kelimesi birçok anlamı olan lafızlardandır. Bu anlamlardan bazıları şunlardır: *“Bir şeyi muhkem ve sağlam yapmak”, “kılmak”, “infaz etmek”, “bir işi tamamlamak”, “bir şeyin varlığını kesin kılmak”, “bir işin sona ermesi”, “işe hükmedilmesi”, “kesin şekilde hüküm vermek.”*

Ancak *“kaza”* kelimesi bu kadar çeşitli manalarda kullanılmasına rağmen bunlar arasında *“kaza, Allah'ın külliyat hakkındaki hükmüdür”* gibi bir anlama rastlamak mümkün değildir. Tıpkı *“kader”* kelimesinin ayetlerde *“Allah'ın cüzîyat hakkındaki hükmüdür”* gibi bir anlamda kullanılmadığı gibi. Buna göre birçok sözlük anlamı bulunan *“kaza”* kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de sözlük anlamıyla kullanılmıştır. Kelimenin geçtiği yerlerdeki anlamların hiç birinde herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Bu anlamlar sözlük anlamları olup (yorumlanmasında) akli hiçbir yönü yoktur. Eğer *“kaza”* kelimesinin şer'î bir anlamı olsaydı bu anlamın, elbette hadis veya ayetle belirtilmesi gerekirdi ki böylece bu şer'î anlamdır, denilebilirdi. Ancak bu kelime sözlük anlamlarının dışında hiçbir anlamda kullanılmamıştır. Bu nedenle de ayetlerde geçen *“kaza”* kelimesinden maksat, daha sonraları kelimcilerin üzerinde ihtilaf ettikleri *“kaza ve kader”* değildir. Ayet ve hadislerde geçen *“kader”* kelimesinin içeriğinin, *“kaza ve kader”* konusuyla hiçbir şekilde ilgisi olmadığı gibi, yukarıda zikredilen ayetlerde geçen *“kaza”* kelimesinin de *“kaza ve kader”* konusuyla

uzaktan, yakından ilgisi yoktur. Bu ayet ve hadisler, Allah'ın sıfatlarından ve Allah'ın fiillerinden bahsetmektedir. “*Kaza ve kader*” ise kulun fiilini araştırır. Bu ayetlerin konusu şer’î olup anlamları ise sözlük anlamlarıdır. Kelamcıların bahsettikleri “kaza ve kader” konusu ise akli bir konudur. Bu ayetler ve hadisler sözlük veya şer’î anlamlarıyla tefsir edilirler. “*Kaza ve kader*” konusu ise kelamcıların koydukları ıstılahi bir anlamdır.

KAZA VE KADER

İki kelimenin iç içe girmiş bir şekilde bir arada kullanılmasıyla meydana gelen “kaza ve kader”in muayyen bir anlamı vardır. Bir başka anlamın verilmesi doğru olmayan “kaza” kelimesinin “kader” kelimesi ile birleşiminden meydana gelen ve birinin diğerinden ayrılması mümkün olmayan “kaza ve kader” ifadesinin bir arada kullanılmasıyla belirli anlamı vardır. Sahabe’nin ve Tabiin’in böyle bir anlamı kullandıkları da görülmemiştir. Nitekim şer’î nasslar, kelimelerin sözlük anlamları, Sahabe’nin, Tabiin’in ve onlardan sonra gelen Tabe-ut Tabiin âlimlerinin görüşleri ve sözleri incelendiği zaman, “kaza ve kader” kelimelerinin bir arada terim olarak belirli bir anlama delalet edecek şekilde Sahabe’de ve Tabiin’de kullanıldığına rastlanmamıştır. Bu iki kelimenin bir arada ıstılah/terim anlamına delalet edecek bir ifade Kur’an’da ve Sünnet’te de geçmemektedir. Hasen bir senetle rivayet edilen şu hadiste geçen bu kelimeler bile ancak sözlük anlamında kullanılmıştır. Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle diyor:

أَكْثَرُ مَنْ يَمُوتُ مِنْ أُمَّتِي بَعْدَ قَضَاءِ اللَّهِ وَقَدَرِهِ بِالْأَنْفُسِ

“Ümmetimden ölenlerin çoğu Allah’ın nefisler hakkındaki kazası ve kaderinden sonra ölür.” [Bezzar] Bu nedenle “kaza ve kader”in delalet ettiği anlama ancak birinci asrın sona ermesiyle kelimcilerin ortaya çıkmasından ve Yunan felsefesinin tercüme edilmesinden sonra rastlanmaktadır. Sahabe asrında bu iki kelime bir arada kullanılmadığı gibi, böyle bir anlam üzerinde tartışma yapıldığı veya herhangi bir ihtilafın vuku bulunduğu da görülmemiştir. Sahabe asrı boyunca yani hicri birinci asır boyunca Müslümanlar “kaza ve kader” konusunu bilmiyorlardı. Evet, her ne kadar “kaza” ve “kader” kelimeleri hadislerde yalnız başına geçmiş ve yukarıdaki hadiste de bir arada kullanılmışsa da bunların tamamı sözlük anlamında olup ıstılahi/terim olarak kullanılmamıştır. Hasan’ın rivayet ettiği kunut hadisinde “kaza” kelimesi şu şekilde geçmektedir: Hasan diyor ki:

“Vitr kunutunda okuyacağım sözleri Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem bana öğretti. Sonra da kunut duasını zikretti. Onun bir bölümü şöyledir:

وَقِنِي شَرَّ مَا قَضَيْتَ إِنَّكَ تَقْضِي وَلَا يُقْضَى عَلَيْكَ

**Kaza etmiş/hükmetmiş olduğun şeylerin şerrinden beni koru. Mu-
hakkak ki sen dilediğin gibi kaza edersin/hükmedersin. Hiç kimse
sana kaza edemez/hükmedemez.”** [Darimi, Hasan Bin Ali kanalıyla tahrif etti] Bu hadi-

sin manası, “hükmettiğin şeylerin şerrinden beni koru, şüphesiz sen, istediğin şeye hükmedersin ve hiçbir kimse sana hükmedemez” demektir. “Kader” kelimesi, Cibril hadisi ile ilgili bazı rivayetlerde geçmiştir:

وَتُؤْمِنُ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ

“Dedi ki: Kadere, hayrının ve şerrinin Allah’tan olduğuna inanmandır.” [Muslim, Ömer Bin Hattab kanalıyla tahrîc etti] Yine Aleyhi’s Selam’ın şu kavlinde şöyle geçmiştir:

وَإِنْ أَصَابَكَ شَيْءٌ فَلَا تَقُلْ لَوْ أَنِّي فَعَلْتُ كَانَ كَذَا وَكَذَا وَلَكِنْ قُلْ قَدَرُ اللَّهِ وَمَا شَاءَ فَعَلَ

“Başına bir şey geldiğinde şöyle yapsaydım, şöyle şöyle olurdu, deme. Ancak Allah takdir etti, de. O, dilediğini yapar.” [Muslim Ebu Hurayra kanalıyla tahrîc etti]

Bu iki hadiste geçen “kader” kelimesi, Allah’ın takdiri ve ilmi anlamındadır. Yani “Bütün eşyanın Allah tarafından Levh-i Mahfuz’da yazıldığına, hayr olsun şer olsun bir iş vuku bulmadan önce Allahu Teâlâ’nın onu bildiğine inan ve de ki: Levh-i Mahfuz’da bunu Allah yazdı, olmadan önce onu bildi ve dilediğini yaptı.” Müslümanlar bu hadiste geçen manası ve nerede geçerse geçsin, “kaza” hakkında ihtilaf etmediler, lafzı ve manası hakkında tartışmadılar.

Bu iki hadiste geçen manası ile “kader” kelimesine gelince: Yunan felsefesi Müslümanlar arasında yayılmadan önce Müslümanlar “kader” kelimesinin delalet ettiği anlam ve lafız hakkında ne tartıştılar ne de ihtilaf ettiler. Fakat felsefe Müslümanlar arasında yayıldıktan sonra Kufe yöresinden gelen bir cemaat, “kader” diye bir şey yoktur. Her şey “önceden bir takdir olmadan meydana gelir” dediler ve onlar “Kaderiyye” diye anıldılar. Onlar, “kader”i inkâr ettiler. “Allah’ın, bütün eşyanın asıllarını/esaslarını yaratıp eşyayı terk ettiğini, Allahu Teâlâ’nın eşyanın cüziyatını da bilmediğini” söylediler. Bu ifade Kur’an’da “küçük veya büyük, asıl veya furu her şeyi yaratan Allahu Teâlâ’dır” şeklinde geçen apaçık nasslara tamamıyla ters düşmektedir. Muhakkak ki Allahu Teâlâ, var olmadan önce her şey için bir kader tespit etmiştir. Yani her şeyi Levh-i Mahfuz’da yazmıştır, olmadan önce her şeyi bilir.

Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Her şeyi O yaratmıştır ve her şeyi O bilir.” [En’am Suresi 101]

وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظِلْمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

“Karada ve denizde olanı bilir. O’nun ilmi dışında bir yaprak dahi düşmez. Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane yaş ve kuru müstesna olmamak üzere her şey apaçık bir kitaptadır.” [En’am Suresi 59]

İhtilaflar ve tartışmalar, Allah’ın ilmi anlamında olan Allah’ın takdiri hakkında olmuştur. Kaderiyye *“Allah, eşyanın asıllarını bilir fakat detayını, cüziyatını bilmez”* demektedir. Hâlbuki İslâm, Allahu Teâlâ’nın eşyanın asıllarını ve cüziyatını, detayını bildiğini söyler. *“Allah’ın kaderi”* yani Allah’ın ilmi hakkında yapılan tartışma, Allah’ın ilmi konusunda yapılan bir tartışmadır. Bu ise *“kaza ve kader”* konusundan ayrı, başlı başına bir konudur. Onun ortaya çıkışı da *“kaza ve kader”* konusunun ortaya çıkışından farklıdır.

Görülüyor ki *“kaza”* ve *“kader”* kelimelerinin her biri nasslarda ayrı ayrı olarak geçtiği, her birinin belirli bir anlamı olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla *“kaza ve kader”* konusuyla asla ilgisi yoktur. Yani *“kaza”* ve *“kader”* kelimelerinin şer’î ve sözlük anlamlarının tamamı Şâri tarafından kullanılmıştır. Bu iki kelimenin, hiçbirinin gerek ayrı ayrı bir şekilde olsun gerekse bir arada olsun *“kaza ve kader”* konusuyla alakası yoktur. Bu kelimeler yalnızca sözlük ve şer’î anlamlarından biri ile kullanılmışlardır.

Allah’ın ilminin beyanı hakkında geçen ayet-i kerimeler, Allahu Teâlâ’nın ilminin her şeyi kuşattığına delalet eden ayetlerdir. Zira Allahu Teâlâ’ şöyle buyurmuştur:

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ

“Yeryüzüne ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan evvel kitapta bulunmasın. Şüphesiz ki bu Allah’a kolaydır.” [Hadid Suresi 22]

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

“De ki: Allah’ın bizim için yazdığından başkası erişmez. Müminler Allah’a tevekkül etsinler.” [Tevbe Suresi 51]

لَا يَغْرُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

“Göklerde ve yerde zerre kadar olanlar bile O’nun ilminin dışında değildir. Ondan daha küçüğü de, daha büyüğü de istisnasız mutlaka apaçık kitaptadır.” [Sebe Suresi 3]

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

“O’dur geceleyin sizi kendinden geçiren. Gündüzün de ne yaptığınızı bilir. Sonra sizi tekrar kaldırır. Ta ki belirli bir ecelin hükmü yerine gelsin. Sonra sizin dönüşünüz O’nadır. Sonra ne yaptığınızı size haber verecektir.” [En’am Suresi 60] Bu ayetler Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e indi, Sahabe de onları anladı ve ezberledi. Ancak *“kaza ve kader”* konusunu akıllarından bile geçirmedi. Üstelik bu ayetlerin mantuku, mefhumları ve delaletleri yalnızca Allah’ın ilmini ifade etmektedir. Ayetlerin *“kaza ve kader”* bahsi ile hiçbir şekilde alakası yoktur. Şu ayet de aynı şekildedir:

وَإِنْ تُصِيبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا

“İman etmeyenlere bir iyilik gelirse: Bu Allah’tandır, derler. Bir musibet de geldi mi: Bu, senin uğursuzluğundandır, derler. De ki: Hepsi Allah’tandır. Bunlara ne oluyor ki hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar.” [Nisâ Suresi 78] Bu ayetin *“kaza ve kader”* konusu ile bir alakası yoktur. Çünkü bu ayet iyi ve kötü arasında ayırım yaparak, kötülüğün Rasul’dan iyiliğin de Allah’tan geldiğini söyleyen kâfirlere verilen bir cevaptır. Allahu Teâlâ, ayet-i kerimede iyiliğin de kötülüğün de Allah’tan olduğunu bildirerek kâfirlerin sözlerine cevap vermektedir. Ayetlerde işlenen konu da doğrudan doğruya insanın işlediği iyilik veya kötülük değildir. Ayetlerde işlenen konu savaş ve ölüm hakkındadır. Aynı ayetin başlangıcı bu hususu açıkça ortaya koymaktadır:

وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَىٰ وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا أَلَيْسَ تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ وَإِنْ تُصِيبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنَ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِظًا

“... Ey Rabbimiz, üzerimize şu savaş niye farz kıldın? Ne olurdu bizi yakın bir geleceğe kadar geri bıraksaydın, dediler. Onlara de ki: Dünya hayatının zevki pek azdır. Ahiret işi sakınanlar için elbet daha hayırlıdır ve kıl kadar haksızlığa uğratılmayacaksınız. Nerede olursanız olun, sağlam kaleler içinde dahi olsanız ölüm sizi bulacaktır. İman etmeyenlere bir iyilik gelirse: Bu Allah’tandır. Bir kötülük erişirse de: Bu senin yüzündendir, derler. De ki: Hepsi Allah tarafındandır. Bunlara ne oluyor ki hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?

Sana gelen her iyilik Allah'tandır. Sana gelen her fenalık da kendindir. Seni insanlara Rasul olarak gönderdik. Buna şahit olarak Allah yeter. Rasul'e itaat eden Allah'a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse bilsin ki biz seni onlara bekçi göndermedik." [Nisâ Suresi 77-80]

Ayetlerde anlatılan konu, insanların yaptıkları değil, onlara isabet eden şeylerdir. Bu nedenle *"kaza ve kader"* meselesinin burada yeri yoktur.

Buna göre şimdiye kadar anlattıklarımızın hiç birisinin *"kaza ve kader"* konusuyla alakası yoktur ve *"kaza ve kader"*in kastettiği anlamın içerisine de girmez. *"Kaza ve kader"*i, Mutezile Yunan felsefesinden manasıyla nakletti ve ardından da bu konu hakkındaki görüşünü belirtti. Bunun üzerine Ehl-i Sünnet ve Cebriye, Mutezile'ye cevap verirken, Ehl-i Sünnet aynı zamanda Cebriye'ye de cevap verdi. Araştırma aynı manayla sınırlı kaldı ve de konu aynı bağlamda devam etti. Dolayısıyla mesele, Yunan felsefesi ile silahlanan kâfirlerle Müslümanlar arasında meydana gelen münakaşalar ve mücadeleler esnasında Müslümanların Yunan felsefesinden getirdikleri bir anlamdan kaynaklanmaktadır. *"Kaza ve kader"* meselesi, kapsadığı anlam açısından İslâm akidesi ile alakalı olduğundan dolayı İslâm'ın bu konu ile ilgili görüşünü belirtmek gerekmektedir. Mutezile bu konudaki görüşünü belirtti. Cebriye de hem Mutezile'ye cevap verdi hem de bir başka görüş ortaya koydu. Ehl-i Sünnet ise hem Mutezile'ye hem de Cebriye'ye cevap vererek yepyeni bir görüş belirtti ve bu görüş, iki görüş arasında çıkan üçüncü bir görüştür diyerek görüşlerini şöyle nitelendirdi: *"O, içenlere hoş gelen, kan ve pislik içerisinden çıkan bir süttür."*

Buna göre *"kaza ve kader"* şeklinde bilinen mesele, Yunan felsefesinden kaynaklanan bir konudur. Ancak bu konu, akide ile alakalı olduğu için Müslüman'ın bu konudaki itikadının ne olduğunun açıklanması da kaçınılmazdı. Müslümanlar bu konudaki görüşlerini üç mezhep hâlinde açıkladılar. Buna göre *"kaza ve kader"* meselesini *"kaza"* kelimesinin lügat ve şer'î manası hakkında varit olanlara ve *"kader"* kelimesinin lügat ve şer'î manası hakkında varit olanlara bağlamak caiz değildir. Yine hayali tasavvurlarla *"kaza ve kader"*e varsayım dayalı manalar verip, *"Kaza, yalnızca külliyat hakkında külli hükümdür"*, *"Kader de cüzîyat ve tafsilatı hakkında Allah'ın külli hükümdür"* ya da *"Kader, eşyalar için ezeli karar"*, *"Kaza ise kesin karara bağlanmış kader gereğince yaratmak ve yerine getirmektir"* demek de caiz değildir. Evet, bu tür ifadeler kullanmak doğru değildir. Çünkü bu yalnızca hayal ve tasavvurdur. Bazı kelimelerin sözlük ve şer'î manalarının tatbikine başarısız bir anlam yükleme, hamletmedir. Çünkü *"kaza"* ve *"kader"* kelimelerinin sözlük ve şer'î anlamları genel manalara

delalet edip onların vurguladıkları anlamlara işaret etmez. Ayrıca bu kelimeleri tahsis eden bir işaret olmaksızın özel manalarda kullanmak, delilsiz, zorlamadan öteye gitmeyen bir uğraşıdır. Aynı şekilde *“kaza ve kader, Allah’ın sırlarından bir sır olup, bu konuda konuşmaktan araştırmaktan men edildik”* demek de caiz değildir. Çünkü *“kaza ve kader”*’in Allah’ın sırlarından bir sır olduğuna delalet edecek bir delil bulunmadığı gibi, *“kaza ve kader”* konusu hissedilen bir konu olması nedeniyle görüş belirtmek gerekirken, nasıl olur da bu konuyu araştırmayın denilebilir? İlave olarak bu konu akli bir konu olup, hem vakıası hissedilen hem de Allah’a iman etmekle ilgili bir konu olması bakımından da aklın araştırma alanı içerisine giren bir meseledir. İşte bunun için akideden bir parça hâline gelen *“kaza ve kader”*i gerçek manası ile ele alıp araştırma konusu yapmak gerekir.

“Kaza ve Kader”’in anlamı, diğer bir ifadeyle *“kaza ve kader”* meselesi, kulların fiilleri ve eşyanın özellikleridir. Yani *“kaza ve kader”* meselesinin ortaya koyduğu sorun şudur: *“Kulların fiilleri ve bu fiiller sonucunda insanın eşyada ortaya çıkardığı özellikler, Allah’ın yarattıklarından mıdır, yoksa kuldan mıdır? Yani fiilleri ve fiillerdeki özellikleri yaratan ve var eden kul mudur?”* Bu konuda Mutezile’nin tamamı *“fiillerini insan kendi yaratır, fiili yaratan ve var eden insandır”* dediler. Ancak eşyanın özellikleri konusunda ihtilaf ettiler. Onlardan bir kısmı *“insanın eşyada ortaya çıkardığı özelliklerin hepsini yaratan ve icat eden insandır”* derken bir başka grup, eşyanın özelliklerini iki kısma ayırarak *“eşyadaki özelliklerin bir kısmını insan yaratır ve icat eder”* bir kısmını da *“Allah yaratır ve icat eder”* dediler. Cebriye ise *“insanın fiillerini ve insanın eşyada ortaya çıkardığı özelliklerin hepsini yaratan ve var eden Allah’tır, fiili yaratma ve var etmede de bir şeydeki özellikleri ortaya çıkarmada da insanın rolü yoktur”* dediler. Ehl-i Sünnet ise *“Kulun fiillerini ve eşyada ortaya çıkardığı özellikleri Allah yaratır.”* dediler ancak onlar *“Allah, bu fiilleri ve özellikleri, kul fiili yapmaya kalkıştığında ve eşyadaki özellikleri ortaya çıkarma anında yaratır”* dediler. Yani *“fiilleri ve eşyadaki özellikleri kul yalnızca kendi gücü ve iradesi ile yaratamaz. Kulun gücü ve iradesi bulunduğu anda Allah yaratır”* dediler.

“Kaza ve kader” denilen mesele ve bu konuda belirtilen görüşlerin özeti işte budur. Konuyu dikkatlice inceleyen kimse, mutlak sonuca varmak amacıyla değil, araştırma esasının gerektirdiği neticenin elde edilmesi ve araştırmanın yerinde yapılabilmesi için elbette ki araştırmanın üzerine oturtulacağı temelin bilinmesi gerektiğini görür. Esasen *“kaza ve*

kader” meselesinde konunun temeli; kulun fiillerini Allah’ın veya kulun yaratıp yaratmadığı meselesi olmadığı gibi kulun fiili ile ilgili Allahu Teâlâ’nın iradesinin bulunup bulunmaması da değildir. Bu irade elbette mevcuttur. Konunun esası, AllahuTeâlâ’nın kulun gelecekte yapacağı işleri bilmesi, ilmiyle her şeyi kuşatması meselesi de değildir. “*Kaza ve kader*” meselesi Levh-i Mahfuz’da yazılanlara göre kulun, fiili yapmak mecburiyetinde olması da değildir. Evet, araştırmanın üzerine oturtulacağı temel kesinlikle bunların hiçbirisi değildir. Konunun temelini oluşturan sevap ve ceza meselesi ile bunların asla ilgisi yoktur. Bu konular; yoktan var etmek, mümkün olanların hepsi ile ilgili irade, her şeyi kuşatan ilmi ve Levh-i Mahfuz’da her şeyin bulunması ile ilgili bir konudur. Bunlar ise fiile isabet eden sevap ve ceza meselesinden apayrı bir şeydir. Hâlbuki “*kaza ve kader*” meselesinin üzerine oturtulması gereken asıl konu, fiile uygulanacak sevap ve ceza konusudur. Yani kul hayr veya şer olan bir fiili yapmaya mecbur mudur yoksa bu konuda serbest midir? Fiili yapıp yapmama serbestiyeti var mıdır yoksa böyle bir serbestiyete sahip değil midir?

Kulların fiillerini inceleyen kimse insanın iki daire içerisinde yaşadığını görür. Bunlardan birincisi insanın hâkim olduğu dairedir. Bu daire, insanın tasarrufu altında bulunan ve serbest seçimi ile insanın fiillerini dilediği gibi yapabildiği bir alandır. İkinci daire ise insana hâkim olan dairedir. İnsan bu daire içerisinde bulunur ve fiillerini bu daire çerçevesinde yapar. Bu dairede insandan çıkan veya insan üzerine uygulanan fiillerde insanın hiçbir rolü yoktur.

İnsana hâkim olan dairedeki fiillerde ve bunların meydana gelmesinde insanın hiçbir rolü yoktur. Bu dairedeki fiiller iki kısımdır.

1- Doğrudan doğruya varlık nizamının (tabiat kanunlarının) gerektirdiği fiiller.

2- Her ne kadar her şey varlık nizamının dışına çıkmasa da doğrudan doğruya varlık nizamının gerektirmediği fiiller.

Varlık nizamının doğrudan gerektirdiği fiiller, bu nizamlara boyun eğerek mecburi olarak bu kanunlara göre gerçekleşir. Çünkü insan, kâinat ve hayatla birlikte konulmuş olan özel kanuna uygun olarak yürür ve kanuna aykırı davranamaz. Bu nedenle insana egemen olan dairede meydana gelen fiiler insanın iradesi dışında meydana gelir. İnsan bu daire içinde zorunlu olarak hareket eder. Bu dünyaya iradesi olmadan geldiği gibi yine iradesi olmadan gidecektir. Yalnızca cismiyle/fiziki yapısıyla,

havada uçamaz, su üzerinde yürüyemez. Gözlerinin rengini, kafasının şeklini, vücudunun büyüklüğünü yaratamaz. Bunların tamamında, yaratılmış olan kulun herhangi bir tesiri ve alakası bulunmaksızın bunları yaratan yalnızca Allahu Teâlâ'dır. Çünkü varlık nizamını yaratan ve onu varlık için bir düzenleyici hâline getiren Allahu Teâlâ'dır. Varlığı bu nizama göre yürümeye zorlamıştır ve o buna muhalefet edemez. Varlık nizamının gerektirmediği, insanın da defetme ve kendinden uzaklaştırma gücüne sahip olmadığı ikinci kısım fiillere gelince: Bu fiiller ya doğrudan insandan çıkar ya da kendi isteği dışında insan üzerinde gerçekleşir. İnsan kesinlikle bunları kendinden uzaklaştırma imkânına sahip değildir. Duvarın üzerinde bulunan bir şahsın düşerek bir başka kişiyi öldürmesi, kuşa ateş açan kimsenin açtığı ateşin varlığından haberdar olmadığı bir insana isabet ettirip onu öldürmesi, telafisi mümkün olmayan bir arızadan dolayı bir uçağın düşmesi, bir otomobilin veya trenin devrilmesi ve bu nedenle de yolcuların ölmesi ve buna benzer birçok olay bu kapsama giren olaylardır. İşte insanın üzerinde gerçekleşen veya insandan çıkan bu tür fiillerin olmasını her ne kadar varlık nizamı gerektirmese de, bunların hepsi insanın iradesi olmadan, ya insandan çıkmıştır ya da insanın üzerinde gerçekleşmiştir. Bu tür fiiller insanın gücü altında olan fiillerden değildir. Bunlar insana egemen olan dairede gerçekleşen fiillerdendir. İşte insana egemen olan bu dairede gerçekleşen fiillerin tamamı "*kaza*" diye isimlendirilir. Çünkü fiile hükmeden Allah'tır. Fiilin meydana gelmesinde kulun iradesi hür değildir, herhangi bir serbestiyeti yoktur. Bu nedenle bu fiillerin sonucunda insanın değerlendirmesine göre sevgi veya hoşnutsuzluk, fayda veya zarar olsa da, ortaya çıkan sonuçlardan Allahu Teâlâ kulu sorgulamaz. Yani insan her ne kadar hayr ve şer olarak değerlendirse de bu fiillerdeki hayrı ve şerri bilen yalnızca Allahu Teâlâ'dır. Çünkü bu türden fiillerin oluşumunda insanın etkisi yoktur. İnsan bu tür fiillerin niteliği ve fiil hakkında bir şey bilemeyeceği gibi fiili kendinden uzaklaştırma veya kendine doğru çekme imkânına da sahip değildir. Bu nedenle de bu tür bir fiilden dolayı ne sevap kazanır ne de cezalandırılır. İşte "*kaza*" budur. Bu durumdaki bir fiilden dolayı da "*kaza*" oldu denilir. Sonuç olarak da insanın "*kaza*"nın Allah *Subhanehû ve Teâlâ*'dan olduğuna inanması, iman etmesi gerekir.

İnsanın hâkim olduğu dairedeki fiillere gelince: Bu daire, ister Allah'ın şeriatı isterse başka bir nizam olsun insanın serbestçe seçtiği nizama göre hareket ettiği dairedir. Bu daire insanın kendisinden kaynaklanan veya

kendi iradesiyle insan üzerinde vuku bulan amellerin gerçekleştiği dairedir. İnsan dilediği gibi yer, içer, yürür, istediği zaman yolculuk yapar. Dilediği zamanda da bunları yapmaz. İnsan ateşle yakar, dilediği gibi bıçakla keser, dilediği gibi cinsî veya mülk edinme ihtiyacını veya midevi açlığını doyurabilir. Bir fiili serbestçe yapabildiği gibi yine serbestçe de ondan vazgeçebilir. Bu nedenle de insan bu daire içerisinde yaptığı fiillerden sorumludur. Sevabı hak edecek bir fiili yaptığı zaman sevapla mükâfatlandırılır, cezalandırılmayı gerektiren bir fiili yaptığı da azap ile cezalandırılır. Bu tür fiillerin “kaza” ile ilgisi olmadığı gibi “kaza”nın da bu tür fiillerle ilgisi yoktur. Çünkü insan, serbest iradesi ile fiili yapmaktadır. Buna göre ihtiyari/serbest irade ile yapılan fiiller “kaza” kapsamına girmez.

“Kader”e gelince: İster insana egemen olan dairede meydana gelen olaylar olsun ister insanın egemen olduğu dairede meydana gelen olaylar olsun, eşyadan, insan, hayat ve kâinat maddesinden oluşan ve eşya üzerinde meydana gelen fiillerdir. Bu fiiller bir sonuç olarak ortaya çıkar. Yani bu tür fiilin varlığından bir işin ortaya çıkması gerekir. Peki, insanın eşyalarda ortaya çıkardığı özellikleri insanın kendisi mi yaratıyor yoksa eşyaları yarattığı gibi eşyalardaki özellikleri de Allah *Subhanehû ve Teâlâ* mı yaratıyor? Eşyada ortaya çıkan bu hususları dikkatlice inceleyen kimse, bunların insanın fiili olmayıp eşyanın özelliklerinden olduğunu görür. Eşyanın kendisine ait özelliklerinden bir özellik olmadıkça insanın bir özelliği ortaya çıkaramaması bunun delilidir. Eşyaların özelliklerinden olmayan şeyleri insanın isteği ile ortaya çıkması mümkün değildir. Bu nedenle bu hususlar insanın fiillerinden olmayıp eşyanın özellikleridir. Hem eşyaları hem de eşyalardaki özellikleri, takdir ettiği bu özelliklerin dışına çıkamayacağı şekilde yaratan Allahu Teâlâ’dır. Hurma çekirdeğinde elma değil, hurma bitme özelliğinin ve insan menisinde hayvan değil insanın meydana gelmesi özelliğinin olması gibi... Allah eşyalarda da belirli özellikler yarattı. Ateşte yakma, odunda yanma, bıçakta kesme özelliğini yarattı ve her şey için aksi yönde hareket edemeyeceği, varlık nizamına göre hareket etmesini sağladı. Allah’ın eşyalar için taktir etmiş olduğu bu özelliklere ters düşen olayların eşyalarda görülmesi harikulade/olağanüstü bir olay sayılır. Böyle bir olay da ancak Rasullerde görülür ki bu da onlara verilmiş mucizelerdir. Allah, eşyalarda belirli özellikleri yarattığı gibi insanda da içgüdüleri ve uzvi/organik ihtiyaçları yaratmış, eşyalarda bulunan özellikler gibi içgüdü ve uzvi ihtiyaçlara da muayyen özellikler vermiştir. Mesela nevi içgüdüsünde cinsî meyil özelliğini,

beka içgüdüsünde mülk edinme özelliğini, uzvi ihtiyaçlarda açlık özelliğini yaratmış ve bu özellikleri varlık kanununa göre insan için gerekli kılmıştır. İşte Allah *Subhanehû ve Teâlâ*'nın hem eşyalarda yaratmış olduğu belirli özellikler hem de insanda yarattığı içgüdülere ve uzvi ihtiyaçlara "kader" ismi verilir. Çünkü eşyaları, içgüdüleri ve uzvi ihtiyaçları yaratan ve onlara belirli özellikler veren yalnızca Allahu Teâlâ'dır. İnsandaki şehvet duygularının kabarması, gözünü açtığında görmesi, yukarıya atıldığında taşın yukarıya doğru gitmesi, aşağıya doğru atıldığında inmesi gibi fiillerin hiçbirisi insanın fiilinden değildir. Bunların hepsi ancak Allahu Teâlâ'nın eşyaları bu hâlde yaratmasının yani eşyayı ve eşyalardaki muayyen özellikleri yaratmasının bir sonucudur. Bu nedenle bu özellikler insandan değil Allahu Teâlâ'dandır. Bunların meydana gelmesinde kulun kesinlikle herhangi bir rolü yoktur. İşte "kader" budur. Bu açıklamalara göre "kaza ve kader" konusundaki "kader" insanın eşyalarda ortaya çıkardığı özelliklerdir. Bu nedenle insanın, eşyalarda takdir edilen özellikleri Allah *Subhanehû ve Teâlâ*'nın yarattığına iman etmesi gerekir.

Buna göre "kaza ve kader", ister varlık nizamı gerektirsin isterse gerektirmesin insana hâkim olan dairede meydana gelen fiiller ve eşyalarda ortaya çıkardığı özelliklerdir. "Kaza ve kader" in hayrının ve şerrinin Allahu Teâlâ'dan olduğuna inanmak demek, insandan sadır olan veya insanda zorla meydana gelen ve def edemediği fiillerin ve insanın eşyalarda ortaya çıkardığı özelliklerin Allahu Teâlâ'dan olduğuna, bunların meydana gelmelerinde kulun hiçbir rolünün olmadığına inanmak demektir. Bu nedenle ihtiyari fiiller yani insanın serbest iradesi ile yapabildiği fiiller "kaza ve kader" konusunun dışında kalmaktadır. Çünkü insanın serbest iradesi ile yapabildiği bu fiiller ya insandan kaynaklanır veya serbest iradesi ile insan üzerinde cereyan eder. Çünkü Allahu Teâlâ insanı, insandaki içgüdüleri ve uzvi ihtiyaçları, eşyalardaki özellikleri yarattığında insanda temyiz kabiliyetine sahip aklı da yaratarak insana, bir fiili yapma veya yapmama serbestisini vermiştir. İnsanı bir fiili yapmaya veya yapmama mecbur bırakmamıştır. Eşyadaki özellikleri, içgüdüleri ve uzvi ihtiyaçları da bir fiili yapmaya veya yapmamaya mecbur kılmamıştır. Böylece insan, Allah'ın kendisine vermiş olduğu mümeyyiz, iyiyi kötüden ayırt edebilen akıl ile bir fiili yapıp yapmama konusunda serbest bırakılmıştır. Allah, aklı, şer'i tekliflerin/sorumlulukların temeli kılmıştır. Bu nedenle insan, hayr olan bir fiili yaptığı zaman ona sevap vardır. Çünkü aklı, Allah'ın emirlerini yerine getirmeyi ve yasaklarından da sakınmayı seçmiştir. Şer/kötü bir fiili yaptığında ise insana ceza vardır. Çünkü insan aklı ile

Allah'ın emirlerine muhalefet ederek O'nun yapılmasını yasakladığı bir işi yapmıştır. Bu fiillerden dolayı da onun cezası haktır ve adildir. Çünkü o, herhangi bir zorlama olmadan bir fiili yapmada tamamen serbesttir. *"Kaza ve kader"*ın bununla asla alakası yoktur. Buradaki mesele kulun kendi fiilini serbestçe yapmasıdır. Bu nedenle de insan yaptıklarından sorumludur. Zira Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ

"Herkes kazancına bağlıdır." [Müddesir Suresi 38]

HİDAYET VE DALALET

“Hidayet” kelimesi lügatte “doğru yolu bulmak ve yol göstermek” anlamına gelir. [هَدَاهُ لِلدِّينِ] denildiğinde, “ona dini gösterdi” [وَهَدَيْتُهُ الطَّرِيقَ] denildiğinde “ona yolu gösterdim, evi gösterdim, tanıttım” anlamları kastedilir. “Dalalet” kelimesi ise doğru yolun zıddıdır. “Hidayet” kelimesi şer’an İslâm’ı bulmak ve ona iman etmektir. “Dalalet” kelimesi şer’an İslâm’dan sapmaktır. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in şu hadisi bu anlamdadır:

لَا تَجْتَمِعُ أُمَّتِي عَلَى ضَلَالَةٍ

“Ümmetim dalalet üzerinde birleşmez.” [Ahmed] Allahu Teâlâ cenneti “hidayet”te olanlar, cehennemi de “dalalet”te/sapıklıkta olanlar için yaratmıştır. Yani Allah, “hidayet”te olana sevap, “dalalet”te olana da azap verecektir. Sevap vermenin ve cezalandırmanın “hidayet” ve “dalalet”le ile ilişkilendirilmesi, “hidayet” ve “dalalet”in Allah’a ait değil insana ait fiiller olduğuna delalet eder. Eğer Allah’tan olmuş olsaydı, Allah’ın “hidayet” üzere olana sevap, “dalalet” üzere olana da ceza vermemesi gerekirdi. Çünkü bu, Allah’a zulmün nisbet edilmesine götürür. Dolayısıyla Allah’ın saptırdığı bir kula azap etmesi ona zulmetmesi anlamına gelir. Oysa Allahu Teâlâ zulümden münezzehtir ve yücedir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ

“Ve Rabbin kullara zulmedici değildir” [Fussilet Suresi 46]

وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ

“Ben kullara zulmedici değilim” [Kaf Suresi 29]

Ancak Kur’an-ı Kerim’de “hidayet” ve “dalalet”i Allah’a nisbet eden ayetler de vardır. Bu ayetlere bakıldığında, “hidayet” ve “dalalet”in kuldan değil ancak Allah’tan olduğu anlaşılmaktadır. Başka ayetlerde ise “hidayet”, “dalalet” ve saptırmanın kula nisbet edildiği geçmektedir. Bunlardan da “hidayet” ve “dalalet”in kuldan kaynaklandığı anlaşılıyor. Bu ayetleri teşri bir kavrayışla anlamak gerekir. Yani bunlar için konulan teşri vakıalar idrak edilmelidir/kavranmalıdır. O zaman Allah’a nisbet edilen “hidayet” ve “dalalet”in vurguladığı anlamın insana nisbet edilen “hidayet” ve “dalalet”ten başka bir anlamda olduğu, bunlardan her birinin üzerinde durduğu konu diğerinin üzerinde durduğu konudan başka olduğu ortaya

çıkarmak. Böylece teşri mana tamamen ortaya çıkar. Evet, “hidayet” ve “dalalet”i Allah’a isnat eden ayetler “hidayet”e erdirenin ve saptırmanın Allah olduğunu açıkça ifade etmektedir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أُنَابَ

“De ki: Allah dilediğini saptırır/dalalete düşürür, kendisine yöneleni de hidayete/doğru yola erıştırir.” [Ra’d Suresi 27]

فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

“Muhakkak ki Allah dilediğini saptırır/dalalete düşürür, dilediğini hidayete erdirir.” [Fâtır Suresi 8]

فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

“Bundan sonra Allah dilediğini saptırır, dilediğini de hidayete iletir.” [İbrahim Suresi 4]

وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

“Ama o, dilediğini saptırır/dalalete düşürür, dilediğini hidayete iletir” [Nahl Suresi 93]

فَمَنْ يُرِدْ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ

“Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun kalbini İslâm’a açar. Kimi de dalalete düşürmek/saptırmak isterse, onun da göğse yükseliyormuş gibi kalbini daraltır.” [En’am Suresi 125]

مَنْ يَشَأْ اللَّهُ يُضِلَّهُ وَمَنْ يَشَأْ يُجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“Allah kimi dilerse, onu şaşırtır. Kimi de dilerse, onu hidayet üstünde tutar” [En’am Suresi 39]

قُلْ إِنَّ اللَّهَ يَهْدِي لِلْحَقِّ

“De ki: Allah hakka hidayet eder/eriştirir.” [Yunus Suresi 35]

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ

“Hamd olsun Allah’a ki bizi buna hidayet etti. Eğer Allah bizi hidayete erdirmemiş olsaydı biz hidayete erecek değildik.” [A’raf Suresi 43]

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِّمْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا

“Allah kimi hidayete erdirirse o, doğru yola ermiştir. Kimi de dalaletle düşürürse artık onu doğru yola erdirecek bir kılavuz bulamazsın” [Kehf Suresi 17]

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

“Muhakkak ki sen sevdiğini hidayete erdiremezsin ama Allah dilediğini hidayete erdirir.” [Kasas Suresi 56] Bu ayetlerin mantukunda *“hidayet”* ve *“dalalet”*i yapanın insan değil Allahu Teâlâ olduğuna açıkça delalet vardır. Bu da insanın kendiliğinden *“hidayet”*e eremeyeceği, ancak Allah *“hidayet”*e erdirdiğinde ereceği ve saptırdığında sapacağı anlamına gelmektedir. Ancak başka karineler *“hidayet”* ve *“dalalet”*i doğrudan doğruya Allah’a isnat eden bu mantuku başka bir anlama, *“hidayet”*i ve *“dalalet”*i yaratanın Allah olduğu anlamına yönlendirmektedir. Doğrudan doğruya *“hidayet”*e eren ve *“dalalet”*e düşen ise kuldur. Bu karineler ise hem akli hem de şer’îdir. Şer’î karinelere gelince: Birçok ayet-i kerime *“hidayet”*i ve *“dalalet”*i, *“dalalet”*e sürüklemeyi insana nisbet etmektedir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

مَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّٰ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا

“Kim hidayete ererse kendi için hidayete ermiş olur. Kim de dalalet düşerse kendi aleyhine dalalet düşmüş olur.” [İsra Suresi 15]

لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّٰ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ

“Siz hidayette bulunduğunuzda dalalet düşmüş olanlar size zarar veremez.” [Maide Suresi 105]

فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَلِنَفْسِهِ

“Kim hidayete ererse bu kendi lehinedir.” [Zümer Suresi 41]

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ

“Hidayete erenler işte onlardır.” [Bakara Suresi 157]

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرْنَا الَّذِينَ ضَلَّٰلًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ

“Ve küfredenler derler ki: Rabbimiz cinlerden ve insanlardan bizi dalalet düşürenleri bize göster” [Fussilet Suresi 129]

قُلْ إِنْ ضَلَّلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَىٰ نَفْسِي

“De ki: Eğer ben dalalet düşersem, ancak kendi aleyhime dalalet düşmüş olurum.” [Sebe Suresi 50]

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِّيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ

“İnsanları bilgisizce dalalet düşürmek için Allah’a karşı yalan uyduranlardan daha zalim kimdir?” [En’am Suresi 144]

رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ

“Rabbimiz! Senin yolundan insanları saptırsınlar/dalalet düşürsünler diye mi?” [Yunus Suresi 188]

وَمَا أَضَلَّنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ

“Ve bizi suçlulardan başka da dalaletle düşüren olmamıştı.” [Şuara

Suresi 99]

وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ

“Onları Samiri dalaletle düşürdü.” [Taha Suresi 85]

رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا

“Rabbimiz! İşte bizi bunlar dalaletle düşürdü.” [A’raf Suresi 38]

وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ

“Ehl-i kitaptan bir taife sizi dalaletle düşürmek istediler. Hâlbuki onlar kendilerinden başkasını dalaletle düşüremezler.” [Âl-i İmran Suresi 69]

إِنَّكَ إِن تَذَرَهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ

“Çünkü sen onları bırakırsan kullarını dalaletle düşürürler.” [Nuh

Suresi 27]

مَنْ تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ

“O, kendisini dost edinen kimseyi dalaletle düşürür ve alevli azabın ateşine götürür” [Hacc Suresi 4]

وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ

“Şeytan onları dalaletle düşürmek istiyor.” [Nisâ Suresi 60] Bu ayetlerin mantuku, “*hidayet*” ve “*dalalet*” fiilinin insana ait bir fiil olduğunu, hem kendini hem de başkasını “*dalalet*”e düşürdüğüne, şeytanın da “*dalalet*”e düşürdüğüne açıkça delalet etmektedir. Bu ayetler “*hidayet*” ve “*dalalet*”i, insana ve şeytana nisbet etmektedir. İnsan, kendisini “*hidayet*”e/doğru yola ilettiği gibi “*dalalet*”e düşüren/saptıran da yine kendisidir. Bu ise “*hidayet*” ve “*dalalet*”in Allah’a nisbet edilmesinin doğrudan doğruya bir nisbet değil, “*hidayet*” ve “*dalalet*”in yaratıcısı olması bakımından yapılan bir nisbet olduğuna dair bir karinedir. Birbirine zıt gibi görünen ayetleri yan yana koyup şer’î kavrayışla kavradığında bu ayetlerin bir kısmının delalet ettiği mananın diğer kısmının delalet ettiği manadan farklı olduğu görülür. Ayette yüce Allah şöyle diyor:

قُلْ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ

“De ki: Allah hakka hidayet ettirir/eriştirir.” [Yunus Suresi 35] Başka bir ayette ise şöyle diyor:

فَمَنْ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ

“Kim hidayete ererse; yalnız kendisi için ermiş olur.” [Neml Suresi 92]

Birinci ayet, “*hidayet*”e eriştirenin Allahu Teâlâ olduğuna işaret ediyor. İkinci ayet ise “*hidayet*”e erenin insan olduğuna işaret etmektedir. Birinci

ayetteki “Allah hidayet eder” ifadesi, insanın nefsinde “hidayet”in yaratılmasıdır. Yani “doğruyu bulma yeteneğinin yaratılması” demektir. İkinci ayette ise Allah’ın insanda yaratmış olduğu “hidayet” kabiliyetini insanın doğrudan uygulamaya koyması ile “hidayet”i/doğruyu bulmasına işaret edilmektedir. Bu nedenle bir başka ayette şöyle diyor:

وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ

“Biz ona iki yol hidayet ettik/gösterdik.” [Beled Suresi 10] Bu ise “Biz insana hayr ve şer yolunu gösterdik, yani biz insanda hidayet kabiliyetini yaratarak kendi kendine doğruyu bulma işini ona bıraktık” demektir. İşte “hidayet” ve “dalalet”i insana nisbet eden, insanla bağlantılı hâle getiren bu ayetler, “hidayet”e doğrudan doğruya Allah’ın erdirmesi değil kulun yönlendirilmesi gerektiğine işaret eden şer’î karinedir. Akli karineye gelince: Allahu Teâlâ insanları hesaba çekecek “hidayet”i bulana sevap verecek, sapıtanı da azap ile cezalandıracak ve her insan ameline göre sorgulanacaktır. Allahu Teâlâ ayetlerde şöyle buyurmaktadır:

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ

“Kim salih amel işlerse kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir ve Rabbin kullarına zulmedici değildir.” [Fussilet Suresi 46]

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

“Kim zerre miktarı hayr işlerse onu görür. Kim de zerre kadar şer işlerse onu görür.” [Zilzal Suresi 7-8]

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا

“Kim de inanmış olarak, salih ameller işlerse o zulümden ve hakkının yenmesinden korkmaz.” [Taha Suresi 112]

مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ

“Kim kötü bir iş yaparsa cezasını görür.” [Nisâ Suresi 123]

وَعَذَابُ اللَّهِ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارِ نَارُ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا

“Allah münafık erkeklerle, münafık kadınlara ve kâfirlere cehennem ateşini vadetmiştir. Orada temelli kalıcıdırlar.” [Tevbe Suresi 68] “Hidayet” ve “dalalet”i doğrudan doğruya Allah’a isnat edersek o takdirde Allah’ın, kâfir, münafık ve asilere azap etmesi zulüm olur. Oysa Allahu Teâlâ zulümden münezzehtir ve yücedir. Bu nedenle “hidayet” ve “dalalet” fiilinin doğrudan Allah’a isnadını, Allah’ın “hidayet”i yoktan yaratması ve “hi-

dayet”i muvaffak kılması manasına hamletmek gerekir. Dolayısıyla *“hida-yet”*i bulan ve *“dalalet”*e sapan insandır. Bu nedenle insan, bundan dolayı hesaba çekilir.

Buraya kadar yapılan açıklamalar; *“hidayet”* ve *“dalalet”*i Allah’a nisbet eden ayetler açısından yapılan bir açıklama idi. Ancak *“hidayet”* ve *“dalalet”* dileme (meşiet) ile birlikte geldiği ayetler açısından değerlendirildiğinde:

يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

“Dilediğini saptırır/dalalete düşürür dilediğini de hidayete/doğru yola eristirir.” [Fâtır Suresi 8] Ayette geçen meşiet kelimesi, irade etmek anlamındadır. Dolayısıyla ayet, hiçbir kimse Allah’a rağmen *“hidayet”*e eremeyeceği gibi *“dalalet”*e düşmez anlamına gelir. Bilakis *“hidayet”*e eren kimse Allah’ın iradesi ve meşietiyile *“hidayet”*e ermiş, *“dalalet”*e düşen de O’nun iradesi ve meşietiyile *“dalalet”*e düşmüş olur.

Geriye, birtakım insanların ebediyen *“hidayet”*e eremeyeceklerini ifaden eden ayetlerle ilgili mesele kaldı. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنْذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ

“Şüphesiz ki kâfirleri, başlarına gelecekle uyarsan da uyarmasan da birdir. Onlar inanmazlar. Allah onların kalplerini ve gözlerini mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır.” [Bakara Suresi 6-7]

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ

“Hayır, onların kazandıkları, kalplerini paslandırıp körletmiştir.” [Mutaffifin Suresi 14]

وَأَوْحَىٰ إِلَىٰ نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ

“Nuh’a vahyedildi ki: Senin kavminden iman edenlerden başkası asla inanmayacaktır.” [Hud Suresi 36] Bu ayetler, birtakım insanların asla iman etmeyeceklerinin Allah tarafından nebilerine bildirildiğini ifade etmektedir ki bu tür haberler Allah’ın ilmine giren şeylerdendir. Bu ifadelerden, bir grup insanın iman edecekleri, bazılarının da iman etmeyeceklerinin önceden belirlenmiş olduğu gibi bir anlam anlaşılmamalıdır. Bilakis her insanda iman etme kabiliyeti vardır. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* ve O’ndan sonra davet taşıyıcıları bütün insanları imana çağırarak muhataptır. Müslüman’ın herhangi bir kimsenin imanından ümitsizliğe düşmesi caiz değildir. Ancak Allah’ın ilmiyle önceden bir kimsenin iman etmeyeceğini bilmesine gelince: Allahu Teâlâ onu bilir. Çünkü O’nun ilmi

her şeyi kuşatmıştır. Bildiklerinden bize haber vermedikleri hakkında hüküm yürütmemiz caiz değildir. Allahu Teâlâ kendilerine haber vermedikçe hiçbir nebi herhangi bir kimsenin iman etmeyeceğine dair bir hüküm vermemiştir.

Ancak Allahu Teâlâ'nın şu ayetlerine gelince:

وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

“Allah fasıklar güruhunu hidayete erdirmez.” [Saff Suresi 5]

وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

“Allah zalimler güruhunu hidayete erdirmez.” [Saff Suresi 7]

وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

“Allah kâfirler güruhunu hidayete erdirmez.” [Bakara Suresi 264]

إِنْ تَخْرُسْ عَلَىٰ هٰذَا هُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ

“Onların hidayet bulmalarına ne kadar hırs göstersen de, şüphesiz Allah dalaletle sapanı hidayete erdirmez.” [Nahl Suresi 37]

إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ

“Muhakkak ki Allah, haddi aşan yalancı bir kimseyi hidayete erdirmez.” [Mü'min Suresi 28] Bu ayetler Allahu Teâlâ'nın onları *“hidayet”*e muvaffak kılmayacağını ifade etmektedir. Çünkü *“hidayet”*e muvaffak olmak Allah'tandır. Fasık, zalim, kâfir, *“dalalet”*te olan, haddi aşan, yalancı gibi sıfatlara sahip olanların hepsi, *“hidayet”*le çelişen niteliklere sahip kimselerdir. Allahu Teâlâ bu tür sıfatlara sahip olanları *“hidayet”*e muvaffak etmez/başarılı kılmaz. Çünkü *“hidayet”*e muvaffak kılmak; insana, *“hidayet”*e ermenin sebeplerini hazırlamaktır. Bu sıfatlara sahip olan kimseler için ise *“hidayet”* sebepleri hazır değildir. Bunlar için ancak *“dalalet”*/sapıklık sebepleri hazırdır. Bunu Allahu Teâlâ'nın şu ayetleri en güzel şekilde ifade etmektedir:

اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

“Bizi doğru yola hidayet et!” [Fatiha Suresi 6]

وَاهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ

“Bizi doğru yola ilet!” [Sad Suresi 22] Bu ise *“doğruyu bulmaya bizi muvaffak/başarılı kıl”* yani *“hidayetin sebeplerini bize kolaylaştır”* demektir.

ÖLÜMÜN TEK SEBEBİ ECELİN BİTMESİDİR

Her ne kadar ölüm tek olsa da insanlardan birçoğu ölümün sebeplerinin çok sayıda olduğunu zannetmektedirler. *“Ölüm tektir fakat ölümün birçok sebebi vardır”* demektedirler. Ölümün bazen veba gibi öldürücü bir hastalık ile bazen bıçaklama, kurşunlanma ile ya da ateşte yakmak, başı kesmekle veya başka şeylerle geldiğini görmektedirler. İnsanların birçoğuna göre bunların hepsi doğrudan doğruya ölüme götüren sebeplerdir. Yani bunlar nedeniyle ölümün gerçekleştiğini zannediyorlar. Bu nedenle de bu tür şeyleri ölümün sebebi olarak ilan etmektedirler. Buna göre bunlar gerçekleştiğinde ölüm gerçekleşmekte, bunlar olmadığında ise ölüm gerçekleşmemektedir. Her ne kadar dilleriyle insanın eceliyle öldüğünü söyleseler de onlara göre ölüm, ecelin sona ermesiyle değil bu sebepler nedeniyle hâsıl olur. Yine her ne kadar dilleriyle, diriltenin ve öldürenin Allahu Teâlâ olduğunu söyleseler de, öldürenin Allahu Teâlâ değil de bu sebepler olduğunu zannederler.

Gerçekte ise hem ölüm hem de onun sebebi tektir. Bu sebep, ecelin sona ermesidir. Öldüren yalnızca Allahu Teâlâ’dır. Ölümü gerçekleştiren, doğrudan doğruya Allahu Teâlâ’dır. Bir şeyin sebep olarak kabul edilebilmesi için onun kesinlikle sonuca götürücü olması gerekir. Yalnızca onun sebebiyle sonuç elde edilmedikçe, sebep kılınanın sonuç vermesi mümkün değildir. Bunun tersi hâller ise bir şeyin içinde normal olarak meydana geldiği özel durumlardır. Bu şey o durumda meydana gelmeyip o durum olmaksızın da meydana gelebilir. Yani o durum içinde meydana gelmesi kesin değildir. Örneğin hayat, hayvandaki hareketin sebebidir. Hayvanda hayat varsa onda hareket de vardır. Hayvanda hayat yok olduğunda hareket de yok olur. Güç/enerji, motordaki hareketin sebebidir. Enerji bulunduğunda motor hareket eder. Enerji bulunmadığında ise motor hareket etmez. Bu durum, ekinlerin bitmesi için gerekli olan yağmurun tersine bir durumdur. Yağmur, ekinlerin bitmesi için sebep değil, kendisiyle ekinin bittiği hâllerden bir hâldir. Yağmur ekini yetiştirir. Ancak bazen yağmur yağmasına rağmen ekin bitmez. Bazen de yaz ekini gibi yağmur yağmaksızın sadece toprağın rutubeti ile ekinin bittiği görülür. Aynı şekilde veba hastalığı, kurşunlanma veya başka bir olayla karşılaşılmasına rağmen ölümle karşılaşılmaz. Bazen ise insanlar tarafından ölümün sebebi olarak nitelendirilen şeylerin hiçbirisi olmadığı hâlde ölüm olayının gerçekleştiği olur.

Ölümün gerçekleştiği birçok olayı ve bizzat ölümü inceleyenler, pratik olarak bundan emin olurlar. Ölümle sonuçlanabilecek bu şeylerin oluşumuyla bazen ölüm olayı gerçekleşirken bazen gerçekleşmez. Bazen de bunlar olmadan ölüm gerçekleşir. Örneğin öldürücü bıçak darbesiyle yaralanan bir kişinin bu yaradan dolayı öleceği hususunda doktorlar ittifak etmelerine rağmen insan ölmeyip, iyileşip sağlığına kavuşabiliyor. Bütün doktorların yaptığı dikkatli bir muayene sonucunda kalbin durmasına yol açacak bir bulguya rastlanılmamasına karşın, kalbin aniden durması sonucunda, görünen bir sebep olmaksızın da insan bazen ölebilir. Dünya-daki hastaneler her gün bu türden binlerce olaya şahit olmaktadır ve doktorlar da birçok olayı bilmektedirler. Bazen kesin olarak ölüme götürücü bir sebebin varlığına rağmen kişi ölmeyebilirken bazen de görünürde ölüme götürücü herhangi bir sebep bulunmaksızın kişi aniden ölebilmektedir. Bu nedenle bütün doktorlar, tıbbi bilgileri çerçevesinde hiçbir şekilde iyileşme ümidi görmedikleri bir hastanın iyileşmesini, *“bu bizim bilgimizin çok çok üzerinde bir durumdur”* şeklinde itiraf etmektedirler. Bazen de *“hayati bir tehlike söz konusu değildir, tehlikeyi atlatıp sağlığına kavuşacaktır”* denilen bir hastanın rahatsızlığı aniden nüksedip ölebilmektedir. Bu olayların tamamı hem doktorlar hem de insanlar tarafından yakinen müşahade edilmektedir. Bütün bu olaylar, kendisi ile ölümün gerçekleştiği bu şeylerin hiçbirinin ölümün sebebi olmadığına açıkça delalet etmektedir. Zira bunlar ölümün sebebi olmuş olsaydı aksi bir durumun görülmemesi ve başka türlü olmaması gerekirdi. Yani hissedilen bir sebep olmadan ölümün gerçekleşmemesi gerekirdi. İnsanlar tarafından ölüme sebep olarak kabul edilen şeylerin tersine sadece bir kere bile olsa ölümle karşılaşılması veya bunlar olmadan ölümün gerçekleşmesi, bunların hiçbirinin ölümün sebebi olmadığına, sadece ölüm hâllerinden bir hâl olduğuna kesinlikle delalet etmektedir. Sonuca götüren ölümün gerçek sebebi, kesinlikle bunlar değildir. Şöyle denilebilir: *“Evet, normalde ölümün gerçekleştiği bazı şeyler ölümün sebepleri değil ölüm hâllerinden bir hâldir. Çünkü bazen bu şeylerin tersi olmaktadır. Ancak bununla beraber birtakım şeyler de vardır ki gerçekleştiği zaman kesinlikle ölümün gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla da ölümün sebebi olmaktadır. Örneğin, boynun kesilerek, başın vücuttan ayrılmasıyla kesinlikle ölüm olayı gerçekleşir. Bunun tersi mümkün değildir. Kalbin durması ile de kesinlikle ölüm gerçekleşir. Bunun da tersi mümkün değildir. Bu nedenle bu vb. insan bedenine ait organlardan birisinden dolayı kesinlikle ölüm ger-*

çekleşir. Bu da ölümün sebebidir. Evet, boynun kılıçla vurulması, kalbin bıçaklanması gibi olaylar ölüm hâllerinden bir hâldir. Fakat ölümün sebebi değildir. Ancak boynun vurulması ve kalbin durması ölüm için bir sebeptir. Öyleyse neden, bunlar ölümün sebebidir, demiyoruz?” Bunun cevabı şudur: Boynun kesilip başın vücuttan ayrılması ne bizzat bedendendir ne boyundur ne de kafadandır, bunların dışındaki bir faktörden kaynaklanmaktadır. Bu durumda ise boynun kesilmesi sebep olmaya elverişli değildir. Kesmek fiili sebep zannedilendir. Kesmenin bizzat kendisi sebep değildir. Çünkü kesme, kendinden değil dış faktörden gelmektedir. Aynı şekilde kalbin durması da kendiliğinden gerçekleşmeyip kalbin dışındaki bir faktörden kaynaklanmaktadır. Bu durumda da kalbin durması ölümün sebebi olamaz. Kalbin durması bizzat ölümün sebebi değildir. Sadece kalbi durduran nedenin ölümün sebebi olduğu zannedilmektedir. Çünkü kalp kendi kendine değil bir dış etkiyle durur. Bu nedenle, bizzat boynun kesilmesi veya kalbin durması kesinlikle ölümün sebebi sanılamaz. Bu durumda ise ölüm için sanılan tek sebep kalıyor ki o da bir dış faktördür.

Bunlara ilave olarak Allahu Teâlâ eşyalarda birtakım özellikler yaratmıştır. Bu özellikler yok olduğu zaman etkisi de yok olur. Bir şeyin özelliği aynen var olmadıkça özellikler de olmaz. Örneğin, Allahu Teâlâ, gözde görme özelliğini, kulakta işitme/duyma, özelliğini, sinirlerde hissetme özelliğini, ateşte yakma özelliğini, limonda ekşi olma özelliği gibi özellikleri yarattı. Bu özellikler bir şeyin var olmasındaki doğallığın bir sonucudur. Onun niteliklerinden bir nitelik konumundadır. Mesela, akıcılık suyun tabii/doğal niteliklerindendir, sulama ise özelliklerindendir. Hareket, motorun doğal niteliklerinden; sıcaklık ise özelliklerindendir. Nabız, kalbin tabii sıfatındandır, hayat ise özelliklerindendir. Sulama, sıcaklık ve hayat, bir şeyin özelliklerinden olmakla beraber, aynı zamanda doğal sıfatlarından bir sıfattır. Bir şeydeki özelliğin varlığı kendi özelliğinin eseri olan işin sebebi değildir. Bu durumda ise özelliğin yok olması, özelliğin eseri olan işin yok olmasına da neden olmaz. Bu nedenle ateşteki yakma özelliği yakmak için yeterli değildir. Dolayısıyla yakmanın sebebi olmaya elverişli değildir. Ateşteki yakma özelliğinin varlığı yakmanın varlığı için sebep olmadığına göre ateşten yakma özelliğinin kaldırılması yakmanın yokluğuna sebep olamaz. Aynı şekilde kalpteki hayat özelliğinin varlığı hayatın var olması için yeterli değildir. Dolayısıyla hayatın sebebi olmaya elverişli değildir. Hayat özelliğinin varlığı, hayatın varlığı için sebep olmadığına göre kalpteki hayat özelliğinin yok olması hayatın yokluğunun sebebi olamaz. Bu nedenle *“bir şeyin gitmesi onun özelliklerinin gitmesi için*

de sebeptir” denilemez. Çünkü bir şeydeki özelliklerin gitmesinin sebebi, şeyin kendisinin dışındaki bir dış faktörden gelmektedir. Dış faktör şeyin özelliklerini götürür. Ancak şey özelliksiz olarak olduğu gibi kalır. Şeyle beraber özellikleri götürdüğü de olur. Bu durumda ise şeyi veya şeyle beraber özelliğini de götüren sebep faktördür. Yoksa özelliği götüren sebep bizzat şeyin kendisi değildir. Buna göre yine bu açıdan yani bedenin üzerindeki başın varlığı hayatın özelliklerinden bir özellik olması ve kalp atışının özelliklerinden bir özellik olması açısından başın boyundan ayrılması ve kalbin durması ölümün sebebidir denilemez. Bilakis sebebin beklediği zaman, başın gövdeden ayrılmasıyla ondaki özelliğin ve kalbin durmasıyla da kalpteki özelliğin gitmesidir. Yoksa başın gövdeden ayrılması ve kalbin durması sebep değildir. Dolayısıyla da bir organın yok olması yani kalbin durması ve başın kesilmesi ölümün gerçek sebebi olmaz. Çünkü böyle bir olayın ölümün sebebi olması imkânsızdır. Zira hayat, organdaki özelliktir. Organdan bu özelliğin gitmesi veya organla beraber özelliğin gitmesi, organın kendinden kaynaklanan bir husus değil, ancak organ dışındaki bir faktörden kaynaklanmaktadır. Bu durumda da ölümün sebebi dış faktör değildir. Çünkü hem aklen hem de vakıa itibarıyla bazen dış faktörün var olmasına rağmen ölüm olayı gerçekleşmektedir. Bazen de hiçbir dış faktör bulunmadan ölüm gerçekleşmektedir. Dolayısıyla sebep olan faktör kesinlikle sonuca götürmelidir. Bu durumda ise kesinlikle sonuca yani ölüme götürecektir, ölümün gerçek sebebinden başka bir şey kalmamaktadır geriye. Bu sebep ise tamamen bunlardan başkadır.

Aklın algılama sahasına girmediği için ölümün gerçek sebebini aklın kavraması mümkün değildir. Dolayısıyla bunu bize Allahu Teâlâ'nın haber vermesi gerekir. Kendisine iman etmemiz için ölümün gerçek sebebi, hem sübutu hem de delaleti kati/kesin delillerin verdiği haberlerle sabit olmalıdır. Çünkü ölümün gerçek sebebi akide kapsamına giren inanılması gereken şeylerdendir. Akide ise ancak kati/kesin delille sabit olur. Allahu Teâlâ ise birçok ayette bize ölümün sebebinin ecelin sona ermesi olduğunu ve öldürenin Allah olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla ölüm şüphesiz ecelin bitmesi ile gerçekleşir bunun aksi mümkün değildir. Bu nedenle ölümün tek sebebi eceldir ve öldüren de Allahu Teâlâ'dır. Ölüm fiili, doğrudan doğruya Allahu Teâlâ'ya aittir. Bu konuda birçok ayet vardır. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا

“Allah’ın izni olmadıkça hiç bir kimseye ölmek yoktur. O, vadesiyle yazılmış bir yazıdır.” [Âl-i İmran Suresi 145] Yani ölümü, ileri ve geri alınması mümkün olmayan, bilinen bir ecele göre vakti belirlenmiş, vadesiyle yazılmış bir şekilde yazdı.

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا

“Ölüm anında ruhları alan Allah’tır.” [Zümer Suresi 42] Yani ölüm anında insanı öldüren, ruhunu alan, insandaki hayat özelliğini ondan söküp koparan Allahu Teâlâ’dır.

رَبِّ الَّذِي يُخَيِّ وَيُمِيتُ

“Benim rabbim öldüren ve diriltendir.” [Bakara Suresi 258] Yani hayatı yaratan ve vareden, ölümü yaratan ve gerçekleştiren doğrudan doğruya Allahu Teâlâ’dır.

وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ

“Hâlbuki öldüren de dirilten de Allah’tır.” [Âl-i İmran Suresi 156] Allah, bunu kâfirlerin sözlerine cevap olarak söylemiştir ki ayet şöyledir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُرًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Ey iman edenler siz, yeryüzünde dolaşan veya gazada bulunan kardeşleri hakkında: Onlar yanımızda olsalardı ölmezler veya öldürülmezlerdi, diyen kâfirler gibi olmayın. Allah bunu onların kalplerinde bir hasret olarak koydu. Hâlbuki öldüren de dirilten de Allah’tır ve Allah yaptığınızı şeyleri bilir.” [Âl-i İmran Suresi 156] Yani ölüm Allah’ın elindedir. Bazen yolcu ve gaziye canlı bırakırken bazen de oturana dilediği gibi öldürür.

أَيُّنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ

“Nerede olursanız olun, sağlam kaleler içinde dahi olsanız ölüm sizi bulacaktır.” [Nisâ Suresi 78] Yani siz nerede bulunursanız bulunun hatta sağlam kalelerde bulansanız dahi ölüm sizi bulacaktır.

قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ

“De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak.” [Secde Suresi 11] Bu ayet, kâfirlere cevaptır. Allahu Teâlâ, canlarını alması için ölüm meleğini onlara gönderdiğinde Allah onları öldürecek ve onlar Rablerine döneceklerdir, demektedir ki ayet şöyledir:

وَقَالُوا أَيْنَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَنَّى لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ

“Dediler ki: Toprağa karışıp yok olduktan sonra mı biz yeniden yaratılacağız? Evet, onlar Rablerine kavuşmayı inkâr edenlerdir. De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.” [Secde Suresi 10-11] Yani canlarınız alınacaktır. [التَّوْفَى] kelimesi “*ruhu almak*” anlamına gelmektedir.

قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ

“De ki: Gerçekten sizin kaçıp durduğunuz ölüm mutlaka yakalanacaksınız.” [Cuma Suresi 8] Yani kendisinden köşe bucak kaçmakta olduğunuz ölümü istemeye/temenni etmeye cesaret edemezsiniz; şüphesiz ki sizler işlediğiniz küfür suçunuzdan dolayı oraya götürüleceksiniz, onunla karşılaşacaksınız ve kaçış mümkün değildir.

فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْجِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ

“Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince, ne bir an geri kalır ne de bir an ileri gidebilirler.” [A'raf Suresi 34] Yani onlar için takdir edilmiş olan ecel vakti geldiği zaman ne bir an öne alınırlar ne de bir an geri alınırlar. Ayette geçen [سَاعَةً] kelimesi en küçük vakte kinayedir.

نَحْنُ قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ

“Aranızda ölümü biz takdir ettik.” [Vakıa Suresi 60] Yani aranızda ölümü belli bir şekilde biz takdir ettik ve meşietimizin/üstlendiğimiz işimizin gerektirdiği gibi birbirinden farklı olarak rızkı taksim ettiğimiz gibi ölümü size taksim ettik. Ömürleriniz uzun, kısa ve orta sürelerde olmak üzere farklılaştırıldı. Hem delaleti hem de sübutu kati/kesin olan bu ve diğer ayetler, hiçbir sebep ve müsebbib/neden olan olmaksızın bilfiil öldüren ve diriltenin başkası değil sadece Allahu Teâlâ olduğu anlamına gelmektedir. İnsan ancak ecelinin bitmesi ile ölür. İnsanlar tarafından ölümüne sebep olduğu zannedilen şeylerden herhangi birinin gerçekleşmesi ile ölmez. Bu nedenle ölümün sebebi, ölüm hâllerinden biri değil yalnızca ecelin sona ermesidir. Burada şöyle denilmez: “Ölümün Allah’a isnat edilmesi, Allah’ın ölümü yaratması açısından yapılan bir isnattır. Doğrudan doğruya sebep ya insandır ya da ölümüne neden olan şeylerdir. Şu ayetlerde olduğu gibi:

وَمَا رَمَيْتْ إِذْ رَمَيْتْ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى

“Attığın zaman da sen atmadın fakat Allah attı.” [Enfal Suresi 17]

فَمَنْ يَرُدَّ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يُشْرِحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يَرُدَّ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا

“Allah; kimi hidayete erdirmek isterse onun kalbini İslâm’a açar. Kimi de dalaletle düşürmek isterse onun da kalbini daraltır.” [En’am Suresi 125]

يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

“İstediğini dalaletle düşürür, istediğini hidayete iletir.” [Nahl Suresi 93]”

Böyle denilmez çünkü bu fiili doğrudan doğruya Allah’tan alıp insana yöneltten karineler vardır. Bu durumda ise anlam şöyle olur: Atmayı, göğsü daraltmayı ve genişletmeyi, hidayeti ve dalaleti yaratan Allah’tır. Fakat doğrudan doğruya bu fiili işleyen Allahu Teâlâ değil, insandır. Bu karineler hem akli hem de şer’î karinelerdir. Çünkü [رَمِيَتْ] **“attın”** kelimesinin anlamına göre atmak Rasul’dan kaynaklanmaktadır. Dalalette olanın cezalandırılması, İslâm üzere olana sevap verilmesi, insanın seçme hakkına sahip olduğuna delalet eder. İslâm’ı veya küfrü seçmesi, fiili işleyen doğrudan doğruya insan olduğuna delalet eder. Eğer fiili işleyen doğrudan doğruya Allahu Teâlâ olsaydı azap etmemesi ve sevap vermemesi gerekirdi. Aynı zamanda aklen de idrak edilmektedir ki, atan şahıs Rasul’dü. Aklını doğru bir şekilde kullanarak hidayete eren veya aklını dosdoğru bir şekilde kullanmamakla dalaletle düşen de doğrudan doğruya insandır. Ancak ölüm olayı bunun tam tersinedir. Çünkü ölümün doğrudan doğruya Allah’tan başkasına ait olduğuna ve ecelin sona ermesinin dışında ölümün gerçekleştiğine delalet eden herhangi bir karine yoktur. Böylece ölüm için hissedilen bir sebebin bulunmadığı sabitleşmektedir. Ayetlerin anlamlarını açık anlamlarının dışında bir başka anlama götürecektir bir nassın ve ölümün doğrudan doğruya Allah’tan başkasına ait olduğuna delalet edecek herhangi bir karinenin bulunmamasından dolayı ayetler, lügat ve şer’î manalarına göre açık şekilde varit olan anlamları üzerine kalır ki o, doğrudan doğruya ölümü gerçekleştirenin Allahu Teâlâ olduğudur.

Bütün bu anlatılanlardan akli delille anlaşılacaktır ki, üzerinde ölüm olayının gerçekleştiği eşyalarda durum, ölümün sebebi değil sadece ölüm hâllerinden bir hâldir. Gerçek sebep ise hissen algılama sahasına girmeyen bunların dışında bir şeydir. Yine kendisi ile ölümün ortaya çıktığı ölüm hâllerinin hiçbirinin ölümün gerçek sebebi olmadığı ve ölümü meydana getiremeyeceği şer’î delille de sabit olmaktadır. Delaleti kati/kesin olan ayetler de ölümün gerçek sebebinin ecelin bitmesi, öldürenin de Allahu Teâlâ olduğuna delalet etmektedir.

RIZIK YALNIZCA ALLAH'IN ELİNDEDİR

Rızık mülkiyetten başkadır. Çünkü rızık, “vermek” demektir. [رَزَقَ] kelimesi [أَعْطَى] yani “verdi” anlamına gelmektedir. Mülkiyet ise şeriatın cevaz verdiği sınırlar çerçevesinde bir mala, bir şeye sahip olmak demektir. Rızık helâl de olabilir haram da. Bunların hepsine de rızık denilir. Kumar oynayan kişinin başkasından kumar yoluyla elde ettiği mal bir rızıktır. Çünkü bu, rızkın elde ediliş hâllerinden bir hâl ile Allah'ın onlara verdiği bir maldır.

İnsanlarda, kendi kendilerini rızıklandırdıkları şeklinde bir zan vardır. Her ne kadar dilleri ile rızıklandırmanın Allah olduğunu söylense de servete yani mala veya menfaate sahip oldukları durumları rızkın sebebi saymaktadırlar. Zira gayretiyle belirli bir miktarda maaş alan bir memurun kendi kendini rızıklandığını sanıyorlar. Çok fazla gayret sarfettiğinde veya ücretini artırmak için çeşitli yollarla çalışıp çaba harcadığında insanın bu fazla çalışma ile kendini rızıklandırmış olduğunu sanıyorlar. Uğraştığı ticarete çaba harcayarak sattığı maldan kâr elde eden tüccarın, çabasıyla hastasını iyileştiren doktorun, kendi kendini rızıklandığını sanıyorlar. Onlara göre her şahıs doğrudan doğruya çalışırsa, bu çabasıyla mal kazanır ve kendini rızıklandırmış olur. Dolayısıyla da bu kişilere göre rızkın sebepleri, hissedilen ve elle tutulabilen şeylerdir ki bunlar, malı kazanmaya götüren durumlardır ve bu durumları yerine getirenler bu malla rızıklanırlar. İster bizzat rızıklandırılanın kendisi olsun isterse başkası olsun fark etmez.

İnsanlar, kendilerine rızkı getiren durumların gerçek yapısını doğru bir şekilde kavrayamamalarının sonucunda bu türden ifadeleri kullanmaktadırlar. “Sebeb” ile rızkın elde edildiği “hâl” arasında ayrım yapamadıkları için, rızkın elde edildiği hâlleri rızkın sebebi zannetmektedirler. Gerçekte ise rızkın elde edildiği bu durumlar, rızkın sebepleri değil sadece rızkın elde edildiği hâllerden bir hâldir. Eğer bunlar gerçek sebepler olsaydı kesinlikle aksi olamazdı. Hâlbuki bunun aksi olayların gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Bazen rızkın elde edilebildiği bu durumlar gerçekleştirildiği hâlde rızık gelmemekte, bazen de bunların hiçbirisi olmaksızın rızık elde edilebilmektedir. Eğer çalışma vb. durumlar rızkın elde edilmesinin sebebi olsaydı müsebbibin yani sebep olan olayın, neticesi rızık olan kesin sonuca götürmesi gerekirdi. Rızkın elde edilmesi için gerekli olan sonucun varlığına rağmen rızık elde edilememekte, bazen de tam

tersi olmaktadır. Bütün bunlar, insanların birçoğunun sebep olarak gördükleri olayların sebep değil ancak rızkın elde edildiği durumlar/hâller olduğuna delalet etmektedir. Bir ay boyunca rızkını elde etmek için çalışan bir memurun maaşına bir önceki ayın borcunu ödemesi için haciz konulabilmekte veya maaşını üzerine nafakasını temin etmesi vacib olan kimseler için ya da vergilerini ödemek için harcayabilmektedir. Böyle bir durumda rızkın elde edildiği durum yani memurun çalışması gerçekleşmiştir fakat memur ücretini alamadığı için rızık hâsıl olmamıştır. Bazen de Kudüs'te evinde oturan bir şahsa postacı, kendisinin tek varisi olduğu Amerika'daki bir yakınının öldüğünü ve yakınından kendisine miras kaldığını, mirası alması için ya bizzat kendisinin ya da yetkili kıldığı birisi tarafından alınmak üzere çağrıldığını bildiren bir haber getirebilmektedir. Bu miras, evinde oturan kişinin bilmediği fakat ona gelen bir rızıktır. Yine bir adamın evinin bir tarafı yıkılır ve yıkıntının altında önceden saklanmış bir mal bulur ve onu alır. Eğer insanın oluşturduğu ortamlar rızkın sebebi olsaydı tersi durumlarda rızkın elde edilmemesi, ancak bu hâller bulunduğu rızkın elde edilmesi gerekirdi. Rızkın çalışmadan da elde edilmesi, elde ediliş olaylarının rızkın sebebi değil rızkın elde edildiği hâller olduğuna delalet etmektedir. Herhangi bir sebep olmadan rızkın elde edildiği olaylar sayılamayacak kadar çoktur. Yolculuk esnasında, yemek için hazırlanıp yenmeden bırakılan bir yemeği yemek ve daha birçok olay gözle görülür olaylardır. İşte genellikle kendisi ile rızkın elde edildiği bu durumlar rızkın sebebi değil rızkın elde edildiği durumlardır.

Üstelik bunlara ilave olarak, var olduğu zaman rızkın geldiğine itibar edilen hâllerin rızkın sebebi sayılması mümkün de değildir. Bu hâlleri yerine getiren kimse de hiçbir şekilde bu hâller vasıtasıyla rızkı elde etmiş olmaz. Çünkü böyle bir düşünce hem delaleti hem de sübutu kati olan Kur'an'ın nassı ile çelişmektedir. Bir şey delaleti ve sübutu kati olan Kur'an'ın nassı ile çeliştiğinde, tereddüt etmeden Kur'an'ın nassı esas alınır ve onun dışındakiler tek sözle reddedilir. Çünkü Allah'tan olduğu kati delille sabit olan bir meselede, kati delille sabit olanı almak ve onun dışındakileri terk etmek vacip olur. Bu nedenle Müslüman'ın üzerine düşen görev, rızkın insanlardan değil Allah'tan olduğu gerçeğine teslim olmaktır.

Tevile/yoruma yer bırakmayacak kadar açıklıkla rızkın insandan değil, yalnızca Allahu Teâlâ'dan olduğuna delalet eden birçok ayet vardır. İşte bu ayetler, rızkın elde edilmesindeki birçok vesile ve üslûbun ancak

rızkın elde edildiği hâller olduğu gerçeğine bizi götürmektedir. Bu konu ile ilgili olarak Allahu Teâlâ ayetlerde şöyle buyurmaktadır:

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ

“Allah’ın size verdiği rızıktan yiyin.” [Maide Suresi 88]

الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ

“Sizi yaratan sonra rızıklandıran Allah’tır.” [Rum Suresi 40]

أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ

“Allah’ın size rızık olarak verdiklerinden harcayın.” [Yasin Suresi 47]

إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ

“Allah dilediğini rızıklandırır.” [Âl-i İmran Suresi 37]

اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ

“Sizin de onların da rızkını Allah verir.” [Ankebut Suresi 60]

لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ

“Elbette Allah onları rızıklandıracaktır.” [Hacc Suresi 58]

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ

“Dilediği kimseye rızkı genişletir.” [Ra’d Suresi 26]

فَانْتَعَمُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ

“Öyleyse rızkı Allah katında arayın.” [Ankebut Suresi 17]

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا

“Yeryüzünde yürüyen hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah’a ait olmasın.” [Hud Suresi 6]

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ

“Şüphesiz ki rızıklandıran Allah’tır.” [Zariyat Suresi 58] Bu ayetler ve bunların dışında hem delaleti hem de sübutu kati olan birçok ayet vardır. Bu ayetler yalnızca tek manaya delalet ederler ve teveli de kabul etmezler. Bunlar, rızkın Allah’tan başkasından değil yalnız Allah’tan olduğu anlamını ifade ederler. Yalnızca Allah’tır rızık veren. Rızık yalnızca Allah’ın elindedir.

Ancak Allah, kendisi ile rızkın elde edildiği durumlardan birini seçme gücünü insana vererek rızkı elde etmek için çalışmayı kullarına emretmiştir. İnsanlar kendi serbest seçimleriyle rızkın elde edildiği bütün durumlara girerler. Ancak bu durumlar rızkın sebebi değildir. İnsanlar ayetin açık nassında olduğu gibi rızkı getirenler de değildir. Bilakis rızkın helâl veya haram olmasına bakılmaksızın bu hâllerle onları rızıklandıran

Allah'tır. Allah; farz, haram veya mübah yollardan hangisi ile rızık elde etme tercihlerine bakmaksızın onları rızıklandırandır. Ayrıca İslâm, rızık elde edildiği hâllerden Müslüman için caiz olanları ve olmayanları açıklamıştır. Rızık sebeplerini değil, mülk edinme sebeplerini açıklayarak mülkiyeti bu sebeplerle sınırlandırmıştır. Şer'î bir neden olmadan bir kimse rızık/mülk edinemez. Her ne kadar helâl de haram da rızık olarak Allahu Teâlâ'dan ise de şeriata göre ancak helâl rızık mülk edinilebilir. Onun dışındakiler haram olup mülk edinilemez.

Geriye tek mesele kalmaktadır ki o da kişinin sahip olduğu her şey, sahip olduğundan faydalanmasa dahi onun rızık mıdır yoksa yalnızca faydalandığı şeyler mi onun rızık mıdır? Kur'an ayetleri, faydalansa da faydalanmasa da insanın sahip olduğu her şeyin onun rızık olduğuna delalet etmektedir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ

“Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanların üzerine onun adını anınsınlar.” [Hacc Suresi 34]

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ

“Allah dilediği kimseye rızık genişletir.” [Ra'd Suresi 26]

وَمَنْ قُدِّرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ

“Rızık kendisine daraltılmış olan da...” [Talak Suresi 7]

أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ

“Size rızık olarak verdiklerinden infak edin.” [Yasin Suresi 47]

كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ

“Size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yiyein.” [Taha

Suresi 81]

وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ

“Kendilerini bunların geliri ile rızıklandırıp giydirin.” [Nisâ Suresi 5]

وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ

“Halkını mahsullerle rızıklandır.” [Bakara Suresi 126]

كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ

“Allah'ın rızıkından yiyein, için.” [Bakara Suresi 60] İşte bu ayetler faydalan-
sın ya da faydalanmasın sahip olunan şeylerin tamamının rızık olarak isimlendirildiği hususunda gayet açıktır. Dolayısıyla tahsis eden bir nass olmadan rızık kelimesi yalnızca kendisi ile faydalanılan şeylerle sınırlandırılmaz. Çünkü hem ayetler hem de delaletleri geneldir. Bu nedenle

sana ait bir malı hırsızlıkla veya zorla veya zimmetine geçirmek suretiyle alan bir kimse için *“o senden senin rızkını aldı”* denilemez. Bilakis *“o, kendi rızkını senden aldı”* denilir. İnsan bir mala sahip olduğunda rızkını almış olur. Ondan malı alındığında ise rızkı alınmış sayılmaz. Bilakis mala kim sahip olursa, sahip olan kimse diğerinden rızkını almış sayılır. Hiçbir kimse bir başkasının rızkını alamaz. Ancak başkasından kendi rızkını alır.

ALLAH'IN SIFATLARI

Kelamcılar çıkmadan önce “Allah’ın sıfatları” konusu ne biliniyordu ne de herhangi bir araştırmada izine rastlanmıştı. Kur’an-ı Kerim’de ve hadis-i şeriflerde de “Allah’ın sıfatları” şeklinde bir ifade geçmedi. Herhangi bir Sahabe’nin, “Allah’ın sıfatları” kelimesini kullandığı veya “Allah’ın sıfatları” hakkında konuştuğuna da rastlanılmadı. Kelamcıların Kur’an-ı Kerim’de geçtiğini söyledikleri “Allah’ın sıfatları”nı Kur’an’ın ışığı altında şu ayet-i kerimelerin doğrultusunda anlamak gerekir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ

“Senin güçlü Rabbin onların sıfatlandırıdıklarından münezzeh-tir.” [Saffat Suresi 180]

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ

“Hiçbir şey O’nun benzeri değildir.” [Şura Suresi 11]

لَا تَدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ

“Gözler O’nu görmez.” [En’am Suresi 103]

Ayrıca Allah’ın sıfatları Kur’an-ı Kerim’de geçtiği gibi ancak Kur’an’dan alınır. İlim sıfatı Allah’ın şunun gibi kavillerinden alınır:

وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

“Gaybın anahtarları O’nun katındadır, onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı bilir. O düşen yaprağı ve yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.” [En’am Suresi 59] Hayat sıfatı Allah’ın şunun gibi kavillerinden alınır:

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

“Allah, O’ndan başka ilah olmayan diri, her an yaratıklarını gözetip durandır.” [Âl-i İmran Suresi 2]

هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

“O diridir. O’ndan başka ilah yoktur.” [Mü’min Suresi 65] Kudret sıfatı Allah’ın şunun gibi kavillerinden alınır:

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيْعًا

“De ki: Üstünüzden ve altınızdan size azap göndermeye, sizi fırka fırka yapmaya kadir olan O’dur.” [En’am Suresi 65]

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ

“Gökleri ve yeri yaratmış olan Allah’ın, onların benzerlerini de yaratmaya kadir olduğunu görmezler mi.” [İsra Suresi 99] İşitmek sıfatı Allah’ın şunun gibi kavillerinden alınır:

إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Muhakkak ki Allah işitir ve bilir.” [Enfal Suresi 17]

وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Allah işitir ve bilir.” [Bakara Suresi 224] Görme sıfatı Allah’ın şunun gibi kavillerinden alınır:

وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

“Muhakkak ki Allah işitir ve görür.” [Hacc Suresi 61]

وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا

“Rabbin her şeyi görür.” [Furkan Suresi 20]

إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“Muhakkak ki Allah işitir ve görür.” [Mü’min Suresi 20] Kelam sıfatı Allah’ın şunun gibi kavillerinden alınır:

وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا

“Allah Musa ile de konuştu.” [Nisâ Suresi 164]

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ

“Musa tayin ettiğimiz vakitte gelince ve Rabbi onunla konuşunca.” [A’raf Suresi 143] İrade sıfatı Allah’ın şunun gibi kavillerinden alınır:

فَعَالَ لِمَا يُرِيدُ

“Her dilediğini mutlaka yapandır.” [Buruc Suresi 16]

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“Bir şeyi dilediği zaman, O’nun emri sadece o şeye ‘ol’ demektir, hemen olur.” [Yasin Suresi 82]

وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

“Ancak Allah istediğini yapar.” [Bakara Suresi 253] Yaratma sıfatı Allah’ın şunun gibi kavillerinden alınır:

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ

“Allah her şeyin yaratıcısıdır.” [Zümer Suresi 62]

وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا

“Her şeyi yaratmış, ona bir düzen vermiştir.” [Furkan Suresi 2] Vahdaniyet, kıdem ve daha başka sıfatlar da Kur’an-ı Kerim’de geçmektedir. Bu

noktada Allah'ın vahdaniyeti (birliği), ezeli olması, diri, canlı, güçlü, işiten, gören, konuşan, her şeyi bilen olduğu konusunda Müslümanlar arasında hiçbir ihtilaf yoktur.

Kelamcıların ortaya çıkması ve felsefi düşüncelerin sızması ile birlikte kelamcılar arasında Allah'ın sıfatları konusunda ihtilaflar çıkmaya başladı. Bu konuda Mutezile şöyle demektedir: *"Allah'ın zatı ve sıfatı tek bir şeydir. İlmin, kudretin ve hayatın O'nun zatına eklenmesi ile değil Allah, zâtıyla diridir, âlimdir ve kadirdir. Eğer Allahu Teâlâ, insanda olduğu gibi zatına eklenen ilim ile âlim ve yine zatına eklenen hayat ile diri olsaydı sıfat ve sıfatla nitelenen, taşıyan ve taşıdığı ile nitelenen olması gerekirdi. Hâl-buki bu, ancak cisimleşebilen şeylerde görülür. Allah ise cisimleşmekten münezzehtir. Her sıfat kendisi ile kaimdir dersek ezeli olanlar, başlangıcı olmayanlar çoğalmış olur. Bir başka ifade ile ilahlar çoğalır."* Ehl-i Sünnet ise şöyle demektedir: *"Allah Subhanehû ve Teâlâ zatı ile kaimdir ve ezeli sıfatları vardır. Sıfatlar 'Ne Allah'tır ne de Allah'tan başkadır.' Allah'ın sıfatlarının olması ise, O'nun, âlim, diri ve kadir olmasıyla sabittir. İlim, hayat, kudret ve bunların dışındaki sıfatların hepsinin vacibu'l vücud (varlığı zorunlu, kendiliğinden olan) mefhumuna ilave bir anlama delalet ettiği malumdur. Yoksa bütün lafızlar eşanlamlı lafızlar değildir. Bu nedenle Mutezile'nin dediği gibi, O âlimdir fakat onun ilmi yoktur, O kâdirdir fakat O'nun gücü yoktur şeklinde söylemek mümkün değildir. Bu açıkça imkânsız bir şeydir. Bu söz, 'siyahta karalık yoktur' sözümüze benzer. O'nun ilminin, kudretinin ve diğer sıfatlarının ispatı hakkında nasslar konuşmaktadır. Yalnızca âlim ve kadir olarak isimlendirilmesi değil, mükemmel fiillerin ortaya çıkması da O'nun ilminin ve kudretinin varlığına delalet etmektedir. Allahu Teâlâ'nın sıfatlarının ezeli olmasına gelince: Bu, sonradan olanların varlığının, O'nun zatı ile kaim olması imkânsız olmasından dolayıdır. Zira kadim ve ezelinin sonradan olan ile kaim olması muhaldir. Allahu Teâlâ'nın zatı ile kaim olmasına gelince: Bu, varlık için zaruri olan şeylerdendir. Çünkü kendisiyle var olduğu şey olmadan bir şeyin sıfatının anlamı yoktur. Bilinenle sıfatlandığında ise âlim olmasının anlamı yoktur. Bilakis O'nun âlim olması demek ilim sıfatının O'nunla var olması demektir. Fakat sıfatın Allah'ın kendisi veya kendi dışında olmamasına gelince: Allah'ın sıfatları zâtının aynı/özdeşi değildir. Çünkü akıl, niteliğin nitelenenden başka olmasını gerektiriyor. Sıfat, zattan/kendi özünden fazla bir manadır. Çünkü o, Allah'ın sıfatıdır, Allah'tan başka değildir. Öyleyse sıfatlar, ne şeydir, ne zattır (özdür) ne de ayndır (maddedir)/cevherdir. Sıfat ancak zatına ait bir vasıf-*

tır. Sıfat Allah'ın zatı olmamakla beraber Allah'ın dışında da değildir. Bilakis Allah'ın sıfatıdır. Mutezile'nin; her sıfatın kendi kendine var olduğunu söylersen ilahlar çoğalır sözüne gelince: Bu durum sıfat zat olduğu zaman geçerli olur. Oysa sıfat, kadim zatın vasfıdır. Zatın bir şeyle vasıflanması ise zatların çoğalmasını gerektirmez. Ancak tek bir zatın birçok sıfatının olduğunu gösterir. Bu nedenle sıfatların çoğalması vahdaniyeti yok etmediği gibi ilahların çoğalmasını da gerektirmez." İşte böylece Ehl-i Sünnet, Mutezile'ye karşı aklen, Allah'ın sıfatlarının zatının dışında olduğunu ispatlamış oldu. Sıfat O'nun zatından başka bir şeydir. Çünkü sıfat ile sıfatlanan başka başka şeylerdir. Fakat sıfat, sıfatlanandan ayrılmaz. Ardından da bu ezeli sıfatlardan her birinin ne anlama geldiğini açıklayarak şöyle dediler: "İlim sıfatı ezeli bir sıfat olup ilimle ilgili bir olay olduğunda bilinenler ortaya çıkar. Kudret sıfatı da ezeli bir sıfattır. Kudret sıfatı ile ilgili olaylar esnasında güçleri etkiler. Hayat da ezeli bir sıfattır ve diri olanın sıhhatli olmasını gerektirir. Kudret kuvvet demektir. İşitmek, işitilenlerle alakalı ezeli bir sıfattır. Görmek, görülenlerle alakalı ezeli bir sıfattır. Hayal ve vehm/kuruntulanma yolunu kullanmadan, duyuların etkisi altında kalmadan ve hevanın aracılığı olmaksızın bu sıfatlarla tam olarak idrak eder. İrade ve meşiet diri olanda var olan bir sıfattan ibarettir. İrade ve meşiet sıfatıyla kudretin, bütüne nisbetinin birbirine denk olmasıyla, herhangi bir vakitte, takdir edilenlerden birinin gerçekleşmesinin tahsis edilmesini gerektirmektedir. Kelam da ezeli bir sıfat olup Kur'an diye isimlendirilen kelam sıfatının bir ifade şeklidir. Allahu Teâlâ, seslere harflere ve bu kelimelerden meydana gelen cümleleri tertip etmeye muhtaç olmayan bir kelam ile mütekellimdir. Bu nedenle Kelamın zıddı olan konuşamamak ve dilsizliğin ondan nefyedilmesi gerekir. Allahu Teâlâ bir tek kelam sıfatı ile emreder, nehyeder ve haber verir. Emrettiği, nehyettiği ve haber verdiği herkes, kendince bir mana görür ve sonra da o manaya delalet eder."

Ehl-i Sünnet, Allah'a ait ezeli sıfatları ispatladıktan sonra Allah'ın sıfatlarının ne anlama geldiğini de böylece açıkladı. Ancak Mutezile, Allah'ın sıfatlarının bu anlama geldiğini kabul etmez. Zira Mutezile, Allah'ın zatına eklenmiş sıfatların olduğunu kabul etmeyerek şöyle der: "Allah'ın kadir, âlim ve muhit olduğu ispatlandığına göre, Allah'ın zatında ve sıfatında herhangi bir değişiklik olamaz. Değişiklik sonradan yaratılanların sıfatlarındandır. Allahu Teâlâ ise bundan münezzehtir. Bir şey, yok iken var oluyor, var iken de yok oluyorsa ve Allah'ın kudreti ve iradesi her iki olaya da taalluk ederek yok olan bir şeyi var etmiş ve var olan bir şeyi de yok etmiş ise kadim olan ilahi kudret hadis/sonradan ortaya çıkan bir şeye nasıl taalluk

eder ve onu meydana getirir? Onu niçin bu zamanda meydana getirdi de başka bir zamanda meydana getirmedir? Daha önce ilgilenmediği bir şeyle ilahi kudretin sonradan ilgilenmesi, ilahi kudrette bir değişimin var olduğu anlamına gelir. Allah'a bir değişimin isabet etmeyeceği kesin olarak sabittir. Zira değişimin olmaması kadim ve ezeli olmanın gereğidir. İrade konusunda da durum böyledir. Aynı şey ilim sıfatı hakkında da söylenebilir. İlim, bilinenin olduğu hâl üzere açığa çıkması demektir. Bilinen zamanla değişebilir. Dalında asılı duran bir yaprak bir müddet sonra düşebilir. Yaş hâlde bulunan bir şey kurur, canlı olan ölür. Allah'ın ilmiyle şey ne hâlde ise o hâl üzere açığa çıkar. Allah, olmadan önce bir şeyin ne hâlde geleceğini bildiği gibi, şu andaki hâlini ve yok olduktan sonraki hâlini de bilir. Durum böyle iken nasıl olur da Allah'ın ilmi varlıkların değişimi ile değişebilir? Olayların değişimi ile değişen ilim, sonradan var olan ilimdir. Allahu Teâlâ ise sonradan var olanlarla var olmaz. Sonradan var olanlarla alakalı olan da sonradan var olmuştur." Mutezile'nin bu itirazı üzerine Ehl-i Sünnet Mutezile'ye şöyle cevap vermiştir: "Allah'ın kudreti şu iki hususla alakalıdır: Bilfiil takdir olunanın varlığını gerektirmeyen ezeli kudret ve bilfiil takdir olunanın varlığını gerektiren sonradan ortaya çıkan kudret. Kudret, bir şeye taalluk ettiği/ilgi alanına aldığı zaman o şeyi var eder. Oysa o şey kudretin taallukundan/ilgi alanına girmesinden önce de var idi. Kudretin şeye taalluku/ilgi alanına alması ile şeyin var olması kudretin hadis/sonradan ortaya çıkan olmasını gerektirmez. Kudretin daha önceden ilgilenmediği bir şeyle sonradan ilgilenmesi, kudrette değişiklik sayılmaz. Kudret her zaman ne ise odur. Bir şeye taalluk ettiğinde/ilgi alanına aldığı zaman onu var eder. Değişen, kudret değil takdir olunandır. Kudret ise asla değişmez. İlim sıfatına gelince: İlmin taalluk/ilgi alanına alma imkânına sahip olduğu her şey bilfiil bilinendir. Bilgeliği gerektiren şey Allahu Teâlâ'nın zatıdır. Bilinmek ise eşyanın zatlarıdır. Allahu Teâlâ'nın zatı bütün eşya için eşit seviyededir. İlim, zata göre değişmez. Ancak izafet açısından değişme olur ki bu da caizdir. Muhal olan ise bizzat ilim sıfatının ve kudret gibi diğer kadim sıfatların değiştiğini kabul etmektir. Bu sıfatların kadim olmaları taalluk/ilgi alanına girdikleri şeylerin de kadim olmalarını gerektirmez. Bu sıfatlar kadim olup sonradan olanlara taalluk edebilirler."

İşte böylece bir taraftan kelimcilerden Mutezile, diğer taraftan da Ehl-i Sünnet arasında "Kaza ve Kader" meselesinde olduğu gibi "Allah'ın sıfatları" konusunda da bir tartışma patlak verdi. Ancak ne gariptir ki, kelimcilerin ortaya attığı tartışmalar, daha önce de Yunan filozofları tarafından

ortaya atılan tartışmaların aynısıdır. Yunan filozofları daha önce yaratıcının sıfatları ile ilgili bu noktalar üzerinde durmuşlar, Mutezile de onların üzerinde durdukları bu konulara Allah'a olan imanları ve tevhid inancına dair görüşleri çerçevesinde Yunan filozoflarına cevap verme düşüncesi ile bu konuları gündeme getirmiştir. Yunan felsefesinin arkasından patlak veren bu tartışmada, Mutezile'nin yükünü hafifletmek için Ehl-i Sünnet de mantıki önermeler ve nazarî varsayımlarla ulaştıkları neticelerle Yunan filozoflarına cevap verme girişiminde bulundular. Ancak Ehl-i Sünnet de Mutezile'nin düştüğü aynı şeyin içerisine düşerek, aynı bağlamda yani aklın kavrayabildiği ve kavrayamadığı, duyu organlarının hissedebildiği ve hissedemediği konular üzerinde tartışarak, sözlerini desteklemek için Kur'an ayetlerini kullanarak ve görüşlerine ters düşen ayet ve hadisleri de tevil ederek, tartışma konusu olan her konuya akli esas alarak cevaplar verme yanılgısına düştüler. Böylece Mutezile, Ehl-i Sünnet ve diğer tüm kelamcılar, akli esas alma, aklen ulaştıkları sonuçları ayet ve hadislerle destekleme veya aklen vardıkları sonuçlara uydurmak için ayetleri tevil etme konusunda aynı seviyeye düştüler.

Görünen o ki kelamcıları araştırmada bu metodu takip etmeye sürükleyen sebepler iki tanedir.

1- Aklın tarifini idrak edememiş olmaları.

2- Hakikatleri kavramada Kur'an metodu ile felsefecilerin metodu arasındaki ayırımı yapamamış olmaları.

Kelamcıların aklın tarifini idrak edememeleri, yaptıkları akıl tarifinde açıkça görülmektedir. Kelamcıların akli şöyle tarif ettikleri rivayet edilir: *"Akıl, nefis ve idraklar için bir kuvvettir."* Onların bu sözleri şu anlama gelmektedir: *"Duyuların sağlam olması hâlinde ilmin kendisine tâbi olduğu zaruretlerdir."* Akıl için getirilen bir başka tarif ise şöyledir: *"Akıl, müşahade edilenler, hissedilenler ve çeşitli vasıtalarla gayb olanların idrak edildiği bir cevherdir."* *"Akıl, nefsin bizzat kendisidir."* Akli bu şekilde anlayan bir kimsenin çeşitli nazarîyeler ve önermelerle varlığı olmayan sonuçlar çıkarmaları ve kendi kendine *"işte bu sonucu akıl idrak etmektedir"* demesi gariptenmemelidir. Bundan dolayı onlara göre akli araştırmaların belli bir sınırı yoktur. Yaptıkları her araştırma, onları daha da derinlere götürmüş ve kendilerinin akli araştırmalar ve akli sonuçlar diye isimlendirdikleri sonuçlara ulaştırmıştır. Bu nedenle Mutezile'nin: *"Allah'ın ezeli kudretinin, sonradan olan, takdir edilene taalluku/ilışkilendirilmesi kudret sıfatını hadis/sonradan olma kılar"* deyip bunu da akli araştırma ve akli

sonuç saymaları garipsenmemelidir. Aynı konuda Ehl-i Sünnetin ileriye sürdüğü: *“Allah’ın kudretinin takdir edilene taalluk etmesi/ilişkilendirilmesi kudretin değişmesini ve hadis/sonradan olmasını gerektirmez. Çünkü kudreti hadis kılan şey takdir edilen değil kudretin değişmesidir.”* ifadesini Ehl-i Sünnet akli araştırma ve akli sonuç olarak saymaktadır. Zira tüm kelimcılara göre akıl; nefis veya zarurettten ötürü, ilmin kendisine tâbi olduğu bir içgüdüdür. Öyleyse o, herşeyde araştırma yapabilir. Eğer kelimcılar aklın manasını gerçek bir şekilde kavrayabilmiş olsaydı; varsayıma dayalı bu araştırmalara girme, soyut şeylerin üzerine başka soyut şeylerin kurulmasından ibaret olan ve akli hakikatler diye isimlendirilen, vakıası olmayan sonuçlara varma yanılışına düşmeyeceklerdi.

İşte şimdi çağımızda aklın tarifi bizlerde açıklığa kavuşmuş durumdadır. Dolayısıyla bu tarife dayanarak aklın araştırma yapması mümkün olmayan alanlarda yapılan araştırmaların akli araştırmalar olarak isimlendirilmesinin mümkün olmadığını bilmekteyiz. Dolayısıyla bu konularda araştırma yapmayı kendimiz için uygun görmüyoruz. Çünkü biz biliyoruz ki akıl: *“Duyu organları aracılığı ile vakıanın beyne iletilmesi ve ön bilgiler aracılığı ile beyne ulaştırılan vakıanın beyinde yorumlanmasıdır.”* Bu nedenle her akli araştırmada dört unsurun bulunması mutlaka gereklidir. Bunlar; sağlam bir beyin, duyu organları, vakıa, bu vakıayı yorumlamaya yarayacak ön bilgilerdir.

Her ne kadar dört unsurdan birinin olmadığı yerde mantıki araştırmadan veya hayal ve kuruntudan söz etmek mümkün ise de bu dört unsurdan birisinin olmadığı bir yerde akli araştırmadan söz etmek kesinlikle mümkün değildir. Zira aklın unsurlarından uzak bir şekilde varılan sonuçların tamamının hiçbir değeri yoktur. Tüm kelimcilerin aklın manasını kavrayamamış olmaları onların, duyu organları ile algılanamayan veya hakkında herhangi bir ön bilgiye sahip olmadıkları birçok konuda serbest bir şekilde hareket etmesini sağlamıştır.

Kelimcilerin akli araştırmada Kur’an’ın metodu ile felsefecilerin metodunu birbirinden ayıramamalarına gelince: Hem Kur’an hem de felsefeciler ilahiyatla alakalı konulardan bahsetmektedir. Ancak felsefecilerin ilahiyatla alakalı konulardan bahsetmeleri, mutlak varlık ve mutlak varlığın zâtı için gerekenler üzerinde yoğunlaşmıştır. Felsefeciler kâinat yerine kâinat ötesi konuları araştırdılar. Bu amaçla önermeleri için birtakım deliller düzenlediler ve bu delillerle birtakım sonuçlara ulaştılar. Daha sonra vardıkları bu sonuçları daha başka sonuçlar çıkarmada kullandılar.

Takip ettikleri bu metot üzere zatın hakikatinden ve bu zat hakkında gerekenlerden saydıkları noktaya varıncaya kadar devam ettiler. Vardıkları farklı sonuçlara rağmen onların tamamı araştırmalarında tek bir metot takip etmişlerdir ki bu metodun özü, tabiat ötesi yani metafizik konularda araştırma yapmaları veya farazi varsayımlara ya da diğer kanıtlara dayanan deliller düzenleyerek kesin kabul ettikleri ve inandıkları sonuçlara varmalarıdır.

Oysa araştırmada takip edilen bu metot Kur'an'ın metoduna ters düşmektedir. Çünkü Kur'an-ı Kerim araştırmasını bizzat kâinat, varlık âlemi; yeryüzü, güneş, ay, yıldızlar, hayvanlar, insanlar, develer, dağlar ve diğer hissedilebilen varlıklar üzerinde yapmaktadır. Bununla Kur'an dinleyene güneşin, devenin, dağların, insanın ve diğer varlıkların idrak edilmesi ile bunların yaratıcısını, kâinatın ve varlık âleminin yaratıcısını idrak etmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Kur'an, Allah'ın sıfatları, cennet ve cehennem, cinler ve şeytanlar gibi duyularla algılanamayan, varlık âleminin idrak edildiği gibi idrak edilemeyen metafizik konulardan bahsederken, belli bir vakıayı nitelemekte veya bir gerçeği vurgulamakta ve bunlara kesin bir şekilde iman edilmesini istemektedir. Bu noktada insanın dikkatini bunları kavramaya veya onları kavramaya aracılık edecek şeylere yönlendirmemektedir. İşte Sahabe bu metodu anladı, onu takip etti ve İslâm risaleti ile kendileri mutlu oldukları gibi diğer insanları da mutlu etmek için onu onlara taşımaya koyuldu. Hicri birinci asır boyunca bu durum devam etti. Yunan ve diğer milletlere ait felsefi düşünceler Müslümanlar arasına sızdığına "kelamcılar" diye bilinen bir grup oluştu ve bu grup akli araştırma metodunu değiştirdi. Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında tartışmalar başladı. Bu konular üzerindeki tartışmalar kısır bir tartışma olduğu gibi kesinlikle akli araştırma da değildi. Çünkü yapılan tartışmalar ve araştırmalar, hissen idrak edilemeyen alanlarda yapılan tartışmalar ve araştırmalardı. Duyu organları ile algılanamayan şeylerin araştırılmasının, hiçbir surette akli araştırma olması mümkün değildir. Üstelik Allah'ın sıfatları konusundaki "sıfat, zatın aynı mıdır değil midir?" şeklindeki araştırma Allah'ın zâtı hakkında yapılan bir araştırmadır. Allah'ın zatını araştırmak ise hem şer'an yasaklanmıştır hem de muhaldır/imkânsızdır. Bu nedenle tüm kelamcıların Allah'ın sıfatları hakkında yaptıkları araştırmalar, yersiz ve kesinlikle yanlış bir araştırmadır. Allah'ın sıfatları, tevkifi/haber vermekle alâkalıdır. Kati nasslarda ne kadar zikredildi ise biz de o kadar konuşabiliriz. Kati nassların dışına çıkamayız. Kati nassların bildirdiğine ilave yapmamız, açıklamalarda bulunmamız caiz değildir.

MÜSLÜMAN FELSEFECİLER

Felsefi meseleler ilahiyatla ilgili konularda Müslümanlar arasına sızdığına, Hasan Basri, Gaylan ed-Dimeşki ve Cehm Bin Safvan gibi bir kısım âlimler, Emevî asrının sonları ile Abbasî asrının başlarında birçok farklı kelami meselelerle karşı karşıya geldiler. Onlardan sonra gelen âlimler, Aristo mantığını öğrendiler. Tercüme edildikten sonra kendilerini bazı felsefi kitaplara verdiler. Böylece kelami meselelerde araştırma sahası genişledi ve bilinen kalam ilmini araştırır oldular. Vasıl b Ata, Amr Bin Ubeyd, Ebu Huzeyl el-Allaf ve Nazzam gibi şahsiyetler bunların başında gelmektedir. Ancak bunların yapmakta oldukları felsefi çalışmalar kâmil, eksiksiz bir felsefi çalışma olmayıp sadece felsefi düşüncelerin genişletilmesi çerçevesinde yapılan çalışmalardı. Hatta felsefedeki farklı görüşleri, bütün felsefi konuları değil, takip ettikleri, ilgilendikleri meselelerde her felsefi grubun görüşünü öğrendiler. Bazı felsefi araştırmalarla sınırlı kalmalarının ötesinde Kur'an'a imanla bağlıydılar. Bu nedenle onlar İslâm'dan çıkmadılar. Sadece delil getirme sahasını genişlettiler ve kendilerini deliller konusunda tamamen serbest bıraktılar. Ancak onların bu çalışmaları imanı kuvvetlendirici ispatlar getirmede ve Allah'ı her şeyden tenzih etmeye özen göstermede ağırlık kazanıyordu. Bu nedenle, bazı görüşlerinde farklılık olmasına rağmen onların hiçbirinde inançlardan sapma görülmedi. Onların hepsi İslâm'ı savunan Müslüman kimselerdi.

Kelamcılardan sonra, cemaat veya mezhep olacak seviyeye ulaşamayan, her ne kadar bireysel seviyedeki bazı güzel araştırmaları olduysa da grup olarak Müslümanlardan tâbileri bulunmayan birtakım kimseler geldi. İşte kelamcılardan sonraki bir dönemde İslâm topraklarında Müslümanlar arasında vücut bulan ve *"Müslüman felsefeciler"* olarak isimlendirilen kimseler bunlardır. Görünen o ki bu kişilerin Müslümanlar arasında yer bulmasını sağlayan şey, o asırda felsefi düşünceler ve felsefi kitaplarla tanışmanın insanlara bu araştırmaları sevdirmesidir. Bu durum bazı kişilerin bu düşüncelerde genişlemelerine neden oldu. Felsefeyi derinlemesine ve geniş bir şekilde, her şeyde, her düşüncede, her yönüyle kapsamlı bir şekilde incelediler. Bütünüyle ona yöneldiler. Felsefeden önemli bir bölümü hazmetmeleri onlara felsefi düşünebilme ve felsefi sonuçlar çıkarabilme yeterliliğini kazandırdı. Müslümanlar arasında felsefecilerin bulunması, özellikle felsefi konularda ve özel bir şekilde Yunan felsefesi üzerinde yapılan bu geniş ve derin inceleme ve araştırmaların sonucudur. Müslümanlar arasında ortaya çıkan ilk Müslüman filozof hicri

260 yılında vefat eden Yakub el-Kindi'dir. Daha sonra bunu diğer Müslüman filozofların çıkışı izledi. Buna göre kelamcıların takip ettikleri metot, araştırmaların, münazaraların ve tartışmaların konusu hâline gelerek egemen olduktan sonra ancak, İslâm topraklarında Müslüman felsefecilerin varlığına rastlandı. Felsefe kelamcılar ve âlimlerden birçoğunun gözünde büyüdü. Ancak bundan önce Müslümanlardan hiçbir kimse filozof olmamıştır. Böylece İslâm topraklarında Müslümanlar arasında kelamcılar ve felsefeciler ortaya çıktı. Ancak kelamcılarla felsefeciler arasında fark vardır. Kelamcılar sadece birtakım felsefi düşüncelere aşina idiler. Felsefeciler ise felsefede âlimdirler. Bu nedenle felsefeciler, kelamcıları cahil kimseler olarak görürler. Kelamcıları safsatacı ve cedelci kimseler sayarlar, felsefeciler ise akledilebilen şeyleri doğru bir felsefi araştırma ile akli olarak araştırırlar.

Hem kelamcılar hem de felsefeciler, ilahiyat hakkında araştırma yapmışlardır. Ancak kelamcılarının metodu ile felsefecilerin metodu arasında fark vardır. Bu farklar şu şekilde özetlenebilir:

1. Kelamcılar iman kaidelerine inandılar, onların doğruluğunu kabul ettiler ve iman ettiler. Sonra inandıkları şeyleri akli kanıtlarla delillendirmeye başladılar. Mantıki kanıtlarla akidevi konular hakkında akli olarak delil getiriyorlardı. Akidelerini ispat etmek için mantıki üslûp ile akli araştırmayı esas alıyorlardı. İslâm'ın temel kurallarına inandıkları için, iman ettikleri hususları ispat etmede kanıtlar ve deliller üretiyorlar, oluştuyorlardı.

2. Her ne kadar araştırmalarında kelamcı ve felsefecilerden Müslüman olanlara cevap vermeleri belirgin ise de kelamcılarının araştırmaları ister - anlayış farklılığından dolayı birbirine muhalif olan; Mutezile, Mürcie, Şia ve Hariciler gibi- Müslüman gruplara karşı olsun isterse Hristiyan, Yahudi, Mecusi vb. Müslüman olmayan gruplara karşı olsun akidelerini savunmaya dayalı ve karşıtlarının görüşlerinin çürütülmesi ile ilgili konuların araştırılması ile sınırlı kalmıştır.

3. İslâmi görüşlerle çelişmesi ve farklılıklar arzetmesi ile birlikte kelamcılarının araştırmaları İslâmi araştırmalar sayılır. Kelamcılardan herhangi bir grubun görüşüne inanan Müslüman, İslâmi bir görüşe inanmış sayılır ve inandıklarına İslâmi akide olarak itibar edilir.

Kelamcılarının metodunun özeti işte budur. Felsefecilerin metodunu ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

1- Felsefeciler soyut meseleleri araştırırlar. Araştırmalarının metodu ve temel direği, meselelere kanıtların da işaret ettiği gibi bakmaktır. İlahiyat konusuna bakışları ise “*mutlak varlığa*” ve “*mutlak varlığın zatının*” gerektirdiği hususlara bakıştır. Onlar, olaylara kanıtların ulaştırdığı bir bakış açısı ile bakarlar ve bu yol üzere adım adım yürüyerek ulaşabildikleri sonuca kadar giderek vardıkları sonuca inanırlar. Felsefeden maksat ve felsefenin temeli de budur. Felsefecilerin yaptıkları araştırmalar içerisinde her ne kadar İslâm’la alakalı bazı konulara rastlanılsa da araştırmaları sırf felsefi araştırma olup İslâm’la alakası yoktur. Onlar genelde, ölmek ve yeniden dirilmek, şu andaki beden ile yeni bir hayata başlamak gibi nakle dayanan doğruluğu veya yanlışlığı hakkında akli deliller getirilmesi mümkün olmayan hususları, araştırmalarına konu edinirler. Çoğu kere Yunan felsefesindeki bazı görüşleri, sahip oldukları İslâm akidesinden etkilenecek açıklar ve herhangi bir meseledeki hükmü bu esasa göre verirler. Yine çoğu kere birtakım felsefi meselelerle İslâmi meseleleri birbirine uyumlaştırmaya çalışırlar. Ancak onların bu davranışları, Müslüman olmaları ve İslâm’dan etkilenmelerinin ürünüdür. Fakat felsefeciler, kelamcılarda olduğu gibi düşüncelerine İslâm’ı esas alarak fikrî bakımından İslâm’dan etkilenmiş kimseler değildirler. Onların İslâm’dan etkilenmeleri ile Hristiyan felsefecilerin Hristiyanlıktan ve Yahudi felsefecilerin Yahudilikten etkilenmeleri arasında büyük benzerlik vardır. Araştırma esnasında ortaya konulan konuların, eskiden kalan mefhumların kalıntılarından etkilenmesi elbette ki kaçınılmazdır. Ancak felsefecilerin üzerinde yürüdükleri esas “*mutlak varlık*” ve “*mutlak varlığın zatının*” gerektirdiği hususlar olduğu hâlde onlar, gerçekte Yunan felsefesinin etkisinde kalmışlardır. Düşünce yapıları Yunan felsefesine göre şekillenmiştir. Felsefi düşüncelerini Yunan felsefesinde iyice olgunlaştıktan sonra yazmışlardır. Ortaya koydukları felsefelerin İslâm’la herhangi bir bağı da yoktur.

2- Müslüman felsefeciler, İslâm’ı savunma pozisyonunda olmamışlardır. Sadece birtakım hakikatlerin kabullenilmesi ve delillerle ispatlanması ile uğraşmışlardır. Her ne kadar İslâm’dan etkilenmişlerse de İslâm’a ters düşen söylemlerin reddedilmesi ve bunlara karşı İslâm’ın savunulması gibi konulara girmemişlerdir. Araştırmalarının temelini akli araştırmalar oluşturmakta ve her şeyde akla dayanmaktaydılar.

3- Müslüman felsefecilerin araştırmaları İslâm dışı araştırmalardır. İslâm’la alakası olmayan sırf felsefi araştırmalardır. Araştırmalarında İslâm’a yer yoktur. Dolayısıyla ortaya koydukları görüşler İslâmi görüşler sayılmadığı gibi İslâm kültüründen de sayılmaz.

İşte kelamcılar ile Müslüman felsefeciler arasındaki fark bunlardır. Müslüman felsefecilerin gerçek yüzü de budur. Ancak ne yazık ki gerçeğin tam tersine İslâm'a sokulan aldatmacaların etkisi ile Kindi, Farabi, İbni Sina vb. Müslüman felsefecilerin uğraştıkları felsefeler "*İslâm felsefesi*" olarak isimlendirilmiştir. Oysa bunların felsefelerinin İslâm'la herhangi bir şekilde bağı olmadığı gibi, temel yapısı ve detayları itibarı ile de İslâm'la tamamen çelişen felsefelerdir. Bunların felsefelerinin temelde İslâm'la çelişen tarafı, kâinat ötesi/metafizik konuları yani "*mutlak varlık*" hakkındaki araştırmalarında görülür. Oysa İslâm bunların tersine kâinat hakkında yalnızca hissedilebilen nesneler üzerinde araştırma yapılmasına izin verirken, Allah'ın zatı ve kâinat ötesi konular hakkında araştırma yapmayı yasaklamakta ve naklen bildirilenlere şüphesiz bir şekilde teslim olmayı emretmektedir. Aklın bu alanlarda herhangi bir araştırma yapmasına izin vermeden eksiksiz ve fazlasız emredilenler sınırında kalınmasını istemektedir. Müslüman felsefecilerin detay konularda İslâm'la çelişen düşünceleri ise İslâm'ın küfür saydığı birçok konu hakkındaki araştırmalarında görülür. Evrenin ezeli ve kadim (başlangıcının ve sonunun bulunmadığı) olduğu, cennet nimetlerinin maddi değil ruhi olduğu, Allah'ın eşyanın detaylarını bilemeyeceği gibi İslâm nazarında kesinlikle açık küfür sayılan konuları, araştırma ve düşüncelerinde görmek mümkündür. Bu kadar açık çelişkilere rağmen nasıl olur da bunların ortaya koydukları felsefeye "*İslâm felsefesi*" denilebilir? Kaldı ki mutlak olarak İslâm'da felsefe yoktur. İslâm'ın hissedilebilen şeyler hakkında akli araştırma yapılmasına izin verip, duyularla algılanamayan metafizik konular hakkında akli araştırma yapılmasını yasaklamasından dolayı İslâm, bütün felsefi araştırmalardan uzaktır ve apayrı bir yol takip etmektedir. İslâm'da felsefi araştırmaların varlığına dair herhangi bir ihtimal dahi yoktur. Bu nedenle "*İslâm felsefesi*" diye bir şey söz konusu değildir. İslâm'da Kur'an-ı Kerim ve nebevî Sünnet ile ilgili araştırmalar vardır. Akide, hükümler, emir, nehiy ve haberler olmak üzere İslâm'ın aslı sadece Kur'an ve Sünnet'tir.

NEBİLER VE RASULLER

“Nebi” ve “Rasul” birbirinden farklı iki kelimedir. Ancak bu iki kelime, şeriatın, kendilerine vahyedilmesinde birleşmektedir. Nebi ile rasul arasındaki fark şudur: Rasul, kendisine şeriat vahyedilen ve bu şeriati tebliğ etmekle emrolunmuş kimsedir. Nebi ise kendisinden başka rasullerin şeriati kendisine vahyolunan ve bu şeriati tebliğ etmekle emrolunan kimse- dir. Rasul bizzat kendisine vahy edilen şeriati tebliğ etmekle emrolunan kimsedir. Nebi ise kendi dışındaki bir rasule emredilen şeriati tebliğ et- mekle emrolunan kimsedir. Kadı el-Baydavi:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ

“Senden önce gönderdiğimiz hiç bir rasul ve hiçbir nebi yoktur ki...” [Hacc Suresi 52] ayetinin tefsiri hakkında şöyle demektedir: *“Rasul; Al- lah’ın yeni bir şeriatla gönderdiği ve bu şeriata insanları davet eden kimse- dir. Nebi ise kendinden önceki şeriati doğrulamak için Allah’ın gönderdiği kimsedir.”* Efendimiz Musa *Aleyhi’s Selam* nebidir. Çünkü O’na şeriat vah- yedilmiştir. Aynı zamanda rasuldür, çünkü kendisine vahyedilen şeriat O’na ait bir risalettir. Efendimiz Harun *Aleyhi’s Selam* nebidir. Çünkü ken- disine bir şeriat vahyedilmiştir. Fakat Harun *Aleyhi’s Selam* Rasul değildir. Çünkü tebliğ etmekle emrolunduğu şeriat kendi şeriati değil Musa *Aleyhi’s Selam*’ın şeriatıdır. Efendimiz Muhammed *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* nebidir. Çünkü O’na şeriat vahyedildi. Aynı zamanda da rasuldür. Çünkü O’na vahyedilen şeriat O’na ait risalettir. *“Risalet”* kulların ihtiyacı olan dünya ve ahiret işleri ile ilgili çözümlerin açıklanması için kullar ile Allah arasında kulun elçilik yapmasıdır. Hikmet de, maslahatların ve hik- metlerin olmasından dolayı bir rasulün gönderilmesini gerektirmektedir ve rasullerin gönderilmesi de fiilen gerçekleşmiştir. Allahu Teâlâ, iman ve taat ehlini cennet ve sevap ile müjdelemesi, isyan ve küfür ehlini de ateş ve azap ile uyarması, dünya ve ahiret işlerinden ihtiyaç duydukları husus- ları açıklaması için insanlar içinden insanlara elçiler göndermiştir. Çünkü akıl, insanı ve insanın ihtiyaçlarını kuşatmaktan, tespit etmekten aciz ol- duğundan nebi/rasul göndermekten başka yol yoktur. Allah, nebilerini ve rasullerini olağanüstü mucizelerle desteklemiştir. Çünkü mucize, nübüv- vet iddiasında bulunan kişinin elinde, rasullüğünü inkâr edenlere karşı göstereceği ve inkâr edenleri benzerini getirmekten aciz bırakacağı ola-ğanüstü bir iştir. Rasul olan kimse mucize ile desteklenmeseydi sözünü kabul etmek gerekmezdi ve risalet davasında doğru olan ile yalancı olan birbirinden ayırt edilmezdi. Mucize görüldüğünde, normal insanda böyle

bir şey görülemeyeceği için, bu mucizeyi görerek ikna olan kimsenin mucizeyi gösteren kimseyi kesinlikle tasdik etmesi gerekir.

Nebilerin ilki Âdem *Aleyhi's Selam* ve sonuncusu da Muhammed *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'dir. Âdem *Aleyhi's Selam*'ın nübüvveti kitap ile sabittir. Zira Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ

“Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesi ile İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı.” [Âl-i İmran Suresi 33]

وَعَصَىٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَىٰ

“Âdem Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı. Rabbi yine de onu seçip tövbesini kabul etti ve O'na doğru yolu gösterdi.” [Taha Suresi 121-122] [اجْتَبَاهُ] kelimesi, onu seçti demektir. Yine Kur'an Âdem'e emreden ve O'nu yasaklayanın Allah olduğuna delalet etmektedir.

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ

“Dedik ki: Ey Âdem sen ve eşin cennette kal, orada olandan istediğiniz yerde bol bol yiyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın!” [Bakara Suresi 35]

Bu nedenle kesinlikle Âdem zamanında ondan başka nebi yoktur. O, başka şeyle değil vahiy ile nebidir. Çünkü “nebi” kendisine bir şeriat vahyedilen kimsedir. Her emir ve yasak şeriattır. Âdem'e de vahyedildiğine göre öyleyse Âdem de nebidir. Aynı zamanda nübüvveti, Tirmizi'nin Ebu Said el-Hudri kanalıyla rivayet ettiği şu hadisle de sabittir:

أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا فَخْرَ وَبِيَدِي لَوَاءُ الْحَمْدِ وَلَا فَخْرَ وَمَا مِنْ نَبِيٍّ يَوْمَئِذٍ آدَمَ فَمَنْ سِوَاهُ إِلَّا تَحْتَ لَوَائِي

“Ben kıyamet gününde Âdem'in çocuklarının efendisiyim. Hamd sancağının elimde olmasından, Âdem ve dışındaki bütün nebilerin benim sancağımın altında olmasından başka övünme yoktur.” [Tirmizi] Sahabe de Âdem'in nebi olduğu üzerinde icma etmiştir.

Nebi olduğunu iddia eden ve mucize gösteren Muhammed *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in Nebiliğine gelince: Muhammed *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in nübüvvet çağrısı, kesin bir şekilde tevatüren bilinmektedir. Mucize göstermesi ise belâgatlarının zirvesinde olan bütün Arap edebiyatçılarına Kur'an ile meydan okuması ve onların da Kur'an'daki en kısa sureler gibi bir sure getirmekten bile aciz oluşları Allah'ın kelimasında açıkça ortadadır. Hatta onlar Ka'b gibi belâgat ve fesahat bakımından zirvede olmalarına rağmen sözle ve belâgat ile cevap vermek yerine kuvvetle ve kılıçla karşı koydular. Rivayetleri aktarma imkânının çokluğuna rağmen hiç

kimseden onlardan hiçbirinin Kur'an'ın en kısa suresine bile yaklaşılabilecek bir şeyi getirdiği nakledilmemiştir. Bu da Kur'an'ın Allah katından indirilmiş bir kitap olduğuna ve Muhammed *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in nübüvvet davasının yakın bir şekilde doğru olduğuna delalet etmektedir.

Nebilerin ve rasullerin sayısı bilinmemektedir. Çünkü Allahu Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'e şöyle demektedir:

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ

“Andolsun ki, senden önce de rasuller gönderdik. Onlardan kimini sana anlattık kimini anlatmadık.” [Mü'min Suresi 78] Her ne kadar bazı hadislerde nebilerin ve rasullerin sayıları hakkında rakamlar veriliyorsa da bu hadislerin tamamı ahad haber olduğundan bunların akide açısından değeri yoktur. Ahad haberler fıkıh usûlünde belirtilen şartların tamamını bünyesinde toplamakla beraber ancak zan ifade ederler. İtikatta ise zanna itibar edilmez. Bu nedenle kesin olması nedeniyle Kur'an-ı Kerim'de geçen haberlerle yetinilir. Ayrıca rasullerin ve nebilerin sayılarını belirten mütevatir hadislere de rastlanmamıştır. Allahu Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de adı geçen rasul ve nebiler hakkında şöyle buyurmaktadır:

وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَى وَعِيسَى وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ وَمِنْ آبَائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَإِخْوَانِهِمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ

“İşte bu, bizim hüccetimizdir. Onu kavmine karşı İbrahim'e verdik. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz ve muhakkak ki Rabbin hakimdir, âlimdir. Biz, O'na İshak'ı ve Yakub'u ihsan ettik. Her birini hidayete erirdik. Daha önce de Nuh'u ve O'nun soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u hidayete erdirdik. İşte ihsan edenleri böyle mükâfatlandırırız. Zekeriya'yı, Yahya'yı, İsa'yı ve İlyas'ı da. Hepsi salihlerdendir. İsmail'i, El-Yesa'ı, Yunus'u ve Lut'u da. Her birini âlemlerden üstün kıldık. Onların babalarından, zürriyetlerinden, kardeşlerinden kimini de. Onları seçtik ve onları dosdoğru bir yola ilettik. İşte bu, Allah'ın hidayetidir ki kullarından dilediğini onunla hidayete erdirir. Eğer onlar da şirk koşsalar yapıp geldikleri şeyler boşa çıkardı. Onlar, kendilerine kitap, hikmet ve nebilik verdiklerimizdir.” [En'am Suresi 83-89]

وَإِسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ وَأَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ

“İsmail, İdris ve Zülkifl de. Onların her biri sabredenlerdendi ve onları rahmetimize kattık. Doğrusu onlar doğru kimselerdi.” [Enbiya 85-86]

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا

“Medyen’e de kardeşleri Şuayb’ı.” [A’raf Suresi 85]

وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا

“Semud’a da kardeşleri Salih’i gönderdik.” [A’raf Suresi 73]

وَإِلَى عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا

“Ad’a da kardeşleri Hud’u gönderdik.” [A’raf Suresi 65]

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ

“Ve demiştik ki: Ey Âdem, sen eşinle birlikte cennette otur.” [Bakara Suresi 35]

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ

“Muhammed, Allah’ın rasulüdür. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı zorlu kendi aralarında merhametlidirler.” [Fetih Suresi 29]

Bütün nebi ve rasuller Allah’tan aldıkları haberleri getirmektedirler. İnsanlara öğüt verici olmaları ve doğru sözlü olmaları, onların risaletlerinin ve nübüvcetlerinin manası içerisindedir. Aksi takdirde risaletlerinin ve gönderilişlerinin bir anlamı olmazdı. Onlar günah işlemekten masum oldukları gibi tebliğlerinde yalandan ve hatadan da masumdurlar. Allah’ın Kitabı’nda veya Rasulullah’ın mütavâtir Sünneti’nde risaletten sonra onlardan hiç birinin masiyet işlediğine dair herhangi bir delil varit olmamıştır. Varit olanlar da ya sübutu zanni olan hadislerde ya da delaleti zanni olan ayetlerde geçmektedir. Zanni ise masumiyete dair akli delille çelişmez.

Kur’an-ı Kerim’de Âdem *Aleyhi’s Selam*’ın Allah’ın yemesini yasakladığı ağaçtan yemesi ise dünyada insanlara risaletin tebliği edilmesinden kaynaklanan masumiyetin gerekliliği ile çelişmez. Çünkü Âdem *Aleyhi’s Selam*’ın, cennette yaptığı bu şey, sadece Allah’ın bildiği bir hikmetten dolayıdır. Bu ise başka bir konudur. Çünkü masumiyet, risaletin dünyada insanlara tebliğ edilmesi ile alakalı bir konudur.

NEBİLERİN GÜNAH İŞLEMEMELERİ

İslâm akidesi *“Allah’a, meleklerine, kitaplarına, rasullerine, ahiret gününe, kaza ve kaderin hayrının ve şerrinin Allah’tan geldiğine inanmaktan ibarettir”* demek, *“bunların dışında inanılması gereken şeyler yoktur”* demek değildir. Bunlar esastır ve bunların dışında nebilerin ismeti gibi akide ile ilgili konular da vardır. Nebilerin ismeti/günah işlememeleri, nebilere iman konusuna dâhildir. Nebilerin ismetinin delili naklî değil akli-dir. Çünkü nebinin nübüvveti ve rasulün risaleti gönderildikleri insanlar tarafından hissedilebilir mucizelere dayanan bir delille aklen sabittir. Bu nedenle nebilerin günah işlememeleri hususu da aklen sabit olmalıdır. Çünkü günah işlememek, rasul ve nebilerin nübüvvetinin sabit olmasının gerektirdiklerindendir. Şüphesiz rasul ve nebilerin günah işlememeleri meselesi aklın kaçınılmaz kıldığı bir husustur. Çünkü onların rasul ve nebi oluşları Allah’tan aldıklarını tebliğ etmekte masum olmalarını gerektirmektedir. Tek bir konuda bile günah işlemelerine imkân olursa elbette ki bu her meselede çatlaklar getirir. Bu durumda da nübüvvet ve risalet tamamen yok olur, gider. Bir şahsın Allah’ın nebisi veya Allah tarafından gönderilen bir rasul olduğunun sabit olması, onun Allah’tan aldıklarını tebliğde masum olması demektir. Onun tebliğ etmedeki ismeti kaçınılmazdır. Dolayısıyla onların masumiyetini inkâr etmek, getirdiği risaleti ve nübüvvetini inkâr etmek sayılır. Buna göre nebi ve rasuller tebliğde hatadan masumdur. Çünkü nebi ve rasulün tebliğdeki masumiyeti, aklın her nebi ve rasulde bulunmasını kaçınılmaz kıldığı sıfatlarındandır.

Nebi ve rasullerin Allah’ın emrettiği ve yasakladığı fiiller açısından masumiyetleri, onların kesinlikle büyük günahları işlememeleri esası üzere akli delile dayanmaktadır. Kesinlikle büyük günahları işlemezler. Çünkü büyük günahlardan birini yapmak günah işlemek demektir. İtaat parçalanmadığı gibi masiyet/günah işlemek de parçalanmaz. Herhangi bir günah işlenirse bu durum tebliğe zarar verir, risalet ve nübüvvetle de çelişir. Bu nedenle rasuller ve nebiler Allah’tan aldıklarını tebliğde masum oldukları gibi büyük günahları işlemekten de masumdurlar. Küçük günahlar açısından masum olup olmamaları hususunda ise âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bir kısım âlimler bu tür fiillerden dolayı masum değildirler, çünkü bunlar masiyet/günah sayılmaz, demektedirler. Bir kısım âlimler ise küçük olanlardan da masum olurlar, çünkü küçükler de masiyet sayılır demektedirler. Doğru olan ise kesinlikle yapılması veya yapılmaması istenenler, yani bütün farzlar ve haramlar açısından tamamen masum olduklarıdır. Yani onlar ister büyük olsun ister küçük olsun vacip/farz olan

bir fiili terk etmekten ve haram olan bir fiili de işlemekten masumdurlar. Diğer bir ifade ile masiyet olarak isimlendirilen ve masiyet olduğu doğrulan tüm fiilleri işlemekten masumdurlar. Bunların dışında mekruhlar veya menduplar ve evla olana aykırı fiillerden dolayı masum değildirler. Çünkü bu tür fiiller akli delile göre nübüvvet ve risaletle çelişmemektedir. Dolayısıyla mekruh olan bir fiili yapmaları veya mendub olan bir fiili terk etmeleri herhangi bir günahı gerektirmediği için caizdir. Mübah olanların bazısını yapıp bazısını yapmamaları gibi evla olana aykırı bir fiili yapmak onlar için caizdir. Çünkü bunlar bütün yönleriyle masiyet kelimesinin mefhumu içerisine girmemektedir. Onların rasul ve nebi oluşları ve akıl bunları gerektirmektedir. Bununla birlikte Rasulümüz Muhammed *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in mekruh bir fiil işlemediğine dair akli delilin yanı sıra Kur'an-ı Kerim'de naklî deliller gelmiştir. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* gerek farz gerek mendub gerekse mübah olsun sadece Allah'tan gelen vahyi yerine getirmiştir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ

“Ancak bana vahyolunana tâbi olurum.” [Ahkaf Suresi 9]

قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي

“De ki: Ben ancak Rabimden bana vahyolunana uyarım.” [A'raf Suresi

203] Ayrıca Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*, Müslümanlar için bir örnektir. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

“Rasul size neyi getirdiyse onu alın, neyi yasakladıysa onu da bırakın.” [Haşr Suresi 7]

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ

“De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin.” [Âl-i İmran Suresi 31] Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in fiillerine ilişkin olarak teşriden varit olanlar, sözlerinin varit olması gibidir. Zira bunların hepsi, Allah'ın emrine itaat etmek üzere vahiy ile olmuştur. Bu nedenle Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in fiilleri, haram veya mekruh olamaz. Ancak evla olanın aksini yapması caizdir. Çünkü evla olanın aksini yapmak, mübahlar kapsamına girer.

Bununla birlikte nebi ve rasullerin masum olması, ancak vahiy ile nebi veya rasul olmalarından sonra mümkündür. Nübüvvet ve risaletten önce ise diğer insanlar için mümkün olanlar onlar için de mümkündür. Çünkü masumiyet, nübüvvet ve risalet için söz konusudur.

VAHİY

Vahiy de akaide ait konulardan olup Müslüman'ın vahye inanması farzdır. Vahyin delili akli değil naklîdir. Çünkü vahiy, hissin algılama sahasına girmediği için kesinlikle akılla ispat edilemez. Vahyi akılla ispat etmeye çalışmak yanlış bir çabadır. Hislerin algılama sahası içerisinde olmadığı için vahyin akıl yoluyla ispatı mümkün değildir. Bu nedenle vahyin delili akli değil naklîdir. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e vahyin geldiği, Kur'an'ın kati nassıyla sabittir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

كَذَٰلِكَ يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَآلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Aziz, Hakim olan Allah sana da senden öncekilere de işte böyle vahyeder.” [Şura Suresi 3]

وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا

“İşte böylece sana da emrimizden bir ruh vahyettik.” [Şura Suresi 52]

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ

“Kendiliğinden konuşmaz O. Yalnızca kendisine ilka edilen bir vahyidir.” [Necm Suresi 3-4]

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَىٰ نُوحٍ وَالتَّائِبِينَ مِنْ بَعْدِهِ

“Nuh'a, O'ndan sonra gelen nebilere vahyettiğimiz gibi, şüphesiz sana da vahyettik.” [Nisâ Suresi 163]

وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَخُصِمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ

“Sana vahyedilene uy. Allah hükmünü verinceye kadar sabret.”

[Yunus Suresi 109]

Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e vahiy üç şekilde iniyordu. Vahiy tüm nebilere bu hâllerden birisi ile geliyordu. Bunların dışında vahyin geliş şekli yoktur. Vahiy ile ilgili bütün hâller bu üç hâlin kapsamı içerisine girer. Allahu Teâlâ vahyin geliş hâllerini Kur'an'da sınırlandırarak açıkça belirtmiş ve şöyle buyurmuştur:

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكْلِمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِي بِلَاذِيهِ مَا يَشَاءُ

“Bir beşer için Allah'ın kendisiyle konuşması olacak şey değildir. Ancak ona vahiyle yahut perde ardından yahut da bir elçi gönderir de, izniyle dilediğini vahyeder.” [Şura Suresi 51] Yani Allahu Teâlâ bir kimseyle ancak vahyederek, perde arkasından işittirerek veya elçi gönderecek konuşur. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e vahiy iki şekilde gelmekteydi. Kendisine vahyin nasıl geldiği sorusuna şöyle cevap vermiştir:

أَحْيَانًا يَأْتِينِي مِثْلُ صَلَٰصَلَةِ الْجَرَسِ وَهُوَ أَشَدُّهُ عَلَيَّ فَيُفْصِمُ عَلَيَّ وَقَدْ وَعَيْتُ عَنْهُ مَا قَالَ وَأَحْيَانًا يَتِمَّتْ لِي الْمَلِكُ رَجُلًا فَيَكْلِمُنِي فَأَعِي مَا يَقُولُ

“Bazen zil sesi şeklinde gelir ki bana en ağır geleni budur. O hâl benden gider gitmez meleğin bana söylediğini kavramış olurum. Kimi zaman da melek bana bir insan şekline bürünerek gelirdi. Benimle konuşur ve ben söylediğini iyice bellerdim.” [Buhari, Aişe kanalıyla tahrîç etti] Bu iki hâl aşağıdaki şekildedir:

1- Vahiy meleğinin Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e işaretle/konuşmaksızın ilka yoluyla vahyetmesi: Nitekim Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem meleğin gönlüne ilka etmesini bir hadiste şöyle belirtmektedir:

إِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِي رُوعِي أَنَّهُ لَنْ تَمُوتَ نَفْسٌ حَتَّى تَسْتَكْمِلَ رِزْقَهَا وَأَجَلَهَا فَاتَّقُوا اللَّهَ أَيُّهَا النَّاسُ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ

“Bir kimse kendisi için takdir edilmiş rızkını ve ecelini tamamlamadıkça kesinlikle ölmeyeceğini Ruh-u’l Kudüs benim gönlüme üfledi. Allah’tan korkun ey insanlar ve Allah’tan isterken en güzel bir şekilde isteyin, rızkınızı meşru yoldan gözetin.” [Razin ve Hakim] Uykuda iken de vahiy gelirdi. Bu da Allah’tan bir vahiydir. Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e hem uykuda hem de uyanıkken vahyolunurdu. Uyanık hâlde iken bir şeyin ilham edilmesidir. Bir şeyin uykusunda rüya yoluyla gösterilmesi de ilhamdır. Müminlerin annesi Aişe Radiyallahu Anhâ’nın dediği gibi:

أَوَّلُ مَا بَدَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرُّؤْيَا الصَّادِقَةَ فِي النَّوْمِ، فَكَانَ لَا يَرَى رُؤْيَا إِلَّا جَاءَتْهُ مِثْلَ فَلَقِ الصَّبْحِ

“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e vahyin başlangıcı uykuda sadık rüya görmekle olmuştur. Sabahın aydınlığı gibi çıkmayan hiçbir rüyası yoktur” [Buhari ve Muslim] Bazen Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem vahyin geldiğini hisseder ancak o farkedilmezdi. Aişe Radiyallahu Anhâ’dan: “Haris Bin Hişam Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e: Ey Allah’ın Rasulü, vahiy sana nasıl geliyor? diye sordu. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi:

أَحْيَانًا يَأْتِينِي مِثْلُ صَلَٰصَلَةِ الْجَرَسِ وَهُوَ أَشَدُّهُ عَلَيَّ فَيُفْصِمُ عَلَيَّ وَقَدْ وَعَيْتُ عَنْهُ مَا قَالَ

“Bazen zil sesi şeklinde gelir ki bana en ağır geleni budur. O hâl benden gider gitmez meleğin bana söylediğini kavramış olurum.” [Buhari] İşte bu çeşit vahiyler: İlham, uyku, konuşma olmadan gizlice verme gibi hâllerin hepsi Allahu Teâlâ’nın:

إِلَّا وَحْيًا

“Ancak vahiyle.” [Şura Suresi 51] ayetinin kapsamına girmektedir. Çünkü lügatte [وَحَى] demek “bir kimseye işaret etti”, “Allah ona ilham etti” anlamına gelmektedir. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ

“Rabbin ariya vahyetti.” [Nahl Suresi 68] “Ariya vahyetmek”, ona ilham etmek, kalbine bırakmak ve bal yapmasını ona öğretmek demektir.

2- Meleğin dili ile vahyin gelmesi: Vahiy olduğunu ve melek olduğunu kesin olarak bildikten sonra Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in işitme yoluyla vahyi almasıdır. Burada melekten kasıt Cebrail’dir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ

“Onu Ruh’l Emin indirmiştir senin kalbine ki uyarıcılardan olasın.” [Şuara 193-194] Böylece Allah Cibril’i gönderiyor ve Cibril Rasul ile konuşuyor. Rasul O’nun sözünü işitiyor ve ezberliyordu. Nitekim *Aleyhi’s Selam* şöyle demiştir:

وَأَحْيَانًا يَتَمَثَّلُ لِي الْمَلَكُ رَجُلًا فَيَكَلِّمُنِي فَأَعِي مَا يَقُولُ

“Bazen de melek bana insan suretinde şekillenir ve benimle konuşur. Dediklerini bellerim.” [Buhari, Aişe kanalıyla tahrîc etti] Yine Ebu Hurayra’dan şöyle dediği rivayet edilmiştir:

كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَارِزًا يَوْمًا لِلنَّاسِ فَأَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ مَا الْإِيمَانُ قَالَ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَبِلِقَائِهِ وَرُسُلِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَيْعَةِ قَالَ مَا الْإِسْلَامُ قَالَ الْإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ وَتُؤَدِّيَ الزَّكَاةَ الْمَقْرُوضَةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ قَالَ مَا الْإِحْسَانُ قَالَ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ قَالَ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا إِذَا وَلَدَتِ الْأُمَةُ رَبَّهَا وَإِذَا تَطَاوَلَ رُعَاةُ الْإِبِلِ الْبُهِمُ فِي الْبُنْيَانِ فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ ثُمَّ تَلَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ الْآيَةِ، ثُمَّ أَدْبَرَ فَقَالَ رُؤُوه فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا، فَقَالَ هَذَا جِبْرِيلُ جَاءَ يُعَلِّمُ النَّاسَ دِينَهُمْ

“Bir gün Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem insanlar arasında iken bir adam geldi ve ona: İman nedir? dedi. Rasulullah: Allah’a, meleklerine Allah’a kavuşmaya (ahiret gününe), rasullerine ve öldükten sonra dirilmeye inanmandır, dedi. Adam: İslâm nedir? diye sorduğunda Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem: Allah’a ibadet etmen ve O’na ortak koşmaman, namaz kılman, farz olan zekâtı vermen, ramazan orucunu tutmandır, dedi. Adam: İhsan nedir? diye sorunca Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem: Sen görmesen de seni görüyormuş gibi Allah’a ibadet etmendir. Şüphesiz ki O seni görür, dedi. Adam: Kıyamet ne zaman? deyince, Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem: Sorulan

**kişi sorandan daha bilgili değildir. Fakat onun şartlarından bazı-
rını haber vereceğim: Cariye kendi efendisini doğurduğu, deve çoban-
ları binaları yükselttikleri zaman. Beş şey vardır ki Allah'tan başkası
onları bilmez, dedikten sonra: 'Kıyamet saatinin bilgisi şüphesiz ki Al-
lah katındadır'ayetini okudu. Adam sonra dönüp gitti. Allah Rasulü:
O'nu bana getiriniz, buyurdu. O'nu getirmek üzere aradırlarsa da bu-
lamadılar. Bunun üzerine Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem: Bu
Cibril'dir insanlara dinlerini öğretmek için geldi, dedi.”** [Buhari] Ceb-
rail'in konuştuğu ve sözlerinin işitildiği şekilde inmesi hadislerde zikre-
dildiğine göre birkaç hâlde olmuştur. Rasul'e vahyetmesi ki bu hâldeki va-
hiy, meleğin anlamları Rasul'e sözle ilka etmesidir. Böylece vahiy ya hem
lafızla hem de mana ile olur ki bu tür vahy yalnızca Kur'an-ı Kerim'e has
bir özelliktir ya da yalnızca mana ile vahiy olup Rasul Sallallahu Aleyhi ve
Sellem'in kendi sözleriyle, fiiliyle veya sükûtu ile manayı ifade etmesidir
ki buna da Sünnet denir. Hadis-i Kudsi de Sünnet'tendir. Çünkü manası
Allah'tan gelen bir vahiy olup lafzı ise Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sel-
lem'dendir. Hadis-i Kudsi'nin lafızları mutlak surette Allah'tan değildir.
Çünkü Allah'tan gelen lafızlar yalnızca Kur'an'a hastır ve icazı da sabittir.
Her ne kadar Sünnet; ilham, uyku ve kalbe ilka etme yoluyla geliyorsa da
aynı zamanda uyanık hâlde veya Cibril'in Rasul ile konuşması yoluyla da
gelmektedir. Kur'an ise ancak elçi vasıtası ile gelmektedir. Çünkü
Kur'an'ın lafızları Allah'tandır. Kur'an'ın vahyine nass teşkil eden birçok
ayet gelmiştir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا

“İşte böylece biz sana Arapça Kur'an vahyettik.” [Şura Suresi 7]

وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ

**“Ve sana kitaptan vahyettiğimiz kendisinden evvelkileri tasdik
edici olarak haktır.”** [Fatir Suresi 31] Ayette geçen الْكِتَاب “kitap”tan kasıt
Kur'an'dır. Ayetteki [مِنْ] kelimesi ise beyan içindir.

وَأَوْحِي إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لَأُنْذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ

**“Bu Kur'an bana, sizi ve ulaştığı kimseleri de uyarmam için vah-
yolundu.”** [En'am Suresi 19]

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنُ

**“Biz bu Kur'an'ı vahyetmekle sana kıssaların en güzelini anlatı-
yoruz.”** [Yusuf Suresi 3]

وَاتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ

**“Rabbinin kitabından sana vahyolunanı oku. O’nun sözlerini de-
ğiştirebilecek yoktur.”** [Kehf Suresi 27] Ayette geçen [كِتَابٍ] **“kitap”** Kur’an’dır. Yine vahiy hakkında Sünneti de kapsayan genel ayetler gelmiştir. Allahu Teâlâ’nın şu kavilleri gibi:

وَأِنْ أَهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِي إِلَيَّ رَبِّي

“Benim doğru yola ermem ancak Rabbimin bana vahyettiği şey sebebiyledir.” [Sebe Suresi 50]

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ

“Nuh’a ve nebilere vahyettiğimiz gibi sana da vahy ettik.” [Nisâ Suresi 163]

اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ

“Rabbinden sana vahyolunana tâbi ol.” [En’am Suresi 106]

Eser yani hadislerde vahyin geliş şeklini belirten iki durum bunlardır. Üçüncü hâl ise Allah’ın şu kavlinde geçmektedir:

أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ

“Ya da bir perde arkasından.” [Şura Suresi 52] Bu tür vahiy efendimiz Musa *Aleyhi’s Selam*’da görülmüştür. Ayette işaret edilen bu durum da vahiyden bir parçadır ve Allah’ın bir perde arkasından nebisi ile konuşmasıdır. Yani bazı özel adamlarına perde arkasından konuşan kimse gibi. Allahu Teâlâ bir perde arkasında olup, O’nun sesi işitilir, fakat şahsı/zatı görünmez. Allah’ın Musa *Aleyhi’s Selam* ile konuşması da böyledir. Bir tek olayın dışında Allah’ın Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* ile perde arkasından konuştuğu varit olmamıştır. Sahih bir hadiste geçen ve Necm Suresi’ndeki ayetlerde de işaret edilen bu olay **“İsra”** ve **“Mirac”** olayıdır. Allahu Teâlâ Necm Suresi’nde şöyle buyurmaktadır:

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى

“Ona çetin kuvvetlere sahip ve güçlü olan öğretmiştir. En yüksek ufuğa iken doğruluvermiş, sonra yaklaşmış ve inmiştir. Araları iki yay aralığı kadar belki daha da yakın oldu.” [Necm Suresi 5-10] İsra ve Mirac olayının dışında Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’e vahy ya ilham ya da elçi gönderilmesi yoluyla gelmiştir. Hangi hâlde olursa olsun vahyin geliş şekillerinin hepsi hüccettir. Meleğin sözle veya işaretle Rasul’e haber vermesi apaçık bir vahiydir. İlham ve rüya da apaçık vahiydir. Allah’ın Nebi ile konuşması da vahyin çeşitlerindendir. Bu vahy hem sübutu hem de delaleti kati nasslarda geçmesinden dolayı kesin bir hüccettir.

RASUL'ÜN MÜÇTEHİT OLMASI CAİZ DEĞİLDİR

Efendimiz Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in bazı hükümlerde içtihat ettiği ve içtihadında hata yaptığı ardından da Allahu Teâlâ'nın O'nun bu hatasını düzelttiği sözünün anlamı şudur: Efendimiz Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* vahiyden alarak değil içtihat ederek insanlara şeriatı tebliğ etmiştir ve İslâm şeriatından insanlara tebliğ ettiklerinin bir kısmından dolayı masum değildir. Bu sözün tamamı hem aklen hem de şer'an batıldır, geçersizdir. Efendimiz Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, diğer nebiler ve rasuller gibi Nebi ve Rasul'dür ve Allahu Teâlâ'dan aldıklarını tebliğde hatadan masumdur. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* akli delille kesinlikle ismet sahibidir. Üstelik Rasul'ün tebliğ ettiklerinin hem tamamını hem de cüziyatını ancak vahy ile yaptığına delalet eden hem sübutu hem de delaleti kati şer'î deliller vardır. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* ancak vahiyden aldığı hükümleri tebliğ ediyordu. Nitekim Allahu Teâlâ Enbiya Suresi'nde şöyle buyurmaktadır:

قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ

“De ki: Ben ancak sizi vahy ile uyarıyorum.” [Enbiya Suresi 45] Yani, *“Ey Muhammed onlara, ben sizi ancak bana indirilen vahy ile uyarıyorum, benim uyarmam ancak vahy çerçevesindedir, de”* demektir. Allahu Teâlâ Necm Suresi'nde ise şöyle buyurmuştur:

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ

“O kendiliğinden konuşmamaktadır. O'nun konuşması ancak bildirilen bir vahy iledir.” [Necm Suresi 3-4] Ayette geçen **“ما يَنْطِقُ”** **“konuşmamaktadır”** kelimesi olumsuz bir fiil olup umumiyet ifade eder. Dolayısıyla Kur'an'ı ve Sünnet'i de içermektedir. Bu tabiri Kur'an ile tahsis edecek Kur'an'da ve Sünnet'te bir delil bulunmamaktadır. Dolayısıyla ifade umumi olarak kalır. Yani Rasul'ün teşriden konuştuklarının tamamı vahiydir. Rasul'ün konuştuklarını yalnızca Kur'an ile tahsis etmek doğru değildir. Bilakis hem Kur'an'ı hem de hadisi kuşatıcı olarak kalması gerekir. Nitekim ikinci ayet bunu teyit etmektedir:

إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ

“Onun konuşması ancak bildirilen bir vahy iledir.” [Necm Suresi 4]

Rasul'ün Allah'tan alıp tebliğ ettiği konuların, hem teşri ile alakalı olan ve hem de teşrinin dışında olan hükümler, akaid, fikirler ve nebilerin kısımları ile tahsis edilip ziraat, sanayi ve bilim gibi benzeri dünya işlerinden

sayılan vesileleri ve üslûpları kapsamamasına gelince: Bu tahsis şu iki hususta görülmektedir:

Birincisi: Teşride onu tahsis eden diğer nassların gelmesi. Nitekim Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* hurma ağaçlarının aşılması konusunda şöyle demektedir:

أَنْتُمْ أَذَرَي بِأُمُورِ دُنْيَاكُمْ

“Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz.” [Muslim] Yine Bedir Savaşı’nda ordunun konaklayacağı yer hakkında *“Bu Allah’tan gelen bir vahiy midir yoksa hile cinsinden bir savaş taktiği midir?”* diye Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’e sorulduğunda Allah’ın Rasulü şöyle demiştir:

هُوَ الرَّأْيُ وَالْحَرْبُ وَالْمَكِيدَةُ

“Hayır! Bu harp ve hile türünden bir görüştür.” [Hakim] İşte bu nasslar vahyi, dünya işlerinin ve savaş taktiği cinsinden olan konuların dışındaki şeylere tahsis etmiştir.

İkincisi: Vahyin; teşri, akaid ve hükümlere ait konularla tahsis edildiği açıkça görülmektedir. Şüphesiz ki O, bir elçidir. Bu durumda da tahsis eden şey söz konusu olmakta ve umum/genellik siygası ise genel olarak kalmaktadır. Ancak tahsis bütün konuları değil yalnızca geldiği konuları ilgilendirir. Evet, *“Sebebin hususi olmasına değil lafzın umumi olmasına itibar edilir”* kaidesi doğrudur. Ancak sebepten kasıt Kur’an’ın nüzûl sebebinin teşkil eden olaydır. Dolayısıyla konu, yalnızca ona has olmayıp bütün olayları kapsar. Ancak bu bütün konular için değil sadece kelamın konusu için geçerlidir. Vahiy bahsinin konusu ise uyarmaktır. Yani teşri ve hükümlerdir. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ

“De ki: Ben sizi ancak vahiy ile uyarıyorum.” [Enbiya Suresi 45]

إِنْ يَوْحَىٰ إِلَيَّ إِلَّا أَنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ

“Bana sadece vahy olunuyor. Doğrusu ben ancak apaçık uyarıcıyım.” [Sad Suresi 70] Bu ayetler, vahiyden kastın, Rasul’ün gönderildiği inançlar, hükümler, tebliğ etmekle ve uyarmakla emrolunduğu her şey olduğunu açıklamaktadır. Bu nedenle vahiy, yürümek, konuşmak yemek vb. insan tabiatından sayılan fiilleri ve üslûpları kapsamayıp üslûplara, vesilelere ve akaid ile hükümler kapsamına girmeyen benzeri hususlara değil akaid ve şer’î hükümlerle alakalı konulara tahsis edilir. Buna göre Rasu-

lullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in getirdiklerinden tebliğ etmekle emrolunduğu; kulların fiilleri ve fikirlerle alakalı şeylerin tamamı Allah'tan gelen vahiydir.

Vahiy, Rasul'ün fiillerini, sözlerini ve sükûtunu kapsar. Çünkü bizler ona tâbi olmakla emrolunduk. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمُ عَنْهُ فَانْتَهُوا

“Rasul size neyi getirdiyse onu alın, neyi yasakladıysa onu da bırakın.” [Haşr Suresi 7]

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ

“Allah'ın Rasulü'nde sizin için en güzel örnek vardır.” [Ahzab Suresi 21]
Dolayısıyla Rasul'ün sözleri, fiilleri ve sükûtu birer şer'î delildir ve bunların tamamı Allah'tan gelen bir vahiydir.

Efendimiz Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* Allah'tan kendisine gelen vahyi alıyor ve onu tebliğ ediyordu. İşleri vahye göre çözüyor, kesinlikle vahyin dışına çıkmıyordu. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ

“Ancak bana vahyolunana tâbi olurum.” [Ahkaf Suresi 9] Yine A'raf Suresi'nde şöyle buyurmaktadır:

قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي

“De ki: Ben ancak Rabbim tarafından bana vahyolunana uyarım”
[A'raf Suresi 203] Yani Rabbimin bana vahyettiğinden başkasına asla uymam demektir. Böylece Rasul'ün uyduğu şeyler vahiyle sınırlandırılmaktadır. Bunların tamamı genel olarak açık ve net şeylerdir. Yalnızca Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in tebliğ etmekle emrolunduğu şeyler vahyidir. İnsanlara hükümleri açıklamada, teşride ve diğer konularda Rasul'ün hayatı bu minval üzeredir. Zihar, lian ve bunların dışında birçok konuda hükmü belirtmek için Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* vahyin gelmesini bekliyordu. Allah'tan vahiy gelmedikçe bir mesele hakkındaki hükmü söylemiyor, teşri ile alakalı bir fiili yapmıyor veya sükût etmiyordu. Bazı zamanlarda Sahabe, kullara ait fiillerden bir fiille ilgili hükmün, bir şey hakkında görüş belirtmekle mi, üslûpla mı yoksa vesile ile mi alakalı olduğunda karışıklığa düşüyorlar ve *“Bu vahiy midir yoksa şûra kapsamına giren işlerden midir ya Rasulallah?”* diye soruyorlardı. Onlara bunun vahiy olduğunu söylediğinde susuyorlardı. Çünkü yaptığı şeyin kendisine ait bir davranış olmadığını biliyorlardı. Onlara, bunun şûra ve görüş belirtme cinsinden olduğunu söylediğinde Rasul ile tartışıyorlardı. Çoğu kere de

Bedir Savaşı'nda, Uhud'da ve Hendek Savaşı'nda olduğu gibi Rasul, Sahabe'nin görüşüne uyuyordu. Allah'tan aldığı tebliğle alakalı olmayan konular hakkında ise hurma ağaçlarının aşılınması hadisinde geçtiği gibi şöyle diyordu:

أَنْتُمْ أَدْرَى بِأُمُورِ دُنْيَاكُمْ

“Siz dünya işlerinizi daha iyi biliyorsunuz.” [Muslim] Eğer Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* teşri ile alakalı konularda vahyin dışında konuşsaydı bir konuda hüküm vermek için vahyin gelmesini beklemezdi. Sahabe de O'na *“Vahiy midir yoksa görüş müdür?”* diye sormazdı. Kendiliğinden cevap vermiş olsaydı böyle bir soru sormaya gerek duymaksızın Sahabe Rasul ile tartışırdı. Buna göre Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den, Allah'tan gelen vahyin dışında ne bir söz, ne bir fiil ne de sükût sadır olmuştur. Çünkü davranışları kendine ait görüşün sonucu değildi. Bundan dolayı Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* kesinlikle içtihat yapmamıştır. İctihat yapması aklen de şer'an da doğru değildir. Bunun şer'an mümkün olmaması Allah'tan aldığı tebliğle ilgili meselelerin tamamının vahiy ile sınırlı olduğuna delalet eden şu apaçık ayetlerden dolayıdır:

قُلْ إِنَّمَا أُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ

“De ki: Ben ancak sizi vahiy ile uyarıyorum.” [Enbiya Suresi 45]

إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ

“Ancak bana vahyolunana tâbi olurum.” [Ahkaf Suresi 9]

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ

“Hevasından konuşmaz.” [Necm Suresi 3]

Bunun yani içtihat etmesinin aklen mümkün olmamasına gelince: Çünkü Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, Allah'ın hükmünü açıklamaya şiddetle ihtiyaç duymasına rağmen çoğu zaman bir hükmü açıklamak için vahyin gelmesini beklemiştir. Eğer içtihat etmesi caiz olsaydı vahyi beklemeden hemen içtihat eder ve cevap verirdi. Hâlbuki O, vahiy gelinceye kadar hükmü geciktiriyordu. Bu da O'nun içtihat yapmadığına ve içtihat yapmasının da caiz olmadığına delalet etmektedir. Eğer içtihat yapması caiz olsaydı cevabını vermek zorunda olduğu bir hükmü bekletmezdi. Ayrıca Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e uymak vaciptir. Eğer içtihat etmesi mümkün olsaydı hata etmesi de mümkün olurdu. Dolayısıyla hata ettiğinde de O'na uymak gerekir. Bu ise batıldır. Çünkü Allah hata olan bir şeye uymayı emretmez. Üstelik Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* tebliğde

hatadan masumdur. Bu nedenle Rasul'ün tebliğde hata ettiğini söylemek kesinlikle caiz değildir. Çünkü Rasul'ün hata yapmasının caiz olması, risaleti ve nübüvveti ortadan kaldırır. Risaleti ve nübüvveti kabullenmek Rasul'ün hata yapmasının caiz olmamasını gerektirir. Tebliğde hatadan yoksun olması ise kesinlikle gereklidir. Bu nedenle Rasul'ün Allahu Teâlâ'dan aldıklarını tebliğ etmede hata yapması kesinlikle mümkün değildir. Buna göre Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in içtihat yapması da caiz değildir. Sözlü, fiili ve takrir yoluyla ulaştırdığı hükümlerin tamamı yalnızca Allahu Teâlâ'dan vahiydir.

Şöyle denilmez: *“Rasul içtihat yapıp içtihadında hata ettiğinde Allah O'nu hatada durdurmaz ve O'na en kısa sürede doğru olanı açıklar. Çünkü Rasul içtihadında hata ettiği zaman doğrusu açıklanıncaya kadar Müslümanların O'na uymaları farz olur. Bu açıklama ise ilk hükmün dışında yeni bir hüküm olup hatalı olan birinci hükmü terkedip ikinci hükme uymalarını emreder.”* Bu batıldır ve Allah *“İnsanlara ilk önce hatalı olan bir şeye uymalarını emredip sonra da onu terk edip doğru olana uymalarını emretti.”* anlamına gelir ki Allah hakkında böyle bir şeyin söylenmesi caiz değildir. Aynı şekilde Rasul hakkında da; bir hükmü tebliğ edip ardından da Sahabe'ye bu hüküm hatalıdır, çünkü benim içtihadımdır, doğru olan ise Allah'tan gelen şu hükümdür, diyerek hatalı hükmü terk etmelerini ve doğru hükmü almalarını onlara tebliğ etmesi gibi bir şey söylemek caiz değildir.

Şöyle denilmez: *“Bu, şer’î bir hususa dair akli bir delildir ki bu caiz değildir. Çünkü şer’î hususun delilinin şer’î olması gerekir.”* Böyle denilmez çünkü yalnızca şer’î hükümle alakalı bir hususun delilinin şer’î delil olması gerekir. Akide ile ilgili konularda ise delil, akli de olur şer’î de olur. Rasul'ün müçtehit olması veya olmaması konusu şer’î hükümler kapsamına giren konulardan değil, akide kapsamına giren konulardandır. Dolayısıyla delili şer’î de olur, akli de. Böylece Rasul'ün müçtehit olmaması hem akli hem de şer’î delille sabittir. Çünkü Rasul'ün müçtehit olması konusu akide ile ilgili konulardandır.

Şöyle de denilmez: *“Rasul birçok meselede fiilen içtihat etti, ancak Allahu Teâlâ Rasul'ün hatalı içtihadını indirdiği ayetle doğrultarak hükmünü açıkladı ve böylece yanlış düzeltti.”* Böyle denilmez çünkü Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in Allah'ın hükümlerinden herhangi bir hükmü tebliğde içtihat ettiği kesinlikle görülmemiştir. Tam tersine Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in vahiy ile tebliğ ettiği hem Kur'an'ın hem de sahih Sünnet'in nassı ile sabittir. Hem teşri ile ilgili hem akaidle ilgili meseleleri hem de

bunlara benzer konuları vahiy gelmedikçe tebliğ etmediği sabittir. Herhangi bir konuda vahiy inmediği zaman vahiy ininceye kadar beklerdi.

Rasul'ün bilfiil içtihat yaptığını söyleyenlerin getirdikleri ayetlere gelince onlar, Rasul'ün bu ayetlerle ilgili olarak içtihat yaptığı vehmine kapıldılar. Zira bu ayetlerin içerisinde içtihadın meydana geldiğine dair tek bir ayet dahi bulunmamaktadır. Allahu Teâlâ'nın şu kavilleri gibi:

مَا كَانَ لَنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخَنَ فِي الْأَرْضِ

“Yeryüzünde savaşırken düşmanı yere sermeden esir almak hiçbir nebiye yakışmaz.” [Enfal Suresi 67]

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ

“Allah seni affetsin onlara niye izin verdin.” [Tevbe Suresi 43]

وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ

“Onlardan ölen kimsenin namazını sakın kılma, mezarı başında da oturma.” [Tevbe Suresi 84]

عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى

“Yanına kör bir kimse geldi diye yüzünü asıp çevirdi.” [Abese Suresi 1-2]

Bu türden ayetler ve hadisler bir hükümde ve hükmün insanlara tebliğinde içtihat kabilinden şeyler değildir. Bu ayetler ancak, Rasul'ün yapması daha uygun ve öncelikli bir konuda Rasul'e itab/azar/uyarı türünden gelen ayetlerdir. Zira Rasul'ün insanlara belirli bir hükmü tebliğ ettiği, ardından da hükümdeki ve içtihadındaki hatasını gösteren bir ayetin indiği, sonra da Rasul'den hatasını düzelteren doğru hükmü tebliğ etmesinin istendiği gibi bir durum söz konusu değildir. Sadece buradaki meselelerin aslı şudur: Daha önce vahy ile kendisine inen ve insanlara tebliğ ettiği Allah'ın hükümlerinden bir hükmü tatbik etmek amacıyla bir iş yapan Rasul'ün, bu hükme göre yapması evla olana muhalif olan bir şeyi yapması ve bu muhalefetinden dolayı itab edilmesinden ibarettir. Yoksa bu itab, yeni bir hükmün teşri edilmesi değildir. Hüküm zaten önceden teşri edilmiş, Rasul onunla emrolunmuştu. Buna göre de Rasul onu tebliğ ediyordu. Haklarında bu ayetlerin geldiği olaylarda Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, Allah'ın emrettiğine göre amel etmiştir. Ancak evla olanın hilaflına bir amel işlemesinden dolayı itaba maruz kalmıştır. Dolayısıyla bu ayetler, Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in evla olanın tersine davranması ile ilgili olarak gelen itab ayetleridir. Yoksa ayetler ne daha önceden olmayan hükümleri teşri ediyor ne herhangi bir içtihadı tashih edi-

yor/düzeltiyor ne de Rasul'ün yaptığı hatalı bir içtihadın hükmüne muhalif olan bir başka hükmü teşri kılıyordu. Rasullerin ve nebilerin aklen de şer'an da evla olana aykırı bir fiili yapmaları caizdir. Çünkü evla olana aykırılık, mübah olan bir hüküm demektir. Ancak bazı amelleri bazısından daha evladır veya mendup hükmünü taşıyan bir olay olup bazı davranışları diğerinden daha evladır. Kişinin şehirde oturması da köyde oturması da mübahtır. Ancak şehirde oturmak yönetim ile ilgili işlere önem vermek ve yöneticileri muhasebe açısından köyde oturmaktan daha iyidir. Sadakayı açık vermek de gizli olarak vermek de menduptur. Ancak gizli olarak vermek açıktan vermekten daha iyidir. Açıkça sadaka verilirse evla olana ters davranılmış olur. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in de evla olana aykırı bir davranışı yapması caizdir. Hatta Rasul'ün masiyetler kapsamına girmeyen fiillerin hepsini yapması bile caizdir. Rasul evla olana aykırı bir fiili yapmış Allahu Teâlâ'da O'nu itab etmiştir. Ayetleri inceleyen kimse, ayetlerin mantukunun, mefhumlarının ve delaletlerinin ancak bunu gösterdiğini görür. Şimdi bu konudaki ayetleri sırasıyla inceleyelim:

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ

“Yeryüzünde savaşırken düşmanı yere sermeden esir almak hiçbir nebiye yakışmaz.” [Enfal Suresi 67] Bu ayet, önce **“yere serme/güçsüz bırakma”** şartıyla esir almaya delalet etmektedir. Bunu şu ayet de desteklemektedir:

حَتَّى إِذَا أَتَخْتَمُواهُمْ فَتُدُّوا الْوَتَاقَ

“Onlara üstün geldiğinizde onları esir alın.” [Muhammed 4] Bu nedenle esir alma hükmü yukarıda geçen:

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى

“Esir almak hiçbir nebiye yakışmaz.” [Enfal Suresi 67] ayeti ile inmiş bir hüküm değildir. Zira esir alma hükmü Kıtıl Suresi diye de isimlendirilen bundan önce inen Muhammed Suresi ile inmiş bir hükümdür. Kıtıl Suresi ise Enfal Suresi'nden önce inmiştir. Esir alma hükmü Muhammed Suresi'nin şu ayeti ile hükme bağlanmıştır:

فَإِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَتَخْتَمُواهُمْ فَتُدُّوا الْوَتَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا

“Öyleyse küfredenlerle karşılaştığınızda onları yere serip sindirisiye kadar hemen boyunlarını vurun. Sonra onları esir alın. Savaş sona erince de onları ya karşılıksız ya da fidye karşılığında serbest

bırakın.” [Muhammed Suresi 4] Dolayısıyla esir hükmü مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ “**nebiye yakışmaz.”** [Enfal Suresi 67] ayeti inmeden önce inen ve bilinen bir hükümdür. Dolayısıyla bu ayette esirlerle ilgili bir teşri/hüküm koyma olmadığı gibi lafzında esirlere ilişkin herhangi bir teşri de yoktur. Ayet, ancak düşmanlarının kolunu kanadını kırmadıkça esir alması Rasul’e yakışmaz şeklinde Rasul’e yönelik bir hitaptır. Ayette geçen [يُخَنِّ] kelimesi öldürmek ve şiddetlice korkutmak anlamına gelmektedir. Sahabe’nin Bedir günü büyük bir grubu öldürdüğü ve savaşı kazandıkları şüphesizdir. Ancak yeryüzündeki/savaş meydanındaki bütün insanları öldürmek ishan (öldürmek ve şiddetlice korkutmak) şartından değildir. Ayrıca Sahabe birçoklarını öldürdükten sonra bir cemaati esir aldılar. Bu ise hem Muhammed Suresi’nde geçen ayete göre hem de Enfal Suresi 67. ayete göre caizdir. Bu da öldürdükten ve şiddetli bir şekilde korkuttuktan sonra esir almanın caiz olduğuna açıkça delalet eder. Dolayısıyla Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in, esir aldığı zaman esir alma hükmünde içtihat etmesi ve ayetin Rasul’ün içtihadını düzeltilmesi söz konusu değildir. Yine Bedir’de Rasul’ün esir alarak teşride bulunması ve ardından da ayet gelerek O’nun hatasını açıklaması da söz konusu değildir. Böylece Bedir’de Rasul’ün esir alması inmiş olan bir hükme muhalefet sayılmaz. Bu ancak Muhammed Suresi’nde geçen [حَتَّىٰ إِذَا أَتَّخِذْتُمُوهُمْ] “**Sonra onları esir alın.”** [Muhammed Suresi 4] hitabının esirlerle ilgili hükmünü Rasul’ün bu olaya uyguladığına delalet eder. Bu olay ise Bedir Savaşı’dır. Şiddetli korkunun daha da bariz olması için bu savaşta öldürmenin daha fazla olması evladır. Bu nedenle gelen ayet-i kerime, daha önce inmiş olan hükmü, evla olanın tersine uygulaması nedeniyle Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’i itab etmektedir. Yani ayet bir hükmün teşri edilmesini değil daha önce inen bir hükmü tatbik etmek üzere yaptığı fiili kınamayı ifade etmektedir. Yanlış bir içtihadı da tashih etmemektedir. Ayeti tamamlayan Allah’ın şu sözüne gelince:

ثُرَيْدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Geçici dünya malını istiyorsunuz. Oysa Allah, ahireti kazanmanızı ister. Allah güçlüdür, Hakim’dır.” [Enfal Suresi 67] Bu ifade de ayetteki kınamayı tamamlayan bir parçadır. Yani siz savaşta onları iyice sindirmeden önce fidye almak maksadı ile esirler aldınız. Onları esir almanın tabii sonucu olan fidye almak için dünya hayatını istediniz. Oysa Allah, onları esir almayı değil savaş meydanında onları öldürerek dininin aziz olmasını ister. Konu, esir almaktır. Dünya hayatını istemek ise esir almayı gerektiriyor. Yoksa burada fidye alınmasına karşı bir itab yoktur. Buradaki kı-

nama ancak, onları iyice yere sermeden önce esir alma hususunda yapılan bir itabtır. Dolayısıyla yukarıdaki ifade ayetin başlangıcını tamamlayıcı nitelikte bir ifadedir. Ayetin tamamında Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

مَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُنْجَنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَصَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ
وَاللَّهُ غَزِيرٌ حَكِيمٌ

“Yeryüzünde savaşırken düşmanı yere sermeden esir almak hiçbir nebiye yakışmaz. Geçici dünya malını istiyorsunuz. Oysa Allah ahireti kazanmanızı ister. Allah güçlüdür Hakim’dir.” [Enfal Suresi 67] Allahu Teâlâ’nın şu kavline gelince:

لَوْلَا كِتَابٌ مِنْ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسْكُكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Daha önceden Allah’tan verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldıklarınızdan ötürü size büyük bir azap erişirdi.” [Enfal Suresi 68] Bu ayet, bazıların sandığı gibi fidye aldıkları için Allah’tan onlara bir azap vaadi değildir. Ayet, savaş esnasında müşrikleri iyice yere serme hususuna daha fazla önem vermeden önce esir almakla, savaşın Müslümanların kâfirler tarafından öldürülmeleri ve savaş kaybetmeleri ile sonuçlanabileceğini bildirmektedir. Bu ise *“Allah’ın azabı”* değildir, fakat Müslümanlar için büyük bir azap sayılır. Yani *“Allah, sizin zafer kazanacağınızı bildirmemiş olsaydı kâfirleri iyice yere sermeden önce esir almanızdan dolayı düşmanlarınız tarafından size ölüm ve parçalanma isabet ederdi”* demektir. Allahu Teâlâ Kur’an’da *“azap”* kelimesini savaşta öldürme anlamında da kullanmıştır. Nitekim bir ayette Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ

“Onlarla savaşın ki Allah sizin elinizle onları azaplandırınsın.” [Tevbe Suresi 14] Bu nedenle ayette geçen *“azap”* kelimesi *“Allah’ın azabı”* anlamına gelmemektedir. Çünkü hitap hem Rasul’e hem de müminlere yönelik genel bir hitaptır. Rasul’ün içtihat yaptığını söyleyenlerin ifadesine göre ayet hatalı bir içtihadı tashih etmektedir. Öyleyse Rasul’ün hatası affolunmuştur ve Allah’tan gelen bir azabı hakettir. Ayet evla olana aykırı olanın terkinden dolayı bir kınama olarak değerlendirildiğinde de Allah katından gelebilecek bir azabı hakettirmez. Kesinlikle Allah’ın azabını gerektirmez. Ayetin gerçek anlamı, bu davranışınızla size, sizin düşmanlarınız tarafından öldürülmeniz ve küçük düşürülmeniz isabet eder, demektir. Bu ayetin nüzûl sebebi ve kıssaları ile ilgili olarak rivayet edilen hadisler ise ahad haberlerden olup akide konusunda delil olmaz. Rasul’ün

içtihat yapmasının caizliği veya caiz olmaması ise akide ile ilgili bir konudur. Üstelik daha önce Muhammed Suresi'nde inen esir hükmü ile ilgili açık nassla, kati delille çelişmektedir. Hadisler ise görüş belirtenlerin görüşlerine delalet ederler. Üstelik esir hükmü Rasul'ün Aşhabı ile istişare yapmayıp hakkında vahyin gelmesini beklediği bir hükümdür. Yani esir hükmü, Rasul'ün vahiy ile değil de şûra yoluyla teşri ettiği bazı hükümlerden de değildir ki şûra sonucunda alınan bir kararı, vahiy inerek tashih etmiş olsun. Bu nedenle her iki ayet hakkında geçen bütün hadisler dirayet açısından reddolunur ve delil olarak itibar edilme özellikleri düşer. Allahu Teâlâ'nın şu kavline gelince:

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ

“Allah seni affetsin; doğrular sana belli olup, yalancıları bilmeden önce, niçin onlara izin verdin?” [Tevbe Suresi 43] Bu ayet, içtihadla delalet etmez. Çünkü Rasul'ün dilediği kimseye izin vermesinin caiz olması ile ilgili hüküm bu ayet inmeden önce gelmiştir. Bu hak ise Nur Suresi'nin şu ayetinde geçmektedir:

فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأَذْنُ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ

“(Ey Muhammed) bazı işleri için senden izin isterlerse içlerinden dilediğine izin ver.” [Nur Suresi 62] Bu sure ise Hendek Savaşı'nda Haşr Suresi'nden sonra inmiştir.

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ

“Allah seni affetsin.” [Tevbe Suresi 43] ayeti ise Tevbe Suresi'ndedir. Tevbe Suresi ise hicretin dokuzuncu yılında Tebük Savaşı ile ilgili olarak inen bir suredir. Rasul'ün izin verebilmesi hakkındaki hüküm bilinen bir hükümdür. Nur Suresi'ndeki ayet ise Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in onlara izin verebileceğine açıkça delalet etmektedir.

Ancak Tebük Gazvesiyle ilgili olarak inen Tevbe Suresi'ndeki ayet, güçlü bir ordunun donatılmasının, Rasul'ün, münafıkların arkada kalmalarına izin vermesinden daha evla olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla Allah, özellikle bu olayda Rasul'ün onlara izin vermesinden dolayı, bu fiili kınamıştır. Yani evla olan aykırı bir fiili yapmasından dolayı O'nu kınamıştır. Yoksa ayet herhangi bir içtihadı tashih etmemektedir. Rasul'ün içtihat yoluyla ortaya koyduğu hükme muhalif bir hükmü de teşri etmemektedir. Ayet yalnızca evla olana aykırı bir fiili kınamaktadır.

Allahu Teâlâ'nın şu kavline gelince:

وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ

“Onlardan ölen kimsenin namazını sakın kılma. Mezarı başında da durma. Çünkü onlar Allah’ı ve Rasulü’nü inkâr ettiler, fasık olarak öldüler.” [Tevbe Suresi 84] Bu ayet şu ayetten sonra gelmiştir:

فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ
عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْفُجُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ

“Allah seni geri döndürüp, onlardan bir toplulukla karşılaştırdığı zaman, senden savaşa çıkmak için izin isterlerse de ki: Benimle asla çıkamayacaksınız. Benim yanımda hiçbir düşmanla savaşmayacaksınız. Çünkü baştan oturup kalmaya razı oldunuz. Artık geri kalanlarla beraber oturun. Onlardan birisinin (cenaze) namazını sakın kılma.” [Tevbe Suresi 83-84] Nitekim Allahu Teâlâ’nın:

فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ

“Allah seni geri döndürüp onlardan bir toplulukla karşılaştırdığı zaman.” [Tevbe Suresi 83] ayeti, onların küçümsenmeleri ve ihanetleri sebebiyle cihad şerefine ve Rasul ile beraber savaşa çıkma şerefine nail olmaları için, Rasul’ün gazvelerinde onlarla arkadaşlık yapmaması gerektiğini açıklamaktadır. Hemen akabinde gelen ayette ise:

وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ

“Onlardan birisinin (cenaze) namazını kılma.” [Tevbe Suresi 84] onların küçük düşürülmeleri hakkında başka bir şeyi açıklamaktadır. Bu da münafıkların yok edilmeleri için yapılan hamle esnasında idi. Bu ayet, önceki ve sonraki ayet, münafıklarla ilgili hükümleri, onlara karşı takınılması gereken tavrın niteliğini, onların küçümsenmelerini ve müminler rütbesinden indirilmelerini açıklamaktadır. Ayette Rasul’ün herhangi bir hüküm hakkında içtihat yaptığına delalet eden bir şey olmadığı gibi ayet bunun tam tersine delalet ederek gelmiştir. Bilakis ayet münafıklar hakkında başlı başına bir teşriyi bildirmektedir. Ayet, aynı surede geçen münafıklarla ilgili diğer ayetlerle uyumlu hâldedir. Dolayısıyla ayette ne saraha ten ne delaleten ne mantuken ne de mefhumen bir içtihadın tashihine ve hataya dair en ufak bir şüphe olduğuna dair bir işaret vardır. Bu ayetin nüzûlü hakkında geçen haberler ise ahad haberler olup akidede delil olarak kullanılamazlar. Rasul’ün tebliğini ancak vahiy ile yaptığını, vahyin dışında hiçbir şeyi tebliğ etmediğini ifade eden kati nasslarla da çelişmezler. Üstelik bu hadisler, münafıklar üzerine namaz kılmaması için Ömer’in, Rasulullah’ı engellemeye çalıştığını rivayet ediyor. Bu rivayete göre iki durum söz konusudur: Ya Ömer, kendisi ile hüküm konulan bir fiili yerine getirmekten Rasul’ü men etmek istiyordur. Ya da konulmuş

olan bir şer'î hükme göre ibadet görevini yerine getirmek isteyen Rasul'ü engellemek istiyordur. Böyle bir şey ise Rasul hakkında kesinlikle caiz değildir. Bu hadisle amel Rasul'ün rasullüğü ile çelişir dolayısıyla hadis dirayeten reddolunur. Yine hadis, Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in gömleğini Abdullah Bin Übeyy'e verdiğine ve münafıkların lideri olduğu hâlde onun cenaze namazını kılmak istediğine delalet etmektedir. Oysa Allahu Teâlâ Beni Mustalık Gazvesi'nden sonra onun hâlini açığa çıkarmış ve oğlu, Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'e gelerek; eğer Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* onun öldürülmesine karar vermişse, bu görevi kendisine vermesini istemişti. Allahu Teâlâ Beni Mustalık Gazvesi'nden sonra münafıklarla ilgili sureyi indirerek onlar hakkında Rasul'e şöyle diyordu:

هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرُوهُمْ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ

“Düşman onlardır, onlardan sakın. Allah canlarını alsın. Nasıl olup da döndürülüyorlar.” [Munafıkun Suresi 4]

وَاللَّهُ بِشَهَادَةِ الْمُنافِقِينَ لَكَاذِبُونَ

“Allah, münafıkların şüphesiz yalancılar olduklarına şahadet eder.” [Munafıkun Suresi 3] Allah böyle buyurmasına rağmen Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in gömleğini münafıkların reisine vermesi ve onun cenaze namazını kılmaya kalkışmasını Ömer'in engellemesi açıkça yukarıdaki ayetlerle çelişir. Tevbe Suresi'ndeki ayet Münafıkun Suresi'nden seneler sonra hicretin dokuzuncu yılında inmiş bir suredir. Ömer hadisi, gömlek hadisi ve bunlardan başka konu ile ilgili diğer hadisler hem Beni Mustalık Gazvesi'nden sonra münafıklara yapılan muamelenin vakıası hem de daha önce münafıklar hakkında inen ayetlerle de çelişmektedir. Bu nedenle dirayeten de bu rivayetler reddedilir.

Allahu Teâlâ'nın şu kavline gelince:

عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَكَّى

“Yüzünü asıp çevirdi, kendisine âmâ geldi diye. Ne bilirsin belki de o temizlenecektir.” [Abese Suresi 1-3] Ayet içtihat yapıldığına delalet etmemektedir. Rasul, daveti bütün insanlara tebliğ etmekle ve İslâm'ı öğretmekle görevlidir. Her iki emir de Rasul'ün her zaman yapması gereken bir emirdir. Abdullah Bin Ümmü Mektum Müslüman oldu ve İslâm'ı öğrendi. Abdullah Bin Ümmü Mektum, Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in yanına geldiğinde O'nun yanında Kureys'in ileri gelenlerinden Utbe, Şeybe, Rabia'nın çocukları, Ebu Cehil Bin Hişam, Abbas Bin Abdulmuttalib,

Ümeyye Bin Halef ve Velid Bin Muğire vardı. Allah'ın Rasulü onların Müslüman olmaları ile onların dışındaki insanların da Müslüman olabilecekleri ümidi ile onları İslâm'a çağırdığı bir anda Abdullah Bin Ümmü Mektum Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e gelerek: *"Ey Allah'ın Rasulü! Allah'ın sana bildirdiklerini bana oku ve bana öğret!"* isteğinde bulunmuş ve Rasul'ün o anda kavminin ileri gelenleri ile meşgul olduğunu bilmediği için de isteğini birkaç defa tekrarlamıştı. Bu nedenle de Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* onun bu davranışını hoş karşılamayıp sözünü keserek yüzünü ondan çevirmesi üzerine bu ayet inmiştir. Rasul hem tebliğ ile hem de İslâm'ı öğretmekle emrolunmuştur. Rasul o esnada İslâm'ı tebliğ etmekle meşgul olduğu için öğretim isteğinden yüz çevirdi. Evla olan ise Ümmü Mektum'a sorduğunu bildirmesiydi. Ancak o, böyle yapmaması nedeniyle Allah tarafından itab olundu. Yani Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* evla olanı terk ettiğinden dolayı uyarıldı. Yoksa ayet Rasul'ün bir konudaki içtihadı hükmünü tashih için gelmiş değildir. Ayet ancak, Allah'ın bir hükmünü uygulama esnasında, Rasul'ün evla olanı terk ettiği için Allah Teâlâ tarafından itab edildiğini göstermektedir.

Buna göre yukarıda geçen ayetlerin hiçbiri Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in içtihat yaptığına delalet etmemektedir. Zira Rasul, Allah Teâlâ'dan tebliğ ettiklerinde kesinlikle içtihat etmemiştir ve Rasul'ün içtihat yapması, hem şer'an hem de aklen caiz değildir. Dolayısıyla Rasul müçtehit değildir. Müçtehit olması caiz de değildir. Ancak O'na Allah Teâlâ'dan vahyolunur. Bu vahiy ise Kur'an-ı Kerim gibi hem lafız ile hem de manasıyla ya da manasıyla vahiy olup Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* bu vahyi ya kendi sözleriyle, ya hükme işaret eden sükûtu ile ya da fiili ile ifade eder ve bunların hepsi Sünnet'ten sayılır.

KUR'AN-I KERİM

Kur'an-ı Kerim Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e yirmi üç yılda parça parça indi. Kur'an-ı Kerim çeşitli konularda bazen peşpeşe, bazen de aralıklı olarak iniyordu. Kur'an-ı Kerim, Allahu Teâlâ'nın Kur'an'da da zikrettiği hikmete göre bir defada değil peyder pey inmiştir:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا

“O küfredenler dediler ki: Kur'an O'na bir kerede topluca indirilmeli değil miydi? Hâlbuki biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böylece azar azar indirir ve ağır ağır okuruz.” [Furkan Suresi 32] Yani kalbine iyice yerleşmesi ve böylece de onu kavrayabilmen ve ezberlemen için onu parça parça indirdik demektir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا

“Bir de Kur'an'ı insanlara ağır ağır okuman için bölüm bölüm ve gerektikçe indirdik.” [İsra Suresi 106] Yani olayların akışına göre gerektikçe, yavaş yavaş indirdik. Hem Rasul'ün kalbine iyice yerleşmesi hem insanlara Kur'an-ı yavaş yavaş okuması ve hem de olaylara göre, soru soranların sorularına cevap verilmesi için yirmi üç senede bölüm bölüm indirdik, demektir.

Kur'an-ı Kerim Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e iniyor ve o da Kur'an'ın (hafızalarda) göğüslerde ezberlenmesini, deri, kâğıt, yapraklar ve kemikler üzerine yazılmasını emrediyordu. Yani kürek kemiklerine, hurma dallarına ince ve geniş taş parçaları üzerine yazılmasını emrediyordu. Ayetler indiğinde suredeki yerlerine konulmasını emrediyor ve bu ayeti şu suredeki şu ayetten sonraya koyun, yazın diyerek ayetlerin yerlerini tek tek belirtiyordu. Sahabe de ayetleri surelerdeki yerlerine koyuyorlardı. Osman'dan şöyle dediği rivayet edildi:

كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَنْزِلُ عَلَيْهِ الْآيَاتِ فَيَقُولُ ضَعُوهَا فِي السُّورَةِ الَّتِي يُذَكِّرُ فِيهَا كَذَا

“Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e ayetler iniyordu ve bu ayetleri, içerisinde şu ayetlerin bulunduğu şu sureye koyun diyordu.” [Tirmizi ve Ebu

Davud] Kur'an'ın indirilmesi tamamlandıktan sonra Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* Rabbine kavuşuncaya kadar bu durum aynı minval üzere devam etti. Bu nedenle şu anda mushaftaki bütün surelerde bulunan ayetlerin tertibi, Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den, O'nun Cibril'den, Cibril'in de Allah'tan aldığı şekilde tevkifidir. İslâm ümmeti, Kur'an'ı, Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den bu tertibe göre nakletmiştir ve bu hususta kesinlikle

ihtilaf yoktur. Şu anda gördüğümüz şekle göre surelerdeki ayetlerin tertibi, bizzat Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in emrettiği ve emrine göre de deri, yaprak, kürek kemikleri ve ağaç dalları üzerine yazılan ve göğüslerde muhafaza edilen tertibin bizzat aynısıdır. Bu nedenle surelerdeki ayetlerin tertibi katidir. Rasulullah'tan, Cebrail'den ve Allah'tan geldiği üzere tevkifidir. Fakat surelerin tertibi, Sahabe *RadiyAllahu Anhum*'un içtihadına göre düzenlenmiştir. Ahmed Bin Hanbel ve diğer sünen sahiplerinin tahric ettiği, İbni Hibban ve Hakim'in de İbni Abbas'ın hadisinden tashih ettiklerine göre şöyle demişlerdir:

قُلْتُ لِعُثْمَانَ مَا حَمَلَكُمْ عَلَى أَنْ عَمَدْتُمْ إِلَى الْأَنْفَالِ وَهِيَ مِنَ الْمَثَانِي وَإِلَى بَرَاءَةَ وَهِيَ مِنَ الْمُثِينِ فَقَرَنْتُمْ بِهِمَا وَلَمْ تَكْتُبُوا بَيْنَهُمَا سَطْرَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَوَضَعْتُمُوهُمَا فِي السَّبْعِ الطَّوَالِ فَقَالَ عُثْمَانُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَثِيرًا مَا تَنَزَّلُ عَلَيْهِ السُّورُ ذَاتَ الْعَدَدِ فَإِذَا نَزَلَ عَلَيْهِ الشَّيْءُ - يَعْنِي مِنْهَا - دَعَا بَعْضُ مَنْ كَانَ يَكْتُبُ فَيَقُولُ ضَعُوا هَؤُلَاءِ الْآيَاتِ فِي السُّورَةِ الَّتِي يُذَكِّرُ فِيهَا كَذَا وَكَانَتْ الْأَنْفَالُ مِنْ أَوَائِلِ مَا نَزَلَ بِالْمَدِينَةِ وَبَرَاءَةُ مِنْ آخِرِ الْقُرْآنِ وَكَانَ قِصَّتُهَا شَبِيهَةً بِهَا فَطَنَنْتُ أَنَّهَا مِنْهَا فَفَضِلُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَبَيِّنْ لَنَا أَنَّهَا مِنْهَا

“Osman’a: Berae (Tevbe) Suresi ile Enfal Suresi’ni bir araya getirip aralarına besmele yazmadan onları yedi uzun surenin arasına koymanızın sebebi nedir? diye sordum. Osman dedi ki: Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem’e birkaç sure birden iniyordu. O surelere ait birşey indiği zaman vahy kâtiplerinden bazılarını çağırıyor ve onlara, şu ayetleri içinde şunların zikredildiği şu sureye koyunuz diyordu. Enfal Suresi Medine’de inen ilk surelerdendir. Berae Suresi ise Kur’an’ın en son inen surelerindendir. Bu sure içeriği bakımından Enfal Suresi’ne benziyordu. Bu benzerliğinden dolayı onu Enfal Suresi’nden bir parça sandım. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem ruhunu Allah’a teslim etti fakat bunu bize açıklamadı.” Said Bin Cübeyr’den o da İbni Abbas’tan şöyle dediğini rivayet etti:

كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَعْلَمُ خَتَمَ السُّورَةِ حَتَّى يَنْزَلَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

“Bismillahirrahmanirrahim ifadesi ininceye kadar Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem bir surenin bitip bitmediğini bilmiyordu.” Bir başka rivayette ise:

فَإِذَا نَزَلَتْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ عَلِمُوا أَنَّ السُّورَةَ قَدْ انْقَضَتْ

“Bismillahirrahmanirrahim ifadesi indiğinde surenin bittiğini biliyorlardı.” Bu da bütün surelerdeki ayetlerin tertibinin tevkifi olduğuna delalet etmektedir. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem Berae Suresi’nin durumunu açıklamadığı için Osman *RadiyAllahu Anh* içtihat yaparak onu

Enfal Suresi'ne eklemiştir. *El-İkna* isimli kitabın yazarından nakledildiğine göre İbni Mesud'un Mushafı'nda Berae Suresi'nin başında besmele vardır. Ayetlerin tertibinde herhangi bir ihtilaf olmamakla beraber surelerin tertibinde Sahabenin farklı mushafları muhafaza ettikleri rivayet edilmiştir. Surelerin tertibi açısından İbni Mesud'un Mushafı ile Osman'ın Mushafı farklıdır. İbni Mesud'un Mushafı'nın tertibinde, önce Fatiha sonra Bakara, sonra Nisâ Suresi sonra da Âl-i İmran Suresi gelmektedir. Osman'ın Mushafı'ndaki düzenleme ise Fatiha Suresi, Bakara Suresi, Âl-i İmran Suresi ve Nisâ Suresi şeklindedir. Her ikisi de surelerin nüzûlüne göre düzenlenmemiştir. Ali'nin Mushafı'nın nüzûl sırasına göre; Alak, Müddessir, Kalem, Müzzemmil, Tebbet, Tekvir, A'la sıralamasıyla önce Mekki sureler sonra da sırasıyla Medeni sureler şekilde tertip edildiği söylenir. Surelerin tertibinde görülen bu farklılıklar, surelerin tertibinin tevkifi olmayıp Sahabe'nin içtihadının bir sonucu olduğuna delalet etmektedir. Bu nedenle okurken surelerin tertibine uymak ne namazda, ne Kur'an tilavetinde, ne ders esnasında ne de eğitim esnasında vacip değildir. Bunun delili ise Muslim'in Huzeyfe Bin Yeman'dan tahric ettiğine göre Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in bir gece namazında Âl-i İmran Suresi'nden önce Nisâ Suresi'ni okumasıdır. Kur'an-ı Kerim'in tersten okunmasını yasaklayan rivayetler ise sureleri tersten okumayı değil aynı suredeki ayetlerin tersten okunmasını yasaklamaktadır.

Cibril, Kur'an'dan inmiş olanların tamamını her yıl bir defa Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'e okuyordu. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in vefat ettiği sene ise Cibril Kur'an'ın tamamını Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'e iki defa okudu. Aişe *Radiyallahu Anhâ*'dan O da Fatıma *Radiyallahu Anhâ*'dan şunu rivayet etmiştir:

أَسْرَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ جِبْرِيلَ يُعَارِضُنِي بِالْقُرْآنِ كُلِّ سَنَةٍ وَإِنَّهُ عَارِضُنِي الْعَامَ مَرَّتَيْنِ وَلَا أَرَاهُ إِلَّا خَضَرَ أَجْلِي

“Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* bana gizlice şöyle dedi: Cibril her sene bana Kur'an'ı bir defa okuyordu. Bu sene iki defa okudu. Bu da ecelimin yaklaştığını gösteriyor.” [Buhari] Yine Ebu Hurayra'dan şöyle dediği rivayet edildi:

كَانَ يَعْرِضُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْقُرْآنَ كُلَّ عَامٍ مَرَّةً فَعَرَضَ عَلَيْهِ مَرَّتَيْنِ فِي الْعَامِ الَّذِي قُبِضَ فِيهِ

“Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'e Kur'an her sene bir defa arz olunuyordu (Tamamı okunuyordu). Vefat ettiği sene Cibril Kur'an'ı O'na iki defa arz etti.” [Buhari]

Her sene Cibril'in Kur'an'ı Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e arz etmesi demek, ayetlerin birbiri ile olan tertibi ve ayetlerin surelerdeki tertibinin arz edilmesi anlamına gelmektedir. Çünkü kitabın arzı, kitabın cümlelerinin, kelimelerinin ve tertibinin arzı demektir. Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in vefat ettiği sene iki defa arz edilmesi de ayetlerin birbirlerini takip ediş sırasını ve ayetlerin sureler içindeki tertibinin arzı anlamını ifade eder. Hadisten surelerin birbirleri ile olan tertibini anlamak da mümkündür. Ancak ayetlerin tertibi ile ilgili olarak birçok sarîh ve sahîh hadisler vardır. Bu hadisler, ayetlerin tertibine ve ayetlerin sureler içindeki tertibine işaret etmektedir. Şu hadisler gibi:

صَنَعُوا هَذِهِ الْآيَاتِ فِي سُورَةٍ كَذَا بَعْدَ آيَةٍ كَذَا

“Şu ayetleri şu suredeki falan ayetten sonra koyunuz.”

صَنَعُوا هَؤُلَاءِ الْآيَاتِ فِي السُّورَةِ الَّتِي يُذَكَّرُ فِيهَا كَذَا وَكَذَا

“Şu ayetleri şunların zikredildiği sureye koyun.” Bir surenin bitip bir başka surenin başlaması Cebrail vasıtasıyla Allah'tan tevkifidir. İbni Abbas'tan şöyle dediği rivayet edildi:

كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَعْلَمُ خَتْمَ السُّورَةِ حَتَّى يَنْزِلَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

“Besmele ininceye kadar Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem bir surenin bittiğini bilmiyordu.” Bir başka rivayette ise şöyle geçmiştir:

فَإِذَا نَزَلْتُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ عَلِمُوا أَنَّ السُّورَةَ قَدْ انْقَضَتْ

“Bismillahirrahmanirrahim ifadesi indiğinde surenin bittiğini biliyorlardı.” [Sünen-il Beyhaki ve Ebu Davud] Bütün bunlar kesinlikle surelerdeki ayetlerin tertibinin, surelerdeki ayetlerin sayı ve yer olarak şeklinin, bunların hepsinin Allah tarafından tevkifi olduğuna delalet etmektedir. İşte İslâm ümmeti, Kur'an'ı Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den buna göre nakletmiştir ve bu tevatüren sabittir. Surelerin tertibinde her ne kadar Kur'an'ın Cebrail tarafından sunulması hadisinden surelerin tertibinin de tevkifi olduğu anlaşılrsa da diğer hadislerden de tevkifi olmadığı anlaşılmaktadır. Müminlerin annesi Aişe Radiyallahu Anhâ'dan şu rivayet edildi:

إِذْ جَاءَهَا عِرَاقِي فَقَالَ أَيُّ الْكَفَنِ خَيْرٌ قَالَتْ وَيْحَكَ وَمَا يَصْرُكَ قَالَ يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ أَرَيْنِي مُصْحَفَكَ قَالَتْ لِمَ قَالَ لَعَلِّي أَوْلَفُ الْقُرْآنَ عَلَيْهِ فَإِنَّهُ يُقْرَأُ غَيْرَ مُؤَلَّفٍ قَالَتْ وَمَا يَصْرُكَ أَيُّهُ قَرَأْتُ قَبْلَ إِنَّمَا نَزَلَ أَوَّلَ مَا نَزَلَ مِنْهُ سُورَةٌ مِنَ الْمُفَصَّلِ فِيهَا ذِكْرُ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ حَتَّى إِذَا ثَابَ النَّاسُ إِلَى الْإِسْلَامِ نَزَلَ الْخَلَالُ وَالْحَرَامُ وَلَوْ نَزَلَ أَوَّلَ شَيْءٍ لَا تَشْرَبُوا الْخَمْرَ لَقَالُوا لَا نَدْغُ الْخَمْرَ أَبَدًا وَلَوْ نَزَلَ لَا تَزْنُوا لَقَالُوا لَا نَدْغُ الزَّنا أَبَدًا لَقَدْ نَزَلَ بِمَكَّةَ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنِّي لَجَارِيَةُ الْعَبِّ (بل السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذْهَى وَأَمَرُ) وَمَا نَزَلَتْ سُورَةُ الْبَقَرَةِ وَالنِّسَاءِ إِلَّا وَأَنَا عَنْدُهُ قَالَ فَأَخْرَجَتْ لَهُ الْمُصْحَفَ فَأَمْلَتْ عَلَيْهِ آيَ السُّورِ

“İraklı bir adam O’na geldi ve şöyle dedi: Hangi kefen daha hayırlıdır? Aişe: Yazıklar olsun sana. Bunun sana ne zararı var? dedi. Bunun üzerine Iraklı adam: Ey müminlerin annesi mushafını bana göster, dedi. Aişe: Niçin? diye sorunca adam: Belki sendeki nüshaya göre telif ederim, dedi. Aişe dedi ki: Hangisini önce okursan sana ne zararı var. İlk önce inen sureler cennet ve cehennem hakkında tafsilatı içeriyordu. İnsanlar İslâm’a yönelince helâl ve haram ayetleri indi. Eğer önce içki içmeyin ayeti inseydi, biz ebediyen içkiyi bırakmayız derlerdi. Zina etmeyin ayeti inmiş olsaydı biz ebediyen zinadan vazgeçmeyiz derlerdi. Mekke’de henüz oyun oynayan bir kız çocuğu iken Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e: ‘Daha doğrusu onlara va’d olunan asıl saattir. O saat ne belalı, ne acıdır.’ [Kamer Suresi 46] ayeti indi. Bakara ve Nisâ sureleri ben yanında iken indi. Sonra Aişe yanındaki mushafı çıkardı ve sureleri ona yazdırdı.” [Buhari] Bu hadis Kur’an’ın toplu hâlde olmadığına delalet etmektedir. Sahabe’nin mushafı tertiple-
rindeki ihtilaf da buna ilave edildiğinde Kur’an’daki surelerin tertibinin Sahabe’nin ittifakı ile olduğu anlaşılır.

KUR'AN'IN TOPLANMASI

Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* Rabbine kavuştuğunda Kur'an-ı Kerim'in tamamının deri, kemik, ağaç dalları, yapraklar üzerinde yazılı olduğu ve yine tamamının Sahabe *Rıdvanullahi Aleyhim* tarafından ezberlendiği yakini, kesin delille sabittir. Bir veya birkaç ayet indiği zaman Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* hemen inen ayetlerin önünde yazılmasını emrediyordu. Aynı zamanda Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* vahyi yazmakla görevli olan vahy kâtiplerinin dışındaki Müslümanların inen ayetleri yazmalarını da engellemiyordu. İbni Mes'ud'dan rivayet edilen bir hadise göre Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle dedi:

لَا تَكْتُبُوا عَلَيَّ وَمَنْ كَتَبَ عَلَيَّ غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلْيَمُحْهُ

“Benden Kur'an'dan başka bir şey yazmayın. Benden Kur'an dışında bir şey yazan onu imha etsin.” [Müslim] Vahiy kâtiplerinin yazmış olduğu Kur'an'ın tamamı sahifelerde idi. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُطَهَّرَةً

“Arınmış sahifeleri okuyan Allah katından bir Rasul.” [Beyine Suresi 2] Yani Rasul, batıldan temizlenmiş, hak ve adaletle dosdoğru bir şekilde yazılmış kâğıtları okuyor. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ بِأَيْدِي سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ

“Sakın! Çünkü bu bir öğüttür. Dileyen onu düşünüp öğüt alır. O, çok şerefli sahifelerdedir. Yüceltilmiş ve temizlenmiştir. Kâtiplerin elleriyle. Kıymetli, saygıdeğer.” [Abese Suresi 11-16] Yani bu kitap şerefli sahifelerde sabit, Allah katında yüksek derecelere sahip, şeytanların ellerinden temizlenmiş, müttakilerin elleriyle yazılmış bir öğüttür. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* mushafın iki kapağı arasında olanların tamamını gözlerinin önünde yazılmış olarak bıraktı. Abdülaziz Bin Rafi'den şöyle dediği rivayet edildi:

دَخَلْتُ أَنَا وَشَدَّادُ بْنُ مَعْقِلٍ عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فَقَالَ لَهُ شَدَّادُ بْنُ مَعْقِلٍ أَتَرَكَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ شَيْءٍ قَالَ مَا تَرَكَ إِلَّا مَا بَيْنَ الدَّفْتَيْنِ قَالَ وَدَخَلْنَا عَلَى مُحَمَّدِ ابْنِ الْحَنْفِيَّةِ، فَسَأَلْنَاهُ فَقَالَ مَا تَرَكَ إِلَّا مَا بَيْنَ الدَّفْتَيْنِ

“Ben ve Şeddad Bin Ma'kıl, İbni Abbas RadiyAllahu Anhumâ'nın yanına girdik. Şeddad Bin Ma'kıl İbni Abbas'a: Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem bir şey bıraktı mı? diye sordu. İbni Abbas: İki kapağın arasındakilerden başka bir şey bırakmadı, dedi. Bu defa Muhammed

Bin el-Hanefiyye'nin yanına girdim ve aynı soruyu ona da sorduk. Muhammed Bin el-Hanefiyye: İki kapağın arasındakilerden başka hiçbir şey bırakmadı, dedi." [Buhari]

Surelerdeki Kur'an ayetlerinin tamamının, indiği zaman Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in önünde hemen sahifelere yazıldığı hususunda icma vardır. Rasul-il Azam, hem Araplar hem de bütün dünya için kendisine verilen en büyük mucize olan Kur'an-ı Kerim hakkında mutmain ve huzurlu bir şekilde vefat etti. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* Kur'an ayetlerinden herhangi birisinin kaybolacağından asla korkmuyordu. Çünkü Allahu Teâlâ ayetinde Kur'an'ı muhafaza edeceğini şöylece bildirmektedir:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

“Muhakkak ki zikri biz indirdik onun koruyucusu da elbette biziz.” [Hicr Suresi 9] Zira bu ayetler Rasul'ün gözleri önünde yazılı olarak tespit ediliyor, Sahabe'nin göğüslerinde/hafızalarında muhafaza ediliyor ve Müslümanların Kur'an'ı yazmalarına izin veriliyordu. Bu nedenle Sahabe-i Kiram, Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in vefatından sonra Ridde savaşlarında hafız Sahabe'nin öldürülmelerinde çoğalma oluncaya kadar, Kur'an'ın tamamının bir kitapta toplanılmasına veya Kur'an'ın yazılmasına ihtiyaç hissetmediler/gerek görmediler. Ridde (dinden dönenlere ve yalancı rasullere karşı yapılan) savaşlarda birtakım kurraların vefatı ile Ömer, birtakım Kur'an sayfalarının ve bazı ayetlerin kaybolabileceğinden korktu ve yazılan sayfaların bir araya toplanmasını düşündü. Bu düşüncesini Ebu Bekir'e açtı ve Kur'an'ın toplanması olayı gerçekleşti.

حدثنا أبو اليمان أخبرنا شعيب عن الزهري قال أخبرني ابن السبّاق أن زيد بن ثابت الأنصاري رضي الله عنه وكان ممن يكتب الوحي قال أرسل إلي أبو بكر مقتل أهل اليمامة وعنده عمر فقال أبو بكر إن عمر أتاني فقال إن القتل قد استحرّ يوم اليمامة بالناس وإنني أخشى أن يستحجر القتل بالقرآن في المواطن فيذهب كثير من القرآن إلا أن تجمعوه وإنني لأرى أن تجمع القرآن قال أبو بكر قلت لعمر كيف أفعّل شيئاً لم يفعله رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال عمر هو والله خير فلم يزل عمر يراجعني فيه حتى شرح الله لي ذلك صدري ورأيت الذي رأى عمر قال زيد بن ثابت وعمر عنده جالس لا يتكلم فقال أبو بكر إنك شاب عاقل ولا نتهمك كنت تكذب الوحي لرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فتتبع القرآن فأجمعه فوالله لو كلفني نقل جبل من الجبال ما كان أثقل عليّ مما أمرني به من جمع القرآن قلت كيف تفعلان شيئاً لم يفعله النبي صلى الله عليه وسلم فقال أبو بكر هو والله خير فلم أزل أراجع حتى شرح الله صدري للذي شرح الله له صدر أبي بكر وعمر فقمت فتتبع القرآن أجمعه من الرقاع والأكتاف والعُسبِ وصدور الرجال حتى وجدت من سورة التوبة آيتين مع خزيمة الأنصاري لم أجدهما

مَعَ أَحَدٍ غَيْرِهِ: «لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ» إِلَىٰ آخِرِهِمَا وَكَانَتْ الصُّحُفُ الَّتِي جُمِعَ فِيهَا الْقُرْآنُ عِنْدَ أَبِي بَكْرٍ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللَّهُ ثُمَّ عِنْدَ عُمَرَ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللَّهُ ثُمَّ عِنْدَ حَفْصَةَ بِنْتِ عُمَرَ...

“Ebu'l Yeman Şuayb'tan o da Zuhri'den rivayetle dedi ki: Bana ibni Sebbak vahyi yazanlardan Zeyd bin Sabit'ten şöyle dediğini rivayet etti: Ebu Bekir Yemame Savaşı'ndan sonra beni çağırttı. Yanına vardığımda Ömer de oradaydı. Ebu Bekir RadiyAllahu Anh: Ömer bana geldi ve Yemame Savaşı'nda Kur'an'ı ezberleyenlerin pek çoğunun şehit düştüğünü diğer yerlerde de şehit düşen kurraların artmasıyla Kur'an'ın kaybolmasından korktuğunu ve Kur'an'ın toplanmasını emretmemi uygun gördüğünü söyledi. Bunun üzerine ben de Ömer'e: Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in yapmadığı bir şeyi nasıl yaparsın? dedim. Ömer: Allah'a yemin olsun ki bu hayırdır, dedi. Nihayet bu işe aklım yatıncaya ve Allah benim göğsümü bu işe açıncaya kadar Ömer bu görüşünde ısrar etti, birkaç defa tekrarladı ve ben de Ömer'in görüşüne iştirak ettim, uygun buldum. Zeyd diyor ki: Ardından da Ebu Bekir bana: Sen genç, akıllı ve doğruluğundan şüphe edilmeyen bir adamsın. Sen Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in vahiy kâtipliğini yaptın. Kur'an'ı incele ve onu topla! diye emir verdi. Zeyd Bin Sabit konuşmasına şöyle devam ediyor: Allah'a yemin olsun ki şu dağlardan bir dağı, taşımakla görevlendirilmek, bana Kur'an'ı toplamakla görevlendirilmekten daha ağır gelmezdi. Bu nedenle Ömer'e Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in yapmadığı bir işi yapmaya nasıl cesaret edebilirsin? diye sordum da bunun üzerine Ömer: Vallahi bu hayırdır, dedi. Ömer ve Ebu Bekir RadiyAllahu Anhuma'nın göğsünü açan, ferahlatan Allahu Teâlâ bu konuda benim göğsümü de ferahlatıncaya kadar Ebu Bekir bana müracaat etmeye devam etti ve ben de onların görüşüne uydum. Ardından da Kur'an'ı yazılı bulunduğu hurma dallarından, beyaz ince taşlardan, bez parçaları ve hafızların ezberlerinden takip ettim. Tevbe Suresi'nin son iki ayeti olan: And olsun ki size kendinizden bir Rasul gelmiştir. Sıkıntıya düşmeniz kendisine ağır gelir... ayetlerini Ensar'dan Huzeyme'nin (Huzeyme el Ensari) yanında buluncaya kadar bu işe devam ettim. Bu ayeti ondan başkasında bulamadım. Derlediğim bu kitap; Ebu Bekir'in yanında ondan sonra Ömer'in yanında ondan sonra Ömer'in kızı Hafsa RadiyAllahu Anhuma'nın yanında kaldı.” [Buhari]

Zeyd'in Kur'an'ı toplaması sadece hafızlardaki alıntılara göre yazmakla gerçekleşmedi. Zeyd, Kur'an'ı toplarken özellikle getirilen ayetlerin Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in önünde yazılmış olması şartına göre topluyordu. Kendisine arz olunan bir sahifenin bizzat Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in gözleri önünde yazıldığına dair iki şahit getirilmedikçe bir sayfayı diğer sayfanın yanına koymuyordu. Üstelik şu iki hususu bir arada bulundurmadıkça bir sayfayı almıyordu:

Birincisi: Sahabe'den birisi tarafından yazılmış olması.

İkincisi: Sahabe'den birisi tarafından ezberlenmiş olması.

Alınması istenen sahife ile herhangi bir Sahabe'nin ezberindeki ayet aynı ise yazılı olan sayfa alınıyordu. Aksi takdirde reddolunuyordu. Bu nedenle Berae (Tevbe) Suresi'nin son kısmını Zeyd Bin Sabit ezbere bildiği hâlde Ensar'dan Ebu Huzeyme'de buluncaya kadar almayıp bekledi. Yahya Bin Abdurrahman Bin Hatib yoluyla rivayet edildiğine göre:

قَامَ عُمَرُ فَقَالَ مَنْ كَانَ تَلْفِي مَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا مِنَ الْقُرْآنِ فَلْيَأْتِ بِهِ

“Ömer ayağa kalktı ve dedi ki: Kim Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'den Kur'an'dan bir şey aldıysa onu getirsin.” Getirilen Kur'an ayetleri sahifelere, levhalara ve hurma dallarına yazılmışlardı. İki şahit getirilmedikçe de hiç kimseden bir şey kabul etmiyordu. Bu da gösteriyor ki Zeyd, Kur'an'ın birtakım şeylerin üzerinde yazılı olmasıyla yetinmiyor, Zeyd'in kendisi ezbere bildiği hâlde yazılı olan ayetlerin Rasulullah'tan bizzat işitme yoluyla alındığına dair şahit bulunmadıkça da almıyordu. Böylece ihtiyatlı davranmada mübalağa yapıyordu.

Kur'an, sadece Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in gözleri önünde yazılan sayfaların iki kapak arasında, tek bir kitapta bir araya toplanmasıyla oluştu. Kur'an, sahifelerde yazılı hâlde idi. Ancak ayrı ayrı hâlde olduğu için Ebu Bekir onu bir yerde topladı. Buna göre Ebu Bekir, Kur'an'ın toplanmasında; Kur'an'ın tek bir mushafta yazılmasını değil Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in gözleri önünde yazılmış olan sayfaların bir mekânda toplanmasını emretmiştir. Toplanan bu sayfaların doğruluğunun desteklenmesi ve bundan emin olmak için de getirilen sayfaların hem Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in gözleri önünde yazıldığının iki şahitle ispatlanmış olması şartı hem de Sahabe tarafından ezberlenmiş olması şartı aranıyordu. Bu sahifeler hayatı boyunca önce Ebu Bekir'in yanında, sonra Ömer'in yanında sonra da Ömer'in vasiyeti üzere kızı ve müminlerin annesi Hafsa *Radiyallahu Anha*'nın yanında muhafaza edildi.

Buradan da anlaşılmaktadır ki Ebu Bekir'in Kur'an'ı toplaması, sadece Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in önünde yazılan sayfaların toplanmasından ibarettir. Kur'an'ın hıfzedilmesi ise Kur'an'ın ezberlenmesi demek değil, ancak çeşitli şeyler üzerine Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in gözleri önünde yazılı olan sahifelerin korunması demektir. Kur'an'ın üzerine yazılı olduğu şeyleri toplamak ve muhafaza altına almak ise ancak Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den nakledilenin aynen nakledildiğinin tekidinde mübalağalı ve ihtiyatlı davranmak içindir. Bununla birlikte Kur'an'ın bizzat kendisi Sahabe'nin göğüslerinde korunmuş ve ezberlerinde de toplanmıştı. Ezbere olan güven onların çoğunluğuna dayanmaktadır. Çünkü tamamen veya kısmen Kur'an'ı ezberleyen birçok kişi vardı.

Buraya kadar yapılan açıklama, Ebu Bekir'in Kur'an'ı toplatması açısından yapılan açıklamalardır. Osman *RadiyAllahu Anh*'ın halifeliğinin ikinci veya üçüncü yılında gerçekleştirdiği Kur'an'ı toplama işine gelince; Hicretin 25. yılında Şam halkıyla beraber Ermenistan'da ve Irak halkıyla beraber de Azerbaycan'da savaşan Huzeyfe Bin Yeman, insanların Kur'an'ı okumadaki ihtilaflarından korkmuş bir hâlde Medine'de Osman'ın yanına geldi. Bulunduğu yerlerde Şam halkının Kur'an'ı Irak halkının işitmediği bir tarzda Ubey Bin Ka'b'ın kıraatıyla okuduklarını, Irak halkının da Şam halkının işitmediği bir tarzda Abdullah Bin Mesud'un kıraatıyla okuduklarını ve kıraat ihtilafı nedeniyle birbirlerini tekfir ettiklerini gördü. Her iki grup da Bakara Suresi'ndeki 196. ayet-i kerimeyi farklı okuyorlardı. Birinin ayet-i kerimeyi [وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ] şeklinde diğerinin ise; [وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلنَّبِيِّ] şeklinde okumaları Huzeyfe Bin Yeman'ı çok kızdırmış ve gözlerini kan çanağına çevirmişti. Yine Huzeyfe'den şöyle dediği rivayet edildi:

يَقُولُ أَهْلُ الْكُوفَةِ قِرَاءَةُ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَيَقُولُ أَهْلُ الْبَصْرَةِ قِرَاءَةُ أَبِي مُوسَى، وَاللَّهُ لَنَنْ قَدَّمْتُ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ لِأَمْرِهِ أَنْ يَجْعَلَهَا قِرَاءَةً وَاحِدَةً فَرَكَّبَ إِلَى عُثْمَانَ

“Kufe halkı İbni Mesud'un kıraatının, Basra halkı da Ebu Musa El-Eşari'nin kıraatının doğru olduğunu söylüyordu. Allah'a yemin olsun ki müminlerin emîrinin yanına vardığımda bütün kıraatların tek bir kıraat hâline döndürmesini ona emrettireceğim dedim ve Osman'ın yanına vardım.” İbni Şihab, Enes Bin Malik'den şunu rivayet ediyor:

أَنَّ حُذَيْفَةَ بْنَ الْيَمَانِ، قَدِمَ عَلَى عُثْمَانَ وَكَانَ يُغَازِي أَهْلَ الشَّامِ فِي فَتْحِ أَرْمِينِيَّةَ، وَأَذْرَبِجَانَ مَعَ أَهْلِ الْعِرَاقِ فَأَقْرَعَ حُذَيْفَةُ اخْتِلَافَهُمْ فِي الْقِرَاءَةِ، فَقَالَ حُذَيْفَةُ لِعُثْمَانَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَدْرِكْ هَذِهِ الْأَمَّةَ، قَبْلَ أَنْ يَخْتَلِفُوا فِي الْكِتَابِ اخْتِلَافَ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى فَأَرْسَلَ عُثْمَانُ إِلَى حَفْصَةَ أَنَّ أَرْسَلِي إِلَيْنَا الصُّحُفَ

نَسَخَهَا فِي الْمَصَاحِفِ ثُمَّ تَرَدُّهَا إِلَيْكَ فَأَرْسَلْتُ بِهَا حَفْصَةَ إِلَى عُمَانَ فَأَمَرَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ الرُّبَيْرِ وَسَعِيدُ بْنُ الْعَاصِ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْخَارِثِ بْنُ هِشَامٍ فَتَسَخَّوْهَا فِي الْمَصَاحِفِ وَقَالَ عُمَانُ لِلرُّهْطِ الْفَرَسِيِّينَ الثَّلَاثَةِ إِذَا اخْتَلَفْتُمْ أَنْتُمْ وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ فِي شَيْءٍ مَّا مِنَ الْقُرْآنِ فَالْكُتُبُوهُ بِلِسَانِ قُرَيْشٍ فَإِنَّمَا نَزَلَ بِلِسَانِهِمْ فَفَعَلُوا حَتَّى إِذَا نَسَخُوا الصُّحُفَ فِي الْمَصَاحِفِ رَدَّهَا عُمَانُ إِلَى حَفْصَةَ وَأَرْسَلَ إِلَى كُلِّ أَقْفٍ بِمُصْحَفٍ مِمَّا نَسَخُوا وَأَمَرَ بِمَا سِوَاهُ مِنَ الْقُرْآنِ فِي كُلِّ صَحِيفَةٍ أَوْ مُصْحَفٍ أَنْ يُحْرَقَ

“Ermenistan ve Azerbaycan fethinde Suriye ve Iraklılarla beraber savaştan ve onların Kur’an’ı farklı şekillerde okumalarından korkan Huzeyfe Bin Yeman Osman’a gelerek: Ey müminlerin emîri; bu ümmet, Yahudi ve Hristiyanların kitaplarında ihtilaf ettikleri gibi kitaplarında ihtilaf etmeden, helak olmadan onlara yetiş, işin icabına bak, dedi. Bunun üzerine Osman, Ömer’in kızı Hafsa’ya haber göndererek elinde bulunan mushaftan başka nüshalar çıkartacağını ve çoğaltma işi bittikten sonra da asıl nüshayı kendisine iade edeceğini söyleyerek elindeki nüshayı istedi. Hafsa da nüshayı Osman’a gönderdi. Osman, Zeyd Bin Sabit, Abdullah Bin Zübeyr, Said Bin As ve Abdurrahman Bin Haris Bin Hişam’dan oluşan heyete Kur’an’ı çoğaltmalarını emretti. Osman, Kureyş’li üç kişiye: Kur’an hakkında Zeyd ile herhangi bir ihtilafa düşerseniz Kureyş lehçesi ile yazınız. Çünkü Kur’an, Kureyş lehçesiyle nazil olmuştur, dedi. Onlar da Osman’ın dediği gibi yaptılar. Heyet istenilen nüshaları hazırladıktan sonra asıl nüsha Osman tarafından Hafsa’ya iade edildi ve çoğaltılan nüshaların her birinden önemli merkezlere birer nüsha gönderilerek çoğaltılan nüshaların dışındaki bütün nüshaların yakılması halife tarafından emredildi.” Çoğaltılan nüshalar yedi taneydi. Bunlar sırasıyla Mekke, Şam, Yemen, Bahreyn, Basra ve Kufe’ye gönderildi. Bir nüsha da Medine’de bırakıldı.

Buna göre Osman’ın yaptığı iş Kur’an’ın toplanması işi değil, Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’den alındığı şekilde Kur’an’ı olduğu gibi aynen nakletme ve çoğaltma işidir. Osman, Hafsa’nın yanında muhafaza edilmekte olan nüshadan yedi adet çoğaltmaktan başka hiçbir şey yapmamıştır. Bütün insanları bu hat üzere toplamıştır. Bu nüshanın yazıldığı şeklin dışında herhangi bir hat veya imla ile Kur’an’ı yazmaktan insanları men etmiştir. Böylece hat ve imla olarak bu nüshada karar kılındı. Bu hat ve imla vahiy indiği zaman Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in gözleri önünde yazılan sayfelerdeki hattın ve imlanın ve Ebu Bekir’in topladığı nüshanın da aynısıydı. Sonra da Müslümanlar sadece bu nüshadan çoğaltmaya başladılar. Böylece ortada yalnızca Osman’ın mushafının yazı şekli kaldı. Matbaa icat edildiğinde ise aynı hat ve imla ile bu nüshaya göre Kur’an-ı Kerimler basılmaya başlandı.

Ebu Bekir'in Kur'an'ı toplaması ile Osman'ın Kur'an'ı toplaması arasında şöyle bir fark vardır: Ebu Bekir, Kur'an'ı taşıyanların/hafızların ölmeleriyle Kur'an'dan bir şeyin kaybolacağından korktu. Her ne kadar Kur'an'ın tamamı sahifelerde yazılı ise de tamamı tek bir kitap hâlinde bir yerde toplanmış değildi. Bu nedenle Ebu Bekir Kur'an'ı, sahifelerden bir araya getirdi. Arap lügatının genişliği nedeniyle Kur'an kıraatlarındaki farklılıkların çoğalmasa ve insanların birbirlerini Kur'an'ı hatalı okumakla suçlamaları, Osman'da işin daha da kötüye gitmesi endişesini artırdı ve bu mushaf tek bir mushaf altında çoğaltıldı. Dolayısıyla şu anda elimizde bulunan mushaf, Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'e inen mushafın ve Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in önünde yazılan sahifelerin bizzat aynıdır. Yine şu anda elimizde bulunan mushaf, Ebu Bekir'in bir araya getirip tek bir mekânda muhafaza altına aldığı, Osman'ın da bu nüshadan yedi nüsha olarak çoğalttığı ve bu yedi nüshanın dışındakilerin yakılmasını emrettiği, yazısı ile imlasıyla ayetlerinin ve surelerin tertibiyle Ebu Bekir zamanında bir araya toplanan mushafın aynıdır. Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in vahyin gelişine göre yazdırdığı, Ebu Bekir'in toplayıp bir araya getirdiği ve buna göre de mushafın çoğaltıldığı ilk nüsha Medine Valisi Mervan zamanına kadar müminlerin annesi Hafsa'nın yanında muhafaza edildi. Mervan, Medine Valisi olduğu dönemde mushaf nüshalarının yaygın hâlde bulunduğu ve ilk nüshaya artık lüzum kalmadığı gerekçesiyle ilk nüshayı, müminlerin annesi Hafsa'dan alarak imha ettirdi. İbni Şihab'dan:

أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ كَانَ مَرْوَانُ يُرْسِلُ إِلَى حَفْصَةَ - يَعْغِي جِينَ كَانَ أَمِيرَ الْمَدِينَةِ مِنْ جِهَةِ مُعَاوِيَةَ - يَسْأَلُهَا الصُّحُفَ الَّتِي كُتِبَ مِنْهَا الْقُرْآنُ فَتَأْتِي أَنْ تُعْطِيَهُ قَالَ سَالِمٌ فَلَمَّا تَوَقَّيْتُ حَفْصَةَ وَرَجَعْنَا مِنْ دَفْنِهَا أُرْسِلَ مَرْوَانُ بِالْعَزِيمَةِ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ لِيُرْسِلَ إِلَيْهِ تِلْكَ الصُّحُفَ فَأُرْسِلَ بِهَا إِلَيْهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ فَأَمَرَ بِهَا مَرْوَانَ فَشَقَّقْتُ وَقَالَ إِنَّمَا فَعَلْتُ هَذَا لِأَنِّي خَشِيتُ أَنْ طَالَ بِالنَّاسِ زَمَانٌ أَنْ يَرْتَابَ فِي شَأْنِ هَذِهِ الصُّحُفِ مُرْتَابٌ

“Sâlim Bin Abdullah Bin Ömer bana şöyle haber verdi: Mervan, Muaviye'nin Medine Valisi olduğu dönemde Hafsa'dan Kur'an'ın yazıldığı sayfaları istedi. Ancak Hafsa yanındaki sayfaları vermeyi reddetti. Sâlim dedi ki: Hafsa vefat ettiğinde biz onu defnedip döndükten sonra, Mervan Abdullah Bin Ömer'e Hafsa'nın yanındaki sayfaların kendisine gönderilmesi hususunda ısrar etti. Abdullah Bin Ömer de bu sayfaları gönderdi. Mervan bunların imha edilmesini emretti ve bu sayfalar yırtılıp yok edildi. Bu hareketini de şöyle nedenlendirdi: Ben bu işi, zamanla insanların bu sayfalar hakkında şüpheye düşmelerinden korktuğum için yaptım.”

MUSHAFIN YAZISI

Kur'an'ın yazısı tevkifi olup muhalefet etmek caiz değildir. Bunun delili, Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in vahyi yazan kâtiplerinin olmasıdır. Vahiy kâtipleri Kur'an'ı bilfiil bu yazı ile yazdılar ve Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* de onların bu şekilde yazmalarını ikrar etti. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in hayatı boyunca, Kur'an'ın yazılışı herhangi bir değişiklik olmaksızın bu şekilde devam etmiştir. Sahabe de Kur'an'ı yazdıkları hâlde onlardan hiçbirinin bu yazı şekline muhalefet ettikleri rivayet edilmemiştir. Osman Hilâfet'e geçince müminlerin annesi Hafsa'nın yanında muhafaza edilen sayfalardan bu yazı şekline göre mushaflar çoğaltıldı ve diğer mushafların yakılması emrolundu. Aynı zamanda Kur'an'ın yazısı o döneme kadar alışlagelen Arap yazısının dışında bir yazı şeklini ortaya koymaktadır. Bu farklılık, Kur'an'ın yazısının bir ıstılah olmayıp yalnızca tevkifi bir yazı şekli olduğundan başka bir anlama da gelmemektedir. Bu nedenle [الرَّبُّوْا] kelimesi Kur'an'da niçin [ي] ve [و] ile değil de [و] ve [ي] ile beraber [الرَّبُّوْا] şeklinde yazıldı diye sorulamaz. Yine [مَائِنَةٌ] kelimesinde [ي] ilavesi varken [فِنَةٌ] kelimesinde ise [ي]'in bulunmamasının ve [بِأَيِّكُمْ] kelimelerinin yazılışında [ي] harfinin iki defa yazılmasının, Hacc Suresi'ndeki [سَعَوْا] kelimesi [ي] ilavesi ile yazılmışken Sebe Suresi'nde [سَعَوْ] şeklinde [ي] olmadan yazılmasının, diğer ayetlerde [ي] ile [عَتَوْا] şeklinde yazılan kelimenin Furkan Suresi'nde [ي] olmadan [وَعَتَوْ] şeklinde yazılmasının, [ءَامَنُوا] kelimesi her yerde [ي] ile yazıldığı hâlde Bakara Suresi'ndeki [بَأَعُو، جَأَعُو، فَأَعُو] kelimelerinin [ي] olmadan yazılmasının, diğer ayetlerde [يَعْفُوْا الَّذِي] şeklinde yazılan kelimenin Nisâ Suresi'nde [ي] ilavesi ile [يَعْفُو عَنْهُمْ] şeklinde yazılmasının sebebi nedir, denilemez. Bu şekilde soru sorulamayacağı gibi müteşabih ayetlerin bir kısmında bazı harflerin hazfedilmesinin/düşürülmesinin sebebi nedir, de denilemez. Yusuf ve Zuhuf surelerinde [قُرْءَانًا] kelimesindeki [ي] harfi düşürülürken diğer yerlerde [ي] ile yazılması da böyledir. Yine Fussilet Suresi'nde [سَمَوَاتٍ] kelimesinin yazılışında [و] harfinden sonra [ي] harfinin yazılması diğer yerlerde ise hazfedilmesi, [مِيعَادٍ] kelimesinin yazılışında [ي] mutlak olarak her zaman sabit kalırken Enfal Suresi'nde ise [ي] harfinin hafzedilmesi, nerede geçerse geçsin [سِرَاجًا] kelimesindeki [ي] sabit kalırken Furkan Suresi'nde düşürülmesi de aynıdır. Manada ve lafızda herhangi bir ihtilaf olmamakla beraber yazı yönünden tek bir kelimenin yazılmasında sureler arasındaki bu farklılık, mushafın yazısının içtihadı veya anlayışa dayanmayıp işitmeye/vahye dönük bir olay olduğuna delalet etmektedir. İşitmeye dayalı

olan her şey ise tevkifidir. Surelerin tertibinde ihtilaf olduğu nakledilirken Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in gözleri önünde bu kelimelerin bu şekilde yazılmasından dolayı herhangi bir ihtilaf ortaya çıkmadığı gibi ayetlerin tertibinde de herhangi bir ihtilafın varlığından bahsedilmemiştir. Bu da mushafın yazısının tevkifi olduğuna delalet eder. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in bu yazı şeklini ikrarı/kabul etmesi ve bu konu üzerinde Sahabe'nin icması, lafız ve mana birliği ile beraber aynı kelimenin farklı surelerde farklı şekillerde yazılması gibi olayların tamamı, mushaflar üzerinde bulunan kelimelerin yazılış şeklinin tevkifi; bu yazıya bağlı kalmanın gerekli olduğunun, bu yazının dışında bir yazı ile Kur'an'ı yazmanın haram olduğunun, onda değişiklik yapmanın kesinlikle caiz olmadığına apaçık delildir. Burada "*Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem ümmi idi yani okuma yazma bilmiyordu, dolayısıyla onun ikrarına, kabulüne itibar olunmaz.*" denilemez Çünkü Rasul'ün yazı şekillerini bilen kâtipleri vardı ve onlar kelimelerin nasıl yazıldığını Rasul'e bildiriyorlardı. Üstelik bazı hadislerde de geçtiği üzere Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* harflerin şekillerini biliyordu. Ayrıca, yazdıran ve yazanlar aynı kişiler oldukları hâlde kâtipler, devlet başkanlarına ve krallara gönderilmek üzere yazdıkları mektuplarda, vahy geldiği zaman sahifelere yazmış oldukları Kur'an yazısının dışında Arapların alışageldikleri normal yazıyı kullanıyorlardı. Kur'an'ın yazımında Osman'ın kullandığı yazıya bağlı kalmak yalnızca mushafın tamamına has bir durumdur. Ancak bunun yanında, delil olarak kullanırken veya eğitim amacıyla veya başka amaçlarla tahta üzerine mushafın dışında farklı bir yazım ile Kur'an'ı yazmak caizdir. Çünkü Rasul'ün ikrarı ve Sahabe'nin icması diğerlerinde değil yalnızca mushaf üzerinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla birbirlerine kıyas yapılamazlar. Çünkü mushafın yazısının tevkifi oluşu herhangi bir illete bağlı değildir. İlet olmayan yerde kıyas da olmaz, yapılamaz.

KUR'AN'IN MUCİZE OLUŞU

Kur'an, manalarına delalet ederek efendimiz Muhammed *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'e indirilen lafızdır. Kur'an hem lafzı hem de manası ile Kur'an'dır. Yalnızca mana Kur'an olarak isimlendirilemeyeceği gibi mana olmaksızın yalnızca lafız da Kur'an sayılmaz. Çünkü lafızda asıl durum, belirli manaya delalet etmesidir. Bu nedenle Kur'an, lafzının vasfı ile nitelendirilmiştir. Allahu Teâlâ Kur'an'ın Arapça olduğunu ifade etmiştir. Zira şöyle buyurmuştur:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا

“Hakikat biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.” [Yusuf Suresi 2]

كِتَابٌ فَصَّلْتُ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا

“Bu Kur'an, ayetleri uzun uzun açıklanmış Arapça bir kitaptır.”

[Fussilet Suresi 3]

قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عَوَجٍ

“(Onu her türlü) çelişki ve ihtilaftan uzak, dosdoğru, Arapça bir Kur'an olarak indirdik.” [Zümer Suresi 28]

أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا

“Sana Arapça bir Kur'an vahyettik.” [Şura Suresi 7]

إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا

“Şüphesiz ki biz Kur'an'ı Arapça kıldık.” [Zuhruf Suresi 3] Arapça, Kur'an'ın manalarının değil lafzının niteliğidir, vasfıdır. Çünkü Kur'an'ın anlamları, Araplığa yönelik değil insanlığa yönelik manalar içerir. Kur'an sadece Araplara ait bir kitap değil bütün insanoğluna ait bir kitaptır. Allahu Teâlâ'nın şu kavline gelince:

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا

“İşte böylece biz onu, Arapça bir hüküm olarak indirdik.” [Ra'd Suresi

^{37]} Bunun manası Arapça bir hikmet değil Arap diliyle ifade edilen bir hikmet olarak indirdik anlamına gelmektedir. Arapça, Kur'an'ın sadece lafzının niteliğidir. Lafzı yalnızca Arapça olarak nitelendirilebilir. Ne mecazi olarak ne de gerçekte Kur'an Arapça'nın dışında başka bir isimle isimlendirilemez. Bu nedenle Kur'an'ın bir kısım anlamlarının Arap lügatinin dışında yazılmasına Kur'an denilmesi doğru değildir. Kur'an'ın Arapça oluşu kesindir ve lafzı da yalnızca Arapçadır. Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'e verilen başka mucizelerin varlığı ile beraber Kur'an Muhammed *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in nebiliğinin mucizesidir. Bizzat Kur'an'da ve

sahih hadislerde de geçtiği gibi efendimiz Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in elinde başka mucizeler olduğu hâlde O herkese, bunlarla değil yalnızca Kur'an'la meydan okumuştur. Bu nedenle Kur'an, indiği günden kıyamete kadar geçen süreçte Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in rasullüğünü ispatlayan bir mucizedir diyoruz. Nitekim Kur'an, Arapları benzerini getirmekten aciz bıraktı ve benzerini getirmeleri için onlara meydan okudu. Allahu Teâlâ onlara meydan okurken şöyle dedi:

وَأِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Şayet siz, kulumuza indirdiğimizden şüphe ediyorsanız haydin ona benzer bir sure de siz getirin. Allah’tan başka şahitlerinizi de çağırın. Eğer doğru söyleyenlerdenseniz.” [Bakara Suresi 23]

قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“De ki: Onun surelerine benzer bir sure getirin. İddianızda samimiy-seniz Allah’tan başka çağırabileceklerinizi de çağırın.” [Yunus Suresi 38]

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Onu kendisi uydurdu, diyorlar öyle mi? De ki: Eğer doğru söylü-yorsanız haydin öyleyse onun surelerine benzer uydurma on sure getirin. Hem Allah’tan başka çağırabileceklerinizi de çağırın.” [Hud Su-resi 13] Meydan okuyanın bu meydan okuyuşu kendilerine ulaştı. Onlara ayetteki şu ifade ile de, siz onun benzerini getiremezsiniz, denildi:

قُلْ لَئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

“De ki: İnsanlar ve cinler birbirine yardımcı olarak bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelseler and olsun ki yine de benzerini ortaya koyamazlar.” [İsra Suresi 88] Kur'an benzerini getirmek için çağrıda bulunduğu kimseleri benzerini getirmekten aciz bıraktı. On-ların acizliği tevatür yoluyla sabittir. Kur'an'ın bir benzerini getirdikleri ne tarihi süreçte bilinmekte ne de bir kimse tarafından rivayet edilmiştir.

Bu meydan okuma yalnızca hitap ettiği kimselere ait bir meydan okuma değil kıyamete kadar bütün herkese yapılan meydan okumadır. Çünkü önemli olan sebebin hususiliği değil lafzın umumiliğidir. Kur'an in-diği günden kıyamete kadar bütün insanlara benzerini getirmeleri husu-sunda meydan okumaktadır. Bu nedenle Kur'an ne yalnızca Rasul *SallAl-lahu Aleyhi ve Sellem* zamanındaki Araplara ait bir mucize ne de herhangi

bir zaman ve mekândaki Araplara ait bir mucize olmayıp bütün insanlara ait bir mucizedir. Meydan okumada zaman itibariyle hiçbir fark yoktur. Çünkü hitap bütün insanlardır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ

“Seni ancak bütün insanlara gönderdik.” [Sebe Suresi 28] Çünkü meydan okuma ile ilgili ayetler geneldir:

وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ

“Allah’tan başka çağırabileceklerinizi de çağırın.” [Yunus Suresi 38] Bu ayet bütün insanları kapsamaktadır. Zira Allahu Teâlâ ayetle insanların ve cinlerin hep birlikte aciz kaldıklarını haber vermektedir.

قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُوا بِمِثْلِهِ

“De ki: İnsanlar ve cinler, bu Kur’an’ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelseler de, benzerini getiremezler.” [İsra Suresi 88]

Araplar da bütün insanlık âlemi de Kur’an’ın benzerini getirmekten aciz kaldı. Çünkü bu özellik yalnızca Kur’an’a hastır. Araplar Kur’an’ı işittikleri zaman, onun belâgatıyla, çekiciliğiyle hemen ona yöneliyorlar ve cazibesine kapılıyorlardı. Hatta Velid Bin Muğire Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’den dinlediği Kur’an hakkında insanlara şöyle diyordu:

وَاللَّهِ مَا مِنْكُمْ رَجُلٌ أَعْرِفُ بِالشَّعَارِ مِثِّي وَلَا أَعْلَمُ بِرَجْزِهِ وَقَصِيدِهِ مِثِّي وَاللَّهِ مَا يَشْبُهُهُ الَّذِي يَقُولُهُ شَيْئًا مِنْ هَٰذَا وَاللَّهِ إِنَّ لِقَوْلِهِ الَّذِي يَقُولُهُ لِخَلَاوَةٍ وَإِنَّ عَلَيْهِ لِطَلَاوَةٍ وَإِنَّهُ لِمُورِقٍ أَغْلَاهُ مُغْدِقٌ أَسْفَلُهُ وَإِنَّهُ لِيَعْلُو وَلَا يُعْلَى عَلَيْهِ

“Allah’a yemin olsun ki sizden hiçbiriniz şiir çeşitlerini, kasidesini benim kadar, benden daha iyi bilemez. Allah’a yemin olsun ki O’nun söylediği bunlardan hiçbirine benzemiyor. Vallahi O’nun söylediği sözlerde bir tatlılık, ferahlık var. O’nun söylediği sözün dalları yaprak verirken kökü bereket saçıyor. O yücedir ondan daha üstünü yoktur.” İşte Velid Bin Muğire Kur’an’a inanmamasına ve küfründe direnmesine rağmen Kur’an hakkında böyle itiraflarda bulunuyordu. Zira Kur’an’ın mucizeliği onun kendinden gelmektedir. Çünkü Kur’an’ı dinleyenler ve kıyamete kadar dinleyecek olanlar, tek bir cümlesini dahi işitir işitmez onun güçlü etkisi ve belâgatı karşısında dehşete ve hayrete düşecekler. Şu ayetlerde olduğu gibi:

وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

“Hâlbuki kıyamet günü yeryüzü O’nun avucundadır.” [Zümer Suresi 67]

لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ

“Kimindir bugün mülk?” [Mü’min Suresi 16]

وَأِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِبَانَةٌ فَأَتْنَبُذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ

“Eğer bir kavmin hıyanet etmesinden korkarsan; sen de onlara karşı aynı şekilde davran.” [Enfal Suresi 58]

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ يَوْمَ تَرَوُنَّهَا تُدْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ

“Ey insanlar, Rabbinizden sakının. Doğrusu kıyamet saatinin sarımsı büyük şeydir. Onu göreceğiniz gün; emzikli emzirdiğini unuttur, her yüklü yükünü düşürür. İnsanları sarhoş gibi görürsün oysa sarhoş değildirler ama Allah’ın azabı pek çetindir.” [Hacc Suresi 1-2] İşte böylece Kur’an’ın lafızları, üslûbu, anlatmak istedikleri, insanın bütün benliğini sarar ve insanı çepeçevre kuşatır.

Kur’an’ın mucize oluşu, fesahat ve belâgatındaki yüksekliğin dehşet verici dereceye çıkmasıyla açık ve net bir şekilde ortadadır. Bu özellik Kur’an’ın mucizevi üslûbunda tecelli etmektedir. Kur’an’ın üslûbundaki açıklık, kuvvet ve güzellik beşeri kendisine ulaşmaktan aciz bırakmaktadır. Kur’an’ın üslûbu ahenkli lafızlarla düzenlenmiş manalardır veya manaları lügat ifadeleri ile tasvir etmeye yönelik ifade keyfiyetidir. Üslûptaki açıklık, kendisi ile yerine getirilen ifadede, anlatılmak istenen manaların belirgin bir şekilde ortaya konulması ile olur. Şu ayette olduğu gibi:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ

“Küfredenler dediler ki: Bu Kur’an’ı dinlemeyin, onun hakkında yaygaralar yapın, belki galip gelirsiniz.” [Fussilet Suresi 26] Üslûbun kuvveti, anlatılmak istenen manayla uyumlu kelimelerin seçilerek mananın ifade edilmesi ile gerçekleşir. İnce anlam, ince bir lafızla ve kalın anlamlar kalın lafızla ifade edilir. Hoşlanılmayan anlamlar hoş olmayan lafızlarla ifade edilir... Bunlara örnek verecek olursak:

وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا

“Orada karışımı zencefil olan bir kadehten de içirilirler. Orada bir pınar vardır ki selsebil adı verilir.” [İnsan Suresi 17-18]

إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا لِلطَّاغِينَ مَابَا لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا

“Şüphesiz ki cehennem bir gözetleme yeridir. Orası azgınların varacağı yerdir. Orada çağlar boyu kalacaklardır.” [Nebe Suresi 21-23]

تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَى

“Öyleyse bu insafsız (adaletsiz) bir paylaşımdır.” [Necm Suresi 22]

إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ

“Şüphesiz ki seslerin en çirkini eşeklerin sesidir.” [Lokman Suresi 19]

Üslûp güzelliği cümlede veya cümlelerde anlam ve lafız bütünlüğünü sağlamaya götürecektir manaya en uygun ve en net ibarelerin seçilmesi ile gerçekleşir. Tıpkı şu ayet-i kerimede olduğu gibi:

رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا بِالْأَمْوَالِ الَّتِي هُمْ يَكْسِبُونَ

“Kâfirler bir zaman gelir ki Müslüman olmayı isteyeceklerdir. Bırak onları yesinler, eğlensinler ve kendilerini oyalayadursunlar. Sonra öğreneceklerdir.” [Hicr Suresi 2-3]

Kur'an'ı inceleyen kimse, açıklık, kuvvet ve güzellik bakımından onun üslûbundaki yüceliği görür. Şu ayetlerdeki açıklığı, anlatım gücünü ve güzelliğini bir dinle:

وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنبِئٍ ثَانِيٍ عَظُمَ لَهُ لِغْطٌ عَن سَبِيلِ اللَّهِ

“İnsanların öyleleri vardır ki bilmeden, doğruya götüren bir rehberi olmadan, aydınlatıcı bir kitabı bulunmadan Allah hakkında tartışmaya girer. Allah yolundan saptırmak için, kibirlenerek yanını eğip бүker.” [Hacc Suresi 8-9]

هَٰذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِّن نَّارٍ يُصَبُّ مِن فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِّنْ حَدِيدٍ كُلَّمَا أَرَادُوا أَن يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ

“Bunlar çekişen iki düşman gruptur. Rableri hakkında çekişmişlerdir. O küfredenler için ateşten elbiseler kesilmiştir. Başları üstünden de kaynar su dökülecektir. Bununla karınlarındakiler ve derileri eritilir. Demir kamçılar da onlar içindir. Ne zaman oradan, oradaki ıstıraptan çıkıp kurtulmak isteseler her defasında oraya geri çevrilirler. Yakıcı azabı tadın denir.” [Hacc Suresi 19-22]

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبٌ مِّثْلُ فَاذْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَن يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ

“Ey insanlar bir misal verildi, şimdi onu dinleyin: Şüphesiz ki Allah'ı bırakıp da taptıklarınız bir araya gelseler bir sinek bile yarata-mazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa bunu da ondan kurtaramazlar. İsteyen de istenen de aciz.” [Hacc Suresi 73]

Kur'an'ın kendisine ait özel bir ifade tarzı vardır. Kur'an'ın nazmı ne kafiyeli/vezinli şiir metoduna göredir ne de normal düz yazı stiline göre-dir. Kur'an'ın nazmı şiir ile nesir karışımı veya aynı şekli kullanan bir düz yazı üslûbu ile de değildir. Kur'an'ın ifade üslûbu, daha önce Araplar tarafından bilinmeyen, Araplara ait olmayan bizzat Kur'an'ın kendisine ait bir

üslûptur. Araplar Kur'an'dan etkilenmelerinin şiddeti ile Kur'an'ın bu eşsizliğe nereden ve nasıl ulaştığını bir türlü anlayamamışlardır. Dolayısıyla şöyle dediler:

إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ

“Bu apaçık bir sihirdir.” [Maide Suresi 110] Kur'an bir şair sözüdür veya bir kâhinin sözüdür, dediler. Bu nedenle Allahu Teâlâ onların bu sözlerine şöyle cevap verdi:

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَّا تُؤْمِنُونَ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ

“O, bir şair sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz? Bir kâhin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz?” [Hakka Suresi 41-42]

Kur'an'ın özel bir tarzının bulunduğu ve eşsiz bir dokuya sahip olduğu bütün aydınlığı ile açıkça ortadadır. Bu arada şu iki ayete bir bakalım:

وَيُخْزِهِمْ وَيَبْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ

“Rüsvay etsin ve sizi onlara karşı üstün kılsın ve müminler topluluğunun göğüslerini ferahlandırınsın.” [Tevbe Suresi 14]

لَنْ تَتَالَوْا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ

“Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe asla birre erişemezsiniz.” [Âl-i İmran Suresi 92] Her iki ayette de şiir üslûbuna yakın bir nesir özelliği vardır. Bunları bir şiir şeklinde sıralayacak olursak ortaya şöyle bir şiir çıkar:

وَيُخْزِهِمْ وَيَبْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ

وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ

لَنْ تَتَالَوْا الْبِرَّ

حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ

Rüsvay etsin ve sizi onlara karşı üstün kılsın

Müminler topluluğunun göğüslerini ferahlatsın.

Asla birre erişemezsiniz

Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe.

Ancak bu iki ayet bir şiir değildir, fakat eşsiz bir nesir çeşididir. Aynı zamanda Kur'an'ın bu türden bir nesir olmasının yanında aşağıdaki ayetlerde de görüleceği üzere şiirden tamamen uzak bir nesir özelliğini de bünyesinde taşıdığını görürüz:

وَالسَّمَاءَ وَالطَّارِقَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ النُّجْمُ الثَّاقِبُ إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ فَلْيَنْظُرْ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ ذَاقَ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ

“And olsun göğ ve Tarık’a, nereden bileceksin sen Tarık’ın ne olduğunu? O, (ışığıyla karanlığı) delen yıldızdır. Hiç bir nefis yoktur ki mutlaka onun üzerinde bir gözeten bulunmasın. Şu hâlde insan bir baksın neden yaratılmıştır? O atılıp dökülen bir sudan yaratılmıştır. Bel kemiği ile göğüslerin arasından çıkar.” [Tarık Suresi 1-7]

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ
لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا
فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

“Biz hiç bir rasulü Allah’ın izniyle itaat edilmekten başka bir gaye ile göndermedik. Onlar kendilerine yazık ettikleri zaman sana gelip Allah’tan mağfiret dileseler ve rasulleri de onlara mağfiret dileseydi elbette Allah’ı Tevvab ve Rahim olarak bulacaklardı. Hayır, Rabbine and olsun ki aralarında çekiştikleri şeyde seni hakem tayin edip sonra haklarında verdiği hükümden dolayı içlerinde bir sıkıntı duymadan kendilerini tamamen teslim etmedikçe iman etmiş olamazlar.” [Nisâ Suresi 64-65]

Paragraf uzadıkça ayetler tek bir nefeste okunur. Aşağıdaki ayetlerde ise paragraf ve nefes nesirde kısalır.

وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا وَالْقَمَرُ إِذَا تَلَاهَا وَالنَّهَارُ إِذَا جَلَاهَا وَاللَّيْلُ إِذَا يَغْشَاهَا

“And olsun güneşe ve aydınlığa, ardından gelmekte olan aya, onu açığa çıkardığında gündüze, örtüp bürüdüğünde geceye.” [Şems Suresi 1-4]

Her iki suredeki ayetlerde de paragraf paragraf nesir bulunduğu hâlde birisi uzun bir nefesle okunmakta diğeri ise kısa bir nefesle okunmaktadır. Bir de bakıyorsunuz ayetler mürsel nesirin zirvesinde seyrediyor:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزَنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَقْوَاهِمُ وَلَمْ تُوْمِنْ قُلُوبُهُمْ
وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ
يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدْ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا أُولَئِكَ
الَّذِينَ لَمْ يَرْضَ اللَّهُ أَنْ يُطَهَّرْ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Ey Rasul, ağızlarıyla inandık dedikleri hâlde kalpleriyle inanmayanlardan, Yahudilerden, yalana kulak verenler ve sana gelmeyip başka bir kavmin sözünü dinleyenlerden küfre koşanlar seni üzmesin. Sözlerin yerlerini değiştirirler de; size bu verilirse alın, verilmezse kaçının derler. Allah kimin de fitneye düşmesini isterse senin, onun lehine Allah’a karşı hiçbir şeye gücün yetmez. İşte onlar Allah’ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Dünyada rüsvalık onlarıdır ve onlar için ahirette büyük bir azap vardır.” [Maide

Yine kafiyele nesirin de zirvesindedir:

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبِّكَ فَكَبِيرٌ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ

“Ey örtüye bürünen, kalk ve uyar. Rabbini de tekbir et. Elbisele-rini temiz tut. Kötü şeylerdense sakın. Çok görerek başa kakma. Rabbin için sabret.” [Müddesir Suresi 1-7] Yine cümle çiftlerinin birbiri ile uyumluluğunu sağlamada Kur’an’ın kendi üslûbunda yüceldiğini görür-sünüz. Şu ayetlerde olduğu gibi:

الْهَآكُمُ التَّكَاثُرُ حَتَّىٰ زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ

“Çokluk ile böbürlenmeniz sizi öylesine oyaladı ki; mezarlıkları bile ziyaret ettiniz. Hayır, ilerde bileceksiniz. Hayır, ilerde bilecek-siniz. Hayır, eğer kesin bir bilgi ile bilseydiniz. And olsun ki cehen-nemi muhakkak göreceksiniz.” [Tekasür Suresi 1-6] Şu ayetlerde ise cümle çiftlenişinin uzadığı görülmektedir:

قُلِ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرُهُ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنشَرَهُ كَلَّا لَمَّا يَقُضْ مَا أَمَرَهُ فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَىٰ طَعَامِهِ أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَعِنَبًا وَقَضْبًا وَرَزَقْنَاهَا وَنَخْلًا وَحَدَاقٍ غُلْبًا وَفَآكِهَةً وَأَبًّا

“Kahrolası insan, ne kadar da nankördür! Allah onu hangi şeyden yarattı? Nutfeden onu yarattı, ona biçim verdi. Sonra onun yolunu kolaylaştırdı. Sonra onu öldürdü, kabre koydu. Sonra dilediği zaman onu yeniden diriltir. Hayır, emrettiğini yapmadı. İnsan yiyeceğine baksın. Biz suyu döktükçe döktük. Sonra toprağı güzelce yarararak orada taneler, üzümler, yoncalar, zeytinler, hurmalar, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırılar bitirdik.” [Abese Suresi 17-31] Belirli bir kafiye kullanımında devam ederken bir de bakıyorsunuz ki bir başka ka-fiye kullanımına dönüşüm yapıyor. Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi:

فَإِذَا نُفِرَ فِي النَّاقُورِ فَذَلِكَ يَوْمُئِذٍ عَسِيرٌ عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ

“Sur’a üflendiğinde; işte o gün, zorlu bir gündür. Kâfirler için hiç de kolay değildir.” [Müddesir Suresi 8-10] Belirli bir kafiyele kullanırken doğru-dan doğruya hemen başka bir kafiyele dönüşüm yapıyor:

ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا وَبَنِينَ شُهُودًا وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيدًا سَأُرْهِقُهُ صَعُودًا

“Bırak beni ve yarattıklarımı tek başına. Kendisine bol bol mal verdiğimi, görülen oğullar verdiğimi ve onun için yaydıkça yaydığımı. Sonra daha da artırmamı umar o. Hayır; çünkü o, ayetlerimize

karşı bir inatçı kesildi. Ben onu sarp bir yokuşa sardıracağım.” [Müddesir Suresi 11-17] Bir sonraki ayette direkt başka bir kafiyeye geçmektedir:

إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ فَقِيلَ كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ نَظَرَ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ

“Doğrusu o, düşündü ve ölçüp biçti. Canı çıkası nasıl da ölçüp biçti. Sonra baktı. Sonra kaşlarını çatı, suratını astı. Sonra da sırt çevirip büyüklük tasladı.” [Müddesir Suresi 18-24] İşte böylece Kur'an ayetlerinin tamamı dikkatlice incelendiğinde her çeşidiyle ne Arap şiiri ve nesi-rinde kullanılan üslûba ne Arapların kullandığı sözlerden herhangi bir söze ne de herhangi bir beşerin sözüne hiçbir şekilde benzemediği ve on-larla uzaktan yakından ilgisi olmadığı görülür.

Daha sonra Kur'an'ın açık, güçlü ve güzel üslûbunun, manaları ifade etme keyfiyeti açısından en ince tasvir ile ifade ettiğini görebilirsiniz. İnce bir mana olduğunda şu ayetlerde olduğu gibi bunu görebilirsiniz:

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا وَكَأَسًا دِهَاقًا

“Şüphesiz ki müttakiler için kurtuluş vardır. Bahçeler ve bağlar. Göğüsleri tomurcuklanmış kızlar ve dolu kâseler.” [Nebe Suresi 31-34] Bu ayetler, ince lafızlardan ve pürüzsüz cümlelerden oluşmuştur. Mana kalın olduğunda ise şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا لِلطَّاغِينَ مَابَا لَا يَبْثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا لَا يَدْخُلُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا جَزَاءً وَفَاقًا

“Şüphesiz ki cehennem, bir gözetleme yeridir. Azgınlar için varılacak bir yer. Çağlar boyunca orada kalacaklardır. Orada serinlik ve içecek tadamayacaklardır, sade kaynar bir su ve bir de irinden başka.” [Nebe Suresi 21-26] Bu ayetler, sert ve kalın lafızlardan oluşmaktadır. Hoş mana olduğunda ise hoş lafızla ifade ederek şöyle demektedir:

وَرَفَعَ آبُؤُهُ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا

“Ana ve babasını tahtın üzerine çıkarıp oturttu. Hepsi onun için secdeye kapandılar.” [Yusuf Suresi 100] Yine hoş olmayan bir mana olduğunda bu manaya uygun lafızlarla ifade ederek şöyle buyurmaktadır:

أَلَكُمُ الذَّكْرُ وَلَهُ الْأُنثَى تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَى

“Demek erkekler sizin, dişiler O'nun mu? Öyleyse bu insafsız bir paylaşma.” [Necm Suresi 21-22]

وَاعْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ

“Sesini kıs. Şüphesiz ki seslerin en çirkini eşeklerin sesidir.” [Lokman Suresi 19] Manaların, bu ifade keyfiyeti ile eda edilmesine, bu manaları tasav-

vur ve idrak ettiği sırada nefsi tahrik eden zil sesi olan lafızların gözetilmesi eşlik etmişti. Bu nedenle bu anlamlardaki derinliği ve ifadedeki belâgatı idrak eden dinleyici bu durum karşısında huşu ile eğiliyor hatta küfründe inat etmelerine rağmen Arap belâgat ustalarından ve düşünürlerinden bazıları bu ifadeler karşısında secdeye kapanacak olmuşlardır.

Sonra yine Kur'an'ın lafızlarını ve cümlelerini dikkatlice inceleyen kimse harflerin yerleştirilmesinde, harflerin çıkış mahreçlerinde bir kelimede veya cümlede mahreç yakınlığının varlığını ve bu uyumun sağladığı ses güzelliğini gözlemler. Çünkü harfler arasında mahreç yakınlığı olmazsa yani mahreçler birbirinden uzak olursa, harfler ve cümleler arasındaki geçiş zorlaşır. Aynı zamanda müzikte gerekli tekrarlarla olduğu gibi tekrarlarında kulağa hoş gelen hafif bir mahreçten çıkan hoş bir harf kullanılmıştır. Bu nedenle [كَالْبَاقِ الْمَتَدَوِّقُ] kelimesi yerine [كَصَيِّبٍ] kelimesini ve [الْمُهْجَع] kelimesi yerine [سُنْدُسٍ خُضْرٍ] kelimelerini kullanıyor. Mahreçleri birbirinden uzak harflerin meydana getirdikleri bir kelime ile uygun bir mana ifade edilebiliyor, başka bir manaya da yol açmıyorsa [ضِيْرَى] kelimesinde olduğu gibi uygun olan kelime kullanılmaktadır. Örneğin [ظَالِمَةً] ve [جَائِرَةً] kelimeleri [ضِيْرَى] kelimesi ile aynı manaları ifade ettiği hâlde [ضِيْرَى] kelimesi kullanılmıştır. Kelimelerin kullanımında bu incelikle beraber, bazı ayetlerde bazı harflerin tekrar tekrar kullanıldığını görmek mümkündür. Örneğin Ayete'l Kürsi'deki [ل] harfi yirmi üç defa tekrarlanmasına rağmen bu tekrar kulakta hoş bir etki bırakmakta hatta ve hatta dinleyenin dikkatini çekmekte ve dinleme isteğini artırmaktadır.

İşte böylece Kur'an'ın özel bir tarza sahip olduğunu, her anlamın, kendine uygun olan lafızlarla indiğini, çevresindeki lafızlarla ve beraberindeki anlamlarla uyum hâlinde olduğunu görürsünüz. Bu özellik açısından hiçbir ayette farklılık göremezsin. Dolayısıyla Kur'an'ın hiçbir beşerin sözüne benzememesi ve hiçbir beşerin sözünün de Kur'an'ın sözüne benzememesinden dolayı özel bir tarza sahip olan Kur'an'ın üslûbundaki eşsizlik/mucize oluş gayet açıktır. Yine manaların uygun lafızlar ve cümlelerle indirilmesi açısından olsun, belâgatını ve manalarındaki derinliği idrak edebilenlerin kulaklarında yankılanan lafızları karşısında Kur'an'ın önünde boyun eğip adeta secdeye kapanır gibi olanlar açısından olsun, ister manalarındaki derinliği ve belâgatını idrak edemeyip ancak onun lafızlarındaki uyumun, inceliğin karşısında Kur'an'ın esiri olan, ister istemez dinleyenin kendisine boyun eğmesi açısından olsun, Kur'an'ın eşsizliği/mucize oluşu açıktır. Bu nedenle Kur'an mucizedir ve mucizevi özelliği kıyamete kadar da devam edecektir.

SÜNNET

“Sünnet” ve “hadis” aynı manaya gelir. Sünnet’ten kasıt Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’den varit olan söz, fiil ve ikrarlardır. Sahabe’den mevkuf olarak varit olanlar da Sünnet’ten sayılır. Çünkü Sahabe, Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* ile birlikte yaşıyorlar, O’nun sözlerini dinliyorlar, O’nun amellerine şahit oluyorlar, O’ndan işittiklerini ve gördüklerini naklediyorlardı. Hadis, şer’î bir nass sayılır. Çünkü Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

“Rasul size neyi verdiyse onu alın, sizi neden alıkoyduysa ondan da sakının.” [Haşr Suresi 7]

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ

“O hevasından bir şey söylemez, O’nun söylediği ancak vahiydir. O’na müthiş kuvvetli olan öğretti.” [Necm Suresi 3-5] Birçok ayet mücmel olarak gelmiştir. Hadis gelip bu ayetleri açıklamıştır. Mesela namaz mücmel olarak gelmiş Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’in fiili, namazın vakitlerini ve kılınış keyfiyetini açıklamıştır. Namaz gibi birçok hüküm mücmel olarak gelmiş ve Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* bu hükümleri açıklamıştır. Allahu Teâlâ Kur’an’da şöyle buyurmaktadır:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

“Sana da insanlara indirileni açıklayasın diye bu zikri indirdik.”

[Nahl Suresi 44] Sahabe *Rıdvanullahi Aleyhim* Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’in sözlerini dinlediler, O’nun fiillerine ve hâllerine şahit oldular. Bir ayeti anlamada veya ayetin tefsirinde veya hükümlerden bir hükümde ihtilafa düştükleri zaman şüphelerini, ihtilaflarını gidermek, aydınlığa kavuşturmak için Rasul’ün hadislerine dönüyorlardı/başvuruyorlardı. Başlangıçta Müslümanlar hadis konusunda, hadislerin yazılmasına önem vermeden ezberlemek ve kalplerde zaptetmekle yetiniyorlar, Allah’ın Kitabı’nı ezberledikleri gibi hadisleri de ezberliyorlardı. İslâm yayılıp yerleşim yerleri genişlediğinde Sahabe çeşitli bölgelere dağıldı, onların büyük bir kısmı öldü ve zapt azaldı. Bu nedenle hadislerin tedvinine/yazıyla tespitine şiddetle ihtiyaç hissedildi.

Hadis tedvini/yazımı Sahabe asrına kadar uzanır. Çünkü birçok Sahabe hadisleri yazıyor ve rivayet ediyorlardı. Ebu Hurayra’dan şöyle dediği rivayet edildi:

مَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْثَرَ حَدِيثًا مِنِّي، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أَكْتُبُ

“Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in Ashabi içinde benden çok hadis bilen yoktu. Ancak Abdullah Bin Amr müstesna. O yazıyordu ben ise yazmıyordum.” Fakat hadisleri yazan Sahabe çok az sayıda idi. Sahabe’nin büyük bir kısmı İslâm’ın başlangıç yıllarında hadis yazımından alıkonmakla beraber onlar hadisleri göğüslerinde muhafaza ediyorlardı. Söyledikleri şeyler hakkında da bilgi sahibi idiler, ne dediklerini biliyorlardı. Fakat hadisleri yazan Sahabe çok az sayıda idi. Sahabe’nin büyük bir kısmı İslâm’ın başlangıç yıllarında hadis yazımından alıkonmakla beraber onlar hadisleri göğüslerinde muhafaza ediyorlardı. Muslim, *Sahih*’inde Ebu Saîd el-Hudri’den Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in şöyle dediğini tahrîc etti:

لَا تَكْتُبُوا عَنِّي وَمَنْ كَتَبَ عَنِّي غَيْرَ الْقُرْآنَ فَلْيَمْحُهُ وَحَدَّثُوا عَنِّي وَلَا حَرَجَ

“Benden Kur’an’ın dışında hiçbir şey yazmayın. Kim Kur’an’ın dışında benden bir şey yazmışsa onu imha etsin. Benden duyduklarınızı başkalarına ulaştırmanızda bir sakınca yoktur.” [Muslim]

مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

“Bile bile bana yalan isnat eden kimse, cehennemdeki yerini hazırlasın.” [Buhari ve Muslim] Bu nedenle Sahabe hadis yazımından sakındı ve yalnızca hadisi anlamak ve ezberlemekle yetindi. Hadis öğrenmek Sahabe için gerçekten çok önemliydi. Sahabe’nin çoğu birçok haberi kabul etmeyi durdurduğu sabit olmuştur. İbni Şihab, Kubeysa’dan şöyle rivayet ediyor:

أَنَّ الْجَدَّةَ جَاءَتْ فِي عَهْدِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ تَلْتَمِسُ أَنْ تُورِثَ فَقَالَ مَا أَجَدُ لَكَ فِي كِتَابِ اللَّهِ شَيْئًا وَمَا عَلِمْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَكَرَ لَكَ شَيْئًا ثُمَّ سَأَلَ النَّاسَ فَقَامَ الْمُغِيرَةُ فَقَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعْطِيهَا السُّدُسَ فَقَالَ هَلْ مَعَكَ أَحَدٌ فَشَهِدَ مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَةَ بِمِثْلِ ذَلِكَ فَأَنْفَذَهُ لَهَا أَبُو بَكْرٍ

“Ölen bir kimsenin büyükannesi, Ebu Bekir Radiyallahu Anh’a geldi ve ondan miras hakkını istedi. Bunun üzerine Ebu Bekir ona şöyle dedi: Senin için Allah’ın Kitabı’ndan bir şey bulamıyorum. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in de senin için bir şey söylediğini bilmiyorum. Sonra orada bulunanlara bu konu hakkında bir şey bilip bilmediklerini sordu. Bunun üzerine Muğire ayağa kalktı ve şöyle dedi: Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem altıda bir veriyordu. Ebu Bekir: Bu konuda seninle başka kim var, dedi. Muhammed Bin Mesleme Muğire’nin sözünü doğruladı ve bunun üzerine Ebu Bekir kadına hakkını verdi.” [Malik, Tirmizi ve Ebu Davud]

Cerir Ebu Nadra’dan o da Ebu Said’den şunu rivayet etti:

بَا مُوسَى سَلَّمَ عَلَى عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِنْ وَرَاءِ الْبَابِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَلَمْ يُؤَدِّنْ لَهُ فَرَجَعَ فَأَرْسَلَ عُمَرَ فِي إِثْرِهِ، فَقَالَ لَمْ رَجَعْتَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِذَا سَلَّمْتَ أَحَدَكُمْ ثَلَاثًا فَلَمْ يَجِبْ فَلْيَرْجِعْ قَالَ لِنَاتَيْنِي عَلَى ذَلِكَ بَيِّنَةٌ أَوْ لَأَفْعَلَنَّ بِكَ، فَجَاءَ أَبُو مُوسَى مُنْتَقِعًا لَوْنَهُ وَنَحْنُ جُلُوسٌ فَقُلْنَا مَا شَأْنُكَ فَأَخْبَرَنَا وَقَالَ: فَهَلْ سَمِعَ أَحَدٌ مِنْكُمْ قُلْنَا نَعَمْ كُنَّا سَمِعُهُ فَأَرْسَلُوا مَعَهُ رَجُلًا مِنْهُمْ حَتَّى أَتَى عُمَرَ فَأَخْبَرَهُ

“Ebu Musa Ömer RadiyAllahu Anh’a kapı arkasından üç defa selam verdi. İçeri girmesi için izin verilmeyince Ebu Musa geri döndü. Bunun üzerine Ömer hemen arkasından adam gönderip onu çağırttı ve ona niçin geri döndüğünü sordu. Ebu Musa: Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’i şöyle derken işittim dedi: Sizden biriniz üç kere selam verir de cevap alamazsa geri dönsün. Bunun üzerine Ömer: Bu sözünü ispatlayacak ya bir delil getirirsin ya da ben sana yapacağımı bilirim, dedi. Biz bir yerde oturmakta iken Ebu Musa rengi solmuş bir şekilde çıkageldi ve biz ona: Derdin nedir? diye sorduk. Ebu Musa başından geçeni anlattı ve sizden herhangi biriniz de bunu duydu mu? deyince, biz de evet dedik. Hepimiz onu işittik. Ardından Ebu Musa ile beraber içlerinden birini gönderdiler ve Ömer geldiğinde Ebu Musa’nın söylediği hadisi kendilerinin de Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’den işittiklerini bildirdiler.” [Ahmed Bin Hanbel, Müs. Kufiyyîn, 18689]

Ali RadiyAllahu Anh şöyle dedi:

كُنْتُ إِذَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا نَفَعَنِي اللَّهُ بِمَا شَاءَ مِنْهُ وَإِذَا حَدَّثَنِي عَنْهُ مُحَدِّثٍ اسْتَحَقَّقْتُهُ فَإِنْ خَلَفَ لِي صَدَّقْتُهُ

“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’den bir hadis işittiğim zaman Allah’ın dilediği kadar ondan faydalanırdım. Yine bir kimse bana Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’den bir hadis rivayet ettiğinde ona yemin ettirirdim. Yemin ederse onun hadisini kabul eder doğrulardım.”

Bu açıklamalardan da hadis rivayetinde ve haberleri kabul etmede Sahabe’nin ihtiyatlı davrandıklarını ve sebatkâr olduklarını görüyoruz. Hatta Ömer, üç talakla kesin olarak boşanmış bir kadına nafaka ve oturmak için ev verilmeyeceğini rivayet eden Kays’ın kızı Fatıma’nın sözüne aldırmayarak şöyle demiştir: **“Ezberleyip ezberlemediğini veya unutup unutmadığını bilmediğimiz bir kadının sözü ile Rabbimizin Kitabı’nı ve Rasulü’nün Sünneti’ni bırakamayız.”** Bu ifade, sözü söyleyen kadın olduğu için biz onu almayız anlamına gelmemektedir. Tam tersine, ezberi veya unutkanlığı hakkında bilğimiz olmayan bir kişinin sözüne bakarak Kitab’ı ve Sünnet’i terk etmeyiz anlamına gelmektedir. Buradaki illet kişinin kadın oluşu değil ezberi veya unutkanlığıdır.

Osman *RadiyAllahu Anh*'ın öldürülmesinden sonra fitneler ortaya çıkınca Müslümanlar ihtilafa düştüler ve birçok grup ortaya çıktı. Her grup kendi lehlerine davalarını desteklemek için hadisler çıkarmaya ve deliller istinbat etmeye başladılar. Onlardan bazıları bir hadise ihtiyaç duydukları zaman görüşlerini desteklemek için hemen hadis uydurdular, delil olarak bu uydurma hadisleri kullandılar. Fitneler durulup ortalık sakinleşince Müslümanlar hadis tahkikatına yöneldiklerinde uydurma hadislerin çoğaldığını gördüler ve sahih hadis ile uydurma hadisleri birbirinden ayırma işi ile uğraşmaya başladılar.

Sahabe asrından sonra gelen Tabiin de aynı yoldan yürüdü ve rivayet yoluyla hadislerin yayılmasına önem verdiler. Sahabe'nin hadislere gösterdiği önemi onlar da gösterdiler ve bu hususta Sahabe'ye uydular. Hicri yüzü yılların başlarına gelindiğinde Hilâfet işlerini elinde bulunduran adil Halife Ömer Bin Abdülaziz hadisin yazılmasını emretti. Bu konu ile ilgili olarak Buhari *Sahih*'inin "*Kitab-ul İlm*" bölümünde şöyle demiştir:

"Ömer Bin Abdülaziz, Ebu Bekir Bin Hazm'a bir mektup yazarak ona şöyle demiştir: Bak ve araştır Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in hadisine ait ne varsa yaz/yazdır. Çünkü ben ilmin kaybolmasından ve âlimlerin gitmesinden korkuyorum. Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in hadisinden başkasını kabul etme. Bilenler, bilmeyenlerin de öğrenmesi ve ilmin yayılması için herkesin gelebileceği bir yerde otursunlar. Zira gizli tutulmadıkça ilim kaybolmaz." Aynı şekilde hadisleri incelemeleri için büyük şehirlerdeki amillerine de yazı yazmıştır.

Ömer Bin Abdülaziz'in emriyle ilk defa hadis tedvin eden kişi Muhammed Bin Muslim Bin Ubeydullah Bin Abdullah Bin Şihab ez-Zühri'dir. Bu şahıs, Sahabe'den az bir gruptan Tabiin'in ise büyük bir çoğunluğundan hadis almıştır. Zühri'nin tabakasından sonra gelen tabakada ise hadis tedvini/yazımı iyice yayıldı. Mekke'de İbni Cüreyc, Medine'de Malik, Basra'da Hammad Bin Seleme, Kufe'de Süfyan es-Sevri, Şam'da Evzai ve onların dışında diğer İslâm topraklarında bu işlerle uğraşan birçok kimse vardı. Bu şahısların topladığı hadis mecmuaları, Sahabe sözleri ve Tabiin'in fetvaları ile beraber Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in hadisleri ile karışık bir hâlde tedvin edilmişti. Hicri ikinci asra kadar durum böyleydi. Hicri üçüncü asrın başlarında ise hadis râvileri tek başına hadis toplamaya ve telife başladılar. Hadis ile ilgili telif eserler İmam Buhari ortaya çıkıncaya kadar aralıksız devam etti. İmam Buhari, hadis ilmindeki telif eseri meşhur kitabı *Sahih-i Buhari*'yi en güzel bir şekilde düzenledi. Kitabında kendi şartlarına göre sahih olan hadisleri topladı. Ondandır

öğrencisi olan Müslim Bin Haccac'da Buhari'nin izi üzere aynı yolu takip etti ve meşhur kitabı, *Sahih-i Muslim*'i telif etti ve bu iki kitap "*Sahihayn*" diye anıldı.

Hadis imamları hadis tedvinine/yazımına başladıklarında hadisleri buldukları şekilde tedvin ediyorlar ve buldukları hadislerin arasından uydurma/mevzu olarak bilinenlerin dışında bütün hadisleri alıyorlardı. Hadisleri buldukları senetleri ile topladılar. Ardından da, rivayetleri kabul edilebilecekler ile reddolunacakları bilmek için râvilerin durumlarını çok titiz bir şekilde incelemeye koyuldular. Rivayetin ve râvinin durumunu araştırmayı da bu araştırmalarına ilave ettiler. Çünkü her rivayette bulunan, adalet ve zapt ile muttasıf değildir. Nitekim ona unutkanlık veya vehim arız olabilir.

Hadis; tefsir, teşri, siret gibi İslâmi bilgilerin tümünü bünyesinde barındıran çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Hadisi rivayet eden bir râvi; ya Kur'an'dan bir ayeti tefsir eden bir hadisi veya bir olay hakkındaki hükmü belirten bir hadisi veya gazvelerden bir gazve hakkındaki bir hadisi rivayet ediyordur. Müslümanlar hadisleri toplamaya başladıklarında hadis tedvini/yazımı ile beraber çeşitli şehirlerde hadisle ilgili telifler de başladı. Hadisin toplamak, Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in hadislerini diğer konulardan ayırmaktır. Hadis toplama hareketinde canlanma başladıktan, sahih hadislerin zayıf hadislerden temyizinden/ayırt edilmesinden, hadis râvilerinin cerh ve tadile tâbi tutulup lehlerinde veya aleyhlerinde bir hüküm verilmesinden sonraki yıllarda, hicri ikinci asrın başlarında hadis tefsirden apayrı bağımsız bir ilim dalı hâline geldiği gibi fıkıhtan da bağımsız hâle geldi.

SÜNNET DE KUR'AN GİBİ ŞER'Î DELİLDİR

Sünnet de Kur'an gibi şer'î delildir ve Allahu Teâlâ'dan gelen bir vahiydir. Sünnet'i terk edip yalnızca Kur'an'la yetinmek açık küfürdür. Böyle bir görüş İslâm'dan çıkarıcı bir görüştür. Sünnet'in Allahu Teâlâ'dan gelen bir vahiy olduğu Kur'an'ın açık nassı ile sabittir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُم بِالْوَحْيِ

“De ki ben ancak vahiy ile uyarıyorum.” [Enbiya Suresi 45]

إِنْ يُوحَىٰ إِلَيَّ إِلَّا أَنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ

“Bana vahyolunur. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım.” [Sad Suresi 70]

إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُرْحَىٰ إِلَيَّ

“Ben ancak bana vahyolunana uyarım.” [Ahkaf Suresi 9]

قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي

“Ben ancak Rabimden bana vahyolunana uyarım.” [A'raf Suresi 203]

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ

“O hevasından konuşmaz. Ancak O'na vahyolunur.” [Necm Suresi 3-4]

Hiçbir şekilde teville ve yoruma yer bırakmadan, Rasul'ün getirdiklerinin, konuştuklarının ve uyardığı şeylerin yalnızca vahiyden kaynaklandığı, vahiy ile sınırlı olduğu hususunda bu ayetlerin hem delaletleri hem de sübutu katidir. Bu nedenle Sünnet de Kur'an gibi vahiydir. Kur'an'a bağlı kalmanın farziyeti gibi Sünnet'e bağlı kalmanın farziyeti de yine Kur'an'ın açık nassı ile sabittir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَمَا آتَاكُم الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

“Rasul size neyi verdiyse onu alın, sizi neden alıkoyduysa onu da bırakın.” [Haşr Suresi 7]

مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ

“Kim Rasul'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.” [Nisâ Suresi 80]

فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Onun emrine muhalefet edenlere bir fitnenin veya elim bir azabın isabet etmesinden sakınsınlar.” [Nur Suresi 63]

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَىٰ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ

“Allah ve Rasulü bir şeye hükmettiği zaman, mümin erkek ve mümin kadına artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz.” [Ahzab Suresi 36]

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

“Hayır! Rabbine andolsun ki aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem tayin edip, sonra senin verdiğin hükmü içlerinde bir sıkıntı duymadan tamamen kabul etmedikçe iman etmiş olmazlar.” [Nisâ Suresi

65]

أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ

“Allah’a itaat edin, Rasul’e itaat edin.” [Nisâ Suresi 59]

إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ

“Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin.” [Âl-i

İmran Suresi 31] Getirdiği şeyler hususunda Rasul’e ittiba etmenin/uymanın farziyeti hakkında ve Rasul’e itaatin Allahu Teâlâ’ya itaat olduğu hususunda bu ayetlerin tamamı açık ve net ifadelerdir.

Getirdiklerine ittibanın/uymanın farziyeti açısından Kur’an ve hadis, şer’î delildirler. Bu konuda hadis de Kur’an gibidir. Bu nedenle, *“yanımızda Allah’ın Kitabı var, yalnızca onu alırız”* demek caiz değildir. Çünkü bu ifadeden Sünnet’i terk anlaşılır. Bilakis Kur’an ve Sünnet bir araya getirilmeli ve Kur’an delil olarak alındığı gibi Sünnet de şer’î delil olarak alınmalıdır. Hadis olmaksızın yalnızca Kur’an’la yetinme düşüncesinin bir Müslüman’dan sadır olması caiz değildir. Nitekim Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* bu noktaya dikkat çekerek şöyle buyurmuştur:

يُوشِكُ أَنْ يَقْعُدَ الرَّجُلُ مِنْكُمْ عَلَىٰ أَرْبَكْتِهِ يُحَدِّثُ بِحَدِيثِي فَيَقُولُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ كِتَابُ اللَّهِ فَمَا وَجَدْنَا فِيهِ خِلَالَ اسْتِخْلَانَاهُ وَمَا وَجَدْنَا فِيهِ حَرَامًا حَرَّمَاهُ وَإِنَّمَا حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ كَمَا حَرَّمَ اللَّهُ

“Sizden bir adam çıkarak, koltuğuna yaslanır bir hâlde benden bir hadis okuyacak ve ardından da: Sizin ile benim aramızda Allah’ın kitabı var. Onda helâl bulduğumuzu helâl kabul ederiz. Haram bulduğumuzu da haram kabul ederiz, diyecektir. Hâlbuki Allah’ın Rasulü’nün bir şeyi haram kılması Allah’ın haram kılması gibidir.” [Hakim

ve Beyhaki] Cabir’den merfu olarak gelen rivayette ise şöyle demiştir:

مَنْ بَلَغَهُ عَنِّي حَدِيثٌ فَكَذَّبَ بِهِ فَقَدْ كَذَّبَ ثَلَاثَةَ اللَّهِ وَرَسُولَهُ وَالَّذِي حَدَّثَ بِهِ

“Kim benden bir hadis duyar ve onu yalanlarsa, şu üç şeyi yalanlamış sayılır: Allah’ı, Rasulü’nü ve kendisine hadis aktaranı.” [Mucemmiu-z

Zevaid Cabir’den] Bundan dolayı: *“Kur’an’la hadisi kıyaslarız. Eğer hadis Kur’an’a uymazsa onu terk ederiz”* denilmeside hatadır. Çünkü bu tür bir ifade, Kur’an’ı tahsis etmek veya mukayyet kılmak veya mücmelini açıklamak için gelen hadisi terk etmeye götüren bir ifadedir. Hadis ile gelen

bir şeyin Kur'an'a uymadığı veya Kur'an'da bulunmadığı görülebilir. Fer'i olanları asli olanlara ilhak eden hadisler, bu türden hadislerdendir. Kur'an'da olmayıp hadisler vasıtasıyla ulaşan birçok hükümler vardır. Özellikle açıklayıcı hükümler Kur'an'la değil yalnızca hadislerle gelmiştir. Bu nedenle hadis, Kur'an'a kıyas edilmez. Hadisin getirdikleri alınır onun dışındakiler ise geri çevrilir. Gelen bir hadis, Kur'an'da manası kati olan bir nassla çeliştiğinde hadis dirayeten yani metin açısından reddolunur. Çünkü Hadisin anlamı Kur'an'la çelişmektedir. Bu da Kays'ın kızı Fatıma'dan rivayet edilen şu hadis gibidir: *"Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem zamanında kocam beni üç talakla boşadı. Bunun üzerine ben Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e geldim. Fakat benim için ne nafaka ne de ev hükmünü uyguladı."* Bu hadis reddedilir. Çünkü Kur'an'la çelişmektedir. Zira bu hadis, Allahu Teâlâ'nın şu kavli ile çelişmektedir:

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وَجْدِكُمْ

"Boşandığınız, fakat iddeti dolmamış kadınları gücünüz nisbetinde kendi oturduğunuz yerde oturtun." [Talak Suresi 6] Bu durumda hadis hem sübutu hem de delaleti kati olan Kur'an'ın nassı ile çeliştiği için reddolunur. Ancak hadis Kur'an'la çelişmiyorsa, Kur'an'ın ifade etmediği şeyleri kapsıyorsa veya Kur'an'da olanın üzerine ilave yapıyorsa, hem Kur'an'da, hem de hadiste olan alınır. Yoksa *"Kur'an'da geçtiği için biz Kur'an'da olan ile yetiniriz"* denilemez. Çünkü Allah her ikisini de emretmiştir. Her ikisine birden inanmak vaciptir.

SÜNNET İLE İSTİDLAL/DELİL GETİRMEK

Sünnet'in Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in sözleri, fiilleri ve sükûtu olduğu ve Kur'an gibi Sünnet'e tâbi olmanın da vacip olduğu bilinmektedir. Ancak Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in bir sözü söylediğinin veya bir fiili yaptığının veya bir söz ve fiil karşısında sükût ettiğinin tespit edilmesi gerekir. Sünnet tespit edildiğinde, gerek şer'î hükümlerde olsun, gerekse akaidde olsun, Sünnet'le delil getirmek sahih olur. Sünnet, bu tespit edilmeye binaen hüccet sayılır ve böylece şer'î hüküm veya inanılması gereken akide ile ilgili hususlardan birisi sayılır. Ancak Sünnet'in tespit edilmesi; ya kesinliği yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan yeterli sayıdaki bir topluluğun rivayeti şartıyla; Sahabe'den bir topluluğun Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den, Tabiin'den bir topluluğun Sahabe'den ve Tabe-ut Tabiin'den bir topluluğun da Tabiin'den rivayet etmesi ile gerçekleşir ki Sünnet'in bu türüne "*Mütevâtir Sünnet*" veya "*Haber-i Mütevâtir*" denir. Sünnet'in tespit edilmesi, Tabe-ut Tabiin'den bir kişinin veya farklı kişilerin Tabiin'den, Tabiin'den bir kişinin veya birilerinin Sahabe'den, bir Sahabe'nin veya farklı Sahabeden kimse-lerin Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den rivayeti şeklinde sübutu zanni olursa hadisin bu türüne de "*Ahad Hadis*" veya "*Haber-i Ahad*" denir. Buradan hareketle delil getirme bakımından Sünnet, "*Haber-i Mütevâtir*" ve "*Haber-i Ahad*" olmak üzere iki kısma ayrılır. Fakat Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den ahad kanalla rivayet edilen sonra Tabiin veya Tabe-ut Tabiin asrında meşhur olan "*Haber-i Meşhur*" veya "*Haber-i Müstefid*", "*Haber-i Ahad*" kapsamında olup üçüncü bir hadis grubunu oluşturmaz. Çünkü "*Haber-i Ahad*" derecesinden, tevatür derecesine ulaşmadığı için delil getirmedeki konumu da değişmez. İster Sahabe, ister Tabiin, isterse Tabe-ut Tabiin asrında olsun, rivayet zincirindeki sıralamalardan herhangi birisinde râvinin teke düşmesi hâlinde hadis, "*Ahad Haber*" sayılır. Hatta iki halkada tevatür olsa da birisinde ahad rivayet olsa bile durum değişmez. Dolayısıyla Sünnet ya "*Mütevâtirdir*" ya da "*Ahad*"dır bir üçüncüsü yoktur.

"*Haber-i Ahad*", sahih veya hasen olduğu zaman, ister ibadet, ister muamelat, ister cezalarla ilgili hükümler olsun şer'î hükümlerin tamamında delil olarak kullanılır ve onunla amel etmek de gerekir. "*Haber-i Ahad*" ile delil getirmek haktır. Şer'î hükümlerin ispatında "*Haber-i Ahad*" ile delil getirmek şer'an sabittir ve bu konuda Sahabe *RadiyAllahu Anhum*'un icması vardır. Şeriatın, bir davanın ispatı konusunda bir kişinin şahitliğine itibar etmesi bunun delilidir. Şahitlik ise bir "*Haber-i Ahad*" dır. Sünnet'in

rivayetinin ve “*Haber-i Ahad*”ın kabulü, şahitliğin kabulüne kıyas edilir. Bu durum Kur’an’ın nassı ile sabittir. Kur’an mali konularda iki erkeğin veya bir erkek ile iki kadının şahitliğine göre hüküm vermektedir. Zinada dört erkeğin şahitliğini, hadlerde ve kısasta iki erkeğin şahitliğini esas almaktadır. Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* bir şahidin şahitliği ve hak sahibinin yemin etmesine göre hüküm veriyor, emzirme konusunda ise yalnızca bir kadının şahitliğini kabul ediyordu. Bunların hepsi “*Haber-i Ahad*”dır. Sahabe’nin hepsi de aynı esas üzere yürüdü ve onlardan herhangi birinin buna muhalefet ettiği rivayet edilmedi. Yargıda, yalanın yanında doğrunun tercih edilmesinin bağlayıcılığı vardır. Şüpheler olduğu sürece, bir haber yalan töhmeti altında kalacağı için doğruluk ortadan kalkar ve sabit olmaz. Bu bağlayıcılık ancak “*Haber-i Ahad*” ile amelde geçerlidir. Yalanın yanında doğrunun tercih edilmesi için hadisi rivayet eden râvide adalet, sika (güvenilir olma) zapt, hadisi rivayet ettiği kişiyi görmüş olma ve yaptığı rivayette takvalı olma özellikleri bulundukça, yalan zannı/şüphesi ortadan kalkar ve böylece de râvi hakkında bu şüphe sabit olmaz. Dolayısıyla Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’den rivayet edilen “*Haber-i Ahad*” ile amel etmek kıyasen vacip olur. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’den bize ulaşan bir “*Haber-i Ahad*”ı kabul etmek ve bir hükme delil getirmek, şahitliğin kabulü ve onun gereğince bir konuda hükmetmek gibidir. Böylece “*Haber-i Ahad*”, Kur’an’ın işaret ettiği bir delil ile hüccet/delil kabul edilir.

Bu hususa işaret etmek üzere Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* bir hadisinde şöyle buyurmaktadır:

نَصَرَ اللَّهُ عَبْدًا سَمِعَ مَقَالَتي فَوَعَاها ثُمَّ بَلَّغَهَا عَنِّي قُرْبَ حَامِلٍ فَفِيهِ غَيْرُ فَقِيهِ وَرُبَّ حَامِلٍ فَفِيهِ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ

“Benim sözümü, işitip onu kavrayan ve gereğini yerine getirenin Allah yüzünü nurlandırır. Fakih olmadığı hâlde fıkıh taşıyan niceleri vardır. Kendinden daha fakih olana fıkıh ulaştıran nice fıkıh taşıyıcıları vardır.” [Sünen-i İbni Mace/Enes Bin Malik’ten] Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* [نَصَرَ اللَّهُ عَبْدًا] ifadesi yerine [نَصَرَ اللَّهُ عَبْدًا] ifadesini kullanmıştır. [عَبْدًا] kelimesi cins isim olup bir veya daha çok kişi için kullanılır. Buna göre hadisin manası Rasul’ün, hadislerini nakleden bir veya birden fazla sayıdaki kişileri övmesi anlamına gelmektedir.

Üstelik Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*, sözünün ezberlenmesine ve yerine getirilmesine çağırıyor. Bu nedenle O’nun sözünü tek veya toplu

hâlde iken işiten herkesin bunu eda etmesi farz olmaktadır. Onun gereğini yerine getirenin ve kendisi dışındaki bir şahsa onu nakledenin diğer kimse üzerinde etki bırakabilmesi, nakilcinin sözü kabul edilebilir olduğunda geçerlidir. Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in sözlerini başkalarına nakletme çağrısı, O'nun sözünü kabule çağrıdır ki bu da hadisi nakledenin naklettiği hadisin Rasul'ün sözü olduğunu doğrulamasını yani nakilcinin güvenilir, emin, takva sahibi, zapt sıfatına sahip, neyi taşıdığını ve neye çağırdığının bilincinde olmasını gerektirir. Böylece râviden yalan söylemiş olma zannı tamamen ortadan kalksın ve râvinin doğru söylediği kanaati tercih edilsin. Bu da Sünnet'in sarahati ve delaletiyle "*Haber-i Ahad*"ın hüccet olduğunun delilidir.

Bütün bunlara ilave olarak Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*, kendilerini İslâm'a davet etmek üzere on iki elçiye on iki krala göndermiştir. Bu olayda her krala yalnızca tek elçi gönderilmişti. Eğer "*Haber-i Ahad*" ile yapılan bir tebliğe uymak caiz olmasaydı Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* İslâm'ın tebliğinde bir kişinin gönderilmesiyle yetinmezdi. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in bu amelinden dolayı bu, "*Haber-i Ahad*"ın tebliğde hüccet olduğunun apaçık delilidir. Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* elçilerinden birisi vasıtasıyla valilerine yazılar gönderdiği hâlde valilerinden hiçbirinin aklında Rasul'ün mektubunu ulaştıran elçinin bir kişi olmasından dolayı Rasul'ün emrini infaz etmeyi terk etmek gibi bir düşünce geçmiyordu. Bilakis valiler, Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in elçisinin kendilerine ulaştırdığı hükümlere ve emirlere bağlanıyorlardı. Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in bu ameli "*Haber-i Ahad*"ın hüccet olduğuna, şer'î hükümlerde, Rasul'ün emir ve yasaklamalarında "*Haber-i Ahad*" ile amel etmenin vacip oluşuna açıkça delalet etmektedir. Aksi hâlde Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* valilerine tek bir elçi göndermekle yetinmezdi.

Râviye güvendikleri sürece Sahabe-i Kiram'ın "*Haber-i Ahad*"ı kabul ettikleri, "*Haber-i Ahad*" ile amelin onlar arasında meşhur bir olay ve çokça yapılan bir davranış olduğu sabittir. Aynı zamanda "*Haber-i Vahid*" olduğu için kendilerine ulaşan bir haberi herhangi bir Sahabe'nin reddettiğine dair bir olay da yoktur. Sahabe ancak râviye güvenmedikleri zaman râvinin verdiği haberi kabul etmiyorlardı. Böylece Kitap, Sünnet ve Sahabe *Radiyallahu Anhum*'un icması ile "*Haber-i Ahad*"ın, İslâm'ın tebliğinde ve şer'î hükümlerde hüccet olduğu sabittir.

HABER-İ AHAD AKİDEDE DELİL DEĞİLDİR

Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in elçiliğine iman, O'na itaati ve tâbi olmayı, akidede ve hükümlerde Sünnet ile delil getirmeyi gerektirir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَىٰ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا

“Allah ve Rasulü bir şeye hükmettiği zaman, inanan erkek ve kadına artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz. Allah’a ve Rasulü’ne başkaldıran şüphesiz apaçık bir şekilde sapmış olur.” [Ahzab Suresi 36]

أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ

“Allah’a itaat edin ve Rasul’e de itaat edin.” [Nisâ Suresi 59]

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

“Rasul size neyi getirdiyse onu alın, sizi neden men ettiyse ondan geri durun.” [Haşr Suresi 7]

Ancak Sünnet ile delil getirmek, kendisi hakkında delil getirilecek şeye göre farklılık arzeder. Hakkında delil olarak kullanılacak konuda zannı galip yeterli oluyorsa Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in böyle bir sözü söylediğine dair kişinin zannı galibi üzere delil getirilir. Yine kişi Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den böyle bir sözü söylediğine dair yüzde yüz kesinlik bulunduğu ise zannı galibe nazaran bu tür Sünnet'in (mütevattir haberin) delil getirmede önceliği vardır. Ancak kesinliği ve yakini gerektiren bir konuda, Sünnet ile delil getirilecek kişide Rasul'ün o sözü söylediğine dair yüzde yüz kesinlik bulunması gereklidir. Yoksa kişide Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in böyle bir sözü söylemiş olabileceği zannına dayanarak, kesinlik gerektiren bir konuda zan ile delil getirilmez. Çünkü zan, kesinlik için delil olmaya elverişli değildir. Öyleyse yüzde yüz kesinliği gerektiren bir konuda zanni delil değil ancak kesinlik, yakın ifade eden delil bulunmalıdır.

Şer'î hükümde bir kişinin zannı galibine göre onun Allah'ın hükmü olması yeterlidir ve ona tâbi olması gerekir. Bundan dolayı ister sübutu isterse delaleti açısından olsun bu hükmün delilinin zanni olması caizdir. Bundan dolayı haber-i ahad, şer'î hükümler için delil olmaya uygundur. Nitekim Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* yargıda ve hadislerin rivayetinde haber-i ahadı kabul etme çağrısında bulundu ve Sahabe-i Kiram da,

şer’î hükümlerde haber-i ahad kabul ettiler ve uyguladılar. Akideye gelince o, delile dayalı vakıya uygun kesin tasdik demektir. Akidenin vakıyası ve gerçek anlamı bu olduğuna göre, delilinin de kesin tasdikten kaynaklanması gerekir. Bizzat delilin kendisi, kesinlik için delil olmaya elverişli oluncaya kadar, kesinlik kazanmadıkça akidede delil olamaz. Çünkü zanni delilden kesinlik çıkmaz. Dolayısıyla kesinlik için delil olmaya uygun değildir. Bu nedenle zanni olduğu için haber-i ahad akide için delil olmaya uygun değildir. Akidenin ise yakın olması gerekir. Allahu Teâlâ Kur’an-ı Kerim’de zanna uymayı zemmederek şöyle buyurmaktadır:

لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ

“Bu husus hakkında onlarda ilim (kesin delil) yoktur. Onlar ancak zanna uyarlar.” [Nisâ Suresi 157]

وَمَا يَتَّبِعْ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا

“Onların çoğu ancak zanna uyarlar. Zan ise haktan bir şeyi ifade etmez.” [Yunus Suresi 36]

وَإِنْ تَطِعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ

“Yeryüzündekilerin çoğuna uyarırsan seni Allah’ın yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyuyorlar.” [En’am Suresi 106]

إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ

“Onlar ancak zanna ve canlarının istediğine uymaktadırlar.” [Necm Suresi 23]

وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا

“Oysa onların bu hususta bir bilgileri yoktur; sadece zanna uyarlar. Zan ise şüphesiz gerçeği ifade etmez.” [Necm Suresi 28] Bu ayetler ve bunların dışındaki birçok ayet, akide ile ilgili konularda zanna uyanların zemmedilmesi hususunda gayet açıktır. Onların zemmedilmesi ve kınanmaları ise zanna tâbi olmaktan men olunduklarına delildir. Dolayısıyla haber-i ahad zanni bir delildir. Akidede haber-i ahad ile delil getirmek, akide ile ilgili konularda zanna uymak demektir ki bu hususta Kur’an’da açık kınama vardır. Şer’î delil ve akide olayı dikkatle incelendiği zaman, akide ile ilgili konularda zanni delil ile delil getirildiği zaman, delilin zanni olmasından dolayı itikadı gerektirmez. Bu nedenle haber-i ahad, akide ile ilgili konularda hüccet/delil değildir.

Bu ayetler, özellikle şer’î hükümler dışında akaide hasredilmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, akidede zanna uymayı sapıklık/dalalet saymıştır ve

bu ifadeler inanç konularında geçmiştir. Akaidde zanna uyanları açıkça kınayarak şöyle buyurmaktadır:

إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ

“Onlar ancak zanna ve canlarının istediğine uymaktadırlar.” [Necm Suresi 23] Allahu Teâlâ bu ifadeyi şu ayetlerin hemen ardından söylemektedir:

أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ إِنَّ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ

“Ey inkârcılar! Şimdi Lat, Uzza ve bundan başka üçüncüleri olan Menat’ın ne olduğunu söyler misiniz? Demek erkekler sizin, dişiler Allah’ın öyle mi? Öyleyse bu haksız bir paylaşma. Bunlar sizin ve babalarınızın taktığı adlardan başka bir şey değildir. Allah onları destekleyen bir sultan (kesin delil) indirmemiştir. Onlar ancak zanna uymaktadırlar.” [Necm Suresi 19-23] Bu da söz konusu olanın akaiden olduğuna delalet etmektedir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَإِنْ تَطْعَ أَكْثَرُ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ

“Yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan seni Allah’ın yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyuyorlar.” [En’am Suresi 116] Bu ayette geçen الضلال “sapıklık” kelimesi zanna uymaktan kaynaklanan küfür olarak sayılmıştır. Dolayısıyla bu ifade de ayetlerdeki konunun inançlar/akide ile ilgili meseleler olduğuna delalet etmektedir. Bir yönden böyledir. Diğer yönden ise Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in ahad haber ile hükmettiği, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* zamanında Müslümanların ahad habere dayanarak şer’î hükümleri aldıkları ve Rasul’ün de bu davranışları ikrar ettiği sabittir. Rasul’ün hadisi, şer’î hükmün dışındaki ayetleri -ki bunlar akideler ile ilgili ayetlerdi- tahsis ediyordu. Yani bazı ayetlerin genel olmasına rağmen, şer’î hükümleri akide ile ilgili konulardan ayırıyordu.

Ancak Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in krallara ve amillerine elçi olarak bir kişiyi göndermesi, Sahabe’nin Kâbe’ye yönelmeleri ve içkinin haram kılınması emri gibi şer’î hükümle alakalı bir konuda bir kişinin verdiği haberleri kabul etmeleri, Tevbe Suresi’ni insanlara (Mekke’lilere) okuması için Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in Ali *RadiyAllahu Anh’i* Mekke’ye göndermesi gibi tek kişinin haber vermesine dayanan olaylarla ilgili rivayetler, haber-i ahadın akidede delil olarak kabul edildiğine delalet etmezler. Bu rivayetler ancak; ister şer’î hükümlerin tebliği olsun isterse İslâm’ın tebliği olsun, tebliğde ahad haberin kabul edilebileceğine

delildirler. Burada, “İslâm’ı tebliğin kabulü aynı zamanda akide için de bir kabul sayılır” denilmez. Çünkü bir kişinin İslâm’ı tebliğ etmesinin kabul edilmesi, akidenin kabul edilmesi demek değil, yalnızca bir haberin kabul edilmesi demektir. Bunun delili ise kendisine tebliğ edilen kişinin tebliğ edilen şey hakkında aklını kullanmasıdır. İtikat edeceği kati, kesin bir delil getirildiğinde kabul etmezse küfründen dolayı muhasebe edilir. İslâm’la ilgili zanni bir haberin reddedilmesi küfür sayılmaz. Ancak hakkında yakın delil getirilen İslâm’ı reddetmek küfür sayılır. Bu nedenle İslâm’ın tebliği akideden sayılmaz. Tebliğde haber-i ahadın kabulü de şüphesiz böyledir. İster İslâm’ın tebliği olsun, ister Kur’an’ın tebliği olsun isterse hükümlerin tebliği olsun rivayet olunan olayların hepsi tebliğe delalet eder. Ancak akide konusunda haber-i ahad ile delil getirileceğine dair tek bir delil bile yoktur.

Buna göre akidenin delili yakın/kesin, kati olmalıdır. Çünkü akide, kesinlik ve yakın demektir. Kesinliği ve yakini ise ancak kati delil ifade eder. Bu nedenle akide ile ilgili konularda bir şeyin delil olabilmesi için, inkâr edeni tekfir ettirecek ve kesinlikle alınmasını sağlayacak ve her ikisinin de delaletleri kati olacak şekilde ya Kur’an’dan ya da mütevatir hadisten olması gerekir.

Eğer delil haber-i ahad ise sahih olsa bile kati olmaz. Dolayısıyla zanni galibi ifade eder. Dolayısıyla da bu delille gelen akaide ile ilgili haberler zanni şekilde tasdik edilir. Bundan dolayı ona kesin bir şekilde inanılması caiz değildir. Çünkü akide, kesinlik ve yakındır. Haber-i ahad ise katiyet ve kesinlik ifade etmez. Sadece zan ifade eder ve onu inkâr eden tekfir edilmez. Ancak bununla birlikte ahad haberin yalanlanması caiz değildir. Çünkü ahad haberi yalanlamak caiz olursa zanni delillerden alınan şer’î hükümlerini hepsini yalanlamak caiz olurdu ki Müslümanlardan hiçbir kimse böyle bir şey söylememiştir. Bu açıdan o aynen Kur’an gibidir.

Kur’an bize tevatür yoluyla nakledilmiştir, itikadı gerektirir ve inkâr eden tekfir olunur. Kur’an’dan olduğu nakledilen ancak haberi ahad yoluyla bize ulaşan:

الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا الْيَتَّةَ نَكَالاً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Zina eden yaşlı (evli) erkek ve yaşlı (evli) kadını Allah’tan bir ceza olarak ölünceye kadar taşılayınız. Allah Aziz’dir, Hakim’dir” [Ahmed Bin

Hanbel, Mûs. Ensâr, 20261] sözü, Kur’an’dan bir parça sayılmaz ve itikat etmeyi de gerektirmez. Her ne kadar Kur’an’dan bir parça olduğu rivayet edilmiş olsa da haber-i ahad şeklinde rivayet olunduğu için, Kur’an’dan bir parça

olduğunun kabul edilmesi, itikat edilmesi ortadan kalkar. Haber-i ahad da aynen bunun gibidir. Her ne kadar hadis oluşu rivayet edilse de, rivayet şekli ahad yoluyla olduğu için kendisine itikat vacip olmaz. Hadis ve içeriğine itikadın vacip oluşunu reddetmek, hadisi reddetmek anlamına gelmez. Daha doğrusu hadis tasdik edilir ve şer'î hükümlerde onunla amel etmek vaciptir.

AKİDE İLE ŞER'Î HÜKÜM ARASINDAKİ FARK

Lügatte, "akide" üzerinde kalbin düğümlendiği şey demektir. Düğümlenme ise onu kesinleştirmek, yakinen tasdik etmek/doğrulamak demektir. Bu ise genel olup her şeyin tasdik edilmesini kapsar. Ancak bir şeyin tasdikinde tasdik edilmesi istenen şeye bakılır; tasdik edilmesi istenen şey esas bir husus veya esastan bir parça ise onun akide olarak isimlendirilmesi doğru olur. Çünkü o, kendisi dışındakiler için bir ölçü olarak ele alınmaya elverişlidir. Bu nedenle de kalbin onun üzerinde düğümlenmesinin belirgin bir etkisi olur. Eğer tasdik edilmesi istenen şey, esas bir husus değilse veya esastan bir parça değilse bu takdirde akideden sayılmaz. Çünkü kalbin onun üzerinde düğümlenmesinin herhangi bir etkisi olmaz. Ona itikat etmede herhangi bir fayda yoktur. Eğer kalbin üzerinde düğümlendiği şeyin etkisi, insanı tasdik etme veya yalanlama yönünde bir tavır almaya iterse akideden sayılır.

Akide; insan, hayat, kâinat, dünya hayatının öncesi ve sonrası hakkında hayatın öncesi ve sonrası ile olan alakası hakkında külli/bütünsel bir düşüncedir. Bu tarif her akide için geçerli olduğu gibi İslâm akidesi için de geçerlidir. Kapsamına mugayyebatı/hissedilemeyenleri de alır. İslâm akidesi, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, rasullerine, ahiret gününe, kaza ve kaderin hayrının ve şerrinin Allah'tan geldiğine iman etmektir. Cennet ve cehenneme, meleklerle, şeytanlara ve benzerlerine ve bunlarla ilgili düşüncelere iman da İslâm akidesinden sayılır. Hislerle/duyularla idrak edilemeyen/kavranamayan mugayyebatla ilgili konuların tamamı akideden sayılır.

Şer'î hüküm ise kulların fiilleri ile ilgili Şari'in (şeriat koyucunun) hitabıdır. Bir başka anlatımla, insana ait fiillerden bir fiille veya insanın fiillerinden sayılan sıfatlardan bir sıfatla ilgili fikirlerdir. Kiralama, alışveriş, faiz, kefâlet, vekâlet, namaz, halifenin ve Allah'ın hadlerinin ikâmesi, halifenin Müslüman olması, şahidin adil olması, devlet başkanının erkek olması ve bunlara benzeyen şeylerin tamamı şer'î hükümlerden sayılır. Tevhid, risalet, öldükten sonra tekrar dirilme, Rasul'ün yalan söylememesi, nebilerin günah işlememeleri, Kur'an'ın Allah'ın kelamı olması, hesap, azap vb. şeylerin tamamı da akideden sayılır. Dolayısıyla akaid, tasdik edilen fikirlerdir. Şer'î hükümler ise insanın fiili ile ilgili hitaptır. Sabah namazının iki rekât farzı şer'î hükümdür. Ancak onun Allah'tan geldiğini tasdik ise akidedir. Sabah namazının iki rekât olan sünneti kılınmadığı takdirde herhangi bir şeyi gerektirmez. Kılındığında ise şer'î hüküm

olmasından dolayı tıpkı akşam namazının iki rekât sünneti gibi kılana sevap kazandırır. Ancak sabah namazının sünnetine akide açısından baktığımızda kesinlikle tasdik edilmesi gerekir, inkârı ise küfürdür. Çünkü tevatüren sabittir. Akşam namazının sünnetinin tasdik edilmesi istenen bir şeydir. Ancak inkârı küfür değildir. Çünkü zanni delille yani haber-i ahad ile sabittir. Haber-i ahad ise akidede hüccet/delil sayılmaz. Hırsızlık yapan kimsenin elinin kesilmesi şer'î hükümdür. Ancak Allah'tan gelen bir hüküm olduğunu tasdik ise akidedir. Yine faizin haram kılınması şer'î bir hükümdür. Bunun Allah'tan gelen bir hüküm olduğunu tasdik etmek ise akidedendir...

Bu açıklamalara binaen akide ile şer'î hüküm arasında fark vardır. Akide; delile dayalı, vakıya mutabık kesin tasdiktir, iman etmektir. Akidede gerekli olan kesinliktir ve yakındır. Şer'î hüküm ise kulların fiilleri ile ilgili Şâri'nin hitabıdır. Şer'î hükümde ise zan yeterlidir. Bir fikri idrak etmek ve onun vakıada varlığını veya yokluğunu tasdik etmek akidedir. İnsanın fiillerinden bir fiili çözebileceği veya çözemeyeceği itibarı ile bir düşüncüyü idrak ise şer'î hükümdür. Dolayısıyla fikrin çözüm sayılması için zanni delil yeterlidir. Fakat fikrin vakıasının varlığını tasdik için kati/kesin delil kaçınılmazdır.

İÇTİHAT VE TAKLİT

Allah, Muhammed *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in risaleti ile bütün insanlara hitap etti. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا

“(Ey Muhammed! De ki:) Ey insanlar doğrusu ben Allah’ın hepiniz için gönderdiği Rasulü’yüm.” [A'raf Suresi 158]

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ

“Ey insanlar! Rabbinizden size burhan/kesin bir delil geldi.” [Nisâ Suresi 74]

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ

“Ey insanlar! Rasul, Rabbinizden size hak ile geldi.” [Nisâ Suresi 70] Aynı zamanda Allahu Teâlâ müminlere ve insanlara hükümleri ile hitap etti. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ

“Ey insanlar! Rabbinizden sakının; doğrusu kıyamet gününün sarsıntısı büyük şeydir.” [Hacc Suresi 1]

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ

“Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan Rabbinizden sakının.” [Nisâ Suresi 1]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً

“Ey iman edenler! Yakınıınızda bulunan kâfirlerle savaşın; sizi kendilerine karşı sert bulsunlar.” [Tevbe Suresi 123]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى

“Ey inananlar! Sarhoşken namaza yaklaşmayın.” [Nisâ Suresi 43]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا

“Ey inananlar! Allah yolunda yürüdüğünüz zaman iyice araştırın.” [Nisâ Suresi 94]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ

“Ey iman edenler! Aleyhinize de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun.” [Maide Suresi 8] Hitabı duyan kimsenin onu anlaması ve iman etmesi, inanan kimsenin ise yine onu anlaması ve inandığı ile amel etmesi gerekir. Çünkü o, şer'î hükmüdür. Bu nedenle Müslüman için aslolan, Şâri'nin hitabı olan Allah'ın hükmünü biz-

zat kendisinin anlamasıdır. Çünkü hitap, doğrudan doğruya Şâri'den herkese yönelik bir hitaptır. Yalnızca müçtehitlere veya âlimlere yönelik bir hitap değil, mükellef olan herkese yönelik bir hitaptır. Dolayısıyla hitabın gerektirdiği ameli yapabilmeleri için mükelleflerin bu hitabı anlamaları farzdır. Çünkü hitabı anlamadan hitabın gerektirdiği ameli yapmak mümkün değildir. Şer'î nasslardan Allah'ın hükmünü çıkarmak/istinbat etmek, yani içtihat mükelleflere genel olarak farzdır. İşte bundan dolayı, mükellefte aslanan Şâri'nin hitabından Allah'ın hükmünü bizzat kendisinin çıkarmasıdır. Çünkü mükellef bu hitabın muhatabıdır ki o da Allah'ın hükümüdür.

Ancak mükelleflerin vakıası, nassları anlamada ve kavramada, öğrenmede, ilim ve cehalet açısından farklılık arz etmektedir. Bu nedenle herkes şer'î delillerden şer'î hükümlerin tamamını istinbat etme hususunda, yani mükellef olanların tamamı müçtehit olmada mazeretli sayılırlar. Maksat hitabı anlamak ve onunla amel etmek olduğuna göre hitabı anlamak yani içtihat bütün mükelleflerin üzerine farzdır. Bütün mükelleflerin eğitimde, idrakta ve anlamadaki farklı seviyelere sahip olmaları, bizzat kendilerinin hitabı anlamada da farklı olmalarına neden olduğu için mazeretli sayılmaları, içtihadı farz-ı kifaye hâline getirmektedir. İnsanlardan bir kısmı müçtehit olduğu zaman diğerlerinden bu farziyet kalkar. Bu nedenle şer'î hükümleri istinbat edecek müçtehitleri içlerinde bulundurmaları Müslüman mükelleflere farzdır.

Buna göre mükelleflerin vakıası ve şer'î hükümlerin hakikatinden dolayı, Müslümanların içerisinde müçtehitler ve mukallitler olmalıdır. Çünkü herhangi bir konudaki şer'î hükmü doğrudan doğruya delillerden çıkarabilen kişi müçtehit sayılır. Bir meseledeki şer'î hükmü bir müçtehide sorup öğrenen kimse ise mukallittir. Soru soran kişinin soruyu öğrenmek ve amel etmek için sorması veya öğrenip başkalarına da öğretmek için sorması veya yalnızca öğrenmek için sorması fark etmez. Şer'î hükmü bilip başkasına söyleyebilme imkânına sahip olan fakat müçtehit olmayan bir kimse, kendine yöneltilen soruya cevap vermesine rağmen mukallit sayılır. Kendisine soru sorulan kimse ister âlim olsun ister âmmi olsun, bunların hepsi bu şer'î hükümde başkasının mukallitidir hatta o hükmü istinbat edeni bilmesede dahi. Çünkü mükelleften şahsı taklit etmesi değil, şer'î hükmü alması istenmektedir. Kişinin mukallit olması demek, bizzat kendisi istinbatta bulunmadan, başka bir kişi vasıtasıyla şer'î hükmü alması demektir. Yoksa mukallit demek şahsı taklit eden kimse demek değildir. Çünkü söz konusu olan şey, şahıs değil şer'î hükümdür.

Dolayısıyla müçtehit ile mukallit arasındaki fark şudur: Müçtehit, şer’î hükmü şer’î delillerden bizzat kendisi istinbat eder. Mukallit ise hükmü istinbat edeni bilsin ya da bilmesin şer’î hüküm olduğuna güvendiği sürece kendisi dışındaki bir kişiden istinbat edilen şer’î hükmü alan kimse- dir. İnsanlardan herhangi bir şahsın kendisine ait bir görüşünün alınması şer’î taklitten sayılmaz. Yine falan âlimin, falan düşünürün, falan filozofun görüşü olması itibarı ile bir görüşün alınması gibi olayların hiçbirisi şer’î taklit sayılmaz. Böyle bir olay ancak İslâm dışı bir şeyi almak demektir ki bu da şer’an haramdır. Bir Müslüman’ın böyle yapması helâl/doğru ol- maz. Çünkü Allah bize kim olursa olsun Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’den başkasından hiçbir şeyi almamamızı emretmektedir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

“Rasul size ne verdiyse onu alın, sizi neden yasakladıysa ondan sakının.” [Haşr Suresi 7]

İnsanların kendilerine ait bir görüşünün alınmasını yasaklayan nass vardır. Zira Buhari’nin Abdullah Bin Amr’dan tahrîç ettiği hadiste şöyle geçmiştir:

بِأَنَّ اللَّهَ لَا يَنْزِعُ الْعِلْمَ بَعْدَ أَنْ أَعْطَاكُمْوَهُ انْتِزَاعًا وَلَكِنْ يَنْتَزِعُهُ مِنْهُمْ مَعَ قَبْضِ الْعُلَمَاءِ بِعِلْمِهِمْ فَيُبْقَى نَاسٌ جُهَالٌ يُسْتَفْتَوْنَ فَيَقْنُونَ بِرَأْيِهِمْ فَيُضِلُّونَ وَيُضِلُّونَ

“Allahu Teâlâ size ilmi verdikten sonra onu sizden söke söke almaz. Fakat âlimleri bitirerek ilmi sizden söker. Bundan sonra öyle cahil in- sanlar kalır ki, onlardan fetva istenir, kendi görüşlerine göre fetva ve- rirler. Böylece bunlar saparlar ve diğerlerini de saptırırlar.” [Buhari]

Yani bu, kendi görüşleri ile fetva verirler demektir. İstinbat edilen bir gö- rüş istinbat edenin (müçtehidin) kişisel görüşü değil şer’î hükmüdür. Ki- şinin kendi şahsi görüşü olarak itibar edilen bir görüşü Rasul bidat olarak isimlendirmiştir. Sahih bir hadiste Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle demektedir:

خَيْرَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللَّهِ وَخَيْرُ الْهُدَى هُدَى مُحَمَّدٍ وَشَرُّ الْأُمُورِ مُحَدَّثَاتُهَا وَكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ

“Sözün en hayırlısı Allah’ın Kitabı’dır. Hidayetin en hayırlısı ise Mu- hammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in hidayetidir. İşlerin en şerlisi ise sonradan ortaya çıkartılandır. Her bidat ise sapıklıktır.” [Muslim, Cabir

Bin Abdullah kanalıyla rivayet etti] Hadiste sonradan ortaya çıkartılanlar bidat olarak nitelendirilmiştir. Bidat, ister ameli olsun isterse sözlü olsun hükümler- den; Kitab’a, Sünnet’e ve icmaya muhalif olan her şeydir. Ancak hükümle-

rin dışında olan ameller ve eşyalar bidat kelimesi kapsamına girmez. Yasaklanan ve kınanan görüşten maksat bunlar değildir. Kınanan yasaklanan şey, bir insanın şahsi görüşünden kaynaklanan hükme göre amel etmektir. Çünkü şer'î hükmün yalnızca şer'î delillerden alınması gerekir. Şer'î hüküm şer'î delillerin dışındakilerden alınamaz. Bu açıklamalara göre şeriatın mübah kıldığı taklit, bir meseledeki şer'î hükmü çıkarmaya gücü yetmeyen kimsenin, karşılaştığı meseledeki şer'î hükmü kendisine öğretmesi ve alması için konuyu şer'î hükmü bilen bir âlime sormasıdır. Şer'an/Şeriata göre mukallit de işte budur.

İÇTİHAT

Lügatte “içtihat”, meşakkati ve külfeti gerektiren bir işi gerçekleştirebilmek için bütün gücü sarfetmektir. Usûlcülerin ıstılahında ise içtihat; insanın daha fazlasını yapmaktan aciz kaldığını hissedeceği bir seviyede, şer’î hükümlere dayalı zannı istenen bir şeyde bütün gücü kullanmaktır.

İçtihat, hadis ile sabittir. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in Ebu Musa el-Eşari’yi Yemen’e gönderirken ona şöyle dediği rivayet edilir:

أَفْضَى بِكِتَابِ اللَّهِ، فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فَبِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ، فَأَجْتَهِدْ رَأْيَكَ

“Allah’ın Kitab’ı ile hükmet. Onda bulamazsan Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in Sünneti ile hükmet. Onda da bulamazsan (Kur’an ve Sünnet’e göre) görüşünle içtihat et.” Yine Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in Yemen’e vali olarak gönderdiği Muaz Bin Cebel ile Ebu Musa el-Eşari’ye şöyle dediği rivayet edilir:

بِمَ تَقْضِيَانِ فَقَالَ إِنْ لَمْ نَجِدِ الْحُكْمَ فِي الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ قَسْنَا بِالْأَمْرِ فَمَا كَانَ أَقْرَبَ إِلَى الْحَقِّ عَمَلُنَا بِهِ

“Ne ile hükmedeceksiniz? Onlar dediler ki: Eğer hükmü Kitap’ta ve Sünnet’te bulamazsak bir işi diğerine kıyaslar ve hakka en yakın olan ile amel ederiz.” İşte onların yaptığı bu kıyas, hükmü istinbat etmek için yapılan bir içtihattır ve Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem de onların bu sözlerini ikrar etmiştir. Yine Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in Muaz Bin Cebel’i Yemen’e vali olarak gönderdiğinde ona şöyle dediği rivayet edilir:

بِمَ تَحْكُمُ قَالَ بِكِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ قَالَ بِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ قَالَ أَجْتَهِدْ رَأْيِي فَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ لِمَا يُجِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ

“Ne ile hükmedeceksin? Allah’ın Kitabı ile, dedi. Dedi ki, ya bulamazsan? Dedi ki, Allah’ın Rasulü’nün Sünneti ile. Dedi ki, ya bulamazsan? Dedi ki kendi görüşümle içtihat ederim. Dedi ki: Allah’ın Rasulü’nün elçisini Allah ve Rasulü’nün sevdiği şeyde muvaffak kılan Allah’a hamd olsun, dedi.” [Ebu Davud] İşte bu olay Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in Muaz’ın içtihat yapmasını ikrar ettiğine dair açık bir ifadedir. İçtihada karşı çıkan hiç kimse de olmamıştır. Şer’î delilden istinbat edilen görüş ile hükmedilebileceğine Sahabe de icma etmiştir. Yani Sahabe, hakında nass ile gelen açık hüküm bulamadıkları her olay hakkında içtihat yapma hususunda icma etmişlerdir. Bu icma hiç şüphesiz tevatüren bize ulaşmıştır. Bu olaylardan biri de Ebu Bekir’in kendisine sorulan “kelale” hakkındaki sözüdür. Bu konuda Ebu Bekir şöyle demiştir: “Bu meselede

ben görüşümü söylüyorum. Görüşüm doğru ise bu Allah'tandır. Hatalı ise benden ve şeytandandır. Allah bundan beridir. Kelale, babası ve çocuğu olmayan (ölen) kimsedir." "Bu meselede ben görüşümü söylüyorum" sözü, bu benim aklıma dayanan bir görüştür anlamına gelmez. Bu ifade "ben, ayetteki kelale lafzından anladığımı söylüyorum" anlamına gelmektedir. "Kelale" kelimesi Arap lügatinde şu üç şey için kullanılır:

1- Geride oğlu ve babası olmaksızın ölen kimse.

2- Ölenin geride kalanlarından herhangi birisinin ne babası ne de çocuğu olmayan kimse demektir. (Üvey evlat gibi)

3- Baba ve evlat tarafından akraba olmayan kimseye de "kelale" denir. Bu üç anlama göre hangi mana ayetteki "kelale" kelimesine uyacaktır. Ebu Bekir, Allahu Teâlâ'nın:

وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ

"Eğer bir erkek veya kadın kelale yollu mirasçı olursa." [Nisâ Suresi 12] ayetinde geçen "kelale" kelimesini bu üç anlamdan biri ile anlamıştır. Ayette geçen [كَلَالَةً] kelimesi [كَانَ]'nin haberidir. Yani, eğer adam "kelale" ise mirastan pay alabilir. Aynı zamanda Ebu Bekir, bunu "kelale" kelimesinin geçtiği ikinci bir ayet olan şu ayetten:

قُلْ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ

"De ki Allah kelale hakkında hüküm bildiriyor. Çocuğu olmayan bir kimse ölünce." [Nisâ Suresi 176] bu ayeti, nüzûl sebebi olarak rivayet edilen hadisten anlamış olabilir. Zira Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* hastalanmış olan Cabir Bin Abdullah'ı ziyaret etti ve Cabir:

إِنِّي كَلَالَةٌ فَكَتَيْفَ أَصْنَعُ فِي مَالِي فَتَزَلْتُ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ الْآيَةُ

"Ben kelaleyim malım hakkında nasıl hüküm vereyim, diye sorması üzerine 'bir kimse ölünce' ayeti indi." [Muslim] İşte Ebu Bekir'in açıklamış olduğu bu görüş, kendinden çıkardığı kişisel bir görüş değil bir içti-hattır. Aynı şekilde Ebu Bekir'in ölenin anneannesine miras verip babaannesine miras vermemesi de içti-hattır. Bu olay üzerine Ensar'dan bir kısmı itiraz ederek şöyle dedi: "Sen öyle bir kadına miras verdin ki, kendisi (anneanne) ölmüş olsa idi, kızı ona varis olamazdı ve öyle bir kadını da mirastan mahrum bıraktın ki, kendisi (babaanne) ölen olsa idi, çocuğu (baba) onun bütün malına varis olurdu." Bunun üzerine Ebu Bekir mirası bunların ikisi arasında paylaştırdı. Bir başka örnek: Ebu Bekir'in, Muhacirlerle İslâm'a istemeyerek girenlere ganimetleri eşit miktarda pay vermesi üzerine Ömer: "Yurdunu ve mallarını bırakıp Allah'ın Rasülü'ne hicret edeni,

istemeyerek İslâm'a girenle bir tutma, deyince, Ebu Bekir: Onlar ancak Allah için Müslüman oldular. Onların ücretini Allah verecektir. Dünyada ise işimiz ancak tebliğdir, dedi." Bir başka örnek: Ömer'in dede -babanın babası- hakkında; *"Görüşümle hükmediyorum ve bu konuda kendi görüşümü söylüyorum."* yani nasslardan anladığımı söylüyor ve ona göre hükmediyorum sözü de içtihadı işaret etmektedir. Ömer; ana-baba bir olan iki kardeş ile başka babadan anaları bir olan iki kardeş, bırakıp ölen bir kadının mirasının taksimi problemi ile karşılaştı. Ömer ana bir iki kardeşe terekenin 1/3'ünü miras olarak verdi. Fakat ana-baba bir kardeşlere bir şey kalmadı. Bunun üzerine ana-baba bir kardeşler Ömer'e: *"Ey müminlerin emiri! Tut ki babamız eşekti -bir rivayette de taşı- biz aynı anadan değil miyiz?"* diyerek itiraz etmeleri üzerine Ömer, görüşünden döndü ve onları da 1/3 hisseye ortak etti. Yani onlara da mirastan 1/3 verdi. Aynı olayda Sahabe'den bazıları başka bir görüşe sahipti. Onlar kocaya terekenin (mirasın) yarısını, Ömer'in davranışında ve açık nassta olduğu gibi anaya 1/6, ana bir kardeşlere nass ile amel ederek 1/3 verdiler. Geride ise ana-baba bir kardeşlere bir şey kalmadı. Bu nedenle de onlara terekeden bir şey vermediler. Ömer; babaları farklı olsa da bir anadan olan kardeşlerin aynı baba ve anneden olan kardeşler gibi olduklarını anlamıştır. Anneleri bir olduğu için başka babadan olan kardeşlerin mirasta hakları olduğunu kabul etti. Sahabe'den bazıları ise daha farklı anladılar. Her biri nassı anladıkları şekilde içtihat ettiler. Bir başka misal daha verelim: Semre'nin Yahudi tüccarlardan 1/10 olan vergiyi içki olarak aldığı ve onu daha sonra sirke hâline getirerek sattığı Ömer'e bildirilince Ömer'in: *"Allah Semre'yi kahretsin. Allah'ın Rasulü'nün şöyle dediğini bilmiyor mu?"*

لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ حَرَمَتْ عَلَيْهِمُ الشُّحُومُ فَجَمَلُوهَا فَبَاَعُوهَا

"Allah Yahudilere lanet etti. Onlara iç yağları haram kılınmıştı da onlar onu eritip güzelleştirdiler ve sattılar." [Buhari, Müslim, İbni Mace] demesi ve Ömer'in içkiyi yağa kıyas ederek içkinin haram olduğunun, bedelinin de haram kılınmasına işaret olduğunu belirtmesi de bir içtihat örneğidir. Yine Ali *RadiyAllahu Anh*'ın içki içene uygulanacak had ile ilgili olarak söylediği *"Kim bunu içerse sayıklar. Kim de sayıklarsa iftira eder. Kim de iftira ederse ben ona müfteriye uygulanması gereken haddi uygun görürüm."* sözü de yine içtihadı bir örnektir. Ali *RadiyAllahu Anh*, içki haddini iftira haddine kıyas etti. Çünkü içki içenin iftira atacağına dair zan vardır. Zira seriata göre bir şey hakkında zan varsa bunun hükmü bilinip zan edilme-yen şeyin hükmüne uydurulur. İkisi de aynı hükme sahip olur. Örneğin,

uyuyan kimse kendisinden bir şey çıkacağı zannını, gerçekten kendisinden birşey çıktığına tatbik eder. Böylece bir kimse uyuyunca abdesti bozulmuş sayılmıştır. Yine şeriat biri evlenip kadına dokunursa/cinsî münasebette bulunursa ve sonra da kadını boşarsa boşanmış kadına hamile kadının iddet hükmünü uygular. Adam dokunduğu/münasebette bulunduğu için kadın hamile olmuş olabilir. Bu zan var olduğu için gerçek hamile kadının hükmü verilmektedir. İşte bunların hepsi Sahabe *Radiyallahu Anhum*'un yaptığı içtihatlar ve içtihat hakkındaki icmalarına açık ve kesin örneklerdir.

Bir içtihadın kapsamına giren meselelere hükmü tatbik etmek içtihat değil şer'î hükmü anlamaktır. Çünkü içtihat; ister, zorla bir malı alan gaspçıya, Şâri tarafından hırsıza uygulanan el kesme cezasının uygulanması gibi külli delilden külli bir hükmün istinbatı şeklinde olsun, isterse:

فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآوُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ

“Sizin için (çocuklarınızı) emzirirlerse onlara ücretlerini verin.”

[Talak Suresi 6] şeklinde gelen Allahu Teâlâ'nın sözüne ve Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in Beni Deel'den uzman birisini ücretle kiralamasına veya yine Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in:

أَعْطُوا الْأَجِيرَ أَجْرَهُ قَبْلَ أَنْ يَجِفَّ عَرْقُهُ

“Ücretliye ücretini alınının teri kurumadan veriniz.” [İbni Mace, Ahkâm] haddisine göre işini bitirdiği zaman ücretlinin ücretini vermesini gerektiren nassa dayanarak cüzi bir delilden icare hükmü gibi cüzi bir hükmü istinbat şeklinde olsun, nassın ya mantukuna ya mefhumuna ya delaletine ya da nassta geçen bir illete dayanarak hüküm istinbat etmektir. Bu, cüzi bir hükmün cüzi bir delilidir. Gerek külli bir delilden külli bir hükmü istinbat olsun gerek cüzi bir delilden cüzi bir hükmü istinbat olsun, bunların hepsi bir delilde bulunan hükmü almak anlamına geldiği için içtihat sayılır. Bunların hepsi, hükmü delilden anlamak için bütün gücü harcamak anlamına geldiği için genel bir delilden genel bir hükmün çıkarılması veya özel bir delilden özel bir hükmün çıkarılması durumu değiştirmez. Fakat istinbat edilen bir hükmün manası ve içeriği kapsamında bulunan ve kollarından bir kol olan yeni meselelere hükmü uygulamak, içtihat değil, hükmü vakıasına indirmektir. Örneğin Allah ölü etini haram kılmıştır. Bu nedenle başına vurulan bir darbe sonucunda ölen bir ineğin eti yenmez. Çünkü o şeriata göre boğazlanmadan/kesilmeden ölmüş bir hayvandır. Ölü eti ise haramdır. Kesilmeden ölmüş bir ineğin etinden yapılan bir konservenin alımı ve satımı da şeriata göre haramdır. Bu hüküm istinbat

edilmiş bir hüküm değildir. Bu hüküm “ölü eti” kelimesinin kapsamına giren bir hükümdür. Örneğin, Müslüman’ın veya ehl-i kitabın boğazlamasından/kesmesinden sayılmadığı için Dürzî’nin kestigi bir hayvanın eti de yenmez. Dürzî’nin kestigi bir hayvanın etinin haram oluşu da bir istinbat değildir. Bu hüküm, ehl-i kitabın dışındaki kâfirlerin kestiklerinin yenmeyeceği şeklinde bilinen bir hükmün aynı türden bir başka olaya uygulanmasıdır. Yine kadının şura (ümme) meclisine üye olmasının cevazı şer’î bir hükümdür. Bu hüküm istinbat edilmemiştir. Bu hüküm, ancak vekâlet hükmünün uygulanmasıdır. Şura meclisine üye olmak görüşte vekâlet etmektir. Kadının kendi görüşünü temsilen başkasını vekil tayin etmesi veya başkasının görüşünü temsilen vekâlet alması caizdir. Örneğin zekât ancak, şer’an delil olarak itibar edilen şeylere dayanarak, zanna dayalı işaretlerle fakir olduğu bilinen kimselere verilir. Buna dair hüküm de zan ile adaleti bilinen fasık olmayan bir kimsenin şahitliği ile olur. Birtakım araştırmalardan sonra kıblenin hangi tarafta olduğunu bilmek de böyledir. Bütün bunlar, şer’î delillerden hükümlerin istinbat edilmesi olarak sayılan içtihat türünden bir hüküm olmayıp ancak, bilinen hükümlerin cüzi meselelere uygulanması veya cüzîyatları anlayıp hükümleri onlara tatbik etmektir. Bu ise içtihat kapsamına değil yargı kapsamına girer. Belli bir şer’î hüküm karara bağlandığı için içtihat sayılmaz. Bu ancak daha önceden bilinen bir şer’î hükmün herhangi bir olaya tatbik edilmesidir. Aynı olay gibi bir başka olay olduğunda bu olaya tatbik edildiği gibi ona da tatbik edilir. Onun için bu içtihat sayılmaz. Şer’î hükümler delilinden bildikten sonra içtihadı değil uygulamayı gerektirir. Şer’î nasslar ise bunun tersine içinden şer’î hükmü almak için içtihadı gerektirir. Bu nedenle muteber olan şer’î içtihat; şer’î nassları anlamada ve şer’î nasslardan hüküm istinbat etmede bütün gücü harcamaktır. Yoksa içtihadın kapsamına giren meselelere şer’î hükümleri uygulamada bütün gücü harcamak içtihat sayılmaz.

İslâm’ın şer’î nassları, Müslümanlara içtihadı farz kılmaktadır. Çünkü şer’î nasslar insanoğlunun karşılaşacağı bütün olaylara uygulanacak nite-likte tafsilatlı olarak değil mücmel olarak gelmiştir. Bu nedenle karşılaş-ılan her olaya şer’î hükmü uygulamak için bu nassları anlamak ve nasslar-dan Allah’ın hükmünü istinbat etmede bütün gücü harcamak gerekir. Hatta mufassal olarak gelen ve tafsilata ihtiyaç duyulan nasslar bile, ger-çek yapısıyla mücmel ve genel olduğu için açıklanmayı gerektirir. Örneğin miras ayeti mufassal olarak gelmiş ve dakik tafsilatlara maruz kalmıştır.

Buna rağmen “kelale” ve “hacb” (diğer akrabaları mirastan engelleyen durum) meseleleri gibi birçok mesele cüzi hükümler olmasından dolayı anlamaya ve istinbata/hüküm çıkarmaya muhtaçtır. Bütün müçtehitler evladın, ister erkek olsun isterse kız olsun mirasta kardeşlere mani/hacb olduğunu söylerler. Çünkü “veled” kelimesi her erkek ve kız hakkında kullanılır. Oysa İbni Abbas, kızın mani/hacb olmadığını söyler. Çünkü İbni Abbas’a göre “veled” kelimesi yalnızca erkek çocuklar için kullanılır. Bu nedenle tafsilata maruz kalan nasslar bile mücmel olarak gelmiş olup bunları anlamak ve bunlardan hüküm istinbat etmek, içtihat etmeyi gerektirir.

Ayrıca tafsilata maruz kalan bu nasslar, yeni olaylar üzerine uygulanmaya muhtaçtırlar. Fakat burada tatbikten maksat içtihat değildir. Bu tatbikten maksat, tafsilata maruz kalsa bile mücmelinden hüküm istinbat etmektir. Çünkü şer’î nasslar genel ve mücmeldirler. Tafsilatlı olarak gelmiş olsalar bile genel ve mücmel olması teşri nassların tabiatındandır. İster Kitap’tan olsun ister Sünnet’ten olsun şer’î nasslar düşünme sahası için teşri nassların en elverişli olanı, genellik için en geniş sahayı kaplayanı ve genel kuralları çıkartmak için kuralların yerleşmesi bakımından da en elverişli toprağa sahip olanıdır. Bütün halk ve ümmetlere teşri nass olabilecek güçtedirler. Düşünme sahası için nassların en elverişli olmasına gelince: Bu, insanlararası her çeşit ilişkilerin tamamını kuşatmasında açıkça görülmektedir. Bu ilişkiler ister fertlerin birbiri ile olan ilişkileri olsun, ister devletle tebaa arasındaki ilişkiler olsun, ister devletle halklar ve ümmetler arasındaki ilişkiler olsun bunlar ne kadar yenilenirse, çeşitlenirse ve artarsa artsın bu şer’î nasslar bunlarla ilgili hükümler istinbat etmeye ve üzerinde düşünmeye imkân verebilecek güçtedir. Bu nedenle bütün teşri nasslar arasında düşünme sahası en geniş, en elverişli olanını şer’î nasslar oluşturur. Genellik için en elverişli nasslar olması, mantuk, mefhum, delalet, illetlendirme ve illetlendirme kıyasını kapsamına almasından dolayı cümlelerinde, lafızlarında ve kalıpların üslûbunda açıkça görülmektedir. Bu hususlar kolay, daimi ve her işi kapsayıcı bir şekilde hüküm çıkarma imkânını sağlar. Genel kuralların yeşermesi için en verimli toprağa sahip olması ise bu nassların ihtiva ettiği genel anlamların zenginliğinde ve bu genel anlamların tabiatında açıkça görülür. Bu nedenle Kur’an ve hadis, tafsilata maruz kalan konularda bile ana hatlar getirmiştir. Genel hatların tabiatı, külli ve cüzi meseleleri kapsamına alabilecek genel manaları içeriğinde barındırır -ki anlamlarının zenginliği de zaten buradan kaynaklanmaktadır-. Üstelik bu genel manaların delalet ettikleri

şeyler, mantıkî, farazî ve nazarî şeyler değil hissedilebilen ve vakıası olan şeylerdir. Aynı zamanda bunlar yalnızca belirli fertlerin ihtiyaçlarına çözüm getirmeyip insan cinsinin ihtiyaçlarına çözüm getirmektedir. Yani insanın yaptığı bir fiilin türü ne olursa olsun insana ait fiilin hükmünü açıklamaktadır. Bu nedenle birçok hükme ve anlama uygun bir şekilde gelmiştir. Tüm bunlardan dolayı genel kaidelerin yeşerebileceği en verimli toprağa sahip nasslar şer'î nasslardır.

Teşri açıdan şer'î nassların hakikati işte budur. Bunlara ilave olarak bu nassların, insan olması bakımından insanoğluna geldiğini ve bütün ümmet ve halklar için teşri kaynağı olduğunu göz önünü aldığımızda; bu şer'î nassları şer'î anlayışla anlamak ve her olayın şer'î hükmünü şer'î nasslardan çıkarıp tüm zamanlara uygulamak için müçtehitlerin bulunmasının kaçınılmaz olduğu ortaya çıkar.

Olaylar her gün yenilendiği için bir dairede sınırlandırılmaz. Dolayısıyla çıkan her yeni olay hakkında Allah'ın hükmünü bildirecek müçtehitlerin bulunması zaruridir. Aksi takdirde yeni çıkan olaylar hakkında Allah'ın hükmü bilinmemiş olur ki bu caiz değildir.

İçtihat Müslümanlara farz-ı kifayedir. Eğer onların bir kısmı bu farzı yerine getirirlerse, diğerlerinin üzerinden sakıt olur/düşer. Hiçbiri bunu yerine getirmezse, içinde müçtehit bulunmayan o asırda yaşayan bütün Müslümanlar günahkâr olmuş olurlar. Bundan dolayı, bir asırda mutlak şekilde bir müçtehidin bulunmasından yoksun olması asla caiz değildir. Çünkü dinde fakih olmak ve içtihat yapmak farz-ı kifayedir. Eğer bütün Müslümanlar bunun terki üzerine birleşirlerse, hepsi günahkâr olurlar. Zira bir asrın, içtihat edecek kimselerden yoksun kalması caiz olursa o asırda yaşayan insanların dalalet üzerinde ittifak etmesi yani Allah'ın hükümlerini çıkarmanın terki üzerinde birleşmeleri gerekirdi ki bu caiz değildir. Ayrıca şer'î hükümleri bilmenin yolu içtihattır. Bir asır, hükümleri öğrenmede kendisine istinat edilecek bir müçtehitten yoksun kalırsa bu durum, şeriatın iptal edilmesine ve hükümlerinin yok olmasına yol açar ki bu caiz değildir.

Müçtehit, bir hükmü istinbat ederken bütün gücünü harcar. İçtihatında isabet ederse iki sevap, hata ederse bir sevap alır. Bu konuda Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle demektedir:

إِذَا حَكَّمَ الْحَاكِمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ، وَإِذَا حَكَّمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أخطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ وَاحِدٌ

“Hâkim içtihat eder ve içtihatında isabet ederse iki sevap kazanır, hata ederse bir sevap kazanır.” [Buhari ve Muslim] Sahabe, zanna dayalı fıkhi

konularda müçtehidin hata etmesi durumunda ondan günahın kaldırılacağına icma etmişlerdir. Ancak farz olan ibadetler, zina ve katlin haram olması gibi kati konularda içtihadın yapılmayacağına ise şüphe yoktur. Bu nedenle Sahabe, zanni meselelerde ihtilaf ettikleri hâlde kati meselelerde asla ihtilaf etmemişlerdir.

Müçtehit kendi görüşünde hata ihtimali olsa bile kendi içtihadıyla ulaştığı zanni meselelerde isabet etmiştir. Ancak müçtehidin isabet etmesi demek, mutlak olarak doğruya isabet ettiği anlamına gelmez. Çünkü bu durum zanni hüküm açısından vakıaya uygun değildir. Çünkü Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* müçtehidi, "*hata eden*" olarak isimlendirmiştir. Yoksa müçtehidin isabet etmesinden kasıt hatadan tamamen uzak olması anlamına gelmediği gibi isabeti hata karşılığı olarak yapılan bir isabet de değildir. Hatalı olan müçtehid doğruyu söyleyen kimse olarak adlandırmak ise nassın itibarına göre olmuştur. Çünkü nass o müçtehidin her hâlde ecir alacağını bildirmiştir. Yoksa kendisi hiç hata etmemiş anlamına gelmez. Buna binaen her müçtehit kendi zannına göre isabetlidir. Nitekim bu isabet etme konusu bir hatanın var olabileceği ihtimalini kaldırmaz. Çünkü o mutlak doğruluğu bulmuş değil ancak bir doğruluk üzerindedir.

İÇTİHADIN ŞARTLARI

Bilindiği üzere içtihat *“Şer’î hükümlerden bir şeyin zannının talebinde, kişinin kendinde daha fazlasını yapmaktan aciz kaldığını hissedecek derecede bütün gücünü harcamasıdır.”* şeklinde tanımlanmıştı. Yani, şer’î hükmü öğrenmek için nassı anlama uğrunda kişinin en üst seviyede gücünü harcadıktan sonra Kitap ve Sünnet’te bulunan şer’î hükmü anlamasıdır. Bu da, bir şeyin şer’î bir içtihat ile istinbat edilmiş şer’î bir hüküm olabilmesi için şer’î hükmün istinbatında üç şeyin bulunması kaçınılmaz demektir. Yani yapılan çalışmaya içtihat denilebilmesi için şu üç şeyin bulunması kaçınılmazdır:

Birincisi: Kendinde daha fazlasını yapmaktan aciz kalacak derecede güç sarfettiğini, harcadığını hissetmesi.

İkincisi: Bu çaba şer’î hükümlerden bir şeyin zannının talebinde harcanması.

Üçüncüsü: Zannın talebinin şer’î nasslardan olması. Çünkü bir şeyin şer’î hükümlerden talep edilmesi ancak şer’î nasslar’a olur. Zira şer’î hüküm, kulların fiilleri ile alakalı Şâri’nin hitabıdır.

Bu açıklamalara göre kim bütün gücünü harcamazsa müçtehit sayılmaz. Şer’î hükümlerin dışındaki bilimlerde ve görüşlerde zannın talebi ile ilgili olarak gücünü harcayan kimse veya şer’î hükümlerle ilgili bir zannın talebini şer’î nassların dışında arayan kimse de müçtehit sayılmaz. Bu nedenle müçtehit, ancak Allah’ın hükmünü öğrenmek için şer’î nassları anlamada en üst seviyede güç harcayan kimsedir. Bunun dışında, mezheplerinin sözlerini şerh eden veya mezheplerinin sözlerini anlayıp onlardan hükümler çıkaran veya şer’î deliller yolundan başka bir yolla bazı âlimlerin görüşünü bir başka âlimin görüşüne tercih eden âlim kimseler ve benzerleri yukarıda yapılan tarife göre müçtehit sayılmazlar. Dolayısıyla içtihat, Allah’ın hükmünü öğrenmek için, şer’î nassı anlama uğrunda bütün gücünü harcadıktan sonra şer’î nassı anlamakla sınırlı bir iştir. Dolayısıyla anlaşılması gereken yer şer’î nasslardır. Şer’î nasslar, şer’î hükümlerden bir şeyin zannının talebinin istenildiği yerdir.

Bundan dolayı şer’î nassların yalnızca Kitap ve Sünnet’ten meydana geldiği açıkça bilinmelidir. Kitap ve Sünnet’in dışında söz söyleyenin konusu ne olursa olsun Kitap ve Sünnet’in dışındaki nasslar şer’î nasslardan sayılmazlar. Ebu Bekir, Ömer, Ali veya bunların dışındaki Sahabe’nin sözleri hiçbir şekilde şer’î nasslardan sayılmaz. Aynı şekilde Cafer, Şafî, Malik ve bunların dışındaki diğer müçtehitlerin sözleri de kesinlikle şer’î

nasslardan sayılmaz. Bu kişilerin veya bunların dışında kim olursa olsun herhangi bir insanın sözüne dayanılarak hüküm istinbatında bütün gücü harcamak içtihat sayılmayacağı gibi, hüküm istinbat etmek için bütün gücünü harcayan kişi de müçtehit sayılmaz; istinbat ettiği hükme şer'î hüküm olarak bakılmaz. Bilakis o, hüküm istinbat eden kişinin kişisel görüşü olup şer'an hiçbir kıymeti olmayan bir görüştür. Buna göre ister Sahabe'den ister Tabiin'den ister müçtehitlerden isterse bunların dışında kilerden herhangi bir kimsenin sözünden bir hüküm istinbat etmek şer'an caiz değildir. Çünkü Kitap ve Sünnet'in dışında şer'î bir hüküm istinbat etmek şer'an haramdır. Zira böyle bir hüküm Allah'ın indirdiklerinin dışındaki bir hüküm sayılır. Hâlbuki Allah'ın indirdikleri Kitap ve Sünnet ile sınırlıdır. Bu ikisinin dışında Allahu Teâlâ şer'î delil indirmemiştir. Kitap ve Sünnet'in dışında bir yerden hüküm almak, Allah'ın indirdiklerinin dışından hüküm almaktır. Allah'ın indirdiklerinin dışındaki hüküm ise kesinlikle haramdır.

Kitap ve Sünnet Arapça sözlerdir. Kitap ve Sünnet Allah katından vahiy yolu ile gelmiş nasslardır. Bu vahiy ya Kur'anı Kerim gibi hem lafız hem de mana itibarı ile Allah'tandır ya da yalnızca manası Allah'tan olup Rasul'un bu manayı kendi sözleri ile ifade ettikleridir ki bu da hadistir. Her halükarda bu ikisi -yani Kitap ve Sünnet- Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in konuştuğu Arapça sözlerdir. Bu söz, ya [مُتَرَفِّعِينَ] kelimesinde olduğu gibi yalnızca sözlük anlamında kullanılan bir söz olur ya [الصَّلَاةُ] kelimesinde olduğu gibi lügat manasının içerisinde yalnızca şer'î manasının kullanıldığı bir söz olur ya da [الطَّهَارَةُ] kelimesinin [طُهُورٌ وَالْمُطَهَّرُونَ] kelimelerinde olduğu üzere hem sözlük hem de şer'î manalarında kullanıldığı bir söz olur. Bu durumda ise kelimedden Allah'ın kastettiği hükmü bilebilmek ve nassı anlamada yeterlilik kazanabilmek için kelimelerin hem sözlük hem de şer'î anlamlarını bilmek gerekmektedir. Bundan dolayı içtihat şartları şu iki şart etrafında odaklaşmaktadır:

1- Sözlük bilgilerinde yeterlilik

2- Şer'î bilgilerde yeterlilik.

Müslümanlar, İslâm'ın doğuşundan hicri ikinci asrın sonlarına kadar Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in Dönemi'ne yakın olmaları, hayatlarında dine önem vermeleri, dilin bozulmamasından ve lügatlerinde takip ettikleri yolun selâmette bulunmasından dolayı, ne şer'î açıdan ne de lügat açısından şer'î nassları anlamak için belirli kaidelere ihtiyaç duymuyorlardı. Bu nedenle o dönemde içtihat için herhangi bir şart yoktu. Zira

içtihat bilinen bir işti. Binlerce müçtehit vardı. Sahabe'nin tamamı müçtehit idi. Yine valilerin, kadıların ve yöneticilerin neredeyse çoğunluğu da müçtehit idi. Halk arasında Arap lisanı bozulduğunda dili kontrol altında tutmak için kurallar konuldu. İnsanlar dünya ile meşgul oldular ve vaktinin çoğunu din için harcayanlar azaldı. Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in sözlerine katılan yalanlar çoğaldı. Bu olaylar üzerine nasih ve men-suhla, bir hadisin alınması ve reddedilmesiyle, ayetlerden ve hadislerden hüküm çıkarma keyfiyetini anlama ile ilgili kaideler konuldu. Bu kaideler konulunca müçtehitlerin sayısı azaldı, müçtehit içtihatında, başkalarının kaidelerine muhalefet eden belirli istinbatlara ulaştığı muayyen kaidelere göre hareket eder oldu ve kendine ait kaideler oluştu. Kendisi nasslardan hükümleri çıkarmak için çok denemeler yapar ve bu denemelerden dolayı içtihat yapmak için belli bir metot üzerine yürümeye veya belirli kaideleri tesbit eder ve tesbit edilmiş kaidelere uyarak artık buna göre içtihat etmeye başlar oldu. Bundan da, şer'î nasslardan şer'î hükmü almada ve şer'î nassları anlamada belirli bir metoda sahip olması nedeniyle müçtehidin, müçtehit olması durumu ortaya çıktı. Bu arada bazı müçtehitler içtihat metodunda başka bir şahsı taklit ettiler. Ancak onlar, kendileri dışındaki müçtehitleri istinbat edilmiş hükümlerde taklit etmeyip, taklit ettikleri şahsın koyduğu metoda göre bizzat kendileri hüküm istinbat etme şeklinde taklit ediyorlardı. Yine bu arada bazı Müslümanlar bütün meselelerde değil, onlara sorulan belirli meselelerde şer'î hükümlerden bir şeyin zannının talebinde güçlerini harcamada şer'î bilgilerden bir şeyde derinleştiler. Böylece pratikte Müslümanlar arasında üç grup müçtehit meydana geldi:

- 1- Mutlak Müçtehit
- 2- Mezhep Müçtehid
- 3- Mesele Müçtehid

Mezhep müçtehid; içtihat metodunda müçtehitlerden birini taklit eden müçtehitir. Ancak mezhep müçtehid, mezhep imamını taklit etmez, hükümlerde kendi içtihat eder. Mezhep müçtehid için, mezhebinin delillerini ve hükümlerini bilmesinden başka hiçbir şart yoktur. Mezhep müçtehid, aynı mezhebindeki hükümlere mezhepteki kendi görüşü ile uyabileceği gibi muhalefet de edebilir. Buna göre bir mezhebe tâbi olan kimse, bu mezhepte içtihat etmesi ve daha güçlü bir delil gördüğünde bazı hükümler ile meselelerde mezhep imamına muhalefet etmesi caizdir. İmamların şöyle söyledikleri rivayet edilir:

“Hadis sahih olduğu zaman o benim mezhebimdir ve benim sözümü duvarın arkasına atınız.”

Bu tür müçtehidin en açık örneği İmam Gazali'dir. Zira İmam-ı Gazali'nin, Şafiî Mezhebi'nin tâbilerinden olmasına rağmen Şafiî'nin içtihatlarına ters düşen birçok içtihadı vardır.

Mesele müçtehidinin ise ne muayyen şartları vardır ne de muayyen bir metodu. Şer'î nassları çok iyi bir şekilde anlayabilecek şekilde birtakım lügat bilgilerine ve şer'î bilgilere sahip olan herkesin mesele müçtehid olması ve tek bir meselede içtihat etmesi caizdir. Tek bir meselede müçtehitlerin görüşlerini, delillerini ve istidlâl/delil getirme yönünü incelemesi ve bu incelemeden sonra, görüşlerini incelediği müçtehitlerin görüşüne uygun olsun olmasın, şer'î hüküm olduğu zannı galibine göre şer'î hüküm hakkında muayyen bir anlayışa ulaşması caizdir. Yine tek bir meseledeki şer'î delilleri inceleyip şer'î delillerden zannı galibine göre ulaştığı hükmün şer'î hüküm olduğunu anlaması da caizdir. Araştırdığı mesele daha önceki müçtehitler tarafından araştırılmış olsun ya da olmasın fark etmez. Tek meselede içtihat eden müçtehidin, içtihat ettiği mesele ile ilgili bilgilere sahip olması onun müçtehit olması için yeterlidir. İctihat ettiği mesele ile ilgisi bulunmayan konularla alakalı fıkıh ve usûl bilgilerine sahip olmaması ona bir zarar vermez.

Sahabe asrında olduğu gibi herhangi bir şarta bağlı kalmaksızın şer'î nassları anlayıp doğrudan doğruya şer'î nasslardan hükümler istinbat eden kimseler vardı. Yine belirli bir mezhebin tâbisi olarak kalıp mezheb imamlarının görüşlerine ters içtihatlarda bulunan kimseler de vardı. İşte o dönemlerdeki içtihat vakıasına göre *“mezheb müçtehidi”* ve *“mesele müçtehidi”* ortaya çıktı. Vakıa açısından durum budur. İctihat açısından ise durum farklılık arz etmektedir. Kişi bazı nasslarla alakalı konularda müçtehit iken bir kısmında ise müçtehit olmamaktadır. Ancak bazılarının:

“İctihat; içtihat ile ilgili bilgileri kuşatan kişinin nefsinde ortaya çıkan bir yetenektir.” sözlerinin aslı yoktur ve vakıaya da uygun değildir. Çünkü bazen kişide yetenek olur fakat müçtehit olmaz. Çünkü o bir meseleyi araştırmaya, incelemeye önem vermede kendini mükellef görmemektedir. Yetenek; kavrama ve bağlantı kurma gücü demektir. Bu yetenek, bazen şer'î ve lügavî bilgilerin tamamını kuşatmaya ihtiyaç göstermeden, biraz şer'î ve lügavî bilgiye sahip olmakla beraber zekâ üstünlüğü ile gerçekleşir. Bazen ise kişi, ders ve eğitim için bir ilim olarak şer'î ve lügavî

bilgilere sahip olmakla beraber aynı âlimde düşünmenin bulunmaması nedeniyle yetenek bulunmaz. Ayrıca içtihat hissedilebilir sonuçları olan hissedilebilir bir işlemdir. Yani hükme ulaşmak için ameli olarak güç harcamaktır. Fakat yeteneğin varlığı içtihat olarak isimlendirilmez. Buna göre kişi bazı meselelerde içtihat yapabilirken bazı meselelerde ise içtihat yapamayabilir. Yine fer'i konularda içtihat yapabilirken bunların dışındaki konularda içtihat yapamayabilir. Buradan da anlaşılmaktadır ki içtihat, kısımlara ayrılabilir. Ancak içtihadın kısımlara ayrılması, içtihadın parçalanabileceği anlamına gelmez. Çünkü fıkıhın bazı bölümlerinde müçtehidin, içtihat yapmaya gücü yeterken fıkıhın diğer bölümlerinde içtihada gücü yetmeyebilir. Yani içtihadın bölümlere ayrılabilmesi demek; bazı delillerin açıklığı ve delillerde şüphelerin bulunmaması nedeniyle konuyu kavrama imkânına sahip olmak ve bazı delillerdeki dağınıklık, derinlik ve üzerinde uğraşılan konuda birbirine zıt birçok delilin bulunması nedeniyle konuyu kavrama imkânına sahip olamamak, demektir. Bu durum bazen usûl kaidelerinde bazen de şer'î hükümlerde ortaya çıkar. İctihadın bölünebilmesi fıkıhın bölümleri üzerinde değil hüküm çıkarma gücü noktasında görülür.

Bu anlatılanların hepsi mezhep müçtehidini ve mesele müçtehidini açındı. Mutlak müçtehit ise hem şer'î hükümlerde hem de şer'î hükümleri istinbat metodunda içtihat eden kimsedir. Bazı mezheplerde olduğu gibi bu konuda ister kendisine ait özel bir metot benimsemiş olsun isterse benimsememiş olsun fark etmez. Ancak Sahabe asrındaki müçtehitlerde olduğu gibi hüküm istinbat etmede belli bir metodu takip etmesi elbette ki doğaldır. Arap lisanı bozulduktan ve insanlar dini anlamak için daha fazla vakit ayırmaktan uzaklaştıklarında bir kimsenin mutlak müçtehit olması için, birtakım şartlara sahip olması kaçınılmaz hâle geldi. Bundan dolayı mutlak müçtehit için birtakım şartlar vardır. Dediler ki bunların en önemlisi şu iki şarttır:

1- Kaidelerin ve hükümlerin çıktığı semi/naklî delilleri bilmek

2- Arap lisanında ve edebiyatçıların kullanımında yer alan kelimelerin mutat delalet yönlerini bilmek

Ancak semi deliller; Kitap, Sünnet ve icmaya dönüp bakmayı, deliller arasında denge kurabilecek güce ulaşmayı, bir araya toplayabilmeyi ve aralarında çelişki var gibi görünen delillerden kuvvetli olanı tercih edebilmeyi gerektirir. Bu nedenle bazen müçtehidin nazarında deliller çoğalır ve tek bir problemle alakalı birçok delilin var olduğu ve bunların her

birinin diğerinin gerektirmediği hükmü gerektirdiği görülür. Bu durumda ise müçtehit, hükmü kabul etmede dayanması gereken delillerden birini tercih edebilmek için tercih yönünü araştırmaya muhtaçtır. Mesela Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَأَشْهِدُوا ذَوَىٰ عَدْلٍ مِّنْكُمْ

“İçinizden de iki adil şahit getirin.” [Talak Suresi 2]

اِثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِّنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ

“İçinizden iki adil kimseyi veya sizden olmayan iki kişiyi şahit tutun.” [Maide Suresi 106] Bu iki ayet şahitlik hakkındadır. Birinci ayet şahitlerin Müslümanlardan olduğuna nass teşkil ederken, ikinci ayet ise şahitlerin Müslümanlardan ve gayrimüslimlerden olabileceğine nass teşkil etmektedir. Yani birinci ayet şahidin Müslüman olmasını şart koşarken ikinci ayet ise gayrimüslimin de şahitlik yapmasına cevaz vermektedir. Dolayısıyla müçtehidin iki ayetin arasını bulması gerekmektedir. Yani birinci ayetin şahitlik konusunda mutlak olduğunu ikinci ayetin ise yolculuk esnasında yapılabilecek bir vasiyet ile mukayyet olduğunu bilmeyi gerektirmektedir. Diğer bir anlatımla ikinci ayetin, vasiyet esnasında vasiyetin dışındaki mali muamelelerde Müslüman olmayanların şahitlik yapmasına cevaz verdiğini, birinci ayetin ise mali konuların dışındaki meselelere delalet ettiğini müçtehidin bilmesini gerektirmektedir. Aynı zamanda iki ayet de beyyinenin iki adil şahit üzerinde olduğuna delalet etmektedir. Allahu Teâlâ’nın şu ayeti de bunu teyid etmektedir:

وَأَسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ

“Erkeklerinizden iki şahit tutun. Eğer iki erkek bulunmazsa, bir erkek iki kadın şahit olabilir.” [Bakara Suresi 282] Bu durumda Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in emzirme konusunda bir kadının şahitliğini ve davacının yemini ile beraber bir kişinin şahitliğini kabul ettiğini haber veren sahih hadisler ile ayetlerin arası nasıl örtüştürülür? İbni Abbas’tan şu hadis rivayet edilmiştir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَضَىٰ بَيِّمِينَ وَشَاهِدٍ

“Rasulullah yemin ve bir şahidin şahitliği ile hükmetti.” [Muslim] Yine Cabir’den şu hadis rivayet edilmiştir:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَىٰ بِالْبَيِّمِينَ مَعَ الشَّاهِدِ الْوَاحِدِ

“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şahitle beraber bir yemin ile hükmetti.” [Tirmizi] Müminlerin emîri Ali Bin Ebu Talib’ten şu hadis rivayet edildi:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى بِشَهَادَةِ شَاهِدٍ وَاحِدٍ وَيَمِينُ صَاحِبِ الْحَقِّ

“Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem bir şahidin şahitliği ve hak sahibinin de yemin etmesi ile hükmetti.” [Beyhaki, Sünen] Görüldüğü üzere deliller arasında çelişki vardır. Ancak nassları inceden inceye araştıran bir müçtehit, ayet ve hadislerin şahitlik için birden çok hususu/şartı zikrettiğini görür. Bu çelişki değildir. Çünkü şart onu taşıyanlar için geçerlidir. Fakat kadı tarafından hükümde ve hükmü uygulamada şahadet nisabı şart koşulmaz. Sadece beyyine (yemin) şart koşulur. Beyyine ise tek bir kadının şahitliği ile veya bir erkeğin şahitliği ile beraber hak sahibinin yemini ile hakkı/doğruyu açıklayandır. Ancak zina şahitliğinde olduğu gibi şahitlik nisabını tayin eden şer’î bir nassın gelmesi müstesnadır. Bu durumda nass ile şahitlik nisabı kayıtlanmış olur. Yine Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem Uhud Savaşı’nda müşriklerin Müslümanlarla beraber savaşa katılmalarını kabul etmeyip, reddederek İmam Ahmed’in *Müsned*’inde rivayet ettiğine göre onlar hakkında:

فَأَنَّا لَا نَسْتَعِينُ بِمُشْرِكٍ

“Müşriklerden yardım istemeyiz.” derken; Huneyn’de ise müşriklerin yardımlarını kabul etmiştir. O hâlde bu iki delilin arası nasıl örtüştürülür? Burada müçtehidin, Rasul’ün Uhud’da müşriklerin kendi bayrakları altında savaşarak Müslümanlara yardım etmeyi istediklerinden dolayı müşriklerin yardımını reddettiğini bilmesi gerekir. Bu nedenle Uhud’da müşriklerin yardımlarının reddedilmesindeki illetin, müşriklerin devletlerinin/bayraklarının gölgesi altında savaşmak istemeleri olduğunu anlamalıdır. Huneyn’de onların yardımlarını kabul etmesinin sebebi ise Rasul’ün bayrağı altında savaşmayı kabul etmelerinden dolayı olduğunu, dolayısıyla da illet kalktığı için Huneyn’de müşriklerin yardımlarını kabul ettiğini ve yardım almanın caiz olduğunu bilmesi gerekir. İşte bu vb. açıklamalarla delillerdeki karışıklık/çelişki görüntüsü ortadan kalkar.

Naklî/semi delilleri anlama ve onlar arasındaki dengeyi kurabilme gücüne sahip olmak temel şarttır. Bu nedenle mutlak müçtehidin şer’î hükümlerin kaynaklarını ve kısımlarını, ispat yollarını, manaları üzerindeki delalet yönlerini, ihtilaf mertebelerini ve onların muteber şartlarını bilmesi gerekir. Deliller birbiri ile çatıştığı zaman ise tercih yönlerini de bilmek gerekir. Bunları bilmek ise hadis râvilerini, cerh ve tadil metodunu, nüzûl sebeplerini ve nasslardaki nasih ve mensuhu bilmeyi gerektirir.

Lafızların delalet yönünü bilmek ise Arap lüğatini bilmeyi gerektirir. Lafızların anlamları, delalet ve belâgat yönleri ve güvenilir rivayete döne-bilmek, tek bir lafızda geçerli olan ihtilafları bilmek bu konuda lüğatçile-rin ne dediğini bilebilmek sayesinde mümkün olur. Sözlüğe bakarak [الْفُرْء] kelimesinin temizlik ve hayız anlamına geldiğini [النِّكَاحُ] kelimesinin cinsi münasebet ve sözleşme/akid anlamına geldiğini bilmek yeterli değildir. Bilakis genel bir şekilde sarf, nahiv, belâgat, lüğat ve bunların dışındaki dallarda Arap lüğatini bilmek gerekir. Bunları bilmek, Arap lisanına ve edebiyatçıların kullanımına göre tek bir cümle ve tek bir lafızdaki delalet yönüne vakıf olma imkânını ve Arapça kitaplara müracaat etme ve onlar-daki ibareleri anlama imkânını sağlar. Fakat bu, bütün dallarında/detay-larında müçtehit olmak demek değildir. Zira bu hususta, lüğatte Esmâi, nahivde Sibeveyh gibi olmak şart değildir. Lafzın delaleti ile cümleler ve üslûplar arasındaki ayrımı yapabilecek derecede, mutabakat, tazmin, ha-kikat, mecaz, kinaye, müsterek, müteradif gibi lüğat konularını bilerek lü-gat üslûplarında âlim olmak yeterlidir.

Özetle mutlak içtihat derecesine ulaşmak için kişinin şu iki vasıfla mut-tasif olması gerekir:

1- Sem'i delilleri anlayarak şer'î maksatları anlamak

2- Arap lüğatini ve Arap lüğatindeki cümlelerin, lafızların ve üslûpların delaletlerini bilmek.

İşte böylece müçtehit, anlayışına binaen hüküm istinbat etme imkânını elde edebilir. Mutlak müçtehit demek bütün nassları kuşatıcı olan ve ne olursa olsun herhangi bir hükmü istinbat edebilme gücüne sa-hip olan anlamına gelmez. Zira mutlak müçtehit, birçok meselede mutlak içtihat derecesine ulaşmakla beraber bunların dışındaki bazı meseleleri bilmiyor da olabilir. Bütün meseleleri her mesele ile ilgili hükümleri ve bunların kaynaklarını bilmesi mutlak müçtehit olmak için şart değildir. Dolayısıyla mutlak müçtehidin varlığı sanıldığı kadar zor bir iş değildir. Bilakis doğru bir şekilde bu işe önem verildiği sürece mutlak müçtehit ol-mak kolaydır. Şeriat ve lüğat ile ilgili gerekli bilgileri öğrendikten sonra herkesin mesele müçtehid olması da kolay bir iştir.

TAKLİT

Lügatte taklit, düşünmeden bir başkasına uymak demektir. Lügate *“falan işte onu taklit etti”* yani düşünmeden ve incelemeden ona tâbi oldu denilir. Şer’an taklit ise bağlayıcı herhangi bir delil olmadan başkasının sözü ile amel etmektir. İlim sahibi olmayan bir kimsenin bir müçtehidin sözü ile amel etmesi veya bir müçtehidin kendi gibi bir müçtehidin sözü ile amel etmesi birer taklittir. Akidede ise taklit caiz değildir. Çünkü Allahu Teâlâ akidede taklit edenleri zemmederek şöyle buyurmaktadır:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ

“Onlara Allah’ın indirdiğine uyun denilince; hayır atalarımızı yapar bulduğumuz şeye uyarız, derler. Ya ataları bir şey akledemeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler.” [Bakara Suresi 170]

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ

“Onlara: Gelin Allah’ın indirdiği Kitab’a ve Rasul’e uyun, denildiğinde: Atalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter, derler. Ya ataları bir şey bilmeyen doğru yolda olmayan kimseler idiyseler.”

[Maide Suresi 104]

Şer’î hükümlerde taklit ise şer’an her Müslüman için caizdir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Bilmiyorsanız zikir ehline sorun.” [Nahl Suresi 43] Allahu Teâlâ, bilmeyen kimsenin ondan daha bilgili olan kimseye sormasını emretmektedir. Her ne kadar ayet Rasul’ün beşer olduğunu inkâr eden müşriklerin sözlerini reddetme olarak gelmişse de ayetin lafzı umumidir/geneldir. Bu nedenle sebebin hususi olmasına değil lafzın umumiğine itibar edilir. Ayet belirli bir konuda değildir ki o konuya aittir denilsin. Ayet bilmeyen kimsenin soruyu bilen kimseye sormasını istemede geneldir. Zira ayet müşriklerden, Allah’ın geçmiş ümmetlere insanoğlundan başka elçi göndermediğini öğrenmeleri için ehl-i kitaba sormalarını istemektedir. Bu haber müşriklerin cahili oldukları bir konu olduğundan onlardan bilen bir kimseye sormalarını istemektedir. Ayette Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجُلًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Ey Muhammed! Doğrusu senden önce de kendilerine kitaplar ve belgelerle vahyettiğimiz birtakım adamlar gönderdik. Bilmiyorsanız kitap ehline sorun.” [Nahl Suresi 43] Ayette geçen **“sorun”** kelimesi genel olarak gelmiştir. Yani, Allah’ın geçmiş ümmetlere beşerden başka bir kimseyi Rasul olarak göndermediğini öğrenmeniz için sorun, anlamını ifade etmektedir. **“Sorun”** lafzı iman ile değil **“bilmekle”** alakalıdır. Her ne kadar ayette geçen **أَهْلَ الذِّكْرِ** **“zikir ehli”**nden maksat ehl-i kitap ise de ifade yine genel olarak gelmiş olup bilgi sahibi olan herkesi kapsar. Müslümanlar da zikir ehlinden sayılır. Çünkü Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

“Sana da insanlara gönderileni açıklayasın diye zikri indirdik.”

[Nahl Suresi 44] İster içtihat yoluyla olsun isterse başkasından alarak olsun şer’î hükümleri bilen kimse de ayette geçen **“zikir ehli”**nden sayılır. Mukallit ise bir veya birçok meselede sadece şer’î hükmü sormaktadır. Buna göre ayet taklidin caiz olduğuna delalet etmektedir.

Yine Cabir *RadiyAllahu Anh’tan* şöyle rivayet edilmiştir:

أَنَّ رَجُلًا أَصَابَهُ حَجَرٌ فَشَجَّهُ فِي رَأْسِهِ ثُمَّ اخْتَلَمَ فَسَأَلَ أَصْحَابَهُ هَلْ تَجِدُونَ لِي رُخْصَةً فِي التَّيْمُمِ؟ قَالُوا مَا تَجِدُ لَكَ رُخْصَةً وَأَنْتَ تَقْدِرُ عَلَى الْمَاءِ فَأَغْتَسَلَ فَمَاتَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيهِ أَنْ يَتَيَمَّمَ وَيُعَصَّبَ عَلَى رَأْسِهِ خَرْقَةً فَيَمْسَحَ عَلَيْهَا وَيَغْسِلَ سَائِرَ جَسَدِهِ وَقَالَ أَيُّ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلَا سَأَلُوا إِذْ لَمْ يَعْلَمُوا إِنَّمَا شِفَاءُ الْعِيِّ السُّؤَالُ

“Adamın birinin başına taş isabet etti ve onun başını yardı. Daha sonra ise adam ihtilam oldu ve arkadaşlarına teyemmüm yapabilmem için bana ruhsat var mıdır, diye sordu. Onlar: Senin için teyemmüm yapabilme ruhsatı yoktur, dediler. Adam bu cevap üzerine o hâliyle gusletti ve başındaki yaraya suyun isabet etmesi nedeniyle öldü. Bu olayı duyan Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: Onun teyemmüm yapması yeterdi. Başını bir bez parçasıyla bağlar, onun üzerini mesheder ve vücudunun diğer organlarını yıkardı. Daha sonra Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: Dikkat edin! Bilmiyorsanız sorunuz. Zira cahilliğin şifası sormaktır.” [Ebu Davud, Cabir kanalıyla tahrîc etti] Hadisten de anlaşılacağı üzere Rasul, şer’î hükmü öğrenmek için onları sormaya yöneltti. Şa’bi’den şöyle dediği sabit olmuştur:

“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in Ashabi’ndan altı kişi insanlara fetva veriyordu. Bunlar: İbni Mesud, Ömer Bin Hattab, Ali Bin Ebu Talib, Zeyd Bin Sabit, Übey Bin Ka’b ve Ebu Musa El Eş’ari RadiyAllahu Anhum. Üç kişi sözlerini diğer üç kişiye dayandırıyorlardı. Abdullah Bin Mesud Ömer’in

sözüne, Ebu Musa Ali'nin sözüne, Zeyd de Übey Bin Ka'b'ın sözlerine dayan-
dırıyordu.” Bu durum aynı zamanda Sahabe'nin Müslümanları taklit etti-
ğine delalet etmektedir. Onlardan bir kısmı bir kısmını taklit ediyordu.

Kur'an'da taklidi kınayan ayetlere gelince: Bu ayetler, şer'î hükümleri
alma hususunda değil iman konusunda taklidi kınamaktadır. Çünkü ayet-
lerin konusu imandır. Ayetlerin nassı herhangi bir şeyle illetlendirilmiş
olmaksızın yalnızca iman konusuna has ayetlerdir. Tıpkı şu ayetlerde ol-
duğu gibi:

وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ
آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ قَالَ أُولُو جِنَّتِكُمْ بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ

**“Ey Muhammed! Senden önce herhangi bir kasabaya gönderdiği-
miz uyarıcıya o kasabanın şımarık varlıkları sadece: Doğrusu baba-
larımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerini izlemekte-
yiz, derlerdi. Gönderilen uyarıcı: Eğer size babalarınızı üzerinde
bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmiş isem de mi bana uy-
mazsınız?”** [Zuhruf Suresi 23-24]

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّا
لَنَا كَرَّةٌ فَنَتَبَرَّأُ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ

**“Nitekim kendilerine uyulanlar, azabı görünce uyanlardan uzak-
laşacaklar ve aralarındaki bağlar kopacaktır. Uyanlar: Keşke bizim
için dünyaya bir dönüş olsa da bizden uzaklaştıkları gibi biz de on-
lardan uzaklaşsak, derler. Böylece Allah onlara hasretini çekecek-
leri işlerini gösterir. Onlar cehennemden çıkmayacaklardır.”** [Bakara Su-
resi 166-167]

مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ

**“...Bu tapınıp durduğunuz heykeller nedir, demişti. Babalarımızı
onlara tapar bulduk demişlerdi.”** [Enbiya Suresi 52-53] Bu ayetler genel olarak
her şeyde değil iman ve küfür konusunda nasstırlar. Bu ayetler herhangi
bir illetle de gelmiş değildir. Bir başka nassta da bu ayetlerle ilgili her-
hangi bir illet yoktur. Bu nedenle *“önemli olan sebebin hususiliği değil laf-
zın umumiliğidir”* denilemez. Sebep açısından bu söz doğrudur. Fakat aye-
tin nüzûl sebebinin oluşturan olay, ayetin konusu açısından böyle bir kai-
denin ayete uygulanmasına imkân vermez. Burada önemli olan ayetin ko-
nusudur. Bu nedenle genellik yalnızca ayetin konusu ile sınırlıdır. Bu ise
ayetin konu ettiği anlamın kuşattığı her şeyde geçerlidir. Yoksa ayetin
konu ettiği anlamın kapsamına girmeyen şeyler için geçerli değildir. Yine

burada; *“ayet, küfür ve iman hakkında olmakla beraber, hükmün verilmesinde illetin varlığına veya yokluğuna itibar edileceği için ayette de herhangi bir illetin bulunmaması nedeniyle, ayeti her konuda mukallitler yönünde tevil etmek doğru olur”* da denilemez. Ayette herhangi bir illet yoktur. Çünkü ayet, herhangi bir illeti kapsamına almamaktadır. Ayrıca Kitap ve Sünnet’ten ayeti illetlendirecek herhangi bir nass da gelmemiştir. Bu nedenle şer’î hükümlerde taklidi men edecek herhangi bir nass yoktur. Aksine nasslar, Sahabe ve Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* Dönemi’ndeki Müslümanların hayatı, Sahabenin hayatı gibi konuların tamamı, şer’î hükümler konusunda taklidin caiz olduğuna delalet etmektedirler.

Taklit, âlim olan kimse için de cahil olan kimse için de geçerlidir. Çünkü Allahu Teâlâ taklidi ittiba/uymak olarak isimlendirerek ayette şöyle buyurmaktadır:

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا

“Nitekim kendilerine uyulanlar uyanlardan uzaklaşacaklar.” [Bakara Suresi 166] Çünkü kişinin benimsediği şer’î hüküm ya kendisi tarafından istinbat edilmiştir ya da başkasının istinbat ettiği bir şer’î hükümdür. Eğer bizzat kendi istinbat etmişse o müçtehitir. Eğer başkasının istinbat ettiği bir hükmü almışsa başkasının görüşünü almış yani başkasının görüşüne uymuş demektir. Başkasının görüşüne uymak ise başkasını taklit etmek demektir. Bağlayıcı bir delili bilerek veya bilmeyerek taklit etmesi fark etmez. Öyleyse başkasına uyan kimse mukallittir. İttiba/uymak demek, delili bilmeden, delil hakkında herhangi bir muhakeme yürütmeden müçtehidin görüşüne bağlanmak demektir. Yani bir hüccetle bağlayıcı olmaksızın bağlanmaktır. Eğer delil hakkında muhakeme yapar ve delilden hükmün istinbat yönünü bilerek, hükmün istinbat yönü ve hükmü kabul edersen, hükmün dayandığı hüccet/delil senin için bağlayıcıdır ve bu durumda senin görüşün müçtehidin görüşü gibidir. Dolayısıyla böyle bir hâlde sen tâbi olan değil müçtehit sayılırsın. Bundan da ortaya çıkmaktadır ki, ittiba/uymak taklit etmek demektir. Tâbi olan kimse delili bilse bile yine mukallit sayılır.

TAKLİDİN VAKIASI

“*Taklit*” kelimesinin şer’î ve sözlük tarifi, herhangi bir işte başkasına uyan kimseye mukallit dendiğine delalet etmektedir. Burada, “*başkasına uymaya*” itibar edilir. Buna göre şer’î hükümleri bilmede insanlar iki gruba ayrılırlar:

1- Müçtehit

2- Mukallit

Bir üçüncü grup yoktur. Çünkü vakıaya göre kişi ulaştığı şer’î hükmü ya kendi içtihatı ile öğrenir ya da başkasının içtihatına dayanarak öğrenir. Şer’î hükümleri öğrenme konusu bu iki hâlin dışına çıkamaz. Buna göre durumu ne olursa olsun müçtehit olmayan kimse mukallittir. Taklitteki mesele başkasından bir şer’î hükmü alan kimsenin müçtehit olup olmamasına bakılmaksızın şer’î hükmü almasıdır. Kendisi içtihat yapmaya ehil olsa bile bir müçtehidin tek bir meselede müçtehitlerden birini taklit etmesi caizdir. Bu durumda müçtehit olan kişi taklit ettiği konuda mukallit sayılır. Bu nedenle mukallit bazen tek bir hükümde müçtehit olur bazen de müçtehit olmaz. Bir kişi bazen müçtehit olur bazen de mukallit olur.

Herhangi bir meselede tamamıyla içtihat ehliyetine haiz olan bir müçtehit bir meselede içtihat eder ve içtihatı onu bir hükme götürürse, içtihatı neticesinde ulaştığı hükme muhalif olan müçtehitleri taklit etmesi caiz değildir. Zira onun bu meselede zannını terk etmesi veya zannı ile amel etmeyi terk etmesi ancak şu dört hâlde mümkündür:

1- İçtihatında kendisine istinat ettiği delilin zayıf olduğunu ve bir başka müçtehidin kullandığı delilin kendi delilinden daha kuvvetli olduğunu görürse bu durumda müçtehidin içtihat sonucunda ulaştığı hükmü terk edip delili daha kuvvetli olan hükmü alması gerekir. Daha önce içtihat yaparak ulaştığı hüküm üzerinde kalması haramdır. Müçtehit önceden yaptığı bir içtihat esnada o konuda yalnız kalmış olması yeni hükmü almasına engel teşkil etmez. Bu hükmün önceden söylenmemiş olması da engel teşkil etmez. Aksi takdirde hatalı hükümde ısrar, takva ile çelişir. Çünkü önemli olan ileri sürenlerin veya söyleyenlerin çokluğu değil, delilin kuvvetli olmasıdır. Zira Tabiin veya Tabe-ut Tabiin tarafından Sahabe’nin birçok hatalı içtihatı görülmüştür. Bir müçtehit, kendi delilinin zayıf olduğunu başka müçtehidin delilinin ise daha kuvvetli olduğunu görürse bütün delillere ve bu delillerden yaptığı istinbata bakmaksızın baş-

kasının görüşünü tercih eder. Bu durumda ise mukallit sayılır. Çünkü tercih yoluyla başkasının görüşünü almıştır. Böyle bir durumda o, aynı meselede kendisine iki hüküm ulaşan ve şer'î bir tercih ile iki hükümden birini tercih eden mukallit gibidir. Ancak bir müçtehit, kendi delilinin zayıf başka müçtehidin delilinin ise kuvvetli olduğunu görür, muhakeme, inceleme ve istinbat sonucunda başka müçtehidin ulaştığı görüşe ulaşır ve birçok defa İmam-ı Şafî'de olduğu gibi önceki görüşünden dönerek istinbat yoluyla ulaştığı bir başka görüşü benimsemesi durumunda mukallit değil müçtehit sayılır.

2- Bir müçtehit, bir başka müçtehidin vakfa ile fikri birbirine bağlamaya daha muktedir olduğunu veya olaylara daha vakıf bulunduğunu veya delaletleri daha kuvvetli anladığını veya naklî delillere daha fazla baktığını vb. durumda olduğunu görürse belirli bir meseleyi veya meseleleri anlamada, onun doğruya daha yakın olacağını gördüğü için onu kendisine tercih eder. Böylesi bir durumda olan bir müçtehidin, içtihadı sonucunda ulaştığı hükmü terk etmesi ve içtihadına kendi içtihadından daha çok güvendiği bir müçtehidi taklit etmesi caizdir. Nitekim Şa'bi'den sabit olduğuna göre, Ebu Musa, Ali'nin sözünü kendi sözüne, Zeyd Übey Bin Ka'b'ın sözünü kendi sözüne ve Abdullah Bin Mes'ud, Ömer'in sözünü kendi sözüne tercih etmişlerdir. Yine birçok olayda Ebu Bekir ve Ömer'in, Ali'nin içtihadını kendi içtihatlarına tercih ettikleri rivayet edilir. Bütün bunlar, başkasının içtihadına güvene binaen, bir müçtehidin başkasının görüşünü tercih ederek kendi görüşünden dönebileceğine delalet etmektedir. Ancak böylesi bir durum, müçtehit için vacip değil, caizdir.

3- Halifenin müçtehidin içtihadına muhalif bir şer'î hükmü benimsemesi... Bu durumda müçtehidin kendi içtihadı ile ulaştığı hükmü terk ederek imamın benimsediği hükmü kabul etmesi gerekir. Çünkü Sahabe, *"İmamın emri ihtilafları ortadan kaldırır"* sözünde icma etmiştir. Çünkü imamın emri bütün Müslümanlar için bağlayıcıdır, geçerlidir.

4- Müslümanların maslahatı için onları tek bir sözde toplayacak bir görüşün olması hâlinde müçtehidin kendi görüşünü terk ederek Müslümanları tek bir sözde toplayacak hükmü alması caizdir. Osman'a biat edilmesindeki gibi... Rivayet edildiğine göre:

"Abdurrahman Bin Avf fert fert, ikişer ikişer, toplu olarak, ayrı ayrı, açık ve gizli insanlara görüşlerini sorduktan sonra herkesi mescidde topladı ve ardından minbere çıkıp uzunca bir dua yaptıktan sonra da Ali'yi çağırdı. Ali'nin elinden tutarak ona şöyle dedi: Sen Allah'ın Kitab'ı ve Rasulü'nün

Sünneti'ne göre ve Rasulü'nden sonra O'nun halifesi olan Ebu Bekir ve Ömer'in görüşlerine göre hükmedeceğine dair benimle biatlaşıp mısın? diyeince Ali: Allah'ın Kitabı ve Rasulü'nün Sünneti ve kendi görüşümle içtihat etmek üzere sana biat veriyorum, dedi. Bunun üzerine Ali'nin elini bıraktı ve Osman'ı çağırarak ona: Sen Allah'ın Kitabı ve Rasulü'nün Sünneti'ne göre ve Rasulü'nden sonra O'nun halifesi olan Ebu Bekir ve Ömer'in görüşlerine göre hükmedeceğine dair benimle biatlaşıp mısın? diye sorunca Osman: Evet, diye cevap verdi. Bunun üzerine Abdurrahman Bin Avf başını mescidin tavanına doğru kaldırdı. Elini de Osman'ın eli üzerine koyarak üç defa: Allah'ım işit ve şahit ol, dedi ve sonra da Osman'a biat etti. Ardından Mescid Osman'a biat edenlerle dolup taşı. Ali de Osman'a biat edebilmek için insanların arasını yarıyordu.” Bu olayda Abdurrahman Bin Avf, Ali ve Osman gibi iki müçtehitten ister Ebu Bekir ve Ömer'in görüşüne muhalif bir içtihat yapmış olsun, ister yalnızca onlardan birinin görüşüne muhalif olsun, isterse henüz içtihat yapmadığı bir meselede olsun kendi içtihatlarını bırakarak bütün meselelerde Ebu Bekir ve Ömer'in içtihadına uymalarını istedi. Sahabe ise böyle bir olayı kabul ederek bu hâl üzere Osman'a biat ettiler. Hatta kendi içtihadını terk etmekten sakınan Ali bile bu şekilde Osman'a biat etti. Ancak böylesi bir davranış müçtehit hakkında farz değil caizdir. Ali'nin, Ebu Bekir ve Ömer'in içtihatlarına karşı kendi içtihadını terk etmeyi kabul etmemesi ve herhangi bir kimsenin de böyle bir olaya karşı çıkmaması müçtehidin yukarıda anlatılan şartlar çerçevesinde kendi görüşünü terk ederek diğer müçtehidin görüşünü kabul etmesinin vacip değil caiz olduğuna delalet etmektedir.

Bunların tamamı bilfiil içtihat eden ve içtihadı ile bir meselede bir hükme ulaşan müçtehit içindir. Ancak henüz herhangi bir meselede içtihat etmemiş olan bir müçtehidin başka müçtehitleri taklit etmesi ve o meselede içtihat yapmaması caizdir. Çünkü içtihat farz-ı ayn değil farz-ı kifâyedir. Bir meselede daha önceden şer'î hüküm biliniyorsa müçtehidin aynı meselede tekrar içtihat yapması vacip değildir. Aksine aynı meselede müçtehidin yeniden içtihat yapması caiz olduğu gibi bir başka müçtehidi taklit etmesi de caizdir. Ömer'in Ebu Bekir'e şöyle dediği rivayet edilir:

رَأَيْنَا تَبَعَ لِرَأْيِكَ

“Görüşümüz senin görüşüne tâbidir.” [İbni Hişam] Yine Ömer'in, karşılaştığı bir dava hakkında Kitap ve Sünnet'e göre hükmettiği, çözüme kavuşturmakta zorlandığı zaman, Ebu Bekir'in böyle bir konuda hükümde bulunup bulunmadığını araştırdığı ve Ebu Bekir'de bulursa onun görüşü ile

hükmettiği sabit olmuştur. Yine İbni Mesud'un Ömer'in görüşüne göre hareket ettiği rivayet edilir. Böylece Sahabe'nin gözleri önünde cereyan eden birçok olay vuku bulmasına rağmen onlardan herhangi birinin buna karşı çıktığı görülmedi. Dolayısıyla bu konu hakkında Sahabe'nin sükûtu icması hâsıl oldu.

Müçtehidin taklit etmesinin vakıası işte budur. İster eğitimli ister avam olsun müçtehit olmayan bir kimsenin taklit etmesinde ise bu insanların, bir mesele ile karşılaştıkları zaman genel olarak o meselenin hükümünü sormalarından başka çıkar yolları yoktur. Çünkü Allahu Teâlâ yaratıklarının cehaletle ibadet etmelerini kabul etmez. İbadet ancak ilim ile bilerek olmalıdır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ

“Allah’tan sakının. Allah size öğretiyor.” [Bakara Suresi 282] Yani her hâlde size öğreten Allah’tan sakının demektir. İlim takvadan önce gelir. Akli olarak takvalı olabilmek ilme sahip olmayı gerektirir ki bu da ilmin takvadan önce olması demektir. Allahu Teâlâ’nın:

وَاتَّقُوا اللَّهَ

“Allah’tan sakının.” [Bakara Suresi 282] ayetinin hemen ardından akla, *“nasıl takvalı olunur?”* sorusu gelmektedir. Adeta bu soruya cevap olarak da *“muhakkak ki Allah size öğretiyor ve siz de buna göre sakınacaksınız”* denilmektedir. Dolayısıyla ilmin amelden önce gelmesi kaçınılmaz olur. Bunun için amel etmeden önce amel etmek için kendisine lazım olan Allah’ın hükümlerini öğrenmesi Müslüman’a farzdır. Çünkü bilmeden amel etmek mümkün değildir. Hükümleri öğrenmek ve bu hükümlere göre de amel edebilmek için sormak gerekir. Bu durumda olan bir kimse ise mukallit olur. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Bilmiyorsanız zikir ehline sorun.” [Nahl Suresi 43] Bu ayet bütün muhatplara şamildir. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem de başı yarılan adam ile ilgili sahih bir hadiste şöyle buyurmuştur:

أَلَا سَأَلُوا إِذْ لَمْ يَعْلَمُوا فَإِنَّمَا شِفَاءُ الْعِيِّ السُّؤَالُ

“Dikkat edin! Bilmediğiniz zaman bilenlere sorun. Cehaletin ilacı ancak sormaktır.” [Ebu Davud, Cabir’den tahrîç etti] Sahabe zamanında insanlar müçtehitlerden fetva sorarlar ve şer’î hükümlerde onları taklit ederlerdi. Kendilerine soru sorulanlar da sorunun cevabını, delilini zikretmeden ce-

vaplandırıyorlardı ve kimse de onları bu şekilde cevap vermelerinden dolayı engellemiyordu. Bu duruma Sahabe'den herhangi bir kimse tarafından karşı çıkılmamış ve konu üzerinde icma hâsıl olmuştur. Daha sonraki asırlarda Tabiin ve Tabe-ut Tabiin Dönemi'nde yaşayan Müslümanların da aynı minval üzere hareket ettiklerini rivayet eden binlerce olay vardır.

Eğitimli veya âmmi bir kimsenin şer'î hükümde başkasını taklit etmesi, yani başkasına sorması caiz olduğu gibi sorarak öğrendiği şer'î hükmü, doğru bir şekilde öğrendiği kendisinde sabit olunca, bildiği gibi başkasına öğretmesi de caizdir. Çünkü o, bu şer'î hükmü amel etmek için aldı ve şer'î hüküm olduğu onda sabitleşti. Ancak hükme ait delilin sıhhatli olduğuna güvenmemesi nedeniyle veya kendisine şer'î hükmü öğreten kimsenin dine güvenmemesi gibi bir nedenle bu hükme de güvenmezse amel etmesi için başkasına öğretmesi caiz değildir. Söylemesi durumunda ise hüküm hakkında kendisinde var olan şüpheyi de söylemelidir. Herhangi bir şer'î hükmü bilen kimsenin bildiği hükmü başkasına öğretmesi elbette ki caizdir. Çünkü bir mesele hakkındaki sözünün doğruluğu ve bilgisinin güvenilirliği tahakkuk ettiği zaman, söz konusu meseleyi bilen herkes bu meselede âlim sayılır. Nitekim Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*, şöyle buyurarak ilmi gizlemeyi yasaklamıştır:

مَنْ كَتَمَ عِلْمًا يَعْلَمُهُ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلْجَمًا بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ

“İlmi gizleyen kimseye Allah ateşten bir gömlek giydirecektir.” [Ahmed, Ebu Hurayra'dan tahrir etti] Bu ise genel olup hem bir mesele hem de birden fazla mesele için geçerlidir.

Ancak eğitimli kimse kendisine öğretenin mukallidi sayılmaz. Eğitimli kimse, şer'î hükmü istinbat eden müçtehidin mukallitidir. O, bu hükmü bilgi edinmek için öğrenmiştir. Çünkü taklit, âlimi taklit etmekle değil müçtehidi taklit etmekle olur. Müçtehidin dışındakiler ilim bakımından hangi dereceye ulaşırsa ulaşınsınlar fark etmez, âlim olmalarından dolayı onların taklit edilmesi caiz değildir. Çünkü onları taklit etmek değil sadece onlardan ilim öğrenmek caizdir.

Mukallit, müçtehitler arasındaki ihtilaflarda seçim hakkına sahip değildir. Müçtehitler iki söz üzerinde ihtilaf ettikleri zaman bu ihtilaf mukallit için de geçerli olur. Yani şer'î hüküm mukallit üzerinde görüş olarak aynen geçerlidir. Ancak bazı insanlar bu iki görüşün mukallit açısından tek görüş konumunda olduğunu ve mukallidin bu ikisinden birini seçme hususunda muhayyer olduğunu, maksadına uygun olana, arzusuna göre uyabileceğini zanneder. Oysa durum hiç de böyle değildir. Çünkü mümin,

şer'î hükmü almakla görevlidir. Şer'î hüküm ise Şâri'nin hitabıdır. O hitap da çok değil, tektir. Bu hitap birkaç anlamda anlaşılırsa, hükmü anlayan ve onu taklit eden kimse hakkında bu anlayışların her biri şer'î hükümdür. Onun dışındakiler, onun hakkında şer'î hüküm sayılmaz. Bu durumda nasıl olur da iki farklı sözü alır ve iki farklı hükme göre de amel edebilir? Mukallit nezdinde iki farklı müçtehidin sözünün çelişmesi, müçtehitlerden her birinin bir diğerinin sahip olduğu delilin zıddı bir delile tâbi olması demektir. Dolayısıyla her ikisi de birbirine zıt iki delile sahiptir. Hevaya göre ikisinden birine uymak, doğrudan doğruya hevaya uymak demektir. Hevaya uymak ise yasaktır. Çünkü Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَى

“Hevaya uymayınız.” [Nisâ Suresi 135] Mukallit için tercih etmekten başka çare yoktur. Âmmi bir kimseye göre iki müçtehit, müçtehide göre iki delil gibidir. Birbirine zıt deliller arasında tercih yapmak müçtehidin üzerine vacip olduğu gibi, aynı şekilde birbirine zıt hükümler arasında tercih yapmak mukallidin üzerine de vaciptir. Nefsin arzu ve isteklerinin hakemliği caiz olsaydı böylesi bir durum yönetici için caiz olurdu. Bu ise Sahabe'nin icması ile batıldır. Üstelik Kur'an ile ilgili meselelerde var olan Kur'anî prensipler de arzulara, heva ve hevese uymayı ortadan kaldırmaktadır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ

“Bir şeyde çekişirseniz onu Allah'a ve Rasulü'ne götürün.” [Nisâ Suresi

59] Burada ise mukallidin karşılaştığı bir meselede iki müçtehit anlaşmazlığa düşmüştür. Bu durumda ise meseleyi Allah'a ve Rasulü'ne götürmek gerekir. Problemi Allah'a ve Rasulü'ne döndürmek demek, müçtehit nezdinde Allah'ın Kitabı'na ve Rasulü'nün Sünneti'ne dönmek anlamına geldiği gibi mukallit nezdinde de Allah ve Rasulü'nün razı olacağı tercihe dönmek demektir. Allah ve Rasulü'nün razı olacağı bir şeye dönmek ise heva ve şehvete uymaktan çok çok uzaktır. Dolayısıyla mukallit kesinlikle Allah ve Rasulü'nün razı olacağı bir tercihe binaen karşılaştığı iki görüşten/hükümden birini seçmek mecburiyetindedir. Birbirine zıt olduğundan dolayı mukallidin iki farklı görüşle amel etmesi mümkün değildir. Tercih ve araştırma yapmadan arzusuna göre birbirinden farklı iki hükümden birini veya iki mezhepten birini seçmesi, hem şehvetini ve hevasını tercih etmesi hem de Allah'a ve Rasulü'ne dönmeye zıd bir davranışta bulunması demektir. Bir müçtehidî diğer bir müçtehide, bir hükmü birçok

hükme tercih eden mukallidin tercihlerinde dikkat edeceği şeylerin en önemlisi ve en evla olanı, iyi bir şekilde bilmek ve anlamaktır. İbni Mesud'un hadisinde Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediği geçmiştir:

يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ قُلْتُ: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ قَالَ هَلْ تَدْرِي أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ قُلْتُ : اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ: فَإِنَّ أَعْلَمَ النَّاسِ أَبْصَرُهُمْ بِالْحَقِّ إِذَا اخْتَلَفَ النَّاسُ وَإِنْ كَانَ مُقْصِرًا فِي الْعَمَلِ وَإِنْ كَانَ يَرْحَفُ عَلَى اسْتِهِ

“Ey Abdullah Bin Mesud, deyince ben lebbeyk (buyurun) ey Allah'ın Rasulü, dedim. Dedi ki: Kimin daha bilgili olduğunu biliyor musun? Ben: Allah ve Rasulü daha iyi bilir, dedim. Bunun üzerine: Amelde bir eksikliği olsa bile insanlar hak konusunda ihtilaf ettikleri zaman hakkı en iyi gören kimsedir.” [Hakim, Mustedrik'te tahrîç etti] Buna göre mukallit ilmi ve udul olması ile tanınan kimseyi tercih eder. Çünkü adalet, şahidin şahitliğinin kabulünde başlıca bir şarttır. Öğretme esnasında şer'î hükmü belirtmek, onun şer'î hüküm olduğuna şahitlik etmek demektir. Bu nedenle şer'î hükmün kabulünde hükmü öğreten kimsenin adil olması elbette ki gereklidir. Şer'î hükmü istinbat eden kimsenin udul sıfatına sahip olması ise öncelikle şarttır. İster müçtehit olsun ister öğreten kimse olsun kendisinden şer'î hüküm alınan kimsenin udul sıfatına haiz olması şarttır. Udul zorunludur. İlim ise tercih unsurudur. Şafîî'nin daha âlim ve mezhebinin daha doğru olduğuna inanan bir kimse arzu ve isteklerine göre o mezhebin görüşüne muhalif olan bir hükmü alamaz. Yine kim de Cafer-i Sadık'ın daha iyi bildiğine ve mezhebinin daha doğru olduğuna inanırsa hevasına dayanarak o mezhebe muhalif olanı alamaz. Sadece delil tercihine dayanarak mezhebinin görüşüne muhalif bir tercih durumu ortaya çıktığında mezhebinin görüşüne muhalif görüşü alabilir. Tercih kaçınılmazdır ancak bu tercihin, heva ve hevese dayanmaması da kaçınılmazdır. Mukallit her meselede mezheplerden en güzel olanı ayıklama hakkına sahip değildir. Bilakis bu tercih, müctehidin elinde bulunan birbirine zıt iki delilden birini tercih etmesi gibidir. Mukallit tercihte karinelerle kendisine ulaşan bilgilerin doğruluğuna itimat eder. Mukallit tercihte bulunması gerektiğinde hükmü bütün olarak almalıdır.

Taklitte tercih iki durumda olur:

1- Genel tercih Cafer-i Sadık, Malik Bin Enes gibi müçtehid taklit etmek isteyen kimse ile alakalıdır.

2- Özel tercih ise, taklit edilmek istenen tek bir şer'î hükümde olur. Her iki durumda da iyi bilmek tercih edilir. En iyi bir şekilde bilmek de iki şekilde olur. Malik zamanında Medine'de hâsıl olan bir olaya göre, Malik Medine'de Ebu Yusuf'tan daha âlim sayılırdı. Kufe'de ise Cafer-i Sadık, Ahmed Bin Hanbel'den daha âlim kabul edilmiştir. Olay açısından durum budur. Mukallit açısından ise mukallidin müçtehit hakkında elde ettiği bilgilere müracaat edilir.

Şu var ki, daha iyi bilmek tek tercih sebebi değildir. Taklidin gerçeği açısından da tek sebep değildir. Ancak o, taklit etmek isteyen kimse için genel bir sebeptir. Ayrıca genellik açısından taklit edilecek hüküm için bu tercih edilen bir sebeptir ama hüküm için gerçek tercih, o hükmün dayandığı delilin kuvvetine göre olur. Fakat taklit eden kimsenin delili bilmediği için daha iyi bilen kimseyi tercih etmesi söz konusu olur. Taklit eden kimsenin konumuna/ammi/tâbi olmasına göre tercih etme şekilleri değişir.

MUKALLİTLERİN DURUMLARI VE TERCİHLERİ

Taklit, bağlayıcı bir delil olmadan başkasının sözünü almaktır. Bağlayıcı bir delil olmadan başkasının sözünü kabule taklit denildiği gibi bağlayıcı bir delil olmadan başkasının sözü ile amel etmek de taklittir. Bu da âmmi bir kimsenin müçtehidin sözünü alması, bir müçtehidin kendisi gibi bir müçtehidin görüşünü alması gibidir. Bir meselede Rasul'e dönmek/başvurmak O'nu taklit sayılmadığı gibi, Sahabe'nin icmasına dönmek de Sahabe'yi taklit sayılmaz. Çünkü bu bizzat delile dönmek olup başkasının sözünü almak değildir. Aynı şekilde âmmi bir kimsenin, müftüye bir meselenin hükmünü sorması müftüyü taklit etmek değil, müftüye fetva sormak ve öğrenmektir. Mukallit ya fetva için veya öğrenmek için müftüye müracaat eder. Yani âmmi bir kimsenin öğreten bir kimseye bir mesele hakkındaki müracaatı, onu öğreten kimsenin mukallidi yapmaz. Çünkü öğreten kişi ya bir şer'î hükmü ona haber veriyordur ya da öğretiyordur. Delilini bilerek hükmün alınması gibi bir durumda bakılır: Eğer mukallidin delili bilmesi, Muslim ve İbni Mace'nin İbni Mesud'dan tahriç ettikleri Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in:

كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَرُورُوا

“Sizi kabir ziyaretlerinden men etmiştim. Artık ziyaret edebilirsiniz.” [Nesei, Eşrebeh; İbni Mace, Ma Câe fi'l-Cenâiz; Ahmed Bin Hanbel, Mûs. Mukessirîn] demesinden dolayı kabir ziyaretinin caiz olduğunu bilmesi gibi soyut bir bilgiye dayanıyorsa, bu durumda olan kimse başkasının sözünü bağlayıcı bir delil olmadan aldığı için mukallit sayılır. Delili bilmesi durumu değiştirmez. Kendisi bu delil ile delil getirmediğinden dolayı delili bilen kimse açısından bağlayıcı bir hüccet sayılmaz. Fakat delilin bilinmesi, muhakeme yapıp ardından delilden hüküm çıkarma şeklinde olursa bu içtihat sayılır ve bu içtihat aynı zamanda hükmü söyleyenin içtihadına da uygun olabilir. Çünkü delil hakkında muhakeme yapıp o delilden hüküm çıkarma işini ancak müçtehit başarabilir. Zira delili muhakeme edebilmek ve hüküm çıkarabilmek için; hakkında araştırma yapılan konu ile ilgili delillerin bir-biri ile çelişip çelişmediğini, çelişme var ise bu çelişkiyi giderebilmeyi ve de delilleri derin derin inceleyebilmeyi gerektirir. Buna ancak müçtehit kadir olabilir. Bu nedenle mukallit müçtehitten farklıdır. İnsanlar şer'î hüküm açısından ya mukallittir ya da müçtehittir. Bir üçüncüsü yoktur. Yani, ister daha önce başkası tarafından istinbat edilmiş/çıkarılmış olsun isterse ilk defa kendi istinbat ediyor olsun, kişi ya doğrudan doğruya kendisi hüküm istinbat eder ya da başkasının istinbat ettiği bir şer'î hükmü

alır. Buna göre içtihat ehliyetine sahip olmayan herkes mukallittir. Şer'an içtihat yapmak için geçerli olan bir kısım ilimleri bilip bilmemesi durumu değiştirmez. Dolayısıyla hem âmmi hem de tâbi, mukallit kavramının kapsamına girer. Ancak müttebi/tâbi, taklit ettiği müçtehidin delilini bilmesi şartı ile taklit eder. Âmmi ise kayıtsız şartsız delili bilmeden taklit eder.

İster tâbi ister âmmi olsun, bir kimsenin haber vermesiyle olsa dahi öğrendiği sözün bir içtihat olduğu sabit olursa hangi müçtehidin sözü olursa olsun alması caizdir. Bir mesele ile karşılaştığı zaman, konu hakkında müçtehitlerin görüşlerini bilmiyor da yalnızca bir müçtehidin görüşünü biliyorsa, bu müçtehidin istinbat ettiği şer'î hükmü alması caizdir. Çünkü karşılaşılan herhangi bir meselede istenen şey müçtehitlerin görüşlerini incelemek değil, şer'î hükmü almaktır. Böyle bir durumda kendisinden tercih yapması talep edilmez. Ancak birçok müçtehidin görüşünü öğrenir ve onlardan birini almak isterse tercih yapmaktan başka çıkar yolu yoktur. Bu tercih, hükmün görünür çıkarlarına veya hevasına uygunluğuna göre yapılamaz. Zira şeriattan maksat, mükellefi hevasının arzu ve isteklerinden çıkarıp Allah'a sadık bir kul yapmaktır. Yani tercih, kişiyi Allah ve Rasulü'ne ulaştıracak şekilde olmalıdır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ

“Eğer bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah’a ve Rasulü’ne götürün” [Nisâ Suresi 59] Bir meseleyi Allah’a ve Rasulü’ne götürmek demek ya Allah’ın sözüne ve Rasulü’nün Sünneti’ne yani şer’î delile götürmek ya da Allah ve Rasulü’nün emrettikleri şeye götürmek demektir. Bundan dolayı mukallitlerin durumlarındaki farklılıklardan dolayı tercihler de farklı olur. Evet, âmmi bir kimse açısından genel tercih delilden sonra olandır. En iyi olan, bilmek ve anlamaktır. Mukallitlerin tamamının tercihlerinde evla olan da budur. Ancak çok iyi bilmesine veya bilmemesine göre insanların yaptıkları farklı tercihler de vardır. Babasına veya âlimlerden birisine güvenerek onun taklit ettiğini taklit eden kimse gibi âmmi de, taklit edenlerden anlayışına ve takvasına güvendiği kimselere olan güvenine binaen müçtehitlerden birini taklit eder. Âmmi bir kimsenin yaptığı bu tercih, heva ve heves yönünden değil, din yönünden yapılan bir tercihtir. Âmmi bir kimse, fıkıh, hadis vb. derslere devam etmesi ile şer’î hükümleri ve delilleri öğrenir ve hükümlerle deliller arasında ayırım yapabilir. Delile muttali olmasına binaen taklitte tercih yapar. Delilini bilmediği bir hükümle çeliştiği zaman delilini bildiği hükmü taklit eder. Böyle bir durumda olan kimse için delilini bildiği bir hüküm delilini bilmediği bir

hükme göre tercih edilir. Bu iki durum, âmmiye intibak eder. Âmmi, içti-hatta muteber ilimlerin bazısını bilmeyen kimsedir. Binaenaleyh âmmi, bütün bu hâllerde bir delil gördüğü zaman taklit ettiği müçtehid-i taklit edenlerin anlayışına ve takvasına dayanan taklidi terk etmesi ve delili olan sözü almalıdır. Çünkü kendinde daha kuvvetli bir tercih hâli oluşmuştur. Babası taklit ettiği için Şafî'yi taklit eden bir kimse taklit ettiği (İmam Şafî) müçtehidin istinbat ettiği şer'î hükmün dışında istinbat edilmiş bir şer'î hükmün delilini görür ve de güvenirse bu yeni hükmü alması gerekir. Çünkü daha kuvvetli tercih sebebi vardır ki bu da şer'î delildir. Ancak güvenmezse, tercih durumu oluşmadığı için taklit ettiği müçtehidin istinbat ettiği hükmü terk etmesi gerekmez. Tercihde karineleri işitmeye itimat edilir. Âmmi keyfine göre çeşitli mezheplerin görüşünü alamaz veya her meselede kendine en kolay gelen mezhebin görüşüne göre de hareket edemez. Bilakis çeşitli hükümlerin delillerini bilmesi durumunda tercih yapması gerekir.

BİR MÜÇTEHİTTEN BİR BAŞKA MÜÇTEHİDE GEÇME

Allahu Teâlâ bize ne bir müçtehide, ne bir imama ne de bir mezhebe uymayı emretmedi. Bize ancak şer'î hükme uymayı emretti. Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in getirdiklerini almakla ve yasakladıklarından da sakınmakla emrolunduk. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

“Rasul size neyi getirdiyse onu alın sizi neden yasakladıysa onu bırakın” [Haşr Suresi 7] Bu nedenle şer'an doğru olan, şahıslara değil sadece Allah'ın hükümlerine uymaktır. Ancak fiilî hayatta Müslümanlar, müçtehitlerden birinin istinbat ettiği hükümleri taklit etmekte, onları kendilerine imam olarak almakta, hüküm istinbatında, içtihatlarında takip etmiş oldukları metotları da kendilerine mezhep olarak kabul etmekte. Böylece Müslümanlar arasında Hanefî, Malikî, Şafî, Hanbelî, Caferî, Zeydî gibi birçok mezhep ortaya çıkmıştır. Bu mezheplere tâbi olan Müslümanlar, eğer bu müçtehitlerin istinbat etmiş olduğu şer'î hükümlere tâbi oluyorsa bu amelleri şer'îdir. Çünkü böyle hareket etmekle şer'î hükümlere tâbi olmuş sayılırlar. Eğer ortaya koyduğu istinbat yerine, hükmü istinbat eden müçtehidin şahsına tâbi oluyorsa bu amelleri şer'î değildir. Çünkü böyle davranmakla şer'î hükme tâbi olmuş sayılmazlar. Müçtehidin istinbatına değil de, şahsına uyma ameli şer'î olmayıp tâbi oldukları şey de şer'î hüküm sayılmaz. Çünkü müçtehit bile olsa bir şahsın sözü, Allah'ın Rasulü Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in bize getirdiği emir ve yasaklardan değildir. Bu nedenle bütün mezheplere uymaktan, bu mezheplere uyan kimselerin mezhep imamlarının istinbat ettiği Allah'ın hükümlerine uyduklarını anlamak gerekir. Eğer mezheplere uymaktan bu şekildeki bir anlayışın dışında bir anlam çıkartılırsa, bu şekilde düşünen insanlar Allah'ın hükümlerini terk edip Allah'ın kulları olan şahıslara tâbi olduklarından dolayı, Allah'ın huzurunda sorumludurlar.

Mezheplerin istinbat ettiği hükümlere ittiba/tâbi olma/uyma açısından durum budur. Ancak bu hükümlerin terki açısından konuya yaklaşıldığında bakılır: Eğer bir kimse bir hükmü alır ancak henüz amel etmeden önce terk ederse, kendisini Allah'ın rızasına ulaştırabileceği düşüncesine binaen tercih yoluyla başka bir hükmü alabilir. Ancak bir müçtehidin istinbat ettiği hükme göre fiilen amel ederse bu hüküm onun hakkında Allah'ın hükmü olur ve onu terk edip bir başka hükmü alması caiz değildir. Ancak ikinci hükmü delili ile beraber almasına karşın birinci hükmü delilsiz olarak almışsa veya öğrenme yoluyla ikinci hükmün delilinin birinci

hükümün delilinden daha kuvvetli olduğu sabitleşir ve buna da kanaat getirirse birinci hükmü terk etmesi gerekir. Çünkü ikinci hükmün şer'î delilinin daha kuvvetli olduğuna dair inancı ve onu doğru bulması, ikinci hükmü kendisi hakkında Allah'ın hükmü hâline getirir. Bu tıpkı bir müçtehidin hüküm istinbat ettiği delilden daha kuvvetli delil bulduğunda, delilin kuvvetli olması nedeniyle eski görüşünü terk ederek yeni görüşü alması gibidir. Bu durumun dışında mukallidin, taklit etmiş olduğu hükmü terk edip bir başka hükmü alması caiz değildir.

Ancak farklı bir hükümde başka müçtehidi taklit etmek mukallit için caizdir. Mukallidin bir meselede âlimlere fetva sormasının caiz olduğuna dair Sahabe'nin icması vardır. Fakat mukallit kendisi için Şafîî, Caferî gibi bir mezhep tayin eder ve ben falan mezheptenim ve bu mezhebin görüşlerine bağlıyım derse bu durumda şu tafsilatlar vardır: Eğer taklit ettiği mezhepte ameli ile ilgili her meselenin çözümü varsa yani hüküm istinbat edilmişse o mezhebin dışında başka bir mezhebi taklit edemez. Eğer ameli ile ilgili istinbat edilmiş bir hüküm yoksa bir başka mezhebi taklit etmesinde herhangi bir engel yoktur.

Ancak, bir meselede taklit etmekte olduğu hükmü terk edip bir başka hükmü almasının cevazında şu noktanın açıkça bilinmesi gerekir: Mesele bir başka mesele ile bağlantılı olmamalı, o mesele ile ilgili hükmü terk etmek bir başka şer'î hükme zarar vermemelidir. Eğer başka mesele ile bağlantısı varsa, birbiri ile bağlantılı bütün meselelerle ilgili hükümlerin hepsini birden terk etmedikçe, yalnızca bir meselenin hükmünü terk etmesi caiz olmaz. Çünkü onların hepsi tek mesele sayılır. Namaz, abdest ve namazın rükünleri gibi. Örneğin Şafîî Mezhebi'nde olan bir kimsenin, Ebu Hanife'nin kadına dokunmak abdesti bozmaz sözünü taklit ederek, Şafîî Mezhebi'ne göre namazı kılması doğru değildir. Yine ne kadar çok olursa olsun namazda amelî kesir/gereğinden fazla amel namazı bozmaz sözünü taklit eden kimsenin veya Fatıha'yı okumak namazın rükünlerinden değildir sözünü taklit eden kimsenin, amelî kesir namazı bozar diyen kimseyi veya Fatıha namazın rükünlerindendir diyen kimseyi taklit ederek namaz kılması doğru değildir. Dolayısıyla terki caiz olan hüküm, terki ile diğer şer'î hükümlere göre yerine getirilen amelleri etkilemeyen hükümdür.

ŞER'Î HÜKMÜ ÖĞRENMEK

Fetva soran kimse mukallitten farklıdır. Çünkü mukallit şer'î hükmü alarak onunla amel eden kimsedir. Fetva soran kimse ise ister müçtehit olsun ister olmasın şer'î hükmü bilen kimseden hükmü öğrenen kimsedir. Şer'î hükmü sadece bilgi edinmek için öğrenmiş olması veya amel etmek için öğrenmiş olması fark etmez. Bir meselede Allah'ın hükmünü öğrenmek isteyen herkese fetva soran denir. Bir hükümde müçtehit olmayan herkes o hüküm hakkında fetva soran sayılır. Tüm meselelerde müçtehit olmayan kimse, tüm meselelerde fetva soran kimse demektir. Birtakım meselelerde içtihat eden kimse içtihat etmediği diğer meselelerde fetva soran kimsedir. Fakat soru (fetva) soran kimseye Allah'ın hükmünü açıklayan kimse de müfti/fetva verendir. Lügatte [أُتِيَ إِيَّاءَ] şeklinde kullanılan fetva kelimesi, mesele hakkında hüküm kendisine zahir oldu, demektir. Aynı şekilde lügatte [اسْتَفَى يَسْتَفِي] şeklinde kullanılan [اسْتِفَاءً] istifda kelimesi ise bir meselede fetva vermesi için bir âlime sordu demektir. Sahabe'nin ve Tabiin'in fetvaları, insanlara açıkladıkları hükümlerdir. Allah'ın hükmünü öğrenmek farz olduğuna göre, ister müçtehit olsun isterse olmasın insanlara şer'î hükümleri öğretecek kimselerin bulunması da elbette ki lazımdır. İnsanlara hükümleri ister delilleri ile birlikte öğretsinler ister delillerini bildirmeden yalnızca hükümleri öğretsinler fark etmez. Zira başkasına hükümleri öğreten kimsenin müçtehit olması şart olmadığı gibi, başkasına hükümleri öğreten Müslüman'ın delilleri açıklaması da şart değildir. Hükme vakıf olduğu zaman, hükmü bilen herkesin bildiği hükmü başkasına öğretmesi caizdir. Zira insanlara hükümler hakkında fetva veren veya hükmü öğreten kimsenin illa müçtehit olması şart değildir. Müçtehit olmaması da caizdir. Müçtehidin dışındaki bir kimse, müçtehidin verdiği bir şer'î hükme vakıf olduğu zaman bu hüküm hakkında insanlara fetva verebilir. Çünkü o, bu durumda hükmü nakleden kimsedir. Tıpkı hadis naklînde olduğu gibi burada âlim olan ile olmayan arasında fark yoktur. Hadis rivayet eden kimsenin âlim olması şart olmadığı gibi, başkasına şer'î hükmü nakleden kimsenin de âlim olması şart değildir. Âlim olma şartı aranmadığına göre müçtehit olma şartı da elbette ki aranmaz. Ancak başkasına bir şer'î hükmü nakleden kimsede, naklettiği şer'î hükmü zabtetme ve açıklama bakımından âlim olma şartı aranır. Çünkü bir hükmü zabtetme, iyice kavrama ve bilme gücüne sahip olmayan kimse, hükmü başkasına nakledemez. Aynı şekilde insanlara şer'î hükmü öğreten veya onunla insanlara fetva veren kimsenin, hükmün delilini de onlara öğretmesi veya onlara nakletmesi şart değildir. Bilakis hükmün delilini nakletmeden yalnızca şer'î hükmü nakletmekle yetinmesi caizdir. Yani delilini açıklamadan insanlara şer'î hükmü öğretmesi ve hükme göre fetva vermesi caizdir. Ancak naklettiği şeyin şer'î hüküm ve falan müçtehidin istinbatı olduğunu insanlara açıklaması şarttır. Yani

belirli bir müçtehidin görüşü olduğunu söylemesi şarttır. Ancak insanlara bir görüş naklederek onlara “*bu benim görüşümdür*” demesi veya “*falan müçtehidin şöyle demesinden hareketle bu bir hükümdür*” demesi şeklinde yaptığı nakil şer’î hüküm sayılmaz. Çünkü müçtehitlerin sözleri şer’î delil değildir. Onların sözlerinin, bir hükme delil olarak gösterilmesi, onun şer’î hüküm olmasını iptal eder. Ancak ileri sürülen hüküm müçtehitlerin istinbatlarına nisbet edilirse delili açıklanmasa da o şer’î hükümdür.

Sahabe zamanında insanlar müçtehitlere soruyorlar ve şer’î hükümlerde onlara uyuyorlardı. Onların âlimleri ise halkın sorularına delillerini zikretmeden cevap verirler ve delili zikretmeden hükmü belirtmekten men olunmazlardı. Herhangi bir Sahabe’nin bu tür bir olaya karşı çıkmasına binaen; âmmnin, delil zikredilmeden mutlak olarak müçtehide uymasının caiz olduğuna dair Sahabe’nin icması vardır. Bu icma, aynı zamanda delili öğrenmeden veya öğretmeden Allah’ın hükümlerinin öğrenilebileceği veya öğretilebileceğine de delildir. Bu hususta âmmi de tâbi de aynıdır. Dolayısıyla her iki grubun da başkasından fetva sorması veya delilini bilseler de bilmeseler de doğru bir şekilde bildikleri bir şer’î hükmü başkasına öğretmeleri caizdir. Çünkü bir meseleyi bilen herkes bu meselenin âlimi sayılır ve başkasına öğretmesi de caizdir. Ancak âmmi olan kimse bildiği gibi hükmü nakletmekle yetinir. Tâbi olan ise hem bildiğini öğretir hem de bildiği çerçevede fetva verir. Çünkü tâbi olan kimse içtihatla muteber olan birtakım bilgilere sahiptir. Tâbi olan, hükümleri kavrar, nasıl öğreteceğini ve nasıl fetva vereceğini idrak eder. Ancak hükümleri öğrenmek veya hükümlerle ilgili bir fetva sormak, öğreten kimseyi veya fetva vereni taklit değildir. Sadece fetva sorarak ve hükmü öğrenerek hükmü istinbat eden kimseyi taklit etmektir. Fakat öğreten kimsenin şahide kıyasla fasıklığı görülmemiş adil bir kimse olması şartı vardır. Çünkü şahit, bir olayı haber veren kimsedir. Bir hükmü nakleden kimse ise Allah’ın hükmünü haber veren kimsedir. Dolayısıyla her ikisinin sözü de bir şeyi haber verdiği için udul şartını taşıması gerekir. Aynı zamanda Allahu Teâlâ fasıkın sözünün kabul edilmesini yasaklamış, araştırılmasını emretmiş ve bu konuda şöyle demiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا

“Ey inananlar! Eğer bir fasık size bir haber getirirse onun iç yüzünü araştırın.” [Hucurat Suresi 6] Ayette hem “*fasık*” kelimesinin hem de “*haber*” kelimesinin nekra olarak gelmesi, herhangi bir fasıkın herhangi bir haber ile geldiği zaman, insanların bu haberi almada durup düşünmeleri, işin açıklanmasını ve gerçeğinin ortaya çıkarılmasını istemelerinin vacip olduğuna delalet etmektedir. Bu nedenle fasıkın sözü kabul edilmez. Bu ayetin mefhumu muhalifi ise udul olan/fasık olmayan, güvenilir bir kimsenin fetvası, öğretmesi vb. sözleri kabul edilir, anlamını ifade eder.

DELİLİN KUVVETİ

Şer’î delil, delalet ettiği hükmün bir şer’î hüküm olduğuna dair hüccettir. Bunun için bir hükmün şer’î bir hüküm olması onun deliline itibar edilmesine bağlıdır. Bundan dolayı şer’î hükümlere itibar edilmesinde aslolan, itibar edilen delilin araştırılmasıdır. Bir olayın hükmü şöyledir şeklinde istidlale elverişli bir delil geldiği zaman, deliline itibar edilmesine binaen bu hükme, bu olayın şer’î hükmü olarak itibar edilir. Ancak bir olay hakkında elverişli iki delilin gelmesi ve bu delillerden her birinin farklı bir hükme delalet etmesi durumunda, örneğin birisi haram bir hükme diğeri de öbür delilin hilafına mübah bir hükme delalet ediyorsa, bu durumda bir delilin diğerine tercih edilmesi gerekir ki böylece bir delilin diğer delilden kuvvetli olmasına binaen iki hükümden biri alınabilsin. Bundan dolayı diğer delillere tercih edilerek en kuvvetli delilin alınabilmesi için istidlale elverişli deliller arasında hangi delilin daha uygun olduğunu anlamada tercih yönlerini bilmek gereklidir. Bu hususta hem tercihin hem de tercih edilen yani daha kuvvetli olan delille amel etmenin vacip olduğuna dair Sahabe *RadiyAllahu Anhum*’un icması vardır. Çünkü Sahabe, çiftlerin tenasül organlarının birleşmesi konusunda Tirmizi’nin tahric ettiği ve Aişe *RadiyAllahu Anhâ*’nın verdiği:

إِذَا جَاوَزَ الْخِتَانُ الْخِتَانَ فَقَدْ وَجِبَ الْغُسْلُ فَعَلْتُهُ أَنَا وَرَسُولُ اللَّهِ فَاعْتَسَلْنَا

“İki sünnet yeri birleştiği zaman gusül vacip olur. Ben ve Allah’ın Rasulü böyle yaptığımız zaman yıkandık.” [Tirmizi] haberi, Muslim’in tahric ettiği ve Ebu Said el-Hudri’nin verdiği:

إِنَّمَا الْمَاءُ مِنَ الْمَاءِ

“Ancak sudan dolayı su gerekir.” [Muslim] haberine tercih etmişlerdir. Çünkü Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in hanımları Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in özel hayatı ile ilgili konuları erkeklerden daha iyi bilirler. Yine Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in cünup olarak sabahladığına ve oruçlu olarak kaldığına dair hanımlarının rivayet ettikleri bir haberi, Ahmed’in tahric ettiği ve Ebu Hurayra’nın Fadl Bin Abbas’ın Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’den rivayet ettiği:

أَنَّ ... مَنْ أَصْبَحَ جُنُبًا فَلَا صَوْمَ لَهُ

“Kim cünup olarak sabahlarsa onun orucu yoktur.” şeklindeki habere tercih etmişlerdir. Yine Ali Bin Ebu Talib, haberini kuvvetli gördüğü için Ebu Bekir’e yemin ettirmezken başkasına yemin ettirmiştir. Ebu Bekir, ninenin mirastaki payı ile ilgili Muğire’nin rivayetini, Muhammed Bin Mesleme de rivayet edince kuvvetli bulmuştur. Ömer Ebu Musa el-

Eşari'nin izin konusundaki haberini Ebu Said el-Hudri de rivayetinde muvafakat ettiği zaman kuvvetli bulmuştu. Sahabe, nassları araştırıp nasslardan ümitlerini kestikten sonra kıyasa ve görüşlere yöneliyordu. Sahabe'nin durumunu araştıran ve onların içtihatlarının vakıalarını inceleyen bir kimse, onların iki zanni delil ile karşılaştıkları zaman kuvvetli olanı zayıf olana tercih ederek kuvvetli delille amel ettiklerini görecektir. Yine Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in, Muaz Bin Cebel'i Yemen'e kadı olarak gönderirken onun delilleri tertip edişini/sıralayışını ve bazısını bazısına tercih etmesini kabul etmesi de buna delalet etmektedir.

Ancak iki delil birbiri ile çatıştığı zaman, iki delille de amel etme imkânı olduğunda birini diğerine tercih etmek doğru değildir. Her iki delil ile amel etme imkânı delillerden birinin diğerine tercih edilerek birinin tamamen ihmal edilmesinden daha evladır. Çünkü delilde aslolan ihmal değil, delille amel etmektir. Zorlama yoluyla iki delil ile amel etmek doğru değildir. Ancak, nassın delalet ettiği şeye göre iki delil ile amel edilebilir. Birbirine zıt iki delil ile amel etmeye Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in şu kavli örnektir:

أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ الشُّهَدَاءِ الَّذِي يَأْتِي بِشَهَادَتِهِ قَبْلَ أَنْ يُسْأَلَها

“Size şahitlerin en hayırlısını haber vereyim mi? diye sorunca: Evet denildi ve Allah'ın Rasulü: Şahitliğe çağrılmadan önce adamın şahitlik yapmasıdır.” [Muslim, Zeyd Bin Halid el-Cehni kanalıyla tahrir etti]

تُمْ يَقْضُوهُ الْكَذِبَ حَتَّى يَخْلِفَ الرَّجُلُ وَلَا يُسْتَخْلَفُ وَيَشْهَدَ وَلَا يُسْتَشْهَدُ

“Sonra yalan yayılacak. Hatta adam yemine çağrılmadan yemin edecek, şahitliğe çağrılmadan şahitlik yapacak.” [Ahmed ve Tirmizi, İbni Ömer'den

rivayet ettiler. Bu hadis uzun bir hadisin parçasıdır] Birinci hadiste Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* şahitliğe çağrılmadan önce şahitlik yapanı överken ikinci hadiste ise kınamakta, kötülemektedir. Birinci hadiste şahitliğe çağrılmadan önce şahitlik yapanı methetmesi, onun Şâri tarafından şahitlik yapmakla emrolduğuna delalet etmektedir. İkinci hadis ise kınanan kimsenin Şâri tarafından şahitlik yapmaktan yasaklandığına delalet etmektedir. Birbirine zıt gibi görünen bu iki hadis bir araya getirildiğinde Allah'ın haklarından bir hak söz konusu olduğunda, istek olmadan hemen şahitliğin yerine getirilmesi gerektiğini; kul haklarından bir hak söz konusu olduğunda ise şahidin şahitliğine müracaat edilmeden önce şahitlikte bulunmaktan şeriat koyucu tarafından yasaklandığına delalet ettiği görülür.

Elbette ki iki delil ile amel etme imkânını aramaya çalışmak gerekir. Eğer kuvvet ve genellik bakımından eşit seviyede olup da birbiri ile çatışan iki delil ile amel etme imkânı olmazsa duruma bakılır: Delillerden birinin sonra geldiği öğrenilirse bu durumda sonra gelen önce gelen delili nesh eder. O iki delilin ikisi de zanni veya kati olmaları, Kitap'tan veya Sünnet'ten olmaları durumu değiştirmez. Delillerden biri Kitap'tan biri de Sünnet'ten olamaz. Çünkü mütevatir olsa bile Sünnet Kitab'ı nesh edemez. Fakat iki delilden hangisinin sonradan söylenmiş olduğu bilinmezse bu durumda her iki delilin de zanni olması kaçınılmazdır. Çünkü kati deliller arasında çelişki olmaz. Deliller zanni olduğunda ise tercihe başvurmak ve daha kuvvetli olan delil ile amel etmek gerekir. Delilin kuvvetli olması, delillerin tertibi açısından ve zanni delillerin her çeşidinde delil lendirmeye itibar derecesi açısından kuvvetli olması demektir. Delillerin sıralanışı/tertibi açısından Kitap, mütevatir dahi olsa Sünnet'ten daha kuvvetlidir. Mütevatir Sünnet icmadan daha kuvvetlidir. Tevatüren nakledilen icma, haber-i ahaddan daha kuvvetlidir. Haber-i ahad ise illeti delaletten veya istinbattan veya kıyastan alınan bir kıyastan daha kuvvetlidir. Fakat illeti açıkça alınmışsa, açıkça illete delalet eden nass gibi muamele görür ve delilin kuvveti açısından nassın hükmünü alır. Eğer illetin hükmü Kur'an'da geçiyorsa hükmü Kur'an hükmü gibidir. Sünnet ise Sünnet'in hükmünü, icma ise icmanın hükmünü alır. Zanni delilin tüm çeşitlerinde, istidlal olarak kabul edilmesi açısından zanni deliller iki tanedir.

1- Sünnet

2- Kıyas.

Delilin kuvveti açısından bunların her birinin tercihte belirli itibarı vardır. Sünnet açısından delilin kuvveti, senet, metin ve delalet ettiği şey açısından kuvvetli olması demektir. Senet bakımından Sünnet'in delil kuvveti aşağıdaki hususlarla alakalıdır:

Birincisi: Râvi ile alakalı olan husus. Rivayet ettiği şeyi daha iyi bilecek olmasından dolayı doğrudan rivayet eden râvi dolaylı şekilde rivayet eden râviye tercih edilir. Bu da Muslim'in tahrîç ettiği Ebu Rafi'nin: "*Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Meymune'yi ihramdan çıktıktan sonra nikâhladı.*" şeklindeki rivayetinin Buhari'nin tahrîç ettiği İbni Abbas'ın: "*İhramlı iken nikâhladı.*" rivayetine tercih edilmesi gibi. Çünkü Ebu Rafi Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem ile Meymune arasında elçilik yapan ve O'nun adına Meymune'nin nikâhını kabul eden kimse idi. Aynı şekilde râvinin fakih olmasıyla da hadis tercih edilir. Dolayısıyla râvisi fakih olan

bir haber, râvisi fakih olmayan bir habere tercih edilir. Yine rivayet ettiği hadisi ezberinden rivayet eden râvinin hadisi, yazılarak rivayet eden bir râvinin hadisine tercih edilir. Her iki râviden biri ezberine güveniyor diğeri de yazdığına itimat ediyorsa, hafız olan daha evladır. Çünkü o şüpheden çok uzaktır. Râvisi meşhur olan bir hadis râvisi meşhur olmayan bir hadise tercih edilir.

İkincisi: Rivayetin kendisi ile alakalı olan husus: Mütevatir haber ahad habere tercih edilir. Sahabe'nin, müsned haberin senedinde belirtilmesi gerekir. Mürsel haberin senedinde belirtilmemesi hâlinde, müsned haber mürsel habere tercih edilir.

Üçüncüsü: Rivayetin zamanı ile alakalı husus: Büluğ çağına ermiş bir râvinin rivayeti henüz büluğa ermemiş çocuk râvinin rivayetine tercih edilir.

Dördüncüsü: Rivayetin keyfiyeti ile alakalı olan husus: İttifakla Rasullullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e ulaştırılan (merfu olan) haber, merfu olarak Rasul'e ulaşmasında ihtilaf edilen habere tercih edilir.

Beşincisi: Haberin geldiği zamanla alakalı hususlarda; tarih belirtilmeden mutlak olarak rivayet edilen bir haber, geçmiş bir tarih ile belirlenen habere tercih edilir. Çünkü mutlak olan haber sonradan gelen habere daha çok benzer. Yine Rasullullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in son günlerindeki bir haber, ölüm hastalığı esnasında varit olan mutlak habere tercih edilir.

Metin açısından haberin kuvvetli olması ise şu hususlarda olur:

Birincisi: İki haberden biri emre diğeri de yasağa işaret ediyorsa yasak, emre tercih edilir.

İkincisi: İki haberden biri emredici diğeri mübah kılıcı olması durumunda mübahlığı bildiren haber emredici habere tercih edilir. Çünkü bu mübah kılıcı bir haber ile amel gerektiren hususun fiili talepten mübahlığa çevirerek emri tevil etmektir ki bu da onun sabit olarak delalet ettiklerinden. Bağlayıcı bir emir ile amel edildiğinde mübah olan bir şeyi tamamen iptal gerekeceğinden iki delil ile amel ettirmek ikisinden birinin iptalinden daha evladır.

Üçüncüsü: İki haberden birisinin emir, diğerinin de haber ifade etmesi durumunda haber emre tercih edilir. Çünkü delalet açısından haber, emirden daha kuvvetlidir. Bunun için emrin hilafına olan haberin neshinden sakınılır. Çünkü emrin neshedilmesi caizdir.

Dördüncüsü: İki haberden biri nehyedici/yasaklayıcı diğèrinin ise mübah kılıcı olması. Haberin emre tercih edilmesindeki gibi aynı sebepten dolayı haber yasaklamaya tercih edilir.

Beşincisi: Haberin lafzı ile alakalı olan husus: Lafzı hakikate delalet eden bir haber, lafzı mecaza delalet eden bir habere tercih edilir. Şer’î hakikatlere şamil olan bir haber, lügavî veya örfî hakikate şamil olan bir habere tercih edilir. Çünkü Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* şer’î açıklamalar için gönderildi. Sarahaten, delaleten veya istinbaten bir hükmün illetini içeren bir haber, hükmün illetine yer vermeyen veya ona işaret etmeyen habere tercih edilir. Çünkü illetlendirilmiş bir haber şer’î açıdan daha kuvvetlidir.

Delalet ettiğı mana bakımından haberin kuvvetli olması aşğıdaki hususlarda olur:

Birincisi: İki haberden birinin hafifletici bir manayı ifade etmesi diğeri ise zorlaştırmacı bir manayı ifade etmesi durumunda, hafifletmeyi içeren haber, zorlaştırmayı içeren habere tercih edilir. Bu da Allahu Teâlâ’nın şu kavillerinden dolayıdır:

يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ

“Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez” [Bakara Suresi 185]

جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ

“Allah dinde size zorluk göstermedi.” [Hacc Suresi 78] Yine *Aleyhi’s Selam*’ın şu kavillerinden dolayıdır:

إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ

“Din kolaylıktır.” [Buhari, Ebu Hurayra kanalıyla tahric etti]

لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ

“İslâm’da zarar vermek de yoktur zarara uğratılmak da yoktur.”

[Malik ve İbni Mace Ubade Bin Samit’ten tahric ettiler]

İkincisi: İki haberden biri haramı diğeri de mübahı ifade ediyorsa, harama delalet eden haber, mübaha delalet eden habere tercih edilir. Bu da *Aleyhi’s Selam*’ın şu kavlinden dolayıdır:

دَخَ مَا يَرْيَبُكَ إِلَى مَا لَا يَرْيَبُكَ

“Sana şüphe vereni bırak, şüphe vermeyeni al.” [Ahmed ve Tirmizi]

Üçüncüsü: İki haberden birinin tahrimi/haram kılmayı diğerinin ise vucubu/farz ifade etmesi. Bu durumda tercih edilecek bir karine olmaması hâlinde tahrime delalet eden haber farza delalet eden habere tercih edilir.

Dördüncüsü: İki haberden birinin farzı ifade etmesi diğerinin ise mübahlık ifade etmesi durumunda farza delalet eden haber mübaha delalet eden habere tercih edilir. Çünkü farzı terk etmek günahı gerektirirken mübahı terk etmek ise herhangi bir şeyi gerektirmez. Günahtan uzaklaşmak, hiçbir şey gerektirmeyen bir şeyden uzak kalmaktan evladır. Çünkü farza delalet eden haberde kesin bir talep vardır. Mübaha delalet eden haber ise ya içerisinde serbest kılma talebi olur ya da kendisi serbest kılar. Kesin olan diğerine tercih edilir.

Sünnet'te yapılacak tercihin itibarları açısından durum budur. Kıyas konusunda yapılan tercihin itibarları ile ilgili hususta bu tercihler illet deliline göre olur. Vafsin illeti kati nassla sabit olan bir kıyas, vafsin illeti kati nassla sabit olmayan kıyasa tercih edilir. Çünkü kati nass ile sabit olan kıyas, kesin nass ile sabit olmayan kıyasın hilafına illetin dışından başka bir şeye ihtimal vermez. İletti açık olarak sabit olan bir kıyas, illeti delaleten, istinbaten veya kıyasen sabit olan bir kıyasa tercih edilir. İletti delaleten sabit olan bir kıyas, illeti istinbaten ve kıyasen sabit olan kıyasa tercih edilir. İletti istinbaten sabit olan bir kıyas, illeti kıyasen sabit olan bir kıyasa tercih edilir. Dolayısıyla kıyasın tercihi illete ve illetin deliline göre olur.

Tercihlerle ilgili konuların özeti budur. Bu şekilde insan, daha kuvvetli şer'î delili öğrenebilir ki şer'î hükmü buna göre tercih edebilsin. Bu da iki hâlde mümkün olur:

1- Zannın talebinde bütün gücünü harcayamaması nedeniyle istinbata gücü olmadığı için karşılaştığı iki delilin muhakemesinde tâbi olanın hâlidir.

2- İki delil birbiri ile çatıştığı zaman müctehidin hâlidir. Her iki hâlde de iki delille karşılaştığı zaman ikisinden birini tercih etmesi gerekir. İkisinden birini tercih ettiği zaman ise delili daha kuvvetli olan hükmü alması ve onunla amel etmesi, delilini zayıf gördüğü hükmü de terk etmesi gerekir.

ŞÛRA VEYA İSLÂM'DA GÖRÜŞ ALMAK

“Şûra” veya “görüş almak” ya halife tarafından veya emîr, lider, komutan, sorumlu gibi herhangi bir yetki sahibi kimse tarafından olur. Çünkü bunların hepsi emîr konumundadırlar. Şûra, karı-koca arasında da olur. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ

“Anne, baba aralarında danışarak ve anlaşarak sütten kesmek isterlerse.” [Bakara Suresi 233] İster yönetici ister komutan/lider veya bunların dışında yetki sahibi bir kimse olsun, ona görüş belirtmek, apaçık bilinen bir husustur. Çünkü o bir nevi nasihattir. Nasihat ise Müslümanların imamlarına ve geneline yapılan meşru bir iştir. Ancak yönetici veya emîr veya başkan gibi yetki sahibi bir kimsenin insanların görüşlerine müra-caat etmesi konusu; özellikle demokratik mefhumlar Müslümanların aklını çeldikten ve aralarında yayıldıktan sonra dikkatle incelenmesi gereken karmakarışık bir konu hâline geldi. “Rey” tabiri, İslâm'da “şûra” ve “müşavere” şeklinde kullanılan kelimelerin yerini aldı. Müslüman ve gayrimüslimlerin görüşlerini açıklamaları, ortaya koymaları caizdir. Çünkü Rasûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem “Hilf-ul Fudul” olayıyla ilgili ortaya konulan görüşü ikrar ederek şöyle demiştir:

وَلَوْ دُعِيتُ بِهِ لَأَجَبْتُ وَمَا أَحِبُّ أَنْ أُخِيسَ بِهِ وَإِنَّ لِي بِهِ حُمْرَ النَّعَمِ

“İslâm geldikten sonra bile çağrılıydım ona icabet ederdim. Buhilfe katılmak benim için kırmızı tüylülerden daha hayırlıdır.” [Sünen-i Beyhaki] Oysa “Hilfu'l Fudul” olayında ortaya atılan görüş müşrik kimselerin görüşüydü. Ancak, görüşe başvurmak sadece Müslümanların hakkıdır. Yani şûra yalnızca Müslümanların hakkıdır. Çünkü Allahu Teâlâ Rasûlü'ne şöyle hitap etmektedir:

وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ

“İş hususunda onlarla istişare et.” [Âl-i İmran Suresi 159]

وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ

“Onların işleri aralarında danışma iledir.” [Şûra 38] Yani bu, Müslümanlarla istişare et, demektir. Çünkü birinci ayette şöyle geçmektedir:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ

“Allah'ın rahmetinden dolayı ey Muhammed, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, şüphesiz etrafından da-

gılır giderlerdi. Onları affet onlara mağfiret dile. İş hususunda onlarla istişare et.” [Âl-i İmran Suresi 159] Bunların hepsi, Rasul tarafından ancak Müslümanlar için olur. İkinci bir ayette ise şöyle geçmektedir:

وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ

“Ve onlar, Rablerine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri aralarında danışma ile dir.” [Şûra Suresi 38] Bu ayetlerde anlatılan vasıflar ancak Müslümanların kendi aralarında olur. Bu nedenle şûra yalnızca Müslümanlar arasında gerçekleşen bir olaydır. Şûra, Kur’an-ı Kerim’de, hadis-i şeriflerde ve Müslümanların sözlerinde meşhur ve bilinen bir şeydir. Ebu Hurayra *RadiyAllahu Anh’tan* şöyle dediği rivayet edildi:

مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَكْثَرَ مَشُورَةً مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَصْحَابِهِ

“Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem’den daha fazla arkadaşları ile görüş alışverişinde bulunan kimseyi görmedim.” [Sünen-i Beyhaki] Yine Hasan *RadiyAllahu Anh’tan* şöyle dediği rivayet edildi: *“Müşavere yapan her kavim işlerinin en doğrusuna ulaşır.”* Böylece görüş almak; istişare yapmak veya danışmak demektir ki bu Kur’an ve hadisin nassı ile sabittir. Ancak birçoklarının bilemediği, vakıf olmadığı bir husus var: Hangi konular hakkında şura veya istişare yapılır? Yani hangi konu hakkında görüş alınır ve bu görüşün hükmü nedir? Doğru veya yanlış olup olmadığına bakılmaksızın çoğunluğun görüşünü almak gerekir mi? Yoksa çoğunluğun, azınlığın veya tek kişinin görüşü olup olmadığına bakmadan yalnızca doğru olan görüşü almak mı gerekir?

Bu sorulara cevap verebilmek için görüş alma olayının mahiyetini anlamak gerekir. Yani görüş alınmak istenen olay nedir? Görüş almakla ilgili tafsilî şer’î delilleri anlamak ve bu delilleri *“görüş alma”* ile ilgili olaya teşri olarak tatbik etmek gerekir.

Dünyada mevcut olan görüşlerin vakıası sadece dört görüşten ibarettir. Dünyadaki bütün görüşler aşağıda sıralanan dört görüşten biri ya da bu görüşlerden bir parçadır veya bu görüşlerin kapsamı altına girer. Bu dört görüş şunlardır:

1- Görüşün şer’î bir hüküm yani teşri bir görüş olması

2- Herhangi bir işi/şeyi tarif eden bir görüş olması. Şer’î hükmün ne demek olduğunun tarifi gibi ya şer’î bir tarif olur ya da aklın, toplumun ve bunlara benzer bir şeyin tarifi gibi vakıayı tarif eden bir görüş olur

3- Bir konudaki düşünceye delalet eden bir görüş olması veya uzman kimselerin kavrayabileceği teknik bir işle alakalı düşünce hakkında bir görüş olması

4- Yerine getirilmesi gereken amellerden birine işaret eden bir görüş olması

Dünyadaki görüşler ve vakıaları bunlardır. Şûra acaba bu görüşlerin tamamını mı kapsamına alıyor yoksa bir kısmının kapsamına mı giriyor? Bu görüşler içinden doğru veya yanlış olup olmadığına bakılmaksızın sadece çoğunluğun görüşüne uygun olan görüş mü tercih edilir yoksa çoğunluğa bakılmaksızın doğru olan görüş mü tercih edilir? Bu sorulara cevap verebilmek için önce Kur'an'da ve hadislerde konu ile ilgili delilleri sunmamız sonra da bu delilleri bu görüşler üzerine tatbik etmemiz gerekir. Kur'an-ı Kerim'deki nasslara baktığımız zaman şûranın bütün görüşleri kapsamına aldığına işaret ettiğini görürüz. Çünkü ayette Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ

“İş hususunda onlarla istişare et.” [Âl-i İmran Suresi 159]

وَأْمُرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ

“Onların işleri aralarında danışma iledir.” [Şûra Suresi 38] Buradaki ifade geneldir. [وَأْمُرُهُمْ] **Onların işleri** ifadesi Müslümanların işleri anlamına gelmektedir ki bu her işte geneldir. [الْأَمْر] **“El-Emri”** kelimesinin başındaki [ل] takısı cins içindir. Yani işin cinsi demektir. Tahsis edici herhangi bir delil olmadıkça bu ifadelerdeki umumilik/genellik devam eder. Buradaki ayette herhangi bir şeyde şurayı tahsis eden bir delil geçmediği için ayet tüm görüşler hakkında genel olarak kalır. Fakat şûra yolu ile alınan bir görüşün bağlayıcı olup olmadığı konusunda yani alınan görüşün doğru olup olmadığına bakılmaksızın çoğunluğun görüşünün tercih edilmesi veya çoğunluğa bakmadan doğru olan görüşün tercih edilmesi durumunda alınan görüşün bağlayıcı olup olmadığı konusuna gelince: Bazı nasslar çoğunluğun görüşünü alıp kendi görüşünü bırakmanın gerektiğine delalet ederken bir kısım deliller ise çoğunluğun görüşünün bağlayıcı olmadığına delalet etmekte ve yetkili olan kimsenin hak/doğru olarak gördüğü görüşü çoğunluğa bakmadan uygulamaya koyabileceğine delalet etmektedir. Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* Ebu Bekir ve Ömer'e şöyle diyor:

لَوْ اجْتَمَعْنَا فِي مَشُورَةٍ مَا خَالَفْتُكُمْ

“Bir konu hakkındaki meşverette ittifak ettiğinizde ben size muhalefet etmem.” [Ahmed] Uhud’da çoğunluğun görüşünü kabul ediyordu. Zira Allahu Teâlâ Rasulü’ne şöyle diyordu:

وَشَاوَرُهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ

“İş hakkında onlara danış, fakat karar verdin mi Allah’a güven.”

[Âl-i İmran Suresi 159]

Şimdi ne zaman çoğunluğun görüşünün bağlayıcı olduğunu ne zaman da bağlayıcı olmadığını öğrenebilmemiz için önce konu ile ilgili olarak Kur’an’da ve Sünnet’te geçen nassları sunmamız sonra da bu nassları dünyada var olan görüşler üzerine uygulamamız gerekir.

Konu ile ilgili olarak Kur’an’da yalnızca iki ayet vardır. Bunlardan biri şu ayettir:

وَشَاوَرُهُمْ فِي الْأَمْرِ

“İş hususunda onlara danış.” [Âl-i İmran Suresi 159] Bu ayet, Müslümanların görüşlerini alma hususunda Allah’tan Rasulü’ne bir emirdir. Ancak Allahu Teâlâ aynı ayette geçen:

فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ

“Karar verdin mi Allah’a güven.” [Âl-i İmran Suresi 159] ifadesi ile konuyu tamamlayarak, görüşün seçim hakkını Rasul’e vermektedir. Yani şûradan sonra bir şey üzerinde bir görüşte karara vardığın zaman seni en doğru olana irşad eden, işin uygulanması hakkında Allah’a tevekkül et. Ayette Allahu Teâlâ: **“Karar verdiğiniz zaman”** demiyor[عَزَمْتَ] **“karar verdin mi/karar verdiğiniz zaman”** diyerek son sözü Allah’ın Rasulü’ne bırakmaktadır. İkinci ayet ise:

وَأْمُرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ

“Onların işleri aralarında danışma iledir.” [Şûra Suresi 38] Bu ayette ise Allahu Teâlâ bir konu hakkında birbirlerine danışmadan ferdî görüşleri ile hareket etmedikleri için Müslümanları övmektedir. Her ne kadar ayet Müslümanları şûraya teşvik ediyorsa da ifade mücmeldir. Bunun için bu mücmeli tafsil eden Rasul’ün fiillerini ve sözlerini bilmemiz yani Sünnet’e başvurmamız gerekir.

Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’in sözlerine ve fiillerine başvurduğumuz zaman O’nun Ebu Bekir ve Ömer’e şöyle dediğini görürüz:

لَوْ اجْتَمَعْتُمَا فِي مَشُورَةٍ مَا خَالَفْتُكُمَا

“Bir konu hakkındaki meşverette ittifak ettiğinizde ben size muhalefet etmem.” [Ahmed] Hadis, Ebu Bekir ve Ömer’in bir meşverette ittifak ettikleri zaman Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in onlara muhalefet etmeyeceğini ve onların görüşlerini kabul edeceğini göstermektedir. Burada Rasul, kendisi tek onlar iki kişi olmalarından ötürü çoğunluğun görüşüne muhalefet etmeyeceğini açıklamıştır.

Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in Uhud Savaşı’nda Müslümanlardan görüş sahiplerini topladığını ve onlarla müşavere yaptığına şahit olmaktayız. Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, Kureyş’i şehrin dışında bırakarak Medine’yi içerden savunma görüşünde idi. Münafıkların başı Abdullâh Bin Übey Bin Selül’ün görüşü de buydu. Bu görüş aynı zamanda Sahabe’nin büyüklerinin de görüşüydü. Bedir Savaşı’nda bulunmayan heyecanlı ve ateşli birçok gencin görüşü ise Medine’nin dışında düşmanla karşılaşmaktı. Gençlerin oluşturduğu grubun görüşünü benimseyenler çoğunlukta olunca Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem kendi görüşünü ve Sahabe’nin büyüklerinin görüşünü terk ederek çoğunluğun görüşüne uydu. Bu olay Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in çoğunluğun görüşünü kabul ettiğine, kendi görüşünü ve azınlıkta olan Sahabe’nin büyüklerinin görüşlerini terk ederek çoğunluğun görüşü ile amel ettiğine delâlet eder. Hatta insanlar: *“Biz Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’i zorladık bunu yapmak bizim için doğru değil.”* diyerek yaptıklarından pişman olup Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e gelerek O’na:

اسْتَكْرَهْنَا وَلَمْ يَكُنْ لَنَا ذَلِكَ فَإِنْ شِئْتَ فَأَقْعُدْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْكَ

“Seni zorladık bunu yapmak bize yakışmaz. Eğer istersen Medine’de kal.” dediler. [Hakim, Mustedrik’de tahrîc etti] Fakat Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem; onların, Rasul’ün kendi görüşüne ve Sahabe’nin ileri gelenlerinin görüşüne dönmesi yönündeki isteklerini geri çevirerek çoğunluğun görüşünde ısrar etti.

Ancak Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in Bedir’de doğru olan görüşü kabul ettiğini görmekteyiz. Doğru bulduğunda bir kişinin görüşünü almakla yetindi. Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem ve beraberindeki Müslümanlar Bedir suyundan uzak bir yere indiklerinde, Habbab Bin Münzir bu konaklama yerinden hoşnut olmayarak Rasul’e:

يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ هَذَا الْمَنْزِلَ أَمَنْزِلًا أُنْزِلَ لَكَ اللَّهُ فَلَيْسَ لَنَا أَنْ نَتَقَدَّمَهُ وَلَا نَتَأَخَّرَ عَنْهُ أَمْ هُوَ الرَّأْيُ وَالْحَرْبُ وَالْمَكِيدَةُ؟ قَالَ بَلْ هُوَ الرَّأْيُ وَالْحَرْبُ وَالْمَكِيدَةُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ هَذَا لَيْسَ بِمَنْزِلٍ ثُمَّ أَشَارَ إِلَى مَكَانٍ فَمَا لَبِثَ الرَّسُولُ أَنْ قَامَ وَمَنْ مَعَهُ وَتَبَعَ رَأْيَ الْحَبَّابِ

“Ey Allah’ın Rasulü. Bu yer, bir adım öteye veya bir adım geriye hareket edemeyeceğimiz Allah’ın seni indirdiği bir yer midir? Yoksa savaş ve hile türünden bir görüş müdür? deyince Allah’ın Rasulü: Hayır! Bu harp ve hile türünden bir görüştür, dedi. Bunun üzerine Habbab: Ey Allah’ın Rasulü burası konaklamaya uygun yer değildir, dedi ve sonra da kuyuların bulunduğu yeri işaret etti. Bunun üzerine Rasul ve beraberindekiler oradan kalkıp Habbab’ın gösterdiği yerde konaklayarak Habbab’ın görüşüne uydular.” Bu hadiste Rasul, kendi görüşünü terk etti. Cemaatin görüşüne de müracaat etmeden doğru olan görüşe tâbi oldu. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*, kendisinin de belirttiği üzere, harp ve hile türünden bir konuda yalnızca bir kişinin görüşünü almakla yetindi.

Hudeybiye Gazvesi’nde ise Rasul’ün yalnızca kendi görüşünde ısrar ederek Ebu Bekir ve Ömer’in görüşünü tamamen geri çevirdiğini görmekteyiz. Hatta bütün Müslümanların görüşünü reddederek onların öfkelenmelerine, kızmalarına rağmen onları zorla kendi görüşüne bağlanmaya zorlamış ve onlara şöyle demiştir:

إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ وَلَسْتُ أَغْصِيهِ وَهُوَ نَاصِرِي

“Muhakkak ki ben Allah’ın kulu ve Rasulü’yüm kesinlikle O’nun emrine isyan etmem. O, benim yardımcımdır.” [Buhari, Misver Bin Mahreme’den tahrif etti]

Bu dört hadisi dikkatlice incelediğimiz zaman şunları görmekteyiz:

1- Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* münferit olarak kendi görüşüne sarılıp, bütün görüşleri bir tarafa attı.

2- Doğru olan görüşe dönerek bir kişiye ait olan doğru görüşü alıyor, kendi görüşünü terk ediyor ve cemaatin görüşüne de bakmıyor.

3- Çoğunluğun görüşünün yanında yer alarak, çoğunluğun görüşüne müracaat edileceğine ve muhalefet edilmeyeceğine işaret ediyor.

Bu hadisleri ve hadislerin haklarında geldiği olayları incelediğimiz zaman Rasul’ün Hudeybiye’de şer’î delile yani vahye bağlandığını, Bedir’de doğru olan görüşe bağlandığını, Uhud’da çoğunluğun görüşüne bağlandığını ve Ebu Bekir ile Ömer’e muhalefet etmediğini görürüz. Bu durumda Rasul’ün fiili ve sözleri sadece şu üç hâle delalet etmektedir:

1- Delil getiren kimsenin kuvvetli delile bağlanması insanlara bakmaması.

2- Çoğunluğa bakmadan bilakis mutlak olarak çoğunluğa itibar etmeden doğru olana bağlanması.

3- Doğru olup olmadığına bakmadan çoğunluğun görüşüne bağlanması.

Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in fiillerinden ve sözünden istinbat edilen bu üç hükmü dünyada var olan görüşlere uyguladığımız zaman şu hususları görürüz:

1- Şer'î hüküm yalnızca delilin kuvvetine göre tercih edilir. Çünkü Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* vahiy indiği zaman vahyi tercih etmiş ve onun dışındakileri kesinlikle reddetmiştir. Bu nedenle şöyle demiştir:

إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ وَلَسْتُ أَغْصِيهِ وَهُوَ نَاصِرِي

“Muhakkak ki ben Allah'ın kulu ve Rasulü'yüm kesinlikle O'nun emrine isyan etmem. O, benim yardımcımdır.” [Buhari, Misver Bin Mahreme'den tahrif etti]

Şer'î deliller sadece Kitap, Sünnet ve Kitap ve Sünnet'tin delalet ettiği delillerdir. Çünkü Allah'tan gelen emir ve yasakların kendisine intibak ettiği şey odur. Delilin kuvveti, insanların istilahlarına veya anlayışlarına göre değerlendirilemez. Delilin kuvveti, delil getirme yönü, yalnızca onun anlayışına veya yalnızca ona ait istilaha göre olsa bile, delil şüphesi olduğu sürece yalnızca delil getiren kimse nezdinde ortaya çıkar. Çünkü insanlar nezdinde delilin kuvveti, onların şer'î delile bakış farklılıklarına, lügat ve şer'î açıdan delilden anlayış keyfiyetine göre farklı olur. Yoksa delilin kuvvetli olması yalnızca hadisin kuvvetli olması demek değildir. Bilakis delilin kuvvetli olması ister Kitap'tan olsun ister Sünnet'ten olsun, rivayet, dirayet ve anlayış durumlarına göre değerlendirilir. Bu husus Müslümanların ihtilaf etmedikleri bir konudur.

2- Bir konuda bir düşünceye delalet eden görüşte, doğrudan yana olan tercih edilir. Kalkınma meselesinde olduğu gibi. Kalkınma, fikrî yükselme ile mi olur yoksa ekonomik yükselme ile mi olur? Yine devletlerarası durum şu anda falan devletten yana mıdır yoksa falan devletten yana mıdır? İç durum ve devletlerarası durum yalnızca siyasi amelleri yapmak veya siyasi amellerle birlikte askerî amelleri yapmak için uygun mudur değil midir? İşte bu gibi soruların tamamında doğru olan görüşe müracaat edilir. Çünkü türü ne olursa olsun bunların tamamı Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in:

بَلْ هُوَ الرَّأْيُ وَالْحَرْبُ وَالْمَكِيدَةُ

“Hayır! Bu harp ve hile türünden bir görüştür.” sözünün kapsamına giren konulardır. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*’in Bedir’de Habbab Bin Münzir’in görüşünü kabul ettiği gibi bu konuda da doğru olan görüş kabul edilir. Teknik görüş de böyledir. Çünkü Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* bu yer hakkında tecrübeli olduğu için Habbab Bin Münzir’in görüşünü kabul etti. Bu nedenle teknik konularda doğru olan görüş geçerlidir.

3- Herhangi bir işin yapılmasına işaret eden görüşte çoğunluğun görüşü tercih edilir. Çünkü Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* Uhud Savaşı’nda, Medine’nin dışında düşmanla karşılaşmanın hatalı, şehri içeriden savunmanın daha doğru olduğu görüşünde olmasına rağmen çoğunluğun görüşüne uyarak Medine’nin dışında düşmanla karşılaştı. Aynı zamanda Sahabe’nin ileri gelenlerinin görüşü de Medine’nin içinde kalarak savunma yapmak oluğu hâlde Allah’ın Rasulü, onların görüşüne de uymayıp çoğunluğun görüşüne uymuştur. Rasul’ün bu hareketi, Ebu Bekir ve Ömer’e söylediği:

لَوْ اجْتَمَعْنَا فِي مَشُورَةٍ مَا خَالَفْتُكُمْ

“Bir konu hakkındaki meşverette ittifak ettiğinizde ben size muhalefet etmem.” [Ahmed] kavlinin manasını da açıklamaktadır. Yani Uhud’da olduğu gibi bir ameli yerine getirmekle, bir işi yapmakla ilgili her görüşte çoğunluğun görüşüne müracaat edilir. Bir başkan seçimi veya valinin azledilmesi veya bir projeyi kabul etmek ve buna benzer bir ameli yerine getirmeye irşad eden konularda çoğunluğun görüşü tercih edilir. Dolayısıyla böylesi durumlarda görüşün doğru olup olmadığına bakılmadan çoğunluğun görüşünü almak gerekir ve çoğunluğun görüşü de bağlayıcıdır.

Bu delillerin dünyada var olan görüşler üzerine tatbik edilmesi sonucunda bağlayıcı olan görüşün yani çoğunluğun görüşünün tercih edileceği görüşün, Uhud’da gerçekleşen görüş cinsinden olan görüş olduğu ve bunun da herhangi bir amelin yapılmasına işaret eden görüş olduğu görülür. Yine bunun dışındaki görüş türlerinin bağlayıcı olmadığı ve çoğunluğun görüşüne göre amel edilmesi gerekmediği görülür. Buna göre çoğunluğun görüşünün bağlayıcı olduğu ve tercih edileceği durumun dünyada var olan görüşler içerisinde yalnızca bir tür görüşle sınırlı olduğu, bu tür görüşün de yerine getirilmesi istenen bir amelin nasıl yerine getirileceği gibi bir konunun araştırılması esnasında çoğunluğun görüşüne uymakla sınırlı olduğu görülmektedir. Yine uygulamadan anlaşılaacağı üzere, şer’î hükme, bir düşünceye veya teknik bir işe götüren görüşlerden hiçbirinde

çoğunluğun görüşüne bakılmaz. Bu tür durumlarda ancak şer'î hükme, delilin kuvvetine ve bir fikre veya teknik bir işe götüren görüşte yani harp ve hile türünden bir işte yalnızca doğru olan görüşe bakılır.

Böylece bağlayıcı olmayan, yani çoğunluğun görüşüne uyulmayan görüşün tarifi yapılmış olmaktadır. Çünkü Uhud olayı buna intibak etmemektedir. Mesele, bir fikre delalet eden görüşe uygun tarifi yapmaktır. Tarif edebilmek için şer'î hükmün ne olduğunu, tarifini yapabilmek için aklın ne olduğunu araştırmak, bir şeyin vakıasını bilebilmek yani gerçeğini bilebilmek için araştırmak demektir. Vakıaya uygun olduğu sürece elde edilen bu sonuç tercih edilir. Bu nedenle tarifte doğru olan taraf tercih edilir. Tarifile ilgili konularda şer'î delil araştırılmaz. Çoğunluğun görüşüne de önem verilmez. Burada şer'î bir tarif ile şer'î olmayan herhangi bir şeyin tarif edilmesi arasında fark yoktur. Tarif, kendisi ile alakalı her şeyi bünyesinde topladığı ve alakası olmayan her şeyi de bünyesinden çıkardığı zaman, bu tarif diğer bütün tariflere tercih edilir. Yani doğru olan tarif tercih edilir. Çünkü tarif olunan vakıaya uygun olan da, vakıayı gerçek bir şekilde niteleyen şey de odur.

Şûra hakkında İslâm'ın hükmü budur. Bu husus Kur'an'ın nasslarında, hadiste ve Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in amellerinde açıkça görülmektedir. Ancak dikkat edildiğinde, insanı bir işi yerine getirmeye yönlendiren görüşlerle, bir şey hakkında hüküm koymaya yani düşünceye götüren görüşler arasında ayırım yapma işleminde vakıadaki görüşler arasında karışıklık olduğu gözlemlenmektedir. Aynı kargaşa Bedir ve Uhud olayları arasındaki farkta olduğu gibi dünyada var olan görüşlere, şer'î delillerin tatbik edilmesi esnasında da görülmektedir. *"Dünyada var olan görüşler incelendiği zaman, bir işi yerine getirmeye sevk eden görüşle, bir düşünceye yani bir şey hakkında hüküm koymaya götüren görüşler arasında fark yoktur."* denilebilir. Dolayısıyla *"böyle bir farkın varlığı da nereden çıktı?"* diye bir soru sorulabilir. Böyle bir soruya şu cevap verilir: Gerçekten her iki olay arasında çok ince bir fark vardır. Bir düşünceye götüren görüşte, işe bakılmaksızın yalnızca içeriği araştırılır. Dolayısıyla araştırma sahası iş değil, konunun içeriğidir. Bir konunun araştırılmasından kasıt ise araştırılan konunun arkasından yapılması gereken işe bakmadan araştırılan konu hakkında bir hükme/düşünceye varmaktır. Örneğin Ebu Bekir zamanındaki riddet harplerini Ebu Bekir, vatandaşlardan bir grubun şer'î hükümlerin uygulanmasına karşı gelmeleri şeklinde incelerken/araştırırken, aynı konuyu Ömer, güçlü bir grubun devlete karşı açmış

olduğu bir savaş olarak değerlendiriyor ve bunlarla yapılacak savaşa devletin gücünün yetmeyeceği şeklinde düşünüyordu. Bu nedenle Ebu Bekir: *“Allah’a yemin olsun ki Allah’ın Rasulü’ne verdikleri bir deve yularını bana da vermekten sakınırlarsa onlarla savaşırım.”* diyordu Bu konu Ömer’de de netleşip, açıklığa kavuşunca kendi görüşünden vazgeçerek doğru görüş olan Ebu Bekir’in görüşüne uydu. Çünkü olay büyük bir grubun devlete meydan okuması değil yalnızca vatandaşlardan bir grubun karşı çıkması meselesiydi. Dolayısıyla *“araştırma Uhud’da olduğu gibi savaşa çıkıp çıkmamak”* gibi bir mesele üzerinde yapılmamaktaydı. Araştırma, *“Rasul’ün vefatından sonra bedevilerin zekâtlarını vermekten kaçınmaları ve devlete karşı meydan okumaları nedeniyle bir şer’î hükmün uygulanmasına bir grubun karşı çıkması mıdır yoksa büyük bir grubun devlete meydan okuması mıdır?”* konusunda yapılmaktaydı. Gerçekte araştırılan mesele buydu. Bu nedenle araştırma bir fikre götüren bir konu üzerinde yapılmış ve doğru olan görüşe bağlanılmıştır ki bu doğru görüş de, vatandaşlardan bir grubun bir şer’î hükmün uygulanmasına karşı çıktıklarını gösteren Ebu Bekir’in görüşüdür. Örneğin, Muaviye’nin efendimiz Ali ile kendisi arasında Kur’an’ın hakemliğini istediğini gösteren mushafların kaldırılması olayında da böyle bir durum söz konusudur. Yani mushafların kaldırılması gerçekten Kur’an’ın hakemliğine müracaat etmek için yapılan bir hareket midir yoksa Muaviye’nin efendimiz Ali’ye karşı kullandığı bir tuzak mıdır? Ali *RadiyAllahu Anh* bunun bir tuzak olduğunu anlarken, onunla beraber olanların birçoğu Kur’an’ın hakemliğine başvurma olarak anlamışlardır. Mushafın kaldırılmasındaki olayda, gerçek amaca ulaşabilmek için bu konu araştırılır ve bu araştırma konu hakkında insanı bir fikre götürür. Dolayısıyla da bu olayın, efendimiz Ali *RadiyAllahu Anh’a* karşı kullanılan bir hile olduğunu gösteren doğru görüşe bağlanılır. Yine yöneticilerin sayısının fazla olması devleti güçlendirir mi yoksa zayıflatır mı? Bir başka ifade ile yöneticilerin sayısı az olduğu zaman mı devlet güçlü olur yoksa yöneticilerin sayısının azalması, devletin de güçsüz olmasına, çok olması ise güçlü olmasına mı neden olur? Yine demokratik sistemdeki bakanlar kurulu üyelerinin sayısının azlığıyla mı sistem zayıflar yoksa çokluğuyla mı? İslâm nizamında, halifenin yardımcıları azaldığında mı devlet güçlü olur yoksa yardımcılarının sayısının çokluğu devleti zayıflatır mı? Gerçeğine ulaşabilmek için konu araştırılır. Bu araştırma araştırmacıları bir fikre götürür ve doğru olan görüşe bağlanılır. Böylesi bir konuda doğru olan görüş ise yöneticilerin sayısının çoğalması ile devletin zayıfladığı azaldığında ise devletin güçlendiğini ifade eden görüştür.

İşte bunlar bir düşünceye/fikre götüren görüşle ilgili olarak örneklerdir. Bu örneklerden de açıkça görüleceği üzere araştırma sahası iş değil konunun içeriğidir. Her ne kadar varılan fikir, sonunda bir ameli gerektirse de araştırma asla iş üzerinde yoğunlaşmamış; bilakis bir amelin yerine getirilip getirilmeyeceğinin veya araştırılan konu ile varılan düşüncenin/fikrin gerektirdiği yönde yerine getirilmesini açıklığa kavuşturan bir fikir üzerinde yoğunlaşmıştır. Araştırma, bir konuda bir görüşe yani bir fikre ulaşmak için yapılmaktadır. Araştırma ile elde edilen bu görüş doğrudan doğruya amele götürmez, ancak bir fikre götürür. Elde edilen fikir bazen bir işin yerine getirilmesini gerektirebileceği gibi bazen de gerektirmeyebilir. Bundan dolayı o, bir fikre götüren bir görüş olur. Ancak bir işe götüren görüşe ulaşıncı, işin gerektirdiği konuya bakılmaksızın amelin yerine getirilmesi araştırılır. Bu durumda ise araştırma sahası konu değil *“ameli yerine getirmek”* olur. Araştırmaktan murat; bir işi yerine getirip getirmemek veya belli bir niteliğe göre yerine getirmektir. Yoksa araştırmaktan maksat bir konuyu araştırmak değildir. Örneğin: Bir halife seçmek ve ona biat etmek istenildiği zaman, Hilâfet'in farz olup olmadığı gibi bir konu araştırılmaz. Yine halifenin mi yoksa cumhurbaşkanının mı seçileceği gibi bir konu da araştırılmaz. Ancak *“falan kişi mi seçilip ona biat edilsin yoksa filan kişi seçilip ona mı biat edilsin?”* sorusuna cevap aranır. Devletin borç alması olayı araştırıldığında borç almanın caiz olup olmadığı sorusunun cevabı araştırılmaz. Böyle bir durumda *“borç alınsın mı alınmasın mı?”* sorusuna cevap aranır. Bir yere yol açma meselesi araştırıldığında, açılmak istenen yolun yerini dolduracak bir yolun bulunmasından dolayı yeni bir yolu açmanın caiz olup olmadığı gibi bir mesele araştırılmaz. Sadece bu yol açılıp açılmayacağı konusu araştırılır. Yani yerine getirilip getirilmeme açısından amelin kendisi araştırılır. Amelin gerektirdiği konu araştırılmaz. Dolayısıyla, araştırma konusunu ve sahasını *“bir fikre götüren görüş”* oluşturmamaktadır. Araştırma, *“bir işi yerine getirme”* hususunda yapılmaktadır. Bu nedenle araştırma bir amele götüren görüş üzerinde olup, görüş doğrudan doğruya üzerinde durulan işin yerine getirilmesi için belirtilir. Örneğin Ebu Bekir'in kendisinden sonra kimin halife olacağı hususunu Müslümanlarla istişare etmesi halife seçimi konusunda yapılan bir istişare idi. Yani falan kişi mi yoksa falan kişi mi halife olsun konusunda yapılan bir istişare idi. Araştırma konusu kesinlikle Hilâfet değildi. Bu, bir işi yerine getirmeye sevkedilen bir görüş hakkında yapılan bir araştırmadır. Yine örneğin efendimiz Ali ile Muaviye arasındaki anlaşmazlık Kur'an'ın hakemliğine müracaat

etmekle sona erdiğinde, efendimiz Ali taraftarları arasındaki hakem seçimi de böyledir. Ali, Abdullah Bin Abbas'ı seçerken, beraberindekilerin büyük bir kısmı Ebu Musa El Eş'ari'yi seçmişlerdir. Bu araştırma, hakemliğin kabul edilip edilmemesi konusunda yapılan bir araştırma değil kimin hakem olarak seçilmesi gerektiği konusunda yapılan bir araştırmadır. Yani bir işin yerine getirilmesindeki görüşü araştırmaktır. Örneğin günümüzde Müslümanların çoğu, her türlü alet ve edevatı üretebilecek çapta ağır sanayinin kurulması, risalet sahibi bir devleti tamamlayıcı ve iyice yerleştirici faktörlerden birisi olarak değerlendirirlerken, başlarındaki yöneticiler barajlar yapmak ve çiftçilerin ekonomik seviyelerini yükseltmek için tarımı teşvik politikaları ile uğraşmaktadırlar. Bu araştırma, ağır sanayi mi kurulsun yoksa barajlar mı inşa edilsin konusunda yapılan bir araştırmadır. Yoksa devletin belli bir risaletinin olması gerekir mi gerekmez mi konusunda yapılan bir araştırma değildir. Bir işi yerine getirmeye sevk eden bir görüş üzerinde yapılan bir araştırmadır.

Bir işi yerine getirmeye götüren görüş hakkında yukarıda anlatılan örnekler, araştırmanın bir konu hakkında değil de iş hakkında yapıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu işler her ne kadar bazı konuların incelenmesini gerektirse de, araştırma kesinlikle konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Araştırma iş üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla araştırma görüş hakkında değil iş hakkındadır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan ve örneklerden de anlaşılacağı üzere, *"bir düşünceye/fikre götüren görüş"* ile *"bir işi yapmaya götüren görüş"* arasında fark vardır. Her ne kadar bu farkı anlayabilmek için dikkatlice düşünmeye ve incelemeye ihtiyaç varsa da farkın varlığı kesindir. Bütün bu açıklamalar, bir işi yapmaya götüren görüş ile işin geneli hakkında bir fikre götüren görüş arasındaki farkın kavranmasında, içine düşülebilecek karışıklıkları bertaraf etmek açısından yapılan açıklamalardır. Bedir ile Uhud olayı arasındaki farkla ilgili olarak içine düşülebilecek karışıklık açısından konunun ele alınmasına gelince şöyle denilebilir: *"Bedir olayı da Uhud olayı da savaşa gitme konusunda olduğu hâlde ve her iki olay arasında da fark bulunmamasına rağmen, niçin Bedir olayı bir fikre götüren görüş, Uhud olayı ise bir işi yerine getirmeye götüren bir görüş sayılıyor? Hâlbuki Bedir olayı ile Uhud olayı arasında hiç fark yoktur."* Bunun cevabı şöyledir: Gerçekten de iki olay arasında apaçık bir fark vardır. Çünkü Bedir olayının vakıası ile Uhud olayının vakıası başka başka şeylerdir. Uhud olayında *"şehir dışına mı çıkalım şehir içinde mi kalalım?"* sorusuna cevap aranmaktaydı. Orada heyecanlı, duygusal olarak hareket

eden gençlerle, akıllı ve tecrübeli olarak düşünen kimseler vardı ve araştırma, savaş yeri hakkında değildi. Oysa dağ üzerinde stratejik bir yerde ordunun düzenlenmesi gündeme geldiğinde düzenlemeyi doğrudan doğruya Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in yaptığını, okçuları dağın arka tarafına yerleştirdiğini ve kesinlikle kendisinden habersiz olarak yerlerinden ayrılmamaları gerektiğini onlara emrettiğini ve de cemaatin görüşüne müracaat etmediğini görmekteyiz. Bedir olayında ise konu, stratejik bir yerde ordunun yerleştirilmesi olduğundan dolayı Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* doğru olan görüşe müracaat etmiştir. Bir yönden olayın açıklaması budur. Bu tesbitte yalnızca Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in fiili değil, Habbab Bin Münzir'e sözlü olarak söylediği:

لَيْ هُوَ الرَّأْيُ وَالْحَرْبُ وَالْمَكِيدَةُ

“Hayır! Bu harp ve hile türünden bir görüştür.” hadisi de konuya açıklık getiren kavli bir delildir.

Geriye tek mesele kaldı ki o da sözü tercih edilecek ve doğru olanı açıklayacak olanın kim olduğudur. Biz biliyoruz ki şer’î hükümlerde delili kuvvetli olan tercih edilir. Bir işi yapmaya götüren görüşlerde ise çoğunluğun görüşü, teknik işler ve tarifler gibi bir düşünceye götüren görüşlerde ise doğru olan taraf tercih edilir. Şimdi sözü tercih edilen ve doğru olanı belirleyecek olanın kim olduğunu bilmemiz gerekiyor. Bu işte doğru olanı seçecek olan, yetki sahibi olan kimsedir. O, kavminin emîri yani başkanlarıdır. Çünkü bir iş hususunda cemaatle istişare yapan odur. Eğer bir topluluk birbirleri ile istişare yapıyorlarsa, bu istişareyi ancak onları doğru bir esasa göre yürüyecekleri görüşe ulaşmak için yapıyorlardır. Bir iş hususunda bir cemaatin yürüyüşü, cemaatin bir emîrinin bulunmasını gerektirir. Böylece hakkında istişare yaptıkları hususta kavmin/cemaatin emîri yetki sahibidir. Dolayısıyla doğru olan görüşü tercih edecek olan da kavmin başkanıdır. Buna delil olarak ayette şöyle denilmektedir:

وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ

“İş hakkında onlara danış.” [Âl-i İmran Suresi 159] Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* Müslümanların başkanı iken istişare yapmıştır. İstişare yaptıktan sonra bir sonuca vardığında karar verdiği işi yani doğru gördüğünü uygulama yetkisini Allah O’na vermiştir. Bu durumda doğru olanı tercih edecek olan kişi Rasul olmaktadır. Bu durum bir kavmin başkanı olan herkes için geçerlidir. Çünkü bu yalnızca Rasul’e has değildir. Bilakis bütün Müslümanları kapsamına almaktadır. Çünkü ayeti tahsis eden bir

delil bulunmadıkça Rasul'e yapılan hitap aynı zamanda ümmetine de hitaptır. Burada ise ayetin Rasul hakkında indiğini tahsis edecek herhangi bir delil bulunmadığı için hitap genel bir hitaptır.

Ancak doğru olanı tercih edecek bir başkanı olmayan bir cemaat, tercih hakkının kime verileceğini tespit etmek isterse bu durumda cemaatin içlerinden yalnızca bir kişiye doğruyu seçme yetkisini vermesi gerekir. Hiçbir şekilde birden çok kişiyi seçmeleri caiz değildir. Bu nedenle doğru olan yalnızca bir kişi tarafından tercih edilmelidir. Evet, çoğunluk doğru olanı söyleyebilir veya iki kişi bir kişiye oranla doğru olanı daha iyi tesbit edebilir. Fakat mesele doğrunun nerede olduğunu araştırmak değildir. Mesele doğruyu kimin belirleyeceği meselesidir. Doğruyu bir kişi mi, yoksa iki kişi mi belirleyecek? Oysa doğru, çoğunluk tarafından belirlenemez. Çünkü çoğunluk doğru olanın dışındadır. *"Çoğunluk"* ve *"doğru olan"* birbirinden farklı şeylerdir. Bazen doğru olup olmadığına bakılmaksızın çoğunluğun görüşü ile hareket edilirken bazen de çoğunluğun görüşüne bakmadan doğru olana göre hareket edilir.

Doğru olanın yalnızca bir kişi tarafından belirlenmesinin kesinlikle gerekli olduğu ve birden fazla kişi tarafından belirlenmesinin caiz olmamasının birkaç sebebi vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- Bu işin vakıası doğruyu tercih edenin bir kişi olmasını gerektirmektedir. Çünkü tercih iki veya üç kişiye bırakılırsa ihtilaf etmemeleri mümkün değildir. Aralarındaki ihtilaf, onları hakem tayin etmeye zorlar. Eğer iki kişinin hakemliğine müracaat ederlerse yine ihtilaf edebilirler. Bu defa da iki kişiden birinin hakemliğine başvurmaları gerekir. Eğer üç kişinin hakemliğine başvurulursa ihtilaf etmeleri kaçınılmazdır. Bu durumda ise hakemlikte ya iki kişiye ya da bir kişiye başvurulacaktır. Eğer iki kişinin görüşüne başvurulursa çoğunluğun görüşüne başvurmuş sayılırlar. Hâl-buki istenen doğru olana başvurmaktır. Bu da tek kişiye başvurmayı gerektirir. Bu nedenle başlangıçta bir kişinin hakemliğine müracaat edilmelidir. Yani doğruyu belirleyecek olanın yalnızca bir kişi olması gerekir. İki veya üç kişi arasında ihtilaf olabileceği gibi üçten fazla kişi arasında da olabilir. Dolayısıyla bir kişiden fazlasının hakemliği doğru değildir. Çünkü bir kişiden fazlasının hakem olması çoğunluğun hakem olması demektir ki bu doğru değildir. İstenen, çoğunluğun değil doğrunun hakemliğidir.

2- Doğru olanın belirlenmesinde aslolan bunun ancak yetki sahibi kimse tarafından yapılmasıdır. Yetki ise ancak bir kişide bulunur. Çünkü

emîr yani devlet başkanı ancak bir kişiden oluşur. İstişare sonucunda varılan işin uygulanması da ancak bir kişi tarafından yapılmalıdır. Çünkü iki kişi uygulama üslûplarında ihtilaf ederler. Aralarındaki ihtilaf ise uygulamayı engelleyebilir. Dolayısıyla yetki sahibi ancak bir kişi olabilir. Bu nedenle doğru olanı tercih edecek kişinin doğal olarak bir kişi olması gerekir.

3- Müslümanlar katında işlerin en büyüğü Hilâfet merkezidir. Şer'î hükümleri benimseme, bir hükmü bir başka hükme tercih etme yetkisini İslâm şeriatı yalnızca halifeye vermiştir. Yine şariat delilin kuvvetli olup olmadığına karar verme hakkını ve doğru olanı tercih etme yetkisini yalnızca halifeye vermiştir. Harp ilan etme, sulh yapma, kâfir devletlerle olan ilişkileri sınırlandırma ve bunların dışında halifenin yetki alanına giren işlerin tamamında söz hakkı yalnızca halifeye aittir. Doğru olarak gördüğü sürece görüşüne göre işleri gözetme hakkı yalnızca ona aittir. Sahabe'nin icması da bu yödedir. Halifenin görüşü yalnızca bir kişinin görüşü demektir. Bu çok önemli görevin dışındaki bütün işlerde ise doğru olanın tercihinde yalnızca bir kişinin karar sahibi olması, öncelikle doğru bir harekettir.

“Şura” ve “istişare” yani *“görüşleri alma”* meselesinin aslı budur. Bu konu hakkındaki şer'î hüküm de budur. Bu hüküm bütün yönleriyle demokratik yönetim tarzına tamamen terstir. Görüş alma hususunda hak olan Allah'ın hükmü işte budur. Bunun dışında demokrasiden olanlar batıldır ve alınması da caiz değildir.

İLİM VE KÜLTÜR

Lügatte “adam bir ilim edindi”, “ilmin gerçeğini elde etti”, bir şey hakkında “ilim edindi”, “onu öğrendi”, “bir şeyin ilmini gösterdi” denilir. Yine Lügatte [تَعَفُّت] “kültür” kelimesi; bir şeyi süratlice kavradı anlamında kullanılır. Kelamı/sözü kavramak demek süratle onu anlamak demektir. İşte kelimelerin kullanımında bu sözlük anlamları esastır. Ancak “fail” kelimesinin nahivde kullanılması gibi kelimelerin lügat anlamları ile ilgisi olan başka anlamlarda ıstılah/terim olarak kullanılması da caizdir. Meşhur ve egemen olan, kelimelerin sözlük anlamlarıdır. Bunun için eskiler türü ne olursa olsun “ilim” kelimesini her bilgi için kullanmışlardır. İlimlerle bilgiler arasında ayırım yapmamışlardır. Sonradan insanlar, akli bilgileri ve tabiatla ilgili bilgileri bütün insanlar için genel bilgiler olarak kabul eder olmuşlardır. Bir kısım insanlar ise naklî bilgileri onu nakleden her ümmete has saymışlardır. Sonra “ilim” ve “kültür” kelimelerinin manaları ayrı ayrı muayyen bilgilerle sınırlandırılmaya başlandı. Böylece ilim ve kültür kelimelerinin sözlük anlamlarının dışında ıstılahi anlamları oluştu. Bu ıstılahi anlamlarına göre bu iki kelimenin anlamı şu şekilde olmaktadır:

İlim; tabiat, kimya ve tecrübeye dayanan diğer ilimler gibi gözlem, tecrübe ve sonuç yoluyla edinilen bilgidir.

Kültür ise tarih, lügat, fıkıh, felsefe ve tecrübeye dayanmayan diğer bilgiler gibi haber, telakki ve istinbat yoluyla edinilen bilgilerdir. Bu arada her ne kadar “kültür” kavramının kapsamı içerisine girse de tecrübeye dayanmayan fakat “ilim” kavramının içeriğine giren matematik, mühendislik ve zanaat gibi bilgiler vardır. Bunlar her ne kadar kültürden sayılsa da herhangi bir ümmete ait olmaması nedeniyle ilim kavramı kapsamında değerlendirilir. Ticaret ve denizcilik gibi zanaata benzeyen fakat kültürle alakalı mesleklerin durumu da böyledir. Bunlar da ilimden sayılır ve her topluluk için geneldir. Ancak resim, heykeltıraşlık ve müzik gibi sanatlar ise kültür kavramı içerisine girerler. Bunlar belirli bir hayat görüşüne tâbidirler ve bu nedenle de “özel kültür” sayılırlar. İlim ile kültür arasındaki fark; ilmin, evrensel olup özel olarak herhangi bir ümmete ve topluma ait olmaması, kültürün ise tarih, bazen hayat felsefesi ve edebiyat gibi bir ümmetin özelliklerinden ve onu diğer ümmetlerden ayıran ayrımlardan sayılan ve ümmetin ürettiklerinden olup bizzat o ümmetin kendisine ait şeylerden meydana gelir. Bazen de ticaret ve denizcilik gibi herhangi bir ümmete ait özel bir kültür olmayıp evrensel olur. Bu nedenle

“*ilim*” kavramı içerisinde giren şeyler evrensel olarak her ümmetten alınır. Çünkü ilim herhangi bir ümmete özel olmayıp evrenseldir. Kültüre gelince; ümmet kendi kültürü ile kültürlenmekle işe başlar, onu iyice anlar, kavrar, öğrenir, zihninde iyice yerleştirdikten sonra diğer kültürleri öğrenebilir.

Müslümanlar, kişinin bizzat elde ettiği ilimlerle başkasından aldığı ilimler arasında ayrım yapıyorlardı. Bu konuda İbni Haldun, *Mukaddime* adlı kitabında şunları söylemektedir.

“İlimler iki sınıftır: Birincisi; insanın düşünme yoluyla kendiliğinden elde ettiği doğal ilimler. İkincisi ise başkasından nakil yoluyla elde ettiği ilimlerdir. Aklın hakemliğine dayanan ve insanın yapısı itibarı ile fikren elde edilebileceği felsefe ve hikmet gibi ilimler birinci grup ilimlerden sayılır. Beşerî gücü ile insan bu türden bilgilerle alakalı konuları, meseleleri, onlarla ilgili delilleri ve öğrenim yollarını bulur ve düşünce sahibi bir insan olması hasebiyle ulaştığı bilgilerin doğruluğuna kanaat getirinceye kadar da araştırmasını sürdürür. İkinci grup ilimler ise naklî ilimler olup bunların tamamı kanun koyucu tarafından bildirilen haberlere dayanmaktadır. Meselelerin detaylarını asıllarına ilhak etme dışında, bu türden ilimlerde akla yer verilmez.” “Akli ilimler veya tabiat ilimleri ümmetler arasında ortak ilimlerdir. Çünkü insan ona akli ile ulaşır. Naklî ilimlere gelince yalnızca İslâm millettine ve ehline aittir.” Görüldüğü üzere İbni Haldun naklî ilimleri yalnızca İslâm millettine has kılmaktadır. Oysa bu bir örnektir. Hâlbuki İslâm ümmetinin dışındaki milletlerin de kanunları veya lügatleri gibi kendilerine has naklî ilimleri vardır. İbni Haldun’un sözü ilim ile kültür arasında bir farkın var olduğuna delalet etmemektedir. Ancak akli ilimler ile naklî ilimler arasındaki farka işaret etmektedir. Yine İbni Haldun’un sözü, Müslümanların ilim ve kültür arasında ayrım yaptıklarına da delalet etmemektedir. İbni Haldun’un sözü ancak, Müslümanların bilgiler arasında ayrım yaptıklarının ve bilgileri iki kısma ayırdıklarına delildir. Ayrıca yaptıkları ayrım sadece ilmin elde edilişi açısından yapılan bir ayrımdır. İlmin elde ediliş metodu açısından yapılan bir ayrım değildir. Müslümanlar bilgileri, akli metotla alınmasına binaen akli ilimler, naklî yoldan alınmasına binaen de naklî bilgiler olarak sınıflandırmışlardır. Fakat bugünkü insanlar bilgiler arasında elde etme metodu açısından ayrım yapmaktadırlar ve “*ilim*” kelimesini tecrübe yoluyla elde edilen bilgiler için kullanmakta, tecrübeye dayanmayan bir yoldan elde edilen bilgiler için de “*kültür*” kelimesini kullanmaktadırlar.

İSLÂMÎ KÜLTÜR

İslâmî kültür, araştırılmasında İslâm akidesinin sebep olduğu bilgilerdir. Bu bilgiler ister tevhid ilmi gibi İslâm akidesini inceleyen, araştıran ve içeren bilgiler olsun isterse fıkıh, tefsir ve hadis gibi İslâm akidesine dayalı bilgiler olsun isterse İslâm akidesinden fişkırان anlayışın gerektirdiği usûl ilmi, hadis ıstılahları, Arap lüğati bilgileri gibi İslâm içtihadının gerektirdiği bilgiler ve hükümler olsun bunların tamamı “İslâm kültürünü” meydana getirirler. Bunların hepsi İslâm kültürüdür. Çünkü bunların araştırılmasında temel sebep İslâm akidesidir.

İslâm kültürünün tamamı Kitap ve Sünnet’e dayanır. Bu iki kaynağın anlaşılmasının gereği olarak İslâm kültürünün bütün dalları kazanılmıştır. Kitap ve Sünnet de İslâm kültüründen sayılır. Çünkü İslâm akidesi Kitap ve Sünnet’te var olanları almayı ve içinde olana bağlanmayı gerekli kılmaktadır. Kur'an Rasûl’e, insanlara açıklaması için indirilmiştir. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

“Sana da insanlara indirileni açıklayasın diye bu zikri indirdik.”

[Nahl Suresi 44] Yine Allahu Teâla, Müslümanlara Rasûl’ün getirdiklerini almalarını emretmiştir. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

“Rasul size neyi getirdiyse onu alın neyi yasakladıysa onu da bırakın.” [Haşr Suresi 7] Rasûl’ün getirdikleri ise ancak anladıktan ve öğrendikten sonra alınabilir. Bu nedenle Kitap ve Sünnet’in gerektirdiği çeşitli İslâmî bilgiler var olmuştur. Böylece İslâm kültürünün türleri doğmuştur. Binaenaleyh İslâm kültürünü, Kitap, Sünnet, lügat, sarf, nahiv, belâgat, tefsir, hadis, hadis ıstılahları, usûl, tevhid ve bunların dışındaki İslâmî bilgiler meydana getirmektedir.

İSLÂM'IN ÖĞRENİM METODU

Öğrenim konusunda İslâm kültürüne ait bir metot vardır. Bu metot şu üç hususta özetlenir:

1- Doğru bir kavrayışla hakikatleri kavrayacak derecede eşyaları derinlemesine araştırmak. İslâm kültürü, öğrenimde sabretmeye, tahammüle ihtiyaç duyulan, kökleri derinde olan fikrî kültürdür. Dolayısıyla İslâm kültürü ile kültürlenmek fikrî bir eylem olup onu kavrayabilmek, akli çaba harcamayı gerektirir. Çünkü kültür işi, İslâm kültürünün cümlelerini anlamayı, vakıasını idrak etmeyi ve İslâm kültürü ile vakıayı anlamada yardımcı olacak bilgiler arasında bağlantı kurmayı gerektirir. Bu nedenle onun fikrî olarak alınması kaçınılmazdır. Örneğin Müslüman'ın akidesini teslimiyetçi bir yolla değil, akılla öğrenmesi farzdır. Akidenin esası ile ilgili her şeyin öğrenilmesi esnasında fikrî ameliye/zihinsel işlem ile öğrenilmesi gerekir. Akıl Kur'an ve Sünnet'teki şer'î hükümlerle muhataptır. Dolayısıyla vakıadaki problemin ve problemle alakalı nassın anlaşılabilir nassın vakıadaki probleme uygulanabilmesi için şer'î hükmün Kitap ve Sünnet'ten zihinsel işlem/çaba ile istinbat edilmesi gerekir. Bu da doğal olarak fikrî işlemi gerektirir. Hatta delilini bilmeden şer'î hükmü alan âmmi bir kimsenin bile problemi ve problemini çözecek hükmü anlaması gerekir ki böylece karşılaştığı probleme uygun hükmün dışında başka problemle ilgili bir hükmü almasın. Bunu gerçekleştirebilmesi için ise elbette fikrî ameliyeye ihtiyaç vardır. İster müçtehit isterse âmmi olsun bir kimsenin İslâm kültürü ile kültürleşebilmesi için bunu fikrî olarak alması gerekir. İslâm kültürü fikrî ameliyenin ve fikrî çaba harcamanın dışında alınamaz.

2- Bir şeyi öğrenen kimsenin, öğrendiği şeyle amel etmesi için öğrendiklerine inanması gerekir. Yani akide ile ilgili olduğu sürece hiçbir şüpheye yer bırakmaması ve öğrendiği şeyle ilgili hakikatleri kesinlikle tasdik etmesi gerekir. Hükümler ve adab gibi akidenin dışındaki konuların vakıaya uygunluğunda ise zannı galibine göre hareket eder. Ancak bunların, hakkında en ufak tereddüte düşmediği, şüphenin bulaşmadığı ve kesin bir şekilde itikat ettiği asıla dayanması gerekir. Hangi hâlde olursa olsun öğrenen bir kimsenin öğrendiği şeyi almasında itikat/inanması şarttır. Bu inancı ya öğrendiği şeyin aslına olan inançtan gelir ya da bizzat araştırdığı şeye olan inancından gelir. Kültürün bu hâl dışında alınması kesinlikle caiz değildir. Bundan dolayı kültür alınırken itikadın buna esas kılınması, İslâm kültürünün seçkin bir konumda ortaya çıkmasına neden

olmuştur. Çünkü İslâm kültürü derin bir kültürdür. Aynı zamanda o, kendisi ile kültürlenene kimseyi harekete geçiren, bozukluğu yakıp, yok eden alev alev yanan bir ateş kadar enerjiye/güce ve doğru yolu aydınlatan bir nura sahiptir. Bu fikirleri kesin bir şekilde tasdik etmek, doğal olarak insanda bulunan; vakıa ve bu düşüncelerle bağlantılı eşya hakkındaki mefhumlar arasında kesin bir bağlantı kurulmasını sağlar. Dolayısıyla bu fikirler insanı canı gönülden bir istekle ve heyecanla inandığı şeyi yapmaya sevk eder ve bu kültürü alanların nefislerinde etki çok çok fazla olur. Zira duygular fikrin taşıdığı vakıaya doğru hareketlendirilmiştir. Çünkü kişinin öğrendiği fikirlere inanması; duygularını mefhumları ile bağlaması ve bu bağlamanın da kişiyi harekete geçirmesi demektir.

3- Kişi, öğrendiği kültürü hissedilen vakıadaki problemleri pratik olarak çözmeye yönelik bir şekilde öğrenmelidir. Varsayımlara dayalı bir şekilde okuyup öğrenmemelidir ki eşyayı değiştirebilmesi ve tedavi edebilmesi için gerçeğine uygun, olduğu gibi nitelendirsin. Böylece o, kâinata, insanda ve hayatta var olan hissedebildiği şeyleri ve hissetmesi mümkün olan şeyleri almış olur. İnsanı, hayatı ve kâinatı tedavi etmek, hakkında hüküm vermek ve böylece de alıp almama hususunda alacağı tavrını tayin etmek veya almak ile terk etmek arasında bir seçim yapmak için öğrenir. Bu nedenle İslâm, insanın varsayımlara bağlanmasını/uymasını doğru bulmaz. Örneğin *“Merih’te hayat olsaydı Ramazan ayında nasıl oruç tutulacaktı? Orada ay yoktur ki Ramazan ayı da var olsun!”* gibi bir mesele üzerinde araştırma yapılamaz. Hâlbuki hitap ancak yeryüzünde yaşayan insana yapılmaktadır. Yeryüzünde yaşayan insan da Ramazan ayına şahit olur. Dolayısıyla elbette oruç tutması gerekir. Fakat bazen ay görülmediği, hava bulutlu olduğu zaman ise:

صُومُوا لِرُؤُوسِهِ وَأَفْطَرُوا لِرُؤُوسِهِ فَإِنْ غُبِيَ عَلَيْكُمْ فَأَكْمِلُوا عِدَّةَ شَعْبَانَ ثَلَاثِينَ

“(Hilali) gördüğünüzde oruç turun yine (hilali) gördüğünüzde bayram edin. Eğer hava bulutlu olursa ayı göremezseniz, Şaban ayını otuza tamamlayınız.” [Buhari] şeklindeki Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in hadisi ile belirtilen hüküm uygulanır. Bu nedenle alınan kültürün hayalî veya varsayımlara dayalı değil pratiği olan kültür olması şarttır. Kültür; hayatta pratiği ile karşılaştığı zaman, -onun güzelliğini bilmek ve zihinsel zevk almak için değil- onunla amel etmek için öğrenilmelidir.

Öğrenimde İslâm’ın metodu işte budur. Bu metot, araştırmada derinleşmek, araştırma ve inceleme sonucunda elde edilen şeye inanmak ve

hayat sahasında onu pratik olarak uygulamak, yaşamak için almaktır. Öğrenim metodu bu şekilde tam ve eksiksiz olarak tamamlandığı zaman Müslüman, derin düşünce ve çok kuvvetli bir ihsas/algılama ile hayat problemlerini çözecek güç sahibi bir kişi olarak İslâm kültürü ile kültürleşmiş/kültürleştirilmiş olur. İslâm kültürü Müslüman'ı olgunlaşma yolunda gönüllü, serbestçe ve doğal olarak yürür hâle getirir ve bu yolda yürümeye devam ettiği sürece de hiçbir güç onu bu yoldan çıkaramaz. Çünkü bu metotla elde ettiği İslâmi düşünceler, hem kültürü olan kimseyi hem de başkalarını etkileyen doğru bir gerçeklik ve en faydalı ilaçtır. Üstelik bu metot, kültürleştirdiği kimseyi çok canlı kılmasının ötesinde Müslüman'ı hayatın her türlü problemini çözmeye muktedir kılar. Bu nedenle onda, aklın kanaat getirdiği ve kalbin mutmain olduğu bir zihniyet meydana gelir. Aynı zamanda onda kâmil bir iman ile dopdolu İslâmi bir nefsiyet oluşur. Kişi bu zihniyet ve nefsiyet ile İslâm'ın kendisinden istediği muhteşem sıfatlarla vasıflanır. Yine bu zihniyet ve nefsiyet ile karşılaştığı bütün zorlukların üstesinden gelir. Aydın ve derin fikirlerden meydana gelen bu İslâmi kültürde var olan güç, bu fikirlerin İslâm akidesi üzerine bina kılınmasından ve insanın Allahu Teâlâ ile olan bağlantısını idrak etmesinden kaynaklanmaktadır. İslâmi kültür ya doğrudan doğruya Allahu Teâlâ'dandır ya da Allah katından gelen Kitap ve Sünnet'ten istinbat edilmiş fikirlerdir. Onda, fikir olmasından dolayı fikri yön/boyut bulunduğu gibi, benimsenmesi esnasında Allah tarafından gelmiş fikirler olarak kabul edilmesi ile Allah ile bağlantısının idrak edilmesi açısından da aynı zamanda ruhî boyut vardır. Bu nedenle onunla kültürlenene herkesi çok canlı, heyecanlı ve dev gibi pırıl pırıl parlayan aydın ve derin düşünce sahibi bir kişi yapar. Allah'ın rızasını kazanmak uğruna nefsi Allah için feda eder. Onunla kültürlenene kimse ne istediğini, hayatta karşılaştığı problemleri nasıl çözeceğini bilir. Çünkü o hayat sahasında karşı karşıya kalacağı hakikatleri öğrenmiştir. Bu nedenle aydın fikir, takva ve tüm sorunları çözen bilgilere sahip olması nedeniyle hayırlı bir donanım ile donanmış bir şekilde hayata dalma imkânı verir.

İLİMLERİ VE KÜLTÜRÜ KAZANMAK

İslâm kültürünü kazanmaya teşvik etmek demek Müslüman'ın sadece onunla yetineceği anlamına gelmez. Bilakis kültürlenmesinde ve öğreniminde İslâm'ı esas kılarak diğer kültürlerden, ilimlerden almasının da mübah olduğu anlamına gelir. Müslüman'ın dilediği kültürlerle kültürle-nebilme hakkı olduğu gibi ilgi duyduğu ilimleri öğrenme hakkı da vardır. Ancak hangi kültür olursa olsun İslâm şahsiyeti, etrafında dönüp dolaştığı esas merkez olmalıdır. Müslümanlar çocuklarını öncelikle İslâm kültürü ile kültürlendirmede çok ısrıydılar. Çocuklarının İslâm kültürü ile kültürlendiklerinden emin olduktan sonra onlara çeşitli kültürleri öğrenme kapılarını açıyorlardı. Eğitim ve öğretim konusunda uygulanan bu metot, İslâm şahsiyetine sahip olan kişinin ancak İslâm şahsiyetinde kalmasını ve insanoğlunun diğer şahsiyetlerinden apayrı özel bir sığata sahip olmasını sağlar.

İslâm dışı kültürlerin alınmasında ancak nefislerde İslâm kültürünün iyice yerleştikten emin olunduktan sonra alınabileceğini belirten şart, ilim kapsamına giren konular için geçerli bir şart değildir. İlim evrensel olduğu için İslâm şahsiyeti ile alakası yoktur. Müslümanların güçlerini harcayabildikleri ölçüde ilim kapsamına giren bilgileri elde etmede süreklilik göstermeleri zaruridir. Çünkü ilim hayatın vesilelerindendir. Ancak ilimlerin verilmesinde, ilimlerin sonuçlarının İslâm akidesini takviye etmeye yönelik olarak; İslâm'ın bakış açısı ile ve onunla ittifak hâlinde olmasına, akideyi sarsmamasına, olumsuz yönde etkilememesine dikkat etmek gerekir. İlmî nazariyeler/teoriler veya ilmî kanunlar hem delaleti hem de sübutu kati olan Kur'an'ın nassı ile çatıştığı zaman, o ilim alınmaz, öğretim konusu yapılmaz. Çünkü o ilim zannidir. Kur'an ise katidir/kesindir. Örneğin insanın aslı konusundaki Darwin'in nazariyesi/teorisi, Âdem'in yaratılması hususundaki Kur'an'ın nassı ile çelişmektedir. Kur'an'ın nassı ile çeliştiği için bu teori kesinlikle alınmaz, reddedilir. Dolayısıyla ilimlerin alınmasında her ne kadar İslâm esas olmasa da alınan ilimlerin İslâm akidesi ile çelişmemesine dikkat etmek gerekir.

Özetle; ilimler ve kültürlerle donanmak istenildiği zaman İslâm akidesine çok çok özen göstermek gerekir. Hangi kültür olursa olsun elde edilirken İslâm şahsiyetinin esas ve merkez kılınmasına, ilimlerin İslâm şahsiyeti ile çelişmemesine dikkat etmek gerekir. Bu hırs Müslüman'da İslâm şahsiyetinin varlığını devam ettirir. Bu husus İslâm kültürünün dışındaki diğer kültürleri etkiler ve İslâm kültürünün dünyadaki diğer kültürlerden

ayrı seçkin bir kültür olarak kalmasını sağlar. Bu hırs Müslümanlardan gittiği zaman Müslümanlar gevşerler ve diğer kültürleri İslâm esasının dışında almaya başlarlar. İlimleri almada İslâm akidesine önem vermezler. Bu ise İslâm şahsiyetine karşı gerçek bir tehlikenin varlığına yol açar. Hatta bu durum uzun sürer ve nesiller boyu devam ederse İslâm ümmet için büyük tehlike oluşturur.

KÜLTÜR HAREKETİ

Müslümanlar ülkeleri, oranın halkına İslâm davasını taşımak için fethediyorlardı. İslâm davasını taşımak ise doğal olarak kültürleşme hareketinin varlığını gerektirmektedir. Çünkü İslâm bir risalettir. Bu nedenle de elbette ki onun okutulması, öğretilmesi ve araştırılması gerekir. Zira anlaşılması, incelenip araştırılması, hayatta yükselmeyi sağlayabilmesi ve hayata etki edebilmesi için de İslâm kültürünün inanarak alınması, onun tabiatının gereğidir. Bu nedenle fatihlerin birçoğu âlimlerden, okuyan kimselerden ve yazarlardan meydana gelmekteydi ve fethedilen ülkelerde eğitim ve öğretim maksadıyla yazarlar, kurrular ve âlim kimseler fatihlerle beraber hareket ederlerdi. Zira fethedilen her ülkede erkeklerin, kadınların ve çocukların eğitimi için mescidler yapılmaktaydı. İnsanlara Kur'an'ı, hadisi ve hükümleri öğretme ve İslâm'ın yayılması görevini âlimler üstleniyordu. Bu nedenle kültürleştirme hareketi İslâm'ın yayılmasını ve öğretilmesini hedefliyordu. Bu yapısı ile o, bir İslâmi kültür hareketi idi. Ancak İslâmi kültür hareketi, bunların yanında tarih, lügat ve edebi yönleri de kapsıyordu.

İSLÂM DIŞI KÜLTÜRLERE KARŞI MÜSLÜMANLARIN TAVRI

Müslümanlar İran'ı, Irak'ı, Şam'ı, Mısır'ı, Kuzey Afrika'yı ve İspanya'yı fethettiler. Bu ülkelerin hepsi farklı dillere, ırklara, medeniyetlere, kanunlara ve âdetlere sahiptiler. Üstelik kültürleri de farklı idi. Müslümanlar bu ülkeleri fethettikleri zaman oralara İslâm davetini taşıdılar ve nizamını uyguladılar. Ayrıca oralarda yaşayan insanlar iman edinceye kadar Müslüman olmaları için zorlamıyorlardı. Ancak İslâm ideolojisinin gücü ve doğruluğu, akidesinin kolay anlaşılması ve fıtrata uygunluğu onları etkiledi ve onlar grup grup Allah'ın dinine girdiler. Bunlara ilave olarak İslâm'ın anlaşılması herkes için kolaydı. Harp hâlinde âlimler orduyla beraber hareket ediyor ve insanlara İslâm dinini öğretmek için fethedilen ülkelere göçüyorlardı. Bu nedenle bu ülkelerde güçlü bir İslâmi kültür hareketi meydana geldi. Bunun, insanlara dinin hakikatini ve kültürünü anlatmada çok büyük etkisi oldu. Böylece İslâm, fethedilen ülkelerdeki kültürleri ve düşünceleri etkiledi. Bütün zihniyetler İslâm zihniyetinin potasında eridi ve onları İslâmi zihniyete çevirdi.

Ancak İslâm, dünyanın fikrî liderlik merkezini ele almakla, insanlığı karanlıktan kurtarmak için çalışıyor ve davetini korumak ve insanlara taşımak için kuvvet hazırlıyor olsa da asla kendini kabul ettirmek için insanları zorlamıyordu. İlave olarak, İslâm'ın hakikatini idrak etmeleri için akılları ve zihinleri İslâm kültürü ile hazırlıyordu. Bu nedenle İslâm, insanların İslâm kültürüne uymalarında çok düzgün bir üslûp kullandı. Müslümanlar Arap Yarımadası'ndan çıktıkları zaman fetih yolu ile İslâm'ı yayacaklarını anlıyorlardı. Ülkelere girdiler ve oralara İslâm'ı götürdüler. Kur'an-ı, Sünnet-i Nebeviyeyi ve Arap lüğatini götürdüler. İnsanlara Kur'an'ı, hadisi ve din hükümlerini öğrettikleri gibi aynı zamanda onlara Arap lüğatini de öğretiyorlar ve İslâm kültürünün iyice yerleşmesine çok fazla önem veriyorlardı. Bu nedenle Müslümanların yönetimleri altında çok fazla zaman geçmeden fethedilen ülkelerdeki eski kültürler iyice azalarak yok oldu. İslâm kültürü ülkelerin tek kültürü hâlini aldı. İslâm'ın dili olan Arap lüğati o ülkelerdeki tek lüğat oldu. Zira İslâm Devleti'nin kullandığı resmî dil yalnızca Arap lüğati idi. Bu nedenle halklarının, dillerinin ve kültürlerinin farklılığına rağmen bütün İslâm beldelerindeki kültür tek kültür olan İslâm kültüründen meydana geldi. İran kültürü Şam kültüründen, Afrika kültürü Irak kültüründen ve Yemen kültürü de Mısır kültüründen farklı iken bütün zihniyetler tek zihniyette; İslâm zihniyetinde toplandı. Bu nedenle fethedilen toprakların tamamı daha önce farklı ülkelerden oluşmakta iken, Arap beldeleriyle beraber tek bir ülke olarak

İslâm ülkesini meydana getirdi. Bu topraklarda yaşayan insanların tamamı da daha önce farklı halklardan ve ırklardan müteşekkil iken tek bir ümmet olarak İslâm ümmetini oluşturdu.

Bununla birlikte müsteşriklerin/oryantalistlerin kasten yaptıkları ve bazı Müslüman âlimlerin de içine düştükleri fahiş bir hata var. Müsteşrikler; İran, Rum, Yunan, Hint ve diğer kültürlerin İslâm kültürünü etkilediğini iddia etmekte ve kasten bunları yaymaktadırlar. Birçok yabancı kültürün İslâm kültürüne girdiğini söyleyenlerin sözlerindeki saptırma ne kadar da açıktır. Oysa gerçekte İslâm kültürü fethedilen ülkelere girdiği zaman bu ülkelerdeki kültürleri tamamen etkiledi hatta neredeyse eski kültürler tamamen yok oldu. Daha önce bu ülkelerin kültürleri olarak nitelendikleri kültürlerin yerini İslâm kültürü alarak bu topraklarda tek kültür hâline geldi.

İslâm kültürünün İslâm dışı kültürlerden etkilendiği şüphesine gelince: Bu şüphe, Müslüman olmayanların eşya hakkındaki mefhumları değiştirmek için yaptıkları kasıtlı hareketler ve birtakım araştırmacıların dar görüşlülüklerinden dolayı kasıtlı olarak yapılan bir kargaşadan doğmuştur. Evet, İslâm kültürünün, gelişmesi, yeşerip gürleşmesi için yabancı kültürlerden faydalandığı ve istifade ettiği doğrudur. Bu, elbette ki bütün kültürler için gereklidir. Ancak bir kültürden etkilenme ile faydalanma arasında fark vardır. Bir kültürden etkilenmek; o kültürü inceleyip araştırmak ve içerdiği düşünceleri kendilerinde daha önceden var olan kültüre soyut bir şekilde benzetmesi veya bu fikirlerin hoşlarına gitmesi nedeniyle alarak kendi fikirlerine katmaları demektir. Bir kültürden etkilenmek, kişiyi etkilenilen kültürde var olan fikirlere inanmaya sevk eder. Eğer ilk fethitte Müslümanlar yabancı kültürden etkilenmiş olsaydılar Roma hukukunu naklederler ve İslâm'dan bir parça sayarak Roma hukukunu tercüme eder ve İslâm hukukuna ilave ederlerdi. Yunan felsefesini akidelerinden bir parça yapabilirlerdi. Hayatlarını İran ve Roma hukukuna göre yönlendirebilirler ve devlet işlerinde de onların maslahatına göre hareket edebilirlerdi. Eğer böyle yapmış olsalardı, Arap Yarımadası'ndan ilk çıkışta İslâm, istikrarsız bir tarafa yönlendirilmiş, fikirleri karmakarışık bir hâle getirilerek, "İslâm" özelliğini kaybetmiş olurdu. Eğer etkilenme olsaydı böyle bir sonuç ortaya çıkardı. Faydalanmaya gelinceo, kültürü derinlemesine incelemek, araştırmak, İslâm kültürü ile araştırılan kültür arasındaki farkı bilmek sonra da İslâmi fikirlere herhangi bir çelişkinin sızmasına yer vermeden, hayat hakkında, teşri/şer'î hüküm koyma ve akide hakkında diğer kültürlerden herhangi bir fikri de

almadan bu kültürdeki manaları, teşbihleri, edebî kültür ürünlerini, mana ve teşbihlerdeki eda güzelliklerini almaktır. Bir kültürden etkilenmeden sadece ondan faydalanmak onun, hayata bakış açısını etkilemeyen birer bilgi olarak araştırmasını sağlar. Müslümanlar İslâmi fetihlerin başlangıcından kültürel ve misyoner saldırıların yoğun bir şekilde yapıldığı miladi on sekizinci asrın ortalarına kadar yani çöküş dönemine kadar İslâm akidesini kültürlerine esas olarak alıyorlardı. İslâm dışı kültürleri, içerisinde var olan fikirlere inanmak için değil, içerisinde hayattaki eşyalar hakkında var olan manalardan faydalanmak için inceliyorlardı. Bu nedenle İslâm dışı kültürlerden etkilenmediler ancak faydalandılar.

Fakat Batılıların kültürel saldırılarından sonra Müslümanlar, bunun tam tersini yaptılar. Batı kültürünü incelediler ve Batı kültürüne ait fikirlerden hoşlandılar hatta onlardan bir kısmı Batı fikirlerine inanarak İslâm kültürünü tamamen bıraktı. Bir kısmı ise Batı kültürüne ait fikirlerden hoşlanarak onları İslâm kültüründen sayıp İslâm kültürüne ilave etti. Böylece İslâm kültürü ile çelişmesine rağmen Batı kültürüne ait bazı fikirler İslâmi fikirlerden sayıldı. Onlardan birçoğu *“Egemenliğin kaynağı halktır”* şeklinde bilinen demokratik kuralı İslâmi kural olarak kabul ettiler. Hâlbuki bu kural hâkimiyetin halka ait olduğu, kanunları koyanın halk olduğu anlamına gelmektedir. Bu ise tamamen İslâm’la çelişmektedir. Çünkü İslâm’da egemenlik halkın değil şeriatındır. Kanunlar ise insanlar tarafından yapılmaz Allah katından gelir. Yine onlardan birçoğu İslâm’ın, demokrasi, sosyalizm ve komünizm gibi bir sistem olduğunu söylediler. Oysa İslâm demokrasi ile çelişmektedir. Çünkü İslâm, devlet başkanını, şeriatı uygulayıcı aynı zamanda da şeriatla kayıtlı kılmıştır. Yönetici, halk tarafından ücretle tutulmuş bir kişi olmadığı gibi kendi iradesine göre hareket eden bir kişi de değildir. Bilakis o, şeriata göre ümmetin maslahatını gözetir. İslâm, sosyalizm ile de çelişmektedir. Çünkü İslâm’a göre mülkiyet keyfiyet açısından sınırlıdır ancak azlık veya çokluk bakımından mülkiyetin sınırlandırılması caiz değildir. İslâm, komünizmle de çelişmektedir. Çünkü İslâm, Allah’ın varlığına imanı hayatın esası kılmakta, ferdî mülkiyeti kabul etmekte ve onu korumak için çalışmaktadır. Fikirlerinden hoşlanılarak demokrasiyi veya sosyalizmi veya komünizmi İslâm’dan saymak yabancı kültürden faydalanmak değil ondan etkilenmek demektir. Bundan daha kötüsü Batı’nın fikrî liderliği, İslâm akidesi ile çelişen bir akidedir. Onlardan bir kısmı Batı kültüründen etkilendi ve bazı eğitimli kimseler, *“dini devletten ayırmak”* gerekir demeye başladılar. Bazı eğitim-siz kimseler ise *“din siyasetten başka şeydir”* dedi! *“Din siyasete karışmaz”*

denildi! Bütün bunlar kültürel saldırılardan sonra çöküş asrında Müslümanların İslâm dışı kültürleri inceleyip araştırdıklarını ve ondan etkilenmediklerini göstermektedir. Bunun aksine daha önceki Müslümanlar, İslâm dışı fikirleri incelediler, araştırdılar. Ancak onlardan etkilenmeden istifade ettiler/faydalandılar.

Müslümanların İslâm dışı kültürleri inceleme ve araştırma keyfiyetinin ve İslâm dışı kültürleri alış keyfiyetinin ortaya konulması ile Müslümanların diğer kültürlerden nasıl faydalandıkları ve etkilenmedikleri açıkça görülmüştür. İslâm kültürünü inceleyen kimse bu kültürün içerisinde tefsir, hadis, fıkıh vb. şer'î bilgilerin, sarf, nahiv, edebiyat belâgat vb. Arap lügatine ait bilgilerin, mantık ve tevhid gibi de akli bilgilerin var olduğunu görür. İslâm kültürü bu üç grup bilgi dalının dışına çıkmaz. Şer'î bilgiler kesinlikle İslâm dışı kültürlerden etkilenmemiştir ve kesinlikle onlardan faydalanmamıştır. Çünkü şer'î bilgilerin esası Kitap ve Sünnet ile kayıtlıdır. Fakihler, İslâm dışı kültürlerden kesinlikle faydalanmadılar ve inceleyip araştırmadılar. Çünkü İslâm şeriatı, eski şeriatların tamamını neshetmiştir. İslâm'dan önceki şeriatlara göre yaşayan kimseler, İslâm geldikten sonra onları tamamen bırakmakla emrolunmuşlar ve bırakmayanlar da kâfir sayılmışlardır. Bu nedenle şeriatı göre Müslümanların İslâm dışı şeriatları almaları ve etkilenmeleri caiz değildir. Müslümanlar, yalnızca İslâm hükümlerini almakla kayıtlıdırlar. Çünkü İslâm hükümlerinin dışındakiler küfür hükümleridir ve alınmaları haramdır. Ayrıca hükümlerin alınmasında İslâm'ın yalnızca bir metodu vardır. Bu metod; var olan problemi anlamak ve şer'î delillerden bu problemle ilgili hükmü çıkarmaktadır. Bu nedenle Müslümanların hükümleri almak açısından herhangi bir hukuk kültürünün araştırılmasına mecal, hacet yoktur. Bundan dolayı Müslümanlar, Roma hukukundan veya diğer hukuklardan kesinlikle etkilenmediler, onlardan herhangi bir şey almadılar. Ne incelediler ne de araştırdılar. Müslümanlar felsefi eserleri ve bazı ilim dalları ile ilgili eserleri tercüme etmelerine rağmen İslâm hukukunun dışındaki ne Roma hukuku ve kanunlarından ne de onun dışındakilerden asla herhangi bir şeyi tercüme etmediler. Bütün bunlar fakihlerde, ne faydalanmak amacıyla ne de incelemek ve araştırmak amacıyla İslâm dışı kültürlerden herhangi bir şeyin bulunmadığına kesinlikle delalet etmektedir. İslâm fıkhnın geliştiği ve büyüdüğü doğrudur. Ancak İslâm fıkhında var olan gelişme ve büyüme fethedilen topraklarda yaşayan Müslümanların karşılaştıkları olaylara çözümler aranmasının sonucudur. İslâm Devleti'nin

karşılaştığı çok geniş çaplı ekonomik problemler ve bu devletle ilgili muhtelif işlerde ortaya çıkan meseleler, Müslümanları, İslâmi kaidelere göre Kitap'tan ve Sünnet'ten veya Kitap ve Sünnet'in işaret ettiği şer'î delillerden bu meseleleri çözecek hükümler çıkarmaya ve karşılaşılan problemler hakkında dinlerinin hükümlerini öğrenmeye sevk etmiştir. Zira hükümler problemleri çözmek için vardır. Dinlerinin emrettiği ve efendimiz Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in açıkladığı da budur. Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Muaz'ı Yemen'e vali olarak gönderdiğinde ona şöyle söylediği rivayet edilir:

كَيْفَ تَقْضِي إِذَا عَرَضَ لَكَ قَضَاءٌ قَالَ أَقْضِي بِكِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي كِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَبِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا فِي كِتَابِ اللَّهِ قَالَ: أَجْتَهِدْ رَأْيِي وَلَا أَلُو فَضْرَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدْرَهُ، وَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ لِمَا يُرْضِي رَسُولَ اللَّهِ

“Ne ile hükmedeceksin? Allah’ın Kitabı ile. Allah’ın Kitabı’nda bulamazsan? Allah’ın Rasulü’nün Sünneti ile. Allah’ın Rasulü’nün Sünneti’nde de bulamazsan? Kitap ve Sünnet’e göre kendi görüşümle içtihat ederim, dedi. Bunun üzerine Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem: Allah’ın Rasulü’nün elçisini Allah ve Rasulü’nün sevdiği şeyde muvaffak kılan Allah’a hamd olsun, dedi.” [Ebu Davud] Bu nedenle ortaya çıkan her mesele karşısında şer’î hüküm istinbat ederek içtihat yapmak Müslümanlara farzdır. İstinbat edilen bu hükümler Kitap’tan ve Sünnet’ten veya Kitap ve Sünnet’in işaret ettiği şer’î delillerden çıkartılmış İslâm’a ait şer’î hükümlerdir.

Tefsire gelince, Müslümanlar ya kelimelerin ve cümlelerin sözlük veya şer’î anlamlarına göre ya da ortaya çıkan olayları bu kelimelerin ve cümlelerin delalet ettiği anlamların kapsamına dâhil ederek ayetlerin anlamlarını açıklamaya çalışıyorlar ve Kur’an-ı tefsir ediyorlardı. Her ne kadar ayetlerin anlamlarını açıklama ve tefsirde genişleme olduysa da, İslâm dışı kültürden sayılması itibarıyla hayata bakış açısı ile ilgili olarak Roma veya Yunan fikirlerinden ve kanunlarından tefsire hiçbir şey girmemiştir. Evet, Kur’an dışı anlamlar olmalarına rağmen bazı müfessirlerin uydurma ve zayıf hadislerle tefsirlerinde yer verdikleri ve bunların Kur’an tefsirindeki anlamlara karıştığı doğrudur. Fakat bunlar İslâm dışı kültürlerin etkisi sayılmaz. Bilakis, söylemediği hâlde Rasul’ün hadislerine sokulan şeylerin İslâm kültürüne de sokulması sayılır. Hadislere iftira edilerek İslâm’a bir şeyin sokulmasıyla, İslâm’dan bir parça sayılarak İslâm dışı fikirlerin İslâm’a sokulup İslâm dışı kültürden etkilenmek arasında

fark vardır. Özetle; şer'î bilgiler, İslâm dışı kültürden kesinlikle etkilenmemiştir. Edebiyat, lügat vb. bilgiler ise Arap lüğatinin fethedilen ülkelerdeki lügatler üzerinde, hayat işlerinde genel olarak kullanımdan kaldıracak derecede çok güçlü bir etkisi olmuştur. Kur'an'ın dili olması ve İslâm'ın anlaşılmasında temel bir parça olmasından dolayı hayattaki işlerin hemen hemen tamamında tek egemen dil Arapça idi. Bu nedenle İslâm'a tamamen inandıktan sonra fethedilen bölgelerde yaşayan halkların bu etkinin güçlenmesine ortak olduklarını görebilirsin. Çünkü Arapça, inandığı ve bağlandığı İslâm dininin bir gereğidir. Bu nedenle Arap dili fethedilen bölgelerdeki dilden ve kültürden etkilenmemiştir. Tam tersine Arapça, fethedilen topraklarda kullanılan ana dili etkileyerek zayıflatmış hatta bazılarında ana dil tamamen yok olup bir kısmında ise yok olmaya yüz tutmuş ve İslâm'ın tek dili olan Arap dili hayatta hâkim olarak kalmıştır. Arapça, İslâm Devleti'nin tek resmî dili ve en yaygın olan dildir. Arapça, kültür, ilim ve politika lüğatidir. Ancak Arap edebiyatı fethedilen bölgelerde medeni şekillerle (bina vb.) bağ bahçe ile köşklarle, denizler ve nehirlerle çeşitli manzaralarla vb. ile karşılaşınca anlamlarını, hayal gücünü, benzetmelerini ve konularını artırdı, geliştirdi ve bunlardan istifade etti. Ancak İslâm ile çelişen fikirlerden etkilenmedi. Bu nedenle İslâm akidesi ile ilgili konularda ve İslâm'la çelişen meselelerde Müslüman edebiyatçıların hiçbirinin etkilenmediği ve onlardan tamamen yüz çevirdiği görülür. Yunan felsefesinin tercüme edilmesine ve Yunan felsefesine önem verilmesine, Yunan edebiyatçılarının birçok ilahı kabul etmelerine, onlara beşerî sıfatlar vermeleri ile ilgili yazılar yazmalarına rağmen bunların hiçbirisi, Müslümanlarca hiçbir şekilde revaç bulmadı ve kabul görmedi. Hatta onlara kesinlikle dönüp bakmadılar bile. Evet, bazı ahlaksız edebiyatçıların ve şairlerin yaptığı gibi İslâm'ın kabul etmediği manaları ele aldıkları ve şiirlerinde İslâm'a uygun olmayan manaları işledikleri doğrudur. Ancak bunlar İslâm toplumu içerisinde anılmayacak kadar azınlıkta kalmış kimselerdir. Bunların ortaya koydukları edebî eserlerde İslâm'ın yasakladığı şeylerin etkisi görülse de bu etki, İslâm kültürünü etkileyebilecek bir durumda olmamıştır. Bilakis İslâm kültürü, Arap edebiyatı ve Arap dili şaibelerden arınmış bir hâlde devam etti.

Akli bilgilere gelince: Müslümanlar, hayattaki asli vazifeleri olan İslâm'a davetin doğası gereği diğer dinlere ve kültürlerle mensup kişilerle çarpışıyorlardı. Diğer din ve kültür sahipleri Yunan felsefesi ile silahlanmışlardı. Bu nedenle de elbette ki onların akidelerini çürütmek, bozuklu-

ğunu ve yanlışlığını açıklamak gerekiyordu. Yine bu kimselerin anlayabileceği bir üslûpla İslâm akidesinin açıklanması da gerekmektedir. Bundan dolayı İslâm akidesinin insanlara anlayacakları bir üslûpla açıklanması ve öğretilmesi için Müslümanlar, tevhid ilmini oluşturdular. Tevhid ilminin konusunu her ne kadar İslâm akidesi oluşturuyorsa da, şekil ve eda açısından akli bilgiler kapsamına giren tevhid ilminde Müslümanlar mantıktan faydalandılar. Bu nedenle de mantığı Arap diline çevirdiler. Buradan da açıkça anlaşılmaktadır ki yabancı kültür ne şer'î bilgilerde ne Arap dili ile ilgili konularda ne de akli bilgilerde İslâm kültürünü etkilememiştir. Çöküş asrının sonlarına kadar İslâmi kültür sadece İslâmi kültür olarak kalmıştır. Aynı şekilde düşünme metotları açısından da İslâm'ı anlamaları açısından da Müslümanlar, İslâm dışı kültürden etkilenmediler. Yalnızca İslâmi akideye sahip Müslümanlar olarak hayatlarını sürdürdüler. Ancak bazı fertler vardı ki yabancı felsefeleri araştırmaları sonucunda zihinlerinin üzerinde bir perde oluştu. Bu durum, bazı İslâm fikirlerini anlamada hataya düşmelerine veya akli konuları araştırırken onların sapıklığa düşmelerine neden oldu. Bazı fikirleri ve İslâmi fikirleri İslâm akidesinden kopuk bir şekilde anladılar. Bunlar iki gruptur:

1- Anlayışlarındaki hata onları, içerisinde bulundukları yanlış bir ortama düşürmekle birlikte onlar, İslâmi zihniyeti ve İslâmi nefsiyeti taşımaya devam ettiler. Bu nedenle hatalı fikirleri içerse de onların akli ürünleri İslâm kültüründen sayıldı. Ancak onlardaki hata, anlayıştan kaynaklanan bir hataydı.

2- İdrakteki/akletmedeki/düşünmedeki sapıklık, onları içerisinde bulundukları hâle düşürdü. İslâm akidesinden tamamen uzaklaştılar ve İslâm dışı bir zihniyet taşıyor oldular. Bu nedenle onların akli ürünleri İslâm kültüründen sayılmadı.

Birinci gruptakilere gelince, onların anlayışta hataya düşmelerinin sebebi Hint felsefesinden etkilenmeleridir. Hint felsefesi, dünyadan el etek çekmeyi ve bedene azap etmeyi öngörmektedir. Bazı Müslümanlar zühd ile Hint çilekeşliğini birbirine karıştırarak, dünyadan el etek çekmenin, vücuda işkence yapmanın bazı ayet ve hadislerde bahsedilen “*zühhd*” olduğunu sandılar. İşte bu anlayıştan tasavvufçular denilen grup ortaya çıktı. Tasavvufi düşünce böylece dünyadan alınması ve yüz çevrilmesi gereken şeyler üzerinde etki yaptı. Oysa ayet ve hadislerde geçen zühhdün manası, dünyayı bir gaye edinmemek, kendisi için mal kazanılacak yüce değer hâline getirmemek anlamına gelmektedir. Yoksa zühdden kasıt; güzel olan şeylerden faydalanmamak değildir. Hint felsefesinde var olan

dünyadan el etek çekmek ise İslâm fikrinin tam tersine gücü yettiği hâlde hayatın lezzetlerinden ve güzelliklerinden tamamen yüz çevirmek anlamına gelmektedir. Bu anlayış, İslâm'la tamamen çelişir. İşte bu hatalı anlayış Hint felsefesinin birtakım Müslümanlar tarafından incelenip araştırılmasının uzantısı olarak onların zihinlerini bulandırması sonucunu ortaya çıkardı.

İkinci gruba gelince, onların anlayışta sapıklığa düşmelerinin sebebi, Yunan felsefesinden etkilenmeleridir. Yunan felsefesi tabiat ötesi/metafizik konuları inceleyen, araştıran fikirleri gündeme getirdi. İlahın varlığı ve sıfatları ile ilgili konuların araştırılmasını sağladı. Fethedilen bölgelerde Yunan felsefesi ile kültürleşmiş olan gayrimüslimler İslâm'a hücum ettiler. Onların bu saldırıları; İslâm'a saldıranların hücumlarını reddetmek geri püskürtmek için birtakım Müslümanları Yunan felsefesini tercüme etmeye, inceleyip araştırmaya sevk etti. İslâm'ın getirdikleri ile Yunan felsefesinin getirdiklerini örtüştürmeye çalıştılar. Bu çaba ise Yunan felsefesi ile haşır neşir olanları etkileyerek *"Kur'an yaratılmış mıdır değil midir?" "Sıfat mevsufun (vasıflanan hususun) aynı mıdır yoksa değil midir?"* vb. gibi konuların araştırılmasına sevk etti. Ancak bu araştırmalar İslâm akidesi sınırında durdu ve bu kişiler İslâm akidesine ve fikirlere bağlı kaldılar. Onların araştırma yapmalarının sebebi kendilerinde var olan İslâm akidesi idi. Bu nedenle İslâm akidesinden çıkmadılar. İslâm akidesine uygun olmayan felsefi konulara sürüklenmediler. Onların fikirleri İslâmi fikirlerdi ve araştırmaları da İslâm kültürüne ait araştırmalardan sayıldı. Bu nedenle sapıtmadılar ve İslâm akidesinden çıkmadılar. İslâm akidesine bağlılıkları onları dalaletle düşmekten korudu. Bunları, Mutezile vb. tevhid ilmiyle uğraşan âlimler oluşturmaktadır. Ancak bunların yanında İslâm akidesine bağlanmadan Yunan felsefesine dalan, sürüklenen çok az sayıda olsa da bazı şahıslar vardı. Bunlar İslâm'la herhangi bir bağlantı kurmadan yalnızca akli esasa göre Yunan felsefesini araştırdılar. Yunan felsefesini araştırmada derinleştilediler. Felsefeyi olduğu gibi almaya çalıştıkları gibi, Yunan felsefesini taklit etmeye ve onun gereğini yerine getirmeye çaba harcadılar. Araştırmalarına İslâm akidesinin herhangi bir etki göstermesine yer bırakmadılar, İslâm akidesinin var olup olmadığına hiç önem vermediler. Sırf felsefi bir araştırma yaptılar. Onların Müslüman sayılmaları, araştırmalarının İslâmi alanlarda görülmesinden dolayıdır. Ancak buna neden İslâm akidesine olan bağlılıkları değil Yahudi felsefecilerde olduğu gibi içlerinde eskiden kalma mefhumlar olarak İslâm'dan

birtakım kırpıntıların bulunmasıydı. Bu ise onların felsefelerini hiçbir şekilde İslâm'a yaklaştırmaz. Tam tersine onların felsefeleri Yunan felsefesi metodunda kullanılan akli bir felsefedir. Bunlar İbni Sina, Farabi, İbni Rüşd gibi Müslüman filozoflardır. Felsefeleri İslâmi bir felsefe değildir. İslâm'ın hayat hakkındaki felsefesi de değildir. İslâm'la uzaktan veya yakından kesinlikle alakası yoktur. Araştırmada İslâm akidesinin yeri olmadığı için İslâm kültüründen de sayılmaz. Çünkü araştırmada İslâm akidesine hiç önem verilmemiştir. Araştırmada söz konusu olan şey, İslâm'la ve İslâm akidesiyle herhangi bir ilgisi olmaksızın yalnızca Yunan felsefesi idi.

Müslümanların İslâm dışı kültürler karşısındaki tavırlarının özeti işte budur. Onlar fıkhi hükümlerle ilgili konularda kesinlikle yabancı kültürleri incelemediler, araştırmadılar, yabancı kültürden ne faydalandılar ne de etkilendiler. Şer'î bilgilerde İslâm dışı kültürlerle alakalı hiçbir şey yoktur. Yabancı kültürdeki bazı anlamlardan, benzetmelerden ve hayal gücünden faydalandılar. Ancak bu faydalanma Arap dilini ve Arap edebiyatını etkilemedi. İslâm dışı kültürleri incelemeleri bu açıdan etkilenmeye yönelik bir inceleme değil faydalanmaya yönelik bir inceleme idi. Akli ilimlere gelince, Müslümanlar, mantık ve tevhid ilminde eda üslûbu açısından akli ilimleri incelediler ve ondan faydalandılar. Ancak İslâm ve İslâm fikirleri kesinlikle etkilenmedi. Fakat bazı Müslümanlar sadece İslâm anlayışlarında etkilendiler ve bu etkilenme onların davranışlarında ve yazdıkları eserlerde açıkça görüldü. İslâmi kültürde ve İslâmi fikirlerde bu etki olmadı. Tasavvuf ehli ve felsefeciler bunlardandır.

Kültür açısından durum budur. Tabiat, matematik, uzay bilimleri/astronomi, tıp vb. ilimlere gelince, Müslümanlar bu ilimleri evrensel bir şekilde incelediler, araştırdılar ve aldılar. Bunlar hayata bakış açısına etki eden kültür kapsamına giren konulardan değildir. Bunlar ancak deneye dayalı ilimlerdir. Bütün insanlar için geneldir. Herhangi bir halka ait olmayıp evrenseldir. Bu nedenle Müslümanlar bunları aldılar ve istifade ettiler.

İlmî ve İslâm kültürüne ait konularda takip edilen telif üslûbuna gelince, bunlar, belli bir düzene ulaşınca kadar doğal olarak gelişti. İslâm kültürü, insanların işittiklerini ağızdan ağıza birbirlerine nakletmeleri ile başladı. İslâm Devleti'nin sınırlarının genişlemesi sonucunda ilimlerin ve bilgilerin yazılmasına şiddetli ihtiyaç duyuluncaya kadar Kur'an'ın dışında tedvini yapılmış hiçbir şey yoktu. İhtiyacın ortaya çıkmasından

sonra yavaş yavaş tedvin işi çoğalmaya başladı. Ancak başlangıçta düzensiz bir şekilde idi. Tefsirde, hadiste, fıkıhta, edebiyatta vs. bir meseleyi olduğu gibi yazıyorlardı. Bunların tamamı düzensiz ve tasnif edilmemiş bir şekilde tek kitapta toplanmıştı. Çünkü onların nazarında bunların tamamı ilimdir. Onlara göre şu ilim ile şu ilim arasında veya şu bilgi ile şu bilgi arasında herhangi bir fark yoktur. İlmin hepsi aynı şeydir. Dünya belirli bir ilimle ayrılmış değildir. Fakat daha sonraları bilgi akımları genişleyince ve âlimlerin birçoğu bu bilgilerin tamamına aynı anda sahip olabilme gücünden yoksun kalınca, telif eserlerde yoğunlaştılar, buna odaklandılar. Her grup, ilimlerden ve bilgilerden kendilerine ağır basan özel bir alana yöneldi. Böylece birbirine benzeyen konular bir arada toplanmaya başladı. İlim ve bilgi kapsamına giren konular birbirinden ayrıldı. Âlimler bunları yavaş yavaş bir düzene koymaya başladılar. Böylece fikirler belli bir düzenlemeye ve telife yönlendirilmiş oldu. Örneğin Hadiste *“Muvatta”*, edebiyatta *“Kelile ve Dimne”*, usûlde *“er-Risâle”*, fıkıhta İmam Muhammed’in kitapları, dilbilgisinde *“Kitabu’l Ayn”*, nahivde Sibeveyh’in kitabı, siyrette *“İbni Hişam”* ve tarihte *“Taberi”* gibi telif eserler yazıldı. Hatta fıkıhın yalnızca bir bölümünde bile kitaplar yazıldı. Ekonomide Ebu Yusuf’un *“Kitabu’l Harac”*ı, yönetim konusunda Maverdi’nin *“Ahkamu’s Sultaniyye”* si bunlara örnektir. Daha sonra ise ilimler ve bilgiler telif eserlerin her dalını kapladı. Bu durum ilim ve bilgi kapsamına giren konuların hemen hemen her dalında mükemmel telif eserlerin yapılmasına ve eser içindeki konuların bölümlere ayrılmasına aşama aşama belirli bir düzenlemenin yapılmasına yol açtı. Daha sonraları ise üniversitelerde yüksek tahsildeki sınıflarda ve telifte ilim ve kültür konuları birbirlerinden ayrıldı.

Burada Müslümanların başkalarından telif üslûbu ile ilgili şeyleri aldıklarını da zikretmek gerekir. Çünkü telif üslûbu ilim gibidir. Herhangi bir halka ait özel bir kültür değil geneldir.

İSLÂMÎ BİLGİLER

Müslümanlar hayatlarının ancak İslâm için olduğunu, var oluş sebeplerinin İslâm davetini taşımak olduğunu, onların yekvücut olmalarının esası ve kalkınmalarının sebebinin İslâm olduğunu, yalnızca İslâm'la onurlu, izzetli ve üstün olduklarını gördüler. Böylece nefislerinde ve akıllarında var olan İslâm'ı, samimiyetle anlamak, inceleyip öğrenmek için İslâm'a yöneldiler. Kur'an'ı anlamaya ve tefsire, hadisleri toplamaya ve rivayet etmeye, insanın problemlerini çözen şer'î hükümleri çıkarmaya, Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in haberleri ve gazvelerini takip etmeye, ezberleyip rivayet etmeye, savaşlar ve fetihlerle ilgili olayları kaydetmeye ve rivayet etmeye yöneldiler. Kur'an'ın Arap dilinin dışında anlaşılmasının mümkün olmadığını anladıklarında ve fetihler sonucunda Arap olanlarla olmayanların birbiri ile karışması, Araplaşmış olanların Arapçayı bozuk bir şekilde konuşmaları, Müslümanları, Arap dilini incelemeye, açıklamaya ve Arap dili ile ilgili dilbilgisi kurallarını koymaya yöneltti. Bu amaçla Allah'ın Kitabı'nı ve Rasulü'nün Sünneti'ni anlamak için cahiliye dönemi Arap şiirini, âdetlerini, hitabetini, günlük yaşantılarını, özel günlerini incelemeye, araştırmaya koyuldular. Sonra, kendilerinde var olan küfür düşüncelerinden kalma kalıntılarla ve akli kültürle, diğer dinlere mensup kişiler İslâm'a girince, Müslümanların İslâm davetini taşımalarından dolayı Müslümanlarla İslâm düşmanları arasında fikrî çatışmalar başladı. Bu nedenle de Müslümanlar, İslâm akidesini akli delil ile insanlara açıklamak için akli ilimleri inceleyip, araştırmaya yöneldiler. Müslümanlar birçok bilgi çeşidi hakkında teferruata sahip oldular. Böylece İslâmî bilgiler çeşitlendi. Fetihlerle Müslümanların sahip oldukları topraklar genişledikçe ve insanlar Allah'ın dinine girdikçe İslâmî bilgiler her geçen gün çeşitlendi, birçok şeyi ele almaya başladı ve zenginleşti. İslâm Devleti'nin sınırları genişleyince devlet, fetihlerin yanında fethedilen topraklarda iyice yerleşebilmeye de önem verdi. Bu nedenle birçok Müslüman kendini ilmî araştırmada, bilgilerde ve araştırmada derinleştirdi. Böylece Müslümanlar çeşitli alanlarda İslâmî kültüre sahip oldular. İslâm'a hizmet ettiğini ve Müslümanların ilerlemelerine katkıda bulunduğunu gören insanlar bu bilgilerin tamamını öğrenmeye yöneldiler. Müslümanların tamamı diğer kültürlerin dışında kâinattaki diğer ilimlere ve tekniğe önem vermekle beraber, özellikle İslâm kültürüne önem veriyorlardı. Uzmanlık alanı ne olursa olsun her âlim, edebiyattaki konumu ne olursa olsun her edebiyatçı hatta her matematikçi, her tabiat bilimcisi

veya tekniker vs. ilgi alanları ne olursa olsun herkes öncelikle ve kesinlikle İslâm kültürünü, sonra da diğerlerini öğreniyorlardı. Zira matematikte Muhammed Bin el-Hasen, coğrafyada İbni Batuta, tarihte İbni Esir ve şiirde Ebu Nevvas gibi şahsiyetlerin, ilgilendikleri ilimlerde meşhur olmuş bazı âlimlerin, yalnızca bu ilimleri inceledikleri anlamına gelmez. Bilakis bunlar ve bunların dışında birçokları İslâm kültürünü tamamen inceleyip öğrendikten sonra şöhret buldukları ilim dallarında derinleştilediler, uzmanlaştılar. Bu İslâmi kültürden bazıları kültür için asli olanlardır. Çünkü onlarda geçen manalar Müslümanlarda olması gerekenlerdir. Tefsir, hadis, sîret, tarih, fıkıh, fıkıh usûlü ve tevhid gibi ilimler. Bazıları da bu asli olanları anlamada bir vasıta olanlardır. Bu da Arap lügatına ait ilimler ve mantık gibi. Müslümanlar bunların tamamına yöneliyorlardı. Mademki vesile olan bilgiler, kastedilen bu asli anlamların anlaşılması için bir vesiledir o hâlde hedef kast edilen manaların öğrenilmesi olmalı idi. Bu nedenle tefsir, hadis, sîret, tarih, fıkıh ve fıkıh usûlü hakkında bir görüntü ortaya koymak için bunlar hakkında kısa bir sunum yapmakla yetineceğiz.

TEFSİR

Tefsir kelimesi [تَفْسِيرَ] kökünden türemiş “tef’îl” babından beyan/açıklama anlamına gelen bir kelimedir. Şeddesiz olarak “şeyi açıkladım” şeklinde kullanıldığı gibi şeddeli olarak “bir şeyi açıkladım” şeklinde de kullanılır ve “onu açıkladığım zaman tefsir etmiş oldum.” demek olur. “Tefsir” ile “tevil” kelimeleri arasındaki fark şudur: “Tefsir” lafız ile kast olunanı açıklamaktır. “Tevil” ise mana ile kast olunanı açıklamaktır. “Tefsir” kelimesi kullanım açısından Kur’an ayetlerinin açıklanması ile özdeşleşmiştir. Kur’an Arap dili ile inmiştir. Dolayısıyla kelimeleri de Arapçadır. Hatta [اسْتَبْرَقَ] kelimesi gibi aslı Arapça olmayan kelime bile Arapça dilbilgisi kurallarına göre Arapçalaştırılmış ve Arapça kelimelerden birisi hâline gelmiştir. Kur’an’ın sözlerinde kullandığı üslûp da Arapça’dır. Allahu Teâlâ:

قُرْآنًا عَرَبِيًّا

“Arapça bir Kur’an olarak.” buyurmaktadır. Araplar Kur’an’ı okuyorlar, belâgatının gücünü idrak ediyorlar ve manasını anlıyorlardı. Ancak Arapların tamamı Kur’an’ı işittikleri zaman onu icmali ve tafsîlî olarak anlayabilecek güçte değildiler. Çünkü Kur’an’ın Arapça belâgatıyla inmesi bütün Arapların onun kelimelerini ve cümlelerini anlayabilmelerini gerektirmez. Zira belli dilde telif edilen her kitabı o dili konuşanların tamamı anlayamaz. Bir kitabı anlamak için sadece dil bilmek yeterli değildir. Bir kitabı anlayabilmek için kitabın kullandığı lisanı bilmekle beraber kitabı anlayabilecek derecede akli seviyenin, kavrama gücünün de bir arada bulunması gerekir. Kur’an indiği zamanda bütün Araplar Kur’an’ın bütün kelimelerini ve cümlelerini anlayabilecek durumda değildi. Akli seviyelerine, kapasitelerine göre Kur’an’ı anlamada farklılık arzediyorlardı. Bu nedenle Sahabe Kur’an’ı anlamada ve tefsir etmede, Arap diline vukufiyetlerinde, zekâ ve kavrama seviyelerindeki farklılıkları nedeniyle Kur’an’ı tefsir etme ve anlama gücünde de farklı bir konumdaydılar. Kur’an’ın kelimeleri aynı olmasına rağmen bütün Araplar manasını anlamıyorlardı. Enes Bin Malik’den rivayet edildiğine göre adamın birisi Ömer Bin Hattab’a Allahu Teâlâ’nın [وَفَاكِهَةً وَأَبًّا] [Abese Suresi 31] ayetindeki [أَبًّا] kelimesinin ne anlama geldiğini sordu. Ömer: “Biz zorlamadan ve derinleşmekten alıkonulduk.” diye cevap verdi. Yine Ömer minberde iken: [أَوْ] [يَأْخُذُهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ] [Nahl Suresi 47] ayetini okudu ve ardında da [تَخَوُّفٍ] kelimesinin ne anlama geldiğini sordu Hüzeyl kabilesinden bir adam ona “o, bizim lûgatimizde noksanlaşmak anlamına gelir” dedi.

Üstelik Kur'an'da, Arap dilinin lafızlarını ve üslûplarını bilmekle de anlaşılamayacak birçok ayet vardır. Bunları anlayabilmek için bazı lafızlara ait bilgiye sahip olmak gerekir. Çünkü bu lafızlar, Allahu Teâlâ'nın: [إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ] [Adiyat Suresi 1] [وَالْعَادِيَّاتِ ضَبْحًا] [Zariyat Suresi 1] [وَالذَّارِيَّاتِ دُرُورًا] [Kadir Suresi 1] [وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ] [Fecr Suresi 1-2] ayetlerinde olduğu gibi daha birçok ayet belirli anlamlara işaret etmektedir. Yine birçok ayeti anlamak için de nüzûl sebeplerini bilmek gerekir.

Kur'an'da dinin aslı ile akaidle ilgili olarak özellikle Mekke'de inmiş, anlamları tamamen açık muhkem ayetler vardır. Ahkâm usûlünü ilgilendiren ayetler de vardır ki bunlar genellikle Medine'de inmiş ayetlerdir. Özellikle muamelat, ukubat ve beyyinelerle ilgili ayetler bu gruptandır. Kur'an'da anlamları insanlara kapalı olan müteşâbih ayetler de vardır. Özellikle bünyesinde birçok anlamı barındıran veya tenzih edilen akide ile çeliştiği için görünür manasından başka anlama götürülmesi gereken ayetler bu türden ayetlerdir.

Sahabe *RadiyAllahu Anhum* Arapçayı en iyi bilen insanlar olmalarından dolayı Kur'an'ı anlamada en fazla güç sahibi idiler. Çünkü onlar Kur'an'ın indiği dönemdeki olaylara şahit oldular. Bütün bunlara, Arapçaya olan vukûfiyetlerine ve Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'le beraber olmalarına rağmen Sahabe, Kur'an'ı tefsirde ve anlamada birbirlerinden farklı konumdaydılar. Sahabe içerisindeki en meşhur müfessirler şunlardır. Ali Bin EbuTalib, Abdullah Bin Abbas, Abdullah Bin Mesud ve Übey Bin Ka'b. Çeşitli İslâm şehirlerinde tefsiri en çok besleyenler bu dört kişidir. Bu kişilerin Arap diline iyi bir şekilde vakıf olma güçleri, Arap dilinin yönlerini ve üslûplarını kuşatmaları, Kur'an ayetlerinin indiği olayları bilmelerine imkân verecek şekilde Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* ile birlikte olmaları, manaları en güzel şekilde birbirine bağlayacak ve doğru sonuçları çıkaracak biçimde güçlü bir akla ve zekâyâ sahip olmaları onları tefsirde bilgin hâle getirmiştir. Bu nedenle akli melekeleri doğrultusunda Kur'an'ı anlamadaki içtihatla zorlanmamışlardır. Bilakis tefsirde içtihat yaparak o konudaki görüşlerini söylemişler ve anlayışlarının ve içtihatlarının onları yönlendirdiği noktada karar kılmışlardır. Bu nedenle bu kişilerin tefsirleri tefsir çeşitlerinin en üstünü sayılır. Ancak birçokları onlar aleyhinde yalan söylemişler ve söylemedikleri sözleri tefsirlerine sokmuşlardır. Bu nedenle bu kişilerin tefsirlerinde birçok uydurma şey bulmak mümkündür. Güvenilir bir rivayetle bu kişilerden gelen tefsirler en kuvvetli tefsirlerdir. Ancak bunların dışında onların söyledikleri sabit olmadıkça uydurma rivayetlerin alınmaları caiz değildir. Fakat bu kişilerin tefsirlerindeki uydurma haberlerin alınmasından sakınmak demek onların tefsirlerini okumaktan sakınmak anlamına gelmez. Bu ifade, tefsirlere

giren bu konuların uydurma konular/ifadeler olduğu için onların alınıp amel edilmemesi anlamına gelir. Fakat bu tefsirleri okuyarak bunlarda var olan şeyleri lügata, şeriata ve akla göre doğru bir anlayışla hükmetmek faydalı bir iştir. Zira Sahabe'ye nisbet edilmeleri açısından senetleri zayıf olsa bile bu uydurma rivayetlerin tefsirleri anlama açısından bir değeri vardır.

Sahabe'den sonra Tabiin geldi. Onlardan bazıları Sahabe'den yukarıda isimleri geçen dört kişiden ve diğerlerinden tefsir hakkında yaptıkları rivayetlerle meşhur oldular. Mücahid, Ata Bin Ebu Rabah, Abdullah Bin Abbas'ın kölesi İkrime ve Said Bin Cübeyr, tefsirde Tabiin'in en meşhurlarıdır. Âlimler, Tabiin'den olan bu kişilerin ne kadar güvenileceği hakkında ihtilaf etmişlerdir. Rivayet yönünden en az rivayet edeni olmasına rağmen onların en güvenilir olanı Mücahid'dir. Şafî ve Buhari gibi bazı imamlar ve muhaddisler, onun tefsirine itimat etmişlerdir. Ancak bazıları Mücahid'in tefsirde ehl-i kitaba sordüğünü söyleyerek, doğruluğu ve güvenilirliği hakkında ittifak etmelerine rağmen onun sözlerini alıp amel etmede tereddütlü ve titiz davranmışlardır. Ata Bin Ebu Rabah ve Said Bin Cübeyr'i güvenilirlik ve doğruluk açısından hiç kimse ta'n etmemiştir/eleş-tirmemiştir. İkrime'ye gelince, âlimlerin çoğu güvenilir ve doğru bir kimse olarak kabul etmişlerdir. Buhari ondan rivayette bulunmuştur. Bir başka grup ise onun tefsirde cüretkâr olduğunu ve Kur'an'da var olan her şeyi bildiğini iddia ettiğini rivayet ederler. Bunu da Kur'an tefsiri hakkında Sahabe'den birçok rivayette bulunduğu yorarlar. İbni Abbas'tan daha fazla rivayette bulunan kimseler bunlardır. Bunların yanında İbni Mesud'un talebesi Mesruk Bin El Ecda gibi Abdullah Bin Mesud'dan ve diğer Sahabe'den tefsir hususunda rivayette bulunan kimseler de vardır. Aynı şekilde Tabiin'den Katade Bin Diame es-Sedusi El-Ekmeh de tefsirde meşhur olmuş kimselerdendir. Arap lüğatinde, Arap şiirinde, Arap tarih ve nesepleri hususunda çok mükemmel ve geniş bir malumata sahipti. Tabiin asrından sonra gelen âlimler özel bir metoda göre tefsir kitapları telif etmeye başladılar. Bu metoda göre müfessir, ayeti zikrediyor ardından da ayet hakkında Sahabe'den ve Tabiin'den gelen rivayetleri senediyle naklediyorlardı. Bu metodu uygulayanların en meşhurları Süfyan Bin Uyeyne, Vaki İbnü'l Cerrah, Abdurrezzak ve diğerleridir. Ancak bu âlimlerin tefsirleri bize bir bütün olarak ulaşmış değildir. *Tefsir-i Taberi*'de olduğu gibi bazı tefsir kitaplarında onların tefsirlerinden bazı sözler bizlere ulaşmıştır. Onlardan sonra Ferra sonra Taberi daha sonra da asırlar boyunca çağımıza kadar her asırda çıkan müfessirler birbirlerini takip etmiştir.

TEFSİRDE MÜFESSİRLERİN ÜSLÛBU

Sahabe, Kur'an ayetlerini ya kendi içtihatlarına dayanarak ya da Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den işiterek tefsir etmişlerdir. Çoğu zaman ayetin nüzûl sebebini ve kimin hakkında indiğini de açıkladılar. Onlar bir ayetin tefsirinde, ayetten anladıkları sözlük anlamını açıklamada en kısa ifadelerle yetiniyorlardı. Mesela [غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِأَتَمِ] **“meyletmeksizin (haram etlerden) yerse”** [Maide Suresi 3] ayetinin tefsiri hakkında şöyle demişlerdir:

“Yani, masiyete maruz olmadan, demektir.”

Yine [وَأَنْ تَسْتَفْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ] **“bir de fal oklarıyla kısmet aramanız”** [Maide Suresi 3] ayetini şöyle tefsir ediyorlardı:

“Cahiliyede yaşayan insanlar yolculuğa çıkmak istediklerinde eline bir ok alarak şöyle diyordu: Bu ok çıkmayı emrediyor. Eğer yolculuğa çıkarsa o hayra isabet edecektir. Eline bir başka ok daha alıyor eğer onda çıkma diye yazıyorsa bu kişi yolculuğunda hayra isabet etmeyecektir, diyorlardı. İkisi dışında bir de boş fal oku bulunuyordu. İşte Allah bu ayetle bu türden hareketleri yasaklamıştır.”

Örneğin İbni Abbas, Allahu Teâlâ'nın [لَرَأَيْكَ إِلَىٰ مَعَادٍ] **“Elbette seni dönülecek yere döndürecektir.”** [Kasas Suresi 85] ayetini *“Mekke'ye”* şeklinde açıklıyordu. Eğer ayetin nüzûl sebebini ve kimin hakkında indiğini de zikrederlerse daha fazla açıklama yapmış oluyorlardı. Buna örnek olarak ise Ebu Hurayra'dan Allahu Teâlâ'nın:

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ

“Muhakkak ki sen sevdiğini hidayete erdiremezsin.” [Kasas Suresi 56] kavli hakkında şöyle dediğinin rivayet edilmesidir:

نَزَلَتْ فِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيْثُ يُرَاوِدُ عَمَّهُ أَبَا طَالِبٍ عَلَى الْإِسْلَامِ

“Amcası Ebu Talib'in Müslüman olmasını isteyen Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem hakkında inmiştir.” [Muslim] Sahabeden sonra gelen Tabiin, Sahabe'nin bu türden tefsirlerini rivayet ettiler. Tabiin'den bazı kimseler tefsirde içtihat veya işitme yoluyla Kur'an'ın bazı ayetlerini bizzat kendileri tefsir etmiş veya nüzûl sebeplerini zikretmişlerdir. Tabiin'den sonra gelen âlimler, Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili haberleri de naklederek tefsirde bir genişleme meydana getirdiler. Daha sonra ise her asırda ve her nesilde müfessirler Kur'an'ı tefsirde birbirlerini takip ettiler ve her dönem tefsir sahasını bir önceki döneme oranla daha da genişlet-

tiler. Müfessirler, hükümler istinbat etmek için Kur'an ayetlerini ele alırken bir kısım cebr ve ihtiyara dayanan mezhebî görüşlerine göre ayetleri tefsir etmeye, bir başkaları ise yasamada, kelam ilminde, belâgatta, sarf ve nahivde vb. konularda kendi görüşlerini ispatlamak için Kur'an ayetlerini tefsir etmeye başladılar. Sahabe asrından günümüze kadar geçen süre içerisinde çeşitli asırlarda yapılan tefsir çalışmaları incelendiğinde her asırdaki tefsir çalışmalarının, içerisinde bulundukları çağdaki ilmî hareketlerden etkilendiği, o çağda bulunan görüşlerin, nazarîyelerin ve mezheplerin görüşlerinin tefsirlere yansıdığı görülmektedir. Bu nedenle içerisinde bulunduğu çağda egemen olan görüşlerden, hükümlerden ve düşüncelerden etkilenmemiş pek az sayıda tefsir vardır.

Ancak bu tefsirlerin tamamı ilk günden itibaren yani Sahabe asrından itibaren tefsir kitaplarında telif edilmemişti. Her asırda farklı bir hâle intikal ederek günümüze kadar ulaşmıştır. Başlangıçta tefsir, hadisten bir parça ve hadis bölümlerinden bir bölüm idi. Hadis, İslâmî bilgilerin tamamını bünyesinde toplayan geniş bir sahayı oluşturuyordu. Hadis râvisi, fıkhi bir hükmü içeren bir hadisi rivayet ettiği gibi, Kur'an'dan bir ayeti tefsir eden bir hadisi de rivayet ediyordu. Abbasî Dönemi'nin başlangıcı ile Emevî Dönemi'nin sonlarına gelindiğinde yani hicri ikinci asırda müellifler, bir konu ile ilgili birbirine benzer hadisleri toplayarak diğerlerinden ayırmaya başladılar. İçeriğinde fıkıhla, tefsirle ilgili bilgileri barındıran hadisler birbirinden ayrıldı. Böylece hadis, siret, tefsir ve fıkıh gibi ilim dalları doğdu. Tefsir ilmi diğer ilim dallarından ayrı olarak okunan bağımsız bir ilim dalı hâline geldi. Ancak başlangıçta tefsirler, Kur'an ayetlerinin mushafta sıralanışı gibi düzenli bir şekilde bir sıra takip edilerek yazılmamıştı. Hadiste olduğu gibi çeşitli ayetlere ait tefsirler şurada burada dağınık bir şekilde bulunuyordu. Hadis ilmi ile tefsir ilmi birbirinden ayrılınca ve başlı başına bir ilim dalı hâline gelinceye kadar bu durum aynen devam etti. Tefsir bağımsız bir ilim dalı hâlini aldıktan sonra Kur'an tefsiri, mushafın tertibine göre Kur'an'dan her bir ayetin veya ayetten bir parçanın tefsiri düzenli bir şekilde yapılmaya başlandı. Kur'an'ı ilk defa ayet ayet tefsir eden ve birbiri ardına bunları sıralayarak bir tefsir ortaya koyan hicri 207 yılında vefat eden Ferra'dır. *"El-Fihrist"* isimli kitabında İbni Nedim şöyle der:

"Ömer Bin Bekir, Ferra'ya bir mektup yazdı ve ona şöyle dedi: Hasan Bin Sehl, Kur'an'dan bana bir şey sorduğunda yanımda ona cevap verecek bir şey bulamıyorum. Eğer bu konuda bana bir usûl toplar veya bu konuda bir

kitap yazarsan yazdıklarını bana gönder. Bunun üzerine Ferra arkadaşlarına: Bir araya gelin de size Kur'an'la alakalı bir kitap yazdırayım, dedi ve onlar için bir gün tayin etti. Hazır olduklarında onların yanına geldi. Mes-citte ezan okuyan ve namazda insanlara Kur'an okuyan bir adam vardı. Ferra o adama yöneldi ve ona: Fatiha'yı oku da onu tefsir edeyim sonra da Kur'an'ın tamamını tamamlarız, dedi. Adam Fatiha'yı okudu, Ferra da tefsir etti. Bu nedenle Ebu Abbas: Ferra'dan önce hiç kimse Kur'an'ı böyle tefsir etmedi. Bundan daha fazlasını yapacak kimse olduğunu da sanmıyorum." Ferra'dan sonra hicri 310 senesinde vefat eden ve meşhur tefsiri "*Taberi*"yi yazan İbni Cerir et-Taberi geldi. İbni Cerir'in tefsirinden önce İbni Cüreyc'in tefsiri gibi meşhur olmuş tefsirler vardır. İbni Cüreyc'in tefsiri, sahih olan olmayan ayrımı yapmadan buldukları hadisleri toplayan ilk muhaddislerin hadis toplama işine benzemektedir. Derler ki:

"İbni Cüreyc her ayet hakkında rivayet edilenlerin sahih veya sakim (sahih değil) olmasına bakmadan hepsini toplamıştır." Hicri 127 de vefat eden Es-Süddi'nin ve hicri 150 yılında vefat eden Mukatil'in tefsiri de aynı tür tefsirlerdendir. Abdullah Bin Mübarek, Mukatil'in tefsiri hakkında şunları söylemektedir.

"Eğer güvenilir olsaydı onun tefsiri ne kadar güzel bir tefsirdir." Muhammed Bin İshak'ın tefsiri de böyledir. Muhammed Bin İshak tefsirinde, Vehb Bin Münebbih, Kabu'l Ahbar ve bunların dışında Tevrat'tan, İncil'den rivayetlerde bulunan ve onları şerh eden kimselerin sözlerini zikretmekte, Yahudilere ve Hıristiyanlara ait haberleri nakletmektedir. Bununla beraber bu tefsirler bizlere ulaşmamıştır. Ancak tefsirinde Yahudilere ve Hıristiyanlara ait haberlerden en fazla bulunan kişi İbni Cerir et-Taberi'dir. Daha sonra Kur'an'ı kâmil bir sıralama ile düzenlenmiş eksiksiz kitaplarda tefsir eden müfessirler birbirlerini takip ettiler.

Tedvin edilmiş olan tefsirleri dikkatlice inceleyen kimse müfessirlerin tefsirde farklı yönleri takip ettiklerini görür. Onlardan kimi Kur'an'ın yüceliğini ve diğerlerinden farklılığını anlatabilmek için tefsirinde Kur'an'daki belâgat çeşitlerine, anlamlarına, üslûplarına daha çok önem vermişler ve tefsirlerinde belâgat yönü ağırlık kazanmıştır. "*Keşşaf*" isimli tefsirin sahibi Muhammed Bin Ömer ez-Zemahşeri bunlardandır. "*Tefsiri Kebir*" ismi ile meşhur olan Fahreddin Razi gibi bir kısım müfessirler ise tefsirlerinde akaid kaidelerine, asılsız haberlerle mücadeleye önem vermiştir. "*Ahkâm-ul Kur'an*" isimli tefsiri ile meşhur, Cassas lakabı ile bilinen Ebu Bekir er-Razi gibi birtakım müfessirler ise tefsirlerinde ahkâm ayet-

lerine ve bu ayetlerden hükümlerin istinbatına önem vermiş, şer'î hükümlerin ele alınmasını ön plana çıkarmışlardır. *"Babu't Tevil Fi Meanî't Tenzil"* isimli tefsirinde Hazin lakabı ile bilinen Alaaddin Bin Muhammed el-Bağdadi es-Sufi gibi bir kısım müfessirler ise geçmiş kavimlerin kıssalarını inceleyerek tarih ve israiliyata ait kitaplardan dilediklerini Kur'an kıssalarına ilave etmiş, şeriata muhalif olup olmamasını, akla uygunluğunu ve Kur'an'ın kati ayetleri ile çelişip çelişmediğini inceleyip araştırmadan, değerli ve değersiz duydukları her şeyi tefsirlerinde toplamışlardır. Yine *"El-Beyan"* tefsirinin Sahibi Şeyh Tabressi, *"Et-Tibyan"* tefsirinin sahibi Şeyh Et-Tusi gibi birtakım müfessirler ise kendi mezheplerinin görüşlerini desteklemeye önem vermiş ve ayetleri bağlı olduğu grubun görüşlerini destekleyici bir şekilde tefsir etmişlerdir. Bu iki müfessir, akaidde ve hükümlerde Şia Mezhebi'nin görüşlerini desteklemişlerdir. Bir kısım müfessirler ise tefsirde, hiçbir tarafa bakmadan Kur'an anlamlarını ve hükümlerini açıklamaya önem vermişlerdir. Bu müfessirlerin tefsirleri, tefsirde temel tefsir kitapları olarak itibar görür. Tefsirde ve diğer konularda imamlardan sayılırlar. İbni Cerir Et-Taberi'nin, Ebu Abdullah Muhammed El-Kurtubi ve En-Nesefi'nin tefsirleri bu türden tefsirlerdir. Ancak yirminci asırda ve çöküş asrının sonlarında yazılan Muhammed Abduh, Tantavi Cevheri, Ahmed Mustafa el-Meragi ve daha birçoklarının yazdıkları tefsirlere gelince, bunlar hiçbir şekilde tefsirlerden sayılmaz ve onlara güvenilmez. Zira bu kişilerin birçok ayet tefsirlerinde Allah'ın dinine açıkça saldırı vardır. Örneğin Muhammed Abduh tefsirinde:

وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

"Allah'ın indirdikleri ile hükmetmeyenler fasıklardır." [Maide Suresi 47]

ayetini tefsir ederken Hindistan'da yaşayan Müslümanların İngiliz kanunlarını almalarına ve İngiliz yargı hükümlerine boyun eğmelerine cevaz vermektedir. Şeyh Muhammed Abduh *"El-Menar"* ismi ile meşhur *"Kur'an-ı Hakim"* tefsirinin altıncı cildinde Maide Suresi'ndeki:

وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

"Allah'ın indirdikleri ile hükmetmeyenler fasıklardır" ayetini [kita-

bının 406-409. sayfalarında] tefsir ederken kendisine sorulan:

"İngiliz kanunları ile hükmeden bir İngiliz'in yanında çalışan bir Müslüman'ın orada Allah'ın indirdiklerinin dışındaki kanunlarla hükmetmesi caiz midir?" sorusunu uzunca bir cevapla aynen şöyle cevaplandırmaktadır:

“Daru-l harp, İslâm hükümlerinin uygulanacağı bir yer değildir. Bu nedenle, dinde Müslümanları fitneye düşmekten emin kılacak bir maslahat veya bir özrün bulunması durumu müstesna, oradan hicret etmek vaciptir. Hükümet işlerinin üstlenilmesi gibi bir yolla Müslümanların çıkarlarını koruyacak, İslâm’ın nüfuzunu kuvvetlendirecek bir vesilenin olmadığı bir durumda ve özellikle de İngiliz hükümeti gibi milletler ve halklar arasında adalete daha yakın ve kolaylaştırıcı, toleranslı bir hükümetin hâkim olduğu bir bölgede, gücü yettiğinde İslâm hükümlerini kuvvetlendirebilecek ve Müslümanlara hizmet edebilecek bir kimsenin ikâmet etmesi gerekir. Birçok konuda işleri hâkimlerin içtihadına bıraktığı için bu devletin (İngiltere’nin) kanunları İslâm şeriatına, diğer devletlerin kanunlarından daha fazla yakındır. İslâm’da kadılık/hâkimlik yapmaya ehil olan bir kimse iyi bir niyet ve sağlam bir kasıtlı Hindistan’da hâkimlik görevinde bulunsa, Müslümanlara büyük hizmetlerde bulunabilir. İlim ve basiret sahibi kimse-ler yargı ve yargı dışındaki hükümet işlerini küfür kanunları ile hükmetmenin günah olacağı düşüncesiyle terk ederlerse Müslümanların dinî ve dünyevi işlerinin önemli bir kısmının yok olup gideceği açıkça ortadadır.” ve devamla “Hindistan’daki Müslümanların, İngiliz hükümetinde böylesi bir görev almaları ve İngiliz kanunları ile hükmetmeyi kabullenmeleri de yukarıda anlatılanlardandır. Böylesi bir amel, bir ruhsattır ve Müslümanların çıkarlarını korumayı, İslâm’ı desteklemeyi kasteden bir azimet durumu yoksa iki zarardan/günahtan daha hafif olan bir günah işlenir kaidesi kapsamına girer.” Kur’an’da sonradan ortaya çıkan ilimlere ve bilgilere de yer verilmiştir diyerek Kur’an’ın onları açıkladığına delil olmak üzere tefsirini hayvan ve kuş resimleri ile dolduran Tantavi Cevheri’nin tefsiri de güvenilir olmayan tefsirlerdendir. Şeytanların ve meleklerin varlığını inkâr eden ve Kur’an’daki bu konu ile ilgili ayetleri tevil ederek yaptığı tefsir ile kâfir olan ve İslâm’dan çıkan Mustafa Zeyd’in tefsiri de böyledir. Bunlar vb. bütün tefsirler Müslümanlarca tefsir kitaplarından sayılmazlar ve tefsirlerine de itibar olunmaz.

TEFSİR KAYNAKLARI

Tefsir kaynakları ifadesinden maksat, her müfessirin tevhid, fıkıh, belâgat, tarih ve bunlara benzer taşıdıkları şeylere göre Kur'an'ı tefsir etmeleri değildir. Bunların hiçbirisi tefsirin kaynakları değildir. Bunlar sadece tefsirde müfessire etki eden ve onu tefsirde belirli tarafa yönlendiren faktörlerdir. Tefsir kaynaklarından maksat tefsirlerinde müfessirlerin yönelmiş oldukları yöne bakmaksızın, müfessirlerin kendilerinden naklettikleri kaynaklar ve bunları tefsirlerine koymalarıdır. Tefsir kaynaklarını incelediğimiz zaman bunların şu üç kaynakla sınırlı olduğunu görürüz:

1- Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den nakledilen tefsir. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in şöyle dediğinin rivayet edilmesi gibi:

الصَّلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْعَصْرِ

“Orta namaz ikindi namazıdır.” [Tirmizi, İbni Mesud kanalıyla tahrîc etti] Yine Ali'den şöyle dediğinin rivayet edilmesi gibi:

سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ يَوْمِ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ فَقَالَ يَوْمُ النَّحْرِ

“Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e Kur'an'daki ‘Büyük hac günü’ hakkında sordum. O da: Kurban günüdür, dedi.” [Tirmizi] Yine Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e:

أَيُّ الْأَجَلَيْنِ قَضَى مُوسَى قَالَ قَضَى أَكْثَرُهُمَا وَأَطْيَبُهُمَا

“Musa, iki müddetten hangisini seçti? Dedi ki: En fazla ve en güzel olanını.” [Buhari] şeklinde cevaplandırması da buna bir örnektir. Ancak bu nevi rivayetlerin sahih kitaplarda geçtiği kesinlikle bilinmedikçe kaynak olarak güvenilmesi caiz değildir. Çünkü birçok hikâyeci ve uydurmacı kimseler bu tür rivayetlere çok şey katmışlardır. Bu nedenle bu çeşit rivayetlerde Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in sözlerine çok fazla yalan katıldığı için bunlar, tefsir kaynağı olarak araştırılması gereken haberlerdendir. Bu tür tefsir konusunda selef/ilk dönem âlimleri, yaptıkları araştırmalar sonucunda elde ettiklerinin çoğunu tamamen inkâr etmişler ve **“Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den hiçbir tefsir rivayet edilmemiştir”** demişlerdir. İmam Ahmed Bin Hanbel'in şöyle dediği rivayet edilir:

“Üç şeyin aslı yoktur: Tefsir, destan ve gazveler.” Bu nedenle müfessirlerin, gelen rivayetlere güvenmedikleri ve gelen haberlerin sınırında kalmadıklarını, bilakis icihatlarının kendilerini ulaştırdıkları şeye uyduklarını, nassın belirlediği sınırdan durmadıklarını görürüz. Tefsir konusunda

Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den gelenlere Sahabe'den gelenler de ilave edildi ve ortaya çıkan bu nakledilen tefsire daha sonra Tabiin'den tefsir hakkında gelen rivayetler de ilave edildi ve nakle dayanan bu türden tefsirde zamanla önemli bir yığılma meydana geldi. Bu yığılma hem Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den, hem Sahabe'den ve hem de Tabiin'den gelen nakillerin tamamını bünyesinde topladı. Böylece bu birikim yalnız başına tefsir olmaya yeterli hâle geldi. Birinci asırda telif edilen tefsir kitapları adeta tefsirin bu çeşidi ile sınırlı kaldı.

2- Tefsir kaynaklarından biri de reydir/görüşdür. Bu, tefsirde içtihat olarak isimlendirilir. Müfessirler, Arap dilini ve onun ifade ediliş şekillerini bildikleri gibi cahiliye şiirinde, düz yazıda vb. konulara vukufiyetleri ile Arapça kelimeleri ve bu kelimelerin anlamlarını da biliyorlardı. Kendilerinde sahihliği kabul görmüş ayetin nüzûl sebeplerine de vakıf olarak bu vasitalara (Arapça ile alakalı bilgilere) önem vermek suretiyle kavrama gücünün ve içtihadının müfessiri götürdüğü noktaya göre Kur'an ayetlerini tefsir ediyorlardı. Rey ile Kur'an-ı tefsir etmek demek, ayet hakkında kişinin dilediğini ve nefsinin arzu ettiğini söylemesi demek değildir. Rey ile Kur'an'ı tefsir etmek demek, şiir, düz yazı, Arap âdetleri ve konuşmalarından meydana gelen cahilî Arap edebiyatına dayanmak ve aynı zamanda Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* zamanında cereyan eden olaylar, Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in karşılaştığı düşmanlıklar, çekişmeler, hicret, harp, fitneler ve bu esnada ortaya çıkan olaylara karşı uygulanması gereken hükümlere Kur'an'ın verdiği cevapları da dikkate alarak Kur'an-ı tefsir etmektir. Öyleyse rey ile Kur'an'ı tefsir etmekten kasıt, müfessirde Arap dili ve olaylar hakkında var olan bilgileri, delalet ettiği manaları anlamak vasıtasıyla Kur'an'ın cümlelerini anlamaktır. Ancak efendimiz Ali *RadiyAllahu Anh*'ın söylemiş olduğu *الْقُرْآنُ حَمْلٌ أَوْجُهُ* "*Kur'an birçok anlamı taşır*" sözünün anlamı, Kur'an'ı nasıl tefsir etmek istersen tefsir edebilirsin demek değildir. Bu ifade, bir kelime veya bir cümle birkaç yönden tefsir edilebilir, ancak bu yönler cümlenin veya kelimenin taşıyabileceği anlamlarla sınırlıdır, kesinlikle bunların dışına çıkamaz, anlamındadır. Buna göre rey tefsiri, kelimelerin taşıdığı anlamlarla sınırlı kalarak cümleleri anlamaktan ibarettir. Bunun için de rey tefsiri, içtihat ile tefsir şeklinde isimlendirilmiştir.

Müfessir olan Sahabe rey ile tefsir yapıyor ve tefsirde birinci derecede buna itimat ediyorlardı. Sahabe tek bir kelimenin tefsirinde bile ihtilaf

edebiliyordu. İbni Abbas, İbni Mesud ve Mücahid gibi müfessirlerden gelen rivayetler de onların tefsirde kendi anlayışlarına itimat ettiklerine delalet etmektedir. Örneğin:

وإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ

“Sizden kesin söz almış ve Tur’u tepenize dikmiştik.” [Bakara Suresi 93] ayetinde geçen [الطُّور] **“Tur”** kelimesini müfessirler farklı şekillerde tefsir etmektedirler. Mücahid **“Tur”** kelimesini dağ olarak, İbni Abbas Tur Dağı şeklinde, başkaları da **“Tur”**u sıradağlar olarak tefsir etmektedirler. *“Sıradağlar şeklinde yayılmamışsa ‘Tur’ değildir”* demişlerdir. Tefsirde var olan bu ihtilaf, nakilde var olan ihtilafın sonucu değil görüşte var olan ihtilafların sonucudur. **“Tur”** kelimesi gibi bir kelimede ihtilaflar meydana gelebildiğine göre kelimenin anlamı üzerinde değil de cümlenin delalet ettiği anlamda ortaya konan görüşte ihtilafların olması elbette ki doğaldır. Bu nedenle müfessirler, kelimelerin anlamları üzerinde ihtilaf ettikleri gibi ayetlerin anlamları üzerinde de ihtilaf etmişlerdir. Sahabe tefsiri, özellikle de meşhur müfessirlerin tefsirleri incelendiğinde onların tamamının tefsirde reye itimat ettikleri görülür.

Reye dayalı tefsirden sakınarak yalnızca nakle dayalı tefsir ile yetinen kimseler hakkında bazı kimselerin naklettikleri haberlere gelince, bunlar, tefsiri istenen Arapça kelimeler ve ayetin nüzûl sebebini oluşturan olaylar hakkında gerekli olan bilgileri elde edememiş yani tefsir malzemelelerini henüz tamamlayamamış kimseler için söylenebilir. Yoksa yalnızca tefsir hakkında nakil olunan haberle sınırlı kalarak, insanların anlamaları için indirilmiş olan Kur’an’ı anlamaktan kaçınılamaz. Buna göre tefsir konusunda Sahabe’nin iki gruba ayrıldığını söyleyemeyiz; yani bir grup Sahabe’nin rey ile tefsir yapmaktan sakındığını ve diğer bir kısmın ise rey ile Kur’an’ı tefsir etmeyi savunduğunu söyleyemeyiz. Bilakis Sahabe, Kur’an’ın rey ile tefsir edilmesini savunuyorlardır. Sahabe açıklamak istediği Kur’an’dan bir ayetin cümleleri veya kelimeleri hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadan rey ile Kur’an’ı tefsir etmekten kaçınıyordu. Tabiin’de de durum aynıydı. Sahabe ve Tabiin’den sonra gelenlerden bir kısmı bu sözleri duyduklarında bunları, rey ile Kur’an’ı tefsir etmekten sakındıran ifadeler olarak anladılar ve Kur’an hakkında rey ile bir şey söylemekten kaçındılar. Bir kısmı ise Sahabe’nin rey ile tefsir yaptığını göreyerek bunlar da rey ile tefsir yaptılar. Böylece daha sonraları âlimler rey ile tefsirden sakınan ve yalnızca nakle dayalı tefsirle yetinenler ve rey ile tefsir yapanlar şeklinde tefsirde iki kısma ayrılmış oldu.

Ancak Sahabe ve Tabiin kesinlikle iki gruba ayrılmadılar. Onlar, Kur’an hakkında hem nakle hem de reye dayalı olarak bildiklerini söylüyorlardı.

Bilgiye güvenmedikleri ve bilmedikleri sürece rey ile Kur'an hakkında birşey söylemekten ise sakınıyorlar ve uzak duruyorlardı.

3- İsrailiyat: Yahudilerden ve Hristiyanlardan bazıları İslâm'a girdi. Bunlar arasında Tevrat ve İncil hakkında âlim olan kimseler de vardı. Yahudilerden çoğunun İslâm'a girişleri samimi bir şekilde değildi. Çünkü Yahudiler Hristiyanlara oranla Müslümanlara daha fazla kin ve düşmanlık besliyorlardı. Bu âlimlerden israiliyata ait birçok haber Müslümanlar arasına sızdığı gibi ayetlerin açıklamasını tamamlamak için Kur'an tefsirine de sızdı. Böylece israiliyat, akılları ve eğilimleri etkisi altına aldı ve birçok Kur'an ayetini işitenler bu ayetler çevresinde israiliyatın etkisi ile sorular sormaya başladılar. Ashab-ı Kehf'in köpeğinin kıssasını işittiklerinde köpeğin hangi renk olduğunu sordular.

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِعَظْمِهَا

"Sığırın bir parçası ile ona vurun." [Bakara Suresi 73] ayetini işittiklerinde onunla bazısına vurdukları şey ne olduğunu sormaya başladılar.

فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِزِّنَا وَاعْلَمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عَلَمًا

"Bu arada ikisi -katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz ve kendisine ilim öğrettiğimiz- kullarımızdan birini buldular." [Kehf Suresi

65] ayetini okuduklarında, Musa ile buluşan ve ondan kendisine hayra götürecek şeyleri öğretmesini isteyen salih kulun kim olduğu sorusunu sordular ve *"Hızır Kıssası"* da işte buradan çıktı. İşte böylece hikâyeler, Yahudilere ve Hristiyanlara ait haberler peşpeşe sıralanıyor ve bunlar hakkında sorular soruluyordu. Bu türden olmak üzere salih kulun öldürdüğü çocuğun kim olduğu, geminin ve onları misafir etmeyen köyün hangisi olduğu hakkında soruların var olduğu görülmektedir. Yine Musa ile Şuayb kıssası hakkında, Nuh'un gemisinin büyüklüğü vb. konular hakkında sorular sorulmaktaydı. Onların bu tür sorulara cevap vermeleri ve bu konudaki bilgileri elde etme arzuları, onları Tevrat'a ve Tevrat'ta bu konular hakkında yazılmış olan açıklamalara götürdü. Kötü niyetle İslâm'a giren Yahudilerden nakledilen haberler, hikâyeler, uydurma şeyler böylece iyi niyetle tefsirlere sokuldu. Müslüman olan Hristiyanlardan bir kısmı da İncil hakkındaki hikâyeleri ve haberleri tefsirlere soktular. Ancak bunlar Yahudilerin sokuşturduklarına oranla azdır. İşte böylece hikâyeler ve haberler hakkında söylenen birçok şey, tefsirde büyük bir yığın meydana getirdiler. Hatta bunların nakli tefsir olarak rivayet edilenleri de aştı. Birçok tefsir kitabı diğer ümmetlere ait haberler ve kıssalarla, israiliyatla dolup taşı. Bunları tefsirlere soğanların en meşhurları Ka'b-ul Ahbar, Vehb Bin Münebbih, Abdullah Bin Selam ve diğerleridir. İşte böylece müfessirler nezdinde İsrailiyat, kıssalar ve diğer haberler tefsir kaynaklarından bir kaynak hâline geldi.

ÜMMETİN BUGÜN MÜFESSİRLERE OLAN İHTİYACI

Tefsir ilmi, şer'î bilgilerin en önemlilerinden sayılması nedeniyle, şer'î ilimlerin en üstün olanıdır. Bu nedenle her asırda ve her nesilde tefsir ilmine çok önem vermek gerekir. Daha önceki asırlarda var olmayan yeni yeni meseleler ortaya çıktığı için ümmet bugün de müfessirlere muhtaçtır. Çünkü ortaya çıkan yeni yeni meseleler, Kur'an-ı Kerim'de zikredilen genel prensiplerin kapsamı içerisine giriyorsa bunların hükmünün bilinmesi gerekir ve daha sonra ortaya çıkan yeni olaylara bu cüzi hükümler uygulanabilir. Ayrıca tefsiri toplayıcı olması itibarı ile eski tefsirler, üslupları, şekil ve sunumları bakımından, bir nevi telif hükmündedirler. Eski eserlerin üslûbunda yazılmış olan bu tefsirleri, eski eserleri okumaya alışmış olan çok az sayıdaki insanların dışında bu neslin çocukları şevkle ve istekle okuyamamaktadır. Bu nedenle fikrî kitapları okur gibi aydın ve derin bir fikirle Müslümanların hatta Müslüman olmayanların bile tefsir okuma arzu ve isteğini artıracak bir üslûpla yeniden tefsirlerin yazılması gerekir. Üstelik felsefi kitapların Arapça'ya tercüme edilmesinin ve onlardan müfessirlerin etkilenmesinin vücut bulmasından ve haçlı savaşlarından sonra gelen dönemde üzerinde seyrettikleri husus; Kur'an ayetleriyle alakası olmayan, tefsirden sayılmayan şeylere özen göstermekte büyük çabalar harcanılan tefsirlerin oluşumuna yol açtı. Üstelik tefsirler israiliyatla doldu hatta israiliyat, müfessirler nezdinde tefsir kaynaklarından üçüncü bir kaynak hâline geldi.

Bu nedenle Kur'an'ın, Sahabe'den nakledilen tefsirden de faydalanılarak ve Kur'an'ı anlamada içtihat olması bakımından Sahabe'nin tefsir metodu üzere tefsir edilmesi gerekir. Fakat Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'den tefsir olarak nakledilenler eğer sahih ise hadisten bir parça sayılırlar ve bunlara tefsir olarak itibar edilmez. Çünkü bu durumda bu nakil Kur'an gibi teşri nass sayılır ki bu da tefsir kapsamında değildir.

Ancak müfessirin takip etmesi gereken üslûba gelince, bu üslûp, müfessirin icat etme gücüne bağlıdır. Çünkü tefsir üslûbu, tefsirde kullanılan şekillerden bir şekildir. Bu, bir telif çeşidi olduğu için her müfessir, tefsir yaparken tertip, tasnif ve sunma açısından uygun gördüğü bir üslûbu seçer. Bu nedenle tefsirde telif üslûbunu açıklamak doğru değildir. Fakat tefsir metodunun açıklanması gerekir. İnceleme, araştırma ve düşündükten sonra bulduğumuz tefsir metodunu, Kur'an tefsirinin bu metoda göre yapılması için burada sunuyoruz. Bu metot Kur'an vakiasının gerektirdiği

bir metottur. Biz “*metot*” ifadesini kullandık, yani devamlı olarak kararlaştırılmış bir iş ifadesini kullandık da “*üslûp*” ifadesini kullanmadık. Çünkü tefsir metodu, Kur’an-ı Kerim’in işaret ettiği şer’î delillerden ve nassların vakiasından anlaşılan içtihat metodu gibi bir metottur. Tefsir de aynen böyledir. Tefsir metodu, şer’î hüküm olmasından dolayı değil, kendisine bağlanılmasından dolayı bir metottur. Çünkü metot hükümler cinsinden değildir. Kur’an-ı Kerim’in tefsirinde takip edilmesini uygun gördüğümüz bu metot şu şekilde özetlenebilir:

Kur’an tefsiri, Kur’an’ın terkiplerindeki kelimelerin anlamlarının ve terkip olması bakımından terkiplerin manalarının açıklanmasıdır. Kur’an’ın tefsir metodunu tarif etmek için önce Kur’an vakiasının ortaya konulup bu vakianın hakikatini ortaya koyacak şekilde genel olarak araştırılması, sonra lafızları ve manaları bakımından bu vakianın intibak edeceği şeyin araştırılması sonra da getirdiği konunun ne olduğunun araştırılmasıdır. Kişi, bu vakıayı, ona intibak eden şeyi ve Kur’an’ın getirdiği konuyu öğrenmek sayesinde Kur’an’ın tefsirinde takip edeceği metodu görür. Böylece de tefsirin metodu üzerine yapılması gereken doğru yola ulaşır.

Kur’an’ın vakiasına gelince: Kur’an Arapça’dır ve Arapça kelimelerden/sözlerden ibarettir. Arapça kelimeler olması itibarı ile gerçeğini anlamak gerekir. Kelimelerinin Arapça kelimeler, cümlelerinin de Arapça kelimelerden meydana gelen cümleler olarak algılanması, kavranması gerekir. Cümlelerinde var olan kelimelerin ne şekilde (icaz, istiare, kinaye vs.) kullanıldığını ve cümle bütünlüğü olarak da cümlelerin ne şekilde kullanıldığı kavranmalıdır. Arapça kelimelerde ve cümlelerde Arapça kullanım şekillerinden veya cümle kuruluşları açısından Arapça şekillerden meydana geldiği iyice bilinmelidir. Üstelik Arapça’daki konuşma edebiyatı ve hitap edebiyatında var olan üstün zevke sahip Arapça metodu açısından Kur’an’da var olan konuşma edebiyatı ve hitap edebiyatındaki üstün zevkin de kavranılması gerekir. İşte bütün bunlar idrak edildiği zaman yani Kur’an’ın vakiası tafsili şekilde bu Arapça esasa göre idrak edildiği zaman kişi tefsir yapabilir, aksi durumda ise yapamaz. Çünkü Kur’an-ı Kerim’de bulunan bütün kelimeler ve ifade tarzları, Arapça kelimelerdir ve Arapların aralarında konuşa geldikleri ifadelerdir. Arapça onların kullandıkları dildir. Bundan kıl payı kadar bile dışarı çıkmaz. Bu nedenle Kur’an, ancak bu anlayışla ve bu vakiasıyla tefsir edilebilir. Bu anlayış ve yaklaşıma sahip olunmadıkça hiçbir şekilde Kur’an’ın gerçek tefsirini yapmak mümkün değildir. Buna göre Arapça bir kelimeler ve Arapça nasslardan bir nass

olması vasfıyla Kur'an'ın tefsiri, dil bakımından Arapça vakıasının idrak edilmesine bağlıdır:

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا

“Böylece biz onu Arapça Kur'an olarak indirdik.” [Taha Suresi 113]

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا

“Böylece biz onu Arapça bir hüküm olarak indirdik.” [Ra'd Suresi 37]

Kur'an'ın vakıası, lafızları ve manaları yani dil bakımından vakıanın üzerine intibak etmesi açısından böyledir. Kur'an'ın getirdiği konuya gelince o; Allah tarafından gönderilen bir elçi aracılığı ile tebliğ edilen Allah'tan insanoğluna bir risalettir/mesajdır. Bu Kur'an içerisinde, risaleti ilgilendiren herşey vardır. Bu hususları ana başlıkları ile şöylece özetlemek mümkündür: Öğüt ve hatırlatma için akaid, hükümler, müjde, korkutma ve kıssalar; kötülüklerden sakındırmak ve iyi amellere teşvik için kıyamet sahneleri, cennet ve cehennemi tasvir, idrak için akli meseleler; iman ve amel için; aslı akla dayalı gaybi ve hissî hususlar ve bunların dışında insanoğlu için risaletin gerektirdiği herşey. Bu konuya doğru bir şekilde vakıf olmak ancak Rasul'ün getirdiği metotla mümkündür. Hele ki Allahu Teâlâ, Kur'an'ın insanlara açıklasın diye Rasul'e indirildiğini açıklamışken... Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

“Sana da insanlara indirileni açıklayasın diye zikri (Kur'an'ı) indirdik.” [Nahl Suresi 44] Rasul'ün metodu ise Sünneti'dir. Yani Rasul'den söz, fiil ve takrir olarak sahih rivayetle gelen hususlardır. Bu nedenle hem Kur'an'ı tefsir etmeye başlamadan önce hem de tefsir ederken mutlaka Rasul'ün Sünneti'ne vakıf olmak gerekir. Zira Rasul'ün Sünneti'ne vakıf olmadan Kur'an'ın konusunu anlamak mümkün değildir. Ancak bu vukufiyet, Sünnet'in senedine vakıf olmaktan ziyade Sünnet'in metnine, uyanık bir şekilde vakıf olmayı gerektirmektedir. Yani bu vakıf olma, Sünnet'in lafızlarını ezberlemeyle sınırlı kalan bir vakıa olma değil, insanın davranışlarını yönlendiren mefhumlar olarak Sünnet'in ifade ettiği fikirleri derinlemesine düşünme şeklinde olmalıdır. Diğer bir ifade ile çıkardığı hadisin sıhhatine güvendiği sürece, hadisin râvilerini ve senedini bilmeye veya lafızlarının ezberlenmesine önem vermemek, müfessire herhangi bir zarar vermez. Müfessir için önemli olan hadisin delalet ettiği şeylere vakıf olmasıdır. Çünkü tefsir, Sünnet'in lafızları, senedi ve râvileri ile değil de Sünnet'in delalet ettikleri ile alakalıdır. Bu nedenle Kur'an'ı tefsir edebilmek için Sünnet'in çok iyi bir şekilde anlaşılması lazımdır. Buradan da

açıkça görülmektedir ki; Kur'an'ı tefsir edebilmek için herşeyden önce ve öncelikle detaylı bir şekilde Kur'an'ın vakiasını, Kur'an lafızları ve anlamları açısından bu vakıaya uyan şeyleri incelemek, sonra da araştırılan konuyu iyice kavramak gerekir. Yine tefsir için genel bir kavrayışın yeterli olmayacağını, bilakis bütünsel bir şekilde olsa bile hem cüzi konularda hem de külli/daha geniş kapsamlı konularda detaylı bir kavrayışa sahip olmanın zorunlu olduğunu bilmek gerekir. İşte bu genel kavrayışın tasavvur edilebilmesi için; Kur'an'ın kelimeleri ve cümleleri, bu kelimeleri ve cümlelerin kullanımı açısından Arapça'nın hitabında ve konuşmasındaki üstün edebiyatı ve Arapların konuşmalarında bilinen Arap lügatı açısından Kur'an gerçeğini tafsilatlı olarak kavranılmasını sağlayacak keyfiyete şer'î bir bakış açısı ortaya koymak, ona işaret etmek istiyoruz:

Kelimeleri açısından Kur'an vakiasına gelince: Kur'an'da, hakikat ve mecazi anlamın intibak ettiği kelimelerin olduğuna şahit olmaktayız. Bazen hem sözlük anlamının hem de mecazi anlamın bir arada kullanıldığı görülmektedir. Cümlelerde var olan karine ile kullanılan kelimeden ne kastedildiği bilinir. Bazen kelimenin sözlük anlamı terkedilir ve mecazi anlamı kullanılır. Bu durumda kullanılan kelime ile sözlük anlamı kastedilmez. Sadece sözlük anlamının intibak ettiği kelimelerin olduğunu ve bunları mecazi anlama hamledecek herhangi bir karinenin olmamasından dolayı mecazi manada kullanılmadığını görürüz. Yine Kur'an'da çeşitli ayetlerde hem sözlük anlamına hem de yeni şer'î anlamına uyan; sözlük ve şer'î anlamlarında kullanılan kelimeler de vardır. Hangi mananın kastedildiğini ise ayetin terkihi tayin eder. Bununla birlikte yalnızca şer'î anlamında kullanılan, sözlük anlamında kullanılmayan kelimeler vardır. Örneğin [قَرْيَةً] "karye" kelimesi yalnızca sözlük anlamında kullanılmıştır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

حَتَّىٰ إِذَا أَتَيْنَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطَعْنَا أَهْلَهَا

"Yine gittiler ve nihayet vardıkları kasaba/şehir halkıdan yemek istediler." [Kehf Suresi 77]

أَخْرَجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ

"Halkı zalim olan şu şehirden bizi kurtar." [Nisâ Suresi 75] Ancak şu ayetlerde ise [قَرْيَةٍ] kelimesi mecazi anlamda kullanılmıştır:

وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا

"Bulunduğumuz karye'ye/kasaba'ya sor." [Yusuf Suresi 82] Kasabaya soru sorulamaz. Soru ancak kasaba halkına sorulabilir. Burada mecazi bir anlam vardır.

وَكَايُنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا

“Rabbinin ve O’nun rasullerinin emrinden uzaklaşıp azmış nice kasaba vardır.” [Talak Suresi 8] Burada da kastedilen köy halkıdır.

أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ

“Veya herhangi biriniz alçak yerlerden gelirse.” [Nisâ Suresi 43] ayetinde geçen [غَائِط] “*gâit*” kelimesi de mecazi anlamda kullanılan bir kelimedir. Çünkü [غَائِط] kelimesi Arap lügatında alçak bir yer anlamına gelmektedir. Ayette ise kaza-i hacet/ihtiyaç giderme anlamında mecazi olarak kullanılmıştır. Çünkü ihtiyacını gidermek isteyen kimse alçak bir yere gider. Böylece ayetlerde kullanılan kelimelerin mecazi anlamları ağırlık kazanmış ve sözlük anlamları unutulmuştur. Ancak:

فَأَحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ

“Aralarında adaletle hükmet.” [Maide Suresi 42] ayeti ve:

وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ

“Tartıyı doğru yapın.” [Rahman Suresi 9] ayetlerinde geçen [قِسْط] kelimesi ise sözlük anlamında kullanılmıştır, başka bir anlamı ifade etmez.

وَتِيَابَكَ فَطَهِّرْ

“Elbiseni temizle” [Müddesir Suresi 4] ayetinde de sözlük anlamı kullanılmıştır. Bu anlam, elbiseyi pislikten temizlemektir. Çünkü [طَهَّرَ] kelimesi sözlükte pis/pisliğin zıddı olan “*temizlik*” anlamına gelmektedir. Bir şeyi su ile temizlemek onu yıkamak demektir. [وَطَهَّرَ أَطَهَّرَ] kelimeleri pisliklerden temizlenmek demektir. Yine Allahu Teâlâ’nın:

وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا

“Eğer cünup iseniz hemen temizleniniz.” [Maide Suresi 6] ayeti ile:

لَا يَمْسُهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ

“Ona arınmış olanlardan başkası dokunamaz.” [Vakıa Suresi 79] ayetinden sözlük anlamı olarak necaseti/pisliği gidermek gibi bir anlam çıkarmak mümkün değildir. Çünkü mümin necis/pis değildir. Dolayısıyla burada sözlük anlamını kullanmak mümkün olmayacağına göre geride sadece “*abdestsizliği giderme*” anlamı kalır. Ayette geçen “*temizlenin*” kelimesi, abdestsizliği giderin, “*arınmış/temizlenmiş*” kelimesi ise “*abdestli olanlar*” anlamına gelmektedir. Çünkü “*taharet*” kelimesi şer’an hem büyük hem de küçük pislikten kurtulmak anlamına gelmektedir. Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem bir hadisinde şöyle buyurmaktadır:

لَا يَقْبَلُ اللَّهُ صَلَاةَ بَعْضِ طُهُورٍ

“Temizlik (abdest) olmadan Allahu Teâlâ namazı kabul etmez.”

[Muslim, İbni Ömer’den ve İbni Mace, Enes İbni Malik’den tahrîç ettiler] Yani pisliğin giderilmesi demektir. Allahu Teâlâ’nın:

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُنْهَى عَبْدًا إِذَا صَلَّى

“O yasaklayanı gördün mü? Bir kulu namaz kılarken.” [Alak Suresi 9-10] ayetinde geçen [صَلَّى] kelimesi şer’î anlamda kullanılmış bir kelimedir. Ancak:

يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ

“Nebiyi överler (dua ederler).” [Ahzab Suresi 56] ayetindeki [يُصَلُّونَ] kelimesinden kasıt ise sözlük anlamı olan duadır. Yine:

فَإِذَا قُضِيَتْ الصَّلَاةُ

“Namazı eda ettiğinizde.” [Cuma Suresi 10] ayeti ile:

يَأْتِنِي أَقِمِ الصَّلَاةَ

“Ey oğulcuğum namazını kıl.” [Lokman Suresi 17] ayetlerinde ve içerisinde [الصَّلَاةُ] lafzının geçtiği Kur’an’daki bütün ayetlerde bu kelime ancak şer’î anlamında kullanılmıştır. Bu ise namaz kılmayı ifade eder.

Bu açıklamalar, Kur’an’da geçen kelimeler açısından. Cümleleri açısından ise bilindiği üzere Arapça, anlamlara delalet eden lafızlardan meydana gelmektedir. İster cümledeki kelimelerin anlamları, ister topluca cümle anlamı açısından olsun; cümlelerde var olan bu lafızları incelediğimiz zaman bunların tamamının iki hâlden meydana geldiği görülür: Birincisi, mutlak anlamlara delalet eden mutlak ibareler ve lafızlar olması yönünden onlara bakmak ki bu da asli anlamlara delalet etmesi demektir. İkincisi, mutlak ibarelere ve lafızlara yardımcı olan anlamlara delalet eden ibareler ve lafızlar olması yönünden bakmak ki bunlar da başkasına tâbi olan delaletlerdir. Birinci kısma gelince ki o, cümlelerin mutlak anlamlara delalet eden mutlak ibareler ve lafızlar olmasıdır. Kelimeler açısından lügatte, [عَيْنٌ] “ayn” [قَدَرٌ] “kader” [رُوحٌ] “ruh” ve buna benzer kelimeler gibi ortak anlamları olan kelimeler vardır. Yine lügatte [جَاءَ وَآتَى، فَسُورَةٌ] gibi eşanlamlı kelimeler vardır. Hayz için kullanılan fakat temizlik anlamına gelen [قُرْءٌ] kelimesi gibi zıt anlamlar içeren kelimeler de vardır. Aynı şekilde destekleme ve yardım anlamlarında kullanılan [عَزَّرَ] kelimesi “kınama” ve “cezalandırma” vb. anlamlara da gelmektedir. Bu nedenle cümle içerisinde geçen kelimenin bu anlamlardan hangi anlama geldiğini bilmek için cümleyi anlamak gerekir. Sadece sözlüklere

müracaat etmekle kelimenin anlamını kavramak mümkün değildir. Bilakis bu kelimenin içerisinde geçtiği cümleyi çok iyi bir şekilde anlamak gerekir. Çünkü bir kelimeden kastedilen manayı belirleyen şey cümledir. Kelimeler için geçerli olan durum cümleler için de geçerlidir. Cümleler, içerisinde bulunan lafızlar nedeniyle mutlak anlamlara delalet eden mutlak ifade tarzlarıdır. Bunlar kelimelerin asli manalarıdır. Bu manalardan başka anlamlara delalet edecek karineler bulunmadıkça asli anlamlar esastır. Bu konuda Kur'an'da birçok örnek bulunduğu için burada yenden örnekler vermeye gerek yoktur.

İkinci kısma gelince ki o, cümlelerinde mutlak lafız ve ibarelere yardımcı manalara delalet eden lafızlar ve ibarelerin olmasıdır. Zira cümlede var olan her haberin cümlede neyi kastettiğinin açıklanması gerekir. Cümle, haber verenin ve kendisinden haber verilenin ve bizzat haberin durumunu ifade edecek şekilde kurulur. Cümlelerin ifade ettiği mana, izah, gizleme, veciz olma, mübalağa etme, vb. üslûp çeşitleri göz önünde bulundurularak fark edilir. Örneğin kendisinden haber verilene (özneye) değil de habere önem verildiğinde [قَامَ زَيْدٌ] denir. Eğer önemli olan özne ise yani kendisinden haber verilen ise [زَيْدٌ قَامَ] denir. Bir soruyu cevaplandırmada veya sorunun cevabı olması durumunda ise [أَنْ زَيْدًا قَامَ] denir. İnkâr edilene verilen bir cevapta ise [وَاللهُ أَنْ زَيْدًا قَامَ] denir. Zeydin kalkmasını beklemekte olan bir kimseye haber vermede ise [قَدْ قَامَ زَيْدٌ] denir. Bunlar gibi Arapça nasslara dikkat etmek gerekir. Kur'an-ı Kerim bu iki hususu bünyesinde toplamaktadır. Kur'an'da bir taraftan mutlak anlamlara delalet eden mutlak ibareler ve lafızlar yer alırken aynı zamanda mutlak anlamlara yardımcı olan manalara delalet eden mukayyet ibareler ve lafızlar da yer almaktadır. Bu üslûplar çeşitli belâgat şekilleriyle kendini göstermektedir. Kur'an'daki bir surede veya çeşitli surelerde tekrar eden ayetler ve ayetin bölümleri yardımcı anlamların en belirgin olanlarıdır. Kur'an'da tekrarlanan nasslar ve cümleler de böyledir. Tekid çeşitlerinden bir çeşidin kullanılması, bağlamı olan cümle çeşitlerinden biri olması, olumsuzluk ifade eden soru üslûplarından olması ve daha başka sebeplerle Kur'an'da haberin mübtedadan/öznenen önce geldiği ifadeler anlam çeşitlerinin en üstün olanlarını içermektedir. Bir ayetin veya ayetten bir parçanın, cümlelerin veya bir kıssanın bir bölümünün bazı surelerde belli bir şekilde ifade edilirken bir başka surede daha farklı bir şekilde ifade edildiği, bir başka yerde ise üçüncü bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Haberin mübtedadan önce gelmesi, haberin tekidi, normal olarak zikredilmesi ge-

reken bir cümlelerin bir kısmını zikredilerek diğer bir kısmının zikredilmemesi gibi asıl konumundan farklı bir şekilde kullanılan ifade tarzlarına Kur'an'da ancak, ayette var olan ibarelerin ve lafızların içerdiği mutlak anlamlara hizmet eden anlamları var etmek için rastlamak mümkündür. Böylesi durumların dışında ise asli konumunun dışında kullanılan ibarelere rastlanmaz.

Bu açıklamalar ister cümlelerde kullanılan kelimelere bakış açısından olsun isterse genel olarak cümleler yönünden olsun, belirli anlamlara delalet eden kelimelerin Arap lügatındaki kelamı tesis etmesi yönünden ve belirli anlamlara delalet eden lafızların Kur'an'daki kelamı tesis etmesi yönünden yapılan açıklamalardır. Ancak cümlelerdeki kelimelerin kullanım şekli veya cümlelerin kullanımı açısından meselenin ele alınmasına ise muhakkak ki Kur'an bu konuda dilleri üzere Kur'an'ın indiği Arapların alışageldiği üslûplar içerisinde inmiştir. Araplar için mucize olmakla beraber, Kur'an'da sözün kullanım şekli açısından Arapların kullandıkları örfün dışında bir şey yoktur. Bu yönüyle Kur'an, Arapların alışageldikleri durumun aynıdır. Arapların alışageldikleri duruma bakıldığında, Arapların cümlelerin anlamlarını korumak hedeflendiğinde kesinlikle lafızlara olduğu gibi bağlı kalmaya önem vermedikleri, görülmektedir. Yeter ki anlatılmak istenen mana korunabilsin. Bununla birlikte, belirli lafızlar kullanıldığında en ince ve en mükemmel anlamın yerine getirileceği söz konusu olduğunda ise hedeflenen anlamları gerçekleştirmek için en ince ve uygun anlamları ifade eden lafızlarda değişiklik yapmayı da doğru bulmaktadırlar. Onlara göre bu iki durumdan biri mutlak olarak bağlayıcı değildir. Bilakis bazen lafızlara bakmadan yalnızca anlamlar cümlelere yüklenirken bazen de anlamlar cümledeki lafızlara yüklenir. Araplar, hedeflenen anlam doğru ifade ediliyorsa birbirine yakın kelimelerle veya eş anlamlı kelimelerle anlamı ifade ederlerdi. İbni Cünni, İsa Bin Ömer'den şunu rivayet eder: Zerrumme'nin şu şiiri söylediğini işittim:

وَوَظَاهِرٌ لَهَا مِنْ بَابِ الشَّخْتِ وَاسْتَعْنُ
عَلَيْهَا الصَّبَا وَاجْعَلْ يَدَيْكَ لَهَا سِتْرًا

(Ateş) kuru çerçöple güçlendir

Üfleyerek destekle, elini de perde yap

“Dedim ki: [بَابِ] kelimesini kullanarak bir şiir söyledin. Dedi ki: [بَابِ] ve [بَابِ] aynı anlama gelir. Yani her ikisi de kuru anlamına gelmektedir.”

Ahmed Bin Yahya'dan dedi ki: İbni Arabi bana şöyle bir şiir söyledi:

وَمَوْضِعٌ زَيْرٌ لَا أُرِيدُ مَبِيتَهُ

Dar bir yerde geceleme istemem

Ancak şiddetli bir korku anında orada kendimi güvende hissederim

Bunun üzerine Ahmed Bin Yahya'nın arkadaşlarından yaşlı birisi ona:

"Sen daha önce bize bu şiiri [مَوْضِعَ زَيْرٍ] şeklinde değil de [مَوْضِعَ ضَيْقٍ] şekilde okumuştun." der. Bunun üzerine İbni Arabi:

"Hayret! Bu kadar zamandan beri bizimle arkadaşlık yaptığın hâlde [ضَيْقٍ] kelimesi ile [زَيْرٍ] kelimesinin aynı anlama geldiğini bilmiyorsun!" Buna benzer uygulamalar Kur'an-ı Kerim'de de vardır. Birbirine eş anlamlı olan veya birbirine yakın kelimelerin kullanılması ile anlamlar zenginleştirilmiştir. Nitekim Kur'an kıraatlarında Fatiha Suresindeki [مَالِكِ يَوْمَ] [Fatiha Suresi 4] şeklinde; [وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ] ayeti [وَمَا لَنْبُوْنَهُمْ مِّنْ لَّنْبُؤْنَهُمْ مِّنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا] [Bakara Suresi 9] şeklinde; [لَنْبُؤْنَهُمْ مِّنْ لَّنْبُؤْنَهُمْ مِّنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا] [Ankebut Suresi 58] şeklinde ve daha birçok ayet kıraat kurallarına göre farklı şekillerde okunmaktadır.

Yine belli bir anlamın ifade edilmesi ancak belirli bir lafzın kullanılması ile gerçekleşiyorsa lafızlara olduğu gibi bağlı kalmak da Arapların yapageldikleri hususlardandır. Râvinin birisi şöyle bir şiir okur:

لَعْمُرُكَ مَا دَهْرِي بِتَأْبِينِ مَالِكٍ
وَلَا جَزَعٌ مِّمَّا أَصَابَ فَأَوْجَعَا

Malik'in ölümüne karşı ben ne diyeyim

Bana acı veren sıkıntı karşısında ben zayıf değilim

Şiiri okurken [مَالِكٍ] kelimesinin yerine [هَالِكٍ] kelimesini kullanarak [لَعْمُرُكَ مَا دَهْرِي بِتَأْبِينِ هَالِكٍ] der. Bunu duyan birisi fazlasıyla öfkelenerek riva-yet [هَالِكٍ] şeklinde değil [مَالِكٍ] şeklindedir diyerek yapılan ağıtın, helak olan/ölen herhangi bir kişi hakkında değil [مَالِكٍ] hakkındadır diyerek sebebini de belirtir. Kur'an-ı Kerim'de onsuz anlamın ifade edilemeyeceği, kesinlikle olduğu gibi bağlı kalınması gereken lafızlar da vardır. Örneğin; [ضِيْرَى] ayetini ele alalım: Ayette geçen [ضِيْرَى] kelimesinin yerini tutacak eş anlamlı veya ona yakın bir kelime ile aynı anlamı ifade etmek mümkün değildir. Yani ne [قِسْمَةٌ ظَالِمَةٍ] ifadesi ile ne [جَائِرَةٌ] ifadesi ile ne de bir başka ifade ile aynı anlamı sağlamak mümkün değildir. Yine; [إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ] [Lokman Suresi 19] ayet-i kerimesinde geçen [الْحَمِيرِ] kelimesinin yerine bir başka kelimeyi kullanarak aynı anlamı ifade etmek mümkün değildir. Bu nedenle cümlede anlamı korumak için lafza olduğu gibi bağlı kalmaya özenle dikkat edilmiştir. Aynı lafızla manayı

ifade etmek veya etmemek açısından durum budur. Ancak tekil anlamların açıklanmasını korumak veya korumamak açısından konuya gelince: Hitapta, söylenen anlamlara önem vermek, Arapların alışageldikleri en büyük maksatlardandır. Buna binaen Araplar ancak anlamlara önem vermekte ve sözcükler de ancak anlamlara elverişli olacak şekilde seçilmektedir. Bu arada yalnızca toplu olarak manayı gerçekleştirmek hedeflendiği zaman, cümlelerin anlamına önem vermemekle beraber müfredatların/tek tek kelimelerin anlamlarına önem vermeye yönelmek gerekir. Eğer cümlelerin maksadı birleşik mana ise o takdirde okuyucunun cümledeki birleşik manayı yanlış anlamaması için tekil mana ile yetinilir. Kur'an-ı Kerim bu üslûbu kullanmıştır ve çeşitli ayetlerde bunu takip etmiştir. Bu nedenle [وَفَاكِهَةٌ وَأَبْنَا] [Abese Suresi 31] ayetinin manası hakkında sorulduğunda Ömer Bin Hattab şöyle cevap vermiştir: *"Biz zorlamaktan ve gereksiz yere kurcalamaktan alıkonulduk."* Yani birleşik mananın istendiği, vurgulandığı bunun gibi bir cümlede tek tek manalara önem vermemektir. Ancak birleşik mana tekil mana üzerinde yani cümlede geçen bir kelimenin anlamı üzerinde düğümlendiği zaman ise tek tek kelimelerin anlamlarına önem vermek gerekir. Yine bu nedenledir ki bizzat Ömer Bin Hattab minberde, [أَوْ يَأْخُذْهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ] [Nahl Suresi 47] ayetini okuduğu sırada [تَخَوُّفٍ] kelimesinin ne anlama geldiğini sormuş ve orada bulunanlardan Hüzeyl kabilesinden bir adam, biz onu eksilme, noksanlaşma anlamında kullanırız diyerek şu şiiri okumuştur:

تَخَوُّفَ الْخُلِّ مِنْهَا تَامِكًا قَرْدًا
كَمَا تَخَوُّفَ غُودِ النَّبْتَةِ الْقُنْ

Hevdec devenin hörgücünü törpüler

Tıpkı demir eğenin sert şeyleri yonttuğu gibi

Hüzeyl kabilesinden bir adam bu şiiri okuyarak Ömer'e [تَخَوُّفٍ] kelimesini tefsir edince Ömer: *"Ey insanlar. Cahiliye dönemindeki şiirinize sarılıyorsunuz. Çünkü cahiliye şiirinde Kitabınızın tefsiri vardır."* demiştir.

Ayrıca Kur'an, konuşma esnasında kullandığı ifadelerde üstün edebî üslûplar kullanmaya özen gösterir. Kur'an hikâye veya talimat türünde bazen kullardan Allah'a bazen de Allah'tan kullara seslenen bir üslûp ile gelmiştir. Allah'tan kullara seslenen bir hitap ile geldiğinde, kulun kendisinden uzak olduğunu ifade etmek için uzaklık ifade eden nida edatını bizzat cümlede zikreden bir hitap ile gelmiştir. Allahu Teâlâ'nın şu kavilleri gibi:

يَا عِبَادِي الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ

“Ey iman eden kullarım. Muhakkak ki arzım geniştir.” [Ankebut Suresi

56]

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ

“De ki; Kendi nefislerini israf eden ey kullarım .” [Zümer Suresi 53]

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا

“De ki; Ey insanlar! Ben hepinize gönderilen Allah’ın Rasulüyüm.”

[A’raf Suresi 158] Bu ayetler Allah’ın kullarına nidası açsındandı. Kulların Allahu Teâlâ’ya nidası açısından ise nida harfi olan [يَا] olmadan gelmiştir. Allahu Teâlâ’nın şu kavilleri gibi:

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِن نَّسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِمْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ

“Rabbimiz unuttuk ve yanıldıysak mesul tutma. Rabbimiz bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme. Rabbimiz bize gücümüzün yetmeyeceğini taşıtma.” [Bakara Suresi 286]

رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ

“Rabbimiz doğrusu biz, Rabbinize inanın diye imana çağıran bir davetçiyi işittik.” [Âl-i İmran Suresi 193]

رَبَّنَا لَا تُرْغِ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا

“Rabbimiz, bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi sap-tırma.” [Âl-i İmran Suresi 8]

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ

“Meryem oğlu İsa dedi ki Allah’ım, Rabbimiz, bize gökten bir sofradır.” [Maide Suresi 114] İşte bütün bu ayetler, Allah’ın kuluna yakın olduğunu kulun hissetmesi, uzaklığı ifade etmek için kullanılan nida edatı olan [يَا] harfi olmaksızın gelmiştir. Çünkü [يَا] harfi tenbih edatıdır. Kul nida esnasında tenbih edilmeye muhtaçtır. Allah ise asla böyle değildir.

Yine açık olarak anlatılmasından hayâ duyulan hususlarda net ifadeler kullanmak yerine kinaye ifadeleri kullanan Kur’an-ı Kerim’de, edebî üstünlüğe ve edep ölçülerine azami derecede riayet edilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de cinsî ilişkiyi anlatırken açık ifadeler kullanmak yerine kinaye olarak [الجماع] kelimesi yerine [لِبَاس] ve [الْمُبَاشَرَةُ] kelimeleri kullanılmıştır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ

“Onlar sizin için siz de onlar için bir libassınız.” [Bakara Suresi 187]

وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ

“Mescidlerde itikâfta bulunduğunuz zaman kadınlarınıza yaklaşmayın.” [Bakara Suresi 187] Kaza-i hacet/ihtiyaç gidermeyi ifade ederken de kinaye olarak şu kavlini kullanmıştır:

كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ

“Her ikisi de yemek yiyorlardı.” [Maide Suresi 75]

Yine Kur'an-ı Kerim durumun gerektirdiği ölçüler içerisinde kula, üçüncü şahıstan bahsederken ikinci şahıstan bahseden bir hitap hâline gelen edebi üslûba yönelerek bir şeye dikkat çekmektedir. Allahu Teâlâ'nın şu kavli gibi:

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

“Hamd, din gününün sahibi, Rahman, Rahim ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.” [Fatiha Suresi 1-3] Hitap üçüncü ayetten sonra üçüncü şahıstan direkt olarak ikinci şahsa yönelmektedir şöyle ki:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

“Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım dileriz.” [Fatiha Suresi 4] Yine Allahu Teâlâ'nın şu kavli gibi:

حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ

“Bulunduğunuz gemi, içindekileri güzel bir rüzgârla götürürken.” [Yunus Suresi 22] Hitap, üçüncü şahsa yönelmektedir.

عَبَسَ وَتَوَلَّىٰ أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَىٰ

“Yanına âmâ bir kimse geldi diye hoşlanmadı ve yüzünü çevirdi.” [Abese Suresi 1-2] Bu ayetin muhatabı doğrudan doğruya Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* olduğu hâlde ayet üçüncü şahsa hitap eder bir üslûp ile gelmektedir. Ardından hitap Rasul'e yönelerek şöyle demektedir:

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّىٰ

“(Ey habibim) Ne bilirsin belki de o arınacak.” [Abese Suresi 3] Hitabın ikinci şahıstan üçüncü şahsa ve üçüncü şahıstan birinci şahsa dönmesi, yüksek edebi inceliği gözetmek içindir. Hitap üslûbunda üçüncü şahıstan birinci şahsa yönelme, ya ikinci anlamı kuvvetlendirmek için kullanılır veya hitap ile karşılaşılan üçüncü şahsa yönelik anlamı hafifletmek yani ona daha yumuşak bir üslûpla hitap etmek için kullanılır. Allah'a şükrederken ve ona övgülerde bulunurken edep üçüncü tekil şahıs üslûbunu kullanmayı gerektirdiğini, ibadet ve güçsüzlüğü, zayıflığı açığa çıkarma anında ise ikinci şahıs zamiri ile hitapta bulunmanın hitap edebine daha uygun olduğunu görebiliyor musun? Üçüncü şahıs üslûbu ile kınamada

bulunmak kınanan kimseye daha hafif geldiği gibi muhatap açısından istifham üslûbunu kullanmak daha da uygundur. Her şeyin yaratıcısı Allahu Teâlâ olduğu hâlde ayetlerde hayrın yaratıcısı olduğunu ifade ederken şerri zatına nisbet etmeyi terk ederek aynı zamanda bize de konuşma üslûbunu öğretmektedir. Allahu Teâlâ ayette:

بِيَدِكَ الْخَيْرُ

“Hayr yalnızca Senin elindedir.” [Âl-i İmran Suresi 26] ifadesini kullanmakla yetinerek şer ifadesini kullanmamıştır. Ayetin tamamı şöyledir:

قُلْ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ
بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Sen mülkü dilediğinden alırsın. Sen dilediğini aziz edersin. Sen dilediğini zelil edersin. Hayır, yalnızca senin elindedir. Sen, şüphe yok ki herşeye kadirsin.” [Maide Suresi 26] Oysa ayetin siyakına göre *“şer yalnızca senin elindedir”* demesi gerekirdi. Çünkü bu nassta insanın adlandırmasına göre Allah’ın fiiline hayr ve şer nisbet edilmektedir. Mülke sahip olmak, izzet ve şeref, insan açısından hayırdır. Zelil olma ve mülkün elinden alınması ise insan açısından şerdir. Allahu Teâlâ ise bunların hepsini elinde bulunduranın kendisi olduğunu bildirmektedir ve ayet:

إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Şüphe yok ki sen her şeye kadirsin.” ifadesi ile sona ermektedir. Bu ifade ise hem hayrı hem de şerri kapsayan bir ifadedir. Bununla Allahu Teâlâ bize, hitap edebi ile nasıl edepleneceğimizi öğrenmemiz için şerri zikretmeden *“hayr senin elindedir”* ifadesiyle yetinmiş ve *“şer senin elindedir”* dememiştir. Bu tür edebî üslûp, Arapların bildiği ve haberdar olduğu yüce ve edebî bir hitap şekli olup Araplar, konuşmalarında buna riayet etmişlerdir. Şiirlerinde ve hitaplarında bu üslûbu kullanmışlardır. Kur’an da lafızlarında ve ibarelerinde Arapların kullandıkları lafızlara ve ibarelere göre ve konuşmalarında alışageldikleri üslûplara göre gelmiştir ve kıl kadar bile o üslûpdan ayrılmamaktadır. Kur’an-ı Kerim en belîğ bir üslûpla Arapların kullandıkları en üst seviyedeki edebî üslûpların tamamını kuşatmaktadır. Dolayısıyla Kur’an’ın vakıası, onun saf/katkısız bir Arapça oluşudur. Arapça olmayan hiçbir dilin Kur’an’da yeri yoktur. Bu nedenle Kur’an-ı anlamak isteyen herhangi bir kimsenin Arapça bilmesi gerekir. Arap lisanından başka bir dille Kur’an’ı anlamak mümkün değildir. Bu nedenle Kur’an ibare ve lafızları, bu ibare ve lafızların kelime ve

cümlelere delaletleri açısından mutlak surette Arap lisanının bilinmesi ve ona göre tefsir edilmesi kaçınılmazdır. Arap lisanının gösterdiği doğrultuda ve gerektirdiği ölçüler içerisinde Kur'an tefsir edilir. Kur'an-ı Kerim'i Arap lisanının gerektirdiği ölçülerin dışında tefsir etmeye kalkışmak caiz değildir. Bunun yolu da güvenilir bir nakil yoluyla katıksız Arap olan, Arapçayı çok çok fasih konuşabilen ve zaptına (ezberine telafuzzuna) güvenilen kimselerden gelen rivayetleri dikkate almaktır.

Buna göre Kur'an, lafız ve ibareler olarak kelime ve cümleleri, sadece Arap lügatının belirlediği sınırlar çerçevesinde olmak kaydıyla tefsir edilir. Bu ölçülerin dışında Kur'an tefsiri ise mutlak suretle caiz değildir. Arap dili açısından, Kur'an tefsirinde Kur'an'ın vakiasının gerektirdiği hususlar bunlardır.

Namaz, oruç gibi şer'î manalar, faizin haram ve alışverişin helâl olması gibi şer'î hükümler, melekler ve şeytanlar gibi şer'î mana açısından Kur'an'ın vakiasına gelince: Kur'an'ın birçok ayetinin mücmel olarak geldiği ve Rasul'ün bunları açıklığa kavuşturduğu, genel olarak geldiği ve Rasul'ün tahsis ettiği/özelleştirdiği, mutlak olarak geleni de mukayyet yaptığı sabittir. Kur'an-ı Kerim'de, Kur'an-ı açıklayacak olanın Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* olduğunu Allahu Teâlâ şu ayette açıkça bildirmektedir:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

“Sana da insanlara indirileni açıklayasın diye Zikri indirdik.” [Nahl

Suresi 44] Bu açıdan Kur'an-ın anlaşılması, Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in, açıkladığı Kur'an'ın kelimelerinin ve cümlelerin anlamlarına vakıf olmayı gerektirir. Bu açıklamaların tafsil, tahsis, takyid ve diğer hususlarda olması fark etmez. Bu nedenle Kur'an'ı anlayabilmek için Kur'an'la ilgili Sünnet'e yani mutlak olarak Sünnet'e vakıf olmak gerekir. Çünkü Sünnet, Kur'an'ın açıklamasıdır. Kur'an'daki manalar, hükümler ve fikirler ancak Sünnet ile bilinir. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'i tam olarak anlayabilmek için yalnızca Arapçayı iyi bir şekilde bilmek yeterli değildir. Kur'an'ı tam olarak anlayabilmek için Arapça ile birlikte Sünnet'i de bilmek gereklidir. Her ne kadar Kur'an'ın lafızları ve ibareleri açısından, kelimelerin ve cümlelerin delalet ettiği anlamları anlayabilmek için başvurulması gereken tek kaynak Arapça olsa da durum değişmez. Zira Kur'an'ı tam olarak anlayabilmek için Arapça Sünnet ikilisinin bir arada bulunması kaçınılmaz bir gerçektir. Dolayısıyla Kur'an'ı tefsir etmek isteyen

kimse hem Arapçayı hem de Kur'an tefsiri ile ilgili Sünnet'i çok iyi bilmelidir. Kur'an'ı anlamak ve tefsir etmek için Sünnet'i ve Arapçayı temel vasıta olarak kabul etmek gereklidir. Nebiler, rasuller ve geçmiş ümmetler hakkında Kur'an'da geçen kıssalara gelince bu konular hakkında eğer sahih bir hadis varsa alınır. Sahih bir hadis yoksa Kur'an ayetlerinin bildirdiği kadarıyla yetinilir. Bu iki kaynağın dışından herhangi bir şey almak doğru değildir. Kur'an'da geçen kıssaları anlatan kelimeleri ve cümleleri anlayabilmek için Tevrat'a ve İncil'e müracaat etmeye yol yoktur. Tevrat'ın ve İncil'in bu kelimelerin ve cümlelerin anlaşılmasında hiçbir ilgisi, rolü yoktur. Kur'an'daki bu konularla ilgili manaları Kuran'ın açıkça belirttiği gibi Tevrat ve İncil değil Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* açıklamıştır. Bu nedenle Kur'an'ın manalarını anlamada Tevrat'a ve İncil'e müracaat etmeye veya onlardan faydalanmaya asla gerek yoktur. Çünkü Kur'an bize yalnızca Rasul'e müracaat etmemizi emretmekte, Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in Kur'an'ı açıkladığını bize haber vermektedir. Tevrat'a ve İncil'e müracaat etmekle emrolunmadık. Kur'an'daki kıssaları ve geçmiş ümmetlerle ilgili haberleri anlamak için Tevrat'a ve İncil'e müracaat etmemiz caiz de değildir. Aynı şekilde Tevrat ve İncil'in dışındaki tarih kitaplarına müracaat etmemize de yol yoktur. Çünkü konu, kıssaların açıklanması şerh edilmesi değildir ki bunlar, (Tevrat, İncil ve diğer tarih kitapları) bu kıssaların doğruluğunu ortaya koymada daha geniş bir kaynak oluşturmaktadırlar, denilsin. Asıl konu âlemlerin Rabbi olan Allah'ın kelamı olduğuna inandığımız muayyen nassların açıklanmasıdır. Öyleyse, geldiği lisanın gerektirdiği ölçüler, kurallar çerçevesinde ve Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in terimleştirdiği şer'î istilahların gösterdiği sınırdan durmak gerekir. Zira insanlara açıklaması için, Kur'an'ın Rasul'e indirildiğini Allah Teâlâ bildirmektedir. Buradan hareketle, Tevrat'tan, İncil'den veya tarih kitaplarından ve başka yerlerden tefsire girmiş olanların tamamını tefsirden söküp atmak gerekir. Aksi takdirde bunların, Allah'ın kelamına ait manalar olduğu ve âlemlerin Rabbi'nin kelamının manaları ile alakalı olduğundan şüphe olmadığı şeklindeki bir iddia ile Allah'a iftira edilmiş olur.

Eski ve yenilerden birçoklarının Kur'an-ı Kerim'in, ilim, sanat, keşifler vb. şeylerin tamamını ihtiva ettiği şeklindeki iddiaları ve bu iddialarına istinaden eski ve yenilerin zikrettikleri palentoloji, kimya, mantık vb. gibi ilimlerin tamamının kaynağının Kur'an olduğunu söyleyenlere gelince bu iddiaların aslı yoktur ve de Kur'an onları yalanlamaktadır. Kur'an, onların iddia ettikleri bir şeyi belirtmek gayesini gütmaz. Her ayet ancak Allah'ın

azametine delalet eden fikirleri ve Allah'ın kullarının amellerindeki problemlerin çözülmesi ile ilgili hükümleri anlatır. Sonradan ortaya çıkan ilimlere ne bir ayet ne de bir ayetin parçası delalet etmez hatta daha da öte Kur'an'da var olan herhangi bir ayette en ufak bir şekilde bile herhangi bir ilme delalet eden bir husus yoktur. Ancak Allah'ın:

وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا

“Bulutları yürüten, rüzgârları gönderen Allah'tır.” [Fâtır Suresi 9] ayetinde olduğu gibi bazı ayetlerin birtakım ilmî hakikatlere ve nazarîyelere uygun olması mümkündür. Fakat bu türden ayetler, ilmî hakikatleri ispat için değil Allah'ın gücüne işaret için vardır, gelmiştir. Ancak Allahu Teâlâ'nın şu ayetine gelince:

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ

“Biz sana kitabı her şeyi açıklayıcı olarak indirdik.” [Nahl Suresi 89] Ayette geçen her şeyden maksat şer'î teklifler, kulluk ve bunlarla alakalı olan şeylerdir. Bu husus ayetin nassı ile sabittir. Ayet, rasullerin insanlara tebliğ ettiği teklifler konusu ile ilgilidir. Ayetin nassı aynen şöyledir:

وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هَؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ

“O gün her ümmetten bir kişiyi aleyhlerine şahit tutarız. Seni de onların üzerine tastamam şahit olarak getirdik. Sana her şeyi açıklayan, hidayet ve rahmet olan, Müslümanlara da müjde olan Kitabı indirdik.” [Nahl Suresi 89] Rasul'ün ümmetine şahit olarak gelmesi demek, Rasul'ün tebliğ ettiklerinde şahit olması demektir. *“Her şeyi beyan etmek için”* Kur'an'ı indirmiş olması, hidayet, rahmet ve Müslümanlara müjde olarak gelmiş olması, Kur'an'ın mantık, palontoloji, coğrafya vb. ilimler için olmadığını kesin olarak ortaya koymaktadır. Zira Kur'an risaletle ilgilidir. Kur'an, hükümleri, kulluğu ve akaidle ilgili hususları açıklayan, insanları doğruya götüren, onları dalaletten kurtaran bir rahmet, Müslümanları Allah'ın rızası ve cennetle müjdeleyen bir kitaptır. Onun, dinin dışındaki şeylerle ve tekliflerle hiçbir ilgisi yoktur. Böylece Kur'an'ın *“her şeyi açıklayıcı”* bir şekilde gelmesinin, İslâm ile ilgili hususları ilgilendirdiği açığa çıkmış olmaktadır. Allahu Teâlâ'nın şu kavline gelince:

مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ

“Kitapta biz hiçbir şeyi eksik bırakmadık” [En'am Suresi 38] Kitaptan kasıt, Levh-i Mahfuz'dur ve Allah'ın ilminden kinayedir. Zira [الْكِتَاب] kelimesi müşterek lafızlardandır. İçerisinde geçtiği cümle onun anlamını belirler.

ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ

“İşte bu kitap; onda hiçbir şüphe yoktur.” [Bakara Suresi 2] ayetinde geçen [الْكِتَابُ] kelimesi Kur’an anlamında:

مَا كُنْتُ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ

“Sen kitap nedir bilmezdin.” [Şura Suresi 52] ayetinde geçen [الْكِتَابُ] kelimesi, sen “*yazma bilmezdin*” anlamında kullanılmaktadır. Ancak:

وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ

“Ana kitap onun katındadır.” [Ra’d Suresi 39] ayeti:

كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا

“Bu, kitapta yazılmıştır.” [İsra Suresi 85]

مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ

“Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.” [En’am Suresi 38]

لَوْلَا كِتَابٌ مِنْ اللَّهِ سَبَقَ

“Eğer daha önceden Allah’ın geçmiş bir hükmü olmasaydı.” [Enfal Suresi 68]

إِلَّا فِي كِتَابٍ

“Bir kitapta olmasın.” [Neml Suresi 75]

كُلُّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

“Her şey apaçık bir kitaptadır.” [Hud Suresi 6]

وَلَا يَنْقُصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ

“Ömürlerinin azalması şüphesiz kitaptadır.” [Fatır Suresi 11] ayetlerinin tamamında geçen [الْكِتَابِ] kelimesi Allah’ın ilmi anlamında kullanılmıştır.

وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ

“Ve kitabın bilgisi onun yanındadır.” [Ra’d Suresi 43] ayetinde geçen [كِتَابٍ] kelimesi Allah’ın ilminden kinaye olan Levh-i Mahfuz anlamında kullanılmıştır.

فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا

“Kitapta yazılmıştır.” [İsra Suresi 58] ayeti de Allah’ın ilminden kinaye olarak Levh-i Mahfuz anlamında kullanılmıştır.

مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ

“Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.” [En’am Suresi 38] ayeti ise açıkça Allah’ın ilmine delalet etmektedir. Zira ayetin tamamı şöyle demektedir:

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَلُكُمْ مَا قَرَرْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ

“Yerde yürüyen hayvanlar ve kanatlarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi birer toplulukturlar. Kitapta biz hiçbir şeyi eksik bırakmadık.” [En’am Suresi 38] Allahu Teâlâ’nın:

لَا يُعَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا

“Küçük büyük bir şey bırakmaksızın hepsini saymış.” [Kehf Suresi 49] ayeti de aynı şekil üzere gelmiş bir ayettir. En’am Suresi’nde geçen ikinci bir ayet:

إِلَّا فِي كِتَابٍ

“Bir kitaptadır.” [En’am Suresi 59] ayeti de buna delalet etmektedir. Ayet şöyle gelmiştir:

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

“Gaybın anahtarları O’nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. O’nun ilmi dışında bir yaprak dahi düşmez. Yerin karanlıklarında olan tek bir tane yaş ve kuru müstesna olmamak üzere her şey apaçık bir kitaptadır.” [En’am Suresi 59] Bunların hepsi, bu ayetteki *“kitap”* kelimesinden kastedilen mananın; Kur’an-ı Kerim olmadığına Allah’ın ilminden kinaye Levh-i Mahfuz olduğuna delalet etmektedir. O hâlde ayette Kur’an’ın, ilim vb. konuları içerdiğine dair bir delalet yoktur. Bu durumda Kur’an ilimleri incelemekten tamamen uzaktır; Kur’an’ın kelimeleri ve cümleleri böyle bir şeye delalet etmemektedir. Çünkü Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* Kur’an’ı böyle açıklamamıştır ve hiçbir ilgisi de yoktur. Kur’an’ın vakıası işte budur. Kur’an, Rasul’ün kendisini Allah katından getirdiğine ve Arapça nasslardan müteşekkil olduğuna açıkça delalet eden bir kitaptır. O hâlde Arap lügatı ve Allah’ın Rasulü’nün Sünneti dışında tefsir edilemez. Kur’an’ın tefsirinin, tefsir keyfiyeti hakkında varit olan şer’î delile göre tefsir edilmesine gelince böyle bir şey yoktur, kesinlikle bunun aslı yoktur. Çünkü bizzat Kur’an’ın kendisi bile ayetlerinin nasıl tefsir edileceğini bize açıklamadığı gibi tefsirin belirli bir keyfiyetle olacağına dair Rasul’den de böyle bir açıklama sabit olmamıştır. Sahabe *Radiyallahu Anhum* her ne kadar nüzûl sebebine göre Kur’an’ı tefsir etmiş olsalar da bu, tefsir kabilinden değil mevkuף hadis kabilindendir. Her ne kadar şerh ve açıklama kabilinden ise de Sahabe ayetlerin tefsirinde ihtilaf etmiştir. Her birinin ayetten gördüğünü söylemesi,

tefisiye ilişkin belirli bir keyfiyet üzerine icma etmediklerini göstermektedir. Mesela onlardan bir kısmı israiliyat ile ilgili bazı konuları ehl-i kitaptan almış ve Tabiin de onlardan rivayette bulunurken bir kısmı ise ehl-i kitaptan bir şey almayı reddetmiştir. Ancak onların tamamı kendilerinde var olan Arapça bilgisi ve Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in kavli, fiilî ve takrirî Sünneti ve Allah'ın Rasulü'nün ahlakî ve fizikî özellikleri hakkında bildikleri bilgiler çerçevesinde Kur'an'ı anlıyorlardı ki bu durum onların tamamı arasında meşhurdur. Onlardan kimi, hakkında herhangi bir nass olmadığından dolayı değil, manaya güvenlerindeki tereddütleri dolayısıyla bazı ayetleri ve kelimeleri tefsir etmekten çekiniyorlardı. Hakkında güvenilir bir bilgiye sahip olmadıkça tefsir yapmıyorlardı. Ancak onların bu davranışları icma olarak isimlendirilemez. Çünkü bu hareket Rasul'den gelen bir delili açığa çıkarmamaktadır. Çünkü Rasul'ün Kur'an'ı açıklaması tefsir değil Sünnet'tir. Ancak bununla beraber Sahabe'nin, Arapçayı çok iyi bir şekilde bilmeleri, Kur'an'ın kendisine indiği Rasul'e olan bağlılıkları, Rasul'ün takip ettiği yolda ittifak etmeleri, Kur'an'ın kelimelerini ve terkiplerini anlayabilmek için tek vasıta olan cahili Arap şiiri, hitabet yolları ve Arapça ile ilgili diğer hususları bilmeleri, Rasul'den aldıklarının ötesine geçmemeleri ve Kur'an'ı anlamada akıllarını bu iki kaynağın ışığı altında kullanmalarından dolayı bütün insanlar arasında, Kur'an'ı tefsirde doğruya en yakın olan Sahabe, Kur'an'ı anlamada en hayırlı bir yolu/metodu takip etmişlerdir.

Bu nedenle Kur'an'ın tefsir metodu olarak, Arap dilinin ve nebevi Sünnet'in gerek kelimeleri ve cümleleri gerekse şer'î manaları, şer'î hükümleri ve şer'î vakıası olan fikirleri bakımından Kur'an'ı anlamanın ve tefsir etmenin yegâne aracı olarak alınmasını, Arap kelamının ve Arapların alışageldikleri kullanımların delalet ettiği ve lafızların delalet ettiği Kur'an ile Sünnet'ten şer'î nassla varit olan şer'î manalar miktarınca nassları anlaması için aklın serbest bırakılmasını, eski müfessirlerin, âlimlerin, Tabiin'in hatta Sahabe'nin anlayışı ile mukayyet olmamasını uygun görmekteyiz. Çünkü öncekilerin tefsirleri birer içtihatır. Dolayısıyla isabet etmeleri de yanılmaları da mümkündür. Arapça'ya ve şeriata hâkimiyet, eşyalarındaki yenilenme, medeni şekillerde ve olaylarda meydana gelen ilerleme çerçevesinde müfessire vakıanın daha da belirginleşmesi, akla ayeti daha da iyi anlama imkânını verebilir. Yeni buluşlar konusunda, kavramada akli serbest bırakmakla, tefsir kelimesinin gerektirdiği sınırdan tefsir konusunda icat edicilik ve üretkenlik sağlanmış olur. Ancak aklın serbestliği mutlak şekilde olmamalı, Kur'an'ın vakıası ve mefhumu dışına

çıkamalıdır. Aklın serbestliği öyle bir sınırdan tutulmalıdır ki, Kur'an ayetlerinin içerdığı manalar dışına çıkılmamalı ve ayetlerin veya kelimelerin kabul etmediği manalar ona nisbet edilmemeli, tefsirde bu sapıklıktan uzak durulmalıdır. Kur'an'ı anlamada insanı serbest bırakmak, Kur'an'ın kendisine indiği Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in haricinde hiçbir insana bağlı kalmadan nassın anlaşılmasında en geniş bir çerçevede aklın önünü açmayı gerektirir. Geçmiş ümmetlerle ilgili olarak Kur'an'da anlatıldığı kadarıyla yetinmeyi ve israiliyatın tamamını silip atmayı, Kur'an'ın her türlü ilmin kaynağı olduğu iddiasını tamamıyla ortadan kaldırmayı, Kur'an'da geçen bu tür ayetlerden kastın Allah'ın azametinin açıklanması ile ilgili olduğunu belirtmekten öteye geçmeyeceği bir anlayış sınırında durmayı gerektirecektir. İşte Kur'an'ı tefsir ederken müfessirin bağlı kalması gereken metot budur ve Kur'an'ı tefsir etmek isteyen kişinin de bu ağır yükü kaldırması gerekir.

HADİS İLMİ

Hadis ilmi, senet ve metin durumlarının kendileriyle bilindiği kanunları bilmektir. Gayesi ise sahih olan hadisi sahih olmayanından ayırmaktır. Hadis ilmi iki kısma ayrılır:

1- Rivayetle ilgili olan hadis ilmi

2- Dirayetle ilgili olan hadis ilmi

Rivayetle ilgili olan hadis ilmi, Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in sözlerini, fiillerini, takrirlerini, sıfatlarını ve bunlarla ilgili rivayetleri, zaptı ve lafızlarını yazma hususlarını kapsar. Dirayetle ilgili olan kısım ise rivayetin hakikatini, şartlarını, çeşitlerini, hükümlerini, râvilerde aranan şartları, rivayet edenlerin sınıflarını ve onlarla alakalı olan hususları kapsamına alır. Dirayetle ilgili olan kısım, Hadisin içerdiği mananın kati bir nass ile çelişip çelişmediğini araştırmayı kapsar.

HADİS

Hadisçiler arasında daima kullanılan birtakım lafızlar vardır ki bunların manalarına vakıf olmak kaçınılmazdır. Bu lafızlar hadis, haber, eser ve sünnet lafızlarıdır. Genel olarak kullanım açısından lafızlar bunlardır. Metin, senet, isnat, müsned, müsnid, kelimeleri ise hadis lafızları ve rivayetleri açısından kullanılan terimlerdir. Râviler açısından ise muhaddis, hafız, hüccet ve hakim terimleri kullanılmaktadır. Hadis ıstılahında/terminolojisinde bu lafızlar şu anlamlara gelmektedir:

1- Hadis: Söz, fiil, takrir veya Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in ne uzun ne de kısa boylu olması gibi O'nun yaratılışını veya Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in hiç kimseye hoşlanmayacağı bir şekilde davranmaması gibi O'nun ahlaki özelliklerini anlatan hususlara denir. Haber ve Sünnet lafızları eş anlamlı sözcükler olup aynı zamanda hadis lafızıyla da eş anlamlı lafızlardır. Buna göre bunların üçü de aynı anlamı ifade etmektedir. Eser, kelimesi ise Sahabe'ye dayanan mevkuf hadise verilen isimdir.

2- Metin: Senedin sonu kendisine varan söze denir. Senet ise metne ulaştıran yola denir. Yani metne ulaştıran kişilerdir. Isnat, hadisi söyleyene dayandırmak. Müsned, mevkuf olsa bile başından sonuna kadar senedin ulaşmasına denir. Sahabe'den yapılan rivayetlerin toplandığı kitaba da müsned denir. Musnid ise isnadıyla hadisi rivayet eden kimseye denir.

3- Muhaddis: Rivayet ve dirayet olarak hadisi taşıyan ve ona önem veren kimseye denir. Hafız çeşitli yollardan olsa bile metni ve senedi ile birlikte yüzbin hadisi ezberleyen ve bu konuda ihtiyaç duyduğu şeyleri anlayan kimseye denir. Hüccet üç yüz bin hadisi kuşatan kimseye denir. Hakim sünnetin tamamını kuşatan kimsedir.

HADİS RÂVİLERİ

Hadis rivayeti, hadislerin kitaplarda yazılması ile son bulur. Buhari, Muslim ve sünen sahiplerinin yaşadığı asır olan hadislerin kaydedildiği asırdan sonra hadis rivayeti yoktur. Çünkü rivayet nakilden ibaret olup bu nakil de son bulmuştur. Hadis râvilerini Sahabe, Tabiin ve Tabii't Tabiin oluşturur. Hadis âlimleri, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'i görüp O'na iman eden herkesin Sahabe olduğunu söylüyorlar. Doğru olan ise ancak kendisinde “sohbet” manası tahakkuk edenler Sahabe sayılır. Said Bin Müseyyeb'den şu rivayet edildi:

“(Bir kimsenin Sahabe olabilmesi için) bir veya iki sene Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem ile arkadaşlık yapması veya O'nunla bir veya iki defa gazveye katılması gerekir.”

Şu'be, Musa es-Seblani'den -Onun hakkında hayr dua etti- şöyle rivayet eder: *“Dedi ki: Enes Bin Malik'e; Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in Ashabı'ndan senden başka kimse kaldı mı? diye sordum. Bunun üzerine Enes Bin Malik: Bedevilerden O'nu gören insanlar kaldı. Amma O'nunla arkadaşlık yapan kimse ise kalmadı, diye cevap verdi.”*

Allahu Teâlâ'nın Kitabı'nda ve Rasul'ün Sünneti'nde Sahabe ahlakları ve fiilleri ile övüldükleri için onların tamamı “*udul/güvenilir*” olarak kabul edilmişlerdir. Tabiine gelince, arkadaşlık yapmamış olsa bile Sahabe ile görüşüp ondan rivayette bulunan kimseye Tabiin denir. Said Bin Museyyeb, Kays Bin Ebu Hazim, Kays Bin Ubad, Ebu Sasan Husayn Bin el-Münzir gibi kimseler Tabiin'dendir. Hadis râvileri ile ilgili tarih yazılmış ve onların herbiri tanıtılmıştır. Sahabe hatadan masum değildir. El Hafız ez-Zehbi ed-Dimeşki şöyle demektedir: *“Sahabe Radiyallahu Anhum'a gelince olan oldu ve bitti, onların defterleri kapandı. Güvenilir kimseler hataya düştükleri gibi onlar da hataya düşmüşlerdir. Neredeyse hiç bir kimsenin hatadan kurtulması mümkün değildir. Ancak Sahabe'nin hatası nadiren görül-müştür ve hiçbir zaman zarar vermez. Zira amellerimizin tamamı onların naklettiklerine dayanmaktadır ki bu da onların udul olmalarının doğal bir sonucudur. Biz onlar vasıtasıyla Allah'ın dinini biliyoruz.”* Tabiine gelince, onlar arasında kasten yalan söyleyen kimseler neredeyse yok gibidir. Ancak hataları ve yanlışları vardır. Taşındığı ilim konusunda hatası nadir olanlar vardır. Bir kaç hatası olanlar ise ilim ile dopdolu oldukları için hataları affolunur. Böyle olan kimsenin hadisi nakledilir. Bu sıfatı taşıyanların rivayetleri ile hüccet/delil getirmekte ve istinbatta imamlar arasında tereddüt olmakla beraber nakilleri ile amel edilir. Haris el-A'ver, Ahmed

Bin Hanbel, Salih Mevla et-Teverme, Ata Bin es-Saib ve benzerleri bunlara örnektir. Ancak çok çok hata yapan ve rivayetlerinde yalnız kalanların hadisi ile delil getirilmez. Tabiin'in ilkleri hemen hemen böyle bir hataya hiç düşmemiştir. Düşenler ise onlardan sonra gelen Tabiin'in küçükleridir. Tabiin'i görenlere gelince, Evzai gibiler bu tabakayı oluşturmaktadırlar. Bunların asrında kasten yalan söyleyenler veya hatasının çokluğundan dolayı da hadisi terk edilenler vardır. Ümmet arasında hidayet yıldızı olarak tanınan İmam Malik bile hakkında söz söylenmekten kurtulamamıştır. Delil getirme anında birisi kalkıp Malik hakkında aleyhte bir şey söylediğinde tazir ile cezalandırılır ve tahkir edilirdi. Aynı şekilde her ne kadar rivayetinde yalnız kalıp vehmedildiyse de Evzai güvenilir bir hüccettir. Zühri'den rivayet ettiği hadisler üzerinde düşünmek gerekir.

RİVÂYETİ KABUL EDİLEN VE EDİLMİYEN CERH VE TADİLİN BEYANI

Rivayeti hüccet olarak kabul edilen bir kimsenin rivayetinde adalet ve zapt sıfatlarına sahip olma şartı aranır. “*Adalet*” sıfatına sahip olmak demek kişinin Müslüman, akıllı ve baliğ olması, fıkı sebeplerinden, kötü sıfatlardan beri/uzak olması demektir. “*Zapt*” ise râvinin dikkatli ve uyanık olması demektir. Ezberden rivayet ediyorsa rivayet ettiğini ezberlemiş, yazılı bir vesikadan rivayet ediyorsa yazdığını iyi korumuş, mana bakımından rivayet ediyorsa rivayet ettiği şeyin manasını ve kastedilen manayı değiştiren şeyleri bilmesi demektir.

Râvinin adaleti, hayırla ve hakkında yapılan övgülerle şöhret bulmasıyla sabit olur. İlim ve nakil ehli arasında adaleti ile şöhret bulan, emin oluşu ve güvenilirliği ile halk arasında övgüye mazhar olmuş kişilerin adaletlerinin ispat edilmesi için şahide ihtiyaçları yoktur. Adaleti ile şöhret bulmamış bir râvinin adaleti, aynı şekilde imamların tamamı veya bir imamın onun adaletine şehadeti ile sabit olur.

Bir râvinin zaptı, rivayetlerine zapt ve itkan ile tanınan, güvenilir râvilerinin rivayetleri olarak itibar edilmesi ile bilinir. Eğer râvinin rivayeti, mana bakımından da olsa bu kişilerin rivayetlerine uygun olarak görülür veya genelde uygun olduğu ve nadiren muhalefet ettiği görülürse bu durumda zaptı sabit olarak bilinir.

Sebebi zikredilsin ya da edilmesin tadil kabul edilir. Cerh ise böyle değildir. İnsanlar fıkı sebeplerinde ihtilaf ettikleri için, cerhin sebebi açıklanmadan izahı yapılmadan cerh kabul edilmez. Cerhi yapan kimse kendince fıkına bir sebep görüp râviyi zayıf görebilir, oysa gerçekte râvi zayıf olmayabilir. Yani cerh ve tadil ashabından birisinin inancına göre râvi zayıftır ama gerçekte râvi zayıf değildir. Bu nedenle, cerh yapılırken yapılan işin cerh olup olmadığının açığa kavuşması için cerh sebebinin belirtilmesi şart koşulmuştur. Bir kişinin ifadesiyle cerh sabit olur. Birden çok kişinin cerh yapması şart değildir. Öyleyse cerh ve tadilde bir kişinin sözü yeterlidir. Çünkü o, bir haberi bildirmektedir. Haberde ise bir kişinin sözü yeterlidir. Bir haberin, cerhinde veya tadilinde de sayı şart koşulmayıp bir kişinin haber vermesi yeterli olduğu gibi bir rivayetin cerhinde veya tadilinde de sayı şartı yoktur. Yalnızca bir kişinin sözü cerh ve tadil için yeterlidir. Sebebi açıklanmış bir cerh ile tadil aynı zamanda bir kişide toplandığı zaman tadili yapanların sayısı çok olsa bile cerhin önceliği vardır. Çünkü tadilde bulunanlar râvinin durumu hakkında görünen şeyleri haber vermektedirler. Cerh eden kimse ise tadili yapandan gizli kalanı, gizli

olanı haber vermektedir. Tadilde bulunanların çok sayıda olmalarının ise kıymeti yoktur. Çünkü sayının çokluğu haberin kabulü için bir illet sayılmaz. İlet râvinin durumundan haberdar olup olmamaktır. Fakihler bu hususta tadilde bulunanın şöyle demesi ile kayıt koymuşlardır: *“Cerh eden kimsenin zikrettiği sebebi öğrendim. Ancak râvi tevbe etti hâlini düzeltti.”* Cerh eden cerhin belirli bir sebebini zikrettiğinde tadil yapan kimse cerh yapan kimsenin ileriye sürdüğü sebebin butlanına/geçersizliğine yakinen delalette bulunarak cerhi ortadan kaldırır.

Ta’n/itiraz on şeyle olur. Bunlardan beş tanesi adaletle, beş tanesi de zaptla ilgilidir. Adaletle ilgili olanlar yalan, itham, fışkın ortaya çıkması, râvinin meçhul olması ve bidat ehlinden olmasıdır.

Zapt ile ilgili olanlar ise aşırı yanılma, aşırı dikkatsizlik/gaflete düşme, vehm, sika/güvenilir râvilere muhalefet, hafıza kötülüğü/kötü ezber.

Meçhul olma üç kısma ayrılır.

1- Açık ve gizli olarak adaletin bilinmemesi. Böyle bir râvinin rivayeti kabul edilmez.

2- Zahiren adil iken batınen durumun meçhul olması ki bu mestur/örtülü sayılır. Böyle bir râvinin rivayeti ile delil getirilir.

3- Râvinin kendisinin bilinmemesi. Âlimlerden hiçbir kimsenin tanımadığı ve hadisinin yalnızca bir râvi tarafından bilindiği herkes böyledir. Âlimlerin kendisini tanıması veya tadilcilerin ondan hadis rivayet etmesiyle râvi hakkındaki bilgisizlik ortadan kalkar. Bir kişinin tadili yeterli olduğu gibi bir kişinin rivayeti de yeterlidir. Nitekim Buhari, Murad el-Eslemi'den dolayı ondan Kays Bin Ebu Hazım dışında rivayet eden olmadığı hâlde rivayet etmiştir. Muslim, Rabia Bin Ka'b'dan dolayı ondan Ebu Seleme Bin Abdurrahman'dan başkası rivayet etmediği hâlde rivayet etmiştir. Bir kişinin rivayette bulunmasıyla bu ikisinin bilinmezliği kalkmıştır.

İSLÂMÎ FIRKALARIN RİVÂYETLERİ

Sahabe'nin tamamı uduldür. Bu nedenle insanlar, Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* zamanında ve O'ndan sonraki dönemde isnattan sormazlardı. Ne zaman ki fitneler ortaya çıktı isnattan sormaya başladılar. Sahabe ve dışındakiler kendisinden hadis alınacak kişilerin hâllerini araştırmaya teşvik ettiler. Ebu Sekine Mücaşi Bin Fatine'den şöyle dediği rivayet edildi: *"Ali Bin Ebu Talib'i Kufe mescidinde şöyle söylerken işittim: Kendisinden bu ilmi aldığınız kimselere dikkat edin. Çünkü o (ilim) ancak dindir."* Dahhak Bin Müzahim de şöyle demiştir: *"Bu ilim dindir. Bu ilmi aldığınız kimseyi iyice araştırın."* Muhammed Bin Sirin ise şöyle demiştir: *"Muhakkak ki bu hadis dindir. Hadisi aldığınız kimseleri iyice araştırınız."*

Fitnelerden sonra İslâmî fırkalar ortaya çıktı ve bunlar yeni görüşler benimsediler. Bu İslâmî fırkaların mensupları benimsedikleri görüşlerin İslâmî görüşler olduğunu gösterebilmek için bunların şer'î nasslardan çıkartılmış görüşler olduğunu iddia ediyorlardı. Bunlardan bir kısmı benimsedikleri görüşleri delillendirmeye ihtiyaç duyup da hakkında şer'î nasslarda bir delil bulamadıkları zaman görüşlerini destekleyebilecek nitelikte ortaya bir hadis koyuyorlar ve bunu da Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'e dayandırıyorlardı. Bazıları bağlı oldukları fırkaya davet ve teşvik için veya görüşlerine davet ve teşvik etmek, görüşlerini güzel göstermek için hadisler uyduruyorlardı. Bu yeni görüşler bidat ve bu görüşlerin sahipleri de bidatçı olarak isimlendirildi. Bu nedenle böylesi gruplardan işitilenler araştırmayı ve incelemeyi gerektirmektedir. Rivayet ettikleri hadisler başlı başına araştırma konusudur. Onlar hakkında detaylı bilgi vardır. Bidatından dolayı tekfir edilen bidatçının rivayetini reddetmekte şüphe yoktur. Tekfir edilmemekle beraber yalanı helâl görürse rivayeti yine reddedilir. Eğer yalanı helâl görmezse, fırkasına veya mezhebine çağırması şartı ile rivayeti kabul edilir. Eğer fırkasına veya mezhebine çağırda bulunmaya devam etmiyorsa rivayeti kabul edilir. Eğer fırkasına veya mezhebine çağırda bulunmaya devam ediyorsa rivayeti kabul edilmez ve haberi ile de delil getirilmez.

Velhâsıl adalet ve zapt sıfatına sahip olması gibi kendisinde rivayetin kabul edilmesi şartlarını toplayan her Müslüman'ın rivayeti, mezhebine ve fırkasın bakılmaksızın kabul edilir. Eğer fırkasına veya mezhebine çağırda bulunuyorsa kabul edilmez. Çünkü herhangi bir mezhebe ve gruba çağırarak caiz değildir. Ancak İslâm'a çağırıyor ve delillerini ortaya koyarak benimsediği fikirlerini açıklıyorsa rivayeti kabul edilir. Zira bu durumda İslâm'a çağırıyor sayılır. Böyle bir kimse rivayetinden dolayı ta'n edilmez/kınanmaz.

HADİSİN MANA VE MUHTASAR OLARAK RİVÂYET EDİLMESİ

Mana ile hadis rivayet etmek caizdir. Çünkü biz hadisin lafzı ile değil manası ile ibadet ediyoruz. Çünkü vahy hadisin lafzı değil manasıdır. Ancak mana ile hadisi rivayet edebilmek için râvinin hadisin anlatmak istediği anlamı vurgulamada âlim olması şarttır. Eğer bu konuda âlim veya arif değilse mana ile hadis rivayet etmesi caiz değildir. Hadisin ihtisar edilmesi de caizdir. Hadisin zikredilmeyen kısmı, zikredilen kısmı ile alakalı değilse hadisin muhtasar olarak rivayet edilmesinde bir sakınca yoktur. Ancak manayı eksiltecek veya mananın tam anlamını vermeyecek şekilde hadisin metnindeki gayenin, istisnanın vb. şeylerin zikredilmemesi caiz değildir. Ancak gaye ve istisna ikinci bir rivayet ise ve de bu rivayette şüphe varsa, güvendiği rivayeti rivayet edip içerisinde şüphe bulunan rivayeti bırakması gerekir.

HADİSİN KISIMLARI

Sünnet ve hadisle eş anlama gelen haber, rivayet edildiği kanal itibarı ile “mütevâtir haber” ve “ahad haber” olmak üzere iki kısma ayrılır. Mütevâtir haber aşağıdaki dört hususu kendinde toplayan haberdir.

1- Belirli bir sayı ile sınırlandırılmaksızın râvi sayısının bir topluluk meydana getirmesi gerekir. Topluluk sayısı olarak sayılacak her adet diğer şartları da haiz olduğu zaman mütevâtir sayılır.

2- Âdeten yalan üzerinde birleşmeleri imkânsız olmalıdır. Şahısların ve bölgelerin değişmesi ile bunlar da değişir. Ali Bin Ebu Talib gibi beş kişi, mütevâtir haber için yeterlidir. Fakat onun dışındaki beş kişi ise yeterli olmayabilir. Çeşitli beldelerden bir araya gelmeyen beş kişinin verdiği haber, mütevâtir haber için bazen yeterli olabilir. Ancak aynı beldede olup da bir araya gelmeyen onlar kadar topluluğun haberi çoğu kez yeterli olmaz.

3- Sayılarını bulmasa dahi âdeten yalan üzerinde ittifak etmeleri muhal olan bir topluluğun başından sonuna kadar rivayet etmeleri gerekir. Yine ilk iki şart, rivayet tabakalarında tahakkuk etmelidir.

4- İsnat edilen; yalnızca akıl ile sabit olmayıp, işitme ve diğer duyu organlarından birinin hissi ile son bulmalıdır. Çünkü insat edilen hisse dayanmadığı zaman yalnızca aklın, hata etmesi mümkündür. Zira yakın ifade etmez.

Mütevâtir haberin hükmü: Mütevâtir haber yüzde yüz kesinlik ifade eder. Reddine hiçbir şekilde imkân vermeyecek ölçüde insanı kabule mecbur kılar. Mütevâtir haber ancak bir zorunluluktur/kaçınılmazdır. Çünkü incelemeye, araştırmaya muhtaç değildir. Yani mütevâtir haber yakın/kesinlik ifade eder. Mütevâtir haber iki kısma ayrılır:

a- Lafzen Mütevâtir:

مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

“Bile bile bana yalan isnat eden kimse, cehennemdeki yerini hazırlasın.” [Buhari ve Muslim] hadisi, mestler üzerine mesh etmeye cevaz veren hadis, havz hadisi, şefaathadisi ve namazda elleri kaldırma hadisi gibi hadisler lafzen mütevâtir hadise örnekler.

b- Manen Mütevâtir: Sabah namazının sünnetinin iki rekât olması gibi çeşitli konularda bir iş üzerinde nakilcilerin ittifak ettikleri hadisleredir. Bu türden mütevâtir hadisler mevcuttur. Tevatüre bakışlarında ve

tevatür şartlarındaki ihtilaflar nedeniyle her ne kadar âlimler sayılarında ihtilaf etmişlerse de birçok mütevatir hadis rivayet edilmiştir.

Ahad haber ise râvilerin sayısı tevatür derecesine ulaşmamış haberlere denir. Râvilerinin sayısının bir veya dört olması fark etmez. Yani mütevatir hadis için şart koşulan dört şarttan birisi bulunmayan rivayetlerdir. Râvilerinin sayısı açısından ahad haber üç kısma ayrılır.

1- Garib Hadis: Hadisi toplayanlardan bir râvinin yalnız kalmasıdır. Yani râvinin rivayetin herhangi bir yerinde yalnız kalmasıdır. Garib hadis, yalnızca isnat açısından garib hadis ve hem isnat hem de metin yönünden garib hadis olmak üzere iki kısma ayrılır. Sadece metin yönünden garib hadis yoktur. Hem metin hem de isnat yönünden garib hadis, bir kişinin rivayet zincirinde yalnız kalmasıdır. Köle satışını ve bağışını yasaklayan hadis buna örnektir. Senet yönünden garib hadis ise Sahabe'den bir cemaatin metnen rivayet ettiği, başka bir râvinin o hadisi bir başka Sahabe'den rivayetinde yalnız kaldığı hadistir. Tirmizi'nin Ebu Musa el-Eşari'den rivayet ettiği şu hadis buna örnektir:

الْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَصْعَاءٍ وَالْمُؤْمِنُ يَأْكُلُ فِي مَعَى وَاحِدٍ

“Kâfir yedi bağırсаğа yer. Mümin tek bağırсаğа yer.” [Tirmizi]

2- Aziz: Birden çok dörtten az sayıda râvinin yani iki veya üç kişinin rivayet ettiği hadistir. Az sayıda olmasından dolayı aziz diye isimlendirilmiştir.

3- Meşhur: Mütevatir seviyesine ulaşmayan üçten fazla kişinin rivayet ettiği hadistir. Dillerde şöret bulması ve durumu açık olduğu için “meşhur” diye isimlendirilmiştir. Senedi olsa da olmasa da durum değişmez. Aynı zamanda buna müstefiz/yayılan da denir. Meşhur hadis iki kısma ayrılır:

a- Hadisçiler arasında meşhur olan

b- Bütün insanlar arasında meşhur olan.

Enes'in şu hadisi birinci türdendir:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَنَتَ شَهْرًا يَدْعُو عَلَى رَعْلٍ وَذَكَوَانَ

“Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem bir ay boyunca Ra'l ve Zekvan'a beddua ederek kunut yaptı.” [Buhari, Muslim ve Ahmed]

Şu hadis ise ikinci türe örnektir:

الْمُسْلِمُ مَنْ سَلَّمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ

“Müslüman elinden ve dilinden emin olunan kimsedir.” [Buhari, Abdullah Bin Ömer’den tahrîc etti] İnsanlar arasında meşhur olanların hepsi sahih değildir. İnsanlar arasında meşhur olup da aslı olmayan veya tamamen uydurma olan hadisler de vardır. Bu şekilde olan gerçekten çok hadis var. Şu hadis gibi:

يَوْمَ صَوْمِكُمْ يَوْمَ نَحْرِكُمْ

“Oruca başladığınız gün ile kurban bayramınız aynı gündür.” Bu hadisin aslı yoktur. İster garib olsun, ister aziz olsun isterse meşhur olsun ahad habere ait isnadın da bir sonu vardır. Senedin sonu ya Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’de ya Sahabe’de ya da Tabiin’de son bulur. Senedin son bulunduğu yere göre üç kısma ayrılır.

1- Merfu: Söz, fiil, takrir veya vasıf olarak hassaten Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e izafe olunan habere merfu hadis denir. Hadisi Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e isnat edenin bir Sahabe, bir Tabiin veya onlardan sonra gelen birinin olması arasında fark yoktur. *“Biz Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in hayatında şöyle yapıyorduk”* veya *“öyle diyorduk”* veya *“o namazdaydı”* veya *“bizimle beraberdi”* veya *“biz şöyle yapmakta bir sakınca görmüyorduk”* veya *“yapıyorlardı”*, *“diyorlardı”* veya *“Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in hayatında şöyle denilirdi”* gibi Sahabe sözü de merfu hadis sayılır. Yine *“şöyle yapmakla emrolunduk”* veya *“şöyle yapmaktan men edildik”* veya *“şöyle yapmak Sünnet’tendir”* gibi Sahabe sözleri Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e izafe edilmemiş olsa bile merfu hadisten sayılır. Çünkü bu tür ifadeler Rasulullah’nın takririne delalet eder. Aynı şekilde Enes’in:

كَانَتْ أَبْوَابُ النَّبِيِّ تَقْرَعُ بِالْأَطَافِرِ

“Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in kapısına tırnakla vurularak çalınırdı.” [Buhari] hadisi ve:

أَمَرَ بِلَالٌ أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانَ وَيُوتِرَ الْإِقَامَةَ

“Bilal, ezanı ikişer defa tekrarlamakla, kamette ise birer defa tekrarlamakla emir olundu.” [Muslim] hadisleri merfu hadis sayılır. Nüzûl sebebi belirtildiği takdirde, Sahabe’nin Kur’an tefsiri de merfu hadis sayılır. Bunun dışındaki Sahabe tefsiri ise merfu hadis sayılmaz. Çünkü Sahabe, Kur’an tefsirinde birçok içtihatla bulundu ve aralarında ihtilaf etti. Aynı şekilde onlardan bir çoğunun ehl-i kitaptan israiliyat rivayet ettiklerini görmekteyiz. Bu nedenle onların Kur’an tefsirleri merfu olarak itibar edilmesi bir yana hadis sayılmaz.

2- Mevkuf: Sahabe'den söz ve fiil olarak rivayet edilenlere denir. Yalnızca Sahabeye aittir. İsnadı bazen muttasıl/kesintisiz olabilir bazen de olmaz. Fakihlerin ve muhaddislerin bir çoğu mevkuf hadisi “*eser*” olarak da isimlendirmişlerdir. Mevkuf hadis hüccet/delil sayılmaz. Çünkü Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

“Rasul size ne veriyse onu alın, sizi neden alıkoysaysa onu da bırakın.” [Haşr Suresi 7] Rasul'ün getirdiklerinin dışındakileri almayınız mefhumu, mevkuf hadisi de kapsar. Bu nedenle de Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in dışında herhangi bir kimseye ait söz ve fiil hüccet/delil olamaz. Mevkuf hadisi Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'e izafe etmek helâl olmaz. Çünkü bu bir zan değil ihtimaldir. İhtimale ise itibar edilmez.

3- Maktu: Maktu hadis, munkatiden/kesintiliden farklıdır. Söz ve fiil olarak Tabiin'e ait davranışlara maktu hadis denir. Maktu hadis delil sayılmaz. Mevkufdan daha zayıftır.

AHAD HABERİN KISIMLARI

İster merfu olsun ister mevkuf olsun isterse maktu olsun garib, aziz ve meşhur olmak üzere üç çeşidi ile ahad haber, hadisciler tarafından kabul edilmesi veya edilmemesi açısından üç kısma ayrılır: sahih, hasen ve zayıf. Bunların her birinin açıklaması şöyledir:

1- Sahih: Sahih hadis şaz ve muallel olmayarak isnadının başından sonuna kadar adalet ve zapt sahibi kimselerin yine kendileri gibi adalet ve zapt sahibi kimselerden muttasıl senetlerle rivayet ettikleri hadise denir. Diğer bir ifade ile adalet ve zapt sahibi bir râvinin yine kendisi gibi birisinden, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e veya Sahabe'ye veya Sahabe zamanındaki diğer Müslümanlara varıncaya kadar muttasıl bir senetle rivayet edilen hadise sahih hadis denir. *"Adalet ve zapt sahibi birisinin yine kendisi gibi birisinden muttasıl bir senetle"* ifadesi ile sahih hadis, sahih hadis çeşitlerinden sayılmayan mürsel, munkatı ve mu'daldan korunmuş ve ayırt edilmiş olmaktadır. Çünkü mürsel hadis, Tabiîn'in Sahabe'yi zikretmeden doğrudan doğruya Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den rivayette bulunmasıdır. Munkatı ise senedinin bir yerinde veya bir kaç yerinde râvilerden birinin düştüğü hadise denir. Mu'dal, bir veya birkaç yerinde iki râvinin düşmesidir. Mürsel, munkatı ve mu'dal, senetlerinde kopukluk olduğu için sahih hadis kapsamından çıkartılmışlardır. *"Şaz olmaması"* ifadesi ile sahih hadis *"şaz"* olmaktan korunmuştur. Şaz olması demek, güvenilir bir râvinin kendinden daha güvenilir bir râvinin rivayetine muhalefet etmesi demektir. *"Muallel olmaması"* ifadesi ile de sahih hadis *"muallelden"* korunmuş olmaktadır. Çünkü muallel demek içerisinde hadisin sıhhatini zedeleyen bir illetin bulunması demektir. İlet, hadiste kötü bir iş sayılmaktadır. Yani illet, bütün hadis yollarınca çürüklüğünü ortaya çıkaran ve reddine etkili olan bir faktördür. Hadiscilerin çoğunun senedini mevkuf olarak gördükleri hâlde yalnızca bir râvinin muttasıl bir senetle rivayette bulunması gibi. *"Adalet sahibi birinin nakli"* sözü ile açık ve gizli olarak hâli bilinmeyen veya bizzat kendisi meçhul olan veya zayıflığı ile bilinen bir kimsenin rivayetinden korunmuş/ayrılmış olmaktadır. Zira bu durumda olan bir râvinin hadisi sahih sayılmaz. *"Zapt ehliyetine sahip, naklettiklerinden gafil olmaması, uyanık olması"* bu söze binaen gaflette olan kimse çok çok hata yapar, böyle birisinin naklettiği hadis sahih hadis sayılmaz. Bu nedenle sahih bir hadisin zikredilen şartların tamamına sahip olması gerekir. Bu şartlardan birisi yok olursa sahih hadis olmaz.

2- Hasen: Tahric edeni bilinen, ricali/rivayet edenleri de meşhur olan ve hadisin çoğunun onlara dayandığı hadise denir. Hasen hadisi hem âlimlerin çoğu hem de fakihlerin geneli kabul ederler. Yani isnadında yalanla itham edilen kimse yoktur, şaz hadis de değildir. Hasen hadis iki çeşittir:

a- Senedinde ehliyeti gerçekleşmemiş mestur/adaleti ya da fasıklığı belli olmayan, fakat çok çok hata yapmayan, gafil olmayan ve yalancılıkla da itham edilmeyen bir kişi bulunan hadistir. Hadisin metni benzer bir şekilde başka yollardan da rivayet edilmiştir. Böylece şaz ve münker olmaktan da çıkarılmış olur.

b- Râvisi doğruluk ve emanet bakımından meşhur olmakla beraber, ezber ve itkan yönünden yani zapt açısından sahihin rivayet edenleri seviyesine ulaşmamış hadistir. Münker sayılmaz, metni şaz ve muallel de değildir. Hasen hadis, adalet sıfatına sahip fakat zaptı zayıf olan şaz ve muallel olmadan muttasıl senetle rivayet edilen hadistir. Sahih hadisle delil getirildiği gibi hasen hadisle de delil getirilir.

3- Zayıf: Kendisinde ne sahih hadis ne de hasen hadis sıfatlarını toplamamış olan hadise denir. Zayıf hadisle kesinlikle delil getirilmez. *“Zayıf hadis, çeşitli yollardan zayıf olarak geldiği zaman sahih veya hasen hadis derecesine yükselir”* sözü yanlıştır. Bir hadisin zayıflığı râvisinin fışkından veya fiilen yalanla itham edilmesinden kaynaklanıyorsa, sonra da bu türden olarak başka yollardan gelirse zayıflığı iyice artar. Ancak zayıf hadisin içerdiği manayı sahih bir hadis de içeriyorsa sahih hadisle delil getirilir. Zayıf hadis terk edilir. Bundan dolayı zayıf hadisle hiçbir şekilde ve kesinlikle delil getirilmez.

MAKBUL/KABUL EDİLEN VE MERDUD/REDDEDİLEN HADİS

Hadis ehli nezdinde hadisin sahih, hasen ve zayıf kısımlarına ayrılmasıyla sahih ve hasen hadislerle delil getirileceği, zayıf hadislerle ise kesinlikle delil getirilmeyeceği görülmektedir. Hadisi makbul veya merdud kılan şey, hadisin senedine, râvisine veya metnine bakıştır. Bir hadisin senedinden râvi terk edilmemişse, râvi hakkında töhmet/ta'n yoksa metin bozuk değilse, Kur'an'a, mütevatir sünnete veya kati icmaya da muhalif değilse, ister sahih olsun ister hasen olsun bu durumda hadis makbuldür, onunla amel edilir ve şer'î delil olarak da alınır. Eğer bir hadis bu sıfatların dışında ise merduddur/reddedilir ve onunla istidlal yapılmaz. Buna göre bir merdud hadis ya senedin bir kısmının terk edilmesi sebebiyle reddedilir ki bu da, terk edilenin tadil edilmemesi sonucunu doğurur ya râvilerden birinin ta'n edilmesi sebebiyle ya hadisin metnindeki bir bozukluk sebebiyle ya da Kur'an'dan, hadisten ve icmadan kati bir delile muhalefeti sebebiyle reddedilmiştir. Merdud hadisin kapsamına aşağıda çeşitleri belirlenmiş hadisler girer. Bunlar şu nitelikleri taşır:

1- Muallak: Senedin başlangıcından itibaren arka arkaya bir veya daha fazla râvinin açıkça düşmesidir. *"Daha fazla"* kelimesi senedin bir kısmını veya tamamını kapsayabilen genel bir ifadedir. *"Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi"* veya *"şöyle yaptı"* gibi, muhaddisin veya musannıfın bütün senedi kaldırarak doğrudan Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den rivayet etmesi de bu ifadenin kapsamına girer.

2- Mu'dal: Senedin bir veya birkaç yerinde iki veya daha çok râvinin düşmesidir. Tabe-ut Tabiin'in irsal ettiği/Sahabe'yi atlayarak rivayet ettiği hadis de mu'dal sayılır. Fakihlerden musannıfın/tasnif edenlerin, *"Rasul Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi"* sözü ve *"Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den"* sözleri mu'dal sayılmaz. Çünkü bu bir rivayet değil, Bilakis istidlal ve istishaddır/delillendirmedir. Dolayısıyla da böyle bir ifadeyi kullanmak doğrudur.

3- Munkatı: Nerede olursa olsun tek bir yerde Sahabe'den önce râvilerinden bir râvinin düşmesidir. Her bir yerde düşen râvinin birden çok olmaması şartı ile râvinin düştüğü yerlerin çoğalmasa fark etmez. Bu durumda değişik yerlerinden dolayı munkatı olur. Senedinde müphem/kapalı bir râvinin geçtiği hadis de munkatı sayılır. Örneğin: Abdürrezzak Sevri'den, Sevri Ebu İshak'tan O, Zeyd Bin Yüsey'den onun da merfuan Huzeyfe'den rivayet ettiği:

إِنْ وَلَيْتُمُوهَا أَبَا بَكْرٍ فَقَوِيٌّ أَمِينٌ

“Eğer o işe Ebu Bekir’i seçerseniz, şüphesiz ki o kuvvetli ve güvenilir bir kimsedir.” hadisinin iki yerinde inkıta/kesinti vardır. Birincisi: Bu hadisi Abdurrezzak Sevri’den işitmemiştir. Numan Bin Ebu Şeybe El Cündi’den rivayet etmiştir. İkincisi: Sevri Hadisi Ebu İshak’tan duymamıştır, Şüreyk’ten rivayet etmiştir. Öyleyse hadis, merduddur/reddolunmuştur.

Senedinde müphem bir adamın zikredildiği hadise örnek ise şudur: Ebu Ala Bin Abdullah Bin Şihhır iki kişiden o da Şeddad Bin Evs’ten rivayet etti:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الثَّبَاتَ فِي الْأَمْرِ

“Allahım senden işimde sebat vermeni dilerim.” [Tirmizi] Bu senette geçen iki kişinin kimler olduğu belli değildir. Öyleyse bu hadis, râvilerinde meçhul bir kimsenin bulunmasından dolayı merduddur/reddedilmiştir.

4- Şaz: Güvenilir bir râvinin, insanların kendisinden daha çok güvendiği kimselerden rivayet ettiğine muhalif bir hadis rivayet etmesidir. Başkasının rivayet etmediği bir hadisi güvenilir bir râvinin rivayet etmesi şaz sayılmaz. Çünkü başkası rivayet etmese bile güvenilir bir râvinin rivayeti kabul edilir ve onunla delil getirilir.

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ

“Ameller niyetlere göredir.” hadisi böyle bir hadistir. Bu hadisin rivayetinde Ömer yalnız kalmıştır. Ondan Alkame, ondan Muhammed İbrahim Et-Teymi ondan Yahya Bin Said El-Ensari rivayet etmiştir. Sonra da bu hadis Yahya Bin Said’den tevâtür yoluyla gelmiştir. Buna göre şaz hadis; sadece güvenilir bir râvinin, insanların kendisinden daha çok güvendiği kimselerden rivayet ettiği hadise muhalefet etmesidir. Yani kendinden daha fazla tercih edilen kimseye muhalif olarak makbul bir râvinin rivayet ettiği hadise şaz denir.

5- Muallal: İçinde bir illet bulunan hadise denir. Dış görünüşü itibarıyla illetten salim olmakla beraber sıhhatini zedeleyen bir illetin var olduğu farkedilen bir hadistir. Dış görünüşü itibarıyla sıhhat şartlarını bünyesinde toplayan ve ricali/rivayet edenleri güvenilir olanların isnadına ilhak edilir.

6- Münker: Güvenilir olmayan râvinin rivayetinde yalnız kaldığı hadise denir. Münker hadis, zayıf bir râvinin güvenilir râvilere muhalif olarak rivayet ettiği hadistir.

7- Mevzu: Mevzu hadis, uydurulmuş hadise denir. Mevzu hadis, zayıf hadislerin en şerlisi/kötüsüdür. Durumunu açıklama gibi bir maksadın dışında hangi sebeple olursa olsun uydurma olduğunu bile bile bir kimsenin mevzu hadisi rivayet etmesi caiz değildir. Bir hadisin mevzu olduğu ancak onu uyduranın ikrarı ile veya ikrar seviyesine varan bir seviyeye gelmesiyle bilinir. Bazen bir hadisin uydurma olduğu, râvinin birtakım liderlerin arzusuna göre hareket ederek yalana sarılmasıyla veya isnat esnasında verdiği bir haberin ondan başkası tarafından bilinmemesi, ona şahitlik yapacak ve onu takip edecek herhangi bir kimsenin bulunmaması ile onun yalancı olduğunu açıkça ortaya koyan bir duruma düşmesi sonucunda râvinin durumuna delalet eden bir durumun ortaya çıkmasıyla hadisin uydurma olduğu anlaşılır. Bazen de rivayet edilen metnin anlamlarında ve lafızlarında görülen bozuklukla/düşüklükle veya Kur'an'ın bir kısmına, mütevatir sünnete ve kati icmaya muhalif olmasıyla doğrudan doğruya rivayet edilen metnin durumundan anlaşılır. Hadis uyduranlar birkaç sınıfa ayrılır. Onların en zararlı olanları zühd mensuplarından bir grubun sevap kazanma iddiasıyla hadis uyduranlarıdır. İnsanların onlara olan güvenleri nedeniyle onların uydurduklarını rahatlıkla kabul ettiklerinden dolayı bunlar büyük bir tehlike arz ederler. Hadis uyduran kimse bazen bizzat kendisi uydurur ve bunu hadis diye yayarken bazen filozofların veya başkalarının sözlerini alarak onun Rasul'e ait bir söz olduğunu iddia eder. Sure sure Kur'an'ın faziletinden bahseden hadisler ki özellikle de Übey Bin Ka'b'dan rivayet edilenler uydurma hadislerdir. Ebu İsm'e'den onun İkrime'den onun da İbni Abbas'tan rivayet ettikleri hadisler uydurmadır. Bunların uydurma olduğu bu konuyu araştıranların araştırmaları ile ve Ebu İsmi'nin ikrarı ile sabit olmuştur. Onun şöyle söylediği rivayet edilir: *"İnsanların Kur'an'dan yüzçevirerek Ebu Hanife'nin fıkhı, Muhammed Bin İshak'ın meğazisi ile meşgul olduklarını gördüm. İnsanları Kur'an ile meşgul ettirmek gayesiyle bu hadisleri uydurdum."*

Merdud/reddedilen hadis çeşitlerinin tamamı değil bir grubu bunlardır. Burada bir kısmı zikredilerek bir kısmının ise zikredilmediği merdud hadislerin daha birçok çeşidi vardır. Makbul hadisin merdud hadisten nasıl ayırt edilebileceği ile ilgili kaidenin zikredilmesi ile yetinilmesi gibi tamamını zikretmedik. Senedi, râvileri ve metni makbul olduğu müddetçe sahih hadis şartlarını taşımadığı gerekçesiyle bir hadis reddedilmez. Yani hadisi rivayet edenler sahih hadis ricalinden daha az olabilir veya senedinde zahiri iyi olarak bilinip gizli durumu bilinmeyen/mestur bir râvi veya hıfzı kötü olan bir râvi bulunabilir. Ancak, teferrüd ettiği/tek başına

kaldığı zannedilen bir râvinin veya bir başka hadisin şahitliği gibi bir tercih karinesiyle güçlü hâle gelebilir. Senet, râviler ve metin gerekçelerine göre kabul edilebilme imkânı oldukça bir hadisin reddi yönünde zorlama/özen gösterilmez, aceleci davranılmaz. Özellikle de âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul görmüş ve fakihlerin geneli onu kullanmışsa o hadis kabul edilir. Sahih hadis şartlarını taşımasa bile o hasen hadis kapsamına girer. Bir hadisin reddinde aceleci davranmak caiz olmadığı gibi merdud bir hadisi senedine veya râvisine veya metnine bakarak kabul etmekte iyimser davranmak da caiz değildir.

MÜRSEL HADİS

Senedinden bir Sahabe düşen hadistir. Bir Tabiin'in "*Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi*", "*şöyle yaptı*" veya "*huzurunda şöyle yapıldı*" demesi gibi. Mürsel hadis, Tabiin'den Ubeydullah Bin Adiy Bin El-Hıyar, Said Bin Müseyyeb gibi şahsiyetlerin Sahabe'den bir cemaata kavuşup onlarla oturmaları ve konuşma esnasında Sahabe'yi zikretmeden "*Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi*" gibi bir ifade kullanmalarıdır. Bütün Tabiin arasında eşitlik olduğu yani büyük, küçük ayrımı yapılmadığı meşhurdur. Yani küçük, büyük yaş ayrımına bakılmaksızın Tabiin'den herhangi bir kimsenin Sahabe'yi zikretmeden doğrudan doğruya Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'den rivayette bulunmasıdır. Mürsel ile delil getirmek hususunda hadisçiler, usûlcüler ve imamlar ihtilaf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı mürsel hadisi, munkatı hadis gibi merdud kabul ederek onunla delil getirilemeyeceğini söylerken bir kısmı ise mürsel hadis ile delil getirmeyi kabul etmiştir. Mürselle delil getirmeyenler onu illet sebebiyle reddederler. Çünkü onda bilinmeyen bir râvi terk edilmiştir ve terk edilen râvi güvenilir olmayabilir. Rivayette güvenilirliğe ve kesinliğe itibar edilir. Bilinmeyenin bulunduğu bir rivayet hüccet/delil olmaz. Mürsel'in reddindeki illet/kusur budur. O sahih bir illettir ve sahih illetle hadisi reddetmek de doğrudur. Ancak bu mürsele uymaz. Çünkü terk edilen/düşürülen râvi Sahabe'dir. Şahsı itibarı ile her ne kadar bilinmese bile onun Sahabe olduğu bilinmektedir. Sahabe'nin tamamı ise uduldür. Sika/güvenilir olmamaları mümkün değildir. Bilakis onların güvenilirlikleri kesindir. Bu nedenle mürsel hadisin reddinde ileri sürülen illet, mürsel hadise uymaz; reddi için başka sebep de yoktur. Ayrıca mürsel hadis metin, senet ve râvi şartlarına da haizdir. Senedinden düşürülen râvi Sahabe olduğu için, Sahabe olduğu bilindiği sürece râvinin bilinmesi zarar vermez. Çünkü o güvenilir bir kimsedir. Bu da mürsel hadisin hüccet olduğuna ve onunla delil getirileceğine delalet eder. "*Bazen illet, Tabiin'in kendi gibi olan bir Tabiin'den onun da Sahabe'den rivayet etmesi gibi ihtimal dahilindedir, denilebilir. Sahabe'nin düşmesi ise tek bir râvinin düşmesi anlamına gelmez. Bilakis râvilerinden birisi Sahabe olan -ki o udul sıfatına sahiptir- iki râvinin düşmesi ihtimalini gösteren bir inkıttadır. Zira onun Tabiin'den olma şüphesi vardır. Bu durumda ise hadiste cerh ihtimali veya zapt noksanlığı vardır ki bu nedenle de reddedilir.*" Böyle bir söz söylenebilir. Bu söze şöyle cevap verilir: Mürsel hadisin tarifi şöyleydi: "*Tabiin'in Sahabe'nin ismini zikretmeden Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den rivayette bulunmasıdır.*" Bu tarifte zikredilmeyen bir Tabiin'in bir

başka Tabiin'den rivayeti diye bir şey yoktur. Sahabe zikredilmemekle birlikte Tabiin'in düşmesi ihtimalini varsaysak dahi onun düşmesi vehm türünden bir ihtimalden öteye geçmez. Hatta o ihtimal derecesine bile ulaşmamış bir vehm etmektir. Çünkü o zikredilmeyen bir Tabiin'den bir Tabiin'in rivayet ettiğini vehmetmektedir. Yani o Sahabe'nin değil de Tabiin'in düştüğünü varsaymaktadır. Bu varsayımı/vehmi doğrulayacak bir delil yoktur. O sadece bir vehmdir. Vehmin/hayalin hiçbir değeri yoktur, onun üzerine bir hüküm bina edilemez. Orada meçhul bir râvinin var olduğu da söylenemez. Çünkü meçhul bir râvinin var olduğunu söyleyebilmek için rivayetin isnat edeceği hiçbir şey yoktur. Bu nedenle mürsel hadis, merdud hadislerden sayılmaz. Bilakis mürsel hadis kendisi ile delil getirilebilecek makbul hadislerdendir.

KUDSÎ HADİS

Kudsî hadis, Muhammed *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den Rabbinden isnat yolu ile ahad olarak bize nakledilen hadistir. Kudsî hadis, Allah'ın kelamından O'na izafe edilen bir hadistir. Allah'a nisbet edilmesinin sebebi ilk önce onu konuşanın Allahu Teâlâ olduğundan dolayıdır. Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e izafe edilmesinin sebebi ise Allahu Teâlâ'dan haber veren olmasından dolayıdır. Ancak Kur'an-ı Kerim gibi değildir. Çünkü o ancak Allahu Teâlâ'ya izafe edilmektedir. Kur'an'dan bir ayet söyleneceği zaman "*Allahu Teâlâ şöyle dedi*" denilir. Kudsî hadis söylenmek istenildiğinde ise: "*Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem Rabbinden yaptığı rivayette şöyle dedi*" denilir. Kudsî hadisi rivayet edenin iki sıfatı vardır:

Birincisi şöyle demesidir: "*Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem Rabbinden rivayetle şöyle dedi.*"

İkincisi şöyle demesidir: "*Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in kendisinden rivayet ettiğine göre Allahu Teâlâ şöyle dedi.*" Her iki ifadenin anlamı da birdir.

Kur'an ile kudsî hadis arasındaki fark şudur: Kur'an'ın hem lafzı hem de manası açık vahiy ile Allahu Teâlâ'dandır. Kudsî hadis ise lafzı Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den manası ise ilham veya uyku yoluyla Allahu Teâlâ'dandır. Kur'an, Cebrail vasıtasıyla indirilen mucize bir lafızdır. Kudsî hadis ise mucize değildir ve Cebrail vasıtası ile de gelmemiştir. Kur'an, kudsî hadis ve kudsî olmayan hadis arasındaki fark şudur: Kur'an, Cebrail'in lafzen Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e indirdiği sözlerdir. Kudsî hadis, Allahu Teâlâ'nın ilham veya uyku yoluyla Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e verdiği bir haberi Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in kendi ifadesi ile bildirdiği habere denir. Diğer hadisler de kudsî hadis gibi manası Allah'tan lafzı ise Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'dendir. Ancak Allahu Teâlâ'ya nisbet edilmemiştir. Allahu Teâlâ'ya izafe edilen kudsî hadisi hadis diye isimlendirmek ıstılahi bir isimlendirmedir.

SENET AÇISINDAN HADİSİN SABİT OLMAMASI ONUN ZAYIF OLDUĞUNU GÖSTERMEZ

Hadisin kabul edilmesinde senedin kuvvetli olması şart sayılır. Ancak belli bir hadisin senedinin zayıf olması aynı zamanda hadisin kendisinin de zayıf olduğu hükmünün konmasını gerektirmediği bilinmelidir. Zira o hadisin başka bir isnadının olması mümkündür. Ancak bir hadis imamı bu hadisin bir başka isnatla rivayet edilmediğini belirtmişse durum değişir. İsnadı zayıf olan bir hadisi bulan kimsenin “*bu hadis bu isnat ile zayıftır*” demesi ve bağlayıcı bir delil olmadıkça mutlak suretle metnin de zayıflığına hükmetmemesi en ihtiyatlı olan yoldur. Bu nedenle isnadın reddi hadisin reddini de gerektirmez. Ayrıca senet açısından sabitliği gerçekleşmemiş olup da toplulukların birbirlerine nakletmeleri ile senede bakılmadan sıhhat kazanmış hadisler vardır. Şu hadisler gibi:

لَا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ

“Varise vasiyet yoktur.” [Tirmizi ve Nesai, Amr Bin Harice’den rivayet ettiler]

الذِّيَّةُ عَلَى الْعَاقِلَةِ

“Diyet katilin yakın akrabası içindir.” [İbni Mace, Mugire Bin Şube kanalıyla rivayet etti] Bunlar gibi birçok hadis vardır.

ŞER'Î HÜKÜMLERDE HADİSİN DELİL SAYILMASI

Akidede delilin sıhhati kesinleşmiş yakın/kesin delil olması gerekir. Bu nedenle ahad haber rivayet ve dirayet yönünden sahih hadis olsa bile akidede delil olmaya elverişli değildir. Şer'î hükümlerde ise delilin zanni olması yeterlidir. Bunun için mütevatir hadis şer'î hükümlerde delil olarak kullanılabilirdiği gibi ahad haber de şer'î hükümlerde delil olarak kullanılabilir. Ancak şer'î hükümlerde delil olarak kullanılacak ahad haberin sahih ve hasen hadis olması gerekir. Zayıf hadis ise kesinlikle şer'î hükümlere delil olmaya elverişli değildir. Zayıf hadisle delil getiren kimse şer'î delille delil getirmiş sayılmaz. Ancak bir hadisin, sahih ve hasen olarak sayılabilmesi, bütün muhaddislerce kabul görmesine göre değil, hadisi tanıyabilme ehliyetine sahip olan ve onunla delil getiren kimseye göre gerçekleşir. Çünkü bazı muhaddislerce güvenilir sayılan râviler, başka muhaddislerce güvenilir kabul edilmemekte veya bazılarınca bilinmiyor sayılan râviler birtakım muhaddislerce meçhul sayılabilmektedir. Böylece sahih kabul edilen bir hadis bir başkasına göre sahih görülmemektedir. Bazılarının sahih kabul ettiği bir rivayet yolu bazılarınca sahih kabul edilmemektedir. Bazı muhaddislerin itibar etmedikleri ve itiraz ettikleri hadisler başka muhaddisler tarafından itibar görmüş ve onunla delil getirmişlerdir. Bazı hadisçiler tarafından itiraz edildiği hâlde fakihlerin geneli tarafından kabul edilen ve delil getirilen hadisler vardır. Dolayısıyla insanları bir görüşe veya bütün görüşlere göre bir hadisi sahih veya hasen olarak kabule zorlamak yanlış bir zorlamadır ve hadis vakıasına da muhaliftir. Sıhhatine bakmadan bir hadisi hemen kabul etmek caiz olmadığı gibi yalnızca muhaddislerden birinin râvisini kötülemesiyle bir hadisi reddetmek ve hemen itiraz etmek de caiz değildir. Çünkü bir başka râviye göre o hadisin makbul olma ihtimali vardır veya yalnızca muhaddislerden birisi onu reddetmiştir. Bir başka muhaddisin onu kabul etme ihtimali olduğu gibi muhaddislerin tamamının reddetmiş olma ihtimali de vardır. Yine imamların ve fakihlerin genelinin onunla delil getirme ihtimali de vardır. Râvinin herkes tarafından kötülendiği bilinmedikçe, hadis herkes tarafından reddedilmedikçe veya hadis dirayetinde ehliyeti olmayan fakihler hariç hiçbir fakih onunla delil getirmediği hâller dışında hemen bir hadisin reddine girişmemek gerekir. Ancak daha önce yukarıda saydığımız bazı şartlar görülürse bir hadise itiraz edilir ve reddolunur. Bir hadisi kötülemeye ve reddetmeye yönelmeden önce hadis hakkında iyice düşünmek, inceleyip araştırmak gerekir. Hadisleri ve râvileri

inceleyen kimse bu konuda muhaddisler arasında birçok ihtilafın var olduğunu ve gerçekten de bunun örneklerinin çok olduğunu görür.

Örneğin Ebu Davud, Amr Bin Şuayb'dan onun babasından onun da dedesinden şu Hadisi rivayet eder: Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle dedi:

الْمُؤْمِنُونَ تَتَكَافَأُ دِمَاؤُهُمْ يَسْعَى بِذِمَّتِهِمْ أَدْنَاهُمْ وَيُجِيرُ عَلَيْهِمْ أَقْصَاهُمْ وَهُمْ يَدٌ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ يَرُدُّ مُشِدُّهُمْ عَلَى مُضْغِعِهِمْ وَمُنْتَسِرٌ يَهُمْ عَلَى قَاعِهِمْ

“Müslümanlar kanlarında eşittirler. En yakını onun hukukunu korumaya koşar. En uzağı onlara yardım eder. Onlar kendilerinden başkalarına karşı bir el gibidirler. Güçlülere zayıflarını korur. Yürüyenleri oturanlarına yardım eder.” [Ebu Davud] Bu hadisin râvisi Amr Bin Şuayb'dır. “Amr Bin Şuayb'dan onun babasından onun da dedesinden” zincirinde söylenti vardır. Buna rağmen birçokları Amr Bin Şuayb'ın hadislerini delil getirirlerken bazıları ise reddetmiştir. Tirmizi şöyle dedi: “Muhammed Bin İsmail dedi ki: Ahmed, İshak ve bunların dışında bazı kimselelerin Amr Bin Şuayb'ın hadisi ile delil getirdiklerini gördüm. Hâlbuki Şuayb Bin Muhammed, Abdullah Bin Ömer'den işitti.” Ebu İsa ise şöyle dedi: “Kim Amr Bin Şuayb hakkında konuşuyorsa onu zayıflatmıştır. Çünkü o dedesinin sahifesinden okuyor. Sanki onlar, bu hadisleri onun dedesinden işitmediğini gördüler.” Ali Bin Abdullah el-Medini şöyle dedi: “Yahya Bin Said dedi ki: Bize göre Amr Bin Şuayb'ın hadisi zayıftır. Fakat herhangi bir kimse şer'î bir hükme Amr Bin Şuayb'ın hadisi ile delil getirirse onun delili şer'î delil sayılır. Çünkü bazı muhaddislerce Amr Bin Şuayb'ın hadisi ile delil getirilir.”

Örneğin Darekutni Hasan'dan Ubade'den Enes Bin Malik'den naklettiği bir hadiste Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* şöyle demektedir:

مَا وَزَنَ مِثْلُ مِثْلٍ إِذَا كَانَ نَوْعًا وَاحِدًا وَمَا كَيْلَ فَمِثْلُ ذَلِكَ فَإِذَا اخْتَلَفَ النَّوْعَانِ فَلَا بَأْسَ بِهِ

“Aynı cinsten olanlar misli misline tartılır. Yine aynı türden olanlar misli misline ölçülür. Türler değiştiği zaman misli misline ölçmemekte bir sakınca yoktur.” [Darekutni] Bu hadisin isnadındaki Rabi Bin Subeyh'i, Ebu Zer'a güvenilir görürken başkaları zayıf görmektedir. Aynı hadisi Bezzâr da tahric etmiş ve sahih hadis saymıştır. Bir kimse bu hadis ile veya isnadında Rabi Bin Subeyh'in bulunduğu bir hadis ile delil getirdiği zaman şer'î bir delille delil getirmiş olur. Çünkü bu hadisi bir grup âlim sahih kabul etmiştir. Çünkü Rabi bir grup âlim tarafından güvenilir kabul edilmiştir. Burada şöyle denilmez: “Bir râviyi bir kimse hem tadil hem de cerh ederse, cerh tadilden daha evladır.” Böyle denilemez çünkü bu durumda bir şahıs üzerinde yine bir şahıs tarafından hem cerh hem de tadil

gerçekleşmiştir. Fakat iki şahıs tarafından gerçekleşirse, birisi kötülerken diğeri kötülemezse caiz olur. Bazı râvilerin bazıları nezdinde kabul görürken bir başkası nezdinde ise kabul görmeme farklılığı buradan kaynaklanmaktadır.

Örneğin Ebu Davud, Ahmed Bin Hanbel, Nesei, İbni Mace ve Tirmizi Ebu Hurayra *RadiyAllahu Anh'tan* şöyle dediğini rivayet ettiler:

سَأَلَ رَجُلٌ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا نَزَكَبُ الْبَحْرَ وَنَحْمِلُ مَعَنَا الْقَلِيلَ مِنَ الْمَاءِ فَإِنْ تَوَضَّأْنَا بِهِ عَطِشْنَا أَفَنَتَوَضَّأُ بِمَاءِ الْبَحْرِ فَقَالَ هُوَ الطَّهْرُ مَاؤُهُ الْجِلُّ مَبْنِيَّتُهُ

“Adamın birisi Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e bir soru sordu ve şöyle dedi: Ey Allah’ın Rasulü! Biz gemiye biniyoruz ve beraberimizde bir miktar su taşıyoruz. Yanımızdaki içme suyu ile abdest aldığımızda ise susuz kalabiliyoruz. Deniz suyu ile abdest alabilir miyiz? Allah’ın Rasulü cevaben dedi ki: Denizin suyu temizdir ve ölüsü de helâldir.” Tirmizi, Buhari’nin bu hadisi sahih kabul ettiğini söyler ve İbni Abdülber, âlimlerin bu hadisi kabul etmelerine dayanarak onun sıhhatine hükmetmektedir. İbni Münzir de onu sahih saymaktadır. İbni Esir “Müsned”in şerhinde şöyle der: “Bu hadis meşhur bir sahih hadistir. İmamlar onu kitaplarında tahric etmişler ve onunla delil getirmişlerdir. Ricali/rivayet edenleri de sikadır/güvenilirdir.” Bu hadisin isnadı hakkında İmam-ı Şafî “Bu hadisin râvilerinde bilmediğim kimse vardır.” demiştir. İbni Dakik el-Abd bu hadisin hangi yönlerden illetlendirildiğini anlatır. İsnadında geçen Said Bin Seleme ve Muğire Bin Ebu Mürde’nin kim olduğu hakkında cehalet/bilinmemek vardır. Aynı zamanda ise bu iki râvinin bilinen kimseler olduğunu söyleyen bazı muhaddisler de vardır. Ebu Davud, Muğire’nin bilinen bir kimse olduğunu söyler. Nesei de onu güvenilir kabul etmiştir. İbni Abdulkhakem şöyle der: “Yezid Bin Ebu Seleme’nin öldürülmesinden sonra Afrika halkı onun üzerinde toplandı, fakat o suçlanmaya direndi ve kabul etmedi.” Hafız “Bütün bunlardan Muğire’nin bilinmeyen kimse olduğunu iddia edenin ne kadar hata içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.” der. Fakat Said Bin Seleme, rivayetinde Cülah Bin Kesir’e yer veren Safvan Bin Selim’e tâbi olmaktadır. Dolayısıyla bu hadis ile delil getiren veya Muğire ve Said’in rivayetiyle delil getiren kimsenin delil getirmesi geçerlidir ve şer’î bir delille delil getirmiş sayılır. Zira bazı muhaddislerce hem bu iki râvi hem de bu hadis muteberdir.

Örneğin Ahmed, Said Bin Ebu Vakkas’tan şöyle dediğini rivayet etmiştir:

سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسْأَلُ عَنْ اشْتِرَاءِ التَّمْرِ بِالرَّطْبِ. فَقَالَ لِمَنْ حَوْلُهُ أَيْتَقُصُّ الرَّطْبُ إِذَا يَبَسَ قَالُوا نَعَمْ، فَهَيَّ عَنْ ذَلِكَ

“Yaş hurmayı kuru hurma ile değiştirerek satmanın hükmünün Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e sorulduğunu işittim. Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem etrafındakilere: Hurma kuruyunca azalır mı? diye sordu. Onlar da evet dediler. Bunun üzerine kuru hurma ile yaş hurmayı değiştirmeyi yasakladı.” Bu hadisi Tirmizi sahih görürken, isnadında meçhul bir kimse olan Zeyd İb-u Ebu Ayyaş’ın bulunmasından dolayı içlerinde Tahavi, Taberi, İbni Hazm ve Abdülhak gibi kişilerin bulunduğu bir grup ise illetlendirmiştir. *Telhis* isimli kitapta buna cevaben Darakutni şöyle der: *“Zeyd Ebu Ayyaş güvenilir bir kimsedir.”* Münziri ise şöyle demiştir: *“Güvenilir kimseler ondan rivayette bulunmuşlardır. Çok şiddetli bir şekilde tenkid etmekle beraber Malik ona güvenir, der.”* Bu hadisle delil getiren kimse veya senedinde Zeyd Bin Ayyaş’ın bulunduğu bir hadisle delil getiren kimse şer’î delille delil getirmiş sayılır.

Örneğin Ahmed ve Ebu Davud, Ebu Said’den Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’i şöyle söylerken işittim dediğini rivayet etmişlerdir:

لَا يَخْرُجُ الرَّجُلَانِ يَضْرِبَانِ الْعَايِطَ كَاشِفَيْنِ عَوْرَتَهُمَا يَتَحَدَّثَانِ فَإِنَّ اللَّهَ يَمُقُّثُ عَلَى ذَلِكَ

“İki kişi avret yerleri açık olarak ayak yoluna gitmesin ve bu esnada da konuşmasınlar. Çünkü Allahu Teâlâ bu duruma gazab eder.” Bu hadisin senedinde İkrime Bin Ammar el-Uceyli vardır. Muslim, *“Sahih”*inde onunla delil getirmiştir. Bazı hafızlar ise Yahya Bin Kesir’den rivayette bulunan İkrime’nin bu hadisini zayıf bulmuşlardır. Bununla beraber Muslim de Yahya’dan hadis tahric etmektedir. Aynı zamanda Buhari’nin de Yahya’dan rivayetleri kabul ettiğini delil olarak göstermektedir. Bu hadisle veya senedinde İkrime’nin bulunduğu bir hadisle delil getiren kimse, İkrime’yi ve hadisini ta’n eden kimselerin bulunmasına rağmen şer’î delille delil getirmiş sayılır.

Örneğin Ahmed, Ebu Davud, Nesei ve Tirmizi; Safvan’ın kızı Yusra’dan rivayet ettiklerine göre Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle demiştir:

مَنْ مَسَّ ذَكَرَهُ فَلَا يُصَلِّي حَتَّى يَتَوَضَّأَ

“Zekerine dokunan kimse abdest alıncaya kadar namaz kılamaz.” Bu hadisi Malik, Şafiî, İbni Huzeyme, İbni Hayyan, Hakim ve İbni Carud tahric etmişlerdir. Ebu Davud *“Ahmed Bin Hanbel’e Yüsra hadisinin sahih olmadığını söyledim. Bunun üzerine Ahmed Bin Hanbel: Tam tersine o sahihtir diye cevap verdi.”* Bu konuda Beyhaki ise şöyle der: *“Buhari ve Mus-*

lim; Yûsra'nın bu hadisi Urve'den mi yoksa Mervan'dan mı işittikleri hususundaki ihtilaflarından dolayı sahihlerine almamaları ile beraber bu hadisin bütün râvileriyle delil getirmişlerdir." Buhari ve Muslim bu hadisi tahric etmemiş olsalar da bu hadisle delil getiren kimse şer'î delille delil getirmiş olur. Zira Buhari ve Muslim'in bir hadisi tahric etmemiş olmaları o hadisin delil olmasını engellemez.

Örneğin:

حُرِّمَتِ الْخَمْرُ بِغَيْرِهَا

"Hamr/şarap aynı ile haram kılınmıştır" [Nesei]

أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بِأَيِّهِمْ أَفْتَدَيْتُمْ أَهْتَدَيْتُمْ

"Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidayette olursunuz." [Rezin] Bu hadisleri, fakihlerin geneli kullanmıştır. Bazı muhaddisler ise bu hadislere ta'n etmişlerdir. Dolayısıyla bu iki hadisten biri ile delil getiren kimse, şer'î delil getirmiş olur.

İşte hadisler hakkında, râviler hakkında ve muhaddisler arasındaki rivayet yollarındaki birçok ihtilaf böylece ortaya çıkmış olmaktadır. Aynı şekilde muhaddisler, fakihlerin geneli ve müçtehitler arasında da birçok ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bu ihtilaflar nedeniyle hadis reddedilecek olursa, sahih veya hasen kabul edilen birçok hadisin de reddedilmesi gerekir ve böylece şer'î delillerden birçokları düşer, bu ise caiz değildir. Bu nedenle muhaddislerin genelince muteber olan geçerli bir sebep olmadıkça veya sahih ve hasen hadislerde bulunması gereken şartlardan yoksun olmadıkça bir hadisin reddedilmesi gerekmez. Sahih ve hasen hadis şartlarını bünyesinde taşıyan veya muhaddislerce muteber sayılan herhangi bir hadisle delil getirmek caizdir ve o, kendisi ile delalet sonucunda ortaya çıkacak olan bir hükmün de şer'î hüküm olmasını gerçekleştirecek şer'î delil sayılır.

SIYRET VE TARİH

İslâmi tarihten ilk önem verilen şey Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in siyreti/siyeri ve O'nun savaşları olmuştur. Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in doğumu, büyümesi, İslâm'a daveti, müşriklere karşı yaptığı cihad ve savaşlarla ilgili olarak hayatı hakkındaki bilgiler, Sahabe, Tabiin ve ondan sonrakilerin rivayet ettikleri hadislerle dayandırılmaktadır. Kısaca siyer, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in doğumundan vefatına kadar geçen sürede geçen olaylar hakkında verilen haberleri içermektedir. Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in tarihi, rivayet edilen hadisler içerisine dâhildi. Muhaddisler kendilerine ulaşan hadisleri belli bir düzene sokmadan topladıkları için onların döneminde bu konu ile ilgili hadisler dağınık bir şekilde bulunuyordu. Hadisler bölümler hâlinde düzenlenmeye başlanıldığında siyer de bağımsız bir başlık altında toplandı. Sonra ise siyerle ilgili bu bölümler hadisten ayrılarak özel kitaplar hâline getirildi. Ancak muhaddisler siyerle ilgili haberleri kendi bölümleri içerisinde tutmaya devam ettiler. Buhari'de *Kitabu'l Meğazi*, Muslim'de *Kitabu'l Cihad ve's-Siyer* bölümleri vardır. Birçok kimse siyer/siyret hakkında kitaplar yazdılar. Ancak siyret yazan müellifler arasında bize ilk önce ulaşan kitap İbni İshak'ın "*Kitabu'l Meğazi*" isimli kitabıdır. Hicri 153 yılında vefat eden *Kitabu'l Meğazi*'nin müellifi Muhammed Bin İshak Bin Yesar, meğazi müelliflerinin en meşhuru sayılır. Hatta Şafiî'nin şöyle dediği rivayet edilir: "*Meğazi konusunda geniş bilgi sahibi olmak isteyen kimse Muhammed Bin İshak'a muhtaçtır.*" İbni İshak'dan sonra ise Vakıdi gelir. Hicri 209 senesinde vefat eden Muhammed Bin Ömer Bin Vakid el-Vakidi, Meğazi konusunda İbni İshak'a yakın bir seviyede bilgiye sahiptir. O tarih ve hadis konusunda büyük bir bilgiye sahipti. Ancak ömrünün sonuna doğru karıştırdığı rivayet edilir. Bu nedenle de muhaddislerden birçoğu onu zayıf görürler. Buhari, Vakıdi hakkında şöyle der: "*Onun hadisi münkerdir.*" Ancak muhaddisler meğazi konusundaki ilminin genişliği noktasında onu kötülemezler. Ahmed Bin Hanbel ise "*O meğaziyi iyi bilir.*" der. Vakıdi, meğazi konusunda bir kitap yazmıştır ve İbni Sa'd "*Tabakat*" isimli kitabında siyretten/siyerden bahsederken ondan alıntılar yapmışlar. Aynı şekilde Taberi de ondan alıntılar yapmışlar. Siyer müelliflerinin en meşhurları hicri 218 yılında vefat eden İbni Hişam ile hicri 230 yılında vefat eden Muhammed Bin Sa'd'dır. Müslümanlar sürekli olarak siyrete önem vermişlerdir. Hatta günümüzde bile bu önem mevcuttur. Siyret, Müslümanların önem vermeleri gereken şeylerin başında gelmektedir. Çünkü o, amelleri, söz-

leri, sükûtu, nitelikleri ile ilgili olarak Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in haberlerini içermektedir ki bunların tamamı Kur'an gibi teşridir. Siyret, teşri konularından bir konudur. Bu nedenle de hadisten bir parça sayılır. Zira Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den rivayet ve dirayet açısından sahih olarak bize ulaşanlar şer'î delil sayılır. Çünkü o Sünnet'tendir. Üstelik Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e uymak, Allah tarafından emrolduğumuz bir iştir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ

“Allah'ın Rasulü'nde sizin için güzel bir örnek vardır.” [Ahzab Suresi 21]

Dolayısıyla siyrete önem vermek ve ona tâbi olmak şer'î bir iştir. Ancak ilk dönemlerde siyret hakkında telif eserler yazanlarla daha sonraki asırlarda gelenlerin siyret hakkında yazdıkları eserlerin yazılış metodu arasında şu fark vardı: İlklerin siyrette ve tarihteki metodları, haberleri rivayet etmeye dayanıyordu. Tarihçiler şifahî olarak anlatmaya başladılar. İlk nesil, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in, şahid oldukları amel ve davranışları hakkında rivayet edenlerden duyduklarını başkalarına rivayet ediyorlardı. Onlardan sonra gelen nesil de onlardan alarak taşıdılar. Bunlardan bir kısmı şu anda bile hadis kitaplarında görüldüğü üzere çeşitli hadisleri kayıt ettiler. İkinci asra gelindiğinde ise âlimlerden bir kısmının siyret ile ilgili haberleri toplamaya başladıklarını, onları bir araya getirdiklerini ve böylece de tamamen hadis rivayetinde olduğu gibi râvinin ismini, kimden rivayet ettiğini zikrederek rivayet yoluyla kitaplar yazdıklarını gördük. Bu nedenle hadis âlimleri ve tenkitçileri, râvileri ve senedi bilmelerine binaen siyret hakkında, kabul edilebilen doğru haberlerle merdud haberleri bilme imkânına sahip oldular. İşte bu, sahih olduğu zaman siyretle delil göstermek de kendisine dayanılındır/itimat edilendir. Çağdaş siyret yazarları ise böyle değildir. Bunlar râvilerini zikretmeden yalnızca haberleri aktarmakla yetinmektedirler. Bu nedenle siyrete kaynak olarak çağdaş yazarların kitaplarına itimat edilmez. Ancak yazar güvenilir bir kimse olup aynı zamanda da siyretle ilgili olarak rivayet edilen haberleri inceleyerek yazıyorsa itimat edilir. Aksi takdirde sözüyle delil getirilmez. Bilakis kitabında zikrettiği olayları doğru olarak öğrenebilmek için rivayet yoluyla yazılı siyret kitaplarına veya hadis kitaplarına başvurulur. Çünkü Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e ait haberler Sünnet'ten sayılır ve ancak sahih olduğu zaman alınabilir.

Sirete yönelmelerinin yanında tarihçilerin yöneldikleri ikinci bir yön daha vardır. Bunlar, Müslümanlar arasında cereyan eden harpler, Müslümanların diğer ümmetlerle yaptıkları savaşlar ve bunlara bağlı olarak

gerçekleşen fetihler ve olaylar hakkındaki tarihî ve İslâmî olaylardır. Bu konuda bir grup tarihçi meşhur olmuştur. Bunların başında hicri 170 yılından sonra vefat eden Ebu Mahnef Lut Bin Yahya Bin Said Bin Mahnef Bin Selim el-Ezdi gelmektedir. Yazdığı en meşhur kitaplar. *“Futuhu’s Şam”*, *“Futuhu’l Irak”*, *“Cemel”*, *“Sıffin”* ve *“Maktel el-Hüseyn”* isimli kitaplardır. Her kitabın bir meseleyi açıkladığı görülmektedir. Bu şahsa ait sahîh kitaplardan İbni Cerir et-Taberi’nin tarihinde naklettiklerinden başka bir şey kalmamıştır. Muhaddislerden birçoğu onu kötüleyerek o bilinmeyen bir cemaattan rivayette bulunuyor, demişlerdir. Medaini de meşhur tarihçilerindendir. Hicri 225 senesinde vefat eden bu tarihçinin ismi Ali Bin Muhammed el-Medaini’dir. En çok telif yazanlardandır. Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’in, Kureyş, kadınlar ve halifelerle ilgili haberleri hakkında yazılmış kitapları vardır. Saleb en-Nahvi onu tanımlarken şöyle demiştir: *“Cahiliye Dönemi’ne ait haberleri öğrenmek isteyen kimse Ebu Ubeyde’nin kitaplarını okusun İslâm’la ilgili haberleri öğrenmek isteyen kimsenin de Medaini’nin kitaplarını okuması gerekir. Muhaddisler onu kötülemezler.”* Meşhur hadis ricali tenkidini yapan Yahya Bin Muin, onun hakkında şöyle der: *“O güvenilir bir kimsedir.”* Tarihî eserlerin yazımı da siyret kitaplarının yazımında olduğu gibi şifahi olarak başlamıştır. Daha sonra ise bu olaylara şahit olan ilk nesil bunları rivayet etmeye başladılar. İlk nesilden sonra gelen nesil de onlardan aldıkları bu rivayetleri kendilerinden sonrakilere taşıdılar. Sonra da olaylar tedvin edilmeye/kayda geçmeye başladı. Haberlerin, olayların rivayet edilmesi açısından, siyrette uygulanan metodun aynı, İslâm tarihinin yazılmasında da uygulanmıştır. Bu nedenle Taberi gibi, olayları senet zinciri ile aktaran eski tarih kitaplarını bulmak mümkündür. Rivayetlerin bir kaç yoldan geldiği de olmuştur. Çünkü onların yazmakta takip ettikleri metot rivayet esasına dayanmaktadır.

Tarih konusunda birinci asırdan beri Müslümanlarda görülen bir başka yön daha vardır ki o da İran, Rum vb. milletlerin tarihi ile Hristiyanlık ve Yahudilik gibi diğer dinlerin tarihleridir. Ancak bu konular siyretten ve İslâm tarihinden daha az incelenmiştir. Tarihçiler bu türden tarihî bilgiler hakkında diğer ümmetlerin rivayet ettikleri haberlere itimat etmişlerdir. Râviler Dönemi’nden uzak olması, nakilde gerekli dikkatin gösterilmemesi nedeniyle tarih kitaplarının bu bölümü her ümmetin kendilerine ait haberleri artırmak istemeleri sonucunda hurafelerle, uydurma hikâyelerle dolmuştur.

Özetle, Müslümanların tarih yazmada takip ettikleri metot ya haberi olayları gören kimseden rivayet etmekle ya da olaylara şahit olan kimse-den haberi alarak kitabında yer veren kimseden rivayet şeklinde gerçekleşen sahih bir metot olmakla beraber Müslümanlar, İslâm tarihinde de diğer ümmetlerin tarihi ile ilgili konularda da önemli bir mesafe katetmemişlerdir. Onların diğer ümmetlerin tarihleri ile ilgili konularda zayıf rivayetlere itimat etmeleri nedeniyle kitaplar uydurma hikâyeler ve kıssalarla dolup taşı. Hadis ve siyrette râvileri inceledikleri gibi İslâm tarihinde râvileri incelemadılar. Halifeler ve valiler hakkındaki haberlerle yetinerek toplumun ve insanların durumları ile ilgili haberlere önem vermediler. Bu nedenle İslâmi tarih, toplum veya devlet hakkında kâmil bir tablo ortaya koymamaktadır. Bu tür bilgileri ancak, siyret kitaplarının, Sahabe ve Tabiin hakkındaki haberlerin rivayet edildiği hadis kitaplarının incelenmesinden sonra almak mümkündür. İslâm tarihi kitaplarının incelenmeye, gözden geçirilmeye muhtaç olduğu bir gerçektir. Tarih kitaplarında yer alan olaylar, bu olayları rivayet eden râvilerin ve senetlerinin incelenmesinde takip edilen metodun ve aynı olaylar hakkında var olan diğer rivayetlerin ve olayların ışığı altında muhakeme yapılarak yeniden gözden geçirilmesi gerekir. Sahabe Dönemi dışındaki olayların pek fazla önemi yoktur ama Sahabe'den kaynaklanan olaylar mevzubahistir. Çünkü Sahabe'nin icması şer'î delildir. Çünkü orada hayatın değişim sürecinde yenilenen birçok hüküm vardır ve ortaya çıkan problemler, Sahabe tarafından çözülmüştür. Teşri/hüküm kaynağı olması yönünden bunların bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle Sahabe'nin tarihi, teşri maddelerinden birini oluşturmaktadır. Cihad, zimmiler, harac ve öşür, bir arazinin öşri veya haraci arazi olduğunun bilinmesi için hangisinin sulh yoluyla hangisinin de zor kullanarak fethedildiği, eman vermek, barış yapmak, ganimetler, fey, ordunun maişeti ve daha birçok hususlarla ilgili hükümler İslâm devletinde pratik olarak uygulanmıştır. Bu nedenle şer'î delil olarak delil getirebilmek için Sahabe'nin bu hususlardaki icmasını bilmek gerekir. Bir müçtehit için şer'î delil sayılabilmesi yönünden de Sahabe'nin münferit kaldığı noktaların bilinmesi gerekir. Özellikle râşid halifelerin yönetim, idare ve siyasetle ilgili uygulamalarını bilmek zorunludur. Muhakkak ki onlar, Allah'ın yönetici zihniyeti verdiklerinin ve ister Müslüman olsun ister zimmi olsun, idare edilenler üzerine hükümlerin nasıl tatbik edileceğini en güzel şekilde anlayanların, en hayırlısıdır. Bu nedenle Sahabe Dönemi'ndeki İslâm Devleti'nin tarihini bilmek zorunludur. Sahabe asrından sonraki İslâm Devleti'nin tarihini doğru olarak bilmek de

gerekir. Müslümanların ellerinde tarih kitaplarının dışında Sahabe'nin hayatına kaynak teşkil edecek Ebu Ubeyd'in *"el-Emval"*i, İmam Malik'in *"Muvatta"*sı gibi kitaplar ve içerisinde sahih ve hasen rivayetlerin yer aldığı hadis kitapları vardır.

Sahabe'nin dışında kalanlarla ilgili haberleri, bilgi edinmek anlamında bilmenin bir sakıncası yoktur. Ancak bunlar tâbi olunmak veya onları örnek almak için değildir. Kur'an, Allah'a itaat etmek ve karşı gelenlerin akibetlerinden ibret almak için diğer bazı ümmetlerin ve rasullerin tarihi hakkında birtakım olayları, haberleri, davranışları kendimize bir yol edinmek için değil, iman etmek için bize anlatmaktadır. Birçoklarının iddia ettiği üzere tarihin, bir ümmetin kalkınmasında büyük bir önemi olduğu ve geçmişi bilmenin geleceğe ışık tutacağı ve geleceğin yolunu açacağı düşüncesi büyük bir hatadır. Bu bir vehmdir ve kargaşadır. Bu düşünce, görünenin görünmeyene/bilinmeyene, kesin olarak bildiğimiz ve gördüğümüz gerçeği, bazen sahih, bazen yanlış, bazen doğru, bazen yalan olana kıyas etmek demektir. Doğru olan ise tarihi, kalkınmaya hatta herhangi bir araştırmaya esas olarak almanın caiz olmamasıdır. Hissedilebilen, algılanabilen bir özelliğe sahip olduğundan dolayı tedavi etmek istediğimiz vakıa ancak araştırma konusu yapılabilir. Kavrayıncaya, anlayıncaya kadar vakıa incelenir ve araştırılır. Sonra da şer'î hükümlerle ilgili bir konu ise çözüm şeriattan, vesileler ve üslûplardan olduğu zaman da bu vakıanın gerektirdiği şekilde bir çözüm aranır ve çözülmesi gereken olaya uygulanır. Bir Müslüman'ın Bismark'la, hatta Harun er-Reşid ile ilgili haberle uğraşmasının hiçbir faydası yoktur. Bilakis Müslüman'ın, Müslümanların ve İslâm'ın yükselmesini içeren pratik hayat vakıalarıyla, hükümler ve fikirler olarak İslâm şeriatıyla meşgul olması, İslâm'ın yayılması ve davetinin dünyaya taşınması için de bütün imkânlarını kullanması gerekir. Eğer insanlarla ilgili haberlerin incelenmesi bir zorunluluk ise tedavi etmek için şu anda var olan toplumlarla ilgili haberleri ve günümüzdeki diğer ümmetlerle ilgili haberleri incelememiz, araştırmamız gerekir. Çünkü bu ümmetlerle İslâm davetinin taşınması ve İslâm'ın yayılması uğrunda sürekli mücadele içerisinde olduğumuz için bunları bilmemiz ve ona göre de konumumuzu tespit etmemiz gerekmektedir.

FIKİH USÛLÜ

Hüküm istinbat etme usûlünü ve külli genel kaidelerle onların kontrol mekanizmasını belirleyen kişinin İmam Şafiî olduğu kabul edilir. Her ne kadar Şafiî'den sonra gelen kimseler, fıkıh usûlünü ve tanımlarını daha çok biliyor olsalar da fıkıh usûlü ilminin kurucusu İmam Şafiî'dir. Şafiî'den önce gelen fakihler, ellerinde istinbat için çizilmiş sınırlar olmadan içtihat ediyorlardı. Hatta onlar, şer'î manaları, şeriatın hükümlerinin gayelerini ve hedeflerini, nassların işaret ettiği noktaları anlamalarına dayanıyorlardı. Zira bu fakihler şeriatı yoğun bir şekilde inceleyip, araştırmaları, üzerine egzersiz yapmaları, Arap lügatına kuvvetlice hâkimiyetleri ile şer'î nassların manalarını anlayabilme, hedefini ve maksadını idrak edebilme kabiliyetine sahiptiler. Bu nedenle de onlar ellerinde tedvin edilmiş/yazılmış herhangi bir usûl kitabı olmadan, nasslardan, nassların mefhumlarından ve maksatlarından hükümler istinbat etmeye muvaffak oluyorlardı. Evet, Şafiî'den önce Sahabe'den, Tabiin'den ve Tabe-ut Tabiin'den fakihler, fıkıh usûlü ile ilgili meseleleri konuşuyorlar, delil getiriyorlar ve itirazlarda bulunuyorlardı. Ali Bin Ebu Talib'den rivayet olunduğuna göre o; mutlak, mukayyet, hass, amm, nasih mensuh gibi kavramlardan bahsediyordu. Ancak bunlar henüz sınırlandırılmış bir şekilde değildi. Bazı meselelerle ilgili fıkıh usûlü kaidelerini konuşan bu fakihlerin ellerinde, şer'î delillerin birbirleriyle çatışma ve tercih keyfiyetini bilmede müracaat edebilecekleri genel ve külli kaideleri içeren bir metodoloji yoktu. Şafiî, fıkıh usûlü ile ilgili kurallar çıkardı ve şer'î delillerin derecelerini bilmede insanlar için genel kurallar ortaya koydu. Nitekim Şafiî'nin usûl ilmini, "*er-Risâle*" adlı kitabında belirlediği insanlar arasında meşhur olmuştur. Ancak *er-Risâle*, fıkıh usûlü ilminin bir kısmını içerir. Şafiî'nin kitaplarına müracaat edildiğinde, "*er-Risâle*"nin fıkıh usûlü ilminin bir kısmını kapsamına aldığı, usûlde Şafiî'nin incelediği konuların tamamını kapsamadığı görülür. Şafiî'nin birtakım araştırmaları içeren "*İb-talül' İstihsan ve Cema'u'l İlim*" gibi başka kitapları da vardır. Hatta "*el-Ümm*" isimli kitabında da usûl ilminden bahislere yer verilmektedir. Bu kitapta fer'î hükümlerle ilgili olarak külli kurallara yer verilmektedir.

İmam Şafiî'nin İslâm fıkının yükseldiği bir sırada gelmesi usûl ilmini koymasına yardımcı olmuştur. Zira İslâm beldelerinde müçtehitlere ait fıkıh mecmuaları ve mezhepler oluşmaya başlamış, müçtehitlerle çeşitli mezheb mensupları arasında yaşanan tartışmalar, fıkıh ve deliller konusunda farklı yönler almıştı. Özellikle de bu tartışmaları sevenler bu işe dalıp gidiyorlardı. Bu münakaşalar hüküm çıkarma, inceleme ve araştırma

konusunda belirli esasların olmasını, belirli kuralların ve kontrol mekanizmalarının oluşturulmasını düşünmeye yöneltmiştir. Bu kaideler tek bir mecmuada toplandı ve böylece de fıkıh usûlü ilmi meydana geldi. Şafî'nin usûlünde en dikkati çeken husus, usûl ile ilgili meseleleri mantıki yönden değil de teşri açıdan ele almasıdır. Çünkü araştırma ve inceleme konusunda mantıksal yolu takip etmek, özellikle de fıkıh ve usûlde böyle bir metodu uygulamak, araştırma konusunda daha doğrusu ümmetin kalınmasında en tehlikeli işlerdendir. Şafî mantıksal yoldan tamamen uzak durarak yalnızca teşri yola bağlı kaldı. O, hiçbir zaman varsayımlara ve nazarîyelere önem vermemiştir. Sadece şer'î nasslardan almakta ve nassların ifade ettiği anlamların gösterdiği sınırdan ve nassın delalet ettiği, insanın da şahit olduğu vakıanın belirlediği sınırdan durmaktaydı. Nasih ve mensuh konusunda da, aynı ayet veya hadis hakkında neshin var olduğuna delalet eden delillere veya Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'den rivayet edilen hadislerden neshe delalet eden bir ifadenin bulunmasına veya Rasulullah'ın Ashabı'ndan kendisine ulaşan haberlere dayanarak, neshle ilgili belirli kurallar çerçevesinde duruyordu. Ondan sonra gelen birçoklarının yaptığı gibi, iki ayet veya iki hadis arasında çatışma gördükleri zaman bunlardan birinin diğerini nesh ettiğini söyleyerek fahiş hatalara düşenler gibi hareket etmemiştir. Bir kaide koyacağı zaman bu kaideleri mantıksal önermelere göre değil, Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'den gelen bir hadise veya Sahabe'nin fetvalarına dayanarak; koyduğu kaidenin, alındığı kaynakları gösteriyordu. Birtakım düzenleyici kuralları çıkarmada vakıalara, delillere ve vakıanın tatbikine dayanan pratik bir yönelme ile hareket etmekteydi. Şafî'nin usûlünün en belirgin özelliklerinden birisi de, usûl için belirli bir metodun olmaksızın istinbat için mutlak kaideleri içermesidir. Ne kadar farklı olursa olsun her yöntem için elverişli bir usûl koymuştur. O, doğru olan ve olmayan görüşleri bilmek için bir ölçü ve genel bir kanundur. Hüküm istinbat ederken insan kendisi için ne kadar ölçü geliştirse de, yeni hükümler istinbat ederken Şafî'nin koyduğu genel ve külli kaideleri göz önünde bulundurması gerekir. Zira Şafî'nin usûlü, mezhebine ait bir usûl değildir. Onu, mezhebini savunmak ve açıklamak için de yazmış değildir. Şafî'nin usûlü, hüküm çıkarmak için genel ve külli kaideleri içermektedir. Mezhebî bir çekişme nedeniyle değil, sadece içtihat üslûplarını disipline etmek ve müçtehitler için gerekli olan ölçüleri koyma isteği ile yazmıştır. Onun iyi niyeti, fıkıh usûlü ilmini koymadaki doğru anlayışı, ister Şafî'nin görüşlerini destekleyenlerden olsun isterse ona muhalif olanlardan olsun, istisnasız olarak Şafî'den

sonra gelen müçtehitleri ve âlimleri etkilemiştir. Hatta aralarında var olan bütün ihtilaflara ve çekişmelere rağmen, kendilerinin gerek genel ve külli kaidelerin konulmasında olsun, gerekse genel kurallara ve külli kanunlara uygun olarak fıkıhta ve hüküm çıkarmada olsun Şafiî'nin koyduğu yolu takip ettiklerini fark ettiler. Şafiî'den sonra fıkıh, öncesinde olduğu gibi fetvalara ve önermelere dayalı olarak değil sabit bir fıkıh usûlüne bina edildi. Ancak fıkıh usûlü düşüncesi açısından âlimler, Şafiî'nin izi üzere yürümekle beraber, Şafiî'nin ulaştığı fıkıhla ilgili meselelere bakışlarında ihtilafa düştüler. Onlardan bir kısmı onun görüşlerine bağlı kalmış, onları açıklamış genişletmiş ve onun koyduğu metoda göre çıkarımlar yapmışlardır. Bunlar Şafiî Mezhebi'nin tâbileridir. Onlardan bir kısmı, usûlün bütününde olmamakla birlikte usûlün bazı meselelerinde Şafiî ile ihtilaf ettiler. Çünkü bütünlük, iskelet ve gidişat bakımından Şafiî'nin usûlünden pek fazla bir farkları yoktu. Hanefîler ve onun metodu üzere yürüyen diğerleri bunlara örnektir. Zahirîler ve Şîîler gibi bu usûlde Şafiî'ye muhalif olanlar da vardı. Hanbelîler gibi görüşlerinde Şafiî'ye tâbi olanlar da vardı. Hanbelîler her ne kadar icma yalnızca Sahabe'nin icmasıdır diyorlarsa da Şafiî'nin usûlünü aldılar. Şafiî'den sonra gelen Malikîler, Medine halkının amelini hüccet olarak kabul etmelerine ve bazı tafsilatlarda Şafiî'ye muhalefet etmelerine rağmen usûlün çoğunu Şafiî'den almışlardır. Fıkıh usûlü ilminde gelişme gösteren ve bu konuda birçok telif eserler verenler Şafiî'nin metodu üzere yürüyenler ve onun görüşlerini kucaklayanlar, Şafiî'nin mezhebine uyanlardır. Fıkıh usûlü hakkında, Şafiî'nin koyduğu metot üzere yazılan birçok kitap hâlen bu ilmin bel kemiği ve dayanağı olma özelliğini korumaktadır. Bu konuda önceler tarafından yazılan kitapların en önemlisini oluşturan şu üç kitaptır: Hicri 413 yılında vefat eden Ebu Hüseyin Muhammed Bin El-Basri'nin *"El Mutemed"* isimli kitabı, hicri 478 yılında vefat eden İmam-ı Haremeyn ünvanı ile meşhur Abdülmelik Bin Abdullah el-Cüveynî'ye ait *"El-Burhan"* isimli kitap ve hicri 505 yılında vefat eden Ebu Hamid el-Gazali'ye ait *"El Mustasfa"* isimli kitap. Bunlardan sonra gelen Amidi ismiyle bilinen Ebu Hüseyin Ali, bazı ilavelerde bulunarak bu üç kitabı *"El İhkam Fi Usûli'l Ahkam"* isimli bir eserde bir araya getirmiştir. Bu kitap fıkıh usûlü konusunda yazılan kitapların en büyüklerinden sayılır. Şafiî'nin koyduğu temel kaideleri kabul edip de, bazı meselelerde Şafiî'ye muhalif olanların başında Hanefîler gelmektedir. Hanefîler hüküm çıkarma konusunda Şafiî ile ittifak etmeleri ile birlikte, furuatla/detayla/hükümlerle ilgili mesele-

lerde usûlde başka yöne yönelmişlerdir. Furuatla ilgili meseleleri desteklemek için usûl kurallarını incelediler. Fıkıhın temelini oluşturan temel kuralları, furuatı desteklemek için kullandılar ve adeta fûru olanı usûl yerine koydular. Muhtemelen onları bu yöne sevk eden şey, mezheplerinin kedisine göre istinbatta bulunacağı kaideler çıkarmak değil mezheplerini desteklemek için usûlü ele almalarıdır. Zira Şafîî'den önce gelen Ebu Hanife, Şafîî'nin doğduğu yıl vefat etmiştir. Yaptığı istinbatların genel kaidelere göre olması mümkün değildir. Ayrıca Ebu Hanife'den sonra gelen öğrencileri Ebu Yusuf, Muhammed ve Züfer fıkıh usûlünde telif eserler vermeye önem vermemişlerdir. Bilakis daha sonra Hanefî Mezhebi'nde âlimler gelmiş ve Hanefî Mezhebi'nin furuatına hizmet edecek kaidelerin çıkarılmasına yönelmişlerdir. Teşekkül eden bu kurallar furuatla ilgili meselelerin ortaya çıkmasından önce değil sonra teşekkül etmiştir. Bununla beraber bütünlüğü içerisinde Hanefî usûlü Şafîî usûlüne göre çıkarılmıştır. Onların Şafîî usûlüne muhalefet ettikleri noktalar şunlardır:

- 1- Amm, hass gibi kesinlik ifade eder.
- 2- Şart ve vasfın mefhumuna bakılmaz.
- 3- Râvilerin çokluğu tercihe sebep değildir.

Bunlar ise külli kaideler olmayıp tafsili meselelerdir. Bu nedenle genel çerçevede Hanefî ve Şafîî usûlünü fıkıhta tek usûl olarak saymak mümkündür. Furuatta ve bazı tafsilatla başka bir usûle yönelmiş olmaları ile farklı bir usûle yönelmiş olmazlar. Bilakis o, külliyyatı, bütünlüğü ve kuralları ile tek usûldür. Hemen hemen Hanefî ve Şafîî usûl kitapları arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Bunların tamamı tek fıkıh usûlü hakkında yapılan incelemedir. Hanefîlerce usûl kitaplarının en büyüğü, hicri 483 yılında vefat eden Fahrü'l İslâm Ali Bin Muhammed el-Pezdevî'nin telif etmiş olduğu *Usûl-ü Pezdevî*'dir.

Usûlde Şafîî'ye muhalefet eden Zahirîlere ve Şia iser yalnızca tafsilatla değil usûlün bazı temel kurallarında da Şafîî'ye muhalefet etmişlerdir. Zahirîler, kıyası tamamen reddediyorlar ve yalnızca nasların zahirine dayanıyorlardı. Hatta "*celi kıyas*" diye isimlendirilen kıyası, kıyastan saymazlar. "*Celi kıyası*" ancak nass kabul ederler. Onlar nasların sadece zahirlerine itibar etmektedirler. Bu mezhebin imamı, hicri 270 yılında vefat eden Ebu Süleyman Davud Bin Halef el-İsfehani'dir. Önceleri Şafîî Mezhebi'ndendi ve fıkıhı, Şafîî ashabından aldı. Sonra ise Şafîî Mezhebi'ni terk ederek, Zahirî Mezhebi diye isimlendirilen, nasstan başka hiçbir şeyi ka-

bul etmeyen kendisi için bir mezheb kurdu. İmam İbni Hazm da bunlardandır. Fıkhi araştırmalar ve delillendirme yönlerini ele alan başka usûl ve fıkıh kitaplarının yazılmasına rağmen, bazı insanlar onun için propaganda yaparak ve parlak bir suret kazandırarak diğerlerinin onun kitaplarına yönelmelerini sağladılar. Oysa onun kitapları fıkıhı araştırma ve istidlâl/delillendirme yönlerinin incelenmesi açısından diğer kitapların aşağısındadır. Şia ise önemli ölçüde Şafî'nin usûlüne muhalefet etmiştir. Onlar imamların sözlerini Kur'an ve Sünnet gibi şer'î delil saymışlardır. İmamların sözleri onlar katında en az Kitap ve Sünnet kadar delildir. Hatta imamların sözlerinin Sünnet'i tahsis ettiğini kabul ederler ve şöyle derler: *"Teşri hikmet, hükümlerden bir grubun açıklanmasını ve bir kısmın da gizlenmesini gerektirmiştir. Allah'ın selamı üzerine olan Rasulullah, gizlediklerini vasilerin (imamların) yanında saklamıştır. Her vasi hikmet gereği uygun vakit geldiği zaman yayması için o emaneti diğerine bildirir. Bunlar tahsis edilen amm/genellik, takyid edilen mutlak, beyan edilen mücmel vb. olabilir. Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem önce genel olanı zikreder hayatında bir süre sonra da tahsisi zikrederdi. Bazen de geneli tahsis eden hass olanı zikretmeyerek onu yalnız vasisine açıklayıp onda saklardı."* İma-miye Şia'sı, imamlarını Sünnet'in yanına koymaktadırlar. Onlara göre iç-tihat, mezheple sınırlıdır. Müçtehidin, mezhebinin görüşüne muhalefet etmesi caiz değildir. Yani müçtehidin, Cafer-i Sadık'ın sözlerine muhalif olarak içtihat etmesi caiz değildir. İmamları aracılığı ile gelmedikçe ha-disleri kabul etmezler, kıyası kabul etmezler. İmamlarının kitaplarında tevatüren rivayet edildiğine göre şeriat, kıyasa tâbi tutulduğu zaman din yok olur.

Muhalefet etmeleri veya muvafakat etmeleri açısından Şafî'den sonra gelen İslâm âlimlerinin gidişatı budur. Ancak bizzat ilim açısından, Şa-fî'den sonra ilim genişlemiş ve şerh yapan müellifler çoğalmıştır. Ne ga-riptir ki Şafî'nin asrını takip eden asırlarda içtihat ve müçtehitler azal-mıştır. Bilâhare içtihat kapısı kapatılmıştır. Fakat bütün bunlara rağmen fıkıh usûlü ilmi gelişmiş, kuralları hakkında birçok tahkik yapılmış ve bir-çok mesele gündeme getirilmiştir. Ancak bunların tamamı pratik açıdan değil nazarî açıdan yapılmıştır. Bu nedenle ne müçtehitlerin var olmasına ne de içtihat kapısının kapandığı ve bittiği düşüncesinin kırılmasına etki etmemiştir. Muhtemelen bunun sebebi, bu asırlarda fıkıh usûlünün sa-dece nazarî ve farazi bir yola girmiş, teorik konuları araştırmalarda başı çekmiş ve fıkıh usûlü ile ilgisi olmayan incelemelerin bu konunun içeri-

sine sokulmuş olmasıdır. Araştırmacılar, vakıasının olup olmadığına bakmadan, kuralları delillerle desteklemeye, en kuvvetli delilleri seçmeye, kuralların tahkikatını ve tenkidini yapmaya önem vermişlerdir. Ellerinde varsayıma dayalı nazarîyeler çoğaldı ve delalet konusunda varsayımlar ortaya koyarak delilleri mantık bilginlerinin taksimi gibi bölümlere ayırdılar. Böylece husun-kubuh/güzel-çirkin konuları gibi fıkıh usûlü ile hiçbir şekilde alakası olmayan konuların akli mi yoksa şer'î olduğu üzerinde araştırmalar ve tartışmalar yaptılar. Nimet verene teşekkür etmenin şeriatla mı yoksa akılla mı vacip olduğu gibi konuları araştırdılar. Hatta ke-lam ilmi kapsamına girip fıkıh usûlü kapsamına girmeyen, Rasullerin ismeti, risaletle ilgili konularda Rasullerin hata yapmalarının ve unutmalarının cevazı gibi konuları araştırdılar. Aynı şekilde Arap lügatı ile alakası olan ve fıkıh usûlü ile alakası olmayan harf ve isimler, lügatın aslı gibi konularda da araştırmalar yaptılar. Böylece fıkıh usûlü ilmini dondurdular. Fıkıh usûlü ilmini şer'î açıdan müçtehitleri yetiştiren ve fıkıhı geliştiren bir yapıdan, bir âlimin en basit hükümleri dahi çıkaramayacağı derecede felsefî ve nazarî araştırmalara döndürdüler. Hatta neredeyse fıkıh usûlünün faydası tamamen yok oldu ve hatta onun teşride ve istinbatta hiç bir etkisi kalmadı. Gerek hükümleri istinbat etmenin gerekse teşrinin gelişmesi açısından fıkıh usûlü ilminin öğrenilmesi, Arap lügatı açısından nahiv ve belâgat ilminin öğrenilmesi gibi zorunludur. Bu nedenle fıkıh usûlü ilminin öğrenilmesinde nazarî olarak değil de pratik olmasına en üst seviyede önem verilmelidir. Dolayısıyla fıkıh usûlünde istinbat/hüküm çıkarmakla alakalı konularla yetinilmelidir. Kendisine delalet eden deliller ile çözümler ve o delillerin delaletlerine uygun düşen vakıalar incelenmelidir. Böylece bu öğrenim İslâm dünyasında ve dünyanın diğer bölgelerinde hergün ortaya çıkan yeni yeni meseleleri çözebilecek, teşri serveti ve müçtehitleri üretsin.

FIKİH

“Fıkıh” lügatta anlamak demektir. Allahu Teâlâ’nın şu ayeti de bu anlamdadır:

مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا نَقُولُ

“Senin söylediğinin çoğunu fıkıh etmiyoruz.” [Hud Suresi 91] Yani anlamıyoruz. Teşri işiyle uğraşanların örfünde ise fıkıh, inceleme ve delil getirme yoluyla furuatla ilgili şer’î hükümlerin toplamlarını bilmektir. Şer’î hükümlerde ilim, bu şer’î hükümlerin başladığı günden beri devam etmektedir. Zira şer’î hükümler, Mekke’den Medine’ye hicret ile başlamıştır. Nebi *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* elçi olarak gönderildikten sonra on üç yıl Mekke’de sonra da yaklaşık on yıl da Medine’de ikâmet etmiştir. İşte Kur’an bu süre içerisinde inmiştir. Ancak hüküm ayetleri Medine’de inmiştir. Bu müddet içerisinde Kur’an iniyor ve Rasul *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* ortaya çıkan olaylarla ilgili hükümleri ve ortaya çıkan problemlerle ilgili çözümleri anlatıyordu.

Mekke’de inen ayetler hemen hemen Kur’an’ın üçte ikisini oluşturmakta ve bunlar Mekkî ayetler olarak isimlendirilmektedir. Bunların tamamı neredeyse hükümlerden herhangi bir konuyu ele almamakta, dinin usûlü (akideyi), Allah’a, Rasulü’ne ve ahiret gününe iman gibi hususlara daveti, namaz emrini, emanet ve doğruluk gibi ahlaki sıfatlarla sıfatlanmayı, zina, öldürme, kız çocuklarını diri diri gömme, ölçü ve tartıda hile yapma gibi kötü davranışlardan sakınmayı açıklamakla yetiniyordu. İkinci kısım ise Medine’de inen ayetlerden meydana gelmekte, bunlar da yaklaşık olarak Kur’an’ın üçte birini oluşturmakta ve Medenî ayetler diye de isimlendirilmektedir. Bunlar ise muamelat, alışveriş, icare, faiz gibi muamelatla ilgili hükümleri, zina ve hırsızlık haddi gibi hadleri, kasten adam öldürenin öldürülmesi, yol kesenin cezalandırılması gibi cinayetlerle ilgili hükümleri, zina ve diğer konulardaki şahitlik gibi beyyinat hükümlerini içermektedir. Aynı şekilde oruç, zekât, hac ve cihad gibi ibadetlerle ilgili hükümler de Medine’de inmiştir. Buradan da açığa çıkmaktadır ki her ne kadar namaz hükümleri Mekke’de inmiş olsa da, bunlar hükümlerin tamamını oluşturmaz. Namazla ilgili hükümler ancak hükümlerden bir bölümdür. Medine’de inen ise hükümlerin tamamıdır. Onun için bu hükümler ile bilgilenmek fıkıh sayılır. Bu nedenle fıkıh Medine’de başlamıştır demek daha dakik bir ifade olur. Fıkıh pratik hükümler olduğuna göre hükümler, ortaya çıkan problemleri çözmek için iniyordu. Zira ahkâm ayetlerinin çoğu ortaya çıkan hadiseler nedeniyle inmiştir. Birbiri

ile anlaşılamayan iki kişi Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'e geliyorlar ve Allah'ın Rasulü onların arasında, Allah'ın kendisine indirdiği hükümlerle hükmediyordu veya çözüme kavuşturulması gereken bir problemin çözümüne uygun olarak hükmü bildiren bir veya daha fazla ayet iniyordu. İşte Kur'an'ın peyderpey inmesinin anlamı budur. Bundan dolayı ayetlerin inmesinde teşri yön barizdir. Zira Kur'an, olması muhtemel varsayımları çözümüyor, bilakis bilfiil ortaya çıkan meseleleri veya insanlar arasında gerçekten var olan problemleri çözüyordu. Kur'an Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in Allah'a kavuşmasına kadar inmeye devam etti. Böylece Allah dinini tamamladı ve kemale erdirdi. Rasul'e inen en son ayet Bakara Suresi'ndeki Allah'ın şu kavlidir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun. Faizden arta kalanı bırakın.”

[Bakara Suresi 278] Böylece bütün hükümler tamamlandı. Kur'an ve Rasul'ün kavli, fiilî ve takrirî amelleri, namaz ve zekât gibi ibadet türünden, emanet ve doğruluk gibi ahlaki türden, alışveriş ve icare gibi muamelat türünden, katl ve hırsızlık gibi ceza türünden, şahitlik hükümleri ve yazılı belgeler gibi beyyinat hükümleri türünden, halife ve yargı ile ilgili hükümler gibi iç siyasetle ilgili işler türünden veya savaşlar ve antlaşmalarla ilgili hükümler gibi dış siyasetle ilgili işler türünden, insanın amellerinin çeşitlerinden oluşan, insandan kaynaklanan bütün hususlara ait hükümleri kapsamaktadır. Böylece şer'î hükümlerin varlığı ile İslâmi fıkıh da var oldu. Çünkü fıkıh, şer'î hükümlerin toplamını bilmek demektir.

FIKHİN DOĞUŞU

Fıkıh; İslâmi bilgilerin en kıymetli ve toplum üzerinde etkisi en büyük olanlarındandır. İslâm kültürüne ait bölümlerin en önemlisidir. Çünkü İslâm kültürü, Kitap, Sünnet, bu ikisinden beselenler ve bu ikisinin anlaşılması için konulan şeylerden ibarettir. İslâm kültürü, Arap dili ile ilgili ilim dallarını, hadis ilimlerini ve tefsirle ilgili ilimleri kuşatmasına rağmen, onun en belirgin yönü, hayata bakış açısı ile bağlantılı fikirler ve hayatın problemlerini çözümleyen çözümlerdir. Bir başka ifade ile o hem akide hem de şer’î hükümlerde kendini gösterir. Çünkü İslâm kültürü, hayatta karşılaşılan problemleri çözmeye yönelik olarak alınan pratik kültüredür. İçerisinde akideye ait konulardan daha ziyade problemlere ait çözümleri yani daha çok hükümleri bulundurmaktadır. Fıkıh, ancak bu hükümleri bilmekle olur.

İslâmi kültürün ve şer’î hükümlerin öğrenilmesi Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’in elçi olarak gönderilmesiyle başlar. Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* tek başına şer’î hükümlerin kaynağı idi. Çünkü insanlara Allah’ın dinini öğretmesi için gönderilmişti. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ

“Ey Rasul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun.” [Maide Suresi 67]

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

“Sana da insanlara indirileni açıklayasın diye bu zikri indirdik.”

[Nahl Suresi 44] Rasul’ün dışında Müslümanlardan herhangi biri, yalnız başına herhangi bir konuda veya herhangi bir hüküm hakkında görüş belirtmez. Çünkü Rasul onların aralarındadır ve herhangi bir mesele ile ilgili olarak O’na müracaat etmeleri kolaydır. Rasul varken ne tür bir olay olursa olsun, herhangi birinin kendinden bir görüş belirtmesine asla yol yoktur. Bu nedenle onlar, bir olayla karşılaştıklarında ve bir ihtilaf vuku bulduğunda ve onlardan birinin aklına bir şey takıldığında hemen Rasul’e soruyorlar ve Rasul bazen bir ayet ile bazen de hadis ile görüşünü onlara bildiriyor, aralarındaki ihtilafı gideriyor ve onların sorularını cevaplandırıyordu. Ancak Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem* zamanında Sahabe’den bazılarının içtihat ettiklerine ve bazı anlaşmazlıklara içtihatları ile hükmettiklerine veya bazı vakıalarla ilgili olarak hüküm istinbat ettiklerine dair gelen haberlere gelince: Bu içtihatların hiçbirisi şer’î hükümlere kaynak teşkil etmemekteydi. Bunlar ancak, şeriati anlamak için yapılan

hareketlerden, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den gelen bir emrin yerine getirilmesi ve şeriatın tatbikinden ibaretti. Müçtehitlerin de anladıkları gibi bunlar Kitap ve Sünnet'e dayanmaktadır. Buna, bu içtihatların meydana geldiği durum da delalet etmektedir. Zira Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in Ali Bin Ebu Talib'i Yemen'e kadı olarak gönderirken ve ona şöyle dediği rivayet edilir:

إِنَّ اللَّهَ سَيَهْدِي قَلْبَكَ وَيُثَبِّتُ لِسَانَكَ فَإِذَا جَلَسَ بَيْنَ يَدَيْكَ الْحَصْمَانِ فَلَا تَقْضِيَنَّ حَتَّى تَسْمَعَ مِنَ الْآخَرِ
كَمَا سَمِعْتَ مِنَ الْأَوَّلِ فَإِنَّهُ أَوْحَى أَنْ يَتَّبِعَنَّ لَكَ الْقَضَاءُ

“Allah, kalbine hidayet verecek ve lisanını sabitleştirecektir. Davalı ve davacı iki hasım senin önünde oturduğu zaman birinci konuşanı dinlediğin gibi diğerini de dinlemedikçe aralarında hüküm verme. Böyle davranmanın durumun aydınlanması açısından senin için daha iyidir.” [Ebu Davud, Ali Bin Ebu Talib'ten tahrîc etti] Yine Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in Muaz Bin Cebel'i Yemen'e gönderirken ona şöyle dediği rivayet olunur:

كَيْفَ تَقْضِي إِذَا عَرَضَ لَكَ قَضَاءٌ قَالَ أَقْضِي بِكِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي كِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَبِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا فِي كِتَابِ اللَّهِ قَالَ: أَجْتَهِدُ رَأْيِي وَلَا أَلُو فَضْرَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدْرَهُ، وَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ لِمَا يُرْضِي رَسُولَ اللَّهِ

“Ne ile hükmedeceksin? Allah'ın Kitabı ile. Allah'ın Kitabı'nda bulamazsan? Allah'ın Rasulü'nün Sünneti ile. Allah'ın Rasulü'nün Sünneti'nde de bulamazsan? Kitap ve Sünnet'e göre kendi görüşümle içtihat ederim, dedi. Bunun üzerine Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem: Allah'ın Rasulü'nün elçisini Allah ve Rasulü'nün sevdiği şeyde muvaffak kılan Allah'a hamd olsun, dedi.” [Ebu Davud]] Yine aralarındaki bir duvar hususunda hasımlaşan kavmin arasında hükmetmesi için Rasul'ün Huzeyfe'yi gönderdiği varit olmuştur. Buhari ve Muslim, Amr Bin As'tan Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'i şöyle derken işittiğini rivayet etmiştir:

إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَأَجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ، وَإِذَا حَكَمَ فَأَجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ وَاحِدٌ

“Hâkim içtihat eder ve içtihadında isabet ederse iki sevap kazanır, hata ederse bir sevap kazanır.” [Buhari ve Muslim]

Bütün bunlar ve benzerleri, Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* zamanında Müslümanların yapmış olduğu içtihatların, ancak Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in emri ile yapıldığına ve bunun kaynağının da yine kendisi olduğuna delalet etmektedir. Buna göre Rasulullah *SallAllahu Aleyhi*

ve *Sellem*'in Dönemi bütün İslâm kültürünün kaynağının ortaya çıktığı dönemdir. Bu durum Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in gönderilişinden vefatına kadar geçen yirmi iki küsur yıl devam etti. Kur'an'ın tamamı bu zaman içerisinde indi ve yine Sünnet-i Şerif de bu müddette tamamlandı. Kur'an ve Sünnet; fikirler, hükümler ve kültür olarak İslâm'ın tek kaynağıdır.

Hicretin on birinci yılında Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in vefatı ile Sahabe Dönemi başladı. Sahabe Dönemi aynı zamanda tefsir ve hakkında nassın bulunmadığı/açıkça hüküm ortaya koymadığı olaylarla ilgili olarak istinbat/hüküm çıkarma kapılarının açıldığı dönemdir. Sahabe, Kur'an'ın ve Sünnet'in nasslarının tamamının henüz Müslümanlar arasında yayılmadığını ve herkesin elde edebileceği şekilde bulunmadığını gördü. Çünkü Kur'an'ın nassları, Rasul'ün ve Sahabe'den bazılarının evinde özel sayfalarda yazılmış bir şekilde bir arada bulunuyordu. Sünnet ise henüz bir araya toplanmış değildi. Sahabe, Kur'an ve Sünnet'in, teşri sırasında meydana gelen birtakım olaylar hakkında hükümler koyduğunu, olması muhtemel varsayıma dayalı olaylar hakkında ise hükümler koymadığını gördü. Sonra Müslümanlar, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem* zamanında vuku bulmayan birtakım olaylar ve problemlerle karşılaştılar. Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in bu olaylar ve problemlerin hükümlerini belirleyen açık nasslar bırakmadığını gördüler. Aynı zamanda Müslümanlardan her ferdin Kur'an ve Sünnet'in nasslarından kendi başına hüküm çıkarabilecek güçte olmadığını da gördüler. Çünkü insanlar bu nassları ancak, onlara bunları anlatacak kimseler aracılığı ile anlayabilmektedirler. Dolayısıyla da insanlara bu nassları anlatabilecek şahısların bulunması gerekmektedir. Bu nedenle, Müslümanlar arasında Kur'an-ı Kerim'i ve Rasul'ün hadislerini yaymanın kendilerine ait bir görev olduğunu idrak ettiler. Bu amaçla Kur'an'ı toplama ve toplanan nüshadan birçok nüshalar çoğaltarak Müslümanlar arasında yayma işini yerine getirdiler. Sünnet'in rivayetinde, bunu nakleden râvilerin güvenilir kimseler olmasını sağlayacak gerekli ihtiyati tedbirleri aldılar. Aynı zamanda, Kitap ve Sünnet'in nassları ile ilgili olarak Müslümanların muhtaç oldukları tefsir ve açıklamaları yapmanın da onların üzerine düşen bir görev olduğunu idrak ettiler; insanlara dinlerini öğretmeye başladılar. Sonra da insanların, hakkında nass bulunmayan olaylarla karşılaştıklarında insanlara fetva vermek zorunda olduklarını gördüler. Bu amaçla da ortaya çıkan meselelerde gerekli hükümleri istinbat ettiler. Böylece dinî vecibelerini en güzel şekilde yerine getirdiler.

Şer'î hükümler konusunda Sahabe'nin takip ettiği metot şöyle idi: Karşılaştıkları olayın hükmünü gösteren Kur'an'da ve Sünnet'te bir nass buldukları zaman buldukları nasstan öteye geçmezler ve nassı olaya, doğru bir şekilde tatbik edebilmek için bütün gayretlerini bu nasslardan kastedilen manayı anlamaya harcarlardı. Karşılaştıkları olayın hükmünü gösteren Kur'an'da ve Sünnet'te bir delil bulamadıkları zaman ise hükmü istinbat için içtihat ederlerdi. İctihatlarında şer'î nassları iyi bir şekilde anlamaya ve şifahen Rasul'den öğrendikleri bilgilere, ayetlerin inişine ve olaylara tatbik edilmelerine şahit olarak sahip oldukları bilgilere dayanıyorlardı. Onların yaptıkları içtihatları inceleyenler, hakkında nass olmayan olayı, hakkında nass bulunan olaya kıyas ettiklerini görür. *"Maslahatı celb ve mefsedeti def etmeyi/maslahatı elde etmeyi ve zararlar gidermeyi, önlemeyi"* hükümler için bir illet olarak kabul etmezlerdi. Maslahat olarak, şeriatin kendisine delalet ettiği maslahata itibar ediyorlardı. Maslahat hakkında kendi görüşlerini söylemiyorlardı. Çünkü kişisel görüşe dayanarak söz söylemek nehyedilmişti. Tarihçiler, muhaddisler ve fakihler Sahabe'den birçok içtihat nakletmişlerdir. Bunlardan, onların şeriata ne kadar bağlı oldukları ve şeriati ne kadar anladıkları anlaşılmaktadır. Bunlara birkaç örnek: Bir kadın, dostu ile kocasının oğlunu öldürmek üzere anlaşmış ve onu öldürmüştü. Olay Ömer'e intikal edince Ömer; bir kişiye karşılık iki kişi öldürülebilir mi diye tereddüt etti. Bunun üzerine Ali *Ra-di-yallahu Anh* şöyle dedi: *"Söyle bakalım, bir grup bir deveyi beraberce çalsalar ve deveyi kesip aralarında paylaşırsalar her biri bir parça alsın, her birine hırsızlık cezasını uygular mıydın?"* deyince Ömer: *"Evet"* diye cevap verdi. Ali: *"İşte bu da öyledir"* dedi. Bunun üzerine Ömer Ali'nin görüşü ile amel etti ve amiline ikisini de öldürmesini emrederek: *"Eğer Sân'a halkının tamamı bu cinayete katılmış olsaydı hepsini öldürürdüm."* diye yazdı. Yine bir gün ortak bir meselede ihtilaf ettiler: Bir kadın ölmüş ve geride kocası, anası, ana bir kardeşleri ve öz erkek kardeşleri kalmıştı. Ömer kocaya 1/2, anneye 1/6 ana bir kardeşlere 1/3 verdi ve öz kardeşlere hiçbir şey kalmadı. Bunun üzerine öz kardeşler ona: *"Diyelim ki babamız eşekti. Biz aynı anneden değil miyiz?"* dediler. Ömer görüşünü değiştirdi ve onları da mirasa ortak etti. Nasstaki illeti anla anlamaya çalışıyorlardı. Allahu Teâlâ'nın şu ayeti buna örnektir:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ

"Sadakalar, Allah'tan bir farz olarak; ancak fakirler, miskinler, sadaka üzerinde memur olanlar, kalpleri ısındırılanlara... aittir."

[Tevbe Suresi 60] Allahu Teâlâ, kalpleri İslâm'a ısındırılanları zekât verilecek

kimseler arasında saymaktadır. Nebi *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in de kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenen bazı kimselere sadaka verdiği sabittir. Rasul'ün vefatından sonra Ömer'in onlara zekât vermediği ve onlara: *"Allah İslâm'ı güçlendirdi ve artık İslâm'ın size ihtiyacı kalmadı. Eğer İslâm üzere devam ederseniz ne ala. Eğer devam etmek istemezseniz sizin ile bizim aramızda kılıç vardır."* dediği rivayet edilir. Ömer kalplerin ısındırılmasının devletin güçsüz olması nedeniyle yapılan bir hareket olduğunu ve *"kalplerin ısındırılması"* kelimesinin de bu anlama geldiğini, söyledi. Zira Ömer'e göre; kalplerin ısındırılması ancak onlara ihtiyaç olduğu zaman geçerlidir. İslâm'ın güçlenmesi ile artık onlara ihtiyaç kalmadı. İhtiyacın ortadan kalkması ile de kalplerin ısındırılmasına neden olan illet ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla bununla ilgili hüküm de kalkmıştır.

Sahabe bilmedikleri nassları öğrenmek maksadıyla insanlara soruyor ve araştırıyordu. Sahabe *RadiyAllahu Anhum* Hicaz'da toplanarak Kitap ve Sünnet'i araştırıyorlardı. Kitap ve Sünnet'te bir mesele ile ilgili hükmü bulamadıkları zaman, Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in böyle bir mesele hakkında bir hükümde bulunduğunu bilen bir kimsenin olup olmadığını araştırmak üzere Müslümanlara soruyorlardı. Bu nedenle birbirlerine müracaat ediyorlar ve sordukları mesele hakkında görüş belirtebilmek amacıyla bir araya gelip meseleyi soruşturuyorlardı. Ebu Bekir ve Ömer hükümleri istinbat ederken halka müracaat ediyorlardı. Bağavi *"Mesabihi's Sünne"* isimli eserinde şöyle demektedir: *"Kendisine bir dava geldiği zaman Ebu Bekir, Allah'ın Kitabı'na bakar. Eğer orada bir hüküm bulursa onunla hükmederdi. Kitap'ta bulamazsa, bu konu ile ilgili olarak Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in Sünneti'nden bildiği ile hükmederdi. Eğer bu ikisinde de bulamazsa çıkıp Müslümanlara sorar ve şöyle derdi: Bana şöyle şöyle bir dava geldi. Eğer bu konuda Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in verdiği bir hüküm biliyorsanız bana söyleyin. Bazen Ashab'tan bir cemaat yanına gelerek Rasulullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in o konudaki hükmünü bildirirlerdi de bunun üzerine Ebu Bekir şöyle derdi: Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in uyguladığı hükümleri ezberleyen insanları aramızda bulunduran Allah'a hamd olsun. Eğer o meselenin hükmünü Rasul SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in Sünneti'nde de bulamazsa halkın ileri gelenlerini toplar ve onların seçkinleri ile istişare ederdi. Eğer onların görüşleri bir hüküm üzerinde birleşirse ona göre hükmederdi. Ömer RadiyAllahu Anh'ın, bildiği hâlde Ashab ile istişare ettiği rivayet edilir. Hatta kendisine bir olay getirildiği zaman: Bana Ali'yi çağırın ve bana Zeyd'i çağırın! derdi. Onlarla istişare eder sonra da ittifak ettikleri ile karar verirdi."*

Sahabe'nin birbirlerine müracaat ettiği bu metotla, aralarında görüş ayrılıkları nadiren görülmekteydi. Çünkü onlardan her biri kendinde var olan görüşü diğerine açıklıyor ve görüşünü hangi delille delillendirdiğini gösteriyordu. Böylece onların tamamı hak ve doğru olana yöneliyorlar ve bir kısmı diğerinin görüşüne başvuruyordu. Onlar her ne kadar bazı hükümlerle ilgili görüşlerinde ihtilaf ediyorlarsa da onların ihtilafları nadiren görülmekteydi ve ihtilafları, anlama metodunda değil anlamada oluyordu.

Fetihlerin genişlemesiyle Sahabe çeşitli şehirlere dağılınca hakkında nass bulunmayan bir olayla karşılaşıldığı zaman Sahabe'yi bir araya toplamak kolay olmadı. Şehirlerin birbirinden uzak olması ve yaşadıkları şehirde karşılaştıkları olay hakkında hemen hüküm verme zarureti dolay, görüşünü diğerlerine açmaya veya başkasının görüşüne başvurmaya imkân bulamadılar ve bulundukları yerde her Sahabe gösterdikleri görüşte yalnız kaldılar. Müslümanların yaşadığı şehirlerin her birinde bir veya daha fazla Sahabe bulunuyordu. Onlar bulundukları yerlerde meseleler hakkında kendilerine şer'î hükmün sorulduğu kimselerdi. Hakkında nass bulunmayan meselelerde hükümler istinbat ediyorlar, insanlara Kitap ve Sünnet'i öğretme görevini üstlendikleri gibi nassların açıklanması işini de üstlenmişlerdi. O dönem, Sünnet henüz tedvin edilmemişti. Bu nedenle de tek bir olay hakkında Sahabe'nin görüşleri farklı oluyordu. Onlardan her birinin istinbat ettiği ve fetva verdiği görüşüne göre bir delili vardı. Bununla beraber bu görüşlerin tamamı, onların tamamı tarafından kabul görmüş şer'î hükümlerdi. Çünkü onlar yalnızca nassı anlama konusunda ihtilaf etmişlerdi. İctihat metotları Kur'an ve hadis ile ilgili nassı esas alarak önce bunları araştırmaya dayanan tek bir metottan ibaretti. Onlara göre maslahatlar ancak şeriatın delalet ettiği maslahatlardır. Meseleleri ve maslahatları da kıyaslıyorlardı. İctihat metotlarının tek olması, anlayıştaki bu farklılık üzerinde herhangi bir etki meydana getirmiyordu. Tam tersine fıkıhın gelişmesi ve büyümesine bir sebep teşkil ediyordu. Ortaya çıkan olaylar ve problemler kadar fetvalar vermişlerdir. Aralarındaki ihtilaflar önemli bir yer işgal etmediği gibi detay konuları da aşmamıştır. Sahabe arasında detay konulardaki ihtilaf iki sebebe dayanmaktadır:

1- Kur'an'ın ve Sünnet'in nasslarının büyük bir bölümü, kast edilene delaletleri açısından katiyyet değil zannilik ifade etmekteydi. Bir nass, herhangi bir manaya delalet edeceği gibi lügat açısından iki veya daha fazla anlama gelebilen müşterek manaya da delalet etmesi nedeniyle bir başka manaya da delalet etmekte veya lafız tahsis ihtimali olan genel bir

lafız olabilmekteydi. Onlardan her müçtehit kendinde var olan karinelere göre belli bir anlamı tercih ediyordu.

2- Sünnet henüz bir araya toplanmamıştı. Bütün hadisler bir kitapta toplanmadığı gibi bütün Müslümanların aynı seviyede istifade edebileceği şekilde Müslümanlar arasında yaygın da değildi. Sünnet henüz rivayet ve ezber yoluyla intikalini sürdürüyordu. Bazen Mısır'daki bir müçtehidin bildiği bir hadisi Şam'daki bir müçtehit bilemiyordu. Daha önceden bilmediği bir Sünnet'i başkasından öğrendiği zaman bazı müçtehitler çoğu kez verdikleri fetvadan dönüyorlardı. Bu da detay konularda ihtilaf-lara neden oluyordu. Ancak deliller ve usûl değişmiyordu. Bu nedenle de içtihat metodunda farklılık olmuyordu.

Özetle Sahabe *RadiyAllahu Anhum* şeriat hususunda âlimdiler. Kur'an'ı öğrendiler ve hadisi aldılar. Risalet sahibi efendimiz Muhammed *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'le olan beraberliklerinden dolayı kendilerini İslâm hükümlerini uygulamaya adadılar. İnsanların arasında hükmediyorlar, meseleleri belli bir hükme bağlıyorlar ve onlara dinlerini öğretiyorlardı. İkamet ettikleri belde insanları için bir nur ve şeriat için güvenilir bekçi idiler. İslâm'a davette mümin/güven veren ve sadık kimselerdi. İnsanlara Kur'an'ı okuyorlar, şeriatı ve hükümlerini öğretiyorlardı. İnsanlara İslâm'ın öğretilmesinde nazarî/teorik yolu değil pratik bir yolu takip ediyorlardı. İnsanlara, İslâm'ı ve hükümlerini, bu hükümlere göre hayatın problemlerinin nasıl çözüleceğini ve onlardan yararlanma metodunu da öğretiyorlardı. Onlar, yönetici kimselerdi; aynı zamanda da öğretici kimselerdi. İnsanlar, kendilerinden İslâm kültürünü, İslâm'ı almak ve hükümleri anlamak için Sahabe'ye yöneldiler. Şer'î hükümler hakkında açıkladıkları görüşler fetvalar olarak isimlendirildi. Kadın, erkek Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'in Ashabı'ndan 130 civarında fetva ezberlenmiştir. Bunların içerisinde ilim ve görüş belirtmede "*El-Müksirun*" diye isimlendirilen yedi kişi ön plana çıkmaktadır. Bu yedi kişi Ömer, Ali, İbni Mesud, Aişe, Zeyd Bin Sabit, İbni Abbas ve İbni Ömer'dir. Halifeler, valiler ve diğer yöneticiler şer'î hükümler konusunda fakih, âlim kimselerdi ve fetva ile meşgul idiler. Onun için İslâm onlarda cisimleşmişti. Zira akılları İslâm kültürü ile dolu, fikirleri bu kültürden kaynaklanmaktaydı. Doğrularıkları mefhumları bu fikirlerin anlamları idi. Bu emirleri, yasakları ve hükümleri onlar infaz ediyorlardı. Halife ve vali düşünüyor, düşündüğü ile amel ediyor, anlıyor ve anladığı ile de hükmediyordu. Bu nedenle amelleri isabetli, işleri dosdoğru, şahsiyetleri üstün, insanlara karşı konuşmalarında doğru sözlü ve verdikleri hükümler bütün incelikleri ile

İslâm çizgisine tamamen bağlı kimselerdi. Tabiin'den bir grup Sahabe'den ayrılmayarak, onlardan Kur'an'ı aldılar, Sünnet'i onlardan rivayet ettiler, onların fetvalarını ezberlediler ve hükümleri istinbat metotlarını anladılar. Medine'de Said Bin Müseyyeb ve Kufe'de de Said Bin Cübeyr gibi onlardan kimileri Sahabe hayatta iken fetva veriyorlardı. Bu nedenle Sahabe dünyadan göçtüğünde fıkıhta ve istinbatta onların yerini Tabiin'in doldurduğunu görmekteyiz. Tabiin de içtihatları ile hükümler istinbat ediyorlardı. Onlar bir mesele hakkında hüküm vermek istedikleri zaman cevabını önce Allah'ın Kitabı'nda ve Rasulü'nün Sünneti'nde arıyorlardı. Bu ikisinde bulamazlarsa Sahabe'nin fetvalarını inceliyorlardı. Onlar fıkhi açıdan Sahabe'nin fetvaları arasında tercih yapıyorlar, onlardan bir kısmının görüşünü alıyorlar, bazen de Sahabe'ye muhalefet ediyorlardı. Hüküm istinbatında Tabiin de Sahabe'nin metodunu uyguluyordu. Bu nedenle verdikleri fetvalar, herhangi bir varsayıma göre değil ortaya çıkan olaylar ve problemler kadardı. Yani olaylar kadar fetvalar bulunmaktaydı. Yine onlar arasındaki ihtilaflar da pek fazla değildi. Aynı zamanda ihtilaf sebepleri, Sahabe'nin ihtilaflarını da aşmıyordu. Bu ihtilaflar şer'î deliller üzerinde değil, nassların anlaşılması konusunda idi. Bu nedenle onların ihtilaflarının, Müslümanlar arasında hayatta herhangi bir ayırıştırıcı etkisi olmamıştır.

İSLÂM FIKHINDA ÇEKİŞMELERİN VE TARTIŞMALARIN ETKİSİ

Sahabe ve Tabiin dönemlerinde iki olay meydana gelmiştir:

1- Osman *RadiyAllahu Anh'*ın katlinden kaynaklanan fitne

2- Âlimler arasında meydana gelen tartışmalar

Bu olaylar şer'î delillerin çeşitleri hakkındaki ihtilafları doğurdu. Bu ihtilaflar da yeni siyasi grupların ve çeşitli fıkhi mezheplerin oluşumuna yol açtı. Zira Osman Bin Affan *RadiyAllahu Anh'*ın öldürülmesinden sonra, Hilâfet için Ali Bin Ebu Talib'e biat edildi. Bunun üzerine hilâfet makamına geçmek için Muaviye Bin Ebu Süfyan, Ali *RadiyAllahu Anh* ile çekişti ve iki grup arasında alevlenen savaş iki hakemin hakemliğinin kabullenilmesi ile sona erdi. Bu olaydan daha önce var olmayan yeni siyasi gruplar ortaya çıktı ve bu siyasi grupların kendisine ait görüşleri gündeme geldi. Siyasi görüşler halife ve Hilâfet konuları ile başladı. Sonra da diğer birçok hükümü kapsadı. Bu arada halifeliği esnasında uyguladığı siyasetten dolayı Osman'a ve tahkim olayını kabulünden dolayı Ali'ye ve zorla Hilâfet'i ele geçirmesinden dolayı da Muaviye'ye karşı çıkan Müslümanlardan bir grup meydana geldi. Topluca onlara karşı çıktılar. Halifeye biat konusunda onların görüşleri; halife olacak kimsenin Müslümanların biatını zor kullanarak değil Müslümanların gönül rızalarıyla alınması yönündeydi. Habeşli bir köle dahi olsa kendinde halife olabilecek yeterliliği bulunduran herkes halife olabilir. Müslüman, erkek ve adil olduğu sürece Müslümanların ona biat etmesiyle Hilâfet biatı akd edilmiş/tamamlanmış olur. Ancak emrettikleri, Kitap ve Sünnet'in sınırları çerçevesinde olan bir halifeye itaat gerekir. Bunlar, Osman, Ali, Muaviye veya bunları destekleyenlerden birinin rivayet ettikleri hadislerde geçen hükümleri almıyorlar, onların rivayet ettikleri bütün hadisleri, görüşlerini ve fetvalarını reddediyorlardı. Beğendikleri kimselerin rivayetlerini tercih ediyorlar, onların görüşlerine itibar ediyorlar, kendi âlimlerinden başka âlimleri kabul etmiyorlardı. Bunların özel bir fıkhi vardı. Bunlar "*Hariciler*" diye bilinen kimselerdir. Yine Ali Bin Ebu Talib *RadiyAllahu Anh'*ı ve onun çocuklarını seven bir grup daha ortaya çıktı. Bunlara göre, Ali ve çocukları Hilâfet makamına herkesten daha layıktı. Kendisinden sonra Hilâfet makamına Ali'nin geçmesini Rasul *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'in vasiyet ettiğini ileri sürerler. Bunlar Sahabe'nin çoğunluğunun Rasulullah *SallAllahu Aleyhi ve Sellem*'den rivayet ettikleri birçok hadisi reddettiler; Sahabe'nin görüşlerine ve fetvalarına hiç önem vermediler. Sadece Ehl-i Bey'ten imamlarının rivayet ettikleri hadislerle ve onlardan çıkan fetvalara önem verdiler.

Kendilerine ait özel bir fıkıhları vardı. Bunlar da “Şia” diye bilinen kimse-lerdir. Ancak Müslümanların çoğunluğu yukarıda zikredilen grupların pe-sinden gitmediler; halifenin, Kureysli birisi olduğunda biat edileceği gö-rüşünde oldular. İstisnasız bütün Sahabeye karşı dostluk, sevgi ve iyi duy-gular beslemekteydiler. Aralarında var olan ihtilafların tamamı küfür ve imanla hiçbir bağlantısı olmadan zanna dayalı şer’î hükümlerdeki içtihat-lardan kaynaklanmaktaydı. Sahabe arasında hiçbir ayırım yapmadan ri-vayet ettikleri her hadisle delil getiriyorlardı. Zira onlara göre Sahabe’nin hepsi uduldür. Sahabe’nin her türlü fetva ve görüşlerini alıyorlardı. Böy-lelikle yönetim, istinbat metodu ve delillerin çeşidi hakkındaki ihtilafla-rından dolayı, birçok konuda benimsedikleri hükümler diğer siyasi mez-heblerin kabullendikleri hükümlerle uyuşmamaktaydı.

Buradan da anlaşılacağı üzere; fitnenin ortaya çıkmasıyla, tarihte önemli ihtilafların çıkmasına yol açan fıkhi ve siyasi bir durum meydana geldi. Ancak bu ihtilaflar şeriat üzerinde yani İslâm dini üzerinde değil İslâm şeriatının anlaşılmasında görülen ihtilaflardı. Bu nedenle farklı gö-rüşlere sahip olanların tamamı Müslüman’dı. Bazen ihtilafları furuat/de-tay konular ve hükümleri aşarak usûl/deliller, istinbat metotlarına kadar vardıysa da bu onların Müslüman olmalarını zedeleyici bir seviyede ol-mamıştır.

Âlimler arasında cereyan eden tartışmalara gelince: Bu tartışmalar, si-yasi ihtilaflar değil sadece fıkhi ihtilaflara yol açmıştır. Çünkü bu ihtilaflar halife, Hilâfet ve yönetim nizamı gibi konularda ortaya çıkan ihtilaflar de-ğil, hükümler ve hüküm istinbat metodu üzerinde görülen ihtilaflardı. Bazı müçtehitler arasında vuku bulan tartışmalar ve ihtilaflar, araların-daki içtihat metodunda farklılığın gündeme gelmesine neden olmuştur. Nitekim hüküm istinbatı konusunda Medine’de Rabia Bin Ebu Abdurrah-man ile Muhammed Bin Şihab ez-Zühri arasında İslâmi konular üzerinde tartışmalar çıkmıştı. Bu tartışmalar, Medineli birçok fakihin Rabia’nın meclisinden ayrılmasına ve Rabia’yı “*Rabiatü’r Rey*” diye lâkaplandırma-larına neden olmuştur. Aynı türden bir tartışma Kufe’de de İbrahim en-Nehai ile Şa’bi arasında vuku bulmuştur. Bu tartışmalardan hükümlerin istinbat metodunda çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Hatta müçtehitler iç-tihatta çeşitli metotları takip eder oldular. Hicri ikinci asrın ortalarında içtihat bu metotlar ve aralarındaki ihtilaflar iyice belirginleşti ve birçok görüş meydana geldi. Âlim ve müçtehitlerden bir grup Tabiin’den ayrıl-madılar ve onların uyguladıkları metot üzere yürüdüler. Ancak onlardan

sonra gelenler arasındaki ihtilaflar çok genişledi. İhtilaflar nassların anlaşılması ile sınırlı kalmadı. İhtilaf ettikleri konular şer'î delillere ulaşma sebeplerini ve lügat anlamlarını bile aştı. Bu nedenle hem furuatla ilgili konularda hem de usûl ile ilgili konularda ihtilaf ettiler. Ardından fırkalara ayrıldılar. Her fırkanın kendisine ait bir mezhebi oldu ve bundan da birçok mezhepler meydana geldi. Bu mezheplerin sayısı dörde, beşe, altıya hatta daha da fazla sayıya ulaştı. Müçtehitler arasında içtihat metodunda görülen ihtilaflar şu üç husustaki ihtilafa dayanmaktadır:

1- Şer'î hükümlerin kendilerinden çıkartıldığı kaynaklar

2- Şer'î nassa bakış

3- Nassın anlaşılmasında tatbik edilen bazı lügavî manalar

Birincisi şu dört husustan kaynaklanmaktadır:

a- Sünnet'e güvenme metodu ve bir rivayeti diğer rivayete tercih ederken uygulanan ölçü. Sünnet'e olan güven, rivayetine ve rivayet keyfiyetine güvene dayanmaktadır. İşte müçtehitler bu güven metodunda ihtilaf ettiler. Onlardan bir kısmı mütevatir ve meşhur sünnetle delil getiriyor ve güvenilir fakihlerin rivayetlerini tercih ediyordu. Bu da, onların meşhur sünneti, mütevatir sünnet hükmünde görmeleri sonucunu doğurmuştur. Mütevatir ile Kur'an'daki genelliği tahsis etmişlerdir. Bir kısmı ise ihtilafsız Medine halkının ameli ve buna muhalefet eden ahad haberleri terk etmişlerdir. Bir kısmı ise ister fakih olsun ister olmasın, Ehli Beyt'ten olsun ya da olmasın, Medine halkının ameline uysun ya da uymasın adalet sıfatına sahip güvenilir kimselerin rivayetleri ile delil getirmişlerdir. Bir başka grup ise imamlarının dışındaki rivayetlere itibar etmemekte, hadis rivayetinde, hadise itibar etmede ve o hadisi alıp onunla amel etmede kendilerine ait özel bir metoda sahipti. İtimat ettikleri belli râviler olup onların dışındakilere itimat etmiyorlardı. Bazı müçtehitler, Sahabe'nin düşürülerek Tabiin'in doğrudan doğruya Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*'den rivayet ettiği mürsel hadis konusunda ihtilaf ettiler. Bir kısım müçtehitler mürsel hadisle delil getirmeyi kabul ederken bir kısmı ise kabul etmiyordu.

İşte Sünnet'e güven metodundaki bu ihtilaf nedeniyle bir grubun delil getirdiği bir Sünnet ile diğer bir grup delil getirmiyordu. Bir kısmının tercih ettiği bir Sünnet, bir başkası nezdinde tercih edilmemiş bir Sünnet olabiliyordu. Bu ise Sünnet'in şer'î delil olarak alınması keyfiyetinde ihtilafa götürmüştü. Böylece şer'î deliller hakkında ihtilaflar ortaya çıkmıştır.

b- Sahabe'nin fetvası ve takdiri. Müçtehitler ve imamlar Sahabe'nin fertlerinden çıkan içtihadî fetvalar hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bir kısım kimseler, herhangi bir fetva sınırına bağlı kalmadan ve fetvaların tamamının dışına da çıkmadan hangi Sahabe'den çıkarsa çıksın bu fetvaları almayı kabul ediyordu. Bir kısmı ise Sahabe'nin fetvalarına masum olmayan kimselerden çıkan ferdî içtihatlar olarak bakıyor, bu fetvalardan herhangi birisinin alınabileceği gibi tamamen bunların tersine de fetva verilebileceği görüşündeydiler. Sahabe'nin fetvalarının şer'î delil olmayıp istinbat edilmiş şer'î hükümler olduğunu söylüyorlardı. Bir kısım insanlar ise Sahabe'den bazılarının masum olduğu, görüşlerinin ise şer'î delil olarak alınacağı görüşündeydiler. Sahabe'nin sözlerini Nebi'nin sözleri, fiillerini Nebi'nin fiilleri ve takrirlerini de Nebi'nin takrirleri gibi kabul ediyorlar ve onların dışındaki Sahabe'nin ise masum olmadığını, dolayısıyla onların görüşleri ne şer'î delil olarak ne de şer'î hüküm olarak kesinlikle alınmaz, diyorlardı. Yine bir kısım kimseler ise fitneye ortak olmalarından dolayı Sahabe'nin bazısından hiçbir şey alınmayacağını, fitneye ortak olmayanlardan ise alınabileceğini söylemekteydiler. Buradan da deliller hakkındaki görüş ihtilafındaki bir başka boyut ortaya çıkmıştır.

c- Kıyas. Bazı müçtehitler kıyasla delil getirmeyi reddettiler ve kıyası şer'î delil saymadılar. Bazıları ise kıyasla delil getirip, onu Kur'an, Sünnet ve icmadan sonra gelen bir şer'î delil saydılar. Ancak onlar kıyasın şer'î delil olmasında ittifak etmeleri ile beraber hükme illet olmaya elverişli şey ve kıyasın dayandığı husus hakkında ihtilaf ettiler. Buradan da deliller hakkındaki görüş ihtilafı çıkmıştır.

d- İcma. Müslümanlar icmanın delil olmasında ittifak ettiler. Bir kısmı Sahabe'nin icmasını delil sayarken bir kısmı ise Ehl-i Beyt'in icmasını delil saymaktadır. Bir başka grup Medine halkının icmasını, bir diğeri ehl-i hâl ve'l akdin icmasını delil saymaktadır. Yine bir başka grup ise Müslümanların icmasını delil saymaktadır. Onlardan bir kısmı, rey birliğine dayandığı için icmanın hüccet olduğunu ve bu nedenle de Müslümanlar bir araya toplanıp bir görüş ortaya koyarlarsa bu icma sayılır ve onunla da delil getirilir, dediler. Yine, muteber icmanın, görüş birliği olmasından dolayı değil delilin varlığını ortaya çıkardığı için hüccet/delil olduğunu söyleyenler vardır. Sahabe veya Ehl-i Beyt veya Medine halkı Rasulü gördüler ve O'nunla arkadaşlık yapmışlardır. Onlar uduldür. Onlar şer'î bir görüşü söylerler ve delilini söylemezlerse, onların bu sözü, Rasul'ün bir sözünü, bir amelini veya sükûtunu keşfeden, ortaya çıkaran bir delil sayılır. Hükmü rivayet edip de delilini rivayet etmemek, delilin onlarca şöhret

bulmuş olmasından dolayıdır. Bu nedenle, onlara göre icmanın delil oluşunun manası, bir delili keşfediyor olmasıdır. Bunun için, onların bir araya gelip bir hususu müzakere etmeleri, sonra da topluca bir görüş belirtmeleri icma sayılmaz. İcma, üzerinde ittifak etmeden belli bir görüşü söylemeleridir/belli etmeleridir. İşte buradan da deliller hakkındaki görüş ihtilafları çıkmıştır.

İşte bu dört husus müçtehitler arasındaki ihtilaf çatlağını daha da genişletmiştir. Bu ihtilaflar, Sahabe ve Tabiin dönemlerinde olduğu gibi şer'î nassları anlamadan kaynaklanan ihtilaflar değildir. Bilakis onu aşır, şer'î nassları anlama metodu hakkında ihtilaflara ulaşmıştır. Bir başka ifade ile bunlar hükümler konusundaki ihtilaf değildir. Bu ihtilaflar, hükümler konusundaki ihtilafları aşarak hüküm istinbat/çıkartma metodu hakkındaki ihtilaflar hâline gelmiştir. Bu nedenle bazı müçtehitlerin şer'î delillerin; Kitap, Sünnet, İmam Ali *RadiyAllahu Anh*'ın sözleri, Ehl-i Beyt'in icması ve akıldan meydana geldiğini söylediklerini görmekteyiz. Bir başka grup müçtehit ise şer'î delillerin; Kitap, Sünnet, icma, kıyas, istihsan, Sahabe mezhebi ve bizden öncekilerin şeriatından meydana geldiğini söylemektedirler. Yine bir kısmı şer'î delillerin; Kitap, Sünnet, icma, kıyas ve istidlalden meydana geldiğini söyler. Bazıları şer'î delillerin sadece; Kitap, Sünnet ve icmadan meydana geldiğini söylerken bir kısım da; Kitap, Sünnet, icma, kıyas ve mesalihi mürseleden meydana geldiğini söylerler. Bu nedenle müçtehitler şer'î deliller hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaflar da içtihat metodundaki ihtilaflara yol açmıştır.

İçtihat metodundaki ihtilafın dayandığı ikinci hususa gelince: Bu, şer'î nasslara bakışla ilgilidir. Bazı müçtehitler şer'î nassta geçen ibareyi anlamaya bağlı kalarak, o ibarenin delalet ettiği anlamların sınırında durup onlara bağlı kalıyorlardı ki bunlar "*Ehl-i Hadis*" diye isimlendirilmişlerdir. Bazı müçtehitler, lafızların manalarına ilaveten nasslarda geçen ibarelerin delalet ettiği makul manalara da bakmışlardır. Bunlar da "*Rey Ehli*" diye isimlendirilmişlerdir. Bu nedenle de birçokları müçtehitlerin "*Hadis Ehli*" ve "*Rey Ehli*" olmak üzere iki kısma ayrıldıklarını söylemektedirler. Ancak bu ayırım, rey ehlinin teşrilerinde hadise yer vermedikleri, hadis ehlinin de teşrilerinde görüşe yer vermedikleri anlamına gelmemektedir. Bilakis bunların tamamı teşrilerinde hadise ve görüşe yer vermektedirler. Çünkü hadisin şer'î delil olduğunda ve nassı akılla anlayarak görüşle içtihat yapmanın şer'î hüccet olduğunda müçtehitlerin tamamı müttefiktirler. Konuyu dikkatlice inceleyen kimse meselenin hadis ehli veya rey ehli

olmadığını görecektir. Asıl mesele, şer'î hükmün dayandığı delil üzerindeki incelemedir. Çünkü Müslümanlar hüküm istinbat etmede önce Allah'ın Kitabı'na ve Rasulü'nün Sünneti'ne dayanmaktadırlar. Kur'an ve Sünnet'te bunu açık olarak bulamazlarsa, Kur'an'dan ve Sünnet'ten hüküm istinbat için akıllarını çalıştırıp görüşlerini çıkartırlar. Allah'ın Kitabı'nda geçen hüküm:

وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا

“Allah alışverişi helâl faizi haram kıldı.” [Bakara Suresi 275] ayeti gibi sarıh bir hüküm ise hükmün delili Allah'ın Kitabı'dır. Eğer hüküm, Muslim'in İbni Ömer'den tahriç ettiği:

لَا يَبِيعُ الرَّجُلُ عَلَى بَيْعِ أَخِيهِ

“Biriniz kardeşine sattığını başkasına tekrar satmasın.” [Muslim] hadisinde olduğu gibi sarıh bir hüküm ise hükmün delili hadistir. Fakat Cuma ezanı esnasında icarenin/kiralamanın haram olması, fethedilen arazinin mülkiyetinin Beyt-ul Mal'e, yararlanma hakkının da halka ait olması gibi konular, Kitab'a ve Sünnet'e dayansa bile rey/görüş sayılır. Bu nedenle ister külli bir hüküm vasıtası ile bir sonuca varılsın isterse Kitap'tan ve Sünnet'ten istinbat edilmiş olsun hakkında açık bir nass bulunmayan her şeyin rey/görüş olduğunu iddia etmektedirler. Oysa gerçekte, gerek genel kaide aracılığı ile elde edilsin gerekse Kitapt'a ve Sünnet'te geçen bir nassın mefhumundan istinbat edilen bir görüş olsun, rey/görüş diye isimlendirilmez. Bilakis bu bir şer'î hükümdür. Çünkü o, bir delile dayanan bir sözdür, bir delile bağlanmaktadır.

Müçtehitlerin hadis ehli ve rey ehli diye isimlendirilmelerinin aslı şudur: Hükümlerin istinbat edildiği esasları inceleyen bazı fakihler, şer'î hükümlere ait manaların akılla ilgili yönlerinin de bulunduğunu bu hükümlerin insanların problemlerini çözmek, onların çıkarlarına olan şeyleri gerçekleştirmek ve kötü şeyleri onlardan uzaklaştırmak için inmiş olduğunu gördüler. Bu nedenle nassların, ibarelerin delalet ettiği her şeyi kuşatacak şekilde geniş bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. İşte bu esasa göre nassları anlamaya, bir nassı diğer bir nassa tercih etmeye ve hakkında açık nass bulunmayan konularda istinbatta bulunmaya başladılar. Bu arada bazı fakihler ise ahad haberleri ve Sahabe fetvalarını ezberlemeye önem verdiler. Nassların belirlediği çerçevede istinbatlarında ahad haberleri ve Sahabe sözlerini anlamaya yöneldiler ve bunları karşılaştıkları olaylara uyguladılar. İşte buradan nassların şer'î delil sayılmasında ve illete itibar edilip edilmeme konusundaki ihtilaflar ortaya çıktı.

Rey meselesinde aslolan, reyden nehyeden delillerin var olduğudur. *Sahih-i Buhari*'de Urve Bin Zübeyr'den şöyle dediği geçmiştir: *"Başımızda hac emîri olan Abdullah Bin Amr Bin As'ın şöyle dediğini işittim: Ben Rasullullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'i şöyle derken işittim:*

إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْزِعُ الْعِلْمَ بَعْدَ أَنْ أَعْطَاكُمْوَهُ انْتِزَاعًا وَلَكِنْ يَنْزِعُهُ مَعَ قَبْضِ الْعُلَمَاءِ بِعِلْمِهِمْ فَيُبْقَى نَاسٌ جُهَالٌ يُسْتَفْتُونَ فَيَفْتُونَ بِرَأْيِهِمْ فَيُضِلُّونَ وَيَضِلُّونَ

"Allah bu ilmi size verdikten sonra silmek suretiyle değil, âlimleri ilimleriyle çekip alarak ilmi de alacaktır. Geride birtakım cahil insanlar kalacaktır ve insanlar onlardan fetvalar soracak ve onlar da reyleri/görüşleri ile fetvalar vereceklerdir. Böylece hem kendileri sapacaklar hem de başkalarını saptıracaklardır." [Buhari, Abdullah Bin Amr'dan tahric etti] Yine Avf Bin Malik el-Eşcai'den Rasullullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

تَفْتَرِقُ أُمَّتِي عَلَى بَضْعٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً أَكْثَرُهَا فِتْنَةٌ قَوْمٌ يَفْسِدُونَ الدِّينَ بِرَأْيِهِمْ يُحَرِّمُونَ بِهِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ وَيُحِلُّونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ

"Ümmetim yetmiş kadar fırkaya ayrılacaktır. Fitne bakımından bunların en büyüğü, reyleriyle dini kıyaslayarak Allah'ın helâl kıldığını haram kılanlar ve haram kıldığını da helâl kılanlardır." [Bezzar ve Tebarani el-Kebir'de tahric ettiler] Yine İbni Abbas'tan Rasullullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

"Kur'an hakkında kendi görüşü ile söz söyleyen kimse cehennemden yerini hazırlasın." [Tirmizi] İşte bu hadisler reyin kınanması konusunda gayet açıktırlar. Ancak burada kınanan rey, Hanefîlerde olduğu gibi *"Rey Ehli"* fakihlerin üzerine oldukları rey değildir. Hadislerde kınanan rey, senetsiz/delilsiz dayanaksız olarak şeriat hakkında söz söylemektir. Şer'î bir asla dayanan reye gelince: Hadisler ve Sahabe'nin sözleri, bunun zemmedilen rey olmayıp şer'î bir hüküm olduğuna delalet etmektedir. Zira Rasullullah SallAllahu Aleyhi ve Sellem hakimın rey ile içtihat etmesine cevaz vermiş ve gayesi hakkı bilmek ve ona tâbi olmak oldukça rey ile içtihadında hata ettiği zaman ona bir ecir/sevap olduğunu belirlemiştir. Nebi SallAllahu Aleyhi ve Sellem Ahzab Günü Ashabı'na ikinci namazını Beni Kurayza'da kılmalarını emretti. Onlardan bir kısmı içtihatlarına dayanarak namazı yolda kıldılar ve bizden namazı geciktirmemizi istemedi, bizden ancak süratle hareket etmemizi istedi, diyerek nassın manasına bakmışlardır. Bir başka grup ise namazı geciktirerek Beni Kurayza'ya va-

rıncaya kadar geciktirme şeklinde içtihat ettiler ve namazı geceleyin kıldılar. Bunlar ise nassın lafzına baktılar. Rasul de her iki grubun görüşlerini ikrar etti/kabul etti. Yine Rasulullah *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*, Muaz'ı Yemen'e göndermek istediğinde ona şöyle dediği geçmiştir:

كَيْفَ تَقْضِي إِذَا عَرَضَ لَكَ قَضَاءٌ قَالَ أَقْضِي بِكِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي كِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَبِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا فِي كِتَابِ اللَّهِ قَالَ: أَجْتَهُدُ رَأْيِي وَلَا أَلُو فَضْرَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدْرَهُ وَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ لِمَا يُرْضِي رَسُولَ اللَّهِ

“Ne ile hükmedeceksin? Allah’ın Kitabı ile. Allah’ın Kitabı’nda bulamazsan? Allah’ın Rasulü’nün Sünneti ile. Allah’ın Rasulü’nün Sünneti’nde de bulamazsan? Kitap ve Sünnet’e göre kendi görüşümle içtihat ederim, dedi. Bunun üzerine Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem: Allah’ın Rasulü’nün elçisini Allah ve Rasulü’nün sevdiği şeyde muvaffak kılan Allah’a hamd olsun, dedi.” [Ebu Davud] İşte *“Rey Ehli”* müçtehit ve fakihlerin Sünnet ile amel ederek takip ettikleri rey budur. Bu, nassa dayanan bir görüştür. Her ne kadar bunlar *“Rey Ehli”* diye isimlendirilmiş olsa da bunlar da hadis ehlidirler. Hatta *“Rey Ehli”* olarak meşhur olan Ebu Hanife’nin mezhebine tâbi olan Hanefîlerin tamamına göre sahih hadisin dışında kalan hasen hadis, kıyastan ve reyden daha evladır. Hanefîler hasen bir hadis olmasına rağmen *“namazda kahkaha”* hadisini kıyas ve reyin önüne geçirdiler. On dirhemden daha az bir değere sahip bir eşyanın çalınmasında el kesme cezasının uygulanamayacağı görüşündedirler. Oysa el kesme olayında delil olarak kullandıkları bu hadis sahih derecesine ulaşmamış bir hasen hadistir. Bu da, onlara göre görüşün/reyin nassı anlamak demek olduğuna delalet etmektedir. Onlar, kıyası, sahih hadisten daha alt derecede bulunan hasen hadisten daha aşağı bir dereceye indirmişlerdir. İşte bu da, reyden kastın, nassı anlamak ve nassa dayanan görüş olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla *“Rey Ehli”* aynı zamanda hadis ehlidirler.

İstinbat metodunda ihtilafa yol açan üçüncü husus ise nassları anlamada uygulanan bazı sözlük manalardır. Arap dili üslûplarını ve bunların işaret ettiği anlamların istikra edilmesi sonucunda müçtehitler arasında bazı ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Birtakım müçtehitler, nassın mantukundaki hükmün sabit olmasına binâen ve mefhumu muhalifinde bu hükmün tersinin sabit olmasına binaen hüccet olduğu görüşündeler. Yine bazı müçtehitler, tahsis edilmeyen genelin, bütün fertlerini kapsamakta kesin olduğunu söylerken, bazıları ise bunun zanni olduğu görüşündeler. Yine bazılarına göre mutlak emir vacip oluşu ifade eder ve karine olmaksızın

mutlak emir vacip oluştan başka bir anlama delalet etmez. Bazı müçtehitlere göre ise emir, mücerred olarak bir fiilin yapılmasını ister, vacip oluşu veya başka bir hükmü belirleyen şey ise var olan karinedir. İşte buna bi-naen, nassları anlamada ihtilafın ortaya çıkması, içtihat metodunda da ihtilafların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Tabiin tabakasından sonra hüküm istinbatında görülen ihtilaflar işte böylece ortaya çıkmıştır. Her müçtehidin kendine ait özel metodu da böyle olmuştur. İstinbat metodundaki bu ihtilaftan fıkhi mezhepler meydana gelmiştir. Bu ihtilaflar nedeniyle fıkhi servet gelişmiş ve fıkhıta büyük bir büyümeye neden olmuştur. Bu nedenle anlayıştaki bu ihtilaf doğal olup aynı zamanda fikrin gelişmesine yardımcı olmuştur. Bazen Sahabe birbirine muhalefet etmiştir. Ali, Ömer ve Zeyd Bin Sabit'ten almış olmasına rağmen Abdullah Bin Abbas onlara muhalefet etmiştir. Tabiin'den çoğu, Sahabe'den bazısına muhalefet etmiştir. Yine Malik, şeyhlerinin çoğuna muhalefet etmiştir. Yine Ebu Hanife bazı meseleleri Cafer-i Sadık'tan öğrenmiş olmasına ve kendisinden almasına rağmen Cafer-i Sadık'a muhalefet etmiştir. Yine İmam Malik'den öğrenmiş olmasına rağmen bazı meselelerde Şafiî, Malik'e muhalefet etmiştir. İşte böylece âlimler birbirlerine muhalefet ediyorlar, öğrenciler üstatlarına ve hocalarına muhalefet etmelerine rağmen bu hareketleri saygısızlık veya hocalarının yolundan çıkma saymıyorlardı. Çünkü İslâm, içtihadı teşvik etmiştir. Her âlim, anlama ve içtihat etme, Sahabe'ye veya Tabiin'e veya bir şeyhin ve hoca-nın görüşüne bağlı kalmama hakkına sahipti.

İSLÂM FIKHİNİN GELİŞMESİ

Müslümanlar, aralarındaki ihtilaflara rağmen müçtehitleri taklit ediyorlardı. Çünkü onların ihtilaflarının temeli şer'î delile dayanıyordu. Her müçtehidin Şâri'nin hitabı ile ilgili anlayışı, hem kendisi hem de onu taklit eden kimse hakkında şer'î hüküm sayılıyordu. Çünkü Şâri'nin hitabı şer'î hükümdür. Şâri'in hitabını anlamamanın dışında şer'î hükme ulaşmanın yolu yoktur. Bu nedenle Şâri'in hitabı ve bu hitabı anlamak şer'î hükümdür. Ancak bu hüküm, Şâri'in hitabını anlayan ve bu anlayışta hitabı anlayanı taklit eden kimse için şer'î hüküm sayılır. Şâri'nin hitabını anlayabilenler içtihat ederler. Fakat içtihat derecesine ulaşamayan kimseler, hükümlerde içtihat derecesine ulaşıp içtihat edenleri taklit ederler. Burada yapılan iş, mezheplerden herhangi bir mezhebi taklit etmek olmadığı gibi, fakih bir şahsı taklit etme işi de değildir. Taklit etmek demek, fakihin istinbat ettiği şer'î hükmü almak ve onunla amel etmek demektir. Çünkü Müslüman yalnızca şer'î hükme uymak ve onunla amel etmekle emrolunmuştur. Müslüman herhangi bir mezhebe veya herhangi bir şahsa uymak veya mezheplerden herhangi biriyle amel etmek veya herhangi bir şahsa tâbi olmakla emrolunmamıştır. Kendi içtihadı ile bir şer'î hükme ulaşma gücüne sahip olduğu zaman kendi içtihadı ile amel eder; bu güce sahip olmayan kimse başkasının istinbat ettiği şer'î hükmü alır. İlk asırdaki müçtehitlerin sayısı binlerle ifade ediliyordu. Bu nedenle Müslümanların taklit ettikleri müçtehitlerin sayısının dört, beş, altı veya belli bir sayıdaki mezheple sınırlı olmadığını görmekteyiz. Bilakis o dönemde birçok mezhep ve birçok müçtehit vardı. Her cemaat, mezhebi olsun olmasın her müçtehidin istinbat ettiği hükümleri taklit ediyordu. Örneğin Kufe halkının geneli Ebu Hanife ve Süfyan es-Sevri'nin fetvalarına göre amel ediyorlardı. Ancak Kufe halkından Şîîler, Cafer-i Sadık'ın mezhebine göre amel ediyorlardı. Mekke halkı İbni Cüreyh'in, Medine halkı İmam Malik'in, Basralılar Osman'ın, Şam halkı Evzai'nin, Mısır halkı İbni Sa'd'ın, Horasan halkı Abdullah Bin Mübarek'in ve Yemen halkının bir kısmı Zeyd Bin el-Hüseyn'in fetvalarına göre amel ediyordu. Yine birçok Müslüman, Said Bin Müseyyeb, İbni Ebu Leyla, İkrime, Rabiâtü'r Rey, Muhammed Bin Şihab ez-Zühri, Hasan Basri, Leys Bin Sa'd, Süfyan Bin Uyeyne, İshak Bin Rahaveyh, Ebu Sevr, Davud ez-Zahirî, İbni Şebreme ve İbni Cerir Et-Taberî'nin fetvalarına göre amel ediyordu. Bunların tamamı hem müçtehit hem de mezhep sahibi kimseler idi. Bu mezheplerin her birinin kendine ait bir içtihat metodu ve hükümler hakkında belirli görüşleri vardı. Müçtehitlerden ve imamlardan birçoğu bulundukları bölgelerde kadılık ve

yöneticilik yapıyorlardı. İmamların, kadıların ve yöneticilerin ihtilafları, hükümlerde ihtilafa yol açmıştır. Herkes ya kendi görüşüne göre ya da görüşünü benimsediği bir fakihin görüşüne göre hükmediyordu. Bu uygulama sonucunda devlette aynı meselede çeşitli hükümler ortaya çıktı. Bu nedenle bazı âlimler, ortaya çıkan problemler hakkında verilen hükümlerin tek hükümde birleştirilmesi ve halifenin de bu konuda bağlayıcı bir emir çıkarması yönünde net bir tavır sergilediler. Toplumun durumunu iyi bilen bazı kimseler, kadıların yükünü hafifletmek ve işlerini kolaylaştırmak için, kadıların ve diğerlerinin hüküm verirken müracaat edecekleri bir kitabın yazılmasını uygun görmekteydiler. Nitekim bu konu ile ilgili olarak İbni Mukaffa, Halife Mansur'a yazdığı bir mektupta şöyle di-yordu: *"Müminlerin emîrinin bakacağı işlerden birisi de Basra, Kufe ve bun-ların dışındaki diğer şehirlerde ve yerleşim birimlerinde kadılar ve yöneti-ciler tarafından verilen çelişkili hükümler konusudur. Can, mal ve namus konularında verilen hükümler arasındaki ihtilaflar aşırı boyutlar kazandı. Can ve namusla ilgili bir meselede, Basra'da verilen hüküm kanı ve ırzı helâl kılarken aynı meselede Kufe'de verilen hüküm haram kılmaktadır. Benzeri ihtilaflar Kufe civarında da görülmekte ve bir nahiyede verilen hüküm helâl kılarken bir başka nahiyede verilen hüküm ise haram kılmaktadır. Ancak bu kadar çok sayıdaki farklı hükümler, yöneticileri ve emirleri altındaki ka-dılar tarafından Müslümanların kanları ve namusları hakkında uygulan-maktadır. Eğer müminlerin emîri bu değişik hüküm ve uygulamaların bir kitapta toplanıp, her bölgenin delil olarak kabul ettiği Sünnet ve kıyas gibi delillerle bir araya getirilerek herkesin buna göre hükmetmesini emrederse ve bunun dışındakilerle hükmetmekten de alıkoyması ile ilgili bir karar çı-kartırsa uygun olur kanaatindeyim. Doğru ve yanlış hüküm uygulamaları, bir kitapta toplanarak bunların içerisinde doğru olanlar tespit edilip mü-minlerin emîri tarafından tatbikata konulursa Müslümanlar arasında bir birlik sağlanmış olur. Böyle bir birlik, imamdan imama kıyamete kadar de-vam edip gider."* Ancak halife Mansur bu mektuptan etkilenmesine rağ-men onu uygulamaya koymamıştır. Fakat Mansur, bu etkilenme ile fakih-lerin ve hadisçilerin kendilerine ulaşan nassları, ihtiyaç duydukları za-man insanların müracaat edip faydalanabilecekleri bir şekilde tedvin et-melerini istedi. Mansur'un, İbni Mukaffa'nın görüşüne göre devlet içeri-sinde insanları muayyen hükümler etrafında toplayacak şekilde anayasa ve kanunlar yapmamasının sebebi, Mansur ile İmam Malik arasında geçen olaydır. İbni Sa'd *"Tabakat"* isimli kitabında Malik Bin Enes'ten şunu riva-

yet eder: *“Halife Mansur hacca geldiği zaman bana şöyle dedi: Senin şu kitabında yerleştirmiş olduğun şeyleri çoğaltmak sonra da bu nüshalardan birer tane Müslümanların yaşadığı şehirlere göndermek ve oradaki yöneticilerin o kitapta yazılı olanlarla amel etmelerini, kitabın dışına çıkmamalarını emretmek kararlılığındayım. Bunun üzerine ben: Ey müminlerin emîri böyle yapma. Çünkü insanlar birçok sözlerle karşılaştılar. Hadisleri işittiler ve rivayetlerde bulundular. Her kavim daha önce kendilerine ulaşanları aldı ve onlara göre amel etti, herkes kendisine uygun olanı seçti. İnsanları bu hâl üzere bırak, dedim.”* Bu nedenle Halife Mansur, mezhepleri ve görüşleri birleştirmede. Uygun gördükleri hükmü almada görüşlerinde içtihatlarında insanları serbest bıraktı. Aynı şekilde kadıları ve yöneticileri de istedikleri hükmü almada serbest bıraktı. Bunun sonucunda fıkıh imamlarından olan imamların öğrencileri hocalarının görüşlerini incelemeye ve onun mezhebini şerh etmeye başladılar. Yaşanan bu ihtilaflara bakış değişti ve fıkıh usûlünün okunup incelendiği gibi okunup incelenen *“İlm-ul Hilaf”* şeklinde isimlendiren özel bir ilim dalı hâline geldi. Bunun üzerine de *“imamların ihtilafları rahmettir”* dediler. Her imamın öğrencileri detayları genişletiyorlardı. İşte bu genişlemeler, bazı müçtehitlerin mezheplerinin devam etmesine bazılarının da silinmesine neden olmuştur. Evzai, Hasan el-Basri, Sevri, İbni Cerir et-Taberi gibi âlimler, büyük imamlardan olup ilim ve içtihat bakımından da geniş bir yer işgal edenlerdendi. Ancak onlar detaylı konularda uzun uzun incelemelerde bulunmayıp sadece usûl ile yetindiler. Mezheplerini şerh edecek öğrencileri yoktu. Bu nedenle de onların görüşleri ile amel edilmedi ve mezhepleri insanlar arasında yayılmadı. Fakat Ebu Hanife, Cafer-i Sadık, Zeyd Bin el-Hüseyin, Şafîi, Ahmed Bin Hanbel ve Malik gibi imamların talebeleri ve tâbileri vardı. Onlar hocalarının görüşlerini bir araya topladılar ve mezhepleri devam etti. Cafer-i Sadık ve onun dışındaki Ali ailesi, Ebu Cafer el-Mansur tarafından şiddetli baskı altında tutulmasına rağmen birçok hükümler istinbat edebilmiş, Şia ve Şia dışından birçok talebeleri olmuştur. Talebeleri Cafer-i Sadık'ın görüşlerini bir araya getirdiler ve görüşlerine Sünnet'e yakın bir gözle baktılar. Böylece mezhebi yeryüzünün birçok bölgesinde yayıldı. Ebu Hanife'nin birçok talebesi vardı. Ebu Yusuf, Muhammed Bin el-Hasan eş-Şeybani ve Züfer en meşhur talebelerinden olup bunların tamamı Ebu Hanife gibi müçtehitler. Ancak bunlar mezheplerini Ebu Hanife'nin mezhebi ile meczettiler. Ebu Hanife'nin mezhebinin tedvinindeki/yazılmasındaki üstünlük onlara aittir. Aynı şekilde, Medine'de İmam Malik'in de birçok talebeleri vardı. İmam Malik geniş bir şöhrete sahipti.

Özellikle de hadis ve hadis ricali tetkiklerinde, özellikle de “*Muvatta*” isimli kitabı ile geniş bir şöhrete sahipti. Ondan sonra gelen öğrencileri fetvalarını bir arada topladılar ve furuatta/detay konularda genişlettiler ve çeşitli meselelerde fetvaları ile cevap verdiler. İmam Malik’in mezhebinin yayılmasındaki üstünlük ve katkılar da yine talebelerine aittir. İmam Şafî ise şöhretini fıkıh ilmindeki başarısı ile kazanmıştır. Onun bu başarısını fıkıh usûlü konusunda yazmış olduğu “*el-Ümm*”, “*er-Risâle*” ve “*İbtalü’l İstihsan*” isimli kitapları açıkça delalet etmektedir. İmam Şafî’nin bu eserleri, yaşadığı asırdaki fikrî uyanış için en büyük örnektir. Rabi ve Müzenni gibi öğrencileri onun çizdiği bu yol üzere yürüdüler ve görüşlerini yaydılar, mezhebini açıkladılar ve mezhebini birçok bölgede yaydılar. Ahmed Bin Hanbel de böyledir. Mezhebinde hadislerin ağırlığı olmakla beraber öğrencileri mezhebini açıkladılar ve görüşlerini yaydılar. Bu öğrencilerin ilk üstünlükleri sadece hocalarının ve imamlarının mezheblerini yaymada değil, fikhî şerh etmede ve onun gelişmesi konusunda yaptıkları katkılarında da vardır. Hatta onların asrı fıkıhta, imamların yaşadığı asırdan daha parlak bir dönem sayılır. Çünkü hükümlerin şerhi ve delillerin tafsilatı, imamların öğrencilerinin yaşadığı dönemde gerçekleşmiştir. İşte böylece fakihler, fıkıh çalışmalarında ve şerhinde ve özellikle de fikhin gerçek temeli olan fıkıh usûlünde önemli bir gayret sarf etmişlerdir. Fıkıh büyük gelişmeler gösterdi; mezheplerin oluştuğu asırdan sonra hicri dördüncü asırda fıkıh parlaklığının, gelişmesinin zirvesinde idi.

İSLÂM FIKHİNİN GERİLEMESİ

Müçtehitlerin öğrencilerinden sonra mezheplerin tâbileri ve taklitçileri geldi. Ancak bunlar, içtihat ve hükümleri istinbat hususunda imamların ve mezhep sahiplerinin takip ettikleri yolu takip etmedikleri gibi, delilleri inceleyip, delillendirme keyfiyetini açıklamak, bunların hükümlere indiriliş keyfiyetini açıklamak ve meseleleri şerh etmek ile ilgili olarak müçtehit imamların öğrencilerinin takip ettikleri yolu da takip etmediler. İmamların tâbileri veya mezheblerin âlimleri, ancak kendi mezheplerinin zaferine, her vesile ile tafsîlî hükümlerin ve usûlün desteklenmesine önem veriyordu. Delilin sıhhatli olup olmadığının incelenmesine, mezheplerinin görüşüne ters düşse bile racih olan delilin mercuh olan delile tercih edilmesine önem vermediler. Bazen kendi görüşlerinin doğru olduğunun ve karşıt görüşün ise yanlış olduğunun ispatlanması amacıyla deliller getirmeye önem verdiler. Bazen de mezhep sahiplerini ve mezhep imamlarını överek mezheplerini desteklemeye yönelik çaba harcamışlardır. Bu, mezhep âlimlerini meşgul etti ve onları ilk esas olan Kur'an ve hadisten yüz çevirtti. Onlardan hiç biri mezhep imamlarının görüşlerini desteklemek dışında Kur'an'ın bir nassına veya hadise müracaat etmiyordu. Böylece araştırmaları mezhepleri ile sınırlı kalarak, mutlak içtihad ve kendinden hükümlerin istinbat edildiği temel kaynaklara müracaata önem vermekten uzaklaştılar. Onların bütün gayret ve çabaları mezheplerinde veya mezhepleri ile ilgili bir meselede içtihat yapmakla veya körü körüne taklit etmekle sınırlı kaldı. Onlar taklitlerinde, *"mezhebimizin görüşüne ters düşen her ayet ve hadis tevil edilmiştir veya nesh edilmiştir"* diyecek kadar ileri gittiler. Mezheplerden bir mezhebi taklit etmenin Müslüman'a farz olduğunu söylediler. Ezher gibi İslâmi enstitülerde okumaya başladılar. *"Cevherü't Tevhid"* isimli eserin sahibi taklidin vucubiyeti hakkında yazdığı bir şiirde şöyle der:

فَوَاجِبٌ تَقْلِيدُ حَبِيرٍ مِنْهُمْ
كَذَا حَكَى الْقَوْمُ بِلَفْظِ يُفْهِمُ

Onlardan birini taklit etmek vaciptir

Anlaşılr bir lafızla kavim böyle dedi

Hatta bununla da yetinmeyerek Müslümanlara içtihat kapısını kapatmaya kadar vardılar. İctihadın caiz olmadığını söylediler. Hatta içtihat ehliyetine haiz olan âlimlerden birçoğu içtihat etme ve kendilerine müçtehit dedirtme cesaretini gösteremediler. Bu gerileme hicri dördüncü asrın

sonlarında başladı. Ancak başlangıcından hicri altıncı asrın sonları ile yedinci asrın başlarına kadar yine de biraz ilerleme vardır. İctihat kapısının kapalı olduğunu söyleyen kilitçilerin zamanına kadar müçtehitler ve âlimler vardı. Fakat hicri yedinci asrın başlarından hicri onüçüncü asrın sonlarına kadar geçen dönem fıkhıta tamamen gerileme dönemidir. Ancak bu çöküş İslâm sınırları çerçevesinde ve düşünmede olmuştur. Bununla beraber fıkhi görüşler İslâmi görüşlerdir. Fakat on üçüncü asırdan sonra yani hicri 1274'den şimdiye kadar İslâm dışı kanunlarla şer'î hükümlerin birbirine karışmasıyla İslâm fıkhdaki gerileme/çöküntü en uç noktaya ulaştı.

Bu fıkhi çöküntü insanları şer'î hükümleri çalıştırmaya zorlamaya itmiştir. İslâm şeriatı bütün âleme yeterli iken, bu dönemden sonra onu, bizzat kendi mensuplarına dar gelir hâle getirdiler. Hatta İslâm şeriatının dışında başka kanunları almak zorunda kaldılar. Böylece birçok müttaki Müslüman, İslâm şeriatının dışındaki yasalarla muhakeme olunmaya başladı. Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru halkın İslâm'ı bilmemesi ve fakihlerin cehaleti, geri kalmalarının ve devletlerinin yıkılmasının en büyük sebebini oluşturmaktadır. Zira o dönemde fakihler, yeni olan her şeyin haram, her düşünürün de kâfir olduğuna fetva verecek kadar donuklaştılar. Bu fetvalar arasında kahve çıktığı zaman kahvenin, sigara kullanılmaya başlandığı zaman sigara içmenin ve halkın fes giymesinin haram olduğunu söyleyen bazı fakihlere rastlandı. Yine matbaa icat edildiği zaman devletin Kur'an-ı Kerim'i matbaada bastırmak istemesine bazı fakihler karşı çıkarak bunun haram olduğunu söylediler. Telefon çıktığında ise bazı fakihler telefonla konuşmanın haram olduğuna fetva verdiler. İşte bunlar vb. bazı konular hakkında hem gülünecek hem de ağlanacak bazı fetvalar verdiler. Hatta neredeyse İslâm fıkhi, Müslümanlar tarafından tamamen bilinmez duruma geldi. Durum şer'î hükümlerin incelenmesinden Batı kanunlarının incelenmesine dönüştü. Bunun neticesi olarak da, varlığı Müslüman memleketlerinde birer utanç sayılan hukuk fakülteleri kuruldu. Bu fakültelerde şer'î hükümler yerine, Batı kanunları tedris edilmeye/öğretilmeye başlandı. Osmanlı Devleti'nin sonlarında -ki İslâm Devleti olarak başında Müslümanların halifesi vardı- İslâm fıkhdını esas alarak Batı hukukunu kanunlaştırma yoluna girdiler. Bu amaçla hicri 1286'da medeni kanun olarak *Mecelle*'yi yazdılar ve hicri 1293 yılında da *Mecelle*'ye göre amel etmenin gerekliliği konusunda hüküm çıkardılar. Daha önce hicri 1274 yılında hadler, cinayetler ve tazir cezaları yerine ceza kanunlarını, hicri 1276'da da ticaret kanununu koydular. Hicri 1294

yılında Hilâfet nizamının tamamen ilga edilmesi için bir anayasa hazırlandılar. Ancak bu anayasa iptal edildi. Hicri 1326'da yani M. 1908 yılında iptal edilen bu anayasayı geri getirdiler. Ancak onlar, Batı kanunlarıyla İslâm arasında bir uyum gerçekleştirmeye çalıştılar ve Hilâfet nizamını olduğu gibi bıraktılar. İşte böylece fıkıh çökerek, kanunlara dönüştü. İslâm'a uygun olduğu gerekçesiyle, şer'î hükümler terk edilerek İslâm hükümlerinin dışındaki hükümler alındı. Böylece İslâm'a uygun olan her şeyin herhangi bir insandan alınabileceği düşüncesi egemen oldu. Âlimlerin gayret ve çabaları neredeyse yok denecek derecede zayıfladı ve tamamı taklitçi oldu. Buna rağmen onlar İslâm'ın görüntüsünü temsil ediyorlardı. Fakat Hilâfet yıkıldıktan, İngiliz ve Fransız kâfirleri İslâm topraklarını istila ettikten ve İslâm memleketleri Arap, Türk, İran gibi milliyetçi esasa göre parçalandıktan sonra İslâm fıkıhı, insanlar arasındaki ilişkilerden, eğitim ve öğretimden kaldırıldı. İslâm fıkıhı, Mısır'da Ezher, Irak'ta Necef, Tunus'ta ez-Zeytune Üniversitesi gibi yerlerde sadece Yunan felsefesi okutulur gibi okutulur hâle geldi. Çöküntü korkunç bir boyuta ulaştı. Zira İslâm fıkıhı, Müslümanların ilişkilerinden kalktı.

ROMA HUKUKUNUN İSLÂM FIKHİNİ ETKİLEDİĞİ SAÇMALIĞI

İslâm'a kin besleyen ve Müslümanlara buğz eden bazı müsteşrikler/oryantalistler, ilk zamanlarda Müslümanların giriştikleri fetihler sonucunda, Müslümanların Roma hukukundan ve kanunlarından büyük çapta etkilendiklerini iddia etmektedirler. Roma hukukunun, İslâm fıkhnın kaynaklarından birini meydana getirdiğini ve bazı hükümlerinin Roma hukukundan beslendiğini söylediler. Bu iddiaya göre Tabiin asrında ve onlardan sonraki dönemde istinbat edilen bazı şer'î hükümler, Müslümanların Roma hukukundan almış oldukları Romalılara ait hükümlerdir. Bu oryantalistler, İslâmi fetihlerin yapıldığı dönemde Şam ve civarında, Filistin ve Beyrut sahilleri boyunca Kayseriye'de (Bizansta) Roma hukukunun okutulduğu okulların bulunduğunu söyleyerek bu iddialarını delillendirmeye çalıştılar. Aynı şekilde Şam bölgesinde Roma sistemine göre hareket eden ve Roma kanunlarına göre hükmeden mahkemelerin bulunduğunu ve İslâmi fetihlerin yapılmasından sonra da bu mahkemelerin belli bir zaman devam etmesinin, Müslümanların bu mahkemeleri kabul ettiklerinin ve onlardan bir şeyler aldıklarının, Roma sistemine ve hukukuna göre hareket ettiklerinin göstergesi olduğunu iddia ettiler. Bu iddialarını desteklemek maksadıyla da kendilerinden birtakım varsayımlar ortaya atarak şöyle dediler: *"Müslümanlar gibi birazcık olsun medeniyetten nasibini almamış bir kavmin Bizans'ın hâkimiyeti altında bulunan Şam toprakları gibi medeni şehirleri fethettikleri zaman ne yapacaklarını ve ne ile hükmedeceklerini düşünmeleri, sonra da Roma kanunlarından alıntılar yapmaları gayet doğaldır."* Ardından da İslâm fıkhnının bazı bölümleri ile Roma hukuk ve kanunlarının bazı bölümleri arasında karşılaştırma yaptığımız zaman, her ikisi arasında bir benzerliğin var olduğunu hatta benzerlikten de öte *"iddia edene delil getirmek, inkâr edene de yemin etmek düşer"* gibi bazı hükümler, *"fıkıh"* ve *"fakih"* kelimeleri gibi bazı kavramlar olduğu gibi Roma hukukundan alındı, dediler. Hatta bu müsteşrikler daha da ileri giderek İslâm fıkhnının Talmud'dan hükümler aldığını, Talmud'un da bu hükümleri Roma hukukundan aldığını söylediler. Bu durumda onların iddialarına göre İslâm fıkhnı, doğrudan doğruya Şam medreselerinde okutulan ve mahkemelerinde uygulanan Roma hukukundan, Talmud'dan nakledilerek Talmud aracılığı ile Roma hukukundan alınmış olmaktadır.

Bunlar müsteşriklerin sırf varsayımların dışında herhangi bir delil getirmeden iddia ettikleri şeylerdir. Müsteşriklerin bu sözleri, şu sebeplerden dolayı boş ve çürüktür:

Birincisi: Gerek Müslümanlar, gerek müsteşrikler, gerekse başkaları olsun hiç bir kimse, Müslüman fakihlerin veya fakihlerin dışındakilerin ne tenkit ne teyit ne alıntı yoluyla Roma hukukuna veya kanununa herhangi bir işaretle bulunduğunu nakletmemiştir. Hiçbir kimse az veya çok Roma hukukundan bahsetmemiştir. Bu da mevzubahis olması bir yana böyle bir şeyin söz konusu olmadığına delalet etmektedir. Bazı Müslümanlar Yunan felsefesini tercüme ettiler. Fakat Roma hukukuna ait değil bir kitabı, herhangi bir kelimeyi veya bir cümleyi dahi tercüme etmemişlerdir. Bu da, yalnızca fetihlerin yapılmasıyla Roma hukukunun kökünden kazındığını göstermektedir.

İkincisi: Müsteşriklerin, Şam bölgesinde Roma hukukunu okutan ve Roma kanunları ile hükmeden birçok mahkemenin var olduğunu söyledikleri dönemde Şam bölgesi, birçok müçtehit, âlim, kadı ve hakimle doluydu. Roma kanunlarından ve hukukundan etkilenme olsaydı doğal olarak etkilenmenin ilk önce bunlarda olması gerekirdi. Fakat biz, yazılı olarak bizlere ulaşmış olan bu kişilere ait fıkıhta Roma hukukundan herhangi bir etkilenmenin ve bahsin varlığına rastlamamaktayız. Bilakis onların fıkıhları Kitab’a, Sünnet’e ve Sahabe’nin icmasına dayanmaktadır. Şam bölgesinde yaşayan müçtehitlerin en meşhuru İmam-ı Evzai’dir. İmam-ı Evzai, Şam bölgesinde Roma hukukunun okutulduğu okulların en büyüklerinin yer aldığını iddia ettikleri Beyrut’ta yaşadı, hayatının tamamını orada geçirdi ve orada vefat etti. Görüşleri birçok muteber fıkıh kitaplarında toplandı. İmam-ı Şafiî’nin “*el-Ümm*” isimli eserinin yedinci cildinde Evzai’ye ait birçok hüküm yer almaktadır. Bu kitabı okuyan herhangi bir kimse Evzai’nin Roma hukukundan yerle gök arası kadar uzak olduğunu görecektir. Hatta Evzai’nin mezhebi ve onun hakkındaki rivayetler incelendiği zaman Evzai’nin “*Ehl-i Hadis*” mezhebinden olduğu ve hadise reyden daha fazla itimat ettiği açıkça görülecektir. Evzai’nin vb. daha birçok fakihin durumu da böyledir. Eğer herhangi bir etki olmuş olsaydı bu fakihlerde etkisini göstermesi gerekirdi.

Üçüncüsü: Müslümanlar, Allahu Teâlâ’nın bütün insanlara İslâm şeriatı ile hitap ettiğine ve efendimiz Muhammed *Sallallahu Aleyhi ve Sellem*’in bütün insanlara gönderildiğine inanırlar:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا

“Biz seni ancak uyarıcı ve müjdeci olarak bütün insanlara gönderdik.” [Sebe Suresi 28] Müslümanlar, İslâm şeriatına inanmayan herkesi kâfir sayarlar. İslâm hükmünün dışındaki herhangi bir hükmün küfür

hükmü olduğuna, alınmasının da haram olduğuna inanırlar. Bu nedenle İslâm inancına sahip olan ve bu inanca göre hareket eden bir kimsenin İslâm hükmünün dışında herhangi bir hükmü alması mümkün değildir. Özellikle de İslâmi fetihlerin yoğun olduğu ilk asırlarda Müslümanlar, İslâm risaletini taşıyorlar ve İslâm davetini götürmek için ülkeleri fethediyorlardı. Onların, halkını küfürden kurtarmak için ülkeleri fethederken, kökünden kazıyıp atmak ve yerine İslâm hükmünü koymak için geldikleri yerleri, küfür hükümlerini almak için fethettikleri nasıl söylenebilir?

Dördüncüsü: Müslümanların ülkeler fethettikleri zaman medeniyet bakımından fethettikleri ülkelere daha aşağı bir seviyede oldukları iddiası da doğru değildir. Bu iddia doğru olsaydı Müslümanlar kendi hadaratlarını terk eder ve fethettikleri ülkelerdeki hadaratları alırlardı. Çünkü zayıf ve güçsüz fikir değil, güçlü fikir daha etkilidir. Üstelik Bizans'ın hâkimiyeti altında bulunan topraklarda taşınmakta olan hayat hakkındaki fikirlerin, İslâm ile çeliştiği de herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Müslümanlar, fethettikleri ülkelerin halklarını İslâm'a inanmaya zorlamamışlar, yalnızca onlardan cizye almakla yetinmişlerdir. Fakat İslâmi fikrin gücü ve İslâm hadaratının yüceliği, Roma fikirleri ve hadaratına üstün gelerek onu ortadan kaldırmıştır. O topraklarda yaşayan insanlar İslâm akidesine inanarak Müslüman olmaları ve gönül rızasıyla İslâm'a göre bir hayat yaşamaları, İslâmi fikirlerin Roma hukuku ve düşüncelerinin kökünü kazıdığına ve yerini aldığına delalet etmektedir. İşte konuşan bu vakıa, Roma hadaratının İslâm hadaratından daha güçlü olduğunu ve İslâm fıkının Roma hukukundan etkilendiği iddiasını ortaya atan müsteşrikleri yalanlamaktadır.

Beşincisi: “*Fıkıh*” ve “*fakih*” kavramları hem Kur'an'da hem de hadis-i şerifler de geçmektedir. Müslümanlar, Romalılarla herhangi bir teşri ilişkinin olduğunu da bilmiyorlardı. Zira Allahu Teâlâ şöyle demektedir:

قُلْ لَا تَعْرِفُونَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةً لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ

“Her Müslüman fırkadan bir grup cihada gitsin, bir grup da kalsın ki dinde fakih olsun. Kardeşleri döndüklerinde öğrendiklerini onlara öğretsinler.” [Tevbe Suresi 122] Yine Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle demektedir:

مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ

“Allah kime hayr murad ederse onu dinde fakih kılar.” [Buhari ve Muslim]

Yine Yemen'e gönderdiği zaman Rasul'ün Muaz'a “*ne ile hükmedeceksin?*” sorusuna Muaz'ın “*Allah'ın Kitabı ile sonra Rasulü'nün Sünneti ile sonra da*

görüşümle içtihat ederim” cevabı fıkıhın ta kendisidir. Sonra gönderdiği diğer valiler ve çeyrek asırdan biraz fazla süre içerisinde Sahabe’nin verdiği hükümler de fıkıhın ta kendisidir. Hâl böyle iken “*fıkıh*” ve “*fakih*” kelimelerinin Roma’dan alındığı nasıl iddia edilebilir?

“*Iddia edenin delil getirmesi, inkâr edenin de yemin etmesi gerekir*” sözü Romalılarla herhangi bir teşri ilişki kurulmadan önce Rasul’ün söylediği bir söz olup Ömer’in Basra Valisi Ebu Musa’ya yazdığı bir mektupta geçmektedir. Ömer’in, Romalılarla herhangi bir teşri ilişkisine girmediği ise bilinen bir olaydır. Müslümanlar bu kavramları İslâm’ın doğuşundan beri söyledikleri hâlde, “*fıkıh*” ve “*fakih*” kelimelerini ve “*iddia edene delil, inkâr edene de yemin vardır*” kuralını Müslümanların Romalılardan aldıkları nasıl söylenebilir?

Bütün bunlardan İslâm fıkıhının Roma hukukundan etkilendiği safsatasının kesinlikle aslı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu iddialar Müslümanlara olan öfkelerinden ve kinlerinden dolayı için için kendini yiyen İslâm düşmanı müsteşriklerin/oryantalistlerin uydurmaları ve tuzaklarıdır...

İslâm fıkıhının Talmud’dan alındığı iddiasına gelince: Bu iddianın batıllığı, asılsızlığı, efendimiz Musa Aleyhi’s Selam’a ve İsa Aleyhi’s Selam’a inen Tevrat ve İncil’i tahrif eden, ellerinde var olan kitapların ise kendilerinin yazdığı Tevrat ve İncil olduğu ve Allah’tan gelen asıl kitaplar olmadığı, ellerindeki Tevrat ve İncil’in tahrif edilmiş yalanlarla dolu kitaplar olduğu Kur’an’ın Yahudilere karşı yaptığı saldırılardan açıkça anlaşılmaktadır. Yahudilere karşı Kur’an’ın başlattığı bu saldırının içerisine, onların kitaplarından bir parça olan Talmud da girmektedir. Çünkü Talmud, Allah katından değildir. Dolayısıyla Talmud’dan herhangi bir şeyi almak İslâm’la çelişir. Üstelik Yahudiler Müslümanlardan ayrı kabileler olup Müslümanlarla beraber yaşamıyorlardı. Onlarla Müslümanlar arasında devam eden aralıksız savaşlar sonucunda Müslümanlar onları aralarından çıkarmışlardı.

Gerçek olan ve hissedilen vakıa şudur ki; İslâm fıkıhı Kitab’a ve Sünnet’e veya Kitap ve Sünnet’in işaret ettiği delillere göre istinbat edilmiş hükümlerdir. Bir hükmün aslı şer’î delile dayanmazsa İslâmi hükümlerden sayılmadığı gibi İslâm fıkıhından da sayılmaz.